

EMLÉKIRATAIM

MADARÁSZ JÓZSEF

BUDAPEST

FRANKLIN TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1883

ELŐSZÓ.

Nagy események korszaka azon félszázad, melynek átélt részleteit a közönség tudomására juttatom.

1830 óta naplót vezetvén, a miben részt vettem, azon nap rendszeren, legfőlebb a következő napokon megírtam. A munka tehát az azon korbeli körülmények befolyása alatt íratott.

Már 1861-ben s azóta évenként gondolkoztam, váljon nem kellene-e tapasztalataimat a sajtó útján közölnöm. 1867 előtt visszatartott ettől az azon idők önkénykedése. Azóta pedig habár László Imre legbensőbb barátommal évenként meg-megújítottuk is a kérdést, a minden évben helyeselt szándék kivitele maradt évről évre, íme már 22 évig.

Nagy aggodalommal teszem ezt most is.

Tudom, hogy elveim, életem iránya egészen elütnek a most divatozótól, hogy elkárhoztatja ezeket a hatalom, s az ennek szárnnyai alatt élődek roppant serege.

Tudom, hogy sok egyén és sok rögeszme ellen vívnak élet-halál-harczot eszméim, melyek a régibb korral, a szabad megyei intézménnyel, szabadabb léggel fejtettek.

Tudom, hogy ifjúságom ábrándjai, férfikorom vágyai nagy határozottsággal támadtak, és emberi korom meggyőződése most is kíméletlenül támad mindent, a mit hazámra, nemzetemre károsnak, veszélyesnek hiszek; támadják azokat is, a kik a célra velem egyetértve, annak elérésére az általam helyeselt eszközöket kárhoztatták, elutasították.

Tudom, hogy munkámmal sok érdeket zúdítok dől ellenem.

De legközelebb megjelentek b. Kemény Zsigmond emlékiratai, és Kovács Lajosnak a békepártról irt műve. S ezekben annyi helytelen fölfogást, a tényeknek annyi elferdítését találtam, hogy munkám kiadásával többé nem kések, még pedig néhány elvtársam biztatása folytán kiadom úgy, a mint időnként megírtam, meg kell mégis jegyeznem, hogy napló-töredékeimből a kevésbbé nevezetéseket félretettem, mivel különben igen nagy terjedelmű lett volna jegyzeteimnek egészbeni kiadása.

Hogy az olvasó közönség a b. Kemény és Kovács Lajos helytelen állításainak egyenkénti czáfolatát nem kapja e műben, annak oka az, mert én a tényeket az azon időbeli tudomás és meggyőződésem szerint irtain le, olyasokról, a miket ők Írtak, tehát nem is álmódhatam. Nem Kemény Zsigmond részéről, a ki 1848 és 1849 is nyilatkozatokat szerkesztett, szerkesztésükben részt vett a hozott határozatok szellemében. És sem Kemény b., sem Kovács Lajos részéről azért sem, mert 1849 április 14-ike után, oly magas állású hivatalnokai voltak a *demokrat* «köz társasági kormány».

Szándékom ezekkel majd önállóan foglalkozni. Addig is már e műből is meggyőződhetik a közönség arról, hogy itt a tények a történeti hűség szerint lévén előadva, ők állításaikat a tények elferdítésére alapították.

Munkámat tehát két indokból ki kellett adnom.

1- ször azért, hogy a százados nemzeti közérület megmetelyezésére szánt ily művek meg ne mérgezhessék a közvéleményt; legalább ne a nélkül, hogy az ezek irányával ellenkező, tiszta magyar függetlenségi irány hívét is meghallhassa, s a közönség a kettőt megbírálva határozhassa el magát.

2- or azért, a mit velem *most* politikailag ellenvéleményű, de észtehetségénél és tapasztalatainál fogva tisztelt férfiú megfontolásomul fölvetett, hogy «nem korai-e még a köztéren szereplők nagyobb részének életben létében emlékiratodnak kiadása?»

És reám nézve ez is főindok, mint ezt az illetőnek is kifejeztem. — «Emlékirataimat akkor kell kiadnom, a midőn még a közszereplők közül sokan élnek; mert át meg át nézve csak az 1848 és 1849-iki eredményeket, már is sajnosan érzem a tényt, hogy például életem egyik igen fontos, hazám viszonyainak másként fejlődhetésére nézve talán legfontosabb értekezletünkön, az ott jelen voltak közül már elhaltak többen. — — — — Holott ha élne p. o. Kállay Ödön, mert ő is jelen volt, s azóta míg élt, többször elő is hoztuk azt benső baráti körben, tanúsítná.»

Itt van tehát a könyv! Hosszú évek munkája. Részemről nem kérek egyebet mint azt, hogy az olvasó közönség csak század résznyi oly jó indulattal fogadja azt, mint a mily hazafiul hűséggel nyújtom én; s hogy azon szeretetet, a mit én hazám iránt érzek, azon törekvést, melylyel én nemzetem függetlenségét kivívni kívánom, ojtsa be mélyen, kiirthatatlanul kebelébe minden magyarnak.

Menj könyv! Teljesítsd ebbeli kötelességedet.

Pestmegye. Hévíz-Györkön, 1883. szept. 13.

Madarász József.

ELSŐ RÉSZ

1831. JUNIUS 7. 1849. JANUÁR 1.

ÉLETEM ÚTJA.

Neked élni kell ó hon! sörökre mint tavasz virulni.
Ah mert omladékidon reszketve fognék szétomolni.
Hazám, Hazám.

Kölcsey.

Pestmegye közgyűlése 1831. június 7.

Megismerkedem Wesselényi Miklós báróval és Perczel Móriczzal.

A lengyelek fölkeltek, és küzdöttek az orosz hatalom ellen csatáikat. A szabadságra törekvés e harcában új világ tárult föl előttem, és az ifjúsággal én is lelkemből kívántam a lengyel nemzet győzelmét.

Össze-össze gyülekeztünk és lázas ingerültséggel vártuk a híreket. Örömmre gyűltünk, midőn a lengyelek egy-egy fényes győzelméről, elkomorodtunk, midőn csatavesztésekről értesültünk.

Tudtuk, hogy az orosz óriási hatalom, de világos volt előttünk, hogy Lengyelország felosztása jogbitorlás volt, és így igazok van a lengyeleknek, ha követelik, hogy országuk régibb önállóságába visszahelyeztessék, s küzdelmük jogos és igazságos. Nem voltunk képesek megérteni, miért nem követelik ezt az elnyomó hatalomtól a többi hatalmak, s ha ezek nem, a nemzetek; és miért nem segítik a fölkelteket, és miért nem sietett és nem siet segíteni a magyar nemzet?

Június 7-én — azt hallottuk — Pestmegyének közgyűlése lesz, s ott a lengyelek ügye is előkerül. Jogász társaimmal elleptük a karzat egyik részét. Néhányszor voltam már e megye gyűlésein. Szerettem hallani a jelesebb beszélőket. Oly szónokot azonban, mint e napon, sohasem hallottam.

Lelkem csüggött minden szaván, mit ő a zsarnokilag elnyomott és szabadságáért küzdő lengyel nemzet érdekében mondott.

Kérdém «kicsoda e szónok», és megtudom hogy «*báró Wesselényi Miklós.*»

A pestmegyei gyűlés e napon nevezetes eseménynek színhelye.

A lengyel fölkelést elősegítendő, Perczel Móricz rábeszélte néhány pattantyúst, hogy menjenek a lengyelekhez, május 1-sején azonban a katonai kormány letartóztatta, valószínűleg a beavatottak egyike feladta összebeszélésüket.

A személyes szabadságnak a katonaság által történt ily megsértése ellen folyt ma a tanácskozás, értesítettvén a rendek a felől, hogy a kis gyűlésekből is megtétettek a kellő lépések, jelesen *május 2-án* felhivatott a katonai hatóság, hogy a foglyot küldje át a törvényhatóságnak, *május 7-ikén* a helytartó tanács kéretett meg, és ez *10-ikén* értesítette a kis gyűlést, hogy 9-ikén már megrendeltetett a katonaságnak Perczel Móricz azonnali általadása. A mi meg is történvén, a nádor jun. 4-én felhívta a rendeket, hogy az ifjút enagy bűnéért a törvények értelmében büntesse meg. A május 26-iki kis gyűlésben *Nyári Pál* vicefiscus utasított a törvényes lépések megtételére.

A rendek óhajtására felolvastatt a nádori levél, s után Perczel Móricz kérése, hogy szabadon bocsáttassák.

Pestmegye rendei kifejtvén a katonai önkénykedés törvénytelen-ségét, és hogy a felhozott cselekvés nem oly tény, a mi miatt Perczel Móricz letartóztatható volna, netaláni törvényes ehnrasztaltatása előtt, szabadon bocsáttatását határozták el.

Ez ügyben szólt fel Wesselényi is, kimagasodva minden beszélők közül; s lelkembe vésték magokat szabadságszeretettől szikrázó nyilatkozatának meg-megragadóbb kifejezései is.

A terem egészen megtelt, s a nagy tömeg, a mely rendesen lelke-sebb mint vezetői, s a mely tudja azt, hogy a szó nem sokat ér az ígélet teljesítése nélkül, s a mely azt kívánta, hogy az elhatározás azonnal valósággá is váljék, e felkiáltásokba tört ki: «azonnal sza-baddá kell tenni», «ide kell hozni», «akarjuk látni.» És követelte ezt utóbb az egész terem.

Gúnyolói a megyei életnek, ti, kik a nemzet erejében nem bíztok, és ti az összpontosítás emberei boruljatok le azon intézmény előtt, a mely mellett az alkotmány iránti szeretet és ragaszkodás kivívta azt, hogy a nádor bölcsesége is jónak látta jóvá tenni a katonai hatalom törvénytelen tettét. Boruljatok le azon intézmény előtt, a mely kivívta a törvény ellenére letartóztatott egyénnek azonnali szabaddá tételét.

A tanácskozás Perczel Móricznak a terembe hozataláig fölfüggesz-tetett. Midőn ez végre megjelent, a közönség lelkesedéssel fogadta. Körében láttam fivéremet is, a ki véletlenül Pesten volt. Én is le-siettem a karzatról, s utat törtem magamnak azon gyöngé alkotási! ifjúhoz, a ki kész volt elmenni s küzdeni a lengyelek szabadság-harczában.

A lengyel felkelés ügye.

A lelkesedés zaja csillapodván, Barsmegyének megkeresése következtében a fölkelt lengyel nemzet ügye érdemleges tanácskozáshoz alá került. És most még magasztosabb, még lélekemelőbb nyilatkozatokat hallottunk, a hatalom által leigázott nemzetek szabadságának védelmében, a zsarnokság ostorozásában, és jogosságában a nemzetek fölkelésének, állami életök kiküzdéséért.

Mintha mindenki érezte volna, hogy Lengyelország visszaállítása és a lengyel nemzet szabadságának kivívása, egyúttal saját hazánk- és nemzetünknek, alkotmányunknak, szabadságunknak is biztosítéka, vetélkedve keltek ki Pestmegye férfiai az orosz általi leigázatás ellen, és a lengyel nemzet ügye mellett.

De a jeles és szabadságszerető férfiak közt ismét Wesselényi Miklós volt a legjelesebb, mindenki felett tündökölve, magával ragadta a nagy közönséget.

Sohasem felejthetem el, mélyen emlékembe véste magát, a szebbnél szebb, határozottnál határozottabb kifejezései közül beszédének azon része, melylyel azt bizonyította, hogy «a nemzetek feletti zsarnok uralkodás, a nemzetek elnyomása, árt ugyan az elnyomottaknak is, mert őket szenvedésre, nyomorba űzi, de árt a fejedelmeknek, az elnyomóknak is; mert ez ellenük mindig bosszút szül, s ellenük fegyvert köszörül».

A megye pártolva a lengyel nemzet ügyét, irt fel a királyhoz s annak pártolására felhívta az ország törvényhatóságait.

Megvárásolva hagytam oda a termet. Mintha éreztem volna fiatalon, — tizenhat éveimmel, — hogy e nap fordulópontot képez életemben. Mintha megtaláltam volna azon tért, a melynek erőmet szentelnem kell ... a szabadságra való törekvést.

CSATOLVÁNYOK*

Pestmegye alispánjának szívességéből a megyének ez ügyekre vonatkozó jegyzőkönyveit megtekintettem, és mivel mind a Perczel-ügyet illető kis gyűlések, mind az e részbeni közgyűléshez intézett nádori levél, s az ennek mellőzésével hozott végzés, mind a lengyel ügyben történt megállapodás az alkotmányos törvényekhez ragaszkodásnak, a nemzetek szabadsága tiszteletének s az előrelátásnak csalhatlan bizonyítékai; czélszerűnek véltem a rövidebbeket egé-

* E csatolványokat utólag 1883-ban *Földváry Mihály* alispán volt képviselőtársamnak és *Székelly József* levéltárnoknak szívességéből mellékelhetem.

szen, a végzéseket pedig — ha kivonatban is, de azoknak jelentékenyebb tételeit közölni.

Annyival inkább mert megszokta az ország Pestmegyére függeszteni szemeit, mely megyének gyűlésein sokszor megjelentek és részt is vettek az ország legjelesbb férfiai, s küzdöttek az alkotmányos harczot; s annyi jelestollú főjegyzője is volt e megyének.

Fontosságot tulajdonított Pestmege végzéseinek az is, hogy sokszor elnökölt József nádor, bölcsessége miatt, s a nemzethez ragaszkodásáért tisztelve.

A Perczel-ügyre nézve Pestmege kis gyűléseinek jegyzőkönyvei.

a) 1831. május 2-án tartott kis gyűlésen.

2047. sz. a. Az 5-ik pattantyús ezrednek kormánya azt jelentvén, hogy ns. Perczel Móricz, a ki annakelőtte ezredénél szolgált, a tegnapi napon több pattantyúsokat a lengyelekhez való által mentelre unszolván, czélba vett szándékjának eszközésbe való vétele iránt teendő további intézetek végett a mai napon, a megkereső ezred kaszárnyájában megjelent, a hol mindazonáltal czélbavett szándékja már tudva lévén, elfogattott, és a főhadi kormányzéknek e részben adandó további rendelkezésének megérkezéséig fogva tartatni rendeltetett; azt kéri, hogy a nevezett ns. Perczel Móricznak Pesten levő lakása megvizsgáltatván, annak mindennemű irományai és értéke confiscáltasson, és a végbezvittekről utasíttasson.

2048. sz. a. Perczel Gáborné azt kéri, hogy a tegnapi napon a katonaságtól elfogattott Perczel Móricz a vármegye által reclamáltasson.

Végzés. Zlinszky János főszolgabíró úr utasittatik, hogy mindennemű Perczel Móricz tulajdonához tartozó irományokat összeszedvén, pecsételje le, s a vármegye házában batorságos helyen tegye le.

Az ezred kormánya meg fog kerestetni első alispán úr által, hogy Perczel Móricz mint nemes személy a megye törvényhatósága alá tartozna, ötét mindaddig is, míg bűnének pertractáltatása végett a további rendelkezések annak útján megfognak tétetni, a vármegyének küldje által.

b) 1831. május 7-én tartott kis gyűlésen.

2070. sz.a. Az 5-ik pattantyús ezred kormánya válaszol május 5-én, hogy ezen megkeresése a vármegyének, a General-Commandonak bejelentvén, Perczel Móricznak elbocsájtatása az ezred hatalmában már nem állván, az a felsőbb katonai jurisdictio parancsolatjától függ.

A *Végzés* kijelenti, hogy itt törvénytelenéssel tetéztetik a tör-

vénytelenség, ez ügy feszegetésébe azonban most nem bocsátkozik, de azt orvosolatlanul addig sem hagyhatván megkéretik a N. VI. VI. K. helytartó-tanács, hogy az illető katonai kormánynak e tettét hathatósan improbaltnai, s azt oda utasíttatni méltóztasson, hogy a vármegye törvényhatósága alá tartozó ns. Perczel Móricz ifjút *azonnal minden teketóriázás nélkül* a vármegyének resignálni kötelességének ismerje stb.

c) 1831. május 26-án tartott kis gyűlésen.

2130. sz. a. A helytartó-tanács május 10-ről 13571—13597. sz. a. jelenti, hogy valamint a magyar főhadi kormányzék abbeli jelentésénél fogva, hogy ns. Perczel Móricz ifjúnak, ki —a kaszárnyában elfogatott, ezen megyének tüstént leendő általadása iránt az 5-ik pattantyús ezredhez *iné!]* *tegnap parancsolatot küldött légyen,* s a nevezett ifjúnak ezideig már valósággal történt általvételéről nem kételkedik; úgyzinte a megyét utasítja, hogy vele a törvény szerint bánjanak el.

Végzés. Fiscalis Nyáry Pál úr ----- utasíttatik, hogy ns. Perczel Móricz fogva levő ifjú ellen fennforgó vádat a legközelebbi törvényzék elibe terjessze; -----hivatalosan jelentetett, hogy az illető katonai kormány részéről a nevezett ifjúnak ezen törvényhatóságnak lett resignáltatása alkalmával semmi Írások sem adattak által; a netalán létező irományokat mind az ezred kormánya, mind a fiscus a vármegyéhez általküldjék.

d) 1831. június 1-én tartott kis gyűlésen.

2372. sz. a. Perczel Móricz azt kéri, hogy minekutánna a vármegyének márvégképen általadatott, kibocsáj tatása s ügyének minél-elébbi felvétele iránt rendelés tétessen.

Végzés. A fennforgó vádnak módja és rendje szerint leendő pertractálása iránt 2130. sz. a. már a rendelések meglévén téve, utasíttatik, hogy az ellene feladott vádat tárgvazó irományoknak megérkezéséig váarakozással legyen.

1831. június 7. Pestmegye közgyűlésének jegyzőkönyve szerint a Perczel-tígy.

Az első alispán Kovács György elnöktele alatt jelen vannak, köztük b. Wesselényi Miklós, gr. Rháday Gedeon, b. Prónay Albert, Méreg László, Fáy András, Denyovszky Péter, Czindcry somogy-megyei, Gyurkoricis nográdmegyei alispánok stb., a tisztikarból Duhraiczhy Simon 2-od alispán. Sárközy Imre és Szögyény László főjegyzők, fős. bírák közül Földváry Gábor, Tahy, Zlinszky stb.

2400. sz. a. felolvastatott az ország nádor ispánjának jun. 4. kelt kegyelmes levele, mely szerint azt rendeli, hogy minekutánna ns. *Perczel Móricz* ifjú, annálfogva hogy az 5-ik pattantyús ezredből katonákat a lengyel hadakhoz való által menetelre készítetvén, azon hitnek és hűségnek, melylyel lekötelezve vagyunk, megtörésére csábítani igyekezett, a katonai kormány által elfogatott, és később ezen törvényhatóságnak resignáltott; a vármegye a nevezett ifjú ügyészenek felperessége alatt ezen nagy vétkéért, a törvények értelmében büntesse meg — az irományok csatoltatván stb.

2401. sz. a. *Perezd Móricz* ifjúnak folyamodó levele, melyben esedezik, hogy valamint elfogattatásának úgy letartóztatásának helyes okát sem lelkiismeretében, sem a törvényekbe gyökerezve nem találván, a vármegye bölcs belátása szerint ügyét figyelembe vegye, és ötét oly karba tegye, hogy ha van is tetteiben vagy szándékaiban valami büntetésreméltó, magát a törvények szerint szabadságból védelmezhesse.

1831. június 7. Pestmegye végzéséből Perczel Móricz ügyében.

Minthogy az egybegyült rendek az ezen alkalmatossággal felolvastott jegyzőkönyvekből nyilván által látták mind azt, hogy nemes *Perczel Móricz* ifjú törvénytelenül fogattatott el, és tartóztatott le, az illető katonai kormány által; mind pedig azt is, hogy a nevezett ifjú ellen fennforgó vád azon esetekre, melyekben akkori törvények a nemes embernek minden törvényes vizsgálódás előrebocsájtásán kivid lehető letartóztatását megengedik, alkalmazható nem lévén; nemesi személyének további letartóztatását semmi tekintetből szükségessé nem teszi, melyre való nézve *elhatározták*, hogy nemes *Perczel Móricz* ifjú *azonnal döbbsen szabadságába helyzettessen vissza*; s erre nézve a rendelések még a gyűlésben megtétetvén, *a nevezett ifjú ezen gyűlésnek folyamatba alatt szabadon bocsájtatott*.

Mielőtt a feladott vád törvényszéki pertractatio alá bocsájtatnék, minden irományok kiadatni rendeltetnek vicefiskális *Nyáry Pál* úrnak, oly utasítással, hogy azon irományokat combinálván, a fennlorgó vádra nézve véleményét lehető észrevételeivel együtt, még e közgyűlés folyama alatt terjeszse elő; hogy a netalán megkívánató intézkedések megtétethessenek. — — — — —

Az egybegyült rendek azon törvénytelenésnéél fogva, melyet a katonai kormány illető ezrede, *Perczel Móricz* elfogatása és letartóztatása által elkövetett, az egész szabad alkotmányos hazán, törvényein s szabadságain ejtett ebbeli tetemes sérelem iránt hazafiúi

szívbeli fájdalmukat miként egyrésről el nem titkolhatják, s azt sikeresen kívánják orvosoltatni, —————

— — — — — legkegyelmesebb koronás fejedelmünkhez járulunk, mivel a törvényes szabadságok sérthetlen megmaradása teszi a trónus oszlopaikat rendíthetlenné, —————

méltóztassék az alkotmány méltóságához illő, és valóságos elégtételt kegyelmesen szolgáltatni; s azon katonai individuumot, a ki e törvénytelen cselekedetet, magyar hazánkban, külső tartománybeli ezred részéről elkövetni, bátorkodott, érzékenyen büntetni is, méltóztasson.

1831. június 7. Pestmegye a lengyel-ügyben.

2403. sz. a. Barsmegye közönsége tudatja, hogy tekintetbe vévén a nemes lengyel nemzetnek mostani szorongattatásait, megkérte ő felségét, hogy az ezen tárgy felett való tanácskozás végett mentül előbb ország gyűlését tartani, azalatt is pedig a hadi és más szerkeknek Lengyelországba való vitelét megtöltő parancsolatját kegyelmesen felfüggeszteni méltóztassék.

Végzés — — — — —

mennél jobban érzik a béke áldásának édes gyümölcsét, annál kevésbé kerülhette ki figyelmét a szomszéd nemes lengyel nemzetnek, a mely az előidőkben valamint a magyar nemzet úgy ez is vérrel vívta ki arany szabadságát, s mindenkor bajnoki tettekkel tündöklött, és kölcsönös barátságban élvén a magyar nemzettel, annak több ízben hasznos szolgálatokat tett, ezen nemzetnek mostani siralmas állapotja, hogy alig szűnhetett meg nemzetiségéből való kivetkőztetése, ő idegen járom alá vettetését siratni; most az orosz hatalom által azért, hogy elnyomattatását el nem viselhetné, s a méltatlan jármot a nyakán tágítani igyekezett, végső pusztulással, és a nemzetek sorából való kitörültetéssel rettentetik, oly alapos sérelemmel lehet ezt tekinteni, mely valamennyi nemzeteket és az emberiséget egyformán érdekli.

Mindezeknél fogva abban állapotok meg az egybegyűlt rendek, hogy ő felsége, a ki a béke szeretetében, a nemzetek jussainak oltalmazásában Európának fényes tükörül szolgál, megkérettesen a végett, hogy a lengyel nemzetnek ebbeli szorongattatásait kegyelmesen szívére vévén, *figyelmezvén arra is, hogy az északi hatalomnak óriási lépésekkel való nevedése most a szomszéd nemzet szabadságát tapodván el, idővel számtalan vágyódásait tovább is terjeszse;* most

még, midőn mind a lengyel nemzet ügyét orvosolni, mind tulajdon birtokait is bátorságba helyeztetni idő van, méltóztasson — ki-
eszközölni, igyekezni, hogy a lengyel nemzet mostani szorongatta-
tásaitól felmentessen, s törvényes jussai és szabadságai helyre állít-
tassanak. S mivel tudva volna, hogy a haddal járó változó szerencsének
mostoha csapásai a lengyel seregnek egyrészét fegyvereiből kivet-
köztetvén, azon vitézek ő felségének birodalmába jutottak — méltó-
táztassék állapotukat kegyelmes szívére venni, és azt kimunkálni,
hogy azon vitézek hazájokba visszabocsájtassanak, *azalatt is pedig
sem szabadságukban, sem más egyebekben rövidséget ne szenvedjenek.*

Fölkerestem Wesselényi Miklós bárót. Az üllői úton lakott a
Károlyi gróf-féle házban. Kértem, engedjen meg, a miért ily fiatal
igénytelen tanuló alkalmatlankodik nála, de a napokban a pest-
megyei gyűlésen hallván őt beszélni, nem voltam képes leküzdeni a
vágyat, hogy személyesen üdvözljem.

Igen jó indulattal fogadott s meghagyta, keressem fel többször,
mit én koronként a legnagyobb örömmel teljesítettem. E látogató-
saim közben hihetően észrevette, hogy az iránta érzett mély tiszte-
let mellett a nemzetek szabadsága iránti szeretet is, erősen ki van
fejlődve bennem, s mind bizalmasabb lett irányomban, s oktatott.
Megismertetett a már ekkor kifejlett két áramlattal, melyek közül
az egyiknek élén Széchényi István gr. állott, arra törekedvén, hogy
a nemzet előbb anyagi jólétét küzdje ki, ebben kövesse más anya-
gilag fejlett s vagyonos nemzetek példáját, és azután törekedjék
alkotmányos szabadságának biztosítására; míg a másik áramlat,
melynek ő — Wesselényi — is hívének vallotta magát, az volt,
hogy a nemzet előbb vívja ki állami önállóságát, biztosítsa alkot-
mányos szabadságát miként ezt a haladás eszméit képviselő nemze-
tek tették, és ez meg fogja azután teremteni a nemzet anyagi jó-
létét is.

Az ébredő magyar nemzet csakugyan ama fentebb jelölt két
zászló köré csoportosult. Részemről perczig sem haboztam Széchényi
iránya ellen Vesselényit követni.

1831. A «cholera» és a deáksági mozgalom Pesten.

Vizsgálatainkat jól végeztük. Malagéczczel föltettük, hogy Czechére
megyünk, a szünidő alatt a jogi tantárgyakban elkészülünk, és ma-
gánvizsgát teszünk.

Egy reggel azzal a hírrel lepett meg barátom, hogy a «cholera» miatt a város el van zárva, senkit sem bocsátanak ki.

A hír való volt, s a Pesten rekedt sok tanuló az egyetem-téren jött össze. Mentünk Havas igazgatóhoz, innen ő velem élünkön a Vadászkürtben szállásolt Vizkelety biztoshoz, s kértük hazabocsátásunkat.

A diáksághoz sokan csatlakoztak. A városházától a hídig az utcák teli voltak népséggel. Stáhly főorvossal a nagy Kristófhöz közel találkozott a sokaság, s fenyegetve követelte tőle azt, hogy eszközje ki a diákok haza mehetését. Ő ennek kinyerése végett átsietett Budára.

Visszamentünk a főtanodához. Nemsokára észrevettük, hogy a mellékutczákból előltörő katonaság az egyetem-térre szorít bennünket. Egy tábornok jó lóháton, s felszólít, hogy oszoljunk szét. A Tahy házzal szemközt nagy kórakás volt. A tanuló ifjúság kőhajigálással válaszol. A tábornok is, a katonaság is visszavonulnak.

«Fél a zászlóért», hangzik most. Lehozzák. És *Havas*, és az odaérkezett *tanárok*, s a jelenvolt pestmegyei helyettes alispán *Dobvaviczky* is sorakozván élünkre, mentünk a megyeházához, hogy útleveleinket kiadják. Útközben egyre zajosabban hangzottak e felkiáltások: «Éljenek a lengyelek!» «Éljen a szabadság!»

A pestmegyei rendes alispán: Kovács György termében adták ki menleveleinket. Mindenki kapott. Szalay Gusztó segítette az enyimet a megyei pecséttel megpecsételni.

A hidat, azalatt míg mi a megyeházánál voltunk, erőszakkal kinyitották s az átmenetel szabad volt.

Ebéd után szétnéztem a városban. Kisebb-nagyobb csapatok, de nem tanulók zabolátlankodtak. Betörték néhány kávéházba s lerombolták a hídnál levő vámépületecskéket. Ezeknek elszélesztésére katonaságot alkalmaztak. A nagy-vásártéren égő kanócokkal láttam az ágyúk mellett a pattantyúsokat. Estig a csend helyre volt állítva.

Mi tanácsosabbnak tartottuk távozni Pestről és Budáról is. Később csakugyan zárvonalak állíttatván fél, az utazás nagy nehézségekkel járt az egész országban.

1831. Szünet. Cholera. Jogi vizsga Sárospatakon.

Czeczén is mint bizonyára mindenfelé a rendeletek folytán megalkult a cholera-bizottság, melynek Malagécz és én titknokaivá választattunk, s volt írni valónk elég.

Az utcák végire örök állítottak. Idegenek útlevel nélkül a községen át nem bocsáttattak. Azoknak, a kik egészséges helyről és útlevelemmel jöttek, az örök és felügyelők megfüstölték előbb okmányaikat, azután előterjesztették a bizottságnak, az utasok bejegyeztettek, és csak így eresztettek át a falun.

Jó hosszasan volt alkalmatlan és beszorította e szertartásos rendelet a község lakosait, míg nem utóbb mindenkinek öröme megszűnt az, a néhol előfordult tömeges halálozásokkal.

Miután a szünidő alatt elkészültünk, Pesten a tanév vége előtt nem engedtetvén meg vizsgánk letétele, elhatároztuk, hogy Sárospatakon teszszük azt le.

Malagécz miskolczi lévén, ott időztünk pár hetet, s megismerkedtem *Palóczy Lászlóval*, a jeles hazafi és történetbúvárral, *Bükk* alispánnal, s felkerestem egykori magántanítóm, a ki most itt tanár: *Édes Albertet*. Felejthetlen azon szívesség, a mivel *Majthényi* és *Pap* velem egykorú barátim elhalmoztak.

Deczember közepe után Sárospatakon, Gortvay lévén jogtanár, a vizsgákat jól megálltuk; s az év vége előtti napokban mint tanulmányaimat végzett, szüleim körében voltam.

1832. Törvénygyakomksigom Somogyban.

Czindery László rendes alispán mellett lettem törvénygyakornokká. A gyűlések és törvényszékek alatt Kaposvárt, különben Ladon laktunk kies fekvésű birtokán.--

A törvénygyakornoksági kor az időben az ifjúnak legkedvesb társalgási és művelődési kora volt. Nyitva állnak előttünk, úgy a gyakorlat által a tudományokban kiművelődésünk, mint a társadalmi köröknek élvei.

Ladon olvasás és írás képezték foglalkozásomat, néha azonban nekem is részt kellett vennem a vadászatokban is, míg meg nem győződtek a felől, hogy midőn a vadászok közé állítanak, akkor is inkább lapozom át a görög köztársaság jelesebb férfainak történetét, úgy hogy utóbb Czindery, a ki szíves indulattal viseltetett irántam, nem erőltetett többé a vadászatokhoz.

Somogyegyében számos rokonimmal s atyámmal jó barátságban volt családokkal ismerkedtem meg.

A férfiaknak Sárközy Sándor vezérlete alatt megvolt társaskörük, melyben nagy szerep jutott a poharak koczcantásának. Mindenkit, a kit tagjukká fogadtak, előbb fölavattak, a midőn is meg

kellett mutatnia, hogy minő állásra érdemes; ugyanis minél több poharat volt képes valaki baj nélkül üríteni, annál nagyobb tekintély volt számára biztosítva.

Dicséretére legyen mondva a körnek: engem feloldott e kísérleti vizsga alól, s így megismerkedhettem, a kizárólag férfikörök társalgási élveivel. Beláttam, hogy némi csekély előnyeik mellett határtalan sok a hátrányuk. Ekkép nem csoda, hogy inkább a nők társaságát kerestem, mint a kiknek szelídebb és nemesebb érzései nekem inkább megfeleltek.

El-elmentem Szigetvárt megtekinteni. El-elandalogtam a vár körül. Elgondoltam, hogy mi más, virágzóbb sorsa lett volna hazánknak, ha már a Hunyadiaknak dicsőségteljes korában örök ellenségeskedés helyett szövetséget köt a magyar a törökkel, és nemzetünk így vált volna az európai nyugoti művelődés közvetítőjévé a kelet felé.

Gyakornokságom alatt ismételve átolvasgattam hazámnak, és a műveltebb világrészeknek történetét s kezdtem megérteni a francia forradalom által kivívott eszméknek hatását.

Ezek, és a rég múltból a *görög* és *római* köztársaságok törhetlen, jellemes fél-fiainak élete, hazájokért való önfeláldozása, a közlebb múltból pedig *Svájcz* és az *észak-amerikai köztársaság* függetlenségének kivívása foglaltak el, s érlelték meg bennem az emberi haladás nagy feladatát.

Lelkem mélyébe vésődött a köztársaságnak szeretete.

Gyakornoki bizonyítvánnyal ellátva, atyám Czeczére vitt, hogy majd innen Pestre menjek jurátusnak, a felsőbb ítélőszékek melletti gyakornokságra s év teltével ügyvédi vizsgára.

Távollevők követe (absentium ablegatus) 1832.

Országgyűlés hirdettetett decemberre. Nagy baj volt rám nézve, hogy Czinderytől már eljöttem, mert ő lévén Somogy megye egyik követévé kiszemelve, felvitt volna magával; midőn most kértük, már ezt másnak ígérte.

Jó szokása volt az a megyéknek, hogy a követek mellett újakat is rendelt díjazandóknak, a miáltal azoknak alkalom lett nyújtva, hogy az országgyűlési tanácskozásokat hallgatva magukat műveljék s egyúttal az ügyvédi vizsgákat is letehesék.

Szegény embernek azonban miként a példabeszéd mondja, szegény a szerencséje. Így jártam én is. Mivel azonban, hogy az ügyvédi vizsgát letehessem, okvetlenül föl kellett mennem Pozsonyba,

megnyugodtam sorsomban. Bízom a szerencsében, hogy majd ke-resek és találok a miből fentarthatom magamat.

Fivérem Somogyban kieszközölte, hogy báró Majthényi Antalné helyett és nevében, mint «távollevők követe» mehessek.

18 éves koromban tehát, az országgyűlésnek «távollevők követei tagja» voltam. Kedvezmény volt az, hogy minden követnek, így ré-szemre is a város által, hol az országgyűlés tartatott, díjtalanul, szállás volt adandó.

Mennyi pénzzel indultam el Pozsonyja, ügyvéddé lenni.

Pozsonyban, 1832. december végén.

Ha rá gondolok, magamnak is borsózik a hátam, hogy mily ke-vés pénzzel indultam el Czecezéről a távoli városba.

Decemberi téli idő, kemény hideg volt. Atyám, habár szüleim birtoka meghaladta a harmadfél száz holdat, készpénzzel ritkán ren-delkezhettén, adott úti és fen tartási költségeimre negyven váltó-forintot.

Lakott Czecezén helyben, egy gyermektelen jómódú rokonunk Hetey András, a ki szeretett bennünket, s atyámnak azért, mert alsó ajkam igen pittyedt volt, és hasonlított az akkori fehérmegeyi főispán és országbírónak gróf Cziráky Antalnak pittyedt ajkához, mindig azt jövendölgette, hogy: «ebből a gyermekből, ebből a Jó-zsiból előbb-utóbb országbíró lesz», adott tizenkét és fél váltóforintot. *Volt tehát összesen huszonegy ezüstorintom.*

Atyám odaadta prémes mentéjét, dalmányát és arasznyi széles övét. Hetey bátyám odakölcsönözte nagy, fehér kócsagtollas, bor-zas kalpagját. Kis gyíkleső fajta csinos kardot régebben kaptam már Kecskeméten Saátor néném-től. Édes jó anyám megrakott minden kedvencz ételemnek (különösen szeretem a túrósrétest) sokaságá-val. Kocsisunk és lovaink néhány napi szükségességekkel szinte ellát-tatván, atyám és rokonim jó tanácsával és anyám áldásával, szü-leim kocsiján és lovaikon megindultam.

Első napon Morig, másnapon Győrön túlig, harmadnapon a Po-zsonyhoz legközelebb levő állomásig érkezvén, innen kocsinkat atyám rendelete szerint visszabocsátottam s még a kocsistól is szívszoron-gattatások közt és bánatosan váltam meg. Egészen idegenek közt és annyira szegény erszénnyel, melyhez eddigi utamon is hozzá kellett nyúlnom, rosszul éreztem magamat.

Rendtlenség az előfogatok kiszolgáltatásánál.

A községházánál vagyok, előfogatom már készül előállni, s ekkor ostoprattogatások közt érkezik Tolnamegye egyik követe Csapó Dániel, s vele és másik kocsin is Tolnamegyéből gyakornokok, vidám gondnélküli ifjak. Szóba ereszkedvén, megismertem Fiáth Pistát és Kurcz Gyurit.

A számomra rendelt kocsisnak is ki kellett fogni, és befogni a megyei követ kocsijaiba s bármennyire éreztem is helyzetem súlyát, s az igaztalanságot, hogy a szegénynek kell szenvedni a vagyonosabb és előkelőbb érdeke miatt, mitsem használt a sopánkodás. Reám csakis ezután került az előfogat kiszolgáltatásának sora.

Én is e vidoran ugrált és örömmel távozott ifjak sorsát kívántam volna részemmé, a kiket nem sújtott mint engem a megélhetésnek gondja, a kik így repültek tova az élet megismerésére.

De meg kell élni a szegénynek is, habár munkával és fáradsággal tartja is fenn életét. A jónak reményében est előtt Pozsonyba érkeztem, nem a nélkül, hogy különben is csekély pénzemet újabb csapás ne érte volna.

Rendtlenség a főlovászmesteri hivatalnál.

Fivérem a múlt országgyűlés alatt fenn lévén, értesített, hogy szállásainkat a főlovászmesteri hivatalban tudhatjuk meg; hogy tehát ideiglenesen se kelljen szállás miatt költenem, a főlovászmesteri hivatalhoz hajtottam. Itt azonban a felől értesültem, hogy a rendelkező hivatalnok már eltávozott, és reggelig nem tudhatom meg szállásomat.

Csapás volt ez reám nézve, és nagyokat néztek a hivatalhoz tartozók, midőn megjegyzém, hogy ily rendtlenség szégyenletes magára a főlovászmesterre nézve is, midőn hivatalnokainak mulasztása miatt másoknak kell szenvedni.

Kénytelen voltam szállodát keresni, s még szerencse, hogy a színháztól északfelé kinyitathattam részemre az egyik távoli szállodának legeslegkisebb szobáját, melyből másnap délután elfoglaltam hideg szállásomat a «szél-utczában.»

Legnagyobb öröömre pár nap alatt találkoztam Malagéczczel, a ki irigyelte azt a szerencsét, hogy én távoli követ vagyok, s a ki, mivel én gyöngé kis termetemmel kiríttam a kapott magyar díszöltönyökből, azokban büszkélkedhetett.

Országgyűlési tudósítások és Kossuth Lajos.

1832—3.

Igen szűken éltem, mégis pénzem, habár lassan, de fogyott.

Ismerőseim nem lévén, már Méreyt akartam kérni, hogy alkalmazzon, midőn jó szerencsém megsegített.

Vesselényi Miklóssal találkoztam, a ki felhítt, hogy mivel Kossuth Lajos országgyűlési tudósításokat kíván íratni, szerezzek én is jó, megbízható rendesen írni kész ifjakat, illően fognak díjaztatni.

Mint madár kiszabadulásakor oly könnyen lélegzettem fel. Mentünk Kossuthhoz. Nem találtuk hon. Személyesen vele magával később sem találkozhattam, de megbízottjával végezvén, mind jó fiukat szereztem, mind magam is szorgalmasan irtani

Az ülésekbe eljártam, a távollevők követői közt az asztalnál foglaltam helyet, sorakozván a mívelődés, haladás és szabadság hívei közé; és úgy ezáltal, mint pedig azzal, hogy a történeteket sokszorosán leírtam, alaposan megismertem a tárgyakat, a nevezetesebb ügyeket és mozzanatokat, sőt a jelesebb kifejezések emlékembe is vésődtek.

A tudósításokat naponként éjfélnél is tovább írtam, és oly szűken éltem, hogy a míg szerzeményemből jócskán félre nem tehettem, eledelem délben csak leves és három zsemlye volt, és csak kétszer hetenként még valami más étel.

Az országgyűlési tudósítások elterjedtek az egész országban, s hogy a szabadság szeretete, a kor eszméi, a haladás követelményei mindenfelé hódítottak, és hogy a Pozsonyba összesereglett ifjúság nagyjában ez elveknek, ez eszméknek lett. követőjévé, utóbb támaszává, az nemcsak a követek szabadság lehelte s a kor eszméit hirdető nyilatkozatainak volt köszönhető, de kétségtelenül nagy érdeme volt ezekben ama tudósításoknak is, illetőleg azok alkotójának és szellemének: Kossuth Lajosnak.

Sok régibb, avultabb nézeteimtől tisztultam meg én is, s bizonyára a nagy közönség is ez országgyűlés alatt, és lelkünk a korszerű haladás követelte eszmék előtt nyílt meg.

Gyaloglás Prágába 1833.

Szalay Gusztival is megismerkedtem, és vágyunk támadt, s elhatároztuk, hogy a húsvéti szünidőben Becszen át Prágáig, gyalog utazást teszünk. Nagyra voltunk ez eszménkkal. Volt már megtakarított. 100 ezüstartom, s mivel Malagécz is ígérkezett, hogy Bécsig elkísér, virágvasárnap előtti napon délutáni 1 óraker hármán útnak indultunk.

Botorul, oly sebesen mentünk, hogy másnap délután már Bécsben voltunk.

Az utczaí gyermekek ránk bámulva mondták «itt jönnek a magyar komédiások,» s annyiban igazok volt, hogy ily rohamosan utazni gyalog, komédia.

E napon és másnap délig Bécs nevezetességeit néztük meg. Bécs nekem nem tetszett. Az élénkség, a szépség, a gazdagság ellenszenvenmet költötte fel, mert hiszem ezek miatt szegényült el hazám, s mielőbb távozni kívántam.

Malagécztől szívélyesen váltunk el, azután ketten kényelmesebben, és a közbeneső nevezetességeket megtekintve utazgattunk, s megmegvallván, hogy ez a hosszás gyalogolás nem a legkedvesebb foglalkozás, húsvét előtt Prágába érkeztünk.

A Moldva folyó és szigetei, és Prága fekvése nekem kedveseknek tündek fel, s egy hét alatt a város és vidékének nevezetességeit megvizsgálva, *Brünnen* és *Aussterlicznek* magas s hosszantartó hegységein át, nyomorban tengő lakosoknak nyomorult viskói közt haladva, melyekben a lakosok állatocskáikkal együtt húzták meg magukat, végre eljutottunk az osztrák birodalomhoz csatolt morva határszélről Magyarhon határaiba, s oly jól esett, hogy hazánk földén vagyunk. Pozsonyba kocsin siettünk.

1833. Honvágý és másodszi felmenetelem. Pozsonyba.

Szerencse gyermeke lettem. Nevezetes javadalmazásért hetenként háromszor a felöl írtam értesítést, mik miként tárgyalattak az országgyűlésen. Időmet művelődésre fordíthattam. Tanultam a francia nyelvet, a vívás, később az úzás mesterségét, és anyai nyelvünkön képesülni az ügyvédi vizsga letételére.

S az életnek e kényelmeiben megszállt a vágy, s nem állhattam ellene, július hó végével szüleimnél termettem Gzeczén, s kifejezhetlen kedves érzéssel öleltem őket.

Fehérmegye egyik országgyűlési követe nemsokára lemondván, helyette követet kellett választani. A megye közvéleménye Sárközy Kázmér fősz. bírót kívánta követté, s megválasztatása biztosra vétetett.

Szluha Imre fősz. bíró azonban szeretett volna szinte követté lenni, és édesatyámat híveivel megkereste, hogy segítse ez óhajtásában, s ha meglesz, engem viend föl vele, mint megyei gyakornokot. Tanakodtak, és kivihetővé vélték követségét meglepetéssel, hogy senki ne

is gyanítsa föllépését, s a választókat Czece és Sár-Bogárdról csakis választás előtti estére vigyék be.

Mire én azt ajánlottam, hogy a bemenetel csakis a választás előtti órában történjék. Elfogadtattok.

Mi fivéremmel a választás előtti napon délre már Szűcs Gedihez mentünk, fivérem jó barátjához, s ott töltöttük az éjt is, délután Sárközyéket, Hajósékat is meglátogatva, a kik többnyire rokonok is lévén Sárközy Kázmérral, örömben úsztak, hogy urabátyjok holnap dicsőséggel megválasztatik.

Szűcs Gedi többször példázgatott, hogy természetesen mi is Sárközyt óhajtjuk, mi nem szoltunk sem ellene, sem mellette.

A választás napján azonban a választás előtt kevéssel megjelentek Szluha Imre választói, s ekkor álmélkodott el a magát elbizott párt, s küldözte apostolait a közel községekbe, mert ellenfelet nem is gyanítván, csekély számban voltak jelen Sárközy hívei.

Mire azonban be is jöhettek volna a segélycsapatok, a szavazásnak is vége lett, és Szluha Imre követté választatott.

Szűcs Gedi nem győzött bennünket eléggé korholni, hogy miért nem mondtunk meg Abán azt, hogy Szluha minő csel által óhajt követté választatni.

És azután a családilag rokon követtel mentem Pozsonyba. A megyében Szluha Imrét is úgy tekintették, s előttünk úgyis nyilatkozott, hogy a nemzet érdekében ha kell, ki is köt a kormánynyal.

Az üléseknek egyik legrendesebb hallgatója voltam. Balogh János, Beöthy Ödön, Borsiczky István, Klauzál Gábor és mindenekfelett *Kölcsey Ferencz*-nek szívragadó lelkes szónoklatai, szabadságért lángoló elvei és haladási eszméi mélyen vésték magokat lelkembe.

Nem tagadom, midőn az országgyűlés elejére feljöttem, midőn munkámmal kerestem meg a mi életem fentartására szükséges, és már ez egy ténynek is kellett, hogy a haladó kor eszméinek hívévé felavasson, mégis sok előítélet volt még bennem, s az arisztokracziának akaratunk ellen is reánk tapadt árnyoldalaitól kellett menekülnöm.

Szerencsére sikerült azokat legyőznöm, és az ez országgyűlés alatt a kornak oly hatalmasan kifejlett magasztos szelleme az emberiség haladásának hívévé nevelt.

1834. Ügyvédi vizsgáin magyar nyelven.

Fivérem a múlt év végével Pozsonyban termett, azzal a szándékkal, hogy Amerikába vándorol. Gyermek éveimtől mint életem

támaszához, kifejezhetlenül ragaszkodtam hozzá, és fájt megválni a jó testvértől. Folyamodott útlevélért, s 1834 elején sem kapván azt meg, elhatározta, hogy mihelyt ügyvédi vizsgámat, a mire teljes erővel készültem leteszem, útlevél nélkül is megkísérli a kimenetelt.

Végre letettem azt, s mivel bejelentettem, hogy hazai magyar nyelvünkön is készültem, megengedtettem, s a kérdésekre magyarul feleltem.

Ügyvédi oklevelem kitűnő osztályzatú lett.

1834. Fivérem kiutazása.

Nem győzvéni várni az útlevélre, fivérem a tavasz kinyíltával a nála levő nagypecsétes ügyvédi oklevéllel megindult gyalogosan Brünn felé.

Messze elkísértem, mindig tovább és tovább, a pozsonyi hegyek közt. Nem akartam megválni tőle. Midőn látta, hogy késő est vetend vissza, készítetett hogy váljunk el. Sokáig sírtunk egymásra borulva, ifjak még, de lelkületünkben férfiak; sírtunk, hogy el kell válnunk, a kiknek az élet küzdelmeiben legfőbb támaszaivá kellett volna lennünk egymásnak.

Fájdalmam mély, tartós volt, és csakis útjából kapott kedélyes levelei enyhítették azt. A nagypecsétes ügyvédi oklevél a külföldre segítette.

1834. Ifjúsági kör.

Korszakot alkotott ez országgyűlés. Az ülésekben a haladást, szabadabb gondolkozást és a szabadság szeretetét kifejezett hirdetett eszmék majdnem az egész fiatalságot meghódították. Az ifjúságnak a tanácskozások folyamában fel-felharsanó éljenzései azt tanúsították, hogy az ifjabb nemzedék Kölcseynek és vele versenyző követársainak kifejtett elveiért s eszméiért lelkesül.

A kormányt támogató követek helyzete mind bajosabbá vált, a felszólalásaikat rendszeren kedveltető színbe burkolt Andrássyt és Zsedényit (még akkor Pfannschmidt), úgy a hogy csekélyebb visszatehetséssel hallgatta a közönség, de a Szluha Imre-féle követek nyilatkozatait ki-kitörő ellenszenvvel fogadta.

Mi fiatalok, szerte vidékeiről az országnak megismerkedtünk egymással s a kiket az eszmék hatalma kiválóan megragadt, mindinkább hű barátokká váltunk; és nem csak az ülésekben lettünk a hallgatóság véleménye nyilvánulásának kifejezőivé, de baráti körökben is megvitattuk mind az üléseken előfordult tárgyakat, mind a haladó kor szerinti újabb eszméket, a haladás követelményeit.

Lovassy Laczi és Feri, Ormos Sándor és Zsiga, Palóczy Tamás, Zsolnay és mások többen megalkottuk ez év elején az «*ifjúsági kört*.» Nehány teremből álló szállást véve ki, vitatkoztunk.

Vitatkoztunk az alkotmányos szabadság megszerzendő biztosítékai felől, s ezek közé soroztuk a «sajtószabadságot», az «esküdt-székek» törvényesítését, a polgári szabadságnak minden becsületes honpolgárra kiterjesztését. Szükségesnek ítéltük a földnek szabaddá tételét, és a hűbéri viszonyok megszüntetésével a jobbágysági állapotból való felszabadítást. Körünk folyton újabb és újabb tagokkal szaporodott, és a ki haza távozott, az egy körtársai által aláírt oklevelet kapott, melyben buzdítva lett, hogy működjék a haza, a közjó, a közszabadság érdekében, azzal a biztosítással, hogy a nemzet ügyének élve, számíthat a kör tagjainak támogatására. Midőn ezt később Fehérmegyében megkaptam, az aláírtak közt voltak Kászonyi Dani és Pulszky Ferencz is.

A kit csak lehetett, körünkbe vontunk, hogy elveink szerte terjedjenek.

A magasztosabb és szabadabb eszméknek, a kor haladásának, az önmívelődésnek, megnyerni a fiatalságot, nem volt hathatósabb eszköz, mint az ülésekben való részvét, s a megfogamzott és megérlett véleménynek helyeslésben vagy ellenzésben nyilvánulhatása.

Fiatalabb korban, az önzés, az érdek ritkán altathatja el az ifjúkban a férfiak által felköltött lelkesedettséget, sőt a romlatlan ifjúsági ábrándjaiban túl is szárnyalja mestereit.

A fiatalság az ülésekben több ízben adta jelét, hogy hű támasza a szabadság mellett küzdő képviselőknek. Pár nevezetesebb esetet meg kell említnem.

A felsőház minduntalan visszautasította a karok és rendek tervezett föl iratát. Ekkor Tarnóczy, Bars megye második követe, élesen kikelvén, kinyilatkoztatta, hogy *hiszen az ő létezésök az ország rendeinek egy tollvonásától függ*, midőn a nemzet bennök nem lelhet mást, mint akadályt a nemzet sérelmei orvoslásában, s a nemzeti szabadság kivívásában.

Nagy volt a rémület és borzalom Izraelban, mondd a főrendek házában.

És királyi leirat érkezett, a melyben («*alteri Comitatus Barsiensis Ahlegati diéta severissime damnamus*») Bars megye másik követének nyilatkozata legkeményebben kárhoztattaték.

A fiatalság ekkor szünni nem akaró viharos éljenzéssel becsülte meg Tarnóczyt, mint a szabadságnak jeles hívét.

**Másik eset Beöthy Ödönnek s a hírhedt Tagn, nagyváradai kano-
noknak ügye volt.**

A polgárok közti egyenetlenkedést, lelki fölháborodást okozott terítvények (házassági reversalisok) ellen dörögván, s ostorozván azt *Beöthy Ödön*, Biharmegye követe, a fiatalságnak majdnem istenítésig bálványá; *Tagn*-nak, a nagyváradai káptalan küldöttének azon boldogtalan eszméje jött, hogy megtagadta Beöthy állításának valóságát.

A vihart, a mely ennek következtében kitört, látni kellett, leírni nem lehet.

Mi néhány jó barátommal a távollevők asztalára ugorva, néztük a jelenetet. A követek igen csekély kivétellel majdnem mind megbántva érezvén magukat, a különben sem kedvelt káptalani küldöttek egyike által, a legnagyobb izgatottságban hallgatták majd Beöthynek dörgését, majd Kölcseynek megrendítő szónoklatát, és majdnem az összes terem hallgatósága követelte, hogy Tagn megsértvén az ülést, az ülésből azonnal távozzék el.

Mérey Sándor, királyi személynök, nem volt képes lecsillapítani a szenvedélyeket, és *Tagn* kénytelen volt a teremből eltávozni.

A teremnek azon oldalán kellett távoznia, hol a tiszai követek ülései voltak. Ezt a részét a teremnek egészen ellepte a fiatalság, s *Tagn* ennek gúnykaczajai és nem legilletelmesb áldásai között ment ki.

A karok és rendek másnap nem helyeselték ugyan az így történetet, de *Tagn* többé nem jelent meg.

A követek erkölcsi halála. 1832—1834.

A haza és nemzet ellen támogatni a kormányt, nemzet elleni bűnnek tartotta ekkor a fiatalság; s a kinnél még azt sem lelte föl, hogy e törekvésöket legalább jó színbe kívánták burkolni, mint Zsedényi, hanem szemérem nélkül és daczosan árulták el csúszómászó voltukat, és előléptetés, czím és kitüntetés utáni vadászatukban hátaikat nekigörbesztették, azokat megvetésével, és ennek nyilvános jelei adásával is sújtotta.

U ... volt a fiatalság előtt a leggyűlöltebb egyén. Egy ízben az országos ülésekből hazamenet szembeszállván több ifjúval, őket dorgálni kezdte. Szerencséjére hirtelen kocsiba vethette magát, s így menekülhetett meg nagyobb bántalmazástól.

Lett azután nagyszerű éjjeli macskazene tervezve, melynek híre annyira bejárta az egész várost, hogy nemcsak követek, de országzászlócai, világiak és papok is érdeklődtek, s megnézték azt.

Egy ily macskazene alkalmával történt, hogy először egy másik, szintén kormánypárti, de kedveltebb követ R . . . ablakai alatt kezdték meg a szokásos első megtisztelő eme kérdést «ki a hazaáruló?» mire azután csörömpölve és ablakokat rázva lőn megadva a rossz lelkiesméretet megfélemlítő válasz: U . . .

A csörömpölés előtt azonban az első kérdés után nyomban kinyílt az ablak redője, s egy éltés egyén kiszól: «Uramöcsém rossz helyen járnak, az a kit keresnek, itt jobbra lakik a szomszédban.»

És lőn még éljen is, meg nevetés, meg zaj, s háromszoros rohammal helyrehozva a tévedés.

Az ilyen követ erkölcsileg meghalt.

Ha ő daczolt volna is a közszellemmel, s ha nem engedett volna saját követársai kérésének, az akkori nádor bölcsessége felhívta az ilyeneket a közvélemény tiszteletére. Az ilyen követnek vagy ki kellett nevezetnie más állásra, vagy le kellett mondani.

A fiatalság tehát, míg vállain hordozta és magasra emelte azokat, a kik a nemzeti szabadság védői voltak, kijelölte más részről azokat, a kik készek voltak a nemzet érdekeit a hatalom kedvéért fölládozni.

Hatalom kísérti a fiatalsgot.

A kormányt és híveit megdöbentette az országgyűlésen a fiatalság közt elterjedt haladás, mívelődés és szabad szellem.

Fürkészték okait.

Szluha Imre követtel társaságilag jól voltam. Ritka nap és ritka országgyűlési tárgy volt az, a melyben ne vitatkoztunk volna. Nem voltunk képesek egymást megtéríteni.

Egyik napon az országbíró s fehérmegeyi főispántól, Cziráky gróftól, érkezvén haza ebédre, szobámba jó, s elmondván, mennyire kívánja ő az én előmenetelemet, már atyám iránti tiszteletből is s előadta, hogy Cziráky szemére vetette, mikép én egyike vagyok, a legtűlzőbb fiataloknak, egyik alapítója és tagja bizonyos ifjúsági körnek, melyben országfölforgató terveket forralunk, megtudta tőle, hogy a kormány nem akarja megengedni a fiatalsgnak ily megmételvezését, azokra, akik nem javulnának, büntetés vár stb.

Ő, folytatá Szluha, nem hihette azt, és biztosította is az országbíró, midőn az ifjúsági kör tagjainak névsorát felmutatta, hogy az én nevem bizonyára tévedésből Íratott be; s kért, nyugtassam is meg,

hogy nemcsak tagja nem vagyok ama körnek, de tudomásom sincs róla; mert hiszen édesatyám az ő gondjaira is bízván, nekem, ha e felől tudtam, vagy tagjává akartam lenni, vele azt csak közölnöm is, és tőle tanácsot kérnem is kellett volna.

Láttam, hogy Szluha valóban megdöbbsent, midőn kinyilatkoztattam, hogy igenis a körről nemcsak hogy tudok, de annak tagja is vagyok. Iparkodtam megnyugtadni, hogy mi semmi rosszban fejünket nem törjük, mi nem vagyunk titkos társulat; mi nyílt ajtókkal világos nappal vitatkozunk az országgyűlési és a hazai ügyekről.

Több napokon, sőt heteken át meg-megújította Szluha a körből kilépésemre nézve tanácsát. Utóbb előadta, hogy beszélt Cziráky főispánnal, s az kész nekem nemcsak megengedni, de mivel ügyvédi kitérő jelvű oklevelem van, váljak el a körtől, menjek haza, s az általa tett kérés folytán kinevez vagy tiszteletbeli szolgabírává, vagy ügyvéddé. — Nem tágitottam.

Szluha Imre nem hagyott békét. Ebből kell gyanítnom, mennyire megdöbbsent a kormány a fiataloknak önmívelődésén, s azoknak hangulatán. Elmondá, hogy ő javamat kívánja, szorgalmammal, tehetséggemmel nagyra vihetem; fogadjam meg tanácsát; ő ismeri a hatalmasoknak véleményét, kívánságát, tudják hogy fiatalok vagyunk, hát szórakozzunk; járhatunk női társaságba, vagy a ki szereti, elégítse ki a játékban szenvedélyét; mindezt a hatalmasok nem bánják, de annak az ifjúsági körnek, annak vessünk véget; hiszen ő javunkra, javamra tanácsol; a hatalom méltányolni, jutalmazni fogja áldozatkészségemet. — Tántoríthatlan voltam.

Barátimmal közöltem, hogy körünk mennyire szemet szúrt a hatalom embereinél, mennyire nem bánná az, hogy az ifjúság a gyönyör, a játék vagy más szenvedélyekbe temetné el művelődését, önállását. Annálinkább sarkalt ez bennünket, hogy az életben a hazának hasznos és hű polgáiraivá váljunk, magunkat minél inkább kiképezve.

Szluha Imre végre, midőn semmikép sem tudott rávenni, hogy a körből kilépjek, azzal állt elő, hogy atyám iránti tekintetéből ajánlja, hogy hát menjek haza s így hagyjam itt Pozsonyt.

Még egyhamar ezt sem volt kedvem tenni.

Miért tagadnám. Többször beszélgettünk barátimmal, hogy nekünk ki kell tartanunk a nemzeti szabadság kivívására, a jogegyenlőségnek a népre is leendő kiterjesztésére, a földnek felszabadítására, az ország állami és kereskedelmi önállására nézve is belénk

csepegtetett eszmék mellett, és oda kell törekednünk, hogy haza menvén, terjeszszük ezeket, s megnyervén megyéink bizodalját, mint követek kivívhatjuk ez elveknek diadalát és biztosítását.

Tudtuk, hogy ezt fáradság, szorgalom és tántoríthatlan jellem által fogjuk kiérdemelni; iparkodtunk, hogy megérdemeljük.

1834. Fivérem visszajött, s vele Bécsben.

Az ülésekben és körünk tanácskozásaiban folyton részt vettem, s úgy ezek mint nyelveknek elsajátítása által kívántam mívelődni, vivás és úzás gyakorlásával pedig edzeni magamat.

Bezerédy Istvánnal és Beöthy Ödönnel egyidőben tanultam úzni, és mi hárman haladtunk legbajosabban. Én alig-alig, ők nem is vitték a szabadon úzásig.

Egyik napon fivérem terem szobámban. Egymás karjaiban, most örömben könnyeztünk. Az ég nagy áldásának tartottam, hogy egy hazában élhetünk.

Bejárta Norvégiát is. Kiment volna ő Amerikába utóbb mint svéd katona is, de nem ütötte meg a mértéket; s mivel már csak néhány forintja volt, visszaindult; Bécsben, hova pár fillérrel ért, annyira el volt fáradva, hogy a város egyik kertjében lerogyva aludt el. Szalay Guszti segélyével ért hozzám.

Később vele Bécsben voltunk, itt is két nevezetes eset adta magát elő.

Egyik a várdalszínházban történt. Én színházakban kalapomat le szoktam venni. Hogy történt, hogy nem, már ülőhelyet nem kapván, fönn feledtem kalapomat. Arra nem is gondoltam, van-e valaki jelen az udvartól vagy nincs, a mikor is Bécsben mindenki fővegét leveszi.

A felvonás után hozzám jön valaki, s németül azt mondja «vegye ön le kalapját.» Rá sem hederítettem.

Két-három perez múlva ismét jó az én németem, s ekkor már illőbben mondja: «Uram, bizonyosan nem ismeri ön az idevaló szokást; az udvartól vannak jelen, s ilyenkor le kell a kalapot venni.» Már meg is akartam tenni, a midőn hozzá tette, hogy «ha még egyszer nem engedelmesskedném, rossz következése lenne.»

Ekkor hozzáfordultam, mondván: «Uram, én szokásaikat nem tudtam, hanem azt is tudja meg az úr, hogy a magyar szép szónak enged, de parancsolatot, ott a hol helyéért megfizet, el nem fogad.» Még sem akarván zajt ütni, a távozásra hívtam fel fivéremet, és mentünk.

A másik, Bécs iránti jóindulatnak és Hazamenetelem. 1834.

Fivéremmel a város gazdag palotasorai között járván, meg-meg- emlékeztünk arról, mennyi és mennyi kincsét hozták el hazánknak, hogy Bécs olyan hazánknak, mint volt Karthágó Rómának, hogy bizony kár volt annak a hadverő Mátyásnak ezt le nem romboltatni, hogy kár volt annak a Szobieszkynek és lengyeleknek ezt a Bécset megmenteni; és bizony aligha virradhat meg Magyarország hajnala addig, a míg Bécs Karthágónak sorsára nem jut . . .

Midőn Így ezek fölött eszméinket, bár halkán beszélve, kicseréltük, egyszer csak megszólal mögöttünk egy bécsi sváb atyafi, s kezd megtámadni szóval bennünket, hogy ha ő német is, de a császárnak hű alattvalója, és ért magyarul, s megérdemelnék azon egy-két szó után is, a mit megértett, hogy példásan megbüntettessünk, stb.

Szerencsére az idő forrón meleg volt, s oly tájban történt ez, midőn igen kevesen jártak-keltek. Senki se mutatkozván, habár egyideig jött is dunnyogva utánunk, végre másfelé vette útját.

A nyár vége előtt megváltam Pozsonytól, és szülőimhez érkeztem.

Ifjúságimnak két éve. 1834. augusztus 27-től 1836. októberig.

Szakálért egy szolgabíróság, ügyvédkedésem rövid kora.

Húsz éves múltam. Eletpályát kellett választanom.

Édesatyám kívánta, hogy a megyénél vállaljak tisztséget. Szluha Imre családunkat megnyerni óhajtván, a jövendő tisztválasztásra nézve értesítette ötet, hogy azonnal ki fogok neveztetni, csak «a legcsekélyebbet» teljesítsem.

Pozsonyban ugyanis az országgyűlés alatt az ellenzéki, a szabaddabb gondolkozású követek, az eddig simára borotvált tiszta bajuszos arc helyett körszakált kezdtek viselni, követte az ifjúság is. Azon csekélység tehát, a mit szolgabíróvá leendő kineveztetésem végett kívántak, az volt, hogy «ne hordjak körszakálit.»

Visszautasítottam e csekélység teljesítését is. Kijelentettem, hogy ha kineveztetem, iparkodni fogok megfelelni tisztemnek becsülettel, de a hivatalt önállóságom fölládozásával meg nem veszem. És kértem atyámat, ne is nehezteljen érte. Hiszen maga e tény, hogy egy szakál levételéért adnának szolgabírótságot, elkárhoztatja őket.

Atyám makaacságnak tulajdonította ezt részemről, és óhajtotta, hogy legyek tisztviselővé; ha most megkezdem, nagyra vihetem, ha elutasítom, örökre bevághatom előmenetelem útját.

Fivérem kitűnő észtehetséggel bírván, de mert sok volt benne az önállás, ő is lemondván a tisztviselőségről, arról már letett édesatyánk, hogy belőle kimagasló hivatalnok legyen, pedig azt remélte, s oda törekedett, hogy mindketten egykor az országnak magasabb hivatalnokai közé küzdjük föl magunkat; ő mindkettőnket abban a hitben neveltetett, hogy a kormányzat kiválóbb tisztviselői között fogunk helyet foglalni.

Fivéremre nézve megtörvén kilátása, minden reménye most bennem összpontosult, a kitűnő tehetséggel ugyan nem tündöklő, de vasszorgalmú szelíd és engedelmes fiában.

Hetyey bátyánk is folyton ismételte jövendölgetéseit, az ország-bíróságra nézve; és atyám el-elmosolyodott ez ismétlések alkalmával, s úgy kell lenni, hogy ő biztosnak vélte azt, hogy ha én most hivaltal vállalok, nagyra fogok menni, mert meg-megújította, hogy teljesítem kívánatát.

Nem tehettem. Szegény jó atyámat szívemből sajnáltam, és mélyen megkeserítettem. S most azután, a midőn bennem helyezett reményében is csalatkozott, midőn bennem is az önállást, az önértzetet megtörhetlennek látta; midőn látta, hogy fiai nem fognak udvaroncokká válni, nem fognak nagy hivatalokat nyerni: midőn végső reményének szálai is mind füstbe mentek, fölszabadított, hogy ezentúl ura lehetek tetteimnek.

Pestre vágytam, az országnak szívébe, ott kívántam volna az ügyvédi pályára lépni, s az igaz ügyeknek védelmében becsületes keresettel függetlenséget biztosítani.

Meg is kértem egy gyermektelen pesti ügyvéd ismerősünket: Várady Istvánt, hogy mert édesatyámtól nem kívánom, hogy ő értem áldozatot hozzon, vegyen magához segédügyvédül. Elutasított.

Fehérmegyében kellett tehát ügyvédkednem.

Első ügyfelem egy már régen kifizetett tartozásáért pereltetvén be, perét megnyertem; azonban én a hamisan perlő ellen az ezt megtorló pert is vétetvén föl egyúttal, egyszer arra virradtam föl, hogy az egész per elveszett.

E tény föllázította lelkemet, s elhatároztam, hogy nem ügyvédkedem. Sokan dúsán javadalmozó ígérekkel kívántak ügyvédüknek megnyerni. Hajthatlan maradtam.

Kedves szüleimnek ismét nagy szomorúságot okoztam; most már sem hivataloskodás, sem ügyvédkedés. Kárba veszett a taníttatá-

somra fordított kiadás, és meghiúsultak nagyra menetelem iránt ápolts reményeik.

Sokat utaztam Somogyban és Kecskeméten, több Ízben fordulva meg rokonimnál, de legtöbbit voltam szüleimnél, segítvén atyámnak gazdálkodásában. Némely mezei munkát megszerettem; vetéseim igen sikerültek, és kivált midőn a fergegetgtől való félelem szorította a munkásokat, a kazalok és asztagok rakásánál jó kedvvel működtem közre.

Saátor bátyámtól csinos könyvtárt örökölvén, az ebben és atyám könyvtárában lelt munkáknak olvasásában telt el legtöbb időm.

Többször átolvastam a világtörténelmet, hazám történetét, a nevezetesebb országoknak, és főképp hazámnak alkotmányát, az ezt illető törvényeket. Megismertem a nemzet szabadságát biztosító alkotmányt, de megismertem azt is, hogy a királyok esküjével erősített és meg-megújítva biztosított ez alkotmány újból és újból megtörtetett.

Hazám e korbéli Íróinak és nagy költőinek, Vörösmarty, Bajza, Garay költeményeinek olvasása nem csak legkedvesb foglalkozásom volt, hanem minden szebb, kivált szabadságra törő műveiket tudtam is mind.

Nyáron naponta korán reggel és késő este a sárvisi csatornában fürödvén, midőn a széles Sárreton átmentem magánosan, szinte úgy tavasznak és ősznek minden szebb reggelén és estéjén, midőn keletre a házunk előtt fekvő földeink közt jártam-keltem, ezeknek a jelesebb, megragadóbb költeményeknek szavalásában gyakoroltam magamat, kivált a csendes késő esti magányban.

Emlékembe idéztem e sétáimban az országgyűlésből a jobb, a kedvesebb szónokok előadásait; tetszettek nekem leginkább Baloghé, Beöthyé, Klauzálé és még többeké is, de mindenképp Kölcsey Ferenczé, és az ifjúsági korbéli társaim közül Lovassi Laczié.

Iparkodtam a szavaknak és kifejezéseknek általok használt hangnyomatát elsajátítani. Iparkodtam, hogy előadásom folytonos legyen, de nem szeleskedő, hogy érthető legyen az, és a hangsúly kellő helyen történjék. Már előbb is, de most még inkább abban pontosait össze minden óhajtasom, hogy miként ama férfiak, úgy én is hazámnak, nemzetemnek és a népszabadságnak küzdelmeiben részt vehessek.

Egykor követté lenni, vívni a népjogok mezején, ez lett benső vágyammá.

1836. Balaton-Füreden. Kitért belőlem.

Balaton-Füred s a Balaton gyönyörű tája, kivált Anna-nap körül, az ország vagyonosabb és nevezetesebb családainak, s a környék és szomszéd megyék lakóinak mulató és egészségedző helye volt.

Engem és Horváth Vilit a már ekkor a társaséletben tőlem majdnem vállhatlan Modrovich Náczi barátom vitt B.-Füredre. A vendégek nagy sokaságával Anna-nap előtti napon a nagy teremben ebédelünk, s mindenki arról beszél, hogy a helyben időző vagyonos Horváth-család Anna leányának tiszteletére estére tűzijáték van rendezve.

Ebéd közben *Vizkelety* nevű főbiztos, miként ő szokta az ilyeket mindig kezdeni, fölemelkedik, beszél, és ajánlja, hogy a szép és kedves *Anna* úrhölgynek tiszteletére a jelenlevő fürdővendégek meneszsenek egy küldöttséget, mely a közönség hódolatát fejezze ki.

Mindenki hallgatott, egyetlen helyeslő vagy helytelenítő hang sem hallatszott. Miért? Mert Horváth Anna ugyan bájos is, vagyonos is, de a tegnapi vacsora után tánczra kerekedvén a jelenvoltak, egy ifjú őt magyar tánczra kérvén föl, s azt el nem fogadván, a közönség e miatt neheztelt rá.

Vizkelety azonban, mivel már megtette indítványát, keresztül is akarta azt vinni, és ismét fölkel és mondja, hogy «a hallgatást helyeslésnek veszi, tehát ő ajánlani fogja, kik küldessenek ki.»

Nem állhattam meg tovább! A vér megmozdult ereimben, fölkelteni, és közbe szóltam; «Nehogy hallgatásomat helyeslésnek tartsa, kijelentem, hogy Horváth Anna úrhölgy iránti tisztelem mellett is, a tegnap este történt tény után, azt óhajtom, hogy küldöttség ne választassék.»

A közönség helyesli kijelentésemet. *Vizkelety* azonban most már erőltetvén a dolgot, fölkiált: «No hát szavazzunk! az, a ki velem tart, álljon fel.»

És miután kivüle más senki sem állt fel, ő is leült.

Magamban kissé le lettem hangolva, hogy hölgy ellen föl kellett szólnom, és mégis hogy helyesen cselekszünk, a midőn nemzetünk iránti kötelességünket még így is teljesítjük, kétségenkívülivé tette az, hogy az Anna-napi fényes táncmulatságban a nevezett úrhölgy, Vilmos rokona által mindjárt megjelenésekor kérte, hogy mutattassam be magamat, s ekkor nemcsak bocsánatát nyertem meg, de hosszab társalgásunk közt én is meggyőződtem a felől, hogy ő hazámnak művelt és hű leánya.

Megyei élet 1836.

Atyám nevenapjára, október 10-ére, fivérem is megjött, és tanácskoztunk jövő életünkről. Fehérmegyében november 4-re ki volt tűzve a tisztválasztás. A kormánypárt Szűcs mellé másodalis-pánná Szluhát kívánta Sárközy ellen. Szluha atyámat folyton kérte, hogy minket nyerjen meg, s most már biztosította, hogy ha ő megválasztatik, föltétlenül megválasztat engem is. Édesatyánk még egyszer ajánlotta, hogy ne szalaszszuk el a kínálkozó jó alkalmat, ne múljanak el tétlenül éveim, mint elmúlt már is két év. Most mi áldozat sem kívántatik tőlem, csak Szluha megválasztatása.

Mi azonban fivéremmel, édesatyánk felhívása előtt már tanácskoztunk, nem ugyan a tisztválasztásra, de a közügyekben részvételre nézve, és föltettük, hogy a nemzetellenes hatalom, a kormány ellen küzdeni fogunk ott mindenkor, a hol az alkotmánnyal és haladásal dacolva, működik. Kijelentettem tehát édesatyámnak, hogy a kormánypárt által nem is kívánok megválasztatni, és ő utóbb, ha fájdalmasan is, önakaratunkra bízta, hogy sorsunk fölött határozzunk.

Két év óta többszöri találkozásunk alkalmával, s e napokban is hazánk alkotmánya, az országos, a megyei működés, a javítandó állapotok voltak tanácskozásaink és tanulmányunk tárgyai, és eszméinket, gondolatainkat sokszor ugyanazon kifejezésekben, néha ugyanazon szavakban is, ismertetvén egymással, tisztában voltunk az iránt, hogy nekünk a múlt országgyűlésen *Kölcsey* és barátai által vallott elvek szerint, a nemzet szabadságának biztosítására és a korszellem által követelt haladási eszmék megvalósítására kell törekednünk.

Az alkotmányos szabadságnak és állami önállóságunknak sok és nagy gyöngyeit találtuk törvénykönyveinkben, miket évek óta iparkodván megismerni, szellemükbe behatni, kiírtuk azokat s emlékünke véstük a legnevezetesebbeket, úgy hogy hazánk közjoga lián otthonosoknak éreztük magunkat.

Megbecsülhetetlen kincsnek tartottuk hazánk alkotmányos szabadságának biztosítására nézve az őseink által már 1222-ben (tehát az angoloknak 1215-ben kivívóit Magnachartájoknál csak 7 évvel később kelt) kiküzdött *Arany szabadságlevelet* (bullát), melynek 31-ik cikkéből, ha az osztrák uralom 1687-ben kitoröltette is a bün-

tethetlen ellenmondási és ellenállási hatalomról szóló tételt, a többi mai napig érvényes rendeletei, védvei voltak a nemzeti szabadságnak, és gátolói a fejedelmi hatalom önkénykedésének.

Kiirthatlanul emlékünkebe véstük a nádornak ebben megrendelt jogát és kötelességét, hogy:

«ez írást mindén szemei előtt tartván, se maga ne tévedjen a fennrendeltekben, sem a király vagy nemesek, vagy mások tévedését meg ne engedje» stb.

Épen úgy emlékünkebe véstük Hunyadi Mátyás, az értelmes hatalmas király alatt alkotóit nádori kötelességeket és jogokat, melyek közt hetedszer ez parancsoltatott neki:

«Ha valaha megtörténék, hogy a király együgyű (siplicem) vagy hanyag (negligentem esse) lenne, a szónokok (oratores)-at kihallgatni, vagy nekik felelni is, a nádor hivatalból, és annak fogyatkozását pótolni köteles» (1485: 7).

Megbecsülhetetlen kincsek tartottuk az 1791: X-ik törvényt, hogy:

«Magyarország mindazonáltal szabad ország, és egész kormányzatára nézve független, semmi más népnek vagy országnak nem alárendeltje, saját önállással és alkotmányává bírván; tehát saját törvényei és szokásai szerint, és nem más tartományok módja szerint-kéven országlandó és kormányzandó.»

Tudtuk, hogy a király csak mikor törvényesen megkoronáztatik, élhet a felség jogaival (1791: 3 stb.), csak a néppel, utóbb országgyűléssel alkotja és magyarázza a törvényeket (1791: 12), a végrehajtó hatalmat csakis a törvények értelmében hajthatja végre (1791: 12) stb.

Tudtuk a főispánok jogait, kötelességeit, és hogy ha törvénytelen tesznek, megbüntetendők.

Hogy a főispán minden 3 év elteltével, ha kell előbb is, tisztválasztást köteles tartani, hogy törvény és alkotmány ellenére rendeleteket kiadni nem szabad, s ha kiadatnak, érvénytelenek: tudtuk, hogy azon rendelet is, a mely ellen küzdeni óhajtunk, ezek sorába tartozik.

Mindezeket, és az ezekhez hasonló számos jeles törvényt mind ismertük, és meg is tanulván, tudtuk jól. De az sem kerülte el figyelmünket, hogy a hatalom iparkodott azokat aláásni és megtörni, s hogy a szándok csakugyan nem volt egyéb, mint az, vakhítívé, szegénynyé és szolgálvá tenni e nemzetet.

A történelem megtanított bennünket arra is, hogy a nemzetnek önakaratótól függ alkotmányának fentartása, szabadságának élvezete, s az önkénykedésnek és nyomornak meggátlása.

Megbecsülhetetlen kincset bírt a nemzet a törvényhatósági önkormányzatban. A fejedelem, a kormány, a törvényt, a rendeleteket csakis a törvényhatóságok által hajtathatta végre, és ezek önválasztotta tisztviselőik által. Befolyt tehát a nemzet nemcsak alkotmányának, nemcsak a nemzeti, de az egyéni szabadságnak is, biztosítására, és kezében volt a leghathatósb óvszer a törvénytelenések meggátlására, az által, hogy a törvénytelen rendeleteket nem hajtotta végre. A törvényhatóságok s általa a nemzet részesei lévén az államfenség: tulajdonságainak, ezáltal valósított meg azon elv is, hogy *«semmit rólunk nélkülünk;»* és hogy a törvényhatóságok voltak az alkotmányos szabadságnak bástyái.

A megye gyűlésein, tanácskozásaiban, tisztviselőinek, bírának választásában azután, hogy minden nemes és tisztesebb (Fehérmegyében már a betöltött 18 évvel, megyénként gyakorlat vagy végzéssel megállapítva) részt vehetett, ez fokozta a közérdekeltséget, versenyre keltette a nemesebb érzéseket. Úgy hogy e tekintetben nem is volt más kívánni való, mint az, hogy e jog s ezáltal a kötelességérzet is a haza összes polgárainak jogává s kötelességérvé váljék.

Megbecsülhetetlen kincsnek tartottuk az egyéni szabadság biztonságára nézve Verbőczy 1-ső része 9-ik címét (a primae nonust), hogy a Senkit a ki nemes, hacsak törvényesen meg nem idéztetett, és a törvény rendjén el nem ítéltetett, személyében vagy vagyonában háborgatni, letartóztatni, befogni vagy bezárni nem lehet; csak hogy mi azon szó helyett *«nemes»* szükségesnek tartottuk e szavakat igtatni a törvénybe *«hazánk polgára»*; a jogegyenlőség, az emberiség és az egyéni szabadság biztonsága követelték azt, hogy a mit oly fenségesen a nemesek élveztek, élvezze azt Magyarországnak minden polgára.

Ezen és több nevezetesebb elvek, eszmék iránt már ekkor tisztában voltunk, de eddig Fehérmegyében nem volt alkalmunk megkezdeni a küzdelmet.

Fivérem most erre elérkezettnek vélte az időt.

A kormány ugyanis, tapasztalván az országgyűlés alatt s azóta, hogy a szabadabb szellem az országban szerte terjed; a megyék a hatalom; ezekben pedig nagy befolyása van a tisztikarnak; ürügyet

s alkalmat keresett, hogy a hol csak lehet, az alispánok és a tisztikar a kormánypártiakból választassanak, és a hol ez meg nem történhetnék, azokból úgy neveztesse ki.

Királyi rendelet bocsátatott tehát minden megyéhez, hogy a főispán a mint a tisztválasztásnál legkisebb rendtelenség mutatkoznék, a tisztválasztást felfüggesztheti, és tisztviselőket nevezhet ki.

Nagy felháborodást okozott e rendelet, mert ellenkezett azon világos törvénnyel, hogy a tisztviselőket 3 évenként kell választani; tehát a rendelet e törvény kijátszására adatott ki, mert a kormánypárt a hol kisebbségben volt, azonnal eszközölhetett kisebbszerű rendtelenséget, s ekkor híveikből neveztetetett volna ki a tisztikar.

Fivérem, a ki somogyi lakos létére részt vett már Somogy megye gyűléseiben és e tárgy fölötti tanácskozásban is, ismerte ez ügyet alaposan, és ott a rendelet, mint törvénytelen, félre tétetett.

Fehérmegyében is október 25-re közgyűlés hirdettetvén, Laczi óhajtotta, hogy e gyűlésben szóljunk fel e rendelet ellen, hogy ezzel kezdjük meg Fehérmegyében közügyi küzdelmünket. Helyesltem.

Hozzá láttunk tehát a nagy törvénykönyvből (Corpus iuris) az ez ügyet érdeklő összes törvények megismeréséhez, kiírásához, s készülünk a csatára.

Édesatyánk túlmerésnek tartotta e tárgyban felszólalásunkat, de láttam, hogy fáradozásaink közt el-elmosolyodik; gondoltam, hogy mint atyának és értelmes főnek, jól esik azon gondolat is, hogy fiai nem hevernek csak, de munkával kívánnak lépni a közpályára; és gondolhatta, hogy ha leszavaz és elhallgattat is bennünket az a fehérmegyei roppant kormánypárt, elég lesz, ha ily fiatalon értelmesen szólunk fel.

Miként később megmondá, bízott ő Laczinknak veleszületett tehetségében, az én aczélzott szorgalmamban sem vélt csalatkozni, de merész ábrándnak tartotta Fehérben egy királyi rendeletnek félretételét indítványozni.

A ki czélt kíván érní, annak kellő eszközökről is kell gondoskodni. Tudtuk, hogy Alapon számos szabadabb szellemű fiatal ember lakik. Már a múlt. követválasztáskor mind Sárközy mellett küzdöttek, átlendültünk tehát hozzájuk azzal, hogy közöljük szándokunkat és őket a támogatásra fölkérjük.

Ott laktak több Salamonok, Horváthok, és mások számosán, azonban azért, mert a múltkor Szluha mellett voltunk, oly barát-

ságtalanul fogadtak bennünket, hogy semmit sem szólva nekik, siettünk őket magokra hagyni.

Modrovich Náczi már ekkor Ráczi-Almásón lakván, tőle menendők majd be, a gyűlés előtt néhány nappal hozzá mentünk, és ismét elővettük a törvénytárt, hogy még inkább emlékünkebe véssük a törvényeket. Egy szóval készültünk a csatára, úgy hogy egyhamar ne engedjük elütni az ügyet, és hogy ha kell, föl szólalhatunk többször is.

Lehetetlen volt ezt Modrovichnak észre nem venni. Észre is vette és kérdezte: «Mit akartok? miért ezek a törvénykeresések és kiírások.»

S midőn elmondtuk mit akarunk, kacszajban tört ki. Később jószívűen megismertetvén a valósággal, kért, hogy hagyjunk föl szándékunkkal.

És valóban majdnem megdöbbsentünk magunk is, midőn elgondoltuk Fehérmegyét, az országbíró, Cziráky főispán vezérlete alatt, ellenállhatlan tekintélyével, s a hatalmas kormánypárttal.

Azután kérdezte, tudjuk-e mihez fogunk? Mikor Fehérben eddig még a táblabírák közül is alig mertek szólni csekélyebb ügyekben is a főispán ellen, mi akarunk a királyi rendelet ellen szólni s azt félre akarjuk tétetni?

És reánk nézett két szegény ifjúra, magasztos honszerelmű bár, de még csak nem is táblabírákra. És nevetett folytonosan napokon át, mikor reánk-reánk nézett, a gondolat merészségén, a mely bennünk támadt. Azt hitte, hogy meg sem fogják hallgatni egyikünket sem.

Elhatározásunk azonban megdönthetetlen volt, és a valóság átgondolása még inkább serkentett az ügynek teljes megismerésére, s minél élénkebb küzdelemre. Legjobb barátink ez egyike látván tántoríthatatlanságunkat, kívánta, hogy legalább képesek legyünk kivívni azt, hogy meghallgassanak bennünket.

Így mentünk be Modrovichsal 24-én örök nevetés közt Székes-Fehérvárra. Ő rokonaihoz szállt, mi pedig testvéremmel a belvárosban már sehol helyt nem kapván, kénytelenek voltunk azon sorompó melletti kis vendéglőbe menni vissza, mely mellett bejöttünk. Ott szorítottak számunkra helyet egy ételszerek tartására használt kis szobában, a pallóra vetvén ágyakat.

A belvárosban találkozával Kaszás Bénivel, ki gyermekkorunkban czezei tanuló társunk volt, fivérem megkérte, hogy minden ismerős és rokon nemesekkel közölje, hogy holnap föl akarunk

szólalni jogaink megsértése ellen, hogy tehát minél számosabban jöjjenek az ülésbe.

Fehérvárt a «fekete sas» vendéglő volt ekkor a fiatalok összejöveteli helye. Itt találkoztunk Salamon Lajossal és Sárközy Zsigával Abáról s megismertük a velők volt Fiáth Ferit is. Szóba jött, hogy kellene valamit tennünk. Összebeszéltünk tehát, hogy esti

8-kor a «Fehér kereszt» vendéglőben fogunk találkozni s értekezni.

Fivéremmel a kitűzött határidőre meg is jelentünk, de nem találván még ekkor az összebeszélők közül senkit, és mert tanyánk igen távol volt, haza ballagtunk és lefeküdtünk, a sertéshússal s mindenféle töltöttékkel teli aggatott kis szobának nyomorú szöglyukaiban.

1836. október 25-iki megyei gyűlés.

Jókor mentünk a gyűlési terembe. Meg kell emítnem, mert ez is feltűnt Fehérmegyében, hogy fivéremnek vállravezett tiszta vörös, nekem nemzeti színű kardkötőnk volt. Az meg hallatlan valami volt, a mit tevénk, t. i. hogy a főispáni karosszék és a hosszan elnyúló tábla mellett jobb felől ülni szokott főbb hivatalnokok stb. stb. üléseik között, mindjárt a főispán széke melletti kis üres helyre tettük székeinket, s oda ültünk le. Sokan elszörnyűködtek e vakmerőségen.

A hallgatóság a főispáni széktől balra, a tisztikar háta mögött, foglalt helyet, és örültünk látva, hogy Kaszás Béni barátunk 30 vagy 40 elvokonnal jelent meg, a kiknek élökre helyezkedtek Salamon Lajos, Sárközy Zsiga, Fiáth Feri. Gondoltuk: ez a mi táborunk.

A fiuk közül gúnyosan jegyezte meg egyik, hogy ők megjelentek ám tegnap este a «Fehér keresztnél.» A mi felvilágosító válaszun-
kat lehetlenné tette a főispán megjelenése.

A gyűlés után később tudtuk meg, mennyire remegtek értünk a fiuk, hogy képesek leszünk-e arra, a mit akarunk; mert hogy vala-
miben törjük fejünket, miután helyünket ott választottuk, a hol ültünk, a felől többé nem kétkedtek.

A gyűlés így kezdődött. Föl lett olvasva a rendelet s az előzőleg tartott kis gyűlésnek jegyzőkönyve is, a mely hódolattal fogadván a rendeletet, azt e végzéssel eleve ki is nyomatta, és a megyében szétküldetni határozta.

A rendelet olvasásának bevégzése előtt fölállt fivérem, jelezvén, hogy szólni kíván.

Mintha egy kétes moraj hallatszott volna «miért toladott oda?» «mit akar?» «talán ellene mer szólni?» Más felől pedig, mintha a szabadság hívei szívének amaz aggodásteli dobbanása hallatszott volna «vájjon meg tudja-e állni helyét fiatal szónokuk?» «méltó szószólójuk lesz-e?»

Az olvasás bevégzése után fölszólt testvérbátyám Laczi, és beszélt érthetően, háborítlanul, erélylyel, határozottan.

A félelem «vájjon nem akad-e meg» eltűnt. Az aggodalom «vájjon képes lesz-e jól beszélni» megszűnt; és a táplálni alig mert remény, hogy ez ifjú értelmesen vitatkozik, valóságga lett.

Kimerítően, lelke mélyéből, szellemi tehetségének erejével szólt, úgy hogy a teremben megjelent közönségnek előbb mérsékelt, utóbb zajosan, s minél tovább szólt, annál zajosabban és viharosabban föl-föl hangzó éljenei közt, végre indítványozta *a törvényekkel ellenkező királyi leirat félretételét.*

A főispán értelmes és nagy tekintélyű egyén volt, belátta, hogy az ifjú helyesen és értelmesen beszélt, de mert az ellenfél és hiheetően a főispán is abban a hitben voltak, hogy beszédét más készíté, e rövid nyilatkozatával hitt véget vethetni a vitának:

A mit az előtte szóló oly szépen elszónokolt, azok fölött lehetne vitatkozni, ha azok, a miket állított, be is volnának bizonyítva, de mivel nincsenek, azt véli, hogy végzésül mondhatja ki a kis gyűlés által ajánlott határozatot.

A főispán bizott eddig dönthetlen hatalmában, de nyilatkozatának bevégzése előtt fölálltam én, s elfoglaltam azon kis tért, a melyről előbb fivérem beszélt.

És én is szóltam, a rendelet félretételét kívánván. Aggodalom, félelem, habozás nélkül szóltam, oly otthonosan érezve magamat, mintha főispán, püspök, grófok, alispánok stb. stb., a kikkel szemben álltam, régi ismerőseim, és a küzdter rég megszokott hely lett volna.

Ügyünk igazságának átértése oly erőt adott nekem is, hogy fölszólalásom első percétől fölényünket teljesen átérezve, beszéltem.

A városban e napon vásár volt. Már fivérem fölszólalása villámként terjedt el, s a küzdelem hírére az érdeklődők besereglettek, úgy hogy beszédem bevégzése előtt megtelt a terem, s kívánatomat, hogy a rendelet félretéessék, a közönség zajos helyeslésekkel kíséerte.

A gyűlés leírása megjelent kivonatban a törvényhatósági tudósításokban. Itt azontúl megjegyzem a következőket.

Ellenünk, miután belátták, hogy nem olyanokkal van dolguk, a kiknek beszédét mások készítik, és többször fölszóltunk, sokan beszéltek.

Mellettünk Nagy Kálmán, Bottlik és Kolozsváry Miklós, de ez csak közvetítőleg beszélt, hogy t. i. kéressék meg ő felsége a rendelet visszavételére, a főispánban pedig megbízunk; úgy hogy e közvetítés csak veszélyeztette határozott álláspontunkat; mi azonban nem tágítottunk.

Mint utóbb megtudtuk, a tanácskozás folyama alatt több esemény adta magát elő. Mindenekelőtt összenézték a nemesi összeírást, hogy vajjon nem hallgattathatnak-e el bennünket, mint a kik jogosan nem szólhatunk. E cselet nem használhatták, mert atyánk jó ideje kihirdetett bennünket e megýében is.

Szluha Imrét a gyűlés elején kérdezték párthívei, vajjon mi is őt óhajtjuk-e alispánná. Erre ő igennel válaszolt. Többszöri felszólalásunk után hozzá ment M.. Lajos élczelő kormánypárti, s hallhatóan mondja Szluhának «Imre, ezek a Madarászok aligha a te embereid.»

A kormánypárt alispánokul Szűcs Lajost, Szluha Imrét jelölte. A szabadabb gondolkozásnak, s bizonyos nagyobb vagyóniak Ürményi Józsefet óhajtották volna, mint a kit önálló férfiúnak hittek és Sárközyt. *Ürményi* eddig nem volt hajlandó elfogadni a jelölést. Egyik beszédem alatt azonban barátaihoz fordulván, monda: «most már leszek alispántok.»

Még maga a nyilvános tanácskozás folyamában is eredetiek történtek.

A mint én ugyanis a főispán után először felszóltam, azonnal megtámadtam testvérem előadására tett nyilatkozatát, mintha ez nem indokolta volna előadását törvényekkel, s azokat ismételve mondám: «a főispánnak a törvények órének kell lenni, fölhívom tehát, hogy ő is velünk azoknak védelmére keljen a rendelet ellen, ha pedig», folytattam, «a rendeletet pártolja, akkor hát nevezze meg azon törvényeket, a melyekkel támogatja azt».

A *főispán* erre nem tudott mást válaszolni, mint azt, hogy: «Uramöcsém, én nem azért vagyok itt, hogy uramöcsémnek exament adjak».

Szluha Imrét elvtársaink zavarták beszédében, s nem akarták

kihallgatni. Ő pedig elbizakodva tekintélyében, hátra fordult és karjaira mutatván, mintha birkózni készülné, kérdezte «csak nem akarják őt így is akadályozni», és erre azt felelték, — néhányan utánaézva őt, karjaikra mutatva, — «így is ha kell».

Szűcs Lajos, a megyében igen népszerű alispán, többször föl-szólt, s midőn már őt sem hallgatták békével, elkezdett panaszkodni az atyafiakhoz fordulva: «miért nem hallgatnak ki békésen mindenkit?» Közbeszóltak: «miért nem tetszik?» És midőn szemökre vetette: «miért hallgatják hát és éljenzik a Madarászokat.» Azt kiáltá a közönség: «mert tetszik».

A tanácskozás 10-kor kezdve, így folyt már délutáni 2 órán túl, eleinte néma csendben, feszült érdeklődéssel, utóbb zajosan, s minél tovább, annál türelmetlenebben és követelőbben.

Salamon Lajos, *Sárközy Zsiga* és *Fiáth Feri* a közönség élén, lelkesen támogatták nyilatkozatainkat, és mi látván biztos többségünket, ismételve sürgettük a rendelet félretételét.

A főispán és kormánypárt végre elnémult. Meg voltak-e lepve a Fehérmegyében eddig hallatlan esemény által? Vagy megdöbbenetek-e azon, hogy a világosan bebizonyított alkotmány sértést a nagy közönség túrni nem akarja?

A valóság az lett, hogy a főispán, alispánok és igen sok befolyásos kormánypárti szónok felszólalása, és ereik megfeszítése daczára, harmadfél órához közel lévén az idő, a nagy többség mind hangsúlyosabban követelte a rendelet félretételét.

És az országbíró főispán kimondá, hogy a rendelet tisztelettel félretételük.

A nagy közönség az örömmel kitörései és viharos éljenzések között vonult ki a teremből.

Néhány százra menő tömeg vett bennünket körül, midőn a teremből kimentünk. Kívánták, hogy a «Fekete sas »-bán közösen ebédeljünk. A nagy teremben foglaltunk helyet. Fiatalabbak és élte-sebbek, mint lelküket, köröztek bennünket szeretetökkel.

Salamon Gyuri, már férfikorral, *Salamon Lajos*, *Sárközy Zsiga*, *Fiáth Feri*, *Sebestény Samu*, *Mészöly Gyuri* és sokan, igen sokan barátainkká váltak.

És miként örült *Modrovich!* Szerteszét hirdette, hogyha javát akarja Fehérmegye, engem főtisztviselőjévé kell választani. Náczi barátunk ha tehette volna, bőréből bújt volna ki örömeiben.

És jöttek a tisztelgő küldöttségek, közöttük *Hollósy Bodméről*,

Szőllősy Felcsútról, *Töltési* Baracsáról vérszerinti rokonink, és *Szóke Ferencz* és sok-sok jó érzésűek, és hogy ősz hajaikkal megpirítsanak, nekiestek kezeinknek, és midőn mi elkapva azokat megöleltük őket, ekkor sem tágtítottak, nekünk estek és csókoltak ruháinkon, azt hívén, ezzel is áldásukat fejezik ki.

Volt ez azután ünnep, és midőn biztosítottuk őket, hogy ezentúl is az igazság, a szabadság ügyéért fogunk élni, ebben fogunk meghalni, kértek «ne is hagyjuk el őket, legyünk vezéreik és ők követnek mind halálig».

Est előtt *Zichy* Edmund gróf kérvén bennünket magához (a «Pokol»-bán) tisztválasztási tanácskozásra, az érdekeltekkel öten tanácskoztunk. Kijelentettük, hogy *Ürményi* és *Sárközy* alispánásgaik mellett leszünk; a részletek este állapították meg.

E napon fivérem és én az igazságnak és a határozottságnak fegyvereivel megtörtük a törhetetlennek hitt fehérmegyei kormánypártot.

E napon fivérem megalkotta segélyemmel s a lelkes közönség támogatásaival Fehérmegyében az alkotmányos szabadságnak és a haladásnak pártját.

E nap, életem legnevezetesebb és legszebb napjainak egyike.

Főispán hamaros visszaélése.

Október 26. A hatalommali visszaélés napját hamar kellett tapasztalnunk két nevezetes tárgyban.

Első volt egy rendelet, mely emlékeztette a megyét arra, hogy felírásait diák nyelven terjessze föl.

Mi ennek ellenében, támaszkodva elidegeníthetetlen természeti jogunkra, kívántuk, hogy csakis magyar nyelven írjunk föl ezentúl.

Hosszas küzdelem után, melyben már többen vettek ma részt, meg kellett végre nyugodnunk a főispán ama közvetítő ajánlatában, hogy kéressék meg ő Felsőge a rendelet visszavételére.

A másik a legnevezeteseb tárgyak egyike volt. Pestmegyének megkereső-levele, hogy a törvény ellenére befogott ifjak ügyében írjunk föl az ifjaknak szabadon bocsáttatása, és a törvénytelenységben részeseknek megbüntetése végett.

Kolozsváry, Nagy Kálmán, Csapó József bizonyítván azt, hogy mint tisztviselő is önálló véleményű, *Sebestyén* Samu és mi kimutattuk a törvényteleniséget. Alig volt leírható az a lelkesedés, a mely fivéremnek határozott férfias nyilatkozatára keletkezett. Igen nagy többségünk volt; s a főispán nem mondta ki a pártoló többség óhajtását.

Szavazás sürgettetvén végre, a főispán kézfölemelést rendelt, s habár a jelenvoltaknak kétharmada pártolta is a fölírást, a főispán azt monda végzésül, hogy «e megye határozását ez ügyben akkorra tartja fenn, midőn a pörbefogatas és Ítélet meglesz.»

Hiában követeltük ez ellen az igazi többség kimondását, a főispán hirtelen elosztatta az ülést és kiment. Valószínű, hogy a kormány-párt tegnapi veresége után, szükségesnek tartotta e cselt s előre ki-főzte, és aztán végbe- is vitte.

CSATOLVÁNYOK.

Ide csatolom fivéremnek okt. 25-én a rendelet félretételére mon-dott második és 26-án a letartóztatott ifjak ügyébeni beszédeit.

A közönség be fogja ebből látni, hogy a nemzet közvéleménye előtt az volt a szabadosság s az volt büntetendő, ha a kormány vagv a bíróság megszegték törvényszabta kötelességeiket; és a kormány-nak úgy mint bíróságnak törvénynyel ellenkező eljárásaikat, Ítéleteiket érvénytelenekké nyilvánítani, büntetetésöket követelni, polgári jog és kötelesség volt.

És megítélheti a közönség, hogy fivéremnek 25 éves korában, minő fenkölt közjogi fogalmai voltak, és minő határozottsággal tel-jesítette polgári kötelességét a közszabadság és az egyéni biztonság megvédésében.

Madarász László 2.-ik beszéde a rendelet ellen, október 25-én.

Tekintetes karok és rendek! Nyugtalanoknak s zavaróknak akar-ják bélyegezni a törvénytelenség gyermekei, a józan előrehaladást gátló önkénykedők, a szabadságnak, világosságnak bár törvényes részeseit. Pártcsatároknak még a XIX. század közepe felé is, mert ma is tombol még a múlt idők mérgétől szédült arisztokrátiának olygarchiája; ma is szinte oly makacs, és emberiség szavára nem hajló, mint a nemes Grachusok idejében.

De el kelle már múlni a reggeledés sötét rémjének; el kelle enyészni az igazmondás félelmének. Szabadon kelek, mint honfi kelek, valahányszor az igazság, a törvény szólít; nemzetemért forró kebellem, s a tört világ szikráin is magaménak vallva meggyőződése-met, *az uralkodó házak úgynevezett legitimitásának dörgő biztatása sem távolíthat el a nyíltágtól.*

Törvénytelennek és újra törvénytelennek mondom én hát a jelen királyi parancsot; s a mint azt a nemzet, a megye előtt ismételem, úgy egész kiterjedésében félretétetni kérem.

Nagyméltóságú főispán úr! Szent a korona elsőjének igaza a

törvények fentarthatóságában, és valamint az ő kötelessége azokat részéről is megtartani, úgy a hatóság kötelessége csak ott hódolni, hol a törvény parancsol. És mert mondtam, hogy törvény és ennek engedelmség polgári hitem alapjai, a biztosított emberi s nemzeti szabadságban; és így a jelen esetben semmi törvényre sem alapulhatván e királyi parancs, azt félretétetni kérem.

De nem hallgathatom el a rendeletben említett ama kitévelt sem *«convellens saeculi praesentis labes»*, a ki büszke vagyok, hogy a gazdag következés, a reggelt megelőző éj oszlatán kezdek élni.

Régen a sötétebb századokban, de nem oly igen régen is, midőn még az ész, a természeti szent igazak kifejlését el lehetne fojtani; midőn a szabadság nyögve nyert pártolókat biztos sóhajra, akkor a törvényes csak sóhajgatott. De mióta kifejté az ész zsoldos szabályák daczára is, hogy századunk szelleme az időnkénti tökéletesbbülés, az előrehaladás; *azóta szabadon ölelem én azon világot! melyet e királyi parancs «convellens saeculi praesentis labes»-nek kárhoztat.*

A hatalommali legmagasb s durvább visszaélés, azon hatalommal, melyet csak égből akartak lehúzni, az ebből párolgott szükség és elnyomás megtörték a sötétséget, s megbizonyították az erős alkotmányok szükségességét; a hol törvények s nem önkényei emberek uralkodnak; törvények, melyeknek mindenki, még az égi kegytől emeltek is, alá vettek.

Holland nyitotta meg Európa szabad éveinek törvényeit, az ő országgá létét követte a Themse. S a törvényes szabadság, törvény és ennek engedelmség Missisippi partjairól a Seine-ig dörgött, s a XVIII. század vége vérözönnel táplálá életre a fölvilágosodást: *azon fölvilágosodást! melyet a közvélekedés gyémánt paizszsal véd, és a szent alliancz fölcent hármás zászlója sem földheti sötétséggel.*

De visszatérek nemes elnökünk azon állítására, hogy a felséges magyar korona elsőjének szent igaza a törvények végrehajtása, és midőn elfogadom ezt, ismétlem, hogy a jelen királyi parancs egyetlen törvényen sem alapul; így itt törvény fentartásáról csak részünkről lehet szó; mely törvények fentartására, midőn most én emelem szómat, s a királyi parancsot háromszor törvénytelennek mondván, azt illő tisztelettel félretétetni fölszólítom a t. karok és rendeket, úgy vélem csak azon nemességet szólítom föl, mely keblemnek honlángolta vágyait oly kielégítőleg, oly nemes módon jelölte magáénak, s harsogá a nemes elnöki székhez.

Madarász László beszédéből a letartóztatott ifjak ügyében. Okt. 26.

T. KK. és RR. A béke szelíd időjén, a csend pihenő országában nyugosznak a fegyverek, mert igazság s törvény él a dúló csaták helyén. Törvény védi az állományt, csak az állomány a koronát; s annak sebei eleméztik ennek is egészséjét.

S ha csak a törvény az igazság, méltán aggódhat az állományt biztosító nemzet, személyes szabadságát látván vas bilincsből, zsarnok kezek között. — Zsarnok kezeknek nevezem én őket, kik idegen létökre és törvények ellenére pallost vontak a szabadságra. Idegenek ők! s már 1655: 19., 1659: 25. által kiharancsolt idegenek, s itt létök háborús rázkódásainak, s diák szunyadásának gyáva elnyögései.

Ha élne II. András! élnének annak Leopold előtti utói! nyugvó fegyveremre támaszkodnám, még ha nem volna biztos ennyire is, hogy két millió nemes és 10 millió polgár kilencze adna igazat a törvénynek, és nemzeti függetlenségnek.

De most az 1687: 4-ik törvényben él vitéz őseim szabadsága; s bár hulljanak az igazság gyermekei, a törvény szigorú, de békés hatalma ítél. Most fegyver helyett törvény emlékeztet arra, hogy a királyok esküt tesznek az alkotmány fenntartására, az 1687: 4-ik törvényben is mondván «Nulli abigentes stb. stb. in universis communibus avitis iuribus, libertatibus que et legibus in omne tempus manutenturi et indemnes conservaturi.»

Kettős a sérelem! t. KK. és RR., egyike a kormányt, másika a kir. táblát vádolja. Az első, hogy a szabad nemzet szabad tagjai éji sötétben katonaságtól megfogatva, mai napig is e zsarnok lánczaiban szenvednek.

Tudom, hogy a végrehajtó hatalom a magyar korona szent elsőjét illeti, de ismerem 1622: 2-ikát is; s ki merne kétkedni, hogy egy hatalom, melyet csak törvények őriznek, a törvényeket ne tartozzék megtartani? s ki ne emlékezne, hogy jelen fejedelmünk is megesküdött a törvények megtartására.

Mégis kénytelenítettünk tudni, hogy senki közülünk itt e teremben sem bízhat a törvényekben. De hát miért akkor Verbóczy 1-ső 9-ike; Ulászló 1: 11., 12-ike, 1723: 5., minek Mátyás 2-ik, 3-ik és 6-ik, 4. és 6. szakaszai. Miért 1790: 56? Mik-e szerint mind e szent törvények! *mind haszontalan betűk, ha nem vagyok biztos, hogy rám fogott, okadatlan, igazságtalan vádért is szabadságom el nem rabolhatik, és a pesti Újépület zsarnokaihoz nem záratik?*

Eljő az idő, t. karok és rendek! melyben meg fog a sértett nemzet Kálmán 1-ső könyve 9-ik fejezetére és Ulászlónak 6: 7-ikére emlékezni; és a nemzeteknek elbeszélhetetlen felsőbbbségi igazai nem fognak elhallgatni: de már most is jelen valónak tartom az időt bepanaszolni Európának a magyar nemzet e fájdalmaid, és bepanaszolni a magyarok felséges királyának a kormány törvény-sértő tetteit.

Régezte csak két hatalom merete mozgatni a világot, kivált a szerencsétlen emlékü Machiavelli idején: a fegyveres erő és pénz-hatalom. De mióta fölkelt a világosság hajnala! ezóta visszanyerte előbbi igazait az első mozgató: a közvélekedés józan emberi természet szülöttje s győztes lesz előbb-utóbb.

Ez vezette a megyéket felírásra, küldöttségre; és mégis 1608: 6. s az 1655: 53. tiltják a törvénytelen parancsokat, és hallunk parancs felől, hogy megeskettetnek az ügyvédek. Szerencsétlen törvénytelenység!

Fieshi! a királyra lőtt Fieshi védhető ügyét; és nálunk a szabadságnak talán ártatlan foglyaitól ez a természeti s polgári szent jog is megfosztatik. — Négy havakon túl szenvednek már törvénytelen fegyverek és lánczok között; tiltva van a friss levegő szívása; még az atya, a barát, a védelem is durva erő hatalmával vissza parancsolva; és az országnak 1081: 10., 1723: 3., 1741: 2. törvényei által is Európa tudtára örökített szabadságait, függetlenségeit, törvényeit német bayonettek zárják oda, hol talán kaszárnya akar Ítélni.

Sőt kiharancsoltattak a jegyzők is! sőt becsukott ajtókkal s ablakokkal történt a föl vétel is, és a királyi tábla túllépven hatósági körén, megvetvén a törvényeket, magát törvényes hatalmától önmaga fosztotta meg, mert «Judici extra territorium procedenti inpune non pareto». S kérdést, valóban nagy kérdést tehetek nemzetemhez, miféle erővel bírhat az ezek utáni Ítélet?

Nemzetem előtt állok, nemzetemnek panaszlom be a kormányt, s a királyi táblát; s felséges uramhoz a pesti felírásként felírni indítványozom; és Lovasy Ferencznek a királyi táblához tett ellenmondását, tilalmazását, a nemzet előtt mint a közvélekedés tagja, egész kiterjedésében magamévá teszem.

Szüléinknél s a megyében gyűlés ntán 1836.

Szüléink mire haza mentünk, már megtudták mi történt agyűlésen.

Salamon Gyuri az első napon, ha későn is, haza menvén, másnap

kiment Czeczére, hogy miként mondá, «üdvözlje azon anyát, a ki a hazának ily két fiút adott, és atyánkat, a ki ily értelmes fiakat nevelt, és a kik ezért minden jó hazafi tiszteletét megérdemlik.»

Áldott jó barátunk, mindenkor érdemes voltál becsülésflnkre!

Azon még csak nem is remélt győzelem után, — mert a rendeletnek erős megtámadására készültünk, de annak félretételét, hogy kivívjuk, nem hittük magunk sem; — belátván azt, hogy e megyében van hivatásunk, nem elbizakodva, de belső örömmel mentünk szüléinkhez.

Édes jó anyánk csendes örömmel, édesatyánk a jövőnek nagy reményeivel fogadott bennünket. Hiába, atyánknak rögeszméjévé vált az, hogy ha Laczink nem is, hát haladjak én hivatalban, és mivel most már remélte, hogy pártunk győzni fog, hitte, hogy engem is meg kell választani.

Való is az, hogy soha könnyebben nem lehetett volna megválasztatnom. De én nem vágytam hivatalra, s most már csak azért sem követeltük, hogy ne mondják, hogy mindjárt jutalmaztatni is kívánunk.

A gyűlésben nyert diadal bejárta és felvillanyozta a megye közönségét. Fivérem, mint főintéző, jó barátinkkal megjárta a nevezetesebb választó községeket, és bizalommal néztünk a közelgő tisztválasztás elébe.

Czimek. Nagyméltóságú, méltóságos, nagyságos stb. stb.

Meg kell jegyeznem, hogy mi fivéremmel a gyűlés előtt arra nézve is megállapodtunk, hogy mint a népfenség (democratia) emberei, a czimeknek p. o. «nagyméltóságú», «méltóságos», «nagyságos», «tekintetes» stb. stb. használatát az ülésekben mellőzni fogjuk; és mindenkit hivatala vagy állása szerint fogunk nevezni, p. o. «főispán úr», «püspök úr», «gróf úr», «báró úr», «nemes úr», «alispán úr» stb. stb., hozzá tévén néhol neveiket, ha kell; és e mellé kedvünk szerint hozzáadván ez egy czím és melléknevet «tisztelet».

Tettük pedig ezt az alkotmányos tanácskozásokban kellő egyenjogúság tekintetéből, és hogy a hízelgésnek s a szolgálai meghunyászkodásnak ez oltárát is megtörjük.

Fehérmegyében meg is törtük.

Tisztválasztás 1836 november 3. és 4-én.

A választást előzőleg a pártok értekezletet tartottak, és megállapították az alispánokat és a tisztikart, iparkodván megnyerni a választó nemesség többségét.

Nálunk ez alkalommal két erős párt mérkőzött.

A választás előtti napokban a pártok községenként zeneszóval lelkesítették magukat, s csekélyebb mérvű áldomásra is összegyülekeztek. A nagyobb költségű lakmározások, pénzzel, napi díjjal vesztegetések még ekkor Fehérben ismeretlenek voltak; sőt mi már ekkor eleve föltettük, hogy ily közromlottságot nem is fogunk megengedni.

A kormánypárt már ekkor fuvarot is fizetett a kocsis nemeseknek; a mi párthíveink nem is kívántak, sőt el sem fogadták volna.

Ürményi és Sárközy nevezetes többséggel lettek alispánok.

Minden tisztség betöltése előtt a főispán a jelöltek neveit fölolvassa, s ezek közül kellett választani.

Mi úgy vélekedtünk, hogy bizonyos tanulmányok szükségesek a tisztségekhez, de a ki azokban jártas, azok közül minden jelölés nélkül választhasson a közönség.

Hogy mennyire volt igazunk, megmutatta a főispán makacssága.

«Nem actió kell nekünk, Hanem Kandó.»

A bicskei járás főszolgabírójává *Kandó József* volt aljegyzőt szemelte ki pártunk. A főispán nem jelölte. A győztes tömeg kívánta, s midőn egy órán túl sem engedte a közönség, hogy mellőztessék, a főispán a választási ülést e napra bezárta, és kiment.

Mivel az ellenfél alispánjainak bukása után eltávozott, volt zaj, lárma, és «Kandó» követelés.

Másnap, a választó tömeg Kandó éltetésével töltötte meg a termet; s a főispán mellett közvetlenül egy magas, barnás képű nemes egy fekete táblát tartott, melyre ez volt írva: «Kandó vagy halál.» Megkérdeztem ki e választó? és értesültem, hogy Pátkára való földmívelő nemes *«Baranyai Péter»*.

A főispán meglátván, és elolvassván, hogy mi van a táblán, az ügyészhez így szólt «actió».

Baranyai Péter oda szól a főispánhoz, hogy *«nem actió kell nekünk, hanem Kandó»*.

Még a legvadabb kormánypártiak is kiestek sodrúkból, a főispán maga is belátta, hogy itt a meggyőződés állhatatossága nyilatkozott, tehát az «actiót» abbahagyták azok is, a kik hangoztatni kezdték s miután a főispánt fivérémmel párszor sikertelenül kértük volna Kandó jelöltetésére, utóbb engedtünk, s elmaradván az actió, eltávolított a fekete tábla is.

Kormány jutalmaz.

Alighogy megbukott *Szluha Imre*, mint a kormány alispánjelöltje, a nemzet által különben bölcs magaviseletéért dicsért nádor által nádori főkapitánynyá neveztetett ki a jászok és kunoknál.

Országszerte meghallatszott a gúnynak és elkeseredésnek azon moraja, mely kitört a keblek mélyéből, hogy azért tehát, mert a megye közönsége éreztetni kívánta vele azt, hogy nemzete érdekei ellen a kormány szolgálatába szegődött, a kormány megjutalmazza buzdításul az érdek embereinek, *jertek osztozkodni a konczokon — nemzetetek érdekének árán.*

A haladópart szervezése Fehérmegyében 1836—37.

November 22-iki közgyűlésünkön meggyőződve, hogy a tisztikar fiatalabb tagjaiban jó elvtársakat is nyertünk, de Ürményi nem lesz elveink emberévé, fivéremmel a párt szervezéséhez fogtunk; ezáltal remélve csak a győzelmet.

A megyei küzdelemben főtényezők voltak a «közbirtokosságok,» melyekben csekélyebb birtokú, de sokhelyt nagyszámú választók laktak; és laktak azon tanulás és műveltség által kitűnt egyének is, a kiket a választóközönség követni szokott.

A nagyobb birtokosok, grófok, bárók stb. többnyire távol maradtak a nagy közönséggel való érintkezéstől, csakis ügyvédek, tisztjeik által folytak be és rendszeren a főispán óhajtásának érvényesítésére. A lezajlott tisztválasztásnál kivételkép *Zichy Edmund* és *Batthyány István* grófok pártunk hívei voltak.

Feladatunk volt tehát megnyerni az értelmes, mívelt egyéneket, és megnyerni a közönséget, mert a kormánynak nagy támaszai voltak a megye székhelyén levő püspök, káptalan, a megyében szintén birtokos veszprémi káptalan és zircziek, a kik nagy birtokaikkal nagy befolyást gyakoroltak.

A ki nem ismeri a megyei életet, érdeklődni fog, midőn leírom azt, hogy miként álltak 1836 végén és 1837 elején a pártok Fehérben.

A sármelléki járásban.

Czece. 300-at haladó választóival egyik erős tábora a kormánynak. Itt laktak *Szluha Imre* és *Sándor* vagyonos nejeik által gazdagok; etetés, itatás, magas fuvarbér segélyével a választók felét meghódították. Korteseik voltak *Vancsay Ferencz* és *Ignác.*

Ellenökben *édesatyánk* biztosította a választóknak felét.

Alapi reszpublika.

Salamonok. György, keblének egész hevével a szabadság embere, *Zsigmond, Lojzi, Lajos* az áldozatra legkészebb, a szervezésben részes, a még ifjabb *Laczi* — mind, rendezett jó viszonyokban. Felső-Alap birtokosai, mind készek voltak a haladás ügyét diadalra segíteni.

Alsó-Alapon Tóth Imre, Pali és Pista jóérezésű fiaival, *Tóth Zsiga* és *Tóth Jancsi* három jó testvér és jó hazafi. *Salamon Antal* fiaival *Sándorral* és *Alajossal*, a kik már ekkor lelkesedtek a nemzet győzelméért. *Horváthok* több családra oszolva, a volt és elhalt alispán fiai közül *Laczi* és *Vincze*, kik közül *Laczihoz* mint jeles és jellemes férfiúhoz már fiatal korában nagy reményeket kötöttek ismerősei; az örökké jó kedélyű *Miki*, az ekkor serdült *Maki* meg *Boncz*, *Salamon Károly* és többen kisebb-nagyobb birtokkal, de jó lélekkel a haladás zászlója köré sereglettek; és vezették a 100 felé terjedő választó közönséget. Csatlakoztak hozzájuk Szentiványról a 3 Roller testvérek, s hű társai lettek alkotmányos küzdelmeinknek.

Sár-Bogárd-Tinód.

400-at haladó választóival, a kik közül volt kedves főszolgabírójuk *Szluha Imre*, a csábítás fegyvereivel alig képes elvonni százat; bár a *Horváth* és *Huszár* család megoszolván, ezek közül néhányan segíték is őt.

Azonban ott van a tántoríthatatlan *Soós Ferencz*, a ki erélye és érzülete által egyik hathatós eszközlője volt annak, hogy e nemesség a haza szabadságának leghívebb védői közé sorakozott meg-ingathatlanul.

Nevezetes, kiterjedt, s a nemzet iránti buzgalomban az első közt foglal helyet a *Mészöly* család, ez időben *György* válván ki fáradhatatlan tevékenységével.

A tinódi ügybuzgó választók hű kitartására a leghathatósabban működött közre *Molnár Zsigmond*, tanult, erélyes, lelkes fiatal barátunk, jelszava lévén «a haza minden előtt».

György Ferencz a kisebb birtokú nemesség ősalakja, a ki nem rettent vissza a hatalom előtt, s megáldva előadó tehetségével így is kész volt védeni a megsértett jogokat.

Abán Szűcs Gedi a többiekkel alkotmányos törekvéseink hű védőivé lettek.

Csőszi. Fehérvárhoz közel, csekély területű másfél száz választót számláló közbirtokos község, szorgalmas földműveléssel takarékosan

élve, mind értelmes, hazaszerető, szabadságot védni kész polgárok. Rendesen részt vettek a megye gyűlésein, az október 25-iki győzelemnek ők is főténeyzői voltak.

Megnevezzem-e a Baloghokat, Jánost és Mihályt? a Csajágiakat? Márkusokat, Molnárokat, Puskásokat? stb. stb.

Miért nevezném meg? Ok készek, mint egykor Leonidás serege tette, meghalni, de a hazát az ellenségnek átszolgáltatni soha!

A sármelléki járásban voltak úrbéri nemes választók is: *Egresen, Kálozon, Sárkereszturon, Polgárdiban, Fülén*; a kiket az uraságaik ügyvédei vezettek a választásoknál; noha sokan közülök is csatlakoztak hozzánk.

A csákvári járásban.

Gárdony volt egyedül a nevezetesb közbirtokosság, hol száza ment a hű és jó választók száma, a köztük lakó tanult s nagyobb birtokú *Nagy* családnak vezetése alatt, *János* és *Károly* hű szolgálókat tévén a közügynek.

Bodmér is számított félszázat haladott választóival, hol édesanyánk után vérokon *Tóth* családtagjai éltek. Vezették őket *Hollóság Szó'lló'sy* bátyáink, főténeyzői az október 25-iki győzelemnek.

A pesti országút mellett *K.-Nyéken Veghelius Zsiga*, hű társunk a verselő *Pázmándy* bátyánk és a mindig féken tartani kellett *Szóke Dani* ellensúlyozták a kormánypárt mellett buzgólkodó *Meszlény Károlyt*, s a bár velök ment, de ellenükben is élcelő *Lajost*.

Szóke Danira nézve tudtuk, hogy csak annyiban bízhatunk benne, a mennyiben politikai fogalmát jó kálvinista hitének rendelve alá, meggyőződésévé ez vált «*Mindent Sárközy Kazimir egyházmegyei gondnok nagyságos urambátyám óhajtása szerint*». *Pettend* egyik főbb pontja e megye politikai mozgalmainak. Itt lakott *Sárközy Kázmér*, most a megyei kalvin hitfelekezetűek szeme ténye; mintegy büszkének érezve magokat azért, hogy az alispáni székbe őt ültél hetiék. Mi is fivérémmel át át tekintünk hozzá, teljesen meg akartuk nyerni elveinknek, de azt tapasztaltuk, hogy többször kétkedő, és maga-magával is ellenkező, majd fölébred, majd ismét ellankad benne az akarat, küzdeni a haladópart által hirdetett elvek mellett.

Kenessey Károly főszolgabíróban értelmes, hű hazafit és önzetlen, ügyes, igazságos tisztviselőt ismertünk meg.

Sebestény Samu is itt lakott, s midőn e vidéken időztünk, nála volt fő hadiszállásunk.

Samu barátunkat nem is kelle zaklatnunk, mint a fiatalokat, hogy «beszéljeteK már!» s mivel beavattuk szándokunkba, hogy legközelebb a «befogott ifjak» ügyét föl elevenítjük, ő készült, s e miatt, az egész vidék egy mulatságos esetről beszél, mely e következő:

Házi kertje mellett van birkaakla; Samu barátunk elkészített beszédét megtanulni e birkaakolba járt. Egyszer két jó barátja meglátogatja, kérdik hol van, s az mondatván, hogy az akolban, oda mentek, és Samu őket észre nem vévén, elkezdte beszédét ismétetni, s nagy multságukra, a szamar felé fordulva, kezeit szaválásra emelve, mondá: «nagyméltóságú főispán úr!» s a birkanyáj felé fordulva és mutatva pedig: «tekintetes karok és rendek».

Barátainak hangos nevetésére azután észrevette magát Samu barátunk is, de nem hozta ki sodrából, bevallván, hogy mondókáját tanulja.

Samu barátunk ez eredeti tanulási modorának azonban eleinte a közelben, később híre futott megye szerte; úgy hogy mikor azután kérdezték tőle «mit csinál a nagyméltóságú főispán úr?» mindenki tudta, hogy ezalatt szamarát értették.

A rácz-almási respublika.

Bár a megyének egyik szélén, és nagyobbszámú választókkal bíró községek nem körözték, RácZ-Almás a megyei haladópart míveleteinek nevezetes góczpontja volt. Itt lakott *Modrovich Ignác*, most már szolgabíró, kihez már engem is 6 évi, fivéremet még régibb barátság csatolt. Tőle indultunk október 25-ike előtt is gyűlésre. Mikor csak tehattük, nála időztünk. Vele mentünk a főbb megyei összejevetelekre.

A mennyire összefortunk mi, épp úgy forrt össze ő is a megyei küzdelmekkel és összefortt maga RácZ-Almás is.

Itt lakott az örökké vendéget óhajtó s mindenki által szeretett *Boronkay Miklós*. Itt a *Kreskaiak*, *Pacsonák*, *Lehoczkiak*, a jószágoknak és a nemzet iránti hűségnek mintaképei. Itt azon pópája a rácz hitűeknek, a ki leghívebben vett részt a megye mozgalmaiban. És még számosán mások.

Nem csoda, hogy az ellenfél e helyet is elnevezte «*republi-kának*».,

Az ellenpártnak e vidéken nagybirtokéi embere volt *Jankovich*, azelőtt alispán; Perkátán *gróf Győry László*, ki visszavonulva élt, s a nagybirtokéi *Zirczyeknek* tisztjei. De mit sem tehettek.

Az úrbéri nemes választók számosabban voltak e kerületben *Pákozdon, Pátkán, Zámolyon, Csákváron*; uraik lévén a káptalan, *Luzinszky, Lamberg, Festetics, Eszterházy* családok, de mert magyar érzésnek is voltak, és másfelől igen kemény bánásmódban részesültek, maguktartása hazafias volt.

És már akkor kivált Csákvárról *Varjas Sándor*, Pátkáról *Baranyay Péter*, a kiket sem csábítás, sem fenyegetés vissza nem retenthettek a nemzet igaz ügyétől.

A bicskei járásban.

Közbirtokosságban bár csekély számú választókkal, itt nyert ellenünk leginkább tért *Eőrsi Nagy Antal* ügyvéd vezetése alatt a kormánypárt, *Csabáiban*.

Helyt álltak azonban *Doboz* és *Felcsuth, Vasanics* barátunk vezetése mellett.

Baracska volt e járásban főterünk, befolyásos és számos családok lakhelye. Szűcsökkel, Hollósy, Somogyiakkal stb.

Hollósy Károly jeles, lelkiismeretes tisztviselő, soha meg nem szűnt jó barátunk és hazánknak hű fia lenni.

Kandó József is itt lakott. A tisztválasztáskor nem jelöltetvén ki, jegyzői állásáról leköszönve pártunk erélyes működő tagjává ígérkezett. Megismertük benne a jártas, élet-okos egyént, a ki várja, hogy e megyében eljövendő szerepe, és maga körébe személyes híveket kíván gyűjteni. Fivéremet azonnal figyelmeztettem is, hogy erélyét, befolyását használjuk föl, de vörös lévén, hozzá tettem, hogy mind e mellett «*kötve higgyünk a róka komának*»).

Baracsán legkiválóbb elvtársunk volt a nálunk jóval éltesebb *Kenesey Ferencz*, a ki tudományosan kiművelve, független helyzetében, meleg emberi érzéssel megáldva, a nemzeti szabadságnak annyira tántoríthatatlan híve volt, hogy nem is feszélyezhetett bennünket az, hogy *Szűcs Péter* a szélesen kiterjedt e családnak reményteli fiatalabb sarja — hátat fordítva a szerte fellángoló nemzeti vágyaknak, lándzsáit a kormány érdekében kezdte már ifjabb éveiben is tördölni.

Ez főbb vonásokban 1836 végén és 1837 elején Fehérmegyének politikai helyzete.

Megjártuk szerte a megyét, óhajtván felvilágosítani és megnyerni a közönséget a haza fejledező szabadságának, és a haladó kor szellemének.

Barátinkat, az elvtársakat kértük, hogy a tanácskozásokban nyilatkozzanak is, hogy ne csak a szavazatoknak, de a beszélőknek számával és érveink súlyával is vívjuk ki a haladás kívánalmait.

A kormánypárt számos tekintélyes, nagy vagyonú és ezeknek szolgálatára kész tetemes egyéneket állíthatott ellenünk. A helybeli püspökön, káptalan és veszprémi káptalan tagjain kívül rendszeren néhány gróf, báró, nem ritkán más megyebeli főispánok, továbbá Marich, Jankovich, Bajzáth, Szűcs volt alispánok, Szluhák, Meszlenyiek, a nagyobb birtokosoknak ügyvédek, továbbá a nagy urak kegyeit esdők, cím-, hivatal-, kitüntetésre vágyók, mind készen álltak a főispán kedvéért, annak kívánsága szerint törni ellenünk.

Szintúgy a székhelyen lakó körülbelül 120-ra menő kisebb birtokú nemesek, püspök uruk is úgy akarván, minden perczben készek voltak megjelenni, s ellenünk szavazni.

Mégis mindezeknek daczára alapos volt hitünk a győzelemre, ha fiatal barátink felszólalva is, részt vesznek a tanácskozásokban.

Ezek szerte voltak az egész megyében 40—50 holdtól kezdve több száz holdra menő birtokaikkal, jó módban élve, néhány napot szívesen szenteltek a gyűlésekre. Szerény életmóddal nagy igényeket nem támasztva, megelégedve foglalkoztak tanulósaik bevezése után is földeik művelésével.

Az éltesbbek gyermekeiket kivétel nélkül a jogi, ritkán a mérnöki, papi vagy orvosi pályára taníttatták, s ezek, a mint haladtak, kifejtett ben nők a polgári kötelesség érzete, s helyt álltak szemben a hatalommal is.

A megyét beutazván, sikerült fölébreszteni bennök a haza és a megye közügyei iránti érdeklődést; a fiatalabbakat pedig lelkesítettük a nemzeti szabadság mellett kitartó küzdelemre.

Székes-Fehérvár a megye székhelye.

A városban lakó választók nagy zömét nem nyerhettük meg, azok elleneinkké lettek, de pártoltak számosán a műveltebbek közül, meg kell említnem *Csapó Józsit*, a kivel versenyeztünk, hogy Vörösmarty szózatát «Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar!» melyikünk tudja inkább; és mi előbb?

Kossuth Lajossal és több vezérférfiakkal megismerkedem 1837.

Rác-almáson, 1837. február 19.

Február közepe előtt, felrándultam Modrovichsal Pestre, bár a hideg lett, hogy megismerkedjem Kossuth Lajossal, és tájékozzam magamat teendőink iránt. A «Magyar király»-hoz szálltunk.

Kossuth a fürdő-utczában lakott ekkor, azon háznak 2-ik emeletén, melyben akkor az úgynevezett «Kávéforrás» volt. — Délelőtti 10-kor kerestük fel őt Modrovichsal, de ő már kiment volt a városba. Értésültünk azonban, hogy a családjabeliek honn vannak, s remélve visszatérését, egy jó tágas szobába benyitottunk.

Senki sem lévén, és jó ideig nem is jövéen senki a szobába, ketten a fölött társalogtunk, hogy miután az asztalokon szerte törvényhatósági tudósítások és levelezések voltak, s miután ismeretleneket oly könnyedén hagynak itt kedvünkre, ha véletlenül a politikai ellenfélnek valami kémje is ily háborítlanul vizsgálódhatnék, nem megterhelve szállhatna-e odább?

Végre megjelent egy fiatal, kedves női egyéniség, magát Kossuth húgának mondván, én pedig bemutatásunk után elmondtam ezé-
lomat, s hosszabb társalgásunk közben sem érkezvén vissza Kossuth, későbbi jövetelünket Ígérve, távoztunk.

Szándokunk volt délutáni 4-kor menni hozzá ismét, de engem a hideg kezdvén borzongatni, Náczi a városba, én pedig 5 órakora kávéházba mentem, lapokat olvasni.

Olvasás közben észreveszem, hogy egy csinos barna fiatal egyén jön be, s a pinczérekkel beszélve, nevemet említi, s kérdi, nem volnék-e itt? Ennek folytán sürgés, forgás után felém irányozzák a kérdező figyelmét, és hozzám jó és bemutatja magát, hogy ő «Farkas Jancsi», elmondja, hogy egész délután keres már, összejárva majdnem minden szállodát, s előadja «Kossuth kéret, hogy menjek el hozzá».

Szabadkoztam, a hideg még ekkor is rázott, úgy hogy a lapokat is bundában olvastam, kértem, mentsen ki mára, holnapra megígérkeztem.

Farkas Jancsi belátván mentségem helyes voltát, távozott.

Alig kis félórai idő múlva azonban ismét ott terem, honnan még én sem távoztam, és kér, hogy bocsássák meg, de ismét elküldték értem, mondván «igen kéretnek, menjek el közbök most, mivel többen vannak együtt és nevezetesbb ügyekben tanácskoznak».

Ismét szabadkoztam, de mivel kijelentette, hogy neki meghagyták, hogy okvetlenül elvigyen, közel is van, de meg látván, hogy beteg vagyok, kocsin is jött értem, mit volt mit tennem, úgy bundásan, a mint voltam, elmentem Kossuthhoz.

A szobába belépván, zajos éljenzéssel fogadtak és zavartak meg. Lehetek 15-en, 20-an, s közülök azonnal egyzengzetes szavú férfiú, Kossuth a házigazda, e szavakkal fogadott «Isten hozott közénk». Kezet szorítottunk.

Én míg, az érdementüli szíves fogadtatás pirítván arczomat, üdvözöltem a jelenvoltakat, ő ismét megszólalt, és elmondá, hogy nevezetes ügyben tanácskozáván, azért kívánták ma már ide jöve-telemet, hogy megösmérjenek, és hogy tanácskozásukban részt vegyek.

S ekkor megismertetett külön a jelenlevők mindenikével, s kijelentették mind, hogy őket barátaimul tekintsem. Kossuth kifejezte még sajnálatát a fölött is, hogy fivéremet, Laczit ma már meg nem ismerhették.

Jelenvoltak pedig a vidékiek közül Balogh János, Bezerédy István, Illésy János, Klauzál Gábor és többen, a pestmegyeiek közül Ágoston József, Benyovszky Péter, Patay József, Ráday Gedeon gróf.

Én különben is gyöngé testalkotással, most betegség által is törve, megköszöntem szívességöket, s midőn megígértém, hogy mi fivéremmel velők a haza szeretetében versenyezni óhajtunk, láthatták szemeimből, hogy irányukban tisztelettel és ragaszkodással viseltetem.

A «befogott ifjak» ügye volt a tanácskozás tárgya, főképen elítél-tetésök, melyre nézve többen alaposan kimutatván azt, hogy az Ítélet törvényeinkkel ellenkezik, abban állapotunk meg, hogy minden megyében, a hol csak lehet, a közgyűlésen nyilvánításék ki az, hogy «az ítélet törvénytelen», «az ifjak bocsáttassanak szabadon», «a tanácsadók és a törvénytelen Ítélet részes bírái megbüntettessenek».

Megállapodtunk abban is, hogy a mely megyében keresztül lesz vihető, a felírást a királyhoz küldöttség vigye el.

Ez ügy befejeztetvén, a további tanácskozás másnapra lialasztatott, s kérdezték, «reménylem-e, hogy Fehérben a küldöttség keresztül vitethetik?» Megnyugtattam őket, hogy reménylem azt.

Midőn ez este körükből távoztam, ők még együtt maradtak.

Másnap a fölött tanácskoztunk: «szerveztessék-e az ellenzék

országszerte? Pesten a központban legyen-e bizottsága, és miként szerveztessék ez?»

Beható eszmecsere folytán elhatároztuk, hogy szervezni kell, hogy a legközelebbi nyári országos pesti vásárra összehívassék minden ismertebb elvtársunk, hogy megválasztassék a központi bizottság.

Ezután rá került a sor, hogy elbeszéljem októberi győzelmünk történetét.

S akkor csodálták még csak a sikert, midőn a valósághoz híven elbeszéltem, hogy egyedül magunkra támaszkodva, remény nélkül bár, de megkezdjük a harcot.

S midőn értesítettem őket, hogy fivéreim azóta pártunkat rendezte, s nagy igazságtalanságok elkövetése nélkül diadalunk biztos, kijelentették, hogy Fehérmegye megnyerését nagy előnynek tartják.

Előhozták, hogy Cziráky Antal ez ülés előtt a többi főispánoknak Fehérmegyét, mindenkor mint fehéret, mint tiszta, utánzandó megyét állította elébök s feddette őket, hogy megyéjüket oly szűziesen nem képesek megtartani, mint ő. Mióta azonban ama gyűlésben megtörtetett, a főispánok vérszemet kapva, faggatják kérdéseikkel, hogy hát most is oly fehér, most is oly tiszta-e megyéje, s most is őt utánozzák-e? És beszélik, hogy Cziráky bevallotta, hogy biz őtel az a két kis ördög Madarász kiforgatta.

Balogh János nem győzött bámulni s arra fakadt: eddig azt hittem nincs ugrás a természetben, most már hiszem, hogy van, mert hogy azt a vén róka Czirákyt ti ketten egyszerre úgy megtörtétek, az több mint természetes.

S midőn megértették, hogy fivérem a teremtő, a mozgató erő, meghagyták, hogy a nyári pestmegyei ülésre okvetlenül eljőjön ő is.

Fiatalom a mint voltam, huszonharmadik évemben, fogékony lelkemet törhetetlenségében még inkább megacézolta e férfiakkali találkozásom.

Szívélenségük majdnem megszegyenített, de más részt ha lehetett, még inkább edzette művelődési törekvéseimet, és sarkalt a megkezdett küzdelem terén előbbre, mindig előbbre törni.

Balogh Jánost, a kit az önkény ostorozása miatt az ifjúság leginkább bálványozott; íme a kit én is pár év előtt eszményképeim közt üdvözöltem, most vele szemtől szemben cserélhettem ki gondolataimat.

Kossuth Lajossal is megismerkedhettem, a ki az «országgyűlési» és most «törvényhatósági» tudósításai által közvetíté a nemzet

szellemi kapcsát, ébresztését. Megismerhettem e férfiút, a kit megbecsülhetetlen fáradozásaiért, működéséért a nemzeti közérzet, szeretetével és tiszteletével kezd környezni. És megismerhettem akként, hogy barátságos jóindulatával, csakis a magasztos cél kivívására buzdíthatott, ha ugyan kellett vagy lehetett volna engem ezekre buzdítani.

Lehetetlen volt, hogy mélyen lelkembe ne vésődjék az e férfiak körében átélt pár nap és tanácskozásunk és társalgásunk szelleme. Lehetetlen volt, hogy akaratomra és tetterőmre jótékonyan ne hasson azon tudat, mikép hazám e férfiai engem is hű társokul ismertek ama győzelmes nap óta, a melyen fivérem vezérlete alatt megkezdtük a küzdelmet hazám alkotmányáért s a népek szabadságáért. Szívélyesen búcsúztam mindenkitől viszontlátásra.

Kossuth Lajostól, midőn mint legvégsőtől, meleg kézszorítással búcsúztam, ő engem ez utószavakkal bocsátott el:

«Mondd meg fivérednek, Laczinak, hogy én ugyan sem miniszter, sem k... nem vagyok, pedig ezek szoktak hízelkedni azoknak, a kiket meg akarnak nyerni, ezek halmozzák el azokat dicséreteikkel, a kik nekik megtetszenek; de meg nem állhatom, hogy ki ne jelentsem, hogy mindazon kifejezések közt, a melyek engem megragadtak, leginkább megtetszett, és lehetetlen, hogy fölibök ne emeljem bátyádnak azon kifejezését «sok ember úgy mász magasra, mint a kéményseprő, bepiszkolja magát, s minél magasabbra lép, annál piszkosabb».

Távoztam körükből, lelkes érzésekkel és reményeimmel, hogy ki fogjuk küzdeni hazámra nézve ápolt vágyaimat.

Napközben találkoztam a hatvani utczába fordulva, Illésy János-sal, a ki karon fog és szíves társalgás közt egyszer csak megáll s azt kérdi: «tudod-e barátom, vagy megmondotta-e már valaki társaink közül, hogy mit mondott Kossuth tegnap este, midőn eltávoztál, s mi még ott maradtunk?» s midőn azt feleltem, még nem mondta el senki, nem tudom. «No akkor megmondom én», viszonzá ő. «Hát midőn eltávoztál, Kossuth ezt mondta:

Ilyennek képzelem Maratot. Mintha, látnám, mikor ki fogja kiáltani: «nyaktilót a József-piaczra».

Fehérmegegye gyűlése 1837 márczius 13., 20.

Lovassy László 1834-ből ifjúsági körbeli társam, Lovassy Feri és Tormásy elítéltettek, az első több, ezek kevesebb évekre és

ezek el is bocsáttattak, míg amaz Kufstein vagy Olmüczbe, idegen országba vitetett.

Az egész országnak alkotmányos érzésű polgárai megdöbbenve hallották azt, hogy a felsőbb ítélőszék elméleti nyilatkozatok miatt oly büntetésre ítélte őket, a mi elkövetett legfőbb bűnű tényekre szabható.

A megyék gyűlésein fölhangzott a nemzeti fölháborodás hangja, s kimutathatván az ítéletek törvénytelenége, majd fölírással, majd küldöttségekkel is járultak a királyhoz az ifjak szabadon bocsájtása, a bírák megbüntetése végett.

Daczára, hogy Pestmegye küldöttsége el nem fogadtatott, mi értekezletünkön megállapodtunk a küldöttség indítványozására nézve.

Ülésünk első napján a szükséges javításokkal foglalkoztunk, a többek közt Kossuth Lajos is ajánlatott a főispánnak, hogy őt e megye táblabírájává nevezze. A leendő gyűlések napjait is meg kívántuk határozni, de Ürményi annyira aggatolózott, fessegette az egyénenkénti szavazás általi eldönthetést, hogy már-már kitört a fergeg, mit az háritott el, hogy két óra lévén, az ülés eloszlatott.

Én azt kívántam, ne tágítsunk, mondjuk ki határozatilag, hogy a hánszor egyénenkénti szavazás kéretik, köteles az elnök teljesíteni, barátink elálltak tőle, biztosíttatván az elnökség részéről, ha ezt nem követelik, mindig a többség kívánata szerint mondatik a végzés.

Küldöttség a királyhoz az ifjak ügyében.

A megye közönségét, főleg a törvénytelenül elitéit ifjak ügye vonzotta a tanácskozás termébe, s kifejeztetvén fivérem s néhány barátink által, hogy megvédi alkotmányának szabad szellemét a magyar: «hogy tiszteli a bíró törvényes eljárását, de megtorolja és megvédi polgárait a bírónak törvénytelen Ítélete ellen is, *indítványoztatott*:

«Kérettség meg ő felsége, hogy az Ítéletet megszüntetni, a hamis vádlókat megbüntetni, a szerencsétlen ifjakat szabadon eresztetni, az ítélőszék elnökét az 1741: 26. tcz. meg nem tartása, úgy a részes bírákat törvénytelen ítéletök miatt, továbbá a főkanzellárt, a tanácsadókat hivatalaiktól elmozdítani, és őket Ulászló VI: 7. tcz. értelmében büntettetni méltóztassék; egyúttal kegyeskedjék mielőbb, országgyűlést hívni egybe, melyen a felségsértés

eseteire nézve világosan törvény hozassák, úgy azon bírák ellenében is, a kik a törvények ellenére Ítélnék«.

«És e felírás ő felségének küldöttség által adassák át.»

A megye közönsége egy szívvel, egy lélekkel fogadta el a tett indítványt, az elnök kimondotta a végzést, és a küldöttség az általam előadott névsor szerint következőleg alakítottat: elnök *Zichy Edmund gr.*; tagjai: *Kandó József, falamon György* táblabírák; *Fiáth János, Modrovich Ignác* szolgabírák; *Kempelen Gyula, Madarász László, Madarász József, Salamon Antal, Sebestén Sámuel, Fiáth Ferencz, Salamon Lajos, Horváth- Mikii, Horváth Vincze, Horváth László, Kápolnay Ferencz, Karnis László, Angyal Antal* és *Csaby Antal* urak «kinevezettek a többség megegyezésével, oly meghagyással, hogy minden illendő és törvényes módokat elkövessenek, hogy ezen felírást ő felségének, kegyelmesen országoló apostoli királyunknak személyesen általadhassák, a véghezvitelről jelentésük elváratván.»

Wesselényi Miklós báró pörbe idéztetése.

Még egy nagyfontosságú tárgy vétetett nyomban tanácskozás elé, úgymint *báró Wesselényi Miklósnak* minden megyéhez küldött levele, melyben leírta törvénytelenül lett pörbefogatását. Mely hasonló lelkesedéssel találkozván, végeztetett:

«Báró Wesselényi Miklós pöre tudomásul vétetvén, a KK. és RR. meg vannak győződve, hogy a szólás szabadsága oly nemzeti kincs, és a nemzeti alkotmánynak, s az azzal kapcsolt szabadságnak oly biztos oltalma, mely nélkül a köztanácskozások, a törvényhozás, és a nemzeti nyilvános élet fenn nem állhatnak.

«És mivel báró Wesselényi Miklósnak hűtelenségi pörbe idéztetése, ez alkotmányos elvekkel ellenkezésben volna, e valódi sérelmet e nemes megye mindenkori figyelmére érdemesnek tartván» — — — ennek a pör megszüntetése általi orvoslását reményelve; elhatározták felírni ő Felségéhez, hogy azt kegyesen orvosolni, s a Wesselényi M. báró ellen indított hűtelenségi pört megszüntetni méltóztassék».

Dicsőség napjai voltak megyénkre és pártunkra nézve e gyűlés napjai. Az ellenfél is megbecsülte a megye ez ébredését; jelélül, hogy ha a magasabb körökből nem rendelik a nemzet jogai támadását, hű is marad a nemzet apái szelleméhez. Ez ülés nevezetesképp mozzanatai közé tartozott az is, hogy Zalamegye értesítvén a megyét *magyar köriratú* pecsét használata felől, elhatározottat, en-

gedje meg ő Felsége, hogy Fehérmegye is diák helyett magyar köriratú pecsétet használhasson.

Mennyi hátramaradás és mennyi botorság! ‘

Századokon át kellett Magyarhon megyéinek diák köriratú pecséttel élniök. S midőn századok múltával észreveszi a nemzet a természet elleni e tény, még kérnie kellett, hogy élhessen jogával.

Ürményi József.

Végig élénk részvéttel küzdöttünk az ülésekben, befolyva a tisztviselők ellenőrzésébe is.

Ürményiről meggyőződünk, hogy ő jeles észtehetségű férfiú, de nem a mi elveink embere; s aligha úgy nem jártunk vele, mint az, a ki törököt fogott, de őt vitte a török.

Indítványainkat nagy ügyességgel, nem is annyira támada, mint sikertelenné akarta tenni.

De a vitatkozásban, a huzamos támadást nem bírta kiállni, — s egy jelt vettem észre rajta, melynek beálltával legyőzetett.

A jel az volt, hogy heves és tartós támadás után, okoskodása közben pislogni kezdett, azután erejében, érveiben gyengült, utóbb kifogyott, és veretté lőn.

Pestmegye gyűlése 1837 márcz. 21-én, és a barsiak.

A kormány készült elfojtani a fölébredt nemzeti közérzületet. Barsmegyét szemelte ki első áldozatául a megyék közül.

Barsmegye felír a királyhoz az ifjak törvénytelen befogatása tárgyában, és választottaik el nem fogadtatván, febr. 27-iki ülésükben küldöttséget menesztettek a nádorhoz, a mely fölkérje őt sérelmeik orvoslására, miként ezt az 1222-ik évi 31. és 1485-ik évi nádori t.czikkék rendelik.

Az alkotmányos életnek és a nemzet szabadságának nevezetes biztosításai voltak ama törvényekben lerakva. Korlátok a fejedelmi hatalomra.

Barsmegye rendéihez febr. 22-ről érkezett egy királyi leirat, ellenjegyezve Pálffy főkorlátnok és titoknok *Duschek Ferencz* által, melyben az ifjak ügyébenei felírásokért megdorgálatnak, e feliratok és végzésük megsemmisítettik és a végzés indítói és eszközlői kinyomozása végett királyi biztosul *Vay Ábrahám gróf* küldetett ki.

Barsmegye rendei végzésüket törvényes erővel bírónak nyilatkoztatták, a tisztikart a királyi biztos bármely segédkezésétől eltiltották, s a megyéket is támogatásukra felkérték.

Bars megyének a nádorhoz választott küldöttsége a pest megyei gyűlést előző napokban érkezett Pestre; rokonszenvvel és kitüntetésekkel fogadtattak annak tagjai.

Mi is siettünk Fehérből, s a gyűlés előtti napon már együtt értekeztünk, számtalanon jelenvén meg a távolabbi megyékből is, értekezendők a kormány törvénytelenégeinek megtorlására nézve.

Értekezletünkben megállapodásaink legkiválóbb pontja volt az, hogy az ország összes haladó pártjának együttesen kell föllépni a kísérlet megtörésére; oda kell igyekeznünk, hogy minden megye válaszszon küldöttséget a királyhoz, a mely országgyűlést kérjen, mert a személyes bátorság, és a haza veszedelemben van. Ott kell hazánkat, a kormány és a bírói önkény ellen biztosítani.

A küldöttségek Pozsonyban jelennének meg október 1-sején.

Pest megye termét 21-én rengeteg közönség töltötte meg; — bárki választó — bármely más megyéből is, jogosítva volt itt részt venni a tanácskozásokban, mert a választói jog, nem egyes megyei, de országos jog.

Az indítványt *Patay József* tette meg; pártolták *Fáy András* és *Ráday Gedeon* gróf keményen ostorozván a kormányt.

Csodálatos, egyöntetű szellem uralgott e megyében. Még maga Széchenyi István és Dezsewffy Aurél grófok, nagy tekintélyökkel s kiváló tehetségeikkel is, ha föl-fölszóltak nagy ritkán, inkább csakis a dívó szellem mérséklésére szóltak fel. — Ma ők távol lévén *Bercsényi Pál* és báró *Bánfy Pál* csak azt kérték, hogy az Ítéletek ne taglaltassanak.

Ágoston, Enzsel és Benyovszky nem engedtek a kifejezett kérésnek, s kimutatták az összes eljárásnak, így az Ítéletnek is törvénytenségét, s a Bars megye ellen elkövetett alkotmány sértést. S végzéssé emeltettek.

Mint kárhoztató népítélet, ülte e teremben diadalát a nemzeti szólás- és vélemény-szabadság melletti küzdelem, a kormány és bíróságnak merénylete s ítélete ellen.

Báró Wesselényi Miklóst is megkerestük, és Modrovich barátunk kardosán nagy robajjal ziregve-zörögve, Wesselényi enyelegve mondotta: «bizony nem tudtam, midőn a kard csörgéseit hallottam, vájjon nem-e az önkény zsoldosai jönnek érettem».

Bécsben küldöttségünk és Zichy Ödön gr. 1837 ápril.

A fehérmegyei küldöttség több tagjai Fiáth Feri köztisztviselőben állt atyjánál Akán jöttek össze. Bécsben a következők jelentünk meg: elnök Zichy Edmund gr., Angyal Antal, Fiáth János, Horváth László, Horváth Vincze, Kandó József, Madarász László, József, Modrovich Ignác, Salamon György és Lajos.

Pálffyhoz három tagú bizottságunk ment, «nemes főkorlátnok»-nak címezvén őt szónokunk fivérem, a ki kijelentette, hogy a király eleve értesülvén a küldöttség fölerkészéséről, azt nem fogadja el.

Zichy Edmund gróf megkísérettette a királynénál eszközölni kihallgatást, meg is lett biztatva, de utóbb elutasított.

Zichy Edmund gr. előhozta, hogy több oldalról roszszalták azt, miként ő mint császári királyi aranykulcosos, elvállalta a küldöttség vezetését. Nyilvánította, hogy ha helyeseljük, ő a kamarási kulcsot köszönettel leteendi. Mi azt ajánlottuk, hogy ezt ne tegye; mert híven szolgálván hazáját és nemzetét, ezáltal teljesíti fejedelme iránti hűségét is.

Zichy Edmund gr. értesített bennünket, hogy éppen Bécsben van most Amerikából visszatért bátyja Ödön, s kívánná megismerni a küldöttség tagjait; a mi meg is történt.

Zichy Ödön gr. termete és külsejére nézve, magas, jóltermett, szép barna piros arcú férfiú; a magyar nyelvet csak törve beszéli, barátja az amerikai szabad intézményeknek. Szóba hozatván a választás és kinevezés, azt jelentette ki, hogy örömebb lenne választott alispán mint kinevezett főispán. — Ígérte, hogy meg fog ismerkedni hazánk viszonyaival, s gyűléseinkre is el fog járni. Kért is bennünket fivéremmel, hogy majd Kálozon látogassuk meg.

A küldöttség nem teljesíthetvén feladatát, siettünk vissza saját, s a mi legfájdalmasabban égető, ön fiaival zaklatott hazánkba.

Eszterházy Károly gr. főispánná igtatása Tolnában, 1837.

Szegszárd a beigtatáskor rendkívüli ünépély színhelye volt.

A bevonulás alkalmával Zichy Ödön gr. megismertetett bennünket *gróf Batthyányi Kázmérral*, ki megígérte, hogy fehérmegyei küzdelmeinkben részt veend.

Megismerkedtünk a tolnai haladópart főbb egyéneivel, Sztankovanszkyval, a Magyariakkal, Augusz Antallal s Perczel Mór test-

vérei közül Sándorral és Miklóssal. Ezek ígérkeztek Fehérbe, s kívánták, segítjük mi őket Tolnában.

Az ebéd egy roppant bódében költetett el, s mivel a fiatalság megtudta, hogy jelen vagyunk, miután a királyt felköszöntötte volna a főispán, kívánták, hogy vagy Laczi, vagy én mondjunk felköszöntőt.

S mikor azután nem lehetett őket lecsendesíteni, s «halljuk, halljuk» felkiáltásokba tört ki a pezsgő jókedvű fiatalok tömege, fölálltam, s e rövid áldomást mondtam: «Éljenek a magyar hölgyek és anyák éljenek, hogy a hazának oly hű fiaikat neveljenek, mint minők Wesselényi Miklós, Balogh János és Lovasi László». Alighogy elhangzottak a viharos éljenek, annyira kellett hatniok né-mely egyéneknek idegeire, hogy a főispánnal felugráltak s vége lett a vendégeskedésnek.

Ürményi e miatt Modrovichon akarta éreztetni hatalmát, megtámadván őt a mint találkoztak, hogy alispáni engedelem nélkül miként merete járását oda hagyni. Náczi barátunk azonban ügyesen vágott visszamondván, «azt véltem, hogy ha két alispán nélkül ellehet a megye néhány napig, a járás is ellehet szolgabíró nélkül».

Kossuth Lajos letartóztatása 1837 május 4. és 5-ke közti éjjelen.

Kossuth Lajos törvényhatósági tudósításaiból megértette a közönség, hogy melyik megye mit tart jónak, fejlesztendőnek, úgy azt is, mi veszélyes a népre, az alkotmányra, a haladásra s miként kell e vést gátolni; és kicsiben azt is megértette ő a nemzettel, hogy minő áldás a szabad sajtó.

Bizonyos szellemi társulás, együttérzés, együttműködés volt e tudósításoknak hatásos következése.

Megyék megyék után versenyeztek egymással, úgy hogy az ez-előtt tisztán kormánypárti megyékben is útat tört magának a vilá-gosság, s felhangzott a nemzeti közérzület pártolása.

A kormány véget vetendő e reá nézve veszélyes áramlatnak, a mint az, *Kossuth Lászlónak*, Kossuth Lajos édesatyjának 1837 május 6-ikán, a megyékhez intézett leveléből kitűnt, csakugyan megszüntette ezt akként, hogy *Kossuth Lajost* zugligeti lakásán, hova egészségének helyreállítása végett már pár hét előtt ment lakni, május 5-ikére virradva, éjjeli 1 óra tájban katonai karhata-lommal letartóztatva; és a budavári katonai laktanyába vitette.

Küldöttség jelentése 1837 jun. 26.

A királyhoz választott küldöttség jelentése ez ülésre lévén beadandó, a közönség, mind a kormány, mind a haladópart nagy számmal jelent meg. — Támadás híreszteltetett, de elmaradt az, sőt ellenkezőleg, az elnök általi betérjesztéskor ennek nyilatkozata hathatós rokonszenvvel fogadtatott, és a jegyzőkönyvbe a következő igttatott be:

«Ő Felségének, a megye részéről felküldött alázatos felírás átadására rendelt kiküldöttség elnöke *gr. Zichy Edmund úr*, a küldöttség jelentését bemutatván, azon nyilatkozást tette, hogy minekutánna ő meggyőzöttetne arról, hogy ezáltal sem ő Felségének szent személyét, sem a hazát meg nem sértette, hasonló esetekben a megyének szolgálatát ajánlja.»

Ez is éljenkiáltásokkal fogadtatván, itt megjegyeztetik.

A tanácskozás többi fontos tárgyainál azonban, a főispán önkénykedése miatt, a megye közönsége nagy többségének óhajtsái nem válhattak végzésekké.

Jelesen kívántuk, hogy a megye küldöttséget válaszszon, a mely október elsején Pozsonyban csatlakozván a többi megyék küldöttségeihez, kérje a királytól az országgyűlés megtartását, s addig is a Pesten óhajtottaknak eszközlését.

Kívántuk, hogy Kossuth Lajos letartóztatása tárgyában külön is felírjunkfa királyhoz. Ezekben, a főispán vonakodott a végzést, a többség kívánata szerint kimondani; s miután a közönség nem tágított, a főispán a termet híveivel elhagyta. Másnap is szavazást h'íábá' sürgetvén, orvoslást pedig nem nyerhetvén, miután az alispá-nok nőfti akartak segédkezni, megnyugodtunk abban, hogy a jövő tffésben megteszszük az indítványt, hogy ily esetekben egyé-nenkénti szavazás döntsön.

Deák Ferenczcel és Csányi Lászlóval megismerkedem. 1837 júliusban.

Balaton-Füreden, 1837 július 30.

Balaton-Füreden e nyáron huzamosabban időzvé-n, örültem hogy itt leltem Patay Józsit is, a ki bár idősebb volt nálam, mióta Kossuthnál találkoztunk, engem többnyire így címzett «apám».

Társalgásaink közt eszméinket, melyek nagyjában egyeztek, kicserélvén, kifejeztük abbéli reményünket, hogy a kormány túl-hatalmaskodását a nemzet kitartása egyensúlyozni fogja.

Nagy csapásnak tudtuk Kossuth letartóztatását, az ellenzék országos szervezésének elodáztatását, de föltettük, hogy férfias bátorsággal és törhetlenül küzdünk a nemzet jogai mellett.

En ifjabb éveim ábrándjai folytán fölvettem azon kérdést is, «vájjon mikor jöhetne el az az idő s előjövend-e a mi életünkben, a midőn Magyarország mint köztársasági kormányzattal bíró állam teljesítőe a keletre kiterjedő hivatását?»

Régi vágyam ez nekem, hogy mint Svájc szabad és boldog, oly szabad és boldog lehetne a magyar nemzet is. Ábrándom volt, hogy az angol, francia, olasz és német nemzetek is biztosíták hazámnak e csendes megelégedést, és boldog állami függetlenségét.

Patay barátomnál kiváló hajlamot e vágyamra nézve nem fedezhetvén fel, párszori vitatkozás után elejtettem e kérdést, de ezután fölvettem ama másik eszmét, a mit Balogh János már a bars megyei gyűlésben megpendített, hogy: «ha az ausztriai császári ház alatt alkotmányunk és törvényeink folytonosan megsértetnek, mik volnának a legbiztosabb módok arra nézve, hogy az alkotmányértéseknek lehetősége is megakadályoztassék». — És e fölött gondolkoztunk, vitatkoztunk vájjon:

«Lehetne-e, mikor és miként segít ni azon a helyzeten, a mit a mohácsi vész után a nemzetnek élelmes része teremtett meg, hogy az ierökös tartományokkal hazánkat hacsak a fejedelem ugyanazonosága mellett is összecsatolván; megfosztotta nemzetünket az előnytől, hogy hazánknak külön, csakis nemzeti érdekeinknek élő fejeileme legyen».

Sokszor és sokáig hánytuk-vetettük mi e kérdést, s abban egyetértettünk, hogy kiváló szerencse lenne az hazánkra nézve, ha a körülmények úgy alakulnának, hogy Magyarország külön királlyal bíró állam legyen. A mit nem is tartottunk lehetetlennek. Hogy például a nemzetek közmegegyezésével két fivér vagy két ág közül az egyik lenne az örökös tartományoknak, tehát Ausztriának császára, a másik magyar király.

Egyik napon, a Balaton tavától az ivókút körüli sétahelyre megyek fel, s látom, hogy a fák árnyában ott ül egy helyt Patay harmad magával. A mint hozzájok közelgek, elébem siet, karon fog, az ülőkhez vezet, megismertet bennünket.

S íme, ott ült társainak egyike a vállasabb, vaskosabb, *Deák Ferencz*; a másika magasabb soványas, *Csányi László*.

Deák Ferencz az 1834-iki országgyűlésen akkor már kezdett ki-

tűnni, mikor én haza távoztam s fölötte örültem, hogy megismerhetem, üdvözölhetem, valamint *Csányit* is, a kinek határozott, jelleméről sok dicséretet hallottam.

Szívesen és barátilag fogadtak. Ennek daczára Deák Ferenczcel, ez első találkozásunkkor majdnem összecsaptam. A szívélyes, pár másodpercéig tartott bemutatáskor ugyanis Így szólt hozzám: «*No ti forradalmárok, hogy vagytok?*» S bár ezalatt a legszívélyesebben szorította jobbomat, mégis fiatalon, teli tűzzel mint ekkor voltain, összehúzza szemölcdeimet, és reá szögezve szemeimet, anélkül hogy kérdésére feleltem volna, így vágtam vissza:

«Mindenkor inkább forradalmár mint doctrinair.»

«No, no,» mondá ő ekkor kedélyesen magához vonva, «mindjárt csupa tűz! Csak nem akarsz ellenség gyanánt rontani reánk, a kik barátaid kívánunk lenni».

És meg sem várva azt, hogy szólok-e reá, Patayhoz fordult, és mondá: «Ügy-e Patay, te is velünk tartasz?»

Patay Józsi pedig a nyíltság és őszinteség embere, nézett rám, azután nézett Deákra, s ezt válaszolta:

«*Már én csak apámmal tartok.*»

S ez azután véget vetett a csetepaténak, midőn Patay megmagyarázta, hogy engem ért apjának; és hogy bizony ő is inkább százszor kíván lenni forradalmár, mint egyszer doctrinair.

Pár napon át szívélyesen beszélgettünk s vitatkoztunk.

A pártéletet s a jelen közügyeket illetőleg Deák a legnagyobb óvatossággal kívánt eljárni, míg mi, ha kell, az ellent megtámadni, és terveinket rohammal is kivinni óhajtottuk.

A mi pedig azt illeti, hogy «lehetne-e hazánk külön fejedelem alatti állam?» Deák a körülményeket nem tartotta olyanoknak, a melyek mellett e kérdés megvitatást követelhetne is. Ő csakis a jognak bármi oldalról megátadása elleni védekezését, s az alkotmányos jogok fentartása mellett küzdelmet vélte feladatunknak.

Nem tagadta, hogy az önálló állami életnek nevezetes és szerencsés biztosítéka az, ha az országnak külön királya van, és e király más országoknak is nem fejedelme; Magyarország s a magyar nemzet boldogságának is tagadhatlan kútforrása, és a függetlenség koronája volna ez. De az ő vélekedése szerint rázkódások nélkül ez csakis a fejedelmi ház magva szakadtával volna létesíthető. Nekünk teendők az elődöktől reánk szállt helyzetben működni, alkotmányos jogainkból mitssem engedni, az azokra mért csapásokat

elhárítani, s haladni a kor követelményeinek törvényeinkbe való felvételével.

Én nem fogadtam el ez érveket és okoskodást. Állítottam, hogy nekünk több és nagyobb kötelességeink vannak, jelesen orvosolni az apáink által elkövetett hibákat, bűnöket is; nemcsak a jeleni kell tekintenünk, de a jövőre is figyelniünk. Ha közhelyeken egyelőre nem is, magánkörökben meg kell vitatnunk, hogy meggátol - tathatik-e más mód által a hazánkban tapasztalt törvénytelenések ismétlése. Mert ha a századokon át tapasztalt alkotmányértéseknek, mindig ki lenne téve hazánk és nemzetünk, a míg királya egyúttal Ausztria császára is, akkor magának a fejedelemnek is a nemzet iránti kötelessége parancsolná, megszüntetni azon viszonyt, a mely egy országot csakis nyomorra kárhoztatott.

Kívántam ennek utóbb a nemzet közvéleménye általi megvitatását is a jövő tekintetéből, hogy az esetre, ha eljönne az alkalom annak megvalósíthatására nézve, ne múljék el az oly nyomtalanul, miként Napóleon hadjárata alatt történt; de a körülmények kedvező perceit fel is használván a nemzet, biztosítsa is külön állami életét.

Mint tanácskozásainkban többnyire, Csányi velünk tartott erre nézve is, s ilyenkor diadalmasan szavaztuk le Deák Ferenczet.

Mi erőt merítve Deák magas szellemi tehetségeiből; sokszor saját érveivel mutattuk ki, hogy nemzetünk szabadságszeretetének a mi óhajtásaink sokkal inkább megfelelők. Meg-megkísérlette is bár ő mérsékelni óhajtásainkat, és néha szárnyát szegni az ifjúság hevével felkarolt szabadabb röptű vágyaimnak, de mindenkor szíves barátsággal s megszokott enyelgéseivel fűszerezte a vitatkozásokat.

Balaton-Füredről közölünk *Deák Ferencz* távozott el legelőbb. Tiszteletünk és szeretetünk kísérte őt. S hogy ismét oly csetepaté nem támadt köztünk mint találkozásunkkor, oka volt, mert én is tapasztaltam szíves vonzalmát, ő is tudhatta, hogy tehetségeit tisztellem.

Ezek nélkül bizonyára zivatart vetettünk volna.

Mert midőn szíves barátsággal vált el, azt mondá, hogy «a fékezhetetlen szabadság emberét ismerte meg bennem».

Én pedig ekként búcsúztam el tőle, hogy: «szíves barátságát tisztellem, de meg vagyok győződve, hogy hazámnak inkább van kárára az önbizalmatlanság és ingadozás s inkább van javára a bizalom és határozottság».

Csodálatos sora az eseményeknek!

Ez évben, ugyan azon évben ismerkedtem meg Kossuthtal és Deákkal.

Mindkettő barátilag fogad. Csakhogy *Kossuth* majdnem túlpírt szöktetett arczomba kitüntetésével, *Deák* majdnem harcra keltett kihívásával.

Győrmezei tiszt választáson.

A győrmezei választásra Modrovichcsal megjelentünk. Eredeti volt, hogy a főispán Zichy Ferraris gr. a zajongó tömeget csendesíteni kívánván, így szólt: «azok a tekintetes rendek, a kik nem oly becsületesek mint mi» azt kívánván mondani a kik nem oly tanultak. Felőle azon hir szárnyalt, hogy midőn főispánná kineveztetését megköszönte, valami eredetit kívánt fölmutatni, s az elébe irt «humillimus servus» helyett, a felsőházi aláírást utánzandó, ekként írta le és alá «humillimus servus et capellanus». Atyja, ezután taláh kozván vele, így becsülte meg, «azt fiam, hogy sz... vagy, rég tudtam; de hogy káplán is volnál, csak most tudom».

Veszprémmegyei tisztválasztás.

Fivéremmel ide is elmentünk megnézni egy választást. Két Ányos versenyzett egyik főszolgabíróságért, igen sokáig egyenlő hatalmasan emeltetve pártjok által. De egyszerre furakodás, zaj, a Szentgáli nemesek nagy zöme megérkezett, s a kis zöldsipkás nagy csapat mint vihar csapott az ellenfélre s győztessé lőn az általa óhajtott.

A választás folyamán Kocsi Horváth alispán szíves volt egy régibb megyei jegyzőkönyv átnézéséhez juttatni bennünket, s egyszer fivérem elmosolyodik, s mutat egy választási jegyzőkönyvet, mely a főispánok boldog koráról tanúskodott. A főispán ugyan is előadta kik lennének a tisztviselők, s megjegyeztetett, hogy:

«A jámbor táblabírák fejbőlintással igazolták a méltóságos főispán kijelentéseit».

Somogy. Háládatos tanítványaim.

Somogyba is el-eljárom, mely hű Kupa szelleméhez, és most Somssich Miklós lelkiületéhez képest a szabadság és haladás eszméihez. Itt élvezet a gyűlésekbeni részvét.

Tassy főszolgabíró. Paizs Andor s néhányan megkísérlik a közvetítést, de mint csöpp a folyóban, nyomtalanul tűnnek el.

Czindery az utóbb főispán néha-néha mérsékelné a rendeket, és midőn mi is fivéremmel, a kik mindketten joggyakornokok voltunk

mellette, illemmel de jól el-eldöngetjük, véelve azt, hogy kiképezésünkhöz ő is járult, fél elégteliséggel mondja a körülötte levőknek: «íme az én háladatos tanítványaim».

Fehérmegye gyűlése 1837 október 2 és 3-án.

Következményeiben kárhozatos napjai voltak ezek Fehérmegye politikai életének.

A hatalom részéről a bosszúállás, a férfias nyilatkozat elferdítése huszonöt-harmincz embernek paczkázása szemben a nagy közönséggel, vissza nem rettenni árulkodástól, törvényteleniségtől; csak hogy a kisebbség győzhesse le a többséget; — ezek voltak e napok szomorú tanúságai.

Egy éve, hogy fivérem győzelemre segíté e megyében a haladó-párt zászlóját: — de meg kellett győződünk a felől, hogy a főispán többször a többség ellen mondott végzést.

Mindenki tudta, hogy az ez elleni egyetlen gyógyszer a *szavazás elrendelése*, ez ülésben lesz fivérem által indítványozva.

Az ülésben a főispán elnökölt. A kormánypárt rendkívüli erőfeszítést tett, Megjelentek *Végh Ignác* ítélmester, *Pap Gábor* helytartósági titoknok és többen, számra kevesen ugyan úgy harminczan, de bizakodva, hogy nem engednek, mi legalább is ötször annyian voltunk mint ők.

A fivérem által tett, főntebb jelzett indítványt, általános lelkesedéssel üdvözlöttük.

S megindult a nagy és fontos vitatkozás; melyben a kormány-támogatók majdnem mindnyájan, jelesen 22-en; közülünk azonban a legalább 100 taggal ez ülésen is képviselt középirtokosokból csakis 11-en nyilatkoztunk. A fiatalabbak közül, dicséretökre legyen megemlítve, ha rövidebb indokolással is, de felszólaltak barátink közül *Angyal Antal*, *Fiáth Ferencz*, *Horváth Ferencz*; — továbbá *Zichy Ödön gr.*, *Modrovich Ignác*, *Mészöly György*, *Salamon Antal* azok közül, a kik eddig nem beszéltek; — igen sok értelmes és lelkes fiatal barátink bár megígérték, nem szólaltak föl.

Minő mérvet öltött a tanácskozás, és minő erőt fejtett ki az úgy megdöntésére a főispán pártja, tanúsítja az, hogy *Végh* 9-szer, *Sárközy* 8-szor, *Ürményi Ferencz* 3-szor, *Erős* 3-szor, *Meszleny Lajos* 3-szor, *Szluha Imre*, *Bajzáik*, *Pap Gábor*, *Botlik* és *Lazsinszky báró* kétszer-kétszer szólaltak fel, részint hogy semmit sem kell jegyzőkönyvbe írni; — részint hogy «mint a törvény rendeli».

Az indítvány mellett pedig szóltak *Madarász László* 10-szer, *Kolozsvári Miklós* 7-szer, *Kandó József* 7-szer, *Madarász József* 4-szer és *Zichy Ödön gr.* is 3 ízben.

Már úgy délutáni 1 óra tájt a főispán mint végzést kívánta tekintetni azt, hogy a jegyzőkönyvbe «semmi se tétessék;» — de a nagy közönség szavazást és szavazást követelvén, utóbb rá állt arra, hogy tétessék «ez törvény és törvényes szokás szerint;» — s bár meny nyire követeltetett a szavazás; a főispán szinte 9 ízben nyilatkozva kijelentette, hogy a végzést kimondotta, attól el nem áll; szavazást nem enged, s két óra tájt kísérvén őt csekély számú hívei és a tisztikar egy része, a teremből eltávozott.

A teremben maradt nagy közönség, küldöttség által kérte meg a főispánt, hogy másnap rendelje el a szavazást; ez visszajővén, jelentette, hogy a főispán a szavazást nem engedi meg, s monda, ha sértődve érzik az urak magokat, a fejedelemnek panaszolják be.

Holnaptól mégis jobbat remélve, hagyta el a közönség a termet.

Értekezletünkben elhatároztuk, hogy kellő komolysággal kitartunk a következő második és ki a 3-ik napon is, és csak ha ez idő alatt sem érhetné el óhajtását a többség, akkor nyúljuk a főispán által ajánlott módszerhez, az ellene való felíráshoz.

Október harmadiké.

A terem zsúfolásig telt meg, s a főispánt mély csend fogadta. A főispán a jegyzőkönyv felolvasását rendelte el. Én annak felolvasása előtt kívántam szólni; s nem tagadtathatott meg.

Előadtam, hogy tegnap törvényes végzés nem keletkezhetvén, kértem a tegnap tett indítványnak szavazás általi eldöntését.

A főispán azon megjegyzés után, hogy ha ez így volna, lehetne tanácskozás tárgya, de most a végzéstől el nem áll.

Ekkor fivérem szólt. A törvény kívánalmakint, de békítő hangon kifejezést adott az átérzett sérelmeknek s fájdalomknak s felhossa a körülmények mérte szomorú helyzetet. Beszéde vége felé ezeket is mondotta arra nézve, hogy a főispán ellen netán felírva, orvoslást sem nyerhetnénk, hogy: «annál szomorúbb helyzetünk, mert már az 1825 nov. 26-án jött válaszbán is elismervén tisztelt fejedelmünk praeteritos eventus paterno cordi aequae ingratos által, hogy lehetnek rossz tanácsosok, kik környezvén a haza fejedelmét, panaszkodásaink gyöngék; s ezek miatt a jelenben sincs hazánkban bátorságban a szabad szólás; pallos alatt minden igazságot szabadon

kimondónak feje; mert Wesselényi máig is pallos alatt; pedig e megye így érez, mert kétszer írt fel a törvénytelenység ellen».

E nyilatkozat után *Végh Ignác* beszélt hosszasan, hogy haladjunk a tanácskozásokban és nem volt oly gonosz indulatú, mint *Szluha Imre*, a kire rájövén a beszéd sora, kinyilatkoztatta, hogy kötelessége ellene mondani annak, a mit *Madarász László* mondott, hogy az, a ki az igazságot kimondja, hóhér pallosát várhatja a fejedelemtől.

Ez azután olaj volt a főispán pártiak tüzére!

Hiába mondta azután a főispán, *midőn Madarász László* ismételvén a mit mondott, visszamondta Szluhára a vétkest, hiába mondta, hogy jobb lett volna nem mondani, még jobb lett volna Szluhának fel sem említeni. Hiában módosította Szluha, hogy ő a princípiumra értette csak mondását. Ott volt *Pap Gábor* fufangjával, s követelte Madarász Lászlónak az *actió* általi büntetetését bevegítve azt is, hogy a két *Madarász* a kimondott végzésnek elene szegülvén, meg kell büntettetniök.

Szluha, Végh, Meszleny Lajos, lármásan helyeslik *Pap Gábort*. Ennek ellenében a nagy közönség meg *Pap Gábort* követeli meg-actióztatni.

A főügyész előtolong a főispáni szoba ajtajából, s kérdi «Actiót»? Mindenki követeli is az actiót; csakhogy a főispáni kör *Madarász Lászlóra*; a közönség *Pap Gáborra*.

A főügyész, a főispáni kör kész szolgálja bement a főispáni lakba, visszatérvén, átadott egy iratot a főispánnak, az a főjegyzőnek. A főispán szólni akart, a főjegyző olvasni akart, de ekkor mivel a fiskus *Madarász László* ellen tette föl az actiót, az egész terembe székre lépni, és felkiáltani «nem kell actió *Madarászra*» egy percz műve volt.

A főispán azon kijelentése után, hogy «mennyire fáj neki a mi történt, de miután mások által szoba hozatott, az actiótól nem állhat el» vége szakadt minden türelemnek; és «nem kell actió» hangzott folyton mind viharosabban. Mígnem utóbb a főispán fölkelt és feleivel lakába távozott.

A közönség a teremben maradt; s *Madarász László*, a ki szavait, hogy el ne ferdíthessék, le is írta, megőrzés végett átadta *Kandó Józsefnek*, ez pedig ott azonnal több barátunkkal aláíratta.

Én kívántam, hogy sérveinket Pestmegyével küldöttség által közöljük. A közönség azonban még a gyűlést be kívánja várni.

Ez volt a kormány, a hatalom embereinek lelkiismeretlen eljárása — gonosz eljárás! Szándékos ferdítéssel bünt fogott politikai ellenfelére.

Este megállapodtunk, hogy helyt állunk az önkénykedők ellenében. S mert az ügy, mely mellett küzdöttünk, igaz ügye volt majdnem az egész megyének, hihetőn ez volt oka annak, hogy az üléseket folytatni nem tartották tanácsosnak.

Október 3-án reggeli 9 órakor a megyeház előtt kiszegezett jelentéssel olvasni lehetett, hogy «az illés félbeszakasztván, a jövő közgyűlés napja szokott mód szerint kifog hirdettetni.*

Salamon Lajossal küldöttség ment a főispánhoz a gyűlés folytatása végett, de elutasította. Az alispánokat sem nyerhettük meg az ülések folytatására.

Ezek következtében az egész esetet föltéve, a nádorhoz azonnal küldöttséget menesztettünk, fölkérve, hogy a törvénytelenségek orvoslását eszközölje. A küldöttség a nádort távolléte miatt nem találhatta, de biztosított, hogy azonnal értesítetni fog az.

S az ellenfél azon híresztelése, hogy közülünk sokan le fognak tartóztatni, nem teljesült.

Pártunk némasága és a királyi biztos Fehérmegyében. 1837. decz. 2.

Nevezetes számmal sereglett össze Fehérmegye közönsége a kihirdetett ülésre, melyre nézve mi előtte való este tartott értekezletünkben közakarattal abban állapodtunk meg, hogy ott kezdjük az ülésben a tanácskozást, a hol október 3-án a hatalom szava azt félbeszakította.

Kértük a 60—70 számot meghaladó értelmes, tanult, független állású megjelent barátinkat, hogy vessék le a tartózkodást, szóljanak s lehetetlen lesz ellenünk a kisebbségnek győzni. Hiszen ha a múlt ülésben 40-en nyilatkoztak volna mellettünk, a főispán kényszerítve lett volna kívánatunk előtt meghajolni. Megígérték, hogy helyt állanak.

Kértük a nagy számban megjelent kisbirtokú választókat is, hogy ők is nyilatkozzanak.

Vállalkoztak is közülök indítványozására *Győry Ferencz* Sár-Bogárdról és támogatására *Hollósy Ferencz* Bodmérrol.

Ügyünk diadalának legjobb kilátásával néztünk az ülés elébe, a melyen, mint eleve tudtuk, föl fog olvastatni azon királyi leirat is, a mely a múlt gyűlésben történt rendtelenségek megvizsgálására,

királyi biztosul Uzovics, esztergommegyei főispáni helyettest, nevezte ki.

Megállapodtunk, hogy a kir. leirat tárgyalása előtt tisztába kell hozatni a szavazat kérdésének; s azután fogunk a kir. leirathoz szólni, melyre nézve majd eltiltván a tisztikart minden segédkeztől, felirunk, hogy a rendetlenségeket a főispán és pártfelei követék el.

Az ülés megtartott, de a fájdalom s szégyen érzetével hagytuk el a termet.

Ötszörte, hatszorta többen valánk, mint elleneink. A főispán meg sem jelent. És mégis! egy átkos lidércnyomás nehezült jó érzésű, elveinkhez teljesen hű barátinkra! Szóra nem bírtak nyilni ajkaik.

Az a két kisbirtokú választó az megtartotta szavát. Nekik volt bátorságok szokatlanul bár, hogy ők indítványozzanak, s közülök támogassa egy azonnal, érezték az ügy igazságát és megtették a mit megígértek.

Az értekezleten akként terveztük, hogy én majd csak úgy lő, fivérem pedig majd csak 30 előző pártunkbeli szónok után nyilatkozunk. És mit kellett az ülésben tapasztalnunk? Ama két szónok után barátink némák maradtak, Salamonok, Fiáth, Horváthok stb., mintegy lelánczolva nyelveik és székeikhez, s csakhamar nekem s pár ellenünk szóló után, fivéremnek kellett nyilatkozni.

S azután mikor ügyünk, óhajtasunk mellett szólunk mi négyen, ellenünk szóltak öten, ezek ellen s az ügyhez szólni *nem akadt pártunkból senki! senki!* az elnök kimondhatta végzésül, hogy a leirat elfogadtatt.

Az ülés után jó indulatú, de némasággal megvert barátink, érezték eljárásuk súlyát s a haladás elveihez tántoríthatatlan ragaszkodást, kitartást Ígértek.

Bejárták velünk a községeket, meglátogattuk elvtársainkat, s a csüggedést élénkülés, a megfélemlítést kitartás követte.

Deczember hóban a bár törvények ellenére, de a polgárokat zaklató kir. biztos meghivatott bennünket Fehérvárra, meg többeket, barátaink és elleneink közül; és közüli velünk a vád- és kérdő pontokat, hogy azokra észrevételeinket megtegyük.

A hatalom erőszakoskodásai. 1838.

Az alkotmány sértések és a kormányhatalom erőszakoskodásai még inkább felrázták és vigyázatra, örködésre buzdították a nemzetet.

Mi, fivérémmel ez év január 3-án írtuk alá a vádpontokra első nyilatkozatunkat s ismét közöltetvén vádak, ezekre 7-én adtuk be nyilatkozatainkat.

Az alkotmány, a törvények iránti tisztelet, de a megsértett igazságérzet határozott hangján mutatva ki az ellenfél által elkövetett törvény- és jogsértéseket, kértük a vádlók s az alkotmány sértőinek megbüntetését.

Sok más elvtársunkat is zaklatták, de pártunkat e zaklatás most már tevékenységre, erélyre buzdította.

Többségünk nagy és rendíthetlen volt, s jól tudta a kormány, hogy ha sokakat vissza nem riaszt, a kormánypárt nem vergődhetik hatalomra.

Láttuk az ország több részeiben az erőszak áldozatait. Hallottuk, tanácskoztak Bécsben, miként kell megrendszabályozni a lelkesedést. Értesültünk, hogy *Cziráky Antal* gróf, ama döntő értekezleten akként nyilatkozott volna: «Tu ne cede malis, sed contra audentior ito». Gondolhattuk, ha már ez alkotmány-ellenessé vált férfiútól is döntő szó kéretik, szerencse lesz a nemzetre, ha csakugyan nem pallos lesz a bosszúállók eszköze.

Tudtuk az ifjak törvénytelen befogatását, utóbb elítéltetését. Wesselényi perbe fogatását, később elítélve letartóztatását.

Tudtuk 1837-ben Kossuth letartóztatását s perbefogatását; Barsmegyében *Balogh János*, *Lipovniczky Vilmos*, *Kosztolányi Pető*, hűtlenségi és többen fenyegető pörökbe idézvék.

Pestmegyében *Ágoston*, *Patay*, *Ráday* gróf rágalmazási (infámia) becsmérleési perbe.

Mi sem várhattunk egyebet, mint a mi sors általok a haza sok igen hű gyermekeit érte: üldöztetést.

Készen reá, vártuk azt.

Fehérmegyei gyűlés, 1838 május 21 és 22-én. Visszaesés.

21-én *Cziráky* elnöklete alatt fölolvastatott a rendelet: Madarász László és József, a kir. biztos jelentése folytán a királyi ügyész által pörbe fogassanak. A megyei tisztii ügyész által pörbe fogatni rendeltettek: *Sebestyén Sámuel*, *Angyal Antal*, *Horváth Ferencz*, *Tumler Antal*, *Győry Ferencz*, *Mészöly György*, *Salamon Lajos* és *Kandó Ferencz*.

A még eddig soha föl nem szólott *Salamon Lajos* óhajtott most részt venni a tanácskozásokban, kelni a jog védelmére.

A kormánypártnak engedelmeskedő tiszti főügyész előállt, hogy a megye gyakorlata az, hogy a pörbe fogottak nem szólhatnak, a főispáni had tehát ellenezte beszélhetését. S mivel a nagy sokaság nem engedte ez önkényüket keresztül vinni, a főispán az ülést föloszlatta.

Értekeztünk, s abban állapotunk meg, hogy miután a főispán és alispánok többségünknek nem hódolnak, s így folytonos zavar-gás eszközölnének, várjunk nyugalmasb időkre, addig tartzuk össze pártunkat, s ha a megye meghozza határozatát, hogy nem beszélhetünk, javítsa is meg a megye.

22-én elhatározták, hogy nem beszélhetünk, s beigtatták a jegyzőkönyve okt. 2 és 3-ról a valósággal ellenkező tényleket.

1838. A hét hazaáruló.

1838 május 13-án Czeczén kaptuk László fivéremmel, mindketten a hazaárulás vagy hűtlenségi pörbe idéztetésünket 1838 június 21-ére.

S miért idéztettünk mi hazaárulásé pitibe! Mert az alkotmányos szabadság őrei valánk, mert a törvényt tisztelteni kívántuk mások által is.

Köszönjük kormány, hogy fivéremet 25, engem 23 éveimmel fiatalon, hazánk leghívebbjei közé avattál.

Boldogtalan kor, a melyben főbenjáró vétségbe idéztetni meg a hatalom által azonos a nemzet előtt, a megtiszteltetéssel.

Ez indokból kellett hazaárulási pörbe idéztetni: *Wesselényi Miklós* bárót, s elítélve bezáratni; *Kossuth Lajost* és be is záratni egyúttal; *Balogh Jánost* Barsból; *Kosztolányi Petőt* Barsból; *Újházy Lászlót* Sárosból; *Madarász Lászlót* Fehérből; *Madarász Józsefet* Fehérből.

Ismételve köszönöm, hatalom, hogy hazám leghívebbjei közé avattál!

A hazaárulási vádlevél latinból lefordítva a következő:

Nagytekintetű királyi ítéletábla! Törvény és igazságszolgáltatás végett, legengedelmesebben előterjesztem: hogy t. Madarász József, Fehérmegye közgyűléseiben, félre tévén a köztekintélyek iránti kellő tiszteletet, a kormánynak, mely a 2-ik, 3-ik és 1547:5. t.-cikk szerint a királyi felségé; a törvényesen koronázott fejedelmé; a főrendi tábla, a legfőbb országos hivatalnokok és ítélő székek iránt legkeserűbb rágalmazásokkal élni;

magát, az el kárhoztatott pozsonyi ifjúsági társulat tagjává és Lovasy Lászlónak, a ki a királyi legfőbb ítélőszék által, mint felségsértő és lázadó tíz évi fogságra büntettetett, benső barátjává dicsekedve hirdette; az október 2-án és 3-án tartott Fehérmegye közgyűlésén pedig, a szűkülködőbb sorsú nemességet azon szín alatt, hogy jogaik elnyomatnak, s az ő szabadságaik megvédésének ürügye alatt, kárhoztató módon összejövetelekben maga részére vonván, felizgatni; a vagyonosb nemesség ellen szítani, és ócsárló (livoroso) nyelvvel, az ország közhivatalainak megvetésére buzdítani; az elnök által törvényes hatalma szerinti ülés oszlatása után, az abban hozott végzést, törvény által tiltott összejövetelekben, semmisnek, törvénytelennek, önkénynek hirdetni;

és midőn október 3-án az ülés elkezdett, nem borzadt vissza attól, hogy midőn minden törvényes szokás szerint az előző nap végzése lett volna olvasandó, a jegyzőkönyv olvasását hatványosan megzavarta, virágos, de sértések és rágalomokkal teljes beszédével az elnöki kimondás ellenében kelt, mely a szavazat kérdésében a múlt napon tetetett; a főispánt nemcsak elmozdítani, de meg is büntetelni indítványozta, és a feltűzésnek legnyilvánítottabb céljál»ól ő felségéhez felírást ajánlott, még pedig az esetben, ha az elnök kezeiben levő pecsét nem használható, sérelmök orvoslása végett, hogy Pestmegye kerestessék meg az ügy előmozdítása és pártfogolása tekintetéből, sürgette;

ezenek túl, László fivérével más megyék közgyűléseire is vándorolván, ott is a pártoskodás és lázadás magvait hintette, és így a közbékét és nyugalmat zavarta; és e szerint a királyi méltóság és tekintély megvetésével, a törvényes közhivataloknak nyilvános becsmérlésével, a köznyugalom és békét önmagát zavarva, a törvényes alkotmányos rendnek, és minden köztekintélynek lerontásával, a királyi felségnek, a szent koronának és országnak közállománya ellen feltámadt.

Mivel pedig az 1: 14. és 1723:9. t.-cikkelyek szerint, a kik a király, a szent korona vagy ország közállománya ellenében feltámadnak, hűtelenségi bűnből, fejeiknek és javaiknak elvesztésében volnának büntetendők.

Ez okból alázattal esedezem a t. királyi ítélőszéknél, méltóztatásuk fennevezett Madarász Józsefet, bizonyos, az 1723:26. t.-cikkely szerint kitűzendő határnapra, jelen kérés másának közlése mellett, személyesen történendő megjelenésre megidézni; és az idézett,

s szükséghez képest idézendő hazai törvények értelmében, jogot és igazságot, valóságos végrehajtással szolgáltatni.

Maradván a n. t. királyi Ítéelő táblának alázatos szolgája Fejes Antal ni. k., mint királyi ügyek aligazgatója (p. h.) a szent korona ügyésze.

Megjelenési határidő 1838 június 21. A megidézés kézbesítettett Fehérben, Czecczén 1838 május 13-án.

Megidéztesünk. 1838 június 21.

Fivéremmel megjelentünk a hazaárulási vagy hűtlenségi pör fölvételére s beírtuk megjelenésünket.

Nagyszámú vidékbeli elvtársakkal jöttünk össze. Ekkor ismerkedtünk meg mindketten *Ujházy Lászlóval* is. Volt öröm vidéki barátink közt, hogy valahára fivéremet is láthatják szemtől szemben.

A bars megyeiek fájalták volt jeles politikai barátjoknak *Lipovniczky Vilmosnak* hitehagyottságát. Ő is pörbe idéztetvén, azon föltét alatt, hogy az megszüntetessék, átcsapott a hatalomhoz.

Oly ritka eset volt ez időben az elváltoztatás, hogy méltán a jobbérzésűek megvetésével találkozott e politikai ledérség.

Az ily egyén emelkedhetett a hatalmasok kegyében, csúszhatott, mászhatott végig a hivatalokon a legmagasb fokozatokig; a nemzet megszűnt őt tisztelni.

Fehérmegye újból éled. 1839 febr. 21.

A múlt évi okt. 22-én Salamon György, nov. 21-én Kandó József sikertelenül kívánták ugyan a nem szólhatási határozatot megszüntetni, de midőn a közönség a megye újabb termében gyülekezett össze, *Kolozsváry Miklós az 1839 febr. 21-én tartott ülésben* kimutatván, hogy a szólástól eltiltás mind az 1: 9. mind az 1723: 5-el ellenkezik, s kérte, hogy senki a szólásban ne gátoltathassék.

Hosszabb vitatás után 260. sz. a. határozatott: «Az indítvány nevezetes többséggel elfogadtatván, elhatározatott, hogy azon nemesek, kik eddig pör alatt vágnak, vagy jövendőben pör alá jövedenek, a szólhatási jogban ne gátolhassanak».

Letörlé tehát Fehérmegye mégis politikai életéről a főispáni hadnak e szégyenletes bizonyítékát.

Az országgyűlés ideje június 2-ára kihirdettetvén; értekezletünkön, mivel azok a kiket kívántunk volna, vád alatt voltak, pártunk jelölteként követekek *gr. Zichy Ödön* és *Kandó József* tüzetek ki.

1839. Tolnai dolgok. Kubinszky és Pecsovics elnevezések.

Tolnamegyei birtokossá válván, fivéremmel is meg-megfordultunk Szegszárdon, sokszor csakis magam küzdvén a Tolnaiakkal.

Bezerédy István, Stankovánszky, Augusz, aztán igen sokan, köztük a *Magyarlak, Fördösök* stb. stb. a haladó pártnak erős állományát vezették politikai csatákba, *Stankovanszky* kiválóan jelestollú szabadelvű főjegyzője, *Augusz Antal* a fiatalabb nemzedéknek egyik olvasott, tanult, és mivel tagja kiváló szónoka volt.

És a *Perczelek!* köztük *Móricz!* a ki már 1831-ben a lengyel forradalmat vágyott volna diadalra segíteni és *Sándor, Miklós* és fiatalabb vérei, Béla, Pali, mind csupa tűz s a csaták rohamainak intézői és vezetői; kivéven ezeknek néhány ellenfelű véreiket.

A haladók nagy zöme ellen a Döry-család és a Perczeleknek egy része s az általok vezetett Daróczy, Jeszenszky, Egerer, Forster és több családok tömege állott, ezideig mind birtok, mind tekintély, mind befolyásra nézve kilátás nélkül a győzelemre.

Az a hír szárnyalt, hogy gróf Eszterházy Károly azért szemeltette ki e megye főispánjává, hogy hivatalának és erszényének súlyával, megtörje az úgy nevezett «szigetiek» hatalmát, s a *Döryeket* és velők a kormány pártját segítse zöldágra.

A bekövetkező követválasztáson kívánták az eddig győztesekre mérni a csapást, mire a főispán megnyerte a *Tolnai Festetics* grófok egyikét főkortessé, és követeikévé tűzték ki a Döry-család kedvezését *Döry Gábort*, és *Perczel Istvánt* a tekintélyes és nagy befolyású birtokost.

A haladópart követjelöltjei voltak *Bezerédy István* és *Tahy Károly* Pestről.

Az országban sokfelé el volt terjedve azon elnevezés, mely szerint a haladók «kubinszky», a kormánypártiak «pecsovics» névvel jelölttek.

Helyén van itt, hogy ez elnevezés történetét és miként keletkezését leírjam.

Gróf Festetics Rudolf lévén a kormánypártiak feje, meghívta magához mindazon befolyásos egyéneket, a kiket megnyerni remélt. Háza udvara vendéglátóvá lön, s míg befolyásosabb egyéneket a maga asztalánál vendégelte meg, addig a kevésbé jelentékenyek tisztartójánál láttattak el, s ennek a tisztartónak vezetékneve volt «*Pecsovics*».

A pártjokon levő megyei kortes esküdtek is ennél dőzsöltek, bizonyos meghatározott napon, midőn a haladópartiak Szegszárdon érkezték.

Egy ily napon délután a haladópart egyik hű tagja *Huszár Pál*, magas köpczös, himlöhelyes egyén, a ki félreismerésig hasonlított bizonyos, Dunaföldváron lakó «*Kubinszky*» nevű tímármesterhez, a megyeház előtt és mellett levő kerti téren sétálgatott többed magával, a midőn az ekkor Tolnárol megérkezett *Paczolay Gyuri*, hozzájuk közeledett.

Huszár és Paczolay esküdtek voltak, csakhogy míg amaz a haza, addig emez a kormány-partján.

Midőn tehát Paczolay hozzájuk érkezett, esküdttársa Huszár Pali, mintegy éreztetni akarván vele azt, hogy elpartolt a nemzet ügyétől, és egyúttal azt is, hogy nem is a grófnak, de csakis a tisztartójának asztalára érdemesítik, ezt a pár szót vágta hozzá:

«*No te pecsotics*».

A jelenlevők nevétkék, s mondották «*pecsovics*».

Paczolay Gyuriban, így nevetségessé téve, fölébredt a visszavágás vágya, s olyással akarta visszaadni a kölcsönt, a miáltal Huszár Palit is nevetségessé tegye; s eszébe jutott, hogy az a dunaföldvári tímár ép ily nem szép, himlöhelyes képű, visszavágta e pár szót:

«*Hát te Kubinszky*».

Ez időtől a kormánypartját «pecsovics», a nemzeti partot «Kubinszky» névvel nevezték.

A ki pedig- egyik pártnak sem volt embere, «*mafla*» címet nyert.

A pecsovicsok elkezdtek megyeszerte a vesztegetést, etetést, itatást, még pedig oly kárhözatos mérvben, a mint arról ezelőtt fogalom sem volt.

Ennek tanúsága volt e Tolnában ismert dal:

«Pecsovicsok nemes vért

Nem is élnek ők másért

Eladnak egy húszasért.

Csak az eszem-izomért».

Felforgatták az egész megyének, sőt az egyes családoknak is összetartását és nyugalmát. A nőket is belevonták, a főispáni part az embervásárlásokba, a haladópart a lelkesedés fentartásába.

Figyelemmel kísértem az egész mozgalmat.

A *kubinszkiak* a választási nap előtt Szegszárdon összpontosultak s a szavazatok felénél többet biztosították maguknak. A köz-

ponton is, mind a választók, mind a közönség velük rokonszenvezett.

A pecsovicsook az ezáltal híressé vált «*Júlia*» nevű major birkaistállójába vonták össze választóikat, s ott lakmározták.

Választási jelvényeik is voltak, a kubinszkiaknak piros csákójuk, a pecsovicsooknak szürke pörge kalapjuk. A főispán sem átalotta a választási napon is, a pecsovicso kalappal járni a választók között.

A kubinszkiak szavaztak le előbb s biztosak voltak győzelmökben.

A pecsovicsookra délután került a sor. A szavazás ekként történt, hogy a megyeházon kívül állt a tömeg s innen szavaztak befelé. A ki szavazott, annak benn kellett volna maradni a szavazás végéig s akkor eresztettek volna ki a megyeház udvaráról valamennyien, miként ez a kubinszkiakkal is történt.

Egyszerre a kubinszkiak közt elterjed a hír, hogy Daróczy János szolgabíró szobájából az ablakon át eregetnek le választókat, hogy azok újból szavazván, így szerezzenek magoknak többséget.

A kubinszkiak nagy zöme erre a megyeház elé vonul, követeli a törvénytelen visszaélés megbüntetését, a megye kapuinak kinyitását és hogy választottai követeknek nyilváníttassanak.

A főispán a pecsovicsook élén majdnem összhadukkal benn volt, a kubinszkiak közül csakis a főbb egyének tartózkodtak az alispánnál s a küldöttségnél. A főispán bezáratta a kapukat, és saját jelöltjei részére akarta kiállíttatni a megbízó leveleket.

A kaput most kívülről döngetni kezdik s készülnek betörni. Benn a pecsovicsook a fegyvertárból fölfegyverezettek.

Végre a kapu be lett törve. — Kivont kardokkal fogadták a pecsovicsook a betörőket, véres harcz keletkezett, minek vége a pecsovicsook rnegfutamlása lett.

Gróf Vay Ábrahám küldetett királyi biztosul ki, s égő kanóczú tüzerűteg mellett is működve Döry Gábornak és Perczel Istvánnak felküldetését eszközölte.

A két párt ezentúl folyton csatakeszen vonult a gyűlésekre, a családi és megyei nyugalmat megsemmisítve. Hol egyik, hol a másik párt hívta vissza az ellenfél követeit, s küldte fel az övéit. — A kormánypártot *Döry Lajos*, különben magántársalgásilag egyike a legterjedtebb ismeretségű s közkedvességű egyéneknek, vezette.

Szegszárdon *Augusz Antal* kiválóan kereste barátságomat. Nagy háza és szépen rendezett helyisége lévén felajánlotta vendégzere-

tétét, nála szállván rendszeren Bezerédy is. Én azonban nem éltem a felajánlott szívességgel.

Perczel Móricz ez időben Belecskán lakott. Fivéremmel sokszor és néha hosszabban is időztünk nála, — s állapítottuk meg a megye és hazaszerte teendőket velők Tolnában, ők pedig velünk Fehérben küzd vén; szoros baráti viszony keletkezett közöttünk.

1839. Követválasztási bukásunk Fehérben.

Az ellenpártnak nevezetes előnye volt az, hogy sokan saját elvtársaink közül is, az úgynevezett «*kálvinista atyafiság*»-ból Sárközy, mint nagyra menendő egyén, mint nagyságos urabátyjok kedvéért, vagy semlegesek lettek, vagy áticsaptak.

Fivérem és barátink igen szép kedvező idővel május 12-én délutáni korai órákban a pártunkbelieket Fehérváron alól a Fehérvárabai országút mellett levő kiemelkedett hegytetőzetre vezérelték a három halommal kiváló térre.

Este meggyújtattak a farakások, melyek késő éjfélig égtek. A szép látványossághoz a városból, férfiak és nők nagy sereggel jöttek ki kocsikon és gyalog.

Nagy reményekkel néztünk, a következő nap eseményeire, s csalatkoztunk. Követek lettek Ürményi és Sárközy.

Veszteségünk lehangolt bennünket, de föltettünk, hogy a mulasztásokat és hibákat legközelebb iparkodni fogunk kijavítani.

1840. Fehérben pártunk izmosodik.

A véletlen nem egyszer működik közre a pártok életének hullámzására nézve.

Az országgyűlésen, Örményinek a szólásszabadság tárgyában kifejtett nézeteivel, Sárközy Kázmér a szabadabb érzésű követekeli társalgása következtében ellenkező véleményben volt; s ez nekünk nagy erőt adott.

Visszatértek ugyanis volt barátink mind, és Sárközynek tekintélyes pártja is hozzánk csatlakozott.

Azontúl a következő események miatt is erősültünk; ú. m.:

1. Sárközy Kázmér végkép lemondott a követségről, és így márczius 31-re követválasztás rendeltetett.

2. A pártunk jeles tagjává vált Batthyány Kázmér gróf a megyébe birtokaira jött huzamosb időre, s pártunk számos tagjait magához meghíván, hol Bicskén, hol Kis-Béren felváltva, értekezleteket

tartottunk. Batthyány maga is Fehérvárra bejárván rendszeren a megyei gyűlésekre, pártunk tevékeny tagjává lett.

3. A megyében telepedett *Mérey László* Duna-Penteléről, szinte mint pártunk tagja résztvett értekezleteink és üléseinkben. Később *Laczi fivérem* is Somogyból Duna-Pentelére jött lakni, s így a megye politikailag újjá ébredt.

4. Pusztá-Hantosra jött lakni az elveink embere és kiváló tehetségű *Fiáth István*.

5. Üléseinkre elkezdett járni, és szinte velünk együtt küzdött *Meszlény Rudolf* is.

A Meszlényeket ez időig tiszta pecsovics vérként ismerték. Rudolf barátunk felszólalása borzalmas zavart okozott a pecsovicsoknál.

Puretics nevű kanonok, testestől lelkestől kormánypárti, midőn meghallotta, hogy már ez a család is «megmételtyezettett», föltette pápaszemét, megnézte, hosszan nézte beszélő barátunkat, s utóbb kezeit összecsapva, a szavakba öntötte ki fájalmát «*per amorem Dei*» (az isten szerelméért), «*ez a tiszta család!*»

Fiáth Ferenoz vagy Horváth László? 1840.

A kormánypárt jelöltet sem bírt állítani a követválasztásra.

Meg kellett gondolnunk kit jelöljünk mi, mert a tisztválasztás is közeledvén, követünket kellend Sárközy mellett alispánná is megválasztanunk.

Alapon tartottuk határozó értekezletünket. Mivel fivérem, én és Salamon Lajos vád alatt voltunk, két fiatal elvtársunk, ú. m. Fiáth Feri és Horváth Laczi között kellett választanunk.

Fiáth Feri tüzesebb, külszínre lélekteli, míg Horváth Laczi komolyabb, de értelmes, szilárd jelleműnek volt ismerve.

A küzdelem köztünk nagymérvű volt, mert tudtuk, hogy a helyes választástól fog függni pártunknak biztosított vagy kétes jövője.

Mindkettőnek nevezetes pártja volt. Fivérem *Fiáth* mellett kelt síkra, bizván jellemének szilárdságában, *Horváth Laczi* barátunkat majd főügyészszé óhajtván megválasztani. Én inkább bíztam *Horváth La cziban* s ennek kijelölése mellett küzdöttem: néhányszavazat-többséggel pártunk *Fiáth Ferenczet* jelölte ki.

Fiáth követ és ígérete. 1840 márcz. 31.

A választást az udvaron kellett megtartani, bár ellenfél nem is mutatkozott. Az egybegyűlt rendek *Fiáth Ferencz* urat felkiáltással

megválasztották követté s meghiteztetett. Mindezek után a közügyek a teremben folytattattak.

Madarász László tolmácsolta a választók érzelmeit. Előterjesztette, hogy ismeri a követi pálya nehézségeit, de reméli, hogy azon bizodalom, melyet *Fiáth Ferencz* úrban helyeztek, tántoríthatlan haza és a szabadság iránti hűsége által, biztos sikert nyerend. Beszédét e latin szavakkal végezte «is verus triumphus est, cum bene de republica meritis testimonium, a consensu civitatis datur».

A választás napján délután a Fekete sas-szálloda elé vonult a nagy közönség, s ott ismét *Madarász László* fejezte ki reményét, óhaját, hogy a választott követ elveink diadalra juttatására fog működni.

Fiáth ekkor nyilvánította a következőket, hogy: «inkább koldusbotra támaszkodva, száraz kenyéren rágódva kolduljam kenyereimet, mintsem hogy igazak ne legyenek azok, s valaha elfelejtsem azon kötelességeket, miket most Madarász László mondott».

1840 ápril 28. Győztes tisztújításnk.

A kormánypárt ámbár biztos vereségének tudatában volt, mégis felállítá jelölteknek *Bezerédyt* és *Kandót* s az első alispánságra szavaztak is, de *Bezerédy* nagy kisebbségben maradván, *Kandó* visszalépett. *Sárközy* szavazattöbbséggel, másnap *Fiáth Ferencz* felkiáltással alispánokká választattak.

Fehérmegyei olvasó-egylet. 1840.

Nem elégedtünk meg a gyűlésekbeni működéssel, de hogy társas-kört is alkothassunk, olvasó-egyletet létesítettünk.

A könyvtárnoki hivatal tisztes fizetéssel, szállással díjaztatott, azért, hogy a jól vizsgát tett fiatal ügyvédeknek elvtársaink közül, alkalmat adhassunk önmívelésökre s előhaladhatásukra nézve; utóbb őket megyei tisztviselőkké választván.

Így lett legelőször könyvtárnokká Csószibeli Márkus István, a ki Sebestény veszprémmegyei főügyésznél lévén gyakornok, bizonyítványába e következő szavak is be voltak iktatva: «A korszellem mételyétől ment ifjú».

Később Fekete Jánost választottuk könyvtárnokká.

1841. Adózás. Reverszális és Cziráky János gr.

A január 16-iki közgyűlésen *Fiáth* indítványára az adózás kérdése fölötti véleményadás a nagy küldöttségre bízott.

Ez időben történtek a katolikus főpapok részéről kísérletek, a vegyes házasságok meggátlására, és hogy térítvényeket adjanak

a más vallásúak, hogy gyermekeiket mind a katolika vallásban neveltetik. *Meszleny Rudolf* felírást indítványozván, határozatott: hogy «hazánk főpapjai által e részben kiadott rendeletek, a polgárok lelkiismeretével ellenkezvén, és a kölcsönös egyetértést zavarván, mint törvényellenes sérelmek lévén, fölírás útján ő felsége megkéretik, hogy a rendeleteket visszavétesse, a sérelmek orvosoltassanak; s a netán kiadott reversalisok semmiseknek nyilváníttassanak».

A főispán *Cziráky Antal* grófnak fiatal fia *János* szintén megjelent egyik gyűlésünkön, s az által tűnt fel azonnal, hogy a csekély főispáni csoportban indítványaink elfogadása ellen feltűnően tüzeskedett.

Barátaink egyike Horváth Miklós, látván e túlheveskedést, hozzám ment s a közel állók hallatára mondta nekie: «Úrfi — vigyázzon magára, ne erőltesse magát annyira, mert utóbb meg találna szakadni, s a tatának nagy szomorúságot okozna».

Mindenki jót nevetett a tüzes ifjúhoz intézett ez oktatáson. A természetet azonban nem lehet elfojtani, és *Cziráky János* gr. ezentúl is jó ideig kiáltozva bár, de vita kitaróan az elveink elleni liarczot, jelezve mintegy előre azt, hogy a korszerű eszmék ellen benne az arisztokraczia s a hatalom nagy támaszt nyerend.

A kínálkozó alkalmat el ne szalaszszátok. 1841.

Tisztválasztásunk után az ellenfél visszavonult. De pártunk nagy hibát követett el, p. o. *Horváth Laczit* nem követelte jelöltetni a főügyészre, tartván attól, hogy majd *Fiáth* sem jelöltetik alispánná.

Minden pörök utóbb megszüntetettek. *Fiáth* is haza jött.

Minden ok nélkül mégis, halljuk *Sárközy* panaszkodni kezd, hogy ő nem tűrheti *Madarász László* zsarnokságát, s egyik ülésben, valamely kijelentésekor fivérem félig hallhatóan ezt mondván: «ez nem áll», *Sárközy* fölkel, s a gyűlés bámulatára kijelenti, hogy *Madarász* őt megsértette, határozzanak fölötte s az ülésből kiment.

Fivérem előadván az egészet — miként történt, *Fiáth* elnöksége alatt egyhangúlag kijelentetett, hogy sértés nem történt.

Sárközy barátai tanácsa ellen megírta lemondását és *Pettendre* ment.

Volt szaladgálás! Mit tegyünk? Én azt ajánlottam «hadd menjen, alispánul megválasztjuk *Salamont*, s megyénk a haladásnak biztosítottatik».

Másnap reggelre azonban visszajött Sárközy, mert a főispán nem fogadta el lemondását, s kijelentette, hogy megmarad alispánnak, ha fivérem kijelenti, hogy *«őt az alispán félreértette»*.

Volt ezután lótás-futás, hogy fivéremet ez úgyszólván semminek megnyerjék. Ő maga részéről kijelenté, hogy nem vonakodik tőle, miután szavai visszavonását nem kívánják, de a párt határozatára bízta.

Én álltam ki tehát a síkra Sárközy ellen. Követeltem, hogy legyen embere szavának, maraszszuk őt annál, hogy mondjon le. Kértem pártunkat, ne szalaszszuk el a legjobb alkalmat, hogy Salamon Lajost alispánná választhassuk.

A békéltetők nagy serege ezalatt körülvette fivéremet, hivatkozva nagylelkűségére, s bízván hogy Sárközy nem fordul ellenünk, kérték, hogy kívánatomat ne teljesítse, hanem tegye meg azt, a mi kívántatott. Megtette.

A kormánypárt nemsokára megragadta az alkalmat föléledhetésére. Iparkodott Sárközynek minden személyes híveit pártunk ellen megnyerni, s mivel Zichy Ödön grófnak sem tetszett az adó iránti álláspontunk, ő is ellenünk szövetkezett.

Gzirákij János gr. a most már beszéddel is résztvevő, indítványára el is határozott egyik ülésben az, hogy az adózási elv tárgyalása, csakis erre külön meghívott gyűlésben történhessék meg.

1842. Fiáth Ferencz úr színe változása.

Örményi József, a ki a királyi táblához vitetett, el-eljött üléseinkre s most már Zichy Ödön gróffal befolyásolták, a végzéseknek visszaeső szellemben hozatalát. Az eleinte csakis tüzes közbeszólásai által is föltűnt Cziráky János gróf mint e virágcsokorban a harmadik, kezdte föl-fölszólva kimutatni, hogy helyesen vélekedtünk, a midőn azt tartottuk, hogy ő egykor a haladás követelte eszmék nagy ellenzője, a hatalomnak kész harczosa lesz.

Egyszer azt vettük észre, hogy Fiáth Ferencz alispán is táborukba szegődött. Szentül meggyőződött ő már a felől, mikép elveinkhez való hűség mellett az alispáni tisztség csakis koldusbotra támaszkodó kenyérkereset, míg a hatalmasok előtti hajlongás. csúszás-mászás dicsvágyának tengelyét dúsán fogják kenegetni.

1812-ben tehát ismét ott voltunk, a hol 1836-iki választásunk után, hogy elveinktől elpártolót ültettünk az alispáni székbe.

Most látták be barátink, mennyivel helyesebb lett volna Horváth

Laczit megválasztani. Mennyivel helyesebb lett volna menni engedni Sárközyt és megválasztani Salamon Lajost.

Nagy tanúság ez egy megdönthetetlennek látszó pártra nézve is, hogy kelletén túl soha ne bízzék erejében, és hogy erejét növelni minden alkalommal iparkodják.

Fiáth Ferencz e színváltozásának következése lön, hogy több kérdésekben nem gőzhattünk.

Január 17-iki gyűlésünkön elfogadta ugyan a megye az ország anyagi fölvirágzására törekvő azon indítványokat, hogy *Pesttől Dcbrczenen át Erdélybe, és Pesttől Fiüméba vezető* vasúttervezőt készíttessék.

Fölírt a megye, a vegyes házasságokra nézve a primásnak kibocsátott törvényt sértő rendelete ellen is, mit *Salamon Lajos* indítványozott.

De már ápril 18-án tartott ülésünkben minden ellenzésünk daczára utasításúl jegyeztetett föl a jövő országgyűlésre *Zichy Ödön* gróf indítványa folytán, hogy «*a követek a tizedet eltörölni ne engedik*», s mellőztetett Beregmegyének azon hazafias nagyfontosságú kívánsága, hogy «*magyar katholika egyház a római függés alól fölszabadíttassék* ».

Pártunk ellen tehát a reakció és kormány pártja erősen szervezkedett s miután 1842 júliusban *Zichy Domokos* gróf veszprémi püspökké lett, előre láttuk, hogy nagyobb és erős küzdelmet igénylő politikai csaták fognak bekövetkezni.

Gróf Zichy Domokos szép, erőteljes testalkotással, vérdús arczal, már 1886 október havi első gyűlésünk óta kitartó, daczos, erős kormánypárti hajlamaival, elleneinknek nagy előnyére volt, de eddig fivérei által némileg ellensúlyoztatott. Most midőn *Zichy Edmund* gróf visszavonult a politikai térről, *Zichy Ödön* gr. pedig elpártolt; bennök befolyásos elleneink támadtak.

1842. Kölcsey szelleme.

Bár mennyire hanyatlottak is egyesek, és estek vissza némely megyék, a jogegyenlőség kivívása, a kiváltságok megszüntetése mind inkább tért nyertek az országban.

Szathmármegye, híven Kölcsey szelleméhez, 1842 februárban tartott zajos közgyűlésén a közóhajtásnak és közszükségnek 12 pontban adott kifejezést következőleg;

1. Ösiség eltörlése. 2. Hiteltörvények javítása. 3. Kötelező örök-

váltsága s megszűnése a hűbériségnek. 4. Az egyedáruság és czéhek megszüntetése. 5. Általános birtok- és hivatalképesség. 6. Közteherviselés. 7. Népinevelés előmozdítása. 8. Sajtószabadság. 9. Városok önállósítása. 10. Polgári és büntető törvénykönyv alkotása. 11. Közigazgatás elválasztása az igazságszolgáltatástól. 12. Népképviselet.

Sok megye követeinek adott utasításaiba foglalta azokat, s így e kívánalmak a hazában a haladottabb korrallal tartók politikai hitvallásává lettek.

Fehérmegye visszaesése 1843. április 18.

Zichy Ödön és Cziráky János grófok versenyeztek, *hogy az elavult eszmék védelmére melyik képesebb.* Elfogadtattak a következő határozatok.

1. *«Az országgyűlésen a követek a hallgatóságtól különíttessenek el. Indítványozó Ürményi, jól tudván azt, hogy az ifjúság lelkesebb, mint a már önérdekeikre gondoló követek.*

2. *A «nemesség megadóztatására nézve semmit el ne fogadjanak, és a K. és B. különös megkérdezése és utasítások nélkül a jövőre se tegyenek semmi ajánlatot.» Indítványozó Cziráky János gr.*

3. *«Az ősiség elve fentartassék; a hitbizományok és maioratusok eltörlését ellenezzék.» Indítványozta Cziráky János gr.*

Küzdöttek ők ekkor minden ellen, a mit a józan megfontolás és ész követeltek is elfogadtatni.

4. *«A nemesi birtokokat csak nemesek vehessék meg.» Indítványozta Cziráky János gróf.*

5. *«Ha az úrbéri kényszermegváltást előhozzák, ellenezzék, s csakis szabad ajánlattal legyen az megváltható, még pedig az úrbéri birtok egy részének visszaadásával is.»*

Minő vaksággal verte meg a sors őket. Nem hogy örültek volna, hogy a megváltás a törvény következtében vitethessék véghez, s megteremtessék a szabad népnek s szabad földének országa.

Fivéremmel egy perczig sem kételkedtünk a fölött, hogy ha futó pillanatokig képesek is ez egyének elidegeníteni tőlünk a választók egy részét; lehetetlen, hogy az a józan értelmű és Ítéző tehetséggel megáldott választó közönség előbb-utóbb el ne forduljon gőgjöktől s avult eszméiktől.

Vérengző választás Fehérben 1843 május 3.

Az országgyűlés május 15-re kihirdettetvén, tiszt- és követ-választásunk Fehérben e hó 3-ikára tűzetett ki.

Felső-Alapon tartottuk értekezletünket. A választók szerte vidékekről roppant számmal jelentek meg. Eljött ideje, hogy a következőket férfiút ültessük az alispáni székbe.

A renegáll Fiáth Ferencz helyébe *Salamon Lajost* jelöltük ki; a megye közhangulata mellette nyilatkozott. Salamon Fiáth Ferivel jó barátságban volt, de csalódtak azok, a kik azt hitték, hogy Fiáth, miután a hangulatot megismerhette, vissza fog lépni.

Pártunk vörös zászlókkal vörös tolljelvénynyel vonult a megyeház udvarába. A főispáni széktől balra foglaltunk állást. Jobbra vonult *Zichy Ödön gróf* mint fő-fő, és *örményi József, Sebestény Sámuel* mint főbb kortesek vezérlete alatt fehér tollasán a Fiáth-párt.

Fölmentünk fivérémmel az emeletbe, megmérni miként állnak a pártok és jó lélekkel mondtuk: «*mienk a győzelem*».

Az ellenfélnek is be kellett látni, hogy ha rendesen megy, megbuktak, mert a főispánt reá vették, hogy Salamon Lajost ne jelölje.

A főispán, miután Sárközy mint rendes alispán egyhangúlag megválasztatott, a 2-ik alispánságra Salamont nem jelölte.

Mi fivérémmel épúgy mellette álltunk, mint 1836-ban. Kértük magánosan is, a közönségnek zajosan felhangzó követelésének teljesítésére, hogy jelölje őt. A kérés nem használván, követeltük azt, s ő ekkor felszaladt termeibe.

Egész pártunk felvonult a terembe, elfoglalván azt és a folyosót, követeltük Salamon jelöltetését.

Lepillantván az emeletből az udvarra, látok elvbarátink közül vagv 40-et, kik az őket megrohant Fiáth-pártiakat tartóztatják. Valami «Simon» nevű fehérvári nemes kivont karddal vágott Salamon György fejére irányozva, de nem talált. Abáról az indulatoskodásáról ismert Fiáth kapitány egyre hangoztatta, hogy «ő ma Madarász véréből akar inni».

Fölmegyek a 2-ik emeletbe, s az ablakból az utcára kinézve a kapu alatt *Zichy Ödön grófot, Ürményi Józsefet* és *Sebestény Samut* látom a mint fehér kendővel integetnek a közel levő katonai laktanya felé, látom hogy vonul a katonaság. No, gondolám, jól lesz

minden. Szét fogják választani a pártot, s nem lesz senkinek bánatódása.

Mennyire csalódtam! Néhány perez múlva a terembe menve, onnan a lépcsőn feljövő fivérémmel találkozom, s elhülök a véghez: vitt gonoszság hallattára.

A főispán már-már jelölni kívánta Salamont. Hogy ez meg ne történhessék, az említett 3 Fiáth-párti kortes jelt adott a katonaságnak nem a rend fentartására szólítván föl ezt, de hogy a termet és udvart a vörös tollasoktól tisztítsa meg. A katonák szurony szegezve rohantak a terembe, s teljesítették a nekiök jutott nem irigyelhető szerepet.

Halál szerencsére nem történt, de volt oly szavazó is a ki 23 sebet kapott; és a sebesülteknek vére nyomokat hagyott a terem falán. Pártunk erőhatalommal szorítottatott ki a teremből és a megyeház udvaráról is.

A Fiáth-párt, méltó ily tény utáni győzelemre, most diadallal vonult a terembe.

Megvolt a rend! Gyakoroltathatott a polgári szabadság!

A *főispán* újra megjelent, s vezette a választásokat.

Én fivérémmel a tisztí választás végére értem a terembe, a politikai ellenfélnek vére ontása árán győzelemittas tömeg közé.

Kívántam, hogy menjünk be csak azért is, hogy lássák, hogy összes hadaktól sem félünk. Megismerem, könnyelműen cselekedtem. Ezer szerencse, hogy a bősziült népet senki sem vélte jónak ellenünk fölizgatni, mert oly nagy tömegben senki sem lett volna vétkessé, s a hatalom érdekeben a vétkesek is rendszeren büntethetlenné.

Megtörtént Sárközynek és Fiáthnak követté választása és Kandó Józsefnek, a főispán által alispánná neveztetése, azon Kandó Józsefnek, a kit 1836-ban nem engedett főszolgabíróságra jelölni a főispáni lelkiismeret.

Ily törvényteleniségek az alkotmány neve és a törvény örve alatt csak ott, de ott mindenkor történhetnek, a hol egyes ember mint a főispán önkényének kellő korlátai nincsenek, és a hol a főispán és egyesek törvénytelen cselekvényei a kormány által nem, hogy megbüntettetnének, de sőt elsimíttatnak, és a főszereplők a kormány által díjaztatnak, hivatalnokaivá neveztetnek.

Szégnyenoltja e nap Fehérmegye közéletének.

Fehérmegyén elkövetett e nagy sérelmet küldöttségünk által a pártunkbeliek aláírásával fölterjesztettük az országgyűlésre.

Meszleny Rudolf és neje Kossuth Zsuzsanna 1844.

Daczára, hogy az erőszak levert bennünket, a megye jó szelleme nem halt ki a keblekből. Meszleny Rudolf barátunk nejével Kossuth Zsuzsannával megyénkbe jött lakni Sár-Bogárdra. Kedves, lelkes és magasztos lelkületű nő volt Kossuthnak e legifjabb nővére. Igen hiszem, hogy ő volt az a ki 1830-ban Kossuthnál minket fogadott. Sokszor tartózkodott náluk édes anyjok is az özvegy Kossuthné, e szívjósággal, magas értelemmel s nagy szellemmel megáldott nő.

Fehérmegye csendes élete 1844—1845.

Az ülésekben a közönség érdekeinek ellenőrzése végett is szükséges megjelenést felosztottuk magunk közt. Családi viszonyok folytán fivérem, Rudiéknek kedvenczök, Fehérből Pécsre, utóbb Somogyba Alsó-Uzdra ment; én Tolnamegyébe Paksra mentem. Fivérem tehát Fehér-, Baranya- és Somogyban működött, én pedig Fehér-, Tolna- és Somogy megyékben.

A nov. 18—1. közgyűlésen megtudtuk az országgyűlés berekesztését, és *Fiáth István* indítványára elhatároztatott, hogy: «*a megye minden szükségleteit honi termékekből fedezi*», ezáltal segítvén elő a «védegylet» üdvös hatását.

Később még az így rongált megye gyűlése is óvást tett az ellen, mintha az egyesületeknek felsőbb engedélyre volna szükségük, hogy létesíttessenek.

Fehérmegyében is Rosty Albert, Fiáth István, Salamon Lajos, Meszleny Rudolf, Kovacsics, Horváth László, Madarász László, Kenessey Ferencz, Márkus István, Madarász József kijelentették, hogy a birtokaikra eső adót viselni kívánják.

Fiáth Ferencz úr díjaztatása, 1845.

Május 19-től 24-ig tartott fehérmegyei gyűlésünkön közlé Sárközy az elnök, hogy Fiáth Ferencz a helytartó-tanácshoz kinevezetvén, a főispán helyette alispánná Kandó Józsefet nevezte ki.

Minő lélekemelő tények ezek a nemzetre nézve, a midőn a kormány az elveiket megtagadott, a nemzettől a kormányhoz átpártolt két egyént díjaz egyszerre. Csábító példának volt szánva, hogy hát csak hangoztassátok a nemzet, a nép érdekeit, de mielőbb szökjetelek át azokhoz, a kiket azelőtt megtámadtatok, a hatalmasakhoz; s ezek konczot fognak nektek azonnal dobni, melyen mint a nemzet testéből kiszakított darabon rágódhattok.

Zichy Ödön gr. administrator, 1845 október 6., 7.

Jelen voltunk fivéremmel s elvtársainkkal, midőn Sárközy elnök felolvastatá Zichy Ödön grófnak főispáni helytartóvá lett kinevezését, ezután a megye pecsétjét átadá a másik alispánnak, mert ő is a királyi táblához kineveztetett, s az ellen nem volt kifogásunk, hogy: *«tett érdemei elismertessenek.»*

És Zichy Ödön gr. megjelent, s pecsovícs híveinek örömrivalgásai közt, elfoglalta helyét.

Emlékezzünk vissza. 1837-ben önmagától biztosított bennünket a felől, hogy *«örömebb lenne választott alispán, mint kinevezett főispán.»*

És most szolgálni kész egy alkotmányunk szellemével ellenkező, főispánt helyettesítő, kinevezett hivatalban.

A józanon gondolkodó fő eléggé képes tetteket mérlegelni. *Jutalom Fiaiknak! Jutalom Sárközynek! Jutalom Zichy Ödön (írónak!* Díjazás ennek is, díjazás annak is. Nagy erkölcsöknek nagy férfiai!

Adminisztrátori kor, 1845—1847.

A kormány a haladási eszméket meg akarta gátolni, s ezt az adminisztrátori rendszer behozatalával vélte elérni. Ki akarta vinni, hogy a haladás emberei a tisztikarból, mint a melynek nagy befolyása van, kiszoríttassanak. Remélte, hogy azután mind a követválasztásokat, mind az utasításokat kívánsága szerint vitetheti keresztül.

Apponyi gróf korlátnoksága alatt elhatározott, hogy nagyban megkezdik a hivatalok osztogatása által tervök kivitelét, a befolyásos emberek megnyerését, ha kell megvesztegetését.

Minden megyében, melyben a főispánban bizonyos alkotmánytiszteletet tapasztaltak, főispáni helyettest neveztek, s ezeknek kellett vezetni a lélekvásárlás feladatát.

Leghírhedtebbekké váltak e helyettesek közül az egész országban *Laka* a hontmegyei és *Tisza* a biharmegyei adminisztrátorok, úgy, hogy országszerte ismertté lett rólok e nép dana:

«A pokolnak egy lika van az Luka, egy folyója és az Tisza.»

Nem csoda, hogy voltak is ezeknek s ily egyéneknek vezetése alatt a nemzet jobb érzületét felháborító és zajos gyűlések. Az ide vonatkozó adomák közül egyet leírok, a mint az híreszteltetett.

Hontmege közgyűlésében, a mint mondják, többen megtámadván

a rendszert; Ivánka Zsigmond is ostromozta a főispáni helyettest. Luka Ivánkának azt jegyezte volna meg, hogy ez «nem makaó-asztal ám.» (Állították, hogy e multság Ivánkának gyöngye oldala lett volna; s hitték, hogy ezzel lefőzi és kedvét szegi.) Ivánka azonban a neki szánt vágást éllel vágta vissza, mondván: «Hiszen bár makaó-asztal mellett ülnénk, akkor csak azt mondanám, — rámutatva a helyettesre és mellette ült főbb embereire, — hogy siebene brennen s önök veszve volnának.»

Vesztegettek az országban szerte, eltántorították, megméltelyezték az egyéneket. Ürményi József tolnamegyei főispánnak is föladata volt aláásni azon szabadabb szellemet, a mely Tolnamegyében Bezerédj István vezetése alatt gyökeret vert.

Az ő ravasz, kiszámított tervei mélyen meg is ingatták a jeles férfiak által vezérelt e megye szellemét. Neki sikerült megtántorítani s a kormány táborába áthódítani a híres ellenzéki egyént, Augusz Antalt.

Szép szavakba burkolva az alkotmány és nemzeti jólét aláásására törekvő céljokat., a fiatalabb nemzedéket is iparkodott meghódítani. S nevezetes veszteségnek tekintettük azt is, hogy az értelmes, vagyonos és jó magyar érzésű Vizsoly fiába, Gusztiba is annyira becsepegettette a kormánypártiságot, hogy Tolnába én is többször eljárván az ülésekre, minden iparkodásunk megnyerni őt a haladó-párt tagjává, sikertelen volt.

Pedig Vizsoly Gusztávnak fiatal kora, független állása, arra voltak alapok, hogy magát a hatalom csábszavaival behálóztatni ne engedje, hanem mint a kihez hitsorsosai is már ifjúságában nagy reményeket kötöttek, lobogtassa s vigye elől e megyében a haladás és a nemzeti szabadságnak Bezerédj által vezérelt zászlóját. Bájdalom, minden kísérleteink hajótörést szenvedtek.

S mire elérkezett az 1847. és a követ választás, egyik követté Gaál Eduárd választatott meg, a ki, midőn divat volt, hódolt a haladás eszméjének, most Ürményi kedvéért lett az adminisztrátori kornak konok harczoza.

Romlott korszakot élünk. A hatalom büntethetlen kicsapongásai megméltelyezik a társadalmat.

Nemzetünk fiatalabbjai erkölestelen változást tanúsítanak. A haladó pártba sorakoznak, behízélgik magukat a nemzet szeretetébe, egyszerre, egy magasabb állásért, hivatalért nemcsak megtagadják előbb vallott elveiket, de azok ellen ugyanazon megyékben viszik

most már ellenkező irányban a csatáikat, a kikkel előbb egy elvet hirdettek.

Kivált a vagyonosabb és műveltebb családok fiatal tagjai futják e dicstelen pályát. Előttünk a töménytelen eset. A korszak haladó szellemének hirdetése mellett követekké választattak, döngették is az országgyűlésen mint megyéikben a kormányt, s azt vettük észre, hogy tíz közül egy maradt hű elveihez, a nemzeti ügyhez.

Támadtak ugyan helyettük mások, de csak azért, hogy ők is amazok ösvényén haladva, megdíjaztatván letűnjenek a haza egeről az érdekek sártavába.

Így terjed azután szerte az erkölcstelenség, s az értelmi tömeg nagy részének törekvése hiúság, cím, kitüntetés, rangkórság, hivatal s a velejáró haszon.

Ne mondja nekem azt senki, hogy meggyőződött az ellenkezőnek igazsága felől. Még annak is legtöbbször csak ürügy ez, a ki meg nem jutalmaztatik, de a ki bárminő címet, kitüntetést vagy hivaltal elvállal s akkor hirdeti az általa azelőtt vallott elvek ellenkezőjének helyességét, az csak mások hiszékenységgel üz rüt játékot, midőn meggyőződésére hivatkozik.

Jobb bevallaná, hogy eladta lelkét és testét érdek miatt.

Zichy Ödön, a gróf és úr.

Zichy Ödön gr. helyettes, gyűlésünkben fölötte nevetségessé is lett. Az elnöki székből, bár ki nevét említette is, ha az nem volt gróf vagy báró, vagy saját pártjabeli, egyszerűen így szólt: «a mit Salamon Lajos,» vagy «a mit Madarász József» mondott.

Egyszer fivérem szólván, őt megczáfolandó, utánozta s így fejezte ki magát «a mit Zichy Ödön mondott.»

Ez annyira fölforralta epéjét, hogy fölugrott, verte az asztalt, mondván: «hogy ő gróf és úr, és követeli, hogy őt mindenki grófnak és úrnak címezze, mert utazott ő már Amerikában is, és ott is ekként címezték őt».

Nem kellett ennél nevetségesebb jelenet. Fivérem megjegyzé, hogy először is, sok ember még ha Amerikában utazik is, utazik ám tisztán úgyis mind úti bőrönd. De továbbá követelése illemellenes is, mert mindenki úgy várhatja a «fogadj istent,» a miként ő mond «isten adjont.» A ki tehát azt követeli, hogy őt mindenki grófnak és úrnak címezze, annak azt is kell tudnia, hogy például Madarász László is nemes és úr; ha tehát Zichy Ödön is úgy beszél, hogy

«a mit Madarász László mondott,» akkor illemmel ő sem követelhet mást, mint azt, «a mit Zichy Ödön mondott»

S ez a közönség előtt annyira tiszta sor volt, hogy bár Zichy a főügyészt is nyilatkozatra szólította, ez is azt volt kénytelen kijelenteni, hogy a mit a főispáni helyettes úr tesz más irányában, azt a másik is teheti ő iránta.

Az 1845-i év érdekességei.

Január 16. Pestmegye gyűlésén önadadóztatást kértek Rosty Albert, Kossuth Lajos.

Január 21-ikén Esztergom megyében *Kossuth Lajos* a hadi, házi adó és közmunkákra nézve, az adózók közé soroztatott.

Febr. 9-én kisededóvó intézet terjesztése végett közgyűlés.

Márczius 29. Valero selyem- és szalagipara megszüntettetett.

Ápril 4-én kapta meg Wesselényi Miklós pesti polgárrá való ki neveztetése okmányát, miután 1842-ben választatott arra, az 1888-iki árvíz alkalmával tett működése emlékéül.

Június 30-án az állatkinzást gátló egyesület tartott közgyűlést. Főintézők Varga István és Balogh Pál.

Október 21-én a Horváth-házba átköltözött «Kör» elnöke lett *Teleky tájászló* gróf, tagjai között Batthyány Lajos gróf és Kossuth Lajos is.

November 13-ra az adminisztrátori kornak emberei is Pesten és a fiatalság között is az általok «*Gyűlde*» néven alakítandó körre teljes erővel verbuválnak.

November 12-ikén Pest megyében *Kossuth Lajos* fölírást indítványozott *Horvátország* abnormis állapota folytán s hogy küldöttség vigye föl. Pártolták Batthyány Lajos, Eötvös József b., Batthyány Kázmér, Szentkirályi első- és Nyáry Pál másodalispánok. H. P. ellenző. A küldöttség megválasztott.

Nov. 16-tól 25-ig Pesten az egyesület szállásán iparkiállítás rendeztetvén, Batthyány Kázmér és Teleky L. fáklyásmenettel üdvözöltettek.

November hó végével *Vörösmarty Mihálynak*, a nemzet e jeles költőjének, Batthyány Kázmér gróf Bicskén két telket adományozott.

Találkozásom Kossuth Lajossal, 1846.

A védegyelet eszméjét a szabadon bocsátott Kossuth Lajos pendítette meg, a ki most már a sajtó terén ébresztette és világosította föl a nemzetet. Az egylet 1844 október 6-án megalakult s az

egész országban melegen fogadtatván, az eszme mindinkább tért nyert.

Az ármány azonban tudta, hogy a sajtó nagy hatalom, tehát oda vitték az ellene működők a dolgot, hogy Kossuthtól elvétellett azon lap szerkesztése, a mely a haladásnak erős lendületet adott.

A körülmények ezek folytán a szerkesztéstől megvált Kossuthtól, mint mi a vidéken értesültünk, azt követelték, hogy Pestet oda hagyva, Esztergammegyében szerzett tinnyi birtokára vonuljon.

Augusztus 20-ára volt kitűzve az országos védegyleti gyűlés a végett, hogy Kossuth az igazgatói állásról is lemond.

Összejövetén mi Fehérben és Tolnában, tanácskoztunk a fölött, miként lehetne eszközölni, hogy Kossuth a nemzeti mozgalom vezetése végett Pesten maradjon? úgy találtuk, hogy ezt vagyonosabb párthíveink eszközölhetnék, hogy egy lapot tulajdonokul megvéve, szerkesztése alá bocsátánk.

Én mint a paksi védegylet küldötte fölmenvén, barátimmal úgy véltük, hogy nemzeti aláírást nyithatnánk egy lap tulajdona megmegvételére.

Nagy idő, kilencz évnél több múlt el azóta, hogy Kossuthal először találkoztam. De elevenen élt bennem azon meglepő szívéllyesség emléke, a melylyel akkor ő és annyi jeles férfakkal együtt fogadott. Benső örömmel vágytam tehát a találkozás perczére. Örültem, hogy majd közölhetem vele tervünket is. Tudtam, hogy nemzetem érlük-tetésének vezetői közt áll; de tudtam, hogy én is becsületesen teljesíttem polgári kötelességemet.

Midőn tehát hozzá, mint a védegylet igazgatójához mentem, inkább mint elvtárshoz mentem, és szóltam azon szívéllyességgel, melylyel 1837-ben elváltunk. Egymást váltották fel az egylet küldöttei az igaz, mégis kifejezhetlenül rosszul esett az, hogy én hazám egyéb politikai ügyeit is érintettem, ő azonban erre nem is válaszolva, semmi egyéb nem volt, mint ünnepiesen védegyleti igazgató. Elhalt azután ajkaimon a lap szerzésére nézve szánt közlésem, mit csakis a múltkorival azonos barátságos érületű egyénnel tudhattam volna.

Felejtett-e vagy feledni kíván, vagy a gondok terhe tette-e tartózkodóvá, majdnem idegenné? Gondolkoztam s hajlandó voltam ez utóbbit fogadni el okul, habár bensőmben egy leküzdhetetlen érzés azt mondotta, hogy *«e férfiú más küzdött kíván a maga szá-*

mára, és nem azt a határozottabb irányt, a melyen mi fivéremmel következetesen haladunk.»

Megdöbbenve hidegségén, távoztam. Mintha azon őszinte és meleg érzést, melyet irányában ápoltam, erős dér csípte volna meg. És ismételten vettem föl magamban a kérdést: *«feledékeny-e e férfiú, vagy nem akar emlékezni»*

Védegyleti országos ülés. 1846 augusztus 20.

A védegyletnek védnöke volt gr. *Batthyány Kázmér*, elnöke gr. *Teleki László*, és eddigi igazgatója *Kossuth Lajos*.

Kossuth ma az igazgatóságról lemondott, s helyébe megválasztott *tiorove István*, a ki az értekezleten történt ajánlat folytán szívesen ajánlkozott. *Kossuth* tiszteletbeli elnökké választott meg.

A haladópárt értekezlete Pesten. 1846 aug. 20.

A megye házában Szentkirályi Móricz alispán szállásán jöttünk össze huszonegyen, megtartani az országos párt-értekezletet. Jelen voltak *Batthyány Kázmér* és *Lajos* grófok, *Bezerédj István*, *Teleki László* gróf, *Kubinyi Feri*, *Kossuth Lajos*, *Nyáry Pál*, *Perczel Móricz* és többen. Általánosan feltűnő számban voltak képviselve a megjelentek között a grófok.

Tanácskozásunk első tárgya az volt, hogy miután a kormánypárt conservatív névvel megalakult, mi is minő név és minő programmal alakuljunk. *Batthyány Lajos* ajánlotta, hogy miután az ország sok részében elterjedt a *kubinszki* és *pecsovics* elnevezés, fogadjuk mi is el ezt, s legyünk mi *kubinszkiek*, a kormánypártiak legyenek *pecsovicsok*. Az ajánlat, mert nem jelöli meg törekvéseinket, és csak szórványosan van elfogadva, mellőztetett, s pártunk nevévé a «haladó párt» elnevezést állapítottuk meg.

A *programmra* nézve megegyeztünk, hogy azt most ne vitassuk, hogy mi vétessék föl bele, hanem választassék egy küldöttség, a mely azt megállapítván, a pesti őszi vásár alkalmával összejövendő országos értekezletnek bemutassa, s az azt megállapítsa.

Hány tagból álljon a bizottság, e látszólag csekély fontosságú kérdésre nézve több óráig tartott vitatkozás után sem bírtunk megegyezni.

Nevezetes e majdnem semminek látszó tárgyban lezajlott tanácskozás. *Batthyány Lajos*, *Nyáry Pál* és *Kubinyi Ferencz* többször föl-fölszólva makacsul viaskodtak a mellett, hogy a küldöttség csak

3 tagból álljon, a míg *Teleky László, Perczel Mór* és én a mellett küzdöttünk, hogy öt tag választassák.

Hiszen nem vívatott elvi kérdés, miért tehát a szám meghatározása miatt az életre-halálra való csatározás, egy párt tagjai között?

Azért, mert e szám fölötti harcban láttuk, hogy a magát mérsékeltnek tartó árnyalat csatát vív a határozottabban haladni kívánó árnyalattal, hogy a bizottságba be ne választathassanak a nálok előrehaladottabb irányú egyének.

Így okoskodtak ugyanis és helyesen, hogy Batthyány Lajos és Szentkirályi Mór, mint kinél az értekezletek fognak tartatni, bevélasztatnak, ha tehát csak 3 tagból állna a bizottság, a 3-ik Deák Ferencz lenne, ha nincs is jelen. Ha azonban 5 tag választatnék, lehetetlen volna, hogy Kossuth Lajos és Teleky László meg ne választatnának.

Ők tehát ugyanazon indokból küzdöttek makacsul a 3 tag, mint a melyből mi részünkről az 5 tag választása mellett; ők t. i. hogy közülünk senki, mi azért, hogy közülünk is és jelesen Kossuth megválasztassék.

Tehát Kossuth kizárására törtek!

Felismertük a küzdelem jelentőségét és harcoltunk, mintha elvi csata döntetnék el, az 5 tag mellett. Végre szavaznunk kellett. Szavaztunk titkosan. Egy nem szavazván, 11 szóval 9 ellen, tehát 2 többséggel az határozottatott el, hogy a program készítésére 3 tag választatik.

Ismét titkosan kellett szavaznunk a nevekre, s mi abban egyeztünk meg, hogy Batthyány Lajossal és Szentkirályival Kossuth Lajost választjuk. A szavazásnál, egy tag ismét kivonván magát, 20 szavazatból 11 szóval 9 ellen megválasztattak Batthyány Lajos gr., Deák Ferencz és Szentkirályi Móricz.

Elhatároztuk, hogy minden megyében szerveztessék a haladó párt, mely a tiszt- és követválasztások kivívását eszközölje, s e célból országos pénztár állapíttassák. A határozatokat a jelenlevők mind aláírtuk. Midőn kimentünk, Kubinyi Feri nagy megnyugvással mondá: «No most már meghalhatok, a párt szerveztetik, erre törekedtem egész életemben.»

Én kevésbé nyugodtan, sőt aggodalommal távoztam.

A féltékenység, visszavonás és arisztokrata hajlamok győzelmét láttam dűlni saját pártunkban a népiesebb hajlamok fölött.

Pedig saját megyei életünk tapasztalataiból tudtam, hogy párt-

nak mily nagy szerencsétlensége az, ha tagjai közt a lanyhább és határozottabb árnyalatok küzdenek. Mi a következése mindenütt a lanyhábbak ideiglenes túlsúlyának? Az, hogy leszorítván a határozottabb pártfeleiket, a hatalom kezébe játszzák a többséget, és ez a hatalom őket félrelöki, megtöri a nemzeti haladást s gátolja az alkotmány fejlődését.

E napon ismertem meg a többek közt *Batthyány Lajos* grófort, büszke beszédmodorával, éles hanggal s daczos kitartással. *Szentkirályi Mórictot* Pestmegye alispánját, elmeél által hatásos érvélseivel. *Nyáry Pált* zömök magas himlöhelyes majdnem feketés barna arcú, erélyes működésű pestmegyei nevezetességet (Barátim ekkor őt mint Kossuthnal nem rokonszenvezőt ismertették meg velem), és *Teleky László* grófort, a ki nyíltan, őszintén s az ellenérveket szétrontra beszélt, s a kit határozottsága miatt kiválóan megkedveltem.

Táncsics Mihály 1846-ban nálam Czeccén.

Egyik őszi este hazatérve, nőm értesít, hogy Táncsics menedéket keresve van nálunk.

Benyitok s előttem áll egykori tanulótársam Stancsics, most már Táncsics Miska. Nevét, mivel fia úgy mondta ki, átváltoztatta «Táncsics»-ra. Szívesen szorítottam jobbját.

Nálam időzván néhány napig olvasám könyveit, melyeket titokban kinyomatott. Ezért akarták most befogni. Míután elolvastam, azt mondam nekie:

«Miska, te eltértél a törvény útjáról. Irányod a nép terhén segítni, jó, ez az én irányom is. De te azt ajánlod a népnek, hogy keljen fel, hogy törje szét terheit, lásd én is meg akarom ezeket szüntetni, de törvény által.

«Lásd, folytatám, mi lenne a következés, ha rád hallgatna a nép? Az történnék, hogy a legtöbb megyében fölkelnek s megölnék mindenkit, a ki úr? De mi lenne a vége? Ott lenne a katonaság ágyúival, lennének kivégeztetések. Hidd meg, a nép hű vezérek, fegyverek, puskapor, ágyúk és pénz nélkül soha sem boldogulhat. El fognál érni egyet, mondam. Miként Lengyelországban ezreket lekaszáltatnál az urak közül; azon urakat is, a kik a népet úgy szerették, mint magukat, a kik őket minden jogaikban részeltetni akarják; kiirtandják az értelmes embereket, a népszabadság, az alkotmánybarátait is, s hazádat a kormány által elérni kívánt szolgálásnak adnád át; s megsemmisítnéd a magyar nemzetet is. Hiszen bará-

tom, mi óhajtjuk a nép terheit hordani, óhajtjuk az úrbériségek megváltását, a jogegyenlőséget. S miért nem lesz törvénynyé? Mert a kormány nem engedi. Lásd hát, édes barátom, te nem csak törvényellenességet, de haza és nemzet elleni bűnt követnél el könyved következményei által.»

És Táncsics belátta, hogy igazam van, s azt mondá: «Ha azok, a kikkel én irataimat közöltem kinyomatás előtt, csak közelítőleg is így szóltak volna hozzám, mint te most, nem nyomattam volna ki; de jelekkel közöltem, s mindenik csak azt mondta: «jó — jó — de kissé bajos dolog» és így én ezen kissé bajos dologtól nem tartván, kinyomattam.»

Alapról híre jövén, hogy barátunk itt nincs biztosságban, elvitték őt máshova.

1846 érdekesebbjei.

Augusztus 11-kén nyitattott meg az ipar-műkiállítás; a nádort Kossuth Lajos kalauzolta, s tartott szeptember 24-ig.

Jelesek voltak a selyem-kelmék és a czukor-gyártás, tökéle-
sebbek a gyapjúkelmék; díszesek a kocsik; érdemesek aczél- és
kéműveink, asztalos- és nyerges-munkák.

Ez évben *Henszlmann Imre* az ókor kiváló építményeinek jeles ismertetése folytán, Kassa városának díszpolgárává lett.

A nemzeti színházhoz, melyben egy idő óta Sódelné volt a közönségnek kedvencze, mint dalnoknő szerződttetett *Hollósy Kornélia* évi 4000 p. forint díjazással.

November 1-én megnyitattott Pesten a József-ipartanoda.

November 17-én Pestmegye nevezetes közgyűlésében vettem részt.

A *honosítási törvényről* volt tanácskozás, s javasoltatok, hogy

1. a honosítandó legyen teljes korú;
2. beszélje a magyar nyelvet;
3. a honosítás után állandóan a hazában lakjék;
4. honosítás előtt legalább 10 évig, ha jelesebb is, 5 évig lakott már itt.

Kossuth Lajos a fölirati jog meltett szólván fel, *Széchenyi István* gr. nyilatkozott, kijelentvén többek közt, hogy: «Mindenkire kiterjesztené a 1. nonust.»

Ezután elkezdett szokása szerint sétálni ott a teremben és sétál-
gatva még ez igen nevezetes nyilatkozatokat tette, hogy:

«in principio ő senkiről sem tesz föl rosszat, mert ha mi ezt föl-

tennék a bécsiekről, a bécsiek is azt tennék fel rólunk.» — Végül hogy miért nem tudhatom, de ezeket is mondta:

«Ötet tartsák barometrumnak, mert mikor ő visszalép, akkor a dolgok valóban összezavartatnak».

Gyűldei fáklyás üdvözet.

Az adminisztrátori korszak emberei Pesten «Gyűlde» név alatt központot alakítottak s megnyervén az ifjúságból is Mészáros Károly tehetséges szónokukkal csekély részt, tüntetni kívántak nagy férfiak, jelesen Luka Sándor, és ismert vezéregyénéik mellett.

Fáklyás menetet rendeztek, s fölsereglvén az ország több részéből híveik, a fáklyatartók lettek a pesti ifjúság kis része s Lukának Honiból e végett fölsereglett hívei.

A szép-utczában összesereglettek minden befolyásosabb egyénéik, és a száz meg száz fáklyák füstjénél, élvezték a nagy kitüntetés mámorát.

Le is méltóztattak már néhányan sétálni, megköszönni a közvélemény e nyilvánulását. Midőn mint vésztrejtő fergeteg tolt a mellékutczákról az ifjúságnak azon nagy része, mely a haladás és szabadság eszméit vallva, elkárhoztatta az adminisztrátori rendszert és híveit.

Az üdvözölteknek és az üdvözlők egész seregének a ház udvarába menekülése, a kapu bezárása, s a megszokott kérdések «*ki a hazá-
áruló*» stb. stb. és az ablakok csirimpelése, pár perez műve volt.

S hogy a fáklyásmenet csak is macskazenével ért véget s válságosabb nem lett az illetőkre, az a haladó párt érdeme volt, mely az ez egyénnel számolni kívánt közönséggel megértette, hogy meg vannak ők eléggé verve önmaguk által.

S a közönség elengedte a leszámolást, remelve, hogy egyhamar nem fognak kívánni sem, maguknak fáklyásmenetet rendezni.

A haladó párttól megválnak. 1846 okt.

Pestre mentünk fivéremmel a párt rendező ülésére. Fölvastattott a bizottság jelentése, hogy a pártnak nem kell programot megállapítani, ezt Deák javasolta. Ó fejtette ki most is. Miért határozni irány és mit irányelvül, mondá, p. o. á hazát szeretni. Ez a conservatívek irányelve is. Kell is, hogy ezt minden becsületes ember vallja. Czélszerűnek sem tartja, mert meglehet sokan, a kik különben velünk rokonszenveznek, ellenünk fordulnának stb.

A bizottságot én támadtam meg, kijelentvén, hogy az nem azért volt kiküldve, hogy a fölött vitakozzék jó-e az irányelvek megállapítása vagy sem; de hogy azokat megállapítsa és beterjeszse. Kívántam újabb bizottság választását e végett s nyilvánítottam, hogy csak oly pártnak óhajtok tagja lenni, melynek irányelvét ismerem.

Pulszky Ferencz támadta nézetemet. De megeredt a vita, vájjon miért volt a bizottság kiküldve? S bár mennyire tisztelték is Deákat, a többség véleményévé az látszott, hogy programul föltételével voltak megbízva. Midőn e kellemetlenséget elhárította a kiküldöttektől Kossuth azon nyilatkozata, hogy adhattak véleményt a felől is, hogy czélszerű-e programot adni ki. E fölszólás folytán a többség a bizottság vélekedéséhez kezdett hajolni.

Midőn Kossuthnak e nyilatkozatát hallottam, igen jól emlékezvén rá, hogy program készítésére választatlak; be kellett látnom, hogy Kossuth Deákat és Batthyány Lajost mentegette. Fogtam fővegemet és távoztam. Aligha lesz nekem Kossuth bű elvtársam, gondolám.

A színházba mentem s ott a lezajlott eseményről és Kossuthról gondolkoztam. Nem tudom, való-e az, a mint beszélték 1837-ben, hogy Marathoz hasonlított. Ha való, eltévesztette. Mert én már 20 éves koromban a halálos büntetéseknek ellene voltam. Lassan-lassan lecsillapult izgalmam s akaratlanul bár, de én is összehasonlítottam Kossuth működését bizonyos tekintetben Robespierre működésével. Ő is a kor szelleme által üdvözöltetik, de a ki addig késend, addig ingadozik, míg utóbb erélytelensége miatt ellenei válnak hatalmasokká, és ezek őt megbuktatván, elvész vele a haza is.

Fivérem később itt csatlakozott hozzám. Reá, miként tőle megtudtam, utóbb kerülvén a sor, előadta, hogy a bizottság program-állapítás végett választatván, óhajtá, hogy teljesíttessék az most is. Ő ki is kívánja tüzetni s ajánlja fő irányelvül, hogy «legyen e hon minden polgára választó», tehát az általános népképviseletet.. Kijelenti, hogy pártnak, mely ez alapelvet el nem fogadja; tagja sem lesz.

Leszavaztatott, ott hagyta őket.

Így léptünk mi ki az irányelveket helytelenítő, és az általános népképviselést leszavazó haladó pártból.

1847. Mégis kell programm.

Deák Ferencz okoskodása, s a haladópart határozata, hogy cél-szerűtlen a programm, borzasztó kudarczot vallott.

A conservatívek, ugyanis *Széchenyi István* gróf is csatlakozván hozzájuk gyakorlatiabbakká, s e tekintetben előhaladottabbakká váltak; mert tudták azt, hogy nincs párt rendezés nélkül, és nincs rendezett párt programm nélkül; — s kiadtak programmjokat nov. 1:2-én.

Lőn erre tanakodás a programm nélküli Izraelben.

S most már a haladó párt is, és velők *Batthyány*, *Deák* és *Kossuth* szükségesnek tartották a programmot.

Össze is hívták az országos értekezletet s daczára kilépésünknek mi is fölhívtunk a részvételre. Mi azonban mivel a népképviselőt elve leszavazta!ott, tartózkodtunk közibök menni. Tudtuk, hogy a mit hazánk javára a nemzet dicsőségére határoznak, velők mi annak kiküzdésében versenyzendünk.

Terveink és működésünk. 1847.

1847 telén fivérem és *Perczel Móricz* nálam Pakson tovább időztek. *Perczel* feltűnő arczkifejezéssel. Első látásra megtudod, hogy érzi önbecsét. Hirtelen lángra gyűl, de azonnal kibékül. Szereti ellenfeleit félrevonni, velők négyszem közt beszélni. Ha ellenfele az ő szavaiból csak egyet is helyesel, azt hiszi és mondja rögtön, vigyázzatok, ezt megtérittem; s majdnem kivétel nélkül csatlakozik.

Teli tűz, mikor szónokol, sokszor átlépi a határt a mit társas-körben nem tenne. Fehérben *Zichy Ödön* elnöksége alatt, mikor ennek és az őt segítő *Örményi Józsefnek* törvénytelenégeit látta, oda szólt csoportokhoz: «ti szemtelenek, fölakasztatlak benneteket».

*Móricz*nál azonban mindezeket fölhevült szenvedélye okozta, és megszokta nekik ezt mondani «felakasztatlak benneteket»; mert egyetlen jó szó, és lecsendesült, egyezkedett az ellenféllel s később vette észre, hogy ismét megszalták.

Mi hárman most a magunk módja szerint hazánk ügyeit rendeztük.

Fivérem épen oly tűzvérű, ha még nem tüzesebb mint *Móricz*. Minden 4 perczből 3-ban összetűztek. Nagy szükségük volt rám s azonnal kibékültek.

Megalkottuk az önálló, a független magyar állam alaptörvényeit.

Megállapítottuk, hogy Budán az ország palotájában székelend az ország kormányzója.

Boldog napjai férfi korunknak! S minél inkább nehezült hazánkra az önkény súlya, annál biztosabban hittük, hogy mint pálmafa nevelve, ön terhe alatt is magasztosan emelendi a kor győztes szelleme megtörhetetlen vágyainkat a nemzet kedvenc eszméivé, s nem lesz hatalom, a mely gátolni képes azok győzelmét.

Kiterjesztettük tevékenységünket Fehér-, Somogy-, Tolna-, Banya- sőt még Pestmegyére is, a Perczelekkal, Batthyány Kázmérral s több barátinkkal víva a csatákat, s előkészítve a megyéket a győzelemre.

A levegőben volt elterjedve, hogy meg vannak számolva a kormánypart élhetésének napjai. Hivatal, pénz, czímek, vesztegetések daczára az országban felhangzott a haza szeretete, s a szabadsághoz ragaszkodás.

Somogy megye és Somssich Pál. 1847.

Somogy megyébe többször eljárók, nem kell ott segítni, ott élvezet harcolni.

Somogy megye az alkotmányos szabadság védelmében erős bástya. *Somssich Pál* Paizs Boldizsár segédkezése mellett elkövet ugyan mindent a haladás és szabadabb szellem mérséklésére, de Kupa maradékai állnak mint Sión hegye. Az elnöklő alispán *Sárközi Albert* a nemzeti vágyak állhatatos és határozott embere.

Két párt alakult ugyan a választásokra nézve, a *dandy és parasztpárt*. Ez leginkább a fiatalabb nemzedékből, amaz azokból, a kik már régóta megszokták az eldöntést, de a haza iránti hűségben vetélkedtek egymással.

Somssich Pálnak, a ki 1844 körül már a helytartótanácsához kineveztetett, jutott a nehéz és nagy feladat, nem megtörni a szabad szellemet, de mérsékleni igen.

Nagy összeköttetései, befolyása s szerte ágazó baráti viszonyai mellett, kiváló értelmiséggel és kitűnő szónoki tehetséggel megáldva, érveléseinek súlyával is vértézve bár, a pálya, mit megívnia kellett, nem hozhatott dicsőséget, erre pedig tehetségeinél fogva méltán számíthatott volna, ha erejét hazája jobb ügyének szenteli. De hozott nekie nagy kellemetlenségeket, a midőn akarva nem akarva az alkotmányellenes adminisztrátori intézményeket védni is volt kénytelen.

Vannak egyének, a kiket egyik párt sem környez teljes ragaszkodásával, a kiket úgy saját pártjok, mint az ellenfél sokszor megtámad. Ilyen volt ekkor Somssich Pál is. Mi megtámadtuk, mert azon kormánynak volt hivatalnoka, melyről meg voltunk győződve, hogy hazánkat az idegen érdekeknek óhajtja kiszolgáltatni. De saját pártja sem volt vele megelégedve, az is gyanakvó volt irányában, mert tagadhatatlanul kitűnő tehetségeit mérséklésre, pártunk erejének meggátlására igen, de azon mérvben mint minőben ők kívánták volna az alkotmányos szabadság elleni küzdelemre nem használta.

Minő nyerevénye lett volna az hazánknak, ha ő mint igen jeles tehetségű atyja, Miklós volt, kezdettől végig, a nemzet vágyai teljesítésének szenteli küzdelmét.

Pestmegye törvényellenessége. 1847.

Pestmegye gyűléseiben is részt veszek. E megye termeit most Kossuth Lajos uralta, a ki észtehetségével s elragadó szónoklatával a közönség kedvenczvé lön. Pestmegye háladatos tér a szabadság és haladás híveinek.

A ki bármely megyében jogosítva volt, felszólhatott bátran, szava és tanácsa ha megérdemlé közfigyelem tárgya lön. Itt tehát nem volt csoda győzni. Csoda lett volna nekünk nem győzni.

A főispáni helyettes is azon hazafias érzelmű Földváry Gábor volt, a ki 1837-ben a királyhoz menesztett küldöttséget vezetete.

S kimből állt a kormánypárt? Van az igaz egy nagy tekintélyök, Széchenyi István gróf. De kik segítézik? Például most egy csinos fiatal nagyramehető római hitű lelkész Körmöczy, és Hegyesy a királyi ügyész. Nem csoda, hogy ily körben a jobb ügy pártolására érdemes Széchenyit, fejjel viszi a falnak észtehetsége is.

Mit tehet a kormánypárt ily megyében, melyben a teremnek zsúfolásig telt hallgatósága, szónokainál is haladottabb szellemű? S mely teremben ott ülnek az edzett hazafiak hosszú sorában Teleky László gróf a szerény, de tiszta és megedzett hazafiság; ott *Patay József*, a ki midőn a főispáni helyettes kissé szelidíteni kívánná, erőlesen mondja, hogy *Pestmegye megszokta azt, hogy az elnök jelentse ki a megye óhajtását, és hogy ez a főispán-helyettesnek most és mindenkorra tudomásul szolgáljon*. Ott *Szentkirályi és Nyáry Pál*, a ki a kormány rendeleteit addig bonczolja, mígnem azok gúny tárgyává lesznek.

És mégis ez ülésben alig voltam képes megállni, hogy Kossuth ellenére s ellenére mind e jeles férfiaknak föl ne szóljak.

Pestmegye főispánja törvény szerint a nádor. Meghalván a nádor, az ország közvéleménye fiát, Istvánt óhajtotta nádorrá.

A kormány ezt tudva, azt a törvénytelenséget követte el, hogy a király Istvánt kinevezte helyettes nádornak, s mint ilyent Pestmegye főispánjának. S ezt Pestmegye haladó pártú férfiai Kossuthal élükön helyeselve fogadták, megkívánván nyerni az ország és a megye részére István jó indulatát.

Én megrezzentem a pestmegyeiek ez önző, ez alkotmányellenes eljárásán. A mi törvénytelen, azt nem szabad az alkotmányos érzelmenek helyeselni, sőt tűrni sem soha. A ki önérdeke miatt elfogadja, tűri a törvénytelenséget, az eljátszta jogát, hogy az ellen, ha érdeke ellenes is, kikeljen.

A nádor ország és király közt közbenjáró. Ezt helyettes által, ezt kinevezéssel engedni pótoltatni egyetlen perczig is, haza és alkotmány elleni bűnnek tartottam. S már ez értelemben — szólni kívántam, várva mégis folyton, hátha akad a pestmegyeiek közül is valaki, de feltettem, hogy ha nem akadna, a végzés kimondása előtt felhívom Pestmegyét e bűn elkerülésére, a midőn Enzsel ügyvéd felszólalt, s kijelenti, hogy nem leli a tényt oly igen törvényesnek. Felmentve éreztem magamat tehát attól, hogy én a törvénytelen-ség vádjával keljek ki a pestmegyei haladó pártiak ellen.

Szánom bánom, hogy hallgattam. A közjó emberének bárhol és bárkik ellen rá kell mutatni az alkotmánysértő tényekre.

És aggály keletkezett bennem, hogy vajjon Kossuth miként ezt most István irányában a megyei érdek miatt tette, czélszerűségi tekintetekből nem volna-e ismét kész azoknak az alkotmány más-kori és másbani megsértését is alárendelni? A mit pedig én alkotmányosság emberénél megengedhetetlennek tartok.

Fehérmegyének néhány jelesbje. 1847.

Három év óta tartó elnyomatás daczára, a közvélemény az országban és Fehérmegyében is elítélte az adminisztrátori rendszert.

Ürményi és Fiáth sokáig toldozták e rendszer kerekeit, de el-el-döngettettek, hogy jobbnak látták elmaradni.

Ürményiről közhír volt, hogy az adminisztrátori korszak kezdetével, midőn főispánná neveztetett, azt mondta volna: *«tegyetek szeméig nőkké, és én pár év alatt ítéletek hozatalával teremtem meg*

az adminisztrátori rendszernek a többséget*. Egyike volt ő a kormánypárt legerélyesebb és legtehetségesebb tagjainak. A kik az önkény e korszakának embereit megtörték nálunk, emlékezzünk meg róluk, Fehérmegye néhány jelesbjeiről.

Madarász László fivéremről kell először is szólnom.

Ő gyors észjárásával, hasonlíthatatlan emlékező tehetségével, s a maró gúny élczével csépelte elleneinket.

Cziráky Antal gróf és főispán, a kiben eleinte volt némi alkotmánytisztelet és a tehetségek iránti elismerés, róla így nyilatkozott: «Madarász László úr kifejezései nem sértők, de mégis mindig úgy vágnak, úgy böknek».

Természete volt fivéremnek, hogy minél tartósabb volt a vita, minél élénkebben támadták meg, annál vagdalóbbá lett.

Fehénnegyének minden számítható egyéne tudta, hogy van egy jel, a mely azt mutatja, mikor küzd értelmiségének telj erejével.

E jel volt az, hogy csatározásában ha fölhevült, nyílt, szabatos homlokán 3 ér kezdett látszani, eleinte alig, utóbb észrevehetően; s ekkor szerte cikáztak villamai ellenfeleire.

S hogy az ész hatalma előtt meghajlik ellenfél és jó barát, bizonyította az, hogy az ellenfél is csak azt várta feszülten, mikor látható már világosan az a három ér; s feledték még a csapásokat is, midőn tapasztalták, hogy egyik társuk jobban döngettetik a másíknál.

Batthyány Kázmér gróf. — Kit roppant gazdagsága mellett, művelt lelkülete s nemes emberszeretete soraink közé vonzottak, s jó szónok is lévén, híve és előharczosa volt a közadózásnak, az úrbéri viszonyok megszüntetésének, s az általános népképviseletnek.

Meg kellett nagy vagyonát említnem, mert a haladás emberei ellen már akkor is voltak Fehérmegyében is oly károgoók, mint *Meszleny Károly*, a ki midőn az adózás elvének elfogadását ajánlottuk Fehérmegye gyűlésén, ő pár száz holdat bírván, pártunk ellen azt nyilvánította ki, hogy *a mi harcunk a semmiről sem bírónak harcza azok ellen, a kiknek van birtokuk*». Pedig hát éppen e gyűlésen jelenlevők közül Batthyány Kázmérnak egymagának több birtoka volt, mint összevéve mindazoknak, a kik Meszleny Károlylyal elleneztek álláspontunk elfogadását.

Salamon Lajos. 1847.

Művelt körű, értelmes, honszerető, 1836. óta folyton hű barátunk pártunk érdekében legkészebb az áldozatokra. Arra nézve, hogy a

pártot e megyében megalkothattuk, fejleszthettük és fenntartottuk, érdemei elvitázhatlanok.

Határozataink nagy része a nála tartott értekezletek folytán lett megvalósítva. Majdnem éveken át kellett küzdenünk, hogy fölszólásra bírjuk. Végre sikerült, tanácskozásainkban pártunk döntő befolyású tagjává lett.

Maradjon minden korra azon szabadságszeretetnek s azon haladásnak embere, melyben eddig oly baráti és hazafias hűséggel segített bennünket; legyen a szabadság s a kor követelte haladás elveinek oly hű terjesztője, mint volt eddig, s legyen áldás teljes életpályája.

Batthyány Lajos gróf gőgje Fehérben. 1847.

Meg-megjelent Fehérvárt értekezleteinken egy idő óta Batthyány Lajos gr. is, megyei küzdelmeinkben nem akart még részt venni, de jelezte, hogy befolyini kíván a jövő követválasztásra, kijelentvén egyúttal, hogy ő nem a határozottabb, hanem a mérsékelt iránynak követője. Fivéremmel tisztában voltunk a felől, hogy ő ha részt vesz, csakis határozott álláspontunk ellen vesz részt,

A midőn a leendő követválasztásra nézve Fehérvárt értekezletre összejöttünk, Kázmérral megjelent B. Lajos is.

A vélemények többfelé ágaztak a második követre nézve, mert az tisztában volt mindenki előtt, hogy fivéremnek követté kell választatni. Én óhajtottam Salamon Lajost, fivérem Meszleny Rudit.

Szerencsétlenségre, nem az vétetett először tanácskozás alá, hogy kik legyenek követeink, hanem Batthyány Lajos azt kívánta megtudni, mi volna szükséges a kellő kivitelre. Fivérem mindig az általunk hitt jelölteket értve, előadta, hogy ez és ez csekély áldozat mellett biztosnak hiszi a győzelmet.

Ekkor mindnyájunk nagy bámulatára Batthyány Lajos Kázmérhez fordulva, így szól: *«no ha bizonyos, akkor hát Kázmér légy te a követ»*.

Mi meg sem gondoltuk, hogy Kázmér kívánna is lenni, becsülvén őt mind, nagy nyereségnek tartottuk volna oda ajánlkozását, s ez esetben szívesen választottuk volna meg őt és fivéremet.

Fivérem azonban, a ki e jelölésre nem is számított, s mert ismerte a választóközönséget, hogy nagy úr mellett mindenki bővebben kíván egészségére áldomásozni, azonnal azt jegyzé meg: *«ez esetben, nem sokkal ugyan, de valamivel több áldozat kell»*.

És Batthyány Lajos, forrt-e már benne valami ellenünk, vagy aláaknázni készült Fehérben befolyásunkat, a helyett, hogy kérdezte volna, miért ez esetben vagy mivel?., felugrott ültéből, s mintegy udni sem akarván arról, hogy megyei pártértekezleten és számosán valánk, ismét csak Kázmérhoz fordulva így szólt:

«Különös! utóbb többet mondani mint előbb. És most már azt mondom Kázmér, bolond volnál, ha elvállalnád a követséget, és egy garast is adnál.»

S a nélkül, hogy a társadalmi illendőséget tekintette volna is, elhagyta tanácskozásunkat.

Kázmér sajnálta az esetet, de megtörténvén, kijelenté, hogy nem lesz követ.

Pártunkra ez eset leverőleg hatott, s felhagytunk a kijelöléssel, gondolván, hogy a szétválasztott érdek össze lesz hozható.

Fehérben pártunktól megváltam. 1847. okt. 12.

A követválasztás kitzetett. Pártunk, hallom, értekezletet tartott, mire sem fivéremet, sem engem meg nem hívtak.

Pártunk tudta, hogy mi soha sem hivatalért, de elveink érdekében működünk, hogy mi hívtuk fel őket is, mi buzdítottuk kitarásra. S midőn a kormánypárt meg van törve, meg nem hívnak, de mögöttünk értekeznek.

Miért? mert tudták, hogyha én megjelenek, követnek fivéremet fogom ajánlani, s a választók zöme jelölni fogja őt. Ők Cserna Károlyt és Horváth Lászlót jelölték.

Fölkerestem és fölhívtam Meszlény Rudit, Laczinkkal vállalja el a jelöltséget, fölléptetem őket s hiszem, meglesznek. Nem fogadván el, lemondtam szándékomról, de éreztem, hogy e tény után e párttól meg kell válnom.

A választás napja elérkezett. Ellenfél nem volt. A választók az udvaron, közibök megyek, s kijelentem vezéreiknek, hogy a választókhoz szólni kívánok. A nép hallani kívánt. Kijelentettem, hogy mivel vezetőik a tanácskozásra nem hívtak meg, és nem a legérdemesebbet tűzték ki követül, ezen párttól megválók. Fölmentem a terembe. A választás megtörtént.

Gyűlés után volt elvtársaim közül többen igazolni kívánták eljárásukat azzal, hogy Zichy Domokos kijelentette, ha a Madarászok közül nem jelölnek, nem léptetnek föl senkit. Nem akarták kockáztatni az ügyet. Nem ez a fő, barátim, mondám én, ennek meg-

bírálna a tanácskozásnak lett volna tárgya. A fő itt az, hogy a tanácskozásra nem hívtatok meg.

Erre nem bírtak válaszolni, csak kértek, legyünk a pártnak együtt működő hívei. Visszautasítottam fölhívásukat. S nem egy volt párttagunk vált el könnyes szemekkel. Láttam, fájt nekik is a búcsú 11 éven át leghívebb párttagjoktól.

Nekem is nehezemre esett, hogy ide kényszerítettek. Nekem is fájt megválni azoktól, a kikkel 1836 óta oly sok jó, és sok rossz, de oly sok felséges győzelmi napokat is éltem át.

De azon tény előtt sem zárkózhattam el, hogy valami idegen, és fáj, de ki kell írnom, aligha Batthyány Lajos gróf befolyása miatt, nem óhajták barátink többé követni azon határozott zászlót, a melyet fivérem lobogtatott.

Sőt még Kossuthra is kellett gondolnom, mert Meszleny Rudolf és neje majdnem bálványozták fivéremet. Rudolf tudta, hogy ha ő sürgetésemnek enged, és én őt Laczival kitűzöm, engedniük kell a többieknek. Neki tehát a Kossuth iránti tekintetből kellett elutasítói megkeresésemet; s ennek hihetően azért kellett így történni, mert Batthyány Lajos meg Pestmegyében Kossuth megválasztatását mozdította elő.

Vettem észre, mintha mi bizonyos szándoklatok kivitelének útjában volnánk. S miután meggyőződtem a felől, hogy a határozott küzdelmet nem kívánják, nekem e simulni kívánó párttól meg kellett válnom.

Választás után a választók zöme.

Gyűlés után sok község küldöttei, és számos személyesen ismert elvtársunk jött hozzám. Elmondták, hogy reggel nem, de később megértettek. Esdve kértek, hogy hát miért nem mondtam ki csak e nevet «*Madarász László*» a választás előtt? Nem lett volna hatalom, mely meggátolta volna megválasztatását.

Nekik is feltűnt az, hogy nem ő lett kitűzve, de őket azzal nyugtatták meg, hogy Somogyban lesz megválasztva. Ezért nem érthették meg felszólalásomat. Kértek, hogy ne hagyjuk el őket, minket tartanak ők barátaiknak, vezéreiknek. Mondjuk meg, mit kell tenniük, azt fogják teljesíteni.

Nem bíznak ők, mondák, másban senkiben. S midőn én volt barátink hazafiságában nem kételkedvén, biztattam őket, hogy azért bennök is bízzanak meg, a földműves, az iparos választók természetes eszközzel aggályokat fejeztek ki, mondván, «engedjek meg ne-

kik, de miként bízhatnának ők azon urakban, a kik Madarász Lászlóval úgy bántak, a mint azt most tudják.»

S midőn megmondtam nekik, hogy én elváltam tőlük, biztosítottak, hogy ők nem válnak el tőlünk. A nép tehát megmaradt híven a régi zászló mellett. És csoda-e az, hogy én az úgynevezett urakat, a haza iránti szeretetben inkább tartom ingadozóknak; a polgárok nagy zömét állhatatosabbnak!

Svájczba vágytam.

Nehéz, és kedélytelen napjaim voltak.

Rég volt már eszmém az: hogy nem alakulhatna-e át Magyarország második Svájczzá? Régi vágyam, vajha oly értelmesen, boldogan mint azok, nemzetem is élvezhetné a biztosított köztársasági kormányzatot!

Most erősebben, mint valaha, kelt bensőmben azon vágy, hogy családotól a boldog, a szabad Svájcz lakójává legyek.

Családom, szülőim lebeszéltek s abban állapodtunk meg, hogy Pestre megyek lakni.

Megmaradt három barátom. 1847 november.

Azok közül, a kik pártunkban sokáig élénk részt vettek, s a kik helyeselték a párt magaviseleté miatt a pártból kiválásom okait, az úgynevezett «döntőbb» körből vajmi kevesen voltak.

A befolyásosabbak közül az egyetlenegy *Salamon György* volt az, a ki melegen érezte az elkövetett eljárás méltatlanságát.

Kívüle *Kovachich Ószinte*, s azontúl inkább személyes barátunk *Modrovich Ignác* köröztek szíves barátságaikkal. Szenteljünk néhány sort nekik is.

Kovachich Ószinte. 1847.

1836-ban már Rác-Álmáson lakó ügyvéd, s ottani nős, gyermektelen kisbirtokos; horvát tartományból származván, horvát névvel, Magyarországon tanult, nősült és települt le, törhetlen magyar szívvel s érzéssel.

Kis korában az asztalról leesvén, egyik lábára örökre sánta lett, és csakis mankó segítségével járhatott. — S midőn 1837-ben az almásiak által a bécsi küldöttségbe ő is ajánlatott, én azon példabeszéd folytán «örizkedjél a megjelöltektől» midőn megmutatták, fogtam a tollat, s már beírt nevét irgalom nélkül kitöröltem, s nem is küldetett el. Utóbb átláttam, hogy soha igazságtalanabbul nem cselekedtem. Fájhatott volna bár neki ama menthetlen visele-

tem, folytonosan részt vett, jött-ment, fáradt, minden küzdelmeinkben.

Beszédre őt is csak nagy sokára bírhattuk rá, pedig fivérem eleget élczelt, hogy *«vágd le már egyszer ellenfeleinket, Kandid»,* ő e keresztnévét *Őszinte* névvel írván.

Azonban a mi Kandidunk minden ülés végével örökösen szórta azt, hogy «holnap levágom elleneinket», «dühös vagyok», «ma igen dühös voltam e vagg ama miatt». Fivérem pedig soha el nem mulasztotta mondani: «no Kandid, ha holnap ismét oly dühös leszel, mint ma voltál, add legalább pár szó által jelét, hogy dühös voltál».

Kandid barátunknak törhetetlen hűsége és nemzetünk iránti ragaszkodása mellett, legfőbb gyöngéje volt az, hogy a mi az üléseken történt jó, azt mind ő csinálta meg; a mi kivinni való volt, azt mind ő viszi ki. Bocsánat, egyet megengedett; hogy Laczi csinálta meg vele; hogy Laczival vívandják ki.

No de hát e gyöngeségeit ismertük, s megbocsátottuk.

Fivéremmel éber figyelemmel kísértük működését. Felismertük benne a becsületességet és tántoríthatatlan jellemet; s miként egyike lett legbensőbb s elválhatlan barátainknak, ennek lett az is következése, hogy egy szobába szálltunk Fehérvárott; s mivel az ülésekbe is hárman együtt mentünk, a kofák és utánok később az egész megye, elnevezték Kandid barátunkat *«sánta Madarásznak»*.

Modrovieli Ignác. 1847.

Legrégibb, leghívebb, legbensőbb barátink egyike.

Már *1830-ban*, tanuló koromban ismerkedtem meg vele Pest utcáján, midőn fivéremnek főlesküdt társa volt. Akkor fahíd volt Pest és Buda közt, közel az «Angol királynő» szállodához. Itt szokott időzni a fiatalság is, s midőn ők gipsz-öntvényekből megvették fivérem Napóleonnak, Modrovich pedig Ferencz császárnak képeit, már akkor pajkosságból viszonosan és ott nyilvánosan lefejezték bálványaikat. 1830 őszén megbarátkoztunk és 1835-től 1839-ig majd a téli tánczvigalmakba, majd nyáron a fürdőkbe, majd közbe-közbe megyei ülésekre, többnyire ő hordott engem sokszor fivéremet is. 1839 őszén történt nászülésemig, fiatalságunknak sok jó, és szép napját éltük át együtt. Baráti viszonyunk majdnem testvérrivé vált.

Elvitt bennünket, eljárt velünk, Pest-, Somogy- és Tolna-megyékbe a gyűlésekre is.

És sajtóságos tünemény, nemcsak elfogadta elveinket, de azok mellett Pestmegye egyik nevezetes ülésében föl is szólalt.

Pedig, ő neveltetésénél, hajlamainál fogva kormánypárti volt; érettünk föláldozta hajlamát, föl a kormányt. És valóban csak azáltal is, hogy velünk küzdött és velünk fáradt minden felé, nem csekély szolgálatot tett a haladó pártnak és a nemzeti ügynek.

Salamon György. 1847.

Férfikorának legszebb idejében, mind deli alkatára, mind lelkének nemességére nézve az igazi kurucz vezérek, és baráti hű ragaszkodás mintaképeinek egyike. — Tiszta jóság, szíve nemességével tántoríthatlan hazafi. — Lelkülete — mindenkor nemcsak, hogy nem versenyez a fiatalabbakkal, de azoknál tüzesebb, önzetlen, becsületes magyar.

Velünk lévén, nem volt eset, hogy őt bárki is megingathatta volna leghatározottabb állásán.

Csak százezer ily hű, bátor és állhatatos magyart hazámnak, és nemzetünk rég vetekednék Svájc czal a megelégedés, boldogság és a haladás terén.

Fivérem Somogyban követté választatik 1847 végén.

Somogybán Sárközy Albert lemondván a követségről, a tisztválasztáson győztes parasztpárt Laczinkat jelölte ki. Jelen voltain a választáson. Miként repestett örömemben szívem!

Ellenpárt nem volt. Ő egyik párthoz sem tartozott Somogybán, de értelmi fensőségét, rendíthetlen honszeretét becsülte mindenki és bár Pozsonyból, sőt az ellenzék nagy befolyásos egyénei részéről is tételtek kísérletek jelöltségének elejtésére, a pártot az ellene szórt rágalmak, és a cselszövések nem tántorították meg. Megválasztották.

A hazafiság, az ész iránti ez elismerés jól esett lelkemnek, és Somogy megye zöld asztalánál örömkönyeim üdvözölték *Madarász Lászlónak* követté választatását.

Ő soha sem lesz hűtlen hazámhoz, ezt tudtam. Nem csak, ő a népszabadság egyik legjelesbb és leghatározottabb támasza lesz.

Édesatyám és édesanyám, mi öröm élt föl kebleitekben!

Atyám jeles értelmével évülő korában is kivál. Egyik fiában már megérte rég ápolt reményét, s nem mondja ugyan, de kiolvas-

hatni el-elmosolygó arczárai, miként biztosan hiszi, hogy megjövend másik fiának is ideje.

Pozsonyba Deák Ferencz nem ménvén föl követnek, az ellenzék Kossuth Lajos vezérli. A követek háza az adminisztrátori rendszer törvénytelenységét kívánta megállapítani. E körül forgott a harcz, felhatalmaztatik-e a kormány tovább is az alkotmány sértésre, vagy elkarhozhatja azt a nemzet? A harcz elkeseredten vívatott. Kormány és ellenzék megfeszíték erejüket. S már-már lehetett tartani, hogy a követek házában a csekély többséget a kormány, ha kell törvénytelen eszközökkel is megtöri. A követek házában sikerült az adminisztrátori kérdés vitatását letenni a napi rendről.

Megvolt mentve alakilag az alkotmány. De nagy aggodalom fogta el a szabadabb érzésűeket, hogy a kormány daczára ennek, törvényesített fogja az alkotmányos szabadság védbástyájának a meggyéknél megfőzésére czélzó intézkedéseit.

Egy az európai államokat megrázó esemény: a francia forradalomnak 1848 februárban történt kitörése meggátolta ezt.

1848.

Szabadság! itten hordozák véres zászlóidat.

Februártól márczius közepéig ideglázban szenvedtem. Márczius 15-től üdültem. Lábbadozva kijárhatok és hallom a Pesten márczius t5-én történteket.

«Mit kíván Magyarország» e cím alatt terjesztette föl az ifjúság által kezdeményezett pesti népgyűlés az országgyűléshez kérelmét, melyben szorgoltattak ezek: 1. Kívánja a sajtó szabadságát, a censura eltörlését; 2. felelős minisztériumot Budapesten; 3. évenkénti országgyűlést Pesten; 4. törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; 5. nemzeti őrsereget; 6. közteherviselést; 7. esküdtzékei, képviselők egyenlőség alapján; 8. úrbéri viszonyok megszüntetését; 9. nemzeti bankot; 10. katonaság esküdjék alkotmányra, mieinket ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk; 11. politikai foglyok szabadon bocsáttassanak; 12. uniót. Erdélylyel.

Hallom a magyar minisztériumról keringő híreket, és mi édes atyámmal azt mondjuk: «Ha Laczi köztük nem lesz, csak is mafla minisztérium lesz az».

Hírlelték a megyében, hogy engem fognak az itteni főispánság-

gal megkínálni. Édes atyám egyre ijedezett, mert kijelentettem, hogy nem fogadom azt el. Én Salamon Lajost kívántam főispánul, magam, ha meg fognak választani, leszek képviselő.

A minisztérium csakugyan kineveztetett.

Minő halmaza az ellentétes irányzatoknak! *Batthyány Lajos* arisztokrata kubinszky, *Kossuth Lajos* demokrata közvetítő, *Széchenyi István* conservatív pecsovic, azután *Széniére*, a központosító, a megyék ellensége, belügyér, és *Deák*, a kit megrémítettek az események.

Gyönyörű összeférczelése ez az események zagyalékának. Ily kormány működése nem lehet sikeres. Csak az öntudatos, az ugyanazon elvű s irányú egyénekből alakított kormány működése lehet áldásteli.

Fehérben a nép első gyűlése. 1848.

A minisztériumnak az országot békére, rendre intő irata érkezett. Közgyűlés hivatott össze, úgy hogy a községek, a nép is képviseltessék magukat.

Még mindig lábbadozva bementem én is.

A rendelet felolvasása után Kandó József szónokolt, utána Eischl értelmes fehérvári egyén.

Szerettem volna, hogy ne kelljen szólnom, de gondoltam, Kandó szóljon csak a néphez, a ki oly pályát futott meg mint ő? És egy értelmes ugyan, de nem a megyei élet férfja? És kerestem bágyadt szememmel a volt elvtársakat, mintha kérném «hát beszéljete ti». Senki nem mozdult. Fölálltam tehát a zöld asztalra és gyöngé hangon, de szívemből szóltam az először résztvenni jogosított néphez, melynek ismerem fájdalmait, terheit, nyomorát, mikre mindenkor balsamot és segélyt kívántam nyújtani törvények által is.

Kifejtettem, hogy hazánk és a népjólétnek főgátja volt «*a tanultabbaknak romlottsága, a népnek pedig tanulatlansága*» és kívántam, javuljanak azok, a kik megáldva vagyonnal és művelődve, idegen isteneknek és országoknak tömjéneztek; de javuljon a nép is, iparkodván fölvilágosodni, s taníttatván mindenki gyermekét.

Mondám: lesznek igaztók is. Azokra ne hallgassanak. A törvények tisztelete által bizonyítják be azt, hogy érdemesek a szabadságra.

Ez volt Fehénnegyében a nép első közgyűlése, és nem is történt semmi rendetlenség.

A megye főispánjává pedig Komárommegyének egykori alispánja

neveztetett ki, a szabad gondolkozása miatt tisztelt idősb *Pázmándy Dénes*.

1848. Fehérmegye közgyűlése előtt. Május 1.

Az 1848-ki törvények kihirdetése végett megjelentem. A «Feketesas»-bán sötét udvari szobát kaptam. Igen gyöngé voltam.

Barátim értesítettek, hogy főtárgyak a megyének 5 kerületre osztása és bizottság választása.

Megtudtam, hogy egy megyei kis bizottság ajánlani fogja a *sárbogárdi, sereglyési, baracskai, csákvári, moóri* kerületeket. Nem tartottam igazságosnak. A székhelyeket lehetőleg a kerület közepére vágytam, s jókká véltem *Sárkeresztúrt, Adonyt, Bicskét, Csákvárt, Bodajkot*. Kardcsörtetve beront Modrovich egy nagy ráczalmási küldöttséggel, hogy Sereglyés helyett legyen Ráczalmás, hogy örökíttessék meg »kis respublika neve. Kijelentik, szeretnék, ha kerületek képviselőségét elvállalnám.

A székhelyekre előadtam óhajtásomat, és hogy Adony helyett Ráczalmás elfogadható. A kerület képviselőjére kijelentettem, hogy a sárkeresztúri kerületben óhajtók föllépni. Intézkedtem, hogy a térkép szerint 30,000 lelket számítva, az általam tervezett választó helyekkel készítse el a kerületeket Északy s adja át. Elvállalta s teljesítette.

Hozzá fogtam a bizottsági névsor összeállításához. Beírtam minden volt elvtársainkat, de pecsovicsot egyetlen árva lelket sem; hallom, hogy a megyei bizottság berakta apraját-nagyját mind.

De miként képviseltesék a nép? Nem ismertük őket. Nem tudtam jobbat mint azt, hogy minden községből a bíró és jegyző legyenek a népbizottsági tagok. Éjfél lett, midőn a névsorral elkészültem.

Aggódtam nehéz föladatom kivihetésére nézve. Ha itt volna fivérem, minő népgyőzelmet ünnepelnénk. Somogybán 4 kerület szabad rendelkezésére bízott, kértem jöjjön segélyemre, elutasította, vigasztalván, elég erő vagyok én önmagam. Az éji magányban e vigasztalás fájdalmat okozott. Vágytam egyetlen megbízható barát után, a ki támogatna, a kinek vitatkozási képességében megbízhatnám. Egyedül álltam.

Félbetegen és egyedül. Csak is az igazság érzete erősített.

A gyűlés napja. 1848 május 2.

A terem és karzat telve néppel. A ráczalmási küldöttek körülem. Sok idegen képpel találkoztam, és látván a nép túlnyomóságát,

nem kételkedtem, hogy a választókerületek az én sokkal igazságosabb kívánságom szerint fognak alkotatni. De miként lesz majd a bizottsággal?

A gyűlés megnyílt. A törvények kihirdettetnek. Előadatik, hogy a tanácskozás könnyítése végett javaslat készítettett a kerületek felosztása és a bizottsági tagok iránt is.

A kerületek fölosztása.

Ajánltatott a kerületeknek fönn ismert tervezete. Az úri értelmesség a fölolvastott jelentést helyesléssel fogadja. Sokak érdeke követelte azt.

Én a javaslat ellen szóltam. Volt társaink, kivált Rosty és Fekete, helytelenítőleg kiabáltak közbe. Nem engedem, magamat zavarthatni. Kimutatom a központok helytelenségét. Almás kezd a néppel mellettem nyilatkozni.

Ekkor nyilvánítom, hogy gondoskodtam jobb fölosztásról. Látom, volt barátim hüledeznek, a volt pecsovicsok pedig kárörvendve mosolyognak.

S midőn előadtam, hogy választó helyek Sárkeresztúr, Rác-Almás, Bicske, Csákvár, Bodajk, s fölolvastam szabatosan község és szám szerint, a nép megértette, melyik az igazságosabb, s egy szívvel lélekkel helyeselte ajánlott tervemet. Volt elvbarátim még aggatolóztak, de mit sem használt. Kértem az elnököt, hogy két terv lévén, döntesse el szavazattal.

Pázmándy az igazságot belátva, fölszólította a közönséget, hogy a bizottságot pártolók menjenek tőle bálra; a kik az én tervemet, - csoportosuljanak körém, tőle jobbra. (Fehérben a mi pártunk helye az elnöktől jobbra volt mindig.)

A terem megmozdult, nagy nehezen kis lépésnyi köz választotta el a szavazókat: a bizottság javaslatát néhány százan, az enyémet a nagy tömeg kívánta.

A főispán kimondja végzésül: «tervem elfogadtatott».

A bizottság névsora.

A főjegyző, Csapó József, olvassa a bizottság javasolta névsort. Ha a tárgy nem lett volna oly komoly, bajos lett volna nem nevetni, hogy az első exczellenciás úrtól az utolsó pecsovicsig bele raktak mindenkit, az 1848-iki alkotmány megvédésére. Közülünk is sokat, de nem mind; a kisebb birtokosok és a nép közül senkit sem hallottam. Az előbbiek ismét mellette tüntetnek.

Ellene szóltam. Megtámadom a bizottságot, a miért oly egyéneket ajánl, a kik a nép java ellen és alkotmányunk megtörésére működtek.

Az ajánlott névsor elfogadásával bünt követnének el. A volt adminisztrátori rendszer híveinek, a hivatalnokoknak ajánlottam, hogy hazájok ellen elkövetett bűneiket visszavonulásukkal, és több éven át hűséges viseletökkel tegyék jóvá. Vonuljanak vissza és javuljanak. Sok jót kellett mondanom, mert miként 1836-ban a pár száz nemes, úgy ma a nép ezrének kebléből viharos tetszésnyilatkozatok meg-megszakíták beszédemet.

Fölolvastam a névsort, melyből kívántam a bizottságot alakítani, s azt az elnökségnek átadtam. Szünni nem akaró «elfogadjuk» hangzott a teremben.

Volt elvtársaim és a volt pecsovicsok közül sokan beszéltek a két névsor mellett; mind feledést, engesztelődést hirdetve.

Többször kellett szólnom s kijelentém, hogy honom elleni bűneket nem feledhetem el. És senkit mást, mint kiket ajánlottam, nem kívánok.

A nagy néptömeg a lelelkesebben kívánja névsorom elfogadását.

Végre az elnök ismét az előbbi módon szavazatra bocsátá a kérdést, s az előbbi többség mutatkozván, kimondá végzésül, hogy «*a bizottság az általam beadott névsorból alakult*». A nép iránti hálámmal ültem le.

A névsor még egyszeri fölolvasásának vége lett, de nem a csatának.

Az olvasás alatt sugdostak az elnök körül és fölkelt Cserna alispán, s alig kivehető halk hangon érdemeket emlegetve, ajánlja mint kifelejtettet Sárközy Kázmért. De miután újból kijelentettem, *ajánlom*, hogy a volt hivatalnokok, s az adminisztrátori rendszer hívei köszönjék meg, ha büntetlenül visszavonulhatnak; ez ajánlást Fiáth Ferencz értette meg legelőbb. Fölkelt, szokott nyájas modorával nyilvánította, hogy «a nyert tanítást használandó távozom», s elment. Ezután Sárközy is kijelenté, köszöni a bizalmaidé nem fogadja el.

Most már csak vége minden csatának, gondolám. Nem! a túloldalon zszibongás támad. Föállóok székemre, kitudni mi az oka. Látom az asztalhoz utat tör magának, velem szemközt, Zichy Ödön gr., a volt adminisztrátor, szót kér, és kéri a gyűlést, válaszsza meg őt bizottsági taggá.

A körülé levők éltették, gondolám elég lesz egy szó s mondám «nem». És ezereken viszhangoztaták «nem».

Ám de az arisztokratia nem ismeri az illem követelményeit; erőltette taggá választani. Fölkelt Rosty és többen volt elvtársaim közül, s kívánták a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében, hogy feledjünk mindent, s válaszszuk meg.

Majdnem föllázított e viselkedés Lamartine-nak bűnös jelszavaival, midőn a nemes érzés a haza elleni bűnök mentségére használtaik fel.

Hiszen a mit ők hirdettek, hogy a szabadság védelmét volt ellenére bízzuk, ez nem testvériség, ez eszeveszettség.

Kényszerítettek kifejezmem és határozottan, a miért ellenzem megválasztatását a volt adminisztrátornak. Végre földézvén azon tényét is, midőn a katonaság a teremből a választókat kiszuronyozta, s hátam mögött a falon még akkor is láthatók lévén a vérfoltok, kérdeztem, hivatkozva lelkiismerlére, miként is vélhette azt, hogy a nép őt megválaszthatná.

A nép fölfogta, hogy igazam van, s mind élesebben hangzott a «nem kell,» «nem kell,» utóbb majdnem mint vésztrejtő vihar.

E közben Zichy Ödön grófra szegém szemeimet. Szép, derék termetű, és ha nemzetéhez hű marad, jeles féfiú lett volna makacs bátorságával. Beszédem közt sokszor láttam arczába szökelni a velőt. Beszédem végén, midőn a vérfoltokra nézve kérdeztem, egyszer mintha megrezzent, s egyszer mintha védő szóra nyíltak volna meg ajkai. De majdnem ugyanazon perczen láttam, hogy elhalványul, hogy karjai úgy leesnek, s mintegy megsemmisülve megfordult és elment.

Fölkértem a főispánt, vessen véget a kellemetlen vitának. Megtette.

Az ülés végével, a főispáni fölhívás folytán a népet a törvények tiszteletére kértem meg; kifejtettem, hogy a tartozást, a mit a törvény meg nem szüntetett, teljesíteni kell, tudom, hogy sokaknak sok fáj még, várják a törvény általi orvoslást.

Az ülés a nép öröm kitörései közt berekesztetett.

Délutáni 3 óra felé hagytuk el a gyűlés termét.

Ülés után.

A nép nagy tömege vett körül ráczalmási barátimmal s az ismeretlen vezetőkkel, midőn elgyöngülve a termet elhagytam. Ebéd közben Náczi, a hű barát, nevet és örül, bámulja a kitarást, és

hogy elutasítom a ráczalmási kerületet, a hol egyhangúlag megválasztanának, s a hol most a sánta Madarász azt hiszi, hogy megválasztják őt.

En követekké szerettem volna Salamon Lajost, Kovacsicsot, Fiáth Pistát, Horváth Laczit és magamat; és ha Lajos elfogadja a csákvári jelöltséget, mire én őt kértem, akkor meg is történt volna ez így. Fiáth Pista egyre valami «Boros Mihály» nevűt kíván követté, leginkább hogy legyen népszármazású is. De én ezt nem tartottam elég érdemnek a követségre; ismert jellemes egyéneket óhajtottam, s Borosnak semmi érdemét sem ismertem. Lajossal mégis meg egyeztünk abban, hogy a sárkeresztúri kerületet együtt kérdezzük meg, s a ki kisebbségben marad, az visszalép.

Ebéd után jöttek a küldöttségek, igen sok tanító, jegyző, néhány lelkes pap, számtalan polgár. Mennyi törvénytelenég bepanaszlása! Száz meg száz eset, hogy a földesúr fortély vagy erővel elvette a községét, el a polgárét, vissza lehet-e foglalni? nem! törvény útján kell orvosolni. Ezernél többen megfordultak s megnyugodtak, hogy keserveik orvosolhatni fognak. Egyetlen egy akadt, a ki mondá: «de polgártárs! a ki igazságtalanul foglalta el apám földét, azt nem értem, hogy igazság ne volna az, hogy azt most vissza foglaljam.» Bizony, ha törvényesség nem is, magam is éreztem, hogy az igazság ez lett volna, de a nép nyugalma kívántam hatni, mert hittem az orvosoltatásokban.

Végre magamra maradtam.

1836 és 1848. Ott a fellelkesült nemesség, daliás vezető fiaival. Most azok a lelkes ifjak majdnem mind ellenem. Néhány barátom s a nagy ismeretlen néptömeg környezett szeretetével s a hű kisbirtokosok. S bár ama napon fivérem vezérelt bennünket győzelemre, s éreztem, mi magasztos napja volt az életemnek; íme most, midőn a nép segélyével egyedül vívtam ki a népigazság csatáját! ép oly siker nélküli hittel kezdve, ép oly dicsőséggel végezve, mint akkor; elismerem, fáj lelkemnek, hogy a 11 évi küzdelmeinkben lelkes volt hű barátink ellenem fordultak, és mégis lehetetlen, hogy ne tudjam azt, hogy e nap is egyik legmagasztosabb napja lesz életemnek.

Másodnap gyűlés, május 3.

Az ülés előtt ismételve megjelentek nálam az öt kerületenként alakult értekezleteknek küldöttei, mindenik fölkerít, hogy őt képviseljem, mindenik azt kérte, hogy a másik négy kerületnek ajánljak

mást, azok válasszák meg az ajánlottakat, de az ő kerületük képviselését fogadjam el én.

Kijelentettem, hogy a sárkeresztúri kerületet kívánom képviselni, bejárom majd a kerületeket, s akkor fogok ajánlani is. Egyik kerület sem tágitott. És kiválóan Szabó Gábor és Bicskéről Tóth István esdve kértek, legyenek Bicskéé, de én sem ingadoztam; megállapítottam a napokat, mely napokon, mely községekbe fogok menni.

Az ülésben az általam ajánlott megyei bizottságban indítványoztam: kerestessék meg a kormány, hogy Lengyelország visszaállítása és az osztrákok által bírt olasz tartományoknak visszaengedésével, Olaszország egysége érdekében működjék. Az ügynevezett értelmiség, volt elvbarátaim 1836-tól, jónak látták, hogy leszavazták, elejték indítványomat.

Családom körében, 1848.

Gyűlésünkről Czeczére haza menvén, beszóltam Sár-Bogárdon Meszlény Rudolfnéhoz és édes anyjához.

Rudolf az országgyűlés vége felé Pozsonyból haza jöve, meghült, és Székes-Fehérvárrt elhalt. Nagyreményű fiatal korában érte családját, Giza és Ilka két kedves leánya lévén, e gyász. Üléseink után úgy értesítettek, mintha én Kossuth Lajosnak is ellene lennék.

Ily hatás alatt kérdezték Ivossuthné és Meszlényné: «ön tehát a mi Lajosunk ellen leend.» Erre megmondám, tudhatják, hogy fivéremmel mi soha személynek, de elvnek voltunk és leszünk baráti, vagy ellenei; ha tehát Lajosuk ellen lennék, ő nem volna azon elvek embere, melyekért mi küzdöttünk. Belátták állásom helyességét, be is vallották, hogy Lajosuk nálunk gyöngébb, s azon szívelylyel váltunk el, mely köztünk mindig fennállt, s azon közkívánattal, vajha mielőbb Lajosukkal vállvetve működhetnénk.

Honn szüleim körében örömnepünk volt. Oly jól esett nekünk a közjóra szentelt életünkben köröztetni a nép bizalma által. Oly jól esett nekem édes atyám öröme, másik fiának is sikerteljes küzdelme fölött.

Czeczén időzésem alatt a sárkeresztúri kerület sok községéből jöttek bírák, előljárók, polgárok, okmányaikkal igazolván a volt uraik törvénytelenégeit. Önmagammal küzdöttem tanácsadásaimkor, hogy tűrjenek, mert istentelen igazságtalanságok követték el.

Az értesítések után hinnünk kellett, hogy meg fogok választatni.

Vukovics Sebő, 1848.

Elhatároztam, hogy akár meg leszek választva, akár nem, Pestre megyék lakni s ott «Népelem» című lapot fogok kiadni. Fölmentem. Szállást a kigyó-utczai gyógyszerház fölött az első emeletben. Szép helyen, szép 3 szobát tartozékaival, évi 400 forintért vettem ki.

Több ismerősimmal a «Vadászkürt»-ben ebédeltünk. Nemsokára egy magas, csinos barna férfiú jött s többen mondák neki: «üdvözlünk, Száva,» ő viszont köszönti őket. Átnézi a jelenvoltakat s engem meglátva, hozzám jő, mondván: «ni, a kis Madarász, üdvözöllek,» és kezet nyújt e szókkal: «ismersz-e?» Föl nem ismervén, azt válaszoltam, hogy «nem.» «Én Vukovics vagyok,» szölt. Csak ekkor ismertem vonásaira, 1829-ben voltunk tanulótársak, szívélyesen rázva kezeit, mondám: «de hát miért is nem változtatod át *ics* végű nevedet az oly jól hangzó *Száva* névre?»

Könyomattam képviselőjelölti hitelveimet, a melyek e következők:

Néptársaim! Magyarok!

Nemsokára össze kell hívatni a hongyülésnek, első, melyre képviselőit a nép is választja, azért a választások történjenek a népnek ne csak nevében, de érdekében is.

A nép érdekében úgy leendenek, ha tisztán népies, vagyis oly egyének választatnak, a kik életükben soha sem ingadoztak, soha sem árulták el elveiket és mindig nem egyes osztályok, hanem az egész nép érdekeért vívtak.

A nemes és nem nemes közt ne legyen többé különbség, sem jogok, sem kötelességek gyakorlatában, de ne állítsunk föl választófalat az által, hogy nemesből vagy nem nemesből választjuk a képviselőket; azt kell választanunk, a ki legszabadabb, legbecsületesebb s leginkább barátja az emberiségnek.

Az ország közterheit egyiránt kell kivetni, a birtok mellett meg kell adóztatni a pénztőkét is, meg kell adóztatni a honból kifolyó pénzt, s meg kell jól adóztatni az olyan fél-magyart, a ki nem ez országban lakik, ha csak a haza szolgálatában nincs künn.

Az országgyűlést rendezni kell; népelemre, részrehajlatlan, általános, független, emberszámú képviselőre kell fektetni; legyen mindenki választó és választható, a ki 20 éves, a ki e hon polgára; honpolgár legyen mindaz, a ki bizonyos éveken át e honnak lakosa.

Felsőház szükségtelen; a felelős kormánynak a nemzet többségéből kell kifolyni, így elég egy ház.

A községi és hatósági rendszert rendezni kell úgy, hogy a törvény

szigorúan végrehajtassák; azonban ős népgyűlések tartassanak, a nép egyéni szabadságának biztosítására, kifejtésére.

A népnevelésre az álladalom vegye át a papi kezelés alatt levő birtokokat. Az állomány állítson tanhelyeket, fizessen minden tanítót, minden lelkészt, a míg e hon polgárai és gyermekei felvilágosittatnak, és míg megvagyonosul e hon népe, hogy azután ön-maga gondoskodván, mindezek felől maga intézkedjék. A bevétel állományi költségre fordítatván, fiztessenek hivatalnokai tisztességesen, de úgy, hogy herékké soha sem váljanak.

Kell törvényelőtti egyenlőség, kell polgári és büntető törvénykönyv, kell békebírótság, esküdtszék. Nem kell bot, nem halálbüntetések; így oly ember kell követnek, a ki az emberi méltóságot lealázni nem engedi.

El kell törölni a robotot a közmunkákra nézve is, és az adó pénzbeli rovatába számítani, hogy senki egy órát se tartozzék kényszerítve szolgálni.

A vámokat, harminczadokat rendezni kell, le kell szállítani a sót; földművelést, ipart és kereskedést kell teremteni a hazában, hogy minden ember élvezhesse a magyar gazdagság jótéteményeit.

Kell igaz pénz! így oly követ kell, a ki aranyat és ezüstöt tart igaz pénznek, s a ki vissza nem ijed bárkit is papirosnak pénzzel való beváltására kötelezni.

Elég, de nem is sok számra kell megadni a sorkatonaságot; így olyan követ kell, a ki a közbéke alapján, mind a katonáskodás, mind a hadi adó súlyát könnyíti, négy évre kell tenni a katonai szolgálat idejét, így oly egyén kell követnek, a ki a hazai fiatalságot nem akarja a harcz sanyarúsága alatt megtörni, de belőlük, mint tapasztalásban részesültekből, hasznos polgárokat kíván nyerni; alkotmányra kell esküdni a katonának.

A hon közjait csak az ország közszükségeire kell fordítani; semmi áron el nem kell adni, hanem apróbb részekre felosztva a hon lakosainak haszonbérbe kell kiadni; így olyan követ kell, a ki a közszükségek alatt, csak a magyar szükségeket ismeri, és *semmi idegen adóssággal földhöz nem veri az ügyis elmaradt országot*. A ki a volt úrbériségeket is akkép kárpótolja a magyar állomány hitjegyével, hogy törlesztő kamatfizetéssel rovassák le a mentesítés; az állományi javak pedig megmaradván, a törlesztési idők elteltével, könnyítsenek az adó terhén.

Sérthetetlenül fönn kell tartani a személy- és vagyombiztosságot.

A szólás-, egyesülési és sajtószabadságokat szent ereklyékként kell becsülni. Törvényeknek engedelmeskedni; ha azok elavultak, ha nem jók, a törvényhozás útján iparkodni kell korszerűekkel fölváltani. De a főnálló törvények előtt tisztelettel kell meghajolnunk, végrehajtásukat nem lágy, de szilárd, nem ingadozó, hanem elhatározott, nem külön elvágatú, de összeforrt véleményű egyénekre kell bízni.

Sokat kell még tenni ezen kívül is, mindent a népszabadság, egyenlőség, alkotmányosság elvei szerint: azért a választásoknál meg ne hagyj magadat vesztegetni nép! mert *a ki eladja a szavát, az a szóira és szabadságra, a ki vesz, az polgári jogra nem érdemes. A ki veszi a népet, az a népszabadság megvevése árán nyerni akar!* Azért a megvesztegetőket, mint megrontóit kerülje a nép, és válaszsza meg azon embereket, a kikben bizalma van és lehet, hogy a nép zászlóját semmi magas árért el nem árulják.

Néptársaim! a haza szabad alkotmányának kifejtése önöktől függ! gyámlyítsák a népelemű szabadságot és egyenlőséget választásaik által.

Czeccén, 1848 május 14.

Néptársuk

Madarász József.

Petőfivel megismerkedem, 1848.

A jelenkor ifjai közül szabadságot lehelő költészete miatt, előttem Petőfi Sándor magaslott ki. Még hatalmasabban mint egykor Vörösmarty «Szózata» megragadták bensőmet hazafias költeményei s ezek közt mindenek fölött, a mely a világszabadsággal azonos, mely oly természetesen és magasztosan fejt meg azt, hogy *«nincsen többé szeretett király.»*

Fölkerestem dohány-útczai szállásán. Honn találtam nejével, s mint barátok váltunk el, hű barátokul szövetkezve a népszabadság küzdelmeiben, hazánk és nemzetünk szabadságának, dicsőségének kivívásában.

Petőfivel egyik barátom ismertetett meg az útczán, találkozván velem. Kijelentettem, hogy szállásán is fölkeresem, bizonyos általunk megállapított időben mentem hozzá s jó kedvűnek találtam. Ha emlékezetem nem csal, egy nagyobb szobán át, melyben zongora volt, mentünk egy másikba, hol egy fiatal csinos nőben nejét megismertetve, majdnem egy óra hosszan társalogtunk a családi élet kedvessége, örömei, azután a reám oly annyira kedves hatású költeményei és a népszabadságnak ellenállhatlan hódítása és kivívása

fölött; s meg is Ígértük, hogy e czélból az országgyűlés alatt is közösen válllvetve működendünk.

Nyéki tanácskozás.

A megyebeli összes úri társaság, pártkülönbség nélkül, a mint értesültem, Nyékre képviselő-választási értekezletet hívott össze és számosán jelentek meg (nekem nem adták tudtomra), s a rendezőknek óhajtásuk volt az, hogy «Madarásznak képviselővé sehol sem szabad megválasztatni».

Hír szerint képviselőjelöltségre a következőkről volt szó: *Salamon Lajos, Horváth László, Fiáth István, Hosty István, Kandó József, Szluha Bencze, Letenyey, Fekete János, Boros Mihály, Festetich* gróf, és a következők jelöltettek; sárkeresztúriban Salamon Lajos, bodajkiban Boros Mihály, csákváriban Szluha Bencze, ráczalmásiban Rosty István, bicskeiben Letenyey.

Értesültem, hogy bár mennyire rajta voltak is, hogy én sehol még csak ne is jelöltessem, a bicskei kerület küldöttei semmikép sem álltak el attól, hogy náluk jelölve legyek s *megengedett nekik*, hogy Letenyey mellett engem is jelölhetnek.

Meghökkenett, hogy a sárkeresztúriak nem vitték ezt keresztül.

Miért ragaszkodom a sárkeresztúri kerülethez. 1848.

Édes atyám merő aggság, biztosra veszi, hogy nem választanak meg. Írtam is fivéremnek, hogy jöjjön, minden úr ellenem, de ha ő ajánl, megválasztanak. Megfoghatatlan! ő szeret és becsül is, és azt válaszolta «nem jöhet». Családunk neheztelt rá, szorgoltam, hogy legalább csuk 3 napra jöjjön. Erre azután sem válasz, sem Laczi. Vigasztaltuk magunkat, talán Somogyban meg fog választatni. Én Bicskén nem, de Sárkeresztúron reméltem megválasztásomat, mégis a bicskeiek ragaszkodása folytán ott is föllépek jelöltül.

De hát miért ragaszkodtam én a sárkeresztúri kerülethez? Mert tudtam, hogy a többi kerületekben németek, tótok, ráczok vannak, e kerület 15 községe pedig tiszta magyar, és ezeket a szabadság tántoríthatlanabb hívévé tudtam.

Gondoltam a későbbi választásokra is, midőn nem lesz ily lelkesedés, midőn majd rongálják a választókat, s nekem vesztegetés által nem szabad képviselővé lennem. E kerületben van e részben is hitem.

Bízam is a választókban, de rajtam is megtörtént az, hogy miként

a názáreti bölcs a keresztfán fölsóhajtott «éli éli la ma szabaktáni» (uram, uram, miért hagytál el engemet); bizony én is fölsóhajtottam többször: «Laczi, Laczi miért hagytál el engemet?»

De végre is fivérem nem jött. Így megadva magamat sorsomnak, elérkezett a nap, a melyen miként Salamon Lajossal összebeszélünk, megkérdezzük, melyikünket kívánja a nép képviselőjének?

Fehérmegye kerületei. 1848.

Sárkeresztúri választókerület.

A kitűzött napon és órában megjelentem Sár-Szent-Miklóson. Salamon Gyurit találván, kérdem tőle: «*És Lajos?*» «Lajos», válaszoló Gyuri, «nem jó velünk». Helytelenítettem. Azért megjárjuk a községeket. Gyuri föl teszi a kérdést, és csak ott, és azután beszélek, a hol a többség már mellettem nyilatkozott.

Eredeti volt a nép ez első nyilatkozata! A szavazó férfiak sokan künn a mezőn lévén, feleségeik jöttek helyettük szavazni. S volt élet, volt lelkesedés a midőn a polgárok a plébános urat, a tiszteket és a jegyzőt, a nép mellém nyilatkozván, leszavazták.

Czeczén töltöttük az éjt. Atyám kezdett remélni.

Nap költével indultunk. Minden községben nagy tömegben várt a nép; asszonyokkal, leányokkal, gyermekekkel. *Egresen, Kálozon, Sárkeresztúron, Soponyán és Tácson* az egész közönség, *Abán* a többség nyilatkozott képviselőségem mellett.

Sebesen haladtunk. *Soponyát*, a hova 10 órakor értünk, külön is meg kell említenem.

A községháza előtti tért asszonyokkal, leányokkal, gyermekekkel látom ellepve, közöttük csakis egy pár tisztos ősz ember. Majdnem megdöbbeneni, hogy hát a választók talán mind elleneim? De az öregek egyike kijelenté, hogy egy szívvel lélekkel mind engem ohajtnak. De miként lehet az, hogy a férfiak hiányoznak, tépelődtem s fölállva egy székre, köszöntvén őket, kérdem az asszonyokat:

«Hát édes leikeim! kihaltak e községben a férfiak mind?»

«Nem, nagy jó uram! válaszolták az asszonyok, az isteni tiszteletről mi már kijöttünk, azok most kezdenek csak kijönni». Ez megfejttette a dolgot.

Az imaházból jöve a férfiak, leírhatlan lelkesedéssel tolultak a nők által elfoglalt térre. A helybeli lelkész (Gyönkön volt tanárom) egy küldöttség élén tolmácsolta az egész község ohajtását.

Láttam sok lelkesedést, de ily rohamost, ily viharost soha! Meg-

hatotta lelkemet az, hogy «miként viseltethetik ily kitörő hajlammal a nép egy férfi iránt, a kit csak nem régóta és csak hírből ismer».

Tác községének küldöttei a múlt hetekben meghívón, délben vendégeik voltak.

«No öcsém! Így szólt Gyuri, midőn Táczról kimentünk; követséged eddig megdönthetetlen, hanem halljuk majd meg, mit mond *Csőszi*, a mindkettőtöket rég ismerő Csőszi?»

*Csőszi*ben a régtől hű elvtársak nejeik és gyermekeikkel fogadtak s kívántak azonnal hallani, de én csak ezt mondtam: «*Hű társaink 1836 óta, önök ismernek mindkettőnket, válaszszanak*».

S előállt, régtől leghívebb elvtársaink egyike *Balogh János*, a kit ők eleve tanácskozáván megbíztak, és mondja:

«Salamon Lajos úr itt volt már nálunk a múlt napokban, s elmondta mit akar ő. Ön most van itt még el sem mondá mit akar. De mi ismerjük mindkettőjüket. Minket az, a mit Salamon Lajos úr akar, nem elégitett ki. Megmondtuk neki magának is, hogy mi határozottabb irányú képviselőt óhajtunk.

«Mi nemes emberek vagyunk, de mi azt akarjuk, hogy a népnek minden becsületes tagja élvezze a jogokat; miket mi élvezünk. Mi tudtuk, hogy ön határozottabb mind a haladásban, mind a szabadság kivívásában, s mert mi ily irányú képviselőt óhajtunk, tanácskoztunk, hogy ki legyen hát a mi képviselőnk?»

«Csőszi egy szívvel és lélekkel azt mondá: Csőszit más, mint egyike a két Madarásznak nem képviselheti. Ön kérdezett minket, mi válaszoltunk, ön leend képviselőnk».

E beszéd alatt nem egyszer gördült egy-egy könnycsepp arcomra, s erőltetnem kellett magamat, hogy folyton ne nedvesítse képemet.

Elvonult előttem a fivéremmel együtt 12 éven át folytatott küzdelmünk emléke. Volt úri elvtársaink elfordultak tőlünk. Elhagytak. Hazánk elleneivel összeálltak. És az értelmes, munkás, szorgalmas, nemesszívű Csőszi jóváteszi amazok elpártolását.

Éreztem, hogy minden fáradásunk a polgároknak e tántoríthatlan ragaszkodása által jutalmazva van, nem a képviselővé óhajtás ténye, de azon elismerés által, hogy arra minket érdemeseknek találtak. S agyam mint szívem helyeselte máris, és igazat adtak azon elhatározásomnak, hogy: «*Nekem a sárkeresztúri kerületben kell követté lennem*».

Polgárdi a legnépeseb vagyonos polgárok városa. Az udvar tömve férfi-, asszony-, legényekkel, leányokkal és gyermekekkel, az éltesbek, sokan 70 és 90 év felé az ülésteremben. *Füle* is ide kéretvén ez *Salamonra, Polgárdi* az én képviselőségemre nyilatkozott.

Fehérvárra kiindulván, kérdém: «*No Gyuri barátom, fölléphetek-e képviselőnek?*» «Te, mondá Gyuri, Lajos iránt megtetted a mit lehetett. Nekem mindketten jó barátim vagytok, Lajos rokonom is. Kár, hogy ki nem egyeztetek. Itt Lajosnak vissza kellene lépni. A kerület választóinak te bírod határtalan ragaszkodását».

Bodajki kerület. Meglepetés.

A nap nyugvó félben, midőn mondám «nézzünk be Falu-Battyánba, tudjuk meg, kit óhajtanak». A nyékiek ide Borost tűzték ki, s gondoláin, ha a nép kívánja, nem fogom ellenezni. A rögtön összetódult népet kérdém, kit kívánnak követül. Engem óhajtottak. Midőn visszautasítottam, kérdezték «jót állok-e Borosról, nekik az urak azt ajánlgatják». Borosról, mert nem ismertem, jót nem állhattam, tapasztalván azonban, hogy a nép olyat szeretne, a kiért jót is állok, egy eszme villant meg agyamban s ekkor szóltam hozzájuk:

«Van nekem egy hű, mindig határozott barátom, a kit helyettem úgy merek ajánlani, mint magamat, s ekkor a mellettem állt *Salamon* György vállára tévén kezemet mondám, «*Íme itt áll mellettem Salamon György hű társunk jó magyar képével, még jobb magyar szívével, őt válaszszaék meg*».

Salamonnak fogalma sem lehetett erről. Azt vettem észre, hogy midőn őt megneveztem, megkapta bizonyos érzés, szemei fénylettek, s mi nem tágitván szabadkozásaira, szólnia kellett a néphez, a mely lelkesen fogadta jelöltjének. Mint villám terjedt szét a hír. Gsikvár már ünnepélyesen fogadta a jelöltet.

Másnap Keresztes, Moha, Boda, jk, Csurgó, Csákberény a leglelkesebben csatlakoztak.

Leghívebb, legjobb barátaim egyikétől azon hitben váltam meg, hogy ő lesz megválasztva a bodajki kerület képviselőjévé.

Csákvári kerület. Harmadik napi körútam.

Pátkára napköltekor értem, hol már vártak *Pákozdi, Sukoró, Velence* és *Lovasberény* küldöttei. Elbámultam. 4 község engem, *Pátka Madarász Lászlót* kívánja képviselővé.

Kérdeztem őket, «hát *Fekete Jánost* vagy *Szluhát* nem óhajtanák-e megválasztani?» Felelték, hogy «nem!» Azzal váltam el

tőlük, majd megkérdem még Zámolyt és Csákvárt, azután fogom velők közölni, hogy kit ajánlok.

Pátkából kiindulva, az volt a kérdés «ki legyen hát a követ?» De nem! Nekem nem kell gondolkoznom. Madarász László teremtette meg e megyében a haladó pártot, a nélkül, hogy tudna felőle, hadd válassza meg őt e kerület. Zámoly, Csákvár kitörő lelkesedéssel karolták föl jelöltetését. Bodmérön, édes anyám szülőföldén biztos voltam, hogy e kerület fivéremet fogja megválasztani.

Bicskei kerület. Negyedik napi körutam.

Bicske népes város. Helyeslés, éljenzés, s a nagy tömeg távozott.

Pár száz választó élén egy halvány arczú férfin, visszatérvén, kívánta, nyilatkoztassam ki, hogy a szöldrédzma eltörlendő, és addig se adja meg senki.

Az úrbér megszüntetését helyesltem, de én mindenkivel mérsekelt áron fizettetem volna meg telkét. Tudtam, hogy szölyt sokan a legszegényebbek is bírnak, ezeket kellett volna megváltani az államnak; azonban — választásról lévén szó, föltettem «kevesebbet mondok mint kívánok,» s óhaját visszautasítottam, kijelenttem, hogy ígélet által nem is kívánok megválasztatni, de óvtam a népet kihágásoktól.

S a nép otthagya árván egymagára az én halvány arczú emberemet.

Ilyen a magyar nép! Félrevezethetik, de a mint előadatik az ügy, megérti mi az igazság. E férfiú, miként értesítettek, «*Horarik János*» volt.

Rác-almási kerület. Ötödik napi körntam.

Baracskán várt Kovachieh, a ki állítja, hogy lever az almási kerületben mindenkit.

Adonyon átmenvén, a fogadóból meg Eszaky Károly ugrik ki, mondván, hogy Adony egészen őt óhajja, csak arra kér, a néphez szóljak. A nép azonban sehogy sem verekedett össze, távoztam. Északy is lever mindenkit. Modrovich barátunktól értesültem, hogy Fiáth István lesz követ.

Választások előtti vasárnap Fehérvárott. 1848.

Fehérváron szobámból egyik kimegy, másik bejö. Nemesak barátim, elleneim is megfordulnak. Lajoson meglátszik az elkeseredettség. Mondják, hogy dönthetlen vagyok, azonban a kávéházban reggelizvén, *Kolozsvary Miklós* ifjoncz legény azzal pöczköli magát, hogy «*mi is ott leszünk*» jelezvén vele, hogy ő is ellenein.

A kerületek, a községek, egyesek tanácsot kérnek. Megadom mindenknek.

A volt úrbéresek, a kiktől a földesurak haszonbéri szerződéseket vettek ki, kérdik, megtagad hatják-e a bérletet? Nem.

Menjenek az igazságügyminiszterhez. Ha én volnék a miniszter, igazságot nyernének 3 hónap alatt. Menjenek, túrjenek. És mentek, és túrtek.

Hát a szőlőtől adjunk-e dézmát? Igen! de hát ez igazságtalanság, viszonozták.

Nem igazságos, atyafiak, de törvény, míg meg nem lesz változtatva, fizetni kell.

Bort sem mérhetünk? Nem atyafiak, míg a törvény meg nem engedi.

Jöttek kevesen, de olyak is, a kiknek semmijök sem volt, kérdezni, hogy nem kaphatnának-e ők is az országban valamit, és hol?

Dehogy nem, édes atyámfiai! dolgozzanak, azután takarítsanak, és vegyenek azoktól, a kik eladnak.

De nem így — mondák ők, hanem úgy, hogy a kinek igen sok van, attól vegyen el az ország, s adjon azoknak belőle, a kiknek semmijök sincs.

Már úgy atyámfiai nincs! Igaz, hogy volna egy pár mód szerintem is, p. o. az ország meg a holtkezek roppant birtokokat kezelnek, ezeket hosszú éveken át mérsékelt árért és törlesztéssel át lehetne adni, szorgos, szegény családoknak; — de törvény által lehetne tenni. En rajta leszek, hogy így történhessék.

S így. ment egész napon át! És ismét csak egyetlenegy találkozott, (sajnálom, hogy nem jelöltem föl nevét), a kinek nem fért fejébe, hogy nem osztozhatunk.

Még Szőke Dániel is rám rontott Fekete Jánossal, hogy ajánljam ezt, akkor követ lesz, a kerület küldöttségei előtt ismertetvén őket, nagy orral távoztak.

Képviselővé választatásom. 1848 június 20.

Édesatyámat kértem meg, s eljött Sárkeresztúrra, hogy legyen életemnek azon öröme és áldása, hogy ő ajánljon engem, fiát, a népnek képviselőül. Korán reggel találkoztunk, s együtt mentünk a választási helyre. (Édesatyám már régóta igen keveset lát.)

A pártok állása világos volt. Atyám ajánlott. Salamon Lajos

azonnal lemondott, csatlakozván meg választatásomhoz ő is. Az elnök, elkéseredett volt elvtársam, kimondotta, hogy képviselővé választattam.

Minden község 1848 jelszóval zászlóján, volt jelen. Míg az elnök a helyszínén megírta megbízó leveletem, én a fönnt lobogó zászlók, és a nép örömejlenei közt tettem le hazám és nemzetem iránti hűségem ígérését, hogy: *a mint híve leszek magyar hazám szabadságának és nemzetem jólétének, úgy legyen áldás életemen.*

A megbízó levelet az elnök átadá. A sárkeresztúri kerület képviselője voltam.

Választás utáni napokban.

Czeczen családom, szüleim körében ünnepünk volt. Bizalmam a népből fényesen igazolva lett. Édesatyám teljesen elégtelt és mondá: «Józsi, te törekeny vagy testileg, Laczi fölötted kiváló tehetségű, de akarated erős és lelked ereje nagy. Vajha ezeket hazád javára fordíthatnád».

Éji álunkból fölvernek. Küldöncz érkezett a *bicskei kerületből*, hogy nagy többséggel képviselővé választottak ott is, s meghozta megbízó leveletem.

Korán reggel a *csákvári kerület* egy hű polgára lepelt meg és hozta *Madarász László* megbízó levelét, a ki Végh Ignác ellen nevezetes többséggel választatott meg, s kérték, hogy e kerületet képviselje.

Bodajkon szinte megválasztatott *Salamon György*.

Fivérem, a ki Somogyban Tabon választatott meg, kijött végre közénk s kijelenté, hogy a csákvári kerületet fogja képviselni. Elmaradására nézve azt mondta, hogy ismerte azon nagy erőt, mit én magamra hagyva kifejték. Édesatyánkat, a ki minket mindenkor kormányhivatalnokokká kívánt volna, kérdeztük most: «Úgy-e sokkal magaszosabb a nép bizalmából a legfenségesb jogokat gyakorolni, mint hivatalt, ezímekeket vadászva kormánypártoskodni». És ő igazat adott meggyőződésünknek.

Hazánk helyzete 1848.

Június elején Újházytól levelet kaptam, melyben a megyéket illető 1848-iki törvény rendeletét haza-ellenes bűnnek mondja, s fölhi, hogy a teljes önkormányzati jog visszaállítására bevonva a népet a szervezetbe egyesüljünk, s ha kell tetteg is vívjuk vissza a nemzetnek századokon át fejlett hagyományos kincsét.

Fivéremmel osztottuk Újházy véleményét, hogy az egyéni joggal

s a nemzet haladási szellemével ellenkezik a közgyűlések helyébe bizottságoknak rendelése; veszélyes az alkotmányra, hogy az önkényes korszakban választott tisztviselők meghagyattak.

A kormány magaviseleté aggodalommal töltött el. Igv először a horvátországi bán nem engedelmeskedik. V. Ferdinand május 21). kelettel rosszalja, hogy június 5-ére tartományi gyűlést írt ki, rendelte hogy azonnal tiltsa azt be, s nála 24 óra alatt jelentkezzen stb. Június 10-én Hrabovszkyt megbízta, hogy Jelasics magaviseleté iránt nyomozom.

Mind e rendeletek miniszteri ellenjegyzés nélkül adattak ki, s ez sérti az alkotmányt.

Csoda-e, hogy azután ezen a nemzet színe javának vélt kormány odajutott, hogy V. Ferdinand «*a magyar minisztérium javaslatára*» Jelasics és a magyar minisztérium közti viszályra nézve, közben járól János főherceget bízta meg; midőn büntetni kellett őt.

A magyar kormány Jelasics irányában, aki az 1848-iki alkotmány ellen vétett, nem alkalmazta a törvény szigorát; midőn ezáltal a rosszat csirájában semmisíthette volna meg.

A kiegyenlítés ajánlata által Jelasics bűnténye mintegy igazolatott.

Az alvidéken a ráczok feltámadtak, pusztítottak, gyilkoltak mindenkit, a ki magyar, a ki az alkotmány hive és nem menekül.

A kormány katonasságot rendelt le, de ez tétlen szemléli a kegyetlenkedéseket. A magyar érzésű fegyveres erő ellensúlyoztatik a ráczokkal rokonszenvező császári fegyveres erő által. S a rákfene, mely könnyű szerrel kivágathaték, ha ezt a kormány teljerövel megrendeli; a halogatás, tétlenség, s az orvoslatnak Bécsből lelése által, nemzetünk testét marczangoló veszedelmes sebbé vált.

A Királyhágón túl az oláhok fenyegető állásúak. S a kormány nemcsak nem gondoskodik, hogy csirájában fojtassék az el, hanem oly királyi biztost küld, a kinek jelenlétében büntetlenül izgathattak a magyar nemzet és alkotmánya ellen.

Joggal kérdehetjük: magyar kormány volt-e az, a mely alatt a halászfalvi oláhok gyűlésén, hol *Bamucz*, *Bavicz* és *Latireáni* voltak a szóvivők, a jelszók ezek voltak: «*éljen a császár, éljen az oláh nemzet*»!

Vegyük ezekhez az ország szíve, Pest mellett, Budán a Lederer által a polgárok életbiztonsága ellen elkövetett, s több ehhez hasonló merényletet. Nem vált-e nekünk Pestre fölmenetelünkkel

kötelességünk ké odahatni, hogy a haza megmentése határozottabb, erélyesebb egyöntetű kormányra bízassék.

Képviselő társainkra nézve reményünkben csatlakoztunk. Mi ugyanis többségre számítottunk, a melynek folytán Kossuthnak ki kelle válnia a határozatlan minisztériumból, s ő alakított volna a haza megmentése ügyében minden akadályt megsemmisítő kormányt.

Az Egyenlőség! klub 1848.

A nyilvánosság terén lapunk által kívántunk e célra hatni.

Megismerkedtünk, Lisznai Kálmán, Nádaskai Lajos, Zerfi Gusztáv, Sükei Károly, Lauka Gusztáv és másokkal és ismerőseiket is megnyerve az ügynek, «Egyenlőségi klub» czíme alatt, *jun. 26-án* az én, és a fennevezetteknek, úgy még Medve Imre, Pálffy Albert, Mérey Móricz, Rosty Zsigmond, Ferenczy György stb. stb. aláírásaikkal a társulat létesítésére aláírási íveket bocsátottunk ki.

A program főbb pontjai ezek voltak:

Egyesültünk a márczius 15-én kimondott elvek valósítására;

a föltétien, minden cautiótól ment sajtószabadság kivívására;

a semmi census, semmi categoriák által ki nem játszott népjogok kiküzdésére.

Számos fiatalabb egyént kívántunk tehetségeik kifejtése által a haladás ügyének biztosítani. Ez okból a nevezetesb ügyben nyilvánosan tanácskoztunk.

Értekezleteinket a megyeház nagy termében tartottuk. A klubnak elnökévé Madarász László választottak. Az érdeklődés mind inkább fejlett. A karzatokat rendszeren a nőnem foglalta el. A tanácskozások érdekét fokozta később az is, hogy néhányan a fiatalokból a felkorbácsolt indulatok e korszakában is a «*mérsékelt*» nézeteket vallván, az ellenzék sem hiányzott. Ezeknek szónokai közül, kivált, «*Gajzúgó Salamon*» a kiből bámultuk azt a jelenséget, hogy ő ifjú korában vállalkozott a túllekesülés csillapítására, a mi mindig meglepő valami. Előadásait, daczára a jelen kormány politikája helyeslésének, meleg hazafisággal színezte ki.

Többen csatlakoztak a klubhoz a volt Gyűlde tevékeny tagjai közül is, mint *Mészáros Károly*, a ki néha előbbi politikai nézeteinek legellentetésb álláspontjára helyezkedett.

Ez árnyalatok azonban mint csepp víz a folyóban eltűntek, azon nagy tömeg mellett, a mely a magyar nemzet ellen forralt ármányoknak mielőbbi legyőzését és a haladási eszmék diadalát iparkodott kivívni.

Az ifjabbak e zöméből mindenekfelett *Vasváry Pál* tűnt ki, jeles történeti ismereteivel, tűzzellemével és ragyogó szónoki tehetségével. Nagy erélyvel működtek még Horarik, Magos Ernő, Oroszhegyi Józsa és többen.

Azok között, kik semmitől sem riadva vissza, azt hangoztatták, hogy a nemzetnek ha kell, a forradalom terére is kell lépnie, Horarik volt a főtényező.

Petőfi Sándor nem lehetett képviselővé. 1848.

Mennyire nem értette még ekkor a nemzet és a nép, hogy minő lelket és szellemet bírt Petőfiben, tanúsítja az, hogy jelöltségével megbuktatták.

Nagy csapásnak tartottam, hogy a nemzetnek e legmagasztosabb szellemű fia nem olthatta be lelkületűt a nemzetgyűlés tagjaiba.

Kétszázezer magyar haderőt. 1848.

Juh 3-án fivérem lapunkban o nevezetes javaslatot közölte: «30 nap alatt 200,000 fegyveres haderő állíttassák ki, s ezek esketessenek meg az alkotmányra».

Mondassák ki törvényben «a lázadásnak minden tényleges tagja vagyonával fedezi az országnak e végett tett kiadását».

Sürgősen alkottassék meg törvény által ez is:

«a magyar hadseregnek minden az ország határain kívül levő tagja, 20 nap alatt, Magyarországnak köteles lenni».

Képviselők értekezletei július 6. és 7.

Az országgyűlés 5-én megnyitvatván, összejöttünk Pestmegye gyűlésitermébe.

A hűbéri viszonyoknak mikor és miként leendő megszüntetése iránt tanácskoztván a képviselők, Kazinczy Gábor ellenére, a ki a kormány kezdeményezésére kívánta ez ügyet bizni, Madarász László indítványa folytán, melyet Bezerédy István, Teleky László és többen támogattunk, beható vitatás után abban történt a megállapodás, hogy:

1. minden még létező hűbéri viszon, egy törvény által megszünttetetik; 2. kárpitolja az állam, s ha a kijelölt alap nem elég, költségvetésileg.

Alakuló gyűlés július 10. 1848.

Patay József kérdi az alakulás előtt, «igaz-e, hogy újra 10 napi fegyverszünet kötött a lázadókkal?» *Szemere* nyilvánítja, hogy nincs róla tudomása.

Ez ülésben *elnökké* 307 szavazatból 260 szóval *Pázmány Dénes*,

alelnökké 106 szóval *Almásy Pál*, és 284-gyel *Pálfy János* választattak.

A jegyzőkre beadtván a szavazatok jegyzőkké *Kazinczy Gábor* 209, *Irányi Dániel* 209, *Ádler János* 205, *Ludvig János* 165, *Zakó István* 126, *Záborszky Alajos* 122 szavazattal választattak meg.

Ármányos ülés július 10-én délután 3 órakor.

A választott elnök székét elfoglalván, bejelenti, hogy holnap *Kossuth Lajos* indítványt fog tenni a haza védelme iránt.

Nyáry Pál indítványozza, határozza el a ház, hogy 1-ször tárgyalassék a válaszfelirat, s azután a miniszter által előterjesztetni ígért javaslat. Többen ellenezvén, többen pártolván, nem is reménylett vitatkozás fejlett ki. Ekkor szóltam én s mivel egyik kifejezésem következtében *Deák Ferencz* jónak látta a beteg *Kossuthért* elküldeni, közlöm a beszédek kellő részét.

A hon vészének elhárítására katonát és pénzt szívesen fogok ajánlani: de semmi áron nem ajánlom meg azt Európa fölkel szabadságának leküzdésére. Semmi áron nem ajánlom meg azt, a belkezelésnek olynemű képezésére, hogy a tábornokok s katotiáink fölött rendelkezők kezeiben szabadságunk elveszzen.

Nem ajánlom meg semmi áron, ha — mint bizonyosan tudjuk — az ármány kezeli e hazának a múlt országgyűlés óta néhol rá bízott képviselőjét.

Nem ajánlom meg, ha tudjuk, hogy a 200,000 katona csak arra lesz megadva, hogy szünidő köttessék a lázadókkal! azoknak további megerősítésre stb.

Ez volt beszédem. Bevégzése után a miniszterek közül nem szólt senki, pedig ott volt *Deák Ferencz* és nem szólt, hanem elküldött a beteg *Kossuthért*, hogy az védje őket és támadjon engem, kikapott és helytelenül leírt kifejezésért.

Nyáry Pál beszélt utánam. Beszéde közt érkezett meg *Kossuth Lajos*, beteg szenvedő kinézéssel. *Kossuth*tal *Deák* s a miniszterek érintkeztek. *Nyáry Pál* elhallgatván, a szószékre lépett

Kossuth Lajos (beszédéből az ez ügyhez tartozókat adom elő):

«*Azt hallom, volt egy követ!* ki az országnak e rendkívüli körülményei között *hivatva* érezte magát *azt mondani itt e házban*, a komoly vitatásnak első percében, hogy:

«a múlt országgyűlés óta vagy részben ármány kezelte az országnak reá bízott képviselőjét».

Kinyilatkoztatom isten és ember előtt, hogy a ki e szót kimondta és be nem bizonyítandja, azt én, az ország belbékéje felháborítójának, és jövődjö kockázatójának fogom nyilatkoztatni.» (Közfelkiáltás: úgy van! helyes — — — —(később beszéde végén): — — — —

«Mielőtt a válaszfeliratba, mielőtt akármibe bocsátkoznánk, akarja-e a nemzet tőlem hallani, hogy a haza veszélyben van! akarom látni, hogy áll a többség e tekintetben».

A többség szavazást sürget. Mivel láttam, hogy helytelenül közölt nyilatkozatomat a miniszterek elleni kifejezésnek tekinti, pedig én világosan azokra értettem az ármányt, a kik megbízásaikkal mint a tábornokok visszaéltek; föltettem magamban, hogy nem is hivatkozom arra, hogy én nem azt mondtam, a mit ő általam mondottnak állított, de kijelentem, hogy a mondottakat nem a miniszterekre értettem.

Ki is jelentetem. «Én az ármányt világosan kimondtam, s értettem arra, hogy vannak némelyek, kik a lázadókkal fegyverszünetkötés által, a nemzet elleni erőt nevelni engedték, a mi erőnket pedig fogyasztották».

Ez őszinte nyilatkozatommal meg kellett volna elégedni a háznak és minisztereknek is. Deák Ferencz azonban jónak vélte üzni, fűzni a tárgyat, s a ház ezután ismételt nyilatkozatomra, hogy a kormányra nem értettem, ment át más tárgyra.

Megjegyzem ismételve, hogy mind Deák, mind Kossuth helytelenül idézték szavaimat, s olyanért támadtak, a mit n ni mondtam. Idézték ugyan is ezeket:

«A múlt országgyűlés óta ármány kezelte nagyrészen az országnak reá bízott képviselőjét».

Én pedig, miként az akkori hivatalos lapban is olvasható, mondtam ezeket: «Az ármány kezeli e hazának a múlt országgyűlés óta néhol rábízott képviselőjét». (Lásd «Közlöny».)

Magasztos jelenet. 1848 július 11.

Kossuth a haza megmentésére hívta föl a házat.

«A haza veszélyben.» «Horvátország nyílt pártütésben.» «Lent a szerb lázadás» mind ezek rég kifejezett aggodalmaink voltak. S midőn beszéde vége felé nyilvánítá, «hogy midőn azt kérem, adja meg a képviselőház a 200,000 katonát s az erre szükséges pénzerőt »,

Nyáry Pál fölemelkedett helyéről, s jobbját fölemelve, mondá: «*megadjuk*». A képviselők erre mind, mint varázsütésre emelkedtek föl, és határtalan lelkesedéssel mondták «*megadjuk*.»

Kossuth mélyen hajolva meg a ház előtt, most folytatá: «*hogy kérni akart, nem a kormány iránti bizalom, hanem a haza megmentésének érdekében. S bevégzé beszédét ekként:*

«Ezt akartam kérni, uraim! de önök fölállottak mint egy férfiú, s én leborulok a nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom «annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltain a megajánlásban, és Magyarországot a poklok kapui sem dönthetik meg.»

A kormányt sürgetjük, de hiában. Júl. 13.

Éreztük Kossuth szavainak horderejét «*annyi energiát a kivitelben*»; de fájdalommal tapasztaltuk, hogy az erély hiányzott a kormánytól.

Meg volt szavazva az erő, de a kivitel halogatták, elhatároztuk szorgolását.

Júl. 13. Madarász László sürgette a kormányt, mikor adja be kellő javaslatát, szervezze a haderőt. Zsembery Imre kívánja, határozza el a ház, hogy a lázadókkal nem alkudozni kell, de büntetni őket.

Követeltük a Kossuth által hangoztatott erélyt a kivitelben.

Deák Ferenczcel a többség kívánatinkat elodázta, s azt határozta, hogy házsabályokat kell előbb alkotni, úgy jó a válaszfelirat és úgy a honvédelmi intézkedések.

Megverte a sors e nemzetet, melynek kormánya, Deákja és többsége házsabályokat alkot, a midőn pártulókat és lázadókat kell megfenyíteni.

Megdöböntő hírek. 1848 július 18.

Az ellenforradalom aggasztó hírei fölizgatták még e házat is.

Mondják, hogy a ráczok Szenttamáson minden magyart, a csecsemőkkel együtt lekonczoltak; e mellett a haza oltalmazására visszavetett Würtemberg-huszárszázad büntettetni is szándékoltatik.

Mészáros kijelenti, hogy rosszalta s rosszalja a Würtemberg-huszárok tettét, de rendkívüli idő lévén, ha jól viselik magukat, nem osztja fel őket más ezredekbe.

S az a mindenáron kormánypárti többség a minisztert, a ki bűnnek mondá a hazafias tettet, nem állította a vádlottak padjára.

Válaszfelirat 1848 júl. 20.

A válaszfelirat elfogadását Kossuth ajánlotta. Apáink által soha el nem fogadott nézet fejtetett abban ki, t. i. «azon kötelezettséget, hogy ő felségét külmeztámadás ellen védeni tartozunk, nem akarja kétségbe vonni.» S volt az olasz szabadság leigázására bár föltételelesen ajánlat, «azon föltétel alatt, hogy előbb állíttassák helye nálunk a béke, meg fog történni, hogy segíteni fogjuk» stb.

Irinyi támadta a kormány téves politikáját. *Halász Hódi* megtagadván az olaszok elleni segílyt, tagadja, hogy kötelezve volnánk Ausztriát védeni; a kormány jegyzőkönyvéből alkotmányellenes következtetések vonhatók le. *Kossuthot* ismét szóra készítette e támadás, és védekezett, hogy sem alkotmány-elleneseket, sem az olaszok elnyomását nem kívánja.

Nyáry megragadta az alkalmat, hogy a minisztérium jegyzőkönyve homályos, s a mit a pénzügyminiszter előadott, ő azt politikájául elfogadja, bizassék tehát meg annak formulázásával. *Kossuth* ajánlkozik reá, szerencsének tartaná, ha egyetértés eszközölthetnék. De *Batthyány* fölszólt, hogy az a válaszfeliratba föl nem vehető, csakis határozatban mondathatnék ki. *Deák* meg a miniszterelnök nyilatkozatát is kívánja akkor formuláztatni.

S lön zúrzavar, kitűnt, hogy ellentétesek nézeteik, de megnyugodtak utóbb abban, hogy Kossuth a politika értelmezését forróul ázni fogja.

Törpüljön el az a minoritás. 1848 július 21.

Kossuth Lajos olvassa az általa tett formulázást, most már mint a minisztérium megállapodását.

Mivel a fölolvastott szerkezet, melyről maga Kossuth ismerte el r «nem mondom, hogy e formulatióban minden szó benne van, a mit mondtam», nézetünk szerint Kossuthnak tegnapi kijelentését nem tartalmazta, kívántuk, hogy nyomassák ki, és azután tárgyalassék. Ez elleneztetvén, vita fejlődött.

Kossuth mind inkább engedte magát elragadtatni. S tüzelvén az úgy is türelmetlen többséget, tüzelte önmagát is, mondván: «Ha a háznak ez sem elegendő a minisztérium politikájának megítélésére, kinyilatkoztatom, hogy itten a bizalomnak és bizalmatlanságnak kérdése forog fenn (úgy van). Tessék már most tárgyalni a mint tetszik! de én egy szó felvilágosítást többé e tárgyban nem adok; és felhívom a házat, vajon az eddigi felvilágosítások nyomán akar-e bizalmat szavazni?» (felkiáltások: akarunk.) A háznak igen

nagy többsége föláll; zaj, — felkiáltások a baloldaltól «nem az a kérdés, ez nincs a maga rendén».

Kossuth folytatja: «Nem óhajtottam, nem is akartam provokálni ezen scénát, de midőn a loyaltást nem tekintik, hanem azt mondják, hogy a minisztérium el akarja nyomni a ház szabad akaratának nyilatkozását, akkor azt mondom, törpüljön el az olyan minoritás, mely így violentálni akarja a dolgotat».

A baloldalon sokan felugornak, helytelenítik Kossuth kimondását, míg a jobb- és középpoldal tombol, éljenez és gúnyolódik.

Nyáry emel szót. A kérdés végtelen csekély volt, vajon kinyomassék-e a pénzügyminiszter előterjesztése? s azon térre vitetett, hogy a miniszter felszólítja a házat, van-e bizalma a minisztériumban? — «Nem fojthatom el fájdalmamat, hogy már két jelenet volt a miniszter úr részéről olyan, mely által én e háznak méltóságát megsértve találom.»

Ezután *Kossuth* mentegette magát és *Deák F.* mentegette *Kossuth* eljárását.

*Kossuth*nak a szenvedély által elragadt ama nyilatkozata ellen semmi méntség sem jogos.

Ugyan hát mit kívántunk mi ma? Azt, hogy azon szerkezet nyomattassék ki.

Hiszen ez nem violentálása, hanem bővebb megfontolhatása a dolognak. Hiszen *Kossuth* eljárása nem volt egyéb mint erőszakoskodás az ügy kiderítése ellen.

Olaszok elleni segély. 1848 jul. 22.

A válaszfelirati vitában *Nyáry Pál* kívánja: «A felirat tükre legyen a magyar nemzet függetlenségének, állami önállóságának; ez compromittálva van a minisztérium által, mert bázisát a sanctió pragmatikára alapítja.

Soha sem terjedt tovább helyzetünk, mint hogy az ausztriai császár fején van a magyar korona is. Mi okunk van reá, hogy magunkat Ausztria rabigájába hajtsuk?» (A karzaton tapsolnak.)

Zakó következő módosítást terjeszt be: «Mi minden nemzetekkel békében akarunk élni, a be nem avatkozás elvét akarjuk követni, s ígg üdvözölve felségedet, az olasz kérdésre nézve is a be nem avatkozás elvét kívánjuk követni». Aláírtuk 23-an e módosítványt.

Madarász László:

«A minisztérium politikája megmentheti a hazát, de csak egy föltételt kötök hozzá, azon föltételt, hogy a magyar király Magyar-

országba jöjjön. Ha e föltételt önök politikája kiviszi, elismerem, hogy ezen ingadozó politika biztos bázison fog állni.

A mi a hadüzenés kérdését illeti, az e háznak van fentartva.

**1848 július 22. délután az olaszok elleni segélyt megtagadtuk
36-an, u. m.:**

Angyal Pál, Balogh János, Bartos Ede, Buda Sándor, Farkas Pál, Haezel Márton, Hevesi Bertalan, Halász Bódi, Irányi Dániel, Irinyi József, Kalauz Pál, Kubinyi Ferencz, Kubinyi Flór, Kubinyi Ödön, Lukács Sándor, Madarász J., Madarász L., Martincsek Miklós, Murgu Etel, Nagy Ign. (pestrn.), Nagy Károly, Nagy Samu, Palóczy László, Perezel Mór, Radnics Pál, Ragályi Férdd., Sárközy József, Szeles Lajos, Szinnay Pál, Szóke Károly, Sernberi Imre, Táncsics Mihály, Tanárky Gida, Teleky László, Vlád Alajos, Záborszky Imre. *A képviselők közül távol voltak 80-an.*

Az olaszok elleni segélyt megszavazták 233-an 36 ellen.

Nem szépíti az olasz szabadság leverésére tett. ez ajánlatot semmi!

Király legyen az országban. 1848 jul. 24.

Teleky László gr. küldöttséget indítványozott Innsbruckba, mely kérje a királyt adott szava beváltására, hogy a magyarok közé jöjjön s itt maradjon.

A király jun. elején István nádorhoz irt levelében ezt megígérve, a tehetetlen kormányt nekünk kellett szorgolnunk, miként fivérem 22-kén is fölemlítette, hogy ez eszközöltessék.

Erélyszorgolás és híreink. 1848 jul. 26, 21.

Palóczy ifjú hévvel szorgolja a nemzetellenes püspökök fenyítését, hogy az oláhok a ráczoktól elválasztassanak. Megrója a minisztereket, hogy bár mi istentelenségeket követnek is el a lázadók, orvoslásához hosszú teketóriák szerint akarnak nyúlni.'

A pesti önkényteseknek 700 főből álló vitéz zászlóalja á7-én kész volt indulni.

Honiból több ezer nemzetőr Vácra érkezvén, nem voltak szállítására hajók.

Az aradiak, és békésmegyei 5000 gyalog, 300 lovas nemzetőr a vész helyszínére érkeztek, kívánják, hogy csatába vitessenek, hogy itt végezvén, vezéreltessenek Jelasics megfőkezésére. Nem hiányzott a jó indulat.

A kedves bán követelése. 1848 jul. 29.

1. Egyesíttessék a magyar pénz, had- és külügyminisztérium az összbírodalmi kormányban.

2. Nemzetiségeknek, nyelvüknek adassék meg a tökéletes egyenjogúság a kormányzatban mint az országgyűlésen.

3. A magyarországi szerb nemzet igényei teljesíttessenek.

A magyar haderő 1848-ban másodszer elhalasztatik.

Augusztus 1-ére ki lévén tűzve, a kormány elhalasztatni kívánta. Elhalasztatott.

Az elemi oktatás. 1848 augusztus 4.

Palóczy hívta fel a nemzetgyűlést e nap jelentőségére, kívánván a külön iskolák eltörlését.

Irányi Dániel. Gyökeres reformot óhajt, halasztassék el a tárgyalás.

Madarász László. Az 1848: 20. t. 3. §-a letette az alapot, s megmondta minő javakat értett az egyház és iskola ellátására; azon javakat, melyek a status java lévén, jelenleg az egyházi személyek kezeinél vannak. E javaslatban a múlt országgyűlésen letett elv van megtámadva. Én Magyarországon 3 alapot tudók az iskolákra: 1. az egyházi javak, melyekből oly szűkén adjunk az egyházi személyek ellátására, hogy az iskolákra is maradjon; 2. az alapítványi pénzek, mik erre adattak; 3. azon barátnevelő jószágok, melyek jó lélekkel e célra fordíthatók. Itt össze lévén az oktatás a vallással zavarva, bizassék meg a miniszter, hogy az 1848: 20. törvénynek megfelelő javaslatot adjon be.

A ház a részletes tárgyalást elhatározta.

A magyar haderő harmadszor elhalasztatik. 1848 aug. 7.

Követeltetvén a magyar haderő tárgyalása, a kormány elutasította ismét s a pártutók és lázadók megfékezése helyett, az elemi oktatás fölötti harcot folytatta.

Az elemi oktatás részletes tárgyalása, 1848. aug. 8. és 9.

Legkiválóbb volt a közös iskolák kérdése, mit már aug. 4-ikén ajánlott *Palóczy*. A ház hosszas tanácskozás után 8-án 181 szóval 80 ellen, a kormány azon javaslatát, hogy hitfelekezeti iskola is engedtetik, elvetette.

A miniszteri padokon és a kormánypártban nagy zavar. Eötvös lemondással fenyegeti pártját, melyből többen szavaztak ellene. Az ülés eloszlatott, s megkezdett a hadjárat a határozat megváltoztatására.

Augusztus 9. Pázmándy átadván az elnöki széket az alelnöknek, a tegnapi határozat ellen indítványozott.

E tárgyban *Deák Ferencz* következőleg nyilatkozott:

«Melyik ország az, melynek sorsát okunk van irigyelni, mert Magyarország még soká fog oda fejlődni: Éjszak-Amerika.

Kényszerítőleg cselekszik-e ott a státus a vallásfelekezetek iskoláival? — nem ad-e nekik szabad kezet? nem respektálja-e a tulajdont?

Azt mondja talán valaki, hogy ott kezdetben a státus nem avatkozott a vallások dolgába?

Igaz! de én európai szerencsétlenségnek és Magyarország legnagyobb átkának tartom, hogy Magyarországnak státus-religiója volt, melyből annyi igazságtalanság, annyi átok áradott a népre; de miután ez átok reánk nehezedett, azt még nagyobbá tegyük?

Azt mondjuk, hogy a papság ennyi meg ennyi vétket követett el, nem tagadom, hogy sokszor nem teljesítette azon szent kötelességet, melyre hivatva volt.

Nézetem az, hogy az egyes hitfelekezeteknek alapítványaikat lefoglalni nincs a státusnak jogában, erőszakot követhet el a státus, de igazságtalanságot fog elkövetni.

Ne hasonlítsa senki ezzel a katolikus alapítványokat, miután ezeknek nem csekély része a státus javaiból adatott már Szt. István által azon jószágokból, melyeket a státus közszükségeinek fedezésére kiszakítottak eleink akkor, midőn az országot felosztották.

A protestánsok és óhitűek minden alapítványaik magán alapítványok: ezekhez a státus nem járult semmivel, ha a státus meg akarja tiltani, hogy iskolákat állítsanak, s miután az azokróli gondoskodást az ő nyakukba vetette, alapítványaikat elveszi, nem respektálja a tulajdont, s az önkényt gyakorolja».

Hosszú és keseredett vita fejlődött és aug. 10-én azok közül, a kik előbb közös iskolára szavaztak, most a kormány kedvéért 100-an szavazván ellene, megdöntetett a ház első határozata. A közös iskolára 84, ellene 281 szavazott.

Meg kell jegyezni még, hogy *Irányi* tartván attól, hogy a tanítókat a bizottságok választják, ez a magyar nemzet kárára történék, azt kívánta, hogy a tanítók a kormány kinevezésétől függenek. De b. Eötvös biztosítván a házat, hogy mivel csakis oly tanító választhatatik, a ki a magyar nyelvet tudja, mert azt tanítani kell, javaslata mellőztetett.

A kisdedóvodákra nézve megígérte Eötvös, hogy mivel ez a népnevelésnek egyik főágát teszi, sőt azt a népnevelés alapjának kell

tekinteni, és csekély költséggel lehet az egész országba behozni, törvényjavaslatot fog beterjeszteni.

A véderő-javaslat. 1848 aug. 16—19.

A bizottság a kormány javaslatára némi javításokat eszközölt, hogy a sereg csakis az ország ellenségei ellen használhatóak.

Csak az országban levő ezredek 3-dik zászlóaljai egészíthetők ki.

Ezeken túl új ezredek alakíttassanak, s ezeknél az ügyvezetési, vezényleti nyelv, zászló, ruha és jel magyar leendő.

Mihelyt a körülmények engedik, a többi seregzredek is nemcsak magyar lábra állíttassanak, de az új ezredekbe be is osztassanak.

Az egész magyar hadsereg a következő esküt teszi le: «Esküszöm az élő istenre királyomnak V. Ferdinándnak és a magyar alkotmánynak hűséget. Esküszöm, hogy zászlómat el nem hagyom, hogy előjáróimnak engedelmeskedni fogok, kötelességemet híven teljesítem».

Boldogtalan nemzet! ime a mire századokon át törekedtél, az önálló magyar hadsereg; kormányod többsége 1848-ban nem követeli azt egészben, akkorra hagyja azt, midőn a körülmények megengedik. Folyt tehát a keseredett harc.

A *hadügyminiszter* javaslatára önmaga talált föl egyszer egy jellemző szót, «kóficz».

A *miniszterelnök* pedig végtelen imparlamentáris vétket követett el, mondván, «a ház olyképp intézkedjék, hogy azt ő felsége is sanctionálhassa».

Nyáry szemére is vetette, szólván, nem várta, hogy a miniszter megtámadja ama világraható elvet, hogy a király van a nemzetért.

Madarász László élesen támadja a kormányt. A hadügyminiszter határozottabb mint társai, mert tudom, hogy ő a sárgafekete színt, a kétféjű sast, és a német kommandót akarja.

Meg kellett ütköznöm miniszterelnök úr kifejezésén, hogy a ház határozata nem lesz törvény, ha az a magyar király előtt elfogadhatónak nem tetszik.

Nem veszem ezt az alkotmány megtámadásának, csak miniszteri politikának, a nemzet tehát teremt magának minisztériumot, mely a nemzeti politikát vezérli.

Mondá, hogy Magyarország királya lehet oly esetben, melyben a népet e gyűlés ellen hívja maga mellé.

Ezt tagadom, mert van joga a kamarát feloszlatni, de a kamara ellen fölhívni a népet, ezt királyi jognak nem ismerem.

S ha megfontoljuk a híreket, hogy Jelasics fölhívta a stájereket lázadásra, hogy Magyarország ellen képezzék balszárnyát. Midőn a kis Ausztria Jellasicsot 90,000 emberrel kívánja segíteni, hogy a király által hivatalától megfosztatván, mégis mint bán tön látogatást és szívesen fogadtatott; midőn ilyenek történnek, akkor a régi rendszerről többé senki e házban ne álmodozzék (éljenzés a karzatokról).

Hallottuk volna csak a márcziusi napokban Pozsonyban azt, hogy a hadsereg ellenünk fog fordíttatni! Magyarország jövőjével többé botorul játszani nem szabad.

Adjuk meg tehát a 200,000 katonát, de csakis magyar legyen az. Magyarországban jelenben nincs helyén a Fábíus cunctátor».

Palóczy László ifjú hévvel küzd a magyar hadseregért, így végezve beszédét:

«Tisztelt hadügyminiszter úr! Nem a német nyelv, nem a bécs-új helyi iskola formálja a katonát, de a csatatér. Ott formálta Franciaország híres marsalljait és a 24 éves korú vezéreket a seregben».

Teleky László gr. 18-án tett kiválóan fontos nyilatkozatot: «A mit mi követelünk, az nem egyéb, mint a mi a magyar nemzet függetlenségével szentesítettet.

Parlamentti kormányt állítani akartunk, s ezért szétromboltuk régi alkotmányunk épületét, melynek zugában a félénk is megférhetett vis resistendijével.

Le van rombolva a municipium, nincs vis inertiae, de hogy ez veszteség ne legyen, mi áron akartuk elérni?

Azon az áron, hogy Magyarország összpontosulva legyen az országgyűlésen, és hogy e testület *kifolyása a minisztérium, egy független, önálló hatalom legyen, melynek nemcsak joga, de ereje is légién.*

Ha mi, miután szét döntöttük az épületet, megegyezünk abban, hogy egygyel is mással is egyezkedni kelljen, e képviselőtestületet azon helyzetbe tesszük, melyben voltak a régi országgyűlések; kormányunkat, miben voltak a régi alkudozó kancellárok; *akkor, azt mondom, elértük a centralisátiót; de nem az alkotmányos, hanem az absolutismus centralisátióját».*

Lélekemelő volt még, midőn *Antal Mihály* verőczei képviselő így nyilatkozott: «Mint Verőczen s a ráczok által is választott kép-

viselő, kevés szóval, de bátor lélekkel kimondom, hogy *csak magyar katonaságot kívánok*.

Annál lesújtóbb volt, midőn 19-én Kossuth kinyilatkoztatta, hogy a volt véleménykülömbiségek abban egyesítettek, hogy *drill* kimondatik «*a magyar hadsereg magyar lábra állittatik*», azonban mert ellenség előtt állunk, kivételként minden gyalog magyar ezred 3-ik zászlóaljai 1200 főre kiegészítetnek» stb. *Mészáros* is elnyög-décselte ezután, hogy nem kíván 4-ik zászlóaljakat, de tartalé-
kot igen.

E miniszteri egyesítgetéseknek a nemzet vallotta kárát, mért elűtetett a nemzeti haderőtől.

Névszerinti szavazással 226-an a kormányjavaslatára szavaztak; távol voltak 47-en. Magyar haderőt kívántunk 123-an.

Hogy a nemzetből soha ki nem irtathatott e kívánság, 1848-ban se teljesíthessék, a kormánynak ismét Kossuthra volt szüksége. És ő a helyett, hogy felemelte volna őket a nemzethez, leszállt ezúttal is hozzájuk.

Viharos ülés. Perczel Mór. 1848 aug. 21.

Ma ismét sajnálatos és szégyenletes diadalt aratott a kormány. A kedélyeket fölizgatta az, hogy 19-én Szt-Tamásnál készületlenül intéztetvén támadás, és visszaveretvén, az ellenség vérszemet kapott.

Zakó az ülés elején fölszólalt, hogy kimondja, miszerint részünk-ről a támadás a legügyetlenebbül történt. *Perczel Mór* pedig kijelentette, hogy «ha egy angol vagy egy francia káplárt hoznánk ide, s azzal Ítéltetnék meg, a mik lent történtek több hetek előtt és újabban a támadásra nézve, *ki fogná mutatni, hogy a lehető legnagyobb árulás követtetett el*»; indítványozza, hogy a jelenlevő királyi biztos adja elő a történetket, és küldessenek ki teljhatalmú biztosok.

Szentkirályi Móricz kijelenti, hogy «oda lent tenni kell valamit, az bizonyos, mert már heteken át halasztatik egy háború, melyet kezdetben rövid időn el lehetett volna fojtani», de kijelenti azt is, hogy árulás nincs, legjobb akarat van mind a vezérek, mind a katonaság közt.

Kíváná tehát, hogy a minisztérium fontolja meg a teendőket, és a határozat halasztassék el 24 órára.

Ezt parancsolta volna a kötelesség érzete. De előállt *Mészáros*, hogy miután az általa vezérelt katonaság árulással vádoltatott,

vagy reá mondják ki a verdiktet, vagy rosszalják azt, a ki az árulás szót kimondta.

S lett pár óráig tartott viharos ülés, a miniszterelnök is nyomban követelvény vagy a megrovást., vagy a bizalmatlanság nyilvánítását.

Hiába mondja azután el Perczel, semmit vissza nem von, mondta és mondja, hogy a had vezérletében az a káplár is kilátná az árulást stb., Batthyány és Mészáros újból követelik a rosszalás kimondását.

Hiában szólnak Madarász L., J. Nyáry, Kállay, hogy fontoljuk meg és végezzünk holnap. A miniszterelnök nyilvánítja, *«ha a ház nincs elhatározva nyomban Perczel Mór kifejezéseit a legünnepélyesebben rosszalni, hivatalát azonnal leteszi»*. Nem kellett több! tudták a miniszterek, tudta a ház, hogy Perczel az igazat mondta, hogy a lázadást az udvar körében működő reakció szítja, elhatározottat:

Bizalom nyilváníttatik a miniszter iránt. Perczel kijelentése rosszaltatik.

A közszükségek fedezése. 1848 aug. 24—26.

Kossuth értesítette a házat, hogy bizonyos letét alapján 1 és 2 forintosokat bocsátott ki, most törlésre 5 és 10 forintosokat kíván kibocsátni, s hogy hatalmaztatnék föl 30 millióig a jövedelmekből stb.

Az ellenzék belátva, hogy ez a haza megmentésére szükséges, indítványozza az azonnali tárgyalást, és ha több szükségeltetik, megajánlja azt is. A ház elrendeli a tárgyalást, s egyedül Pap János támadván meg a kibocsátást, végre formuláztatik a szerkezet; Kossuth a hadi czélokra utóbb 42 milliót kérve, *«61 millió forint erejéig, az ország közszükségei fedezésére hitel nyitallik»*.

Kossuthnál, 1848.

A helyzet annyira válságossá lett, hogy Kossuth is belátta erélyes intézkedések szükségét. Hogy Budáról a meg nem bízható várőrizet eltávolíttassék, s mivel híre járt, mintha készültek tétetnének a nádor elutazására, ez meggátoltván, az országban leendő maradása biztosíttassék.

Hogy ezekhez Batthyány Lajos gr. is hozzájáruljon, fivérem a felől értesített, hogy Kossuthnál lesz egy 9—10 tagból álló értekezlet, s

ez iparkodjék megnyerni a miniszterelnököt. S mivel én is azon tagok közé jelöltettem, fölhívtam az esti megjelenésre.

Vonakodtam, nem bíztam Kossuth erélyében, kértem is, hogy csak akkor hívjanak majd körükbe, ha Kossuth az lesz, a mivé én őt első találkozásomkor ismertem. De fivérem remélvén, hogy így közeledhetünk, megjelentem.

Megegyeztünk az intézkedésekre nézve, helyeselvén Kossuth azon óhajtását, hogy akként vitessenek keresztül, hogy a nádor iránti bizalmatlanságnak árnyéka se látszassék.

Gróf Batthyány Lajos megérkezett. Csak egy pillantás a tanácskozmány tagjaira s át kellett látni a miniszterelnöknek, hogy ez politikájának feladása. A zivatar kitörése nem is váratott magára sokáig.

A vár biztosítására nézve védekezett ugyan, hogy azok kellően vannak rendezve, de utóbb megígérte, hogy e kívánatunkat teljesítendő.

Hanem mikor Perczel Mór előadta, hogy szállongnak a hírek a nádor menekülési előkészületei felől, tehát kell intézkednünk, a nádor iránti gyanúnak legkisebb látszata nélkül, ekkor kitört Batthyányból a benne forrt majdnem indulatos harag! És hiában volt minden higgadt előadás, hogyha netalán akarata ellenére is kényszerítnék, ezt meggátolni a nemzet közjáva követelné.

Hiában a határozottabb nyilatkozatok, hogy a nádor jelenléte s működése a nemzetgyűléssel, ellensúlyozza a reactiót. Ő nem engedett. Majdnem egy óra hosszan folyt a sikertelen tanácskozás, a midőn Kossuth Lajos jónak vélte elállni ez intézkedés sürgetésétől, felhívott minket is, hogy miután a miniszterelnök kívánatunknak nem enged, nyugodjunk meg ismert hazánk iránti hűségében.

Vettem fővegemet s a míg néhány percnyi magános társalgás fejlett ki, fivéremhez mentem. Ő eltalálva gondolatomat, kért, ne menjek el; rosszul tűnnék fel, mondá, ha Kossuth észre venné, elmentél anélkül, hogy szóltál volna vele. Én azonban azt válaszoltam neki: «mond meg édes Laczim, hogy mint házigazda bocsásson meg, de én nem maradhattam tovább azon értekezletben, a melyben az, a ki elfogadott egy szükséges intézkedést, azt társai ellenében föladta.»

A veszély, 1848 aug. 28.

Lukács Sándor közli a házzal, hogy Csányi István, Miklós-huszárról, Győrött bejelentette, meg kellett szökni, mert a tisztek azt paran-

csolták, hogy vakra töltsenek, az ellenséget meg ne támadják, sőt álljanak Jelasichhoz. Hit alatti e nyilatkozatát a város kapitánya közölte a miniszterelnökkel. A ki nem a legszívesebben fogadván, utasította a hadügyminiszterhez, ez a hadi kommandóhoz, és ott Csánvi le lett tartóztatva. Kérdi, mint szökevénynyel, vagy mint hazafival akarnak-e vele bánni.

A képviselőket fölrázta a miniszterek ez eljárása s az e közben megérkezett Kossuth kéri a házat, hogy tekintve a perczek fontosságát, mit mindenki érez, néhányan tudnak, sokan sejtnek, két-három napig függesztessenek fel az interpellációk.

Meglehet, pár nap múlva nagyszerű elhatározásra lesz szükség.

Tegyen a kormány, 1848 aug. végén.

A sajtóban augusztus 29-én Madarász László figyelmeztette a kormányt, hogy tegyen, vagy lépjen le, e vonásokban:

«A tavasszal a nemzet tisztelete, szeretete körözte az országlárat; szétzúzá megyei szerkezetét.

«Béke és rend volt az országban, s mi van most? pártütés és lázadás.

A magyar király első ember az országban, őt illeti a dicsőség megvédni a hazát; foglalja el azonnal helyét ő s Budavárában, megvédni e nemzetet minden vésztől, mely annál hallatlanabb, midőn az fekete-sárga zászlók alatt fenyeget.

«*A nádor* az ország második embere, ő a nemzet törvényes fővezére. Polgár nádor! keltse föl a nemzetet és vezérelje a hazamentés dicső harcára.

«*Országiárok!* ti vagytok a tegnapi és mai tényező hatalom, ti vagytok mindenért felelősek, tegyetek már, tegyetek rögtön.

«E félelmes semmi, a hon szívéig fagyasztja meg a nemzet tüzét, és csontmerevedésig zsibbasztja el a magyar lelkesedést.

«Van erőtek? hozzátok össze Magyarország ép karjait a nádori főzászló alá.

«*Országlár elnök.* Wallenstein semmiből tudott roppant hadsereget teremteni.

«Mi önöktől várunk jelt, akaratot, és követendjük.

«*Kossuth Lajos!* e nemzet nem fukarkodott a hazamentés kérdésében.

«Őn 3, utóbb 6, utóbb 10 millió forintot emlegetett; mi tudtuk, hogy ez semmi, és mi, a baloldal 50 milliót hangoztatott.

«S mi adnánk más 60 milliót, midőn a hazát kell menteni; te-remtsen ön fegyvert, ruhát és kellő szereket rögtön.

«Nekünk nem szabad megvárni összedugott kezekkel, hogy osztrák kommandóra betanítassanak honfiaink.

«Nekünk ma kell erő, hogy holnap szétveressék az ellenség.

«Küldjétek a megyékbe rögtön elhatározott honfiakat a felelősség legerősebb terhe alatt; és minden 100 lélekből álljon ki egy ember egy hét alatt, és a magyart készen találja az európai elvharcz nagy küzdelme. De ne késsetek, Roma deliberante Saguntum perit. Legyen lélek, legyen tetterő a magyar kormányban. Lépjen a kabalák titkaiból a nemzeti nyílt erőnek élére, hadd lássa a magyar, hogy nem szavakkal, de tetteleg viaskodott.

«Tegyetek tehát azonnal, vagy adjátok vissza a nemzetnek a hatalmat.»

Legnevezetesebb ülés, 1848 szept. 4.

Az események forduló ponthoz közeledtek. A közérzület csoportosulások és sajtó útján adta türelmetlenségének nyílt kifejezését. Az ellenforradalom pedig a kétfejű sas és sárga-fekete osztrák császári jelvények alatt bontotta ki kárhozatos zászlaját. A pártütő horvátok a császári sereggel már-már indulóban voltak betörni Magyarországot szívébe.

Az ülésben kinyilatkoztatta Kossuth, hogy a pártütéssel szemben egy megbízhatlan sereggel találkozunk, mely a horvátok, határőrök ellen nem akar küzdeni. Ez állapotoknak véget kell szakítani, vagy *a nemzet kénytelen lesz oly hatalomról gondoskodni, mely eszközeit ne legyen kénytelen a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni.*

Velünk ocsmány, rút játék üzetik. A miniszterelnök és igazságügyminiszter fönn vannak megtudni, «hogy áll ellenünkben a dynastia és Ausztria?»

A ház nyilvánítsa helyeslését, hogy⁷: 1. Beöthy teljhatalommal megbíztatik. 2. Európához nyilatkozzék. 3. Neveztesék küldöttség Bécsbe, támogatni a minisztereket, és kérni a királyt közénk jövetelre.

A gyöngélkedő Kossuth eltávozott. Mindenkire mélyen hatott a felfödözés, hogy ő a miniszter mondja, hogy a minisztérium, mely a törvényhez van kötve, nem mentheti meg a hazát.

A határozatnak a közveszély érzetéből mindnyájunk emanációjának kell lenni.

Megértettük a válságos helyzet vészeit. A ház tagjai megdöbbenve

hallgattak. A perczekig tartott csendet Nyáry szakítá meg, fölszó-
lítván a ház tagjait: «*Ne szóljunk hozzá, fogadjuk el.*» A ház tag-
jai fölkiáltottak: «*Mondja ki az elnök a végzést.*»

Igen nevezetes szavazatkérés, szept. 4.

Madarász László szólni kíván. A képviselők fölkiáltanak: «vég-
zést,» «ne szóljunk..» Ő nem áll el a szótól. S mert fölötte fontos
az, ide igtatom, miért érezte kötelességül szólni.

Madarász László: «Az elnök szólítsa fel azokat, a kik az indít-
ványt ellenzik, hogy nyilatkozzanak.

«Voltak már a nemzetgyűlésnek oly perczei, midőn ily általános
lelkesülés után a határozat kimondatott, és azt mondották, hogy
lárma oly nagy volt, hogy az indítvány ellen nem szólhattak.

«Én tehát követelem, hogy az elnök azon fölszólítást megtegye.»

A ház most helyesli e nyilatkozatot.

Sennyey Pál báró, 1848 szept. 4.

És a kormánypárti padok legtávolabbi egyik sarkában helyt fog-
lalt, a tanácskozásban eddig részt nem vett, de hír szerint az egész
képviselőházban a legudvarhűebbnék tartott férfiú fölkel, a szó-
székre ment, és ekként nyilatkozott:

Sennyey Pál. «Én igen méltánylom és köszönettel veszem előt-
tem szolt képviselőtársam nyilatkozatát.

«Igenis, a hazának körülményei oly fontosak és oly komolyak,
hogy mindenkinek számat kell vetni lelkiismeretével, s minden-
kinek kell szólni férfias őszinte szót.

«Nem azért léptem föl először e szószékre, hogy ellene szóljak
azoknak, mik itt elmondattak. Én csupán egy, őszinte szívből eredt
kérelmet vagyok bátor önökhöz intézni. .

«Nem hívom fel önöket, hogy a rendkívüli fölhatalmazásokat,
miket a miniszter úr kívánt, megtagadják.

«Csak arra kérem fel önöket, hogy midőn e rendkívüli lépéseket
teszik, ne mellőzzenek semmit, a mi önök s a király és minden
törvényes tényezők között a kiegyenlítést és békét megállapíthassa.

«De uraim, fogják fel a nemzet körülményeit, miszerint ha a
nemzetet azon átok érné, hogy lépéseiben s működéseiben a ki-
rálytól elválva kényteleníttetnék működni, akkor uraim! vész ér-
heti a dynastiát, de okvetlenül vész érendi a nemzetet is. (Hosz-
szasan tartó zaj szakította meg a szónokot.)

«Igenis, uraim! okvetlenül vész érendé a nemzetet.

«És csupán ezen aggodalom, csupán ezen érzés indított engem arra, hogy önökhez néhány szót szóljak.

«Küldjük fel tehát Bécsbe a küldöttséget, utasítsuk, hogy szóljon az őszinteség, a férfiaság, de egyúttal a kibékülés fiúi hangján. Kövessen el mindent, hogy a szerencsétlen félreértések kiengesztelődhessenek, és e hazának béke szereztessék, mert hazának békére van szüksége.»

Ezután helyére ment.

Sennyeynek e nyílt, őszinte, férfias nyilatkozata a kedélyek fölzigatott állapotában, nem volt semmi hatással, nem is lehetett.

Kedvezőbbé hangolt ugyan minket, a kik azt véltük, hogy a határozatok ellen nyilatkozand, az, hogy a haza veszedelmét, intézkedéseink jogosságát beismerte, s azokhoz csatlakozott is. Becsültük benne a férfias kötelességérzet nyilatkozatát, s e fölszólásából benne nemcsak az udvarnak, vagyis inkább a fejedelemnek, de a haza alkotmányának is hívét véltük felismerhetni.

A ház azonban végzést követelt s hogy «ne szóljunk hozzá.»

Elnök ezekután kijelenti, hogy a nevezetesebb kérdésekre szükséges, hogy a kik a határozatokat hozzák, névszerint is kijelentsék, hogy beleegyezésükkel megpecsételték azokat.

Azon két kérdésre: 1-ör, Beöthy felhatalmaztassék-e teljhatalommal; 2-or, választassék-e a királyhoz küldöttség Bécsbe, nyílt szavazással nyilatkoztak, felhivatva sorban a képviselők.

Jelen lévén 333 képviselő, és távol lévén 62-en; az 1-ső kérdést elhatározta 331, ellene lévén Bessenyei/ és Fábry, a második kérdést elhatározták 333-an, és így mindnyájan.

A Bécsbe menendő küldöttség 100 tagban állapított meg, *Bázmány* elnöklete alatt.

A minisztérium lemond 1848 szept. 11.

Kossuth miniszteri székébe visszaül.

A küldöttség hiában járt. A király nem jő az országba. Az egész minisztérium lemondott.

Nagy és intő példa fejedelmi kegyekben bízóknak; és arra, hogy a vész perczeiben a hatalom férfiai ne kunyorálják, de teljesítsék a haza megmentését.

István nádor értesíti a házat, hogy a lemondást elfogadván, a törvény értelmében gyakorlandó kormány gyeplőit kezébe vette.

Elnök kijelenti, hogy az ország pillanatig sem maradhat kor-

mány nélkül. *Bezerédy István:* Szólíttassanak fel a miniszterek, hogy ideiglenesen folytassák a kormányzást; a nádor, hogy újabb minisztérium kinevezéséig ezekkel kormányozzon.

A képviselőház előtt roppant néptömeg jelent meg, s élteti Kossuth Lajost.

Madarász László: A nádor átirata nem lévén miniszter által ellenjegyezve, azt törvénytelennek jelenti. (Általános helyeslés.) Felhívja a minisztereket, foglalják el a miniszteri padokat, ő ezenel interpellál, és elvárja a választ. Kérdi 1-ször: Igaz-e, hogy Jelasics visszahelyeztetett báni hivatalába. 2-szor: Mi van azon emlékiratban, mely a nádortól a minisztériumhoz utasított?

Kossuth, a ki ez ülésben a baloldalon, a második pad elején, foglalt helyet, fölkel, nyilvánítja, hogy Szemere ajánlkozott vinni hivatalát. Ekkor helyéről kilép, a ház elnöke előtt levő miniszteri asztalhoz megy, s ott az egyik széket megfogván, így szól:

«Íme én, ki lemondtam hivatalomról, e széket ide (a miniszteri asztal mellé) teszem, s ülök.» És ült.

A ház általános lelkesedéssel helyesli tettét. Az utczáról a nagy tömeg éljenzései föl-fölhangzanak.

Kossuth a szószékről válaszol Madarász kérdéseire. Megismerteti a házat a vészterhes helyzettel.

Batthyány Lajos férfiasán beismerte, hogy két ellenkező vélemény volt a kormány tagjai közt, s az egymást fölemesztette. Ha valaha, most kell egyöntetű intézés, s mivel a közbizalom nyilatkozott, bizzunk meg Kossuth Lajosban. (A ház Kossuthot éljenzi.)

Kossuth Lajos nyilvánítja, hogy *«ha én találnék lenni az, kit a háznak bizalma felhívni látszott, a helyeknek kitöltésével 5 perc alatt készen leszek»*. Kéri a házat, menesszen küldöttséget a nádorhoz, hogy neveztesék miniszterelnök. Mire Almásy 12 taggal küldetett a nádorhoz.

A ház megerősítette az 5 forintos bankjegyek kibocsátását, rögtön eszközölthetvén az. Kirendelte, hogy a, katonaállítási törvény azonnal foganatosíttassék. Kimondatott, hogy a honvéd-zászlóaljakra átléphetnek, s egyenrangúak.

Ivánka Zsigmond kívánta, hogy a külföldön levő magyar ezredek a hazajövetelre szólíttassanak fel. Határozatilag elfogadtatott.

1848 szept. 12. Ülések biztosítva. Van miniszter.

Délelőtt Sembery kívánja, mondja ki a ház ülései folytonosságát. Ellenzik Batthyány L., Bezerédy. *Palóczy* emlékeztet, hogy Fran-

cziaországban is így constituálta magát a nemzet, midőn Mirabeau a gárda kapitányának kijelentette: «mond meg uradnak, hogy minket csak szuronyokkal verethet ki e tereméből.» Véget vet a vitának az, hogy Deák Ferencz fölolvasta az 1848: VI. tc-z. 7-ik §-át, s a ház meg lett nyugtatva.

Esti 8 árai ülésben bizottság választott a nádornak tudtára adandó a nemzet bizalmát, és a ház kérését, hogy nevezze ki az állandó kormányt.

Batthyány Lajos gr. kijelenti, hogy ő van megbízva a kormány alakításával, mit ő a tegnap kijelentett föltétel mellett elfogadott. Ismerteti a helyzetet, hogy Jelasics Légrádnál 11-ikén a Dráván áttört; de kijelentette Perczel fölhívására, hogy elkövet mindent, hogy neheztse Jelasics közeledését, és biztosítsa az ország és főváros nyugalmát.

A népgyűlés küldöttsége a nádornál. 1848 szept.

Az egyenlőségi klub népgyűlést hívott egybe e határozat elfogadása végett: «István nádor szólíttassék föl, hogy a nemzetgyűlésen megjelenjék és nyilatkoztassa ki, hogy a kitört párt ütés és lázadások elfojtására mindent elkövet, és a hazából el nem távozik.» Az indítvány megtételével és a népgyűlés vezetésével én bízztam meg.

A népgyűlés a múzeum udvarában egyhangúlag elfogadta a határozatot, s nevezetes számú küldöttség ment föl Budára; tagjai lévén a Fehérből jelenvolt Modrovich és Paczona Vilmos is. A küldöttséget nagy néptömeg kísérte föl és vissza, s jelentette, hogy a nádor a kormányhoz és országgyűléshez utasította őt.

A gyűlés megbízván az egyenlőségi klubot a netalán szükségsek megtételére, azt berekesztettnék nyilvánítottam.

Idé rekesztem említett két fehérmegyei barátimnak e részbeni előadásait.

P. V. ezeket írja: «Tervbe hozatott, hogy István főherceget, az akkori nádort, le kell hívni az országgyűlésre; fölmentünk. A nádor előszobájába kardosan és föltett kalapokkal voltunk, ki is anynyira megijedt a vöröstollas küldöttségtől, hogy alighogy mondott valamit, azonnal visszahúzódott.

«Ezen rövid idő alatt, a legfurcsább helyzetben volt Modrovich, a ki nem tudván elképzelni, hogy lehet egy főherczeg szobájában fedett fövel megállni, kalapját hol föltette, hol lerángatta. Midőn

azonban *Domby* vagy *Bangya* rárvált, hogy «hát te, még a szolgálk szolgálja előtt is süvegelsz?» — akkor meg fölfelé tolt a fejére. Azonban mindannyiszor, a hányszor az ajtó kinyitott vagy betépett, ismételte a kalapnak fülére rántását vagy fejére tolását).

(A küldöttség ugyanis föltett kalapokkal volt a teremben.)

Modravich Ignác barátom pedig ezeket adja elő: «A nádornál tudom, hogy bent vagy 30-an voltunk kalap föltéve, kiket a tenger nép, mely a vár udvarán várt ránk, kiválasztott, mert mindannyit nem eresztették a gránátosok a lakba.

«Bangya volt a szónok.

«A nádor, két kamarásával, gróf Waldstein és Wenckheim báróval kijött, és azt mondá: «Én önökkel nem közlekedhetek, mert az országgyűlés együtt ül, önöknek is ott vannak törvényes képviselőik».

«Azt is tudom jól, hogy a múzeum-téren — *Petőfi* is deputátusnak választatván, nem jött velünk. Mellette álltam, midőn mondá, hogy «a királyi családtól mindig egy mértföld távol leend».

Ház biztosai. Ház bizottsága. 1848 szept. 15. esti ülés.

A terem előtti néptömeg zaja s fölkiáltásai meg-megszakítják a tanácskozást. A termet mély csend és nagy veszélyek érzete járja át.

A miniszterelnök leverő híreket közölhet. A drávai tábor vezér nélküli. Csányi közli, hogy Teleky kinyilatkoztatta, hogy Jelasics ellen nem megy; Batthyányt miniszterelnöknek el nem ismeri, semleges kíván lenni, de ha Csányi nem gondoskodnék elhelyezése s élelmezése iránt, Jelasics táborához fog állni. (Felkiáltások: «hazaáruló, halál a fejére!»)

A képviselőket megdöbbenti a közeli vész nagysága. Átérik a nagy elhatározások szükségét.

Batthyány Lajos, ezen, az ősök által megkötött szerencsétlen szövetséghez hű s erélyében törhetlen férfiú, megragadja reményének, bizalmának végszárait, hogy a fejedelmi ház nem lehet hálátlan a magyar nemzethez és kéri, küldjön a ház bizottságot a nádorhoz, kérje föl, hogy menjen a táborba s vegye át a sereg vezérlését.

A terem előtti néptömeg az előadottakról értesülvén, föl-fölhangzanak Jelasicsra és Telekire a «hazaárulók,» «halál fejökre» kiáltások. Éltesítik Kossuthot, Madarászt, Nyáryt.

Elnök fölhívja Nyáryt és Madarászt, hogy a népet nyugtassák meg.

Kossuth a nádort arra kívánja kérni, hogy induljon már holnap. (Helyeseltetik.) Addig is állítsák ki rögtön a hajdú-követ Bocskay-huszárjait, Perczel Mór vadászait.

S midőn a képviselők kívánták, hogy «menjen a nádorhoz Kossuth is», mondá, «nem, uraim! ha a nádor mindjárt megy, megvárom a órát a minisztérium kinevezésére. Ha nem menne, mit kell tenni, majd meg fogom mondani azután». Ment a küldöttség. A néptömeg kívánja, hogy az erkélyen «Kossuth és Madarász» jelenjenek meg.

Kossuth sokáig vonakodott, utóbb rá adta magát, vele fivérem ment utánok én és több társaink.

Kossuth, a betegeskedő, kéri őket bizalomra, megnyugvásra.

Távozáskor fivérem Kossuth zöld kalapja mellé ajánlott neki kis piros tollat tűzni fel, hogy ezzel üdvözölje a közönséget. Nem fogadta el.

A küldöttség éjfél tájt érkezik vissza, s jelenti, hogy a nádor kész a táborba menni, összpontosítja a sereget; s felhívja a házat is, hogy minél nagyobb tömegben állítson sereget.

A bizalomnak és a reménynek egv neme ébredt föl a képviselőknél a gondolatra, hogy a magyar nemzet hadseregét a királyi öcsce fogja a magyar alkotmányos szabadság védelmére vezérelni. |

Kossuth ajánlja most, hogy a ház részéről is a táborba 3 energikus egyén küldessék.

A szószékről, beszélvén, szétnézett végig a képviselőkön, s folytató: «Én részemről *Perczel Mór*, *Asztalos Pál* és *Bónis Sámuel* urakat küldeném». (Közhelyeslés.) Felhatalmazásuk: «*Mindent, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyenek*». (Közhelyeslés.) Még pedig *Batthyány Lajos* azon megjegyzésére, hogy a nádorral magukat ellenkezésbe ne tegyék, kiegészítettet, hogy «sőt vele működjenek és *Csányi Lászlóval* is».

Kossuth ajánlja újból a végett, hogy ha a honvédelemre valami igen fontos közlendő van a ház és miniszterelnök közt, *egy bizottmány választassék*, közakarattal elfogadtatott. Felkiáltások történtek «*legyen 6 tag*», nevezze ki az elnök, de elnök kijelenté, hogy a *holnapi ülésbe a 6 tag megválasztására szavazó-lapjaikat a képviselők elhozzák*.

Batthyány maradjon miniszter. 1848 szept. 16-án délután.

Ülés elején beadattak a szavazatok a 6 tagú honvédelmi bizottmányra.

Batthyány kijelenté, hogy kívánt föltételei nem teljesülvén, ő megszűnt miniszterelnök lenni. A házban általános zavar. *Nyáry* fölhívja, hogy fogadja el, a fölolvasott 15-iki leirat szerint elfogadhatja (egész házban fölhangzik «fogadja el»); megragadván azon iratban a fonalat, megtartja vele a hazát.

Batthyány fölszóal, csak ideiglenes időnyerés volna. «Fontolja meg a ház, vájjon nem érkezett-e el azon végpercz, melyben a nemzet azon önvédelemre szorul, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respektálni».

Nagy horderejű kijelentés volt ez, s hogy a ki a hazát így is megmenteni kész, nem ragadta meg a hatalmat, okozta, mert az ellenség már a kapu előtt volt, a kapun belől pedig a véderőről nem lévén gondoskodva, meg kellett ennek teremtetni a nyert idő ajatt.

Madarász László is kifejezvé, hogy itt respiriumra van szükség, kérte, hogy maradjon, ragadja meg a végső fonalat.

Kossuth szintén kérte, hozza meg a hazának ez áldozatot, s miután másként a nemzetnek vetett kelepczét kikerülni nem lehet, csalatkozik azokhoz, a kik kérik a grófit, alakítson minisztériumot.

így történt, hogy a ház éljenzései között szószékre lép *Batthyány L.* s kijelenti, enged a ház egyhangú fölhívásának. Politikája, hogy *Jellasics* egy talpalatnyit se nyerjen, és *Pestet* is védendi.

-Szept. 17-én értesültünk, hogy miniszterekül fölterjesztvék: *Ghyczy Kálmán*, *Eötvös József*, *Mészáros*, *Vay Miklós b.*, *Kemény Dénes b.*, *Szentkirályi Mór*, *Erdődy Sándor gr.* — A drávai táborhoz biztosul még *Luzenszky Pál* küldetett. *Perczel Mór* 18-án a vadász-zászlóalj parancsnokává neveztetett.

Szászok elleni fergeteg és sánchányás szept. 19.

Hat darab szász követ: *Schmidt H.*, *Rosenfeld J.*, *Friedenfels J.*, *Branush Mih.*, *Schnell József* és *Fabini Frigyes* okul adva, hogy a ház lelépett a törvényesség teréről, az elnöknél beadta lemondását.

A ház elhatározta, míg új választás nem történik, helyökről a követek nem távozhatnak; *ha elhagynák helyeiket, szökevényeknek tekintetnek.*

E napokon Buda városa alsó végén, a hol a Kelenhegy lelapul,

kijelölték a készítendő sánczok helyeit. Kiben csak vér volt, ment oda, a földdel meghányt talicskát toltuk rendeltetése helyére.

Kossuth vallomásai. 1848 szept. 19.

Kossuthnak a «Kossuth hírlapjában» szept. 19-én megjelent nyilatkozata nevezetes leleplezéseket tőn.

«A márcziusi napok nem ember műve. Az örökké való istené.

«Nekem annyi mi vem volt benne, megragadám az események fonalát.

«Egy perczig Bécsben oly hatalom állott kezemben, melynek emlékezetére is borzadok, intésemtől függött, mi történjék a Burggal.

«És én azt mondám az ausztriai háznak: «Híved vagyok. Adja meg a király Magyarországnak, a mihez ennek régi joga van, a mire 14 király esküdött, s esküjét egy sem tartotta meg, adja meg neki önálló független kormányzatát, «und ich werde Buhe schaffen dem Hause Oesterreich in Wien» — «Ügy lön».

«És mi beértük a legszorosb igazsággal, kevesebbel, midőn minden kezünkben volt.

«Elég kábák voltunk azt hinni, hálásak lesznek a magyar nemzet iránt; még csak seregeinket sem. hívtuk vissza a külföldről».

«Benn megszenvedtük az idegen tiszteket, idegen zsoldosokat.

«Az idegen seregek összeesküdtek az őket tápláló hazánk ellen.

«Következtek a kezdődő vész napjai, elvem volt kérlelhetlen szigor a kigyófaj ellen, a hol fejét fölemeli.

«Azt mondák, diplomatizáljunk-----és diplomatizáltunk.

«És megcsalták szegény hazánkat, rútul, iszonyatosan.

«Midőn világos lett, hogy megcsaltak, mondám, most 10,000 kell, hol 1000 elég lett volna, de energia! és nincs veszve semmi!

«Energia — mondák — a törvényes formák közt. Mondám «elvesz a haza».

«Ha valamely parancsnok elárult, írtak neki «Herr N. N. soll sich äussern», miért árulta el az országot.

«Jelasics nem így tett, akasztófát állított annak számára, a ki nem akart párttűt lenni; s mikor erős volt, azt mondá a nála öregebb altábornagy Hrabovszkynak: «a. császár tette ide, én pedig leteszem, menjen kend pokolba».

«A császár azt mondá: «Mein lieber Jelasics, biztosítom önt magas császári kegyelmemről».

«Stázsor mondám «resignálok», azt felelék «én leszek felelős a haza szabadságáért».

«Kínos helyzet volt. Öt hónapon át soha egy pillanat, melyben magammal elégedett lehettem volna.

«A császár megszökött Bécsből — — mi kettőztettük hűségünket.

«Vezérpolitika volt «Budapest nyugodt legyen, másként a király el nem jött s annyi katona vesztegelt, mennyivel Kiss Ernő kiirtotta volna a rabló szerbeket.

«Jelasics nyíltan revoltált, a katonai parancsnokok nem engedelmeskedtek, a király parancsolt, nem lett sikere.

«A főliszteknel azon maxima uralkodott, hogy nem az a fejedelem akarata, a mit ír, hanem az, a mit a fejedelem körében mások mondanak.

«Jelasics a pártütő Bécsben kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből ágyúkat, löszert, puskát, fegyvereket, pénzt küldöttek neki. A Fiume megvédésére rendelt magyar gránátosokat Radetzkyhez küldték. A Fehértemplomot elárult Dreyhahn alezredest ezredeké tették.

«A horvátok, szerbek, tótok és oláhok lázadásra izgattattak.

«Hűtlen vezéreink bácsi táborunkat — 2 hónapi tétlenségben kínozva elkedvetlenítették, utóbb csatába vezetvén — a haditanács megállapításait megváltoztatván, a csapatvezérekkel ezeket nem tudatták; s midőn mindezek daczára Bakonyi a sánezot meghányta: *a győzelem perezésében hátrálót f mattak! Irtózatos!*

«Temerint, Járeket feladták kardcsapás nélkül.

«Földvárt elfoglalták, de visszavonulva, átadták a szerbeknek; s 3 héten át nézték közel, mint csinálnak ellenünk egy újabb erősséget. Végre főtisztek, egész seregek kijelentették, hogy a határőrök ellen nem küzdenek.

«Tényeket mondtam el. Lemondani nem engedtek.

«Hónapokon át azon kínos helyzetben valék, együtt kellett egy oly politika felelősségének színét viselnem, mely vagy nem egyezett nézetemmel, vagy későn fogadtatott el, vagy a foganatósításnál megtört.

«A minisztérium elvégre belátta, hogy a király akaratával tisztába kell jönni, fölment a két miniszter az ismert pontokkal: 1. Jöjjön az országba. 2. Szentelje a hadi és pénztörvényt. 3. Rendelje el, hogy a bennlevő idegen katonaság a kormánynak engedelmeskedjék. 4. Jelasicsnak hagyja meg, hogy Magyarországot megtámadni ne merje.

«Minisztereink ott voltak 10 napig, senki szóba sem állt velők, de küldöttek Budára egy alkotmánytipró emlékiratot.

«Az országgyűlés küldöttsége ment Bécsbe, hiába járva, hozott haza Jelasichhoz intézett egy kéziratot, melyben ő megdicsértetik, hivatalaiba visszahelyeztetik, mint az öszbirodalom híve.

«A pártütés ekként a királyi név tekintetével gyámolítottván, a minisztériumnak le kellett mondani.

«A ház határozatára én és Szemere folytattuk miniszterségeinket, s biztosítottam a magyar hadsereg és pénzerő az ország védelmére. Fenn nagyon haragudtak, mi azt mondtuk, tessék miniszterelnököt nevezni, annak átadjuk a hatalmat.

«Gróf Batthyány Lajos kineveztetett; de megérkezett a hír, hogy Jelasics beütött az országba. Batthyány föltétül kötötte, hogy a pártütőt ő felsége az országból kiharancsolja. 3 napig vártunk. Ezalatt fölszólítottam a nádor, hogy védje az országot, teljesítette is.

«A válasz megjött. Batthyány elfogadtatott, de a kiharancsolás előtt kívánta a felség tudni, kik ajánltnak miniszterekül.

«Sokan rosszalják talán, hogy a nyilatkozott bizalomnál fogva, azonnal nem ragadtam kezembe a hatalom gyepőlójét a haza megmentésére?

«Az időt a haza megmentésére csak úgy lehetett megnyerni, hogy oda működtem, hogy Batthyányi bírjuk rá az alakításra; különben a nádor itt hagyta volna az országot, s jöttek volna a parancsolatok, ne engedelmeskedjék senki az ideiglenes kormánynak, ne merjen senki Jelasics ellen harcolni, senki önkényesnek beállni, senki a magyar banknótát elfogadni.

«Nem bünt követtem volna-e el, hogy megadtam volna az ürgyet az árulásra.

«Már holnap is készültebbek leszünk, s a farkas nem bárányokra találánd.

«Fegyverre! s a szegény beteg király, s a szegény elárult honmentve leszen.»

Ez a Kossuth Lajos aláírással megjelent cikknek a veleje. És én joggal kérhetem:

Nem igazolta-e ez minden eljárásunkat?

A honvédelmi értesülésre választott bizottmány. 1848 szept. 21.

Szept. 21-ikén az ülés vége felé (106. sz. Közi. 545. lapon) a tanácskozás közben *elnök* jelenti, hogy a bizottmány, mely a hadügyre nézve ki lesz küldve, benyújtatván a szavazati lapok, követ-

kező tagokból állami: Kossuth, Nyáry, Zsembery, Madarász László, Pálffy János.

Bécsi minisztérium emlékirata. 1848 szept. 24.

Nagy fölháborodást szült még a kormánypárti képviselők között is a bécsi kormánynak a magyar minisztériumhoz intézett dölyfös, törvényellenes emlékirata.

Még annak az Ullman-féle csoportnak legdühösebbjei is bevonták feketesárga szarvaikat, és saját mérsékelt párthíveiket sem merték az emlékirat pártolásának megnyerésére csak meg is kísérteni.

Szeptember 24-re tüzetett ki a tanácskozás, és mivel Kossuth Lajos a népes magyar városok polgárait ment fölhívni a haza védelmére, nem mondhatta senki, hogy Kossuth varázsszava és hatalma visszatartotta a béke barátait, az emlékirat mellett lándzsát törni.

Bizony nem is törtek ők, sőt csodák csodája! *Kazinczy Gábor* hazaárulásnak jelzi amaz emlékirat vitatásába bocsátkozást is.

A tanácskozás megkezdett. Kifejtven az irat törvénytelenységét, *Madarász László* kívánja, hogy ha vannak képviselők, a kik elfogadnák, azt azok nyilatkoztassák ki; vagy nyilatkoztassuk ki, hogy nincs, a ki Magyarország szabadságát elárulná. (Elfogadjuk.)

Deák Ferencz: A ház elég bizonyosságát adta annak, hogy ezt a Staatsschriftet el nem fogadja, mondjuk ki azt, hogy «a miniszterek erre nézve szorosán tartásuk magukat az 1848: Ill-ik törvény-czikkhez.

Ennek daczára a névszerinti szavazás követeltetett.

Kazinczy Gábor: «Az egész státusirat nem egyéb mint inconsequens hazugság, és alávalóságnak szövedéke. Nem kell tehát a fölött szavazni, mert az volna legnagyobb politikai bűn, hazaárulás, ha azt csak föl is merjük tenni ezen terem akármely férfiáról, hogy ezen státusirat vitatásába belebocsátkozott».

Daczára ennek a nyílt szavazás követeltetvén, elnök kéri, előbb hallgassák meg a kész szerkezetet, azután lehet szavazni. Fölolvasztatván az, *Kazinczy* pártolja a szerkezetet, mert az ellenséges sereg Jelasics által nem mint horvát pártütő, de mint osztrák tábornok által vezetetik, azért, míg ezen nyilvános árulása úgyszólván magának a dynastiának, Magyarország irányában meg nem szüntette-tik, addig Magyarországnak a békés kiegyenlítésre kezet nyújtani nem szabad.

Elnök azt jegyzi meg, hogy a szerkezet végére lehetne tenni azt,

a mit Deák Ferencz a minisztériumra nézve javasolt. Ez elfogadtatott és szerkesztésével Deák bízott meg.

A délutáni ülésben elnök a képviselőket fölhívja «méltóztassanak felállni, a kik e határozatot el nem fogadják».

Egy képviselő feláll. Zaj. Nevetés.

Beniczky kijelenti, azért állt föl, mert azt hitte, hogy a határozatra történt szavazás, ő azt magáévá teszi.

Elnök: A ház tehát kivétel nélkül magáévá teszi a határozatot.

Készületek. 1848 szept. 25.

Szept. 22-én Kossuth óhajtá és a ház elfogadta, hogy a 6 tagú bizottmány érintkezzék a miniszterelnökkel az ország állapotára nézve, s a nevezetesebbekben értesitse a házat. Elnök ismétlé, hogy az a 6 tag Kossuth, Nyáry, Madarász L., Pálffy János, Patay József és Sembery Imre.

24-ikén fölhívtak a képviselőket, hogy a nép fölkeltésére nézve a miniszterelnököt segítsék. Kossuth kijelenti, hogy fél óra múlva, zászlóval kezében megy Czepléd felé, a nagy magyar városok népét fölkelteni.

Ghyczy jelenti, hogy a nádornak a Balatonon kellett volna a gőzösön Jelasicscsal találkozni, de az ezt kikerülte. A nádor fölment ezt a királynak jelenteni, s hiszi rövid időn a sikerről tudósítás érkezend.

Gróf Batthyány Lajos jónak látván rám bízni a Fehérmegyében kellő intézkedéseket, az alsóbb vidékről az erélyesebbeket Rácza-Almásra, a felsőbbeket Bicskére kértem tanácskozára.

Népfenség érvényesítése. 1848 szept. 27.

A haza a veszedelem örvényében. Hallottuk a gonosz rendeleteket. Fivérem ment Kossuthot fölkeresni. Találkozván Czepléd tájt, a határozatokat meghányták, vetették, s megérkeztek, hogy ha késsőre is ülést kérhettünk.

Szept. 27-én éjjeli 12 órára ülésbe hivatván a képviselőket, kijelentette az elnök, hogy 31 képviselő kívánta az ülés összehívását, fölszólítja tehát, hogy tessék előadni, miért kívánták az ülést.

Madarász László előadja az okokat. Azért, mert 1-ször a nádor letette hivatalát, 2-szor: mert a Batthyány által ajánlt minisztérium el nem fogadtatott; és 3-szor a mi legfőbb, mert Ferdinánd aláírással Magyarország népéhez nyilatkozat bocsátatott ki, mit ezenel kér felolvastatni, s (felolvastatván az) így folytatja: «Törvény-

telennek, érvénytelennek nyilatkoztatom mindezeket, hiszem is, hogy koholtak azok, mert a magyar király nem lehet a lázadók főnöke; és 2-szor nem tudom elhinni, hogy a magyar király Jelasicsal megtámadtassa az országot.

De a királyi leiratok ellenjegyzés nélküliek lévén, sértik az 1848: III-ik törvényt, ellenjegyzés nélkül pedig tagadom, hogy a magyar király seregünk élére vezért állíthasson (igaz); a kik tehát e rendeletnek engedelmességeknek, azok hazaárulók (tetszés a karzatokon — mire elnök megjegyzi, hogy ha békében nem lesznek, kiűríteti a karzatokat), indítványozom tehát, határozza el a ház, hogy» stb. (Közhelyeslés.)

Kossuth Lajos kardosán lépett a szószekre, s kijelentvén, hogy már 12,000-en fölkeltek a népesebb városokban, s csakis pár órára térvén vissza, megütközéssel értesült azok felől, miket az előtte szóló képviselő előadott; s miután kifejtetett a leiratoknak törvénytelenége, s az ily rendeleteknek senki sem köteles engedelmességeknek, lehetne reá ilyformán határozni, fölolvassa azt, a mit határozatul mondhatnának a nemzet képviselői a nemzethez stb.

Fölolvastván a határozatot, a ház tagjai kivétel nélkül fölállnak mind, s fölkiáltják: «elfogadjuk közegyetértéssel».

Linók daczára ennek, kérdi: «*Nem kíván senki szólni?*» mire általánosan hangozván, hogy «nem» — az elnök a határozatot a ház végzésének mondja ki.

Végeztetett még: «*a miniszterelnöknek és a honvédelmibizottmány-nak* meghagyatik, hogy az ország védelmét s minden védelmi pontjait az alkotmány iránti hűségnek biztosítsák».

Kossuth kérdvén vájjon Pesten van-e a miniszterelnök úr? mire az válaszoltatván, hogy «nincs»; kérte a házat, rendelje el, hogy ezt *akkor a honvédelmi bizottmány teljesítse*. Mire *elnök* kérdi «*elfogadja-e a ház ezt?*» és fölállván a képviselők mind, kijelenté, hogy «*tehát a ház elfogadta*».

A népfenség érvényesítettett.

Sukorói csata. 1848 szept. 29.

A nép felköltése végett 28-kán Fehérbe mentem. A magyar haderőt, mit Móga vezérelt és Sukorónál foglalt állást, 29-kén Jelasics megtámadta Pákozdtól felől.

Mire barátimmal délután 4 óra tájt a helyszínére érkeztem,

néhány ágyúdörgés után a csata elcsendesült. Verettnék hittük az ellenséget. Baracsára mentem.

Kocsik robogása ébreszt föl, az eső dühöng. Baracska népségét azon rémhír ijeszti föl, hogy a magyar haderő nagy sietséggel Martonvásárra vonult vissza, s nyomában az ellenség. Én Martonvásáron túl lakó egyik rokonomhoz mentem.

30-ikán Martonvásáron megtudtam Csányitól, visszavonultak, nehogy fölülről túlszárnyaltassanak. Közölvén velem azt is, hogy Fiáth Istvánra bízta Fehérmege népének felköltését, e nap este ismét Pesten voltam.

A távollétemben Pesten történtek.

Magyarország hadparancsnokává nevezett Lamberg gróf 27-én este érkezett Pestre. A hír villámként járta be a várost 28-án, s a nép ezrenként puskák és kardokkal fegyverkezve tódult Budára, megbüntető az ország ellen merénykedőt.

Mondják, délután 2 óra tájt, midőn Pestre volt kocsin jövendő, fölismerték, s a népitéletet végrehajtván, meghalt.

A ház, amint értesültem, rosszalását fejezte ki a tény fölött; Irinyi kinyilatkoztatván: «a formát nem helyeselhetem, de az egyén megérdemelte a halált».

«*A honvédelmi bizottmány nercben*» keltezve 28-iki esti ülésből, 29-ikén falragaszokkal kéretik Pest városának népe nyugalomra.

Halljuk, Ivánka Imrét vigyázatlansága miatt az ellenség elfogta, de bátorsága meg van törve.

Halljuk, hogy Batthyány Lajos, a Lamberg-féle esetről a táborban értesítettvén, a hírvivőt fogadni sem akarta, de bement volna Fehérvárra, és Pestre nem jönne egyhamar.

Komárom vára a nemzet részére biztosítva van. A ház s vele Deák F. is elengedhetlennek nyilvánították a helyállást, hogy minisztérium nem léteben az ügyeket intéző bizottmánynak támasza legyen.

Hadsereg iránti elismerés. 1848 okt. 1.

A szept. 29-én kivívott győzelem folytán, a ház okt. elsején elismerést szavazott, úgy hogy a hadseregnek ezt megbízandó képviselők adják tudtára. Kollman tábornoki vezérnek 500 darab arany is küldetni rendeltetvén.

Az elismerés átadására a h. v. bizottmány által én bízattam meg és Kállay Ödön.

Indulásunk előtti percekben egy rémletes hír járta be a várost, t. i. hogy a Csepel-szigelen, Görgey által Zichy Ödön grófon, fehérmegye volt adminisztrátoron, hadi törvényszéki ítélet folytán, a halálítélet végrehajtatott. Én a halálos ítéleteknek, annyival inkább a katonai önkényes bírásoknak ellenese lévén, arra gondoltam futólag, vajon Görgey nem-e ez által kívánja a közfigyelmet magára vonni? Ödönnel szükségesnek véltük, majd e tény indító okait később kitudni. Mentünk.

2-ikán üdvözöltem Kállay Ödön társammal a vitéz magyar hadsereget és vezérét, Móga tábornokot. A nemzetgyűlés elismerését, mint hűségök és vitézségük jutalmát babéraik közé tűzve, kifejeztem a ház meggyőződését, hogy ezentúl is oly híven és vitézül teljesítendő kötelességöket.

Mind a hadseregnek, mind vezérüknek jól esett a háznak e nyilvánított elismerése, s jövőbeni megjutalmaztatásukra nézve hozott határozatának közlése.

Október 3-ki iratok. 1848.

Elnök jelenti 7-én, hogy Jelasicstól elfogott levelek közt van egy Schönbrunn október 3-án Ferdinand aláírással, Récsey Ádámmint miniszterelnök által ellenjegyezve, kelt királyi irat. Kazinczy olvasta. Tartalma volt:

1. Az országgyűlés eloszlattatik, az ülészak berekesztetik.

2. A mi nem szentesített, mind törvénytelen.

3. Minden Magyarország és kapcsolt részei, úgy erdélyországi hadseregek is Jelasics József tábornok parancsnoksága alá helyeztetnek, s minden bármi fegyveres csapatok is, akár nemzetőrök, akár önkénytesek.

4. Míg béke nem eszközöltetik, hadi törvényszék ítélt, minden gyűlés tartása eltiltatik.

Ezekre az esti 9 órai ülésben következők határozottak:

1. A rendelet nem lévén Budapesten székelő miniszterrel ellenjegyezve, érvénytelen.

2. Az országgyűlés a múlt évről számadás és jövő költségvetés előtt el nem osztható.

3. Nincs joga a királynak az országot ellenség vezérének martalékává adni.

4. Magyarországot más birodalomba olvasztani, az 1790: 10. t. is tiltja.

A határozat fölolvastatván, hogy «Mindezeknél fogva törvényteleneknek s érvényteleneknek nyilatkoztatván; *Jelasicssal s a kik neki engedelmeskednek – meghagyatik, hogy mint haza-árulókkal bánjanak, a ház egyhangú határozattal kimondja*», midőn e szavak olvastattak, *a képviselők mint varázsütésre mind fölálltak*; jelöl, hogy midőn az ország oly törvénytelenül megtámadtatik, nemcsak párt, de egyén sincs, a ki a hozott végzéseket ne követelte volna.

1848 október 8. Jelasics megszökött. Bécsi fölkelés. Okt. 6.

Jelasics megszökött és Mórán át sietett Győr felé.

Megtudtuk, hogy a több ezerekkel betört Róth és Filippovics 6-ikán este már Perczel által körülvéttettek, és 1500 le is tette fegyverét. 7-ikén letették fegyvereiket mind. És mondjon bár ki és bármit a népfölkelés ellen, rendes hadsereg mellett, itt legalább jó hatással volt az.

Halljuk, hogy 6-án Bécsben forradalom tört ki. Bach menekült, de Latour miniszter agyonveretett. A császári ház is menekült Bécsből.

Hogy a bécsiek ellentálltak annak, hogy a magyarok ellen bizonyos ezredek elvitessenek, és bár véres áldozattal, de legyőzték a reakciót.

Halljuk, hogy a fölkelt bécsi népség várja a magyarok segélyét.

S habár sem az osztrák birodalmi gyűlés, sem Bécs városának községtanácsa meg sem mozdult, de várták azt a mozgató erők.

1848. Bécsből. Október 10-én. Dr. Tausenau Károly aláírásával, Bécs minden demokrata egyletei központi választmánya nevében kiáltvány bocsátott a Jelasicsot üldöző magyar hadsereghez, melynek főbb alapvonásai ezek voltak.

«Jelasics Bécs felé nyomul, ha ő győz, akkor Magyarország és Ausztria szabadsága közös sírba lesz temetve. Hogy ez lehetlenné váljék, fölkelt a bécsi nép, megakadályozván a járomvetszekre szánt ezredek elmenetelét.

«A polgárvér patakjai hiában omlottak, ha gyorsan segítségünkre nem siettek.

«Hazátok és hazánk nevében, okt. 6-ika fiainak nevében szólítunk fel, hogy minden habozás nélkül, birtoksértés színeit okára való tekintet nélkül, mely ily nagy perczekben gyermekies, lépjetek ausztriai földre, hogy magatokat is, minket is megváltsatok.

«Bécs polgárai szorongva és tárt karokkal várnak, hogy fölemeljék a szabad Ausztriát omladékból.»

És ha a magyar hadsereg akkor Jelasics után nyomul, és csatát kezd levert serege ellen, nagy időre vége a reakciónak.

Ingadozás, erélytelenség. 1848 okt. 22.

A francia forradalom után, ime annyi balszerencse közt még egyszer kínálkozott az alkalom, biztosítani hazánk szabadságát.

Érezte is ezt Kossuth okt. 8-án, nyilvánítván, ha baj éri a bécsieket, ne hagyjuk cserbe, előre! minél több erőt Bécsig.

Es elhatározta a ház, hogy a honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth. Míg az országnak törvényes kormánya nem lesz, a h. v. bizottmány a hatalom. S midőn Csányi 10-ikén írta, Jelasics túl ment az ország határán, ő azt vélné, követni kellene; már Kossuth előbbi nézete ellenére okt. 14-én azt határozta a ház, hogy mivei seregeinket a bécsi hatóság nem hívta, hazánk oltalmára szorítokunk, ha felhívnak, segítendjük őket.

Sokan szerencsétlenségnek tartottuk, hogy a ház elnöke a sereghez ment, azt hallottuk, két Ízben kiadatott a rendelet Jelasics után nyomulni, de visszavétetvén, elszalasztott az alkalom, a futó, a megfélemlt sereg tönkre tételére.

Kossuth 18-án ment a táborba, Móga helyett Görgey lett vezér, 22-én jelentette a ház elnöke, hogy seregeink 21-én átlépték az osztrák határt.

Volt mérsékeltek részt vesznek. 1848 okt. 24.

Minő fejedelmnél fejedelmibb volt a képviselők nagy tömege.

Soha sem hitték, hogy a fejedelmi ház elfelejtette, hogy a magyar nemzet vitézsége mentette meg. Még augusztusban is a királyi házban volt minden reményük.

Nagy dereknek kellett megcsípni hűségüket pár hónap alatt. Kazinczy Gábort már szept. 24-én fölrazta mámorából a bécsi emlékirat, s midőn okt. 16-án Ferdinánd népeihez manifesztumot bocsát ki, Windischgrätz hadparancsnok rendelkezni kezd Magyarország határain belől is a katonai parancsnokokkal, nem tűrhették tovább dűnyyögő szerepüket.

Okt. 24-én fölolvastatván a rendeletek, Nyáry jelenti ki, hogy legyen katona vagy polgár, a ki ezeknek hódol, az áruló. Magyarországon több törvényes és constituált hatalom nincs mint a ház. Helyeselte a ház minden tagja. Elnök végzéssé mondja.

S midőn Fábíán Gábor megjegyezte, hogy ily rendeleteket figyelembe sem kell venni, a Kovács Lajos, Hunfalvi és Kemény Zsigmond s néhány barátaik ékes nyelve: *Kazinczy Gábor* megütközik ezen, és tárgyalni kívánja, mert midőn az ausztriai császár fővezére a szlavóniai, a hazai parancsnokokkal is rendelkezni akar, ez visszatorlandó, s ő ellennyilatkozatot kíván. A ház is ezt határozta el, felolvastatván Puchernek is okt. 3-mat érintő rendelete.

A proklamáció föltétele b. Kemény Zsigmondra bízott.

A honvédelmi bizottmány.

Magyarország történetében örökké fényes lapok lesznek azok, a melyekre írvák a magyar önálló életérti küzdelem a képviselők közt és a honvédek dicső küzdelmei a csatatéren.

A végrehajtó hatalom, mely alatt küzdötte a nemzet az egy ideig vesztett, de utóbb a honvédségnek mindig és mindig győzedelmes harczeit, a honvédelmi bizottmány volt.

Lelkét és szellemét e bizottmány Kossuth Lajostól nyerte, de a nemzeti határozottabb akarat, a szabadság élénkebb kifejezése Madarász Lászlóban volt személyesítve, míg Nyáry Pál úgy tekintet, mint az erély mintája, de közvetítő szereppel a nemzet, és a nemzetet fegyveres kézzel megtámadott fejedelmi ház között.

A bizottmány tagjaivá választattak Kossuth Lajos, Madarász Kászló, Nyáry Pál, Pálfy János, Patay József és Sembery Imre.

Csodálatosan föltűnő azonnal, hogy a roppant számú volt kormánypartból, a többé nem miniszter, de már határozottabb Kossuth és Pálfy János, mint Királyhágón túlról!, a többi négy pedig a volt ellenzékből választattak.

Nevezetes dolog tehát mind ennek tudni okát, mind azt, hogy miért és mikor választatott e bizottság, mikor és minő körülmények közt lett ez, a hazának ügyeit vezető és végrehajtó hatalmává?'

S habár itt-ott jegyzeteim közt előfordulnak e tekintetben fölvilágosítások, de mert e bizottmány oly annyira nevezetes tényező volt, olv annyira elválaszthatatlan a magyar nemzet önvédelmi harcától, dicsőségétől, és mert a bizottmány akkénti alakíttatásának, a mint az megválasztatott, én Voltam okozója, ha képviselő és elvtársaim közül többen folytak is abba be, íme ezekért szenteltem körülményesebb leírására e külön helyet.

Szeptember 15-én történt az esti ülésben, midőn Batthyány Lajos jelentette, hogy föltételeire a döntő válasz még sem érkezett meg;

hogy a drávai tábor vezér nélkül lévén, arra is intézkedni kell stb.; ezen válságos helyzetben indítványozta Kossuth, hogy a táborba a ház biztosokat küldjön, ez által a nádor intézkedéseit gyámoltja a ház első sorban.

Másodszor gyámoltassék a miniszterelnök is a ház részéről, Erre nézve a háznak ismerni kell a dislocalt és disponibilis erőket s mivel ez nem oly tárgy a mi nyilvánosan tárgyalható volna stb., *«méltóztatnának néhány tagból álló választmányt nevezni ki, miszerint az, a disponibilis erőről, melylyel min. elnök úr intézkedhetik, magának tudomást szerezzen, s látván azt, hogy micsoda intézkedésekre van szükség, tehesen a háznak javaslatot.*

Batthyány L. kijelentette, hogy a fölvilágosítást megteszi akár a ház, akár a bizottság előtt, de a végrehajtásra nézve szabad kezét kér, mihez ha a ház nem járulna, minden pillanatban kész hivatalát letenni. Kossuth megjegyzi, nem kívánja azt, hogy e bizottmány rendelkezék; hanem tudomást szerezvén mindenről, ha a háznak is kellene intézkedni, ezíránt megtegye javaslatát a háznak. A ház ezekben megnyugodván, a táborba biztosokul küldettek Perczel, Asztalos és Bónis. A bizottságra nézve pedig határozottat szept. 15-én, a mint az akkori jegyzőkönyv 88-ik lapján 416. sz. a. föllelhető.

«Javaslatba hozatván oly bizottmány kiküldése, mely a hadevő állapotáról, s mindazon evőről, melyről rendelkezni lehetne, körülmenyesebben értesülhessen, miszerint a háznak a tapasztaltakhoz képest határozni lehessen. A ház tagjai szavazataikat, egy hat tagból állandó bizottmány megválasztása végett holnapi napon benyújtáná) áh».

A bizottmány tehát indítványoztatott 1848 szeptember 15-ikén az esti ülésben; s ugyan ekkor elfogadtatván, elhatározottat másnap 16-án leendő választatása, még pedig arra nézve, hány tagból álljon, csakis közbe szólólag, hat tagban történt a megállapodás.

A sajtó akkori közlönyeiben, úgy mint a hivatalos közlönyben nincs nyoma annak, hogy e bizottságra 16-ikén a szavazatok beadattak, csakis 21-ikén értesült a közönség a választás felől. A közlönyből az akkori jegyzőkönyvben szeptember 21-ikén a 461. sz. a. ez foglaltatván: *«a honvédelem érdemében munkálkodó küldöttség megválasztására beadott szavazatok összeszámításáról a jelentés beadatván, az elnök jelenti, hogy a honvédelmi küldöttségbe Kossuth*

Lajos, Nyáry Pál, Madarász László, Pálfy János, Patay József, Sembery Imre választattak.

A bizottmány választása szept. 16. délutáni ülésben.

Nagy forrongás- és bizonytalanságban volt az ország és Pest népe is. Batthyány Lajos sem tudván, elfogadtatnak-e föltételei, vagy sem, a képviselők sem tudván, nem kell-e rendkívüli hatalom fölállításhoz folyamodni, az a roppant többség, mely a kormánypartot képezte, ott állt, mint tehetetlen nagy tömeg, mely csak arra vár, hogy jobbra vagy balra lökik-e a körülmények.

16-án a délelőtti ülés befejeztetvén, miután már a 15-iki ülésben a 16-án tartandó ülésre ki volt tűzve a 6 tagú bizottmány választása körülbelül. 10-en 1 íá-en az elsőbb padokból leginkább értesítve egymást, hogy az ülés végével el ne oszoljunk, mielőtt a választandókra nézve megállapodnánk, a teremben maradtunk, s fölvetettük a kérdést, kikre szavazzunk?

Megegyeztünk abban, hogy Kossuthot be kell választanunk, majdnem egyhangúan állapodtunk meg Madarász Lászlónak és Nyárv Pálnak beleválasztásaikban. A többi 3 tagra nézve néhánvan azt ajánlották, érinkezzünk a volt kormánypart befolyásosabb tagjaival, s ők válasszák meg a mi ajánlottainkat, mi is rá szavazunk 3 jelöltjeikre. Nebányan és kivált én ez ellen azt kívántuk, hogy legfőlebb a királyhágóntúliakból megválaszthatjuk Pálfyt közülök, de az azontúli tagokat közülünk kell választanunk: meri most a veszedelem perceiben kellenek e bizottmányba a férfiak, a kik a miniszterrel szemben függetlenek. S e nézet elfogadtatott, kifejtettük azt is, hogy most a vész percében keresztül is vihetjük ezt kellő erélylyel.

A még hátra levő két tagra nézve többen ajánlották, hogy válasszassam bele én is, daczára annak, hogy ketten lennénk testvérek, és ajánltattak Perczel Mór, Patay József, Kubinyi Ferencz, Sembery, Kállay Ödön. Szétagazván a vélemények, és az idő cselekvésre lévén szükséges, végre abban állapodtak meg barátink, hogy megbíznak, bennem, állapítsam én meg, ki legyen a még hiányzó két tag. S azon szavazati lapokkal fogunk szavazni mind. A szavazati lapok elkészítését elvállaltam.

Körülnéztem jelenvolt barátink között azonnal, hogy melyik két barátunkat válasszszam ki; mindeniknek szeméből, lelkének tükréből csak a megnyugvást vehettem ki. De volt köztük egy régtől hű ellenzéki, ez az egyetlen elárulta azt, hogy ő kívánna bele választani.

tatni; most elosztásunk előtt így szólt hozzám «Józsí!» és fejével intvén, arczárai a megválasztás utáni sóvárgást olvashattam le. — Tisztában voltam a felől, hogy őt nem szabad beírnom.

Míg hazaérkeztem, folyton ezt hánytam-vettem. Nekem első gondolataim szoktak a legjobbak lenni. Politikai életemen át folyton tapasztaltam ezt. E bizottságra nézve az volt első gondolatom, hogy abban Kossuthnak, Laczinknak, nekem, Perczel Móricznak és Kállay Ödönnek kellene lennünk, s ekkor ott lehetne Nyáry is, a ki felől köztudomású volt az, hogy Kossuthnak személyes ellen-szenvese. Elhatároztam mégis, hogy magamat nem írom be. Perczel Móricz pedig a táborhoz küldetvén biztosul, Kállay Ödön meg az olaszok elleni segélynél a kormány politikája mellé nyilatkozván; bár tudtam, hogy e két egyénben sok erő és jóakarát is van, utol-jára Patay Józsit és Semberyt írtam, s azután ezeket irtuk be a már elfogadott négy után a szavazati ívekbe. Készítettünk pár száz szavazólapot.

16-án a délutáni ülésben az előttem levő asztalon ott voltak a készített szavazati lapok, s úgy történt a mint sejtettem.

A volt kormánypárt nem gondolkodott. Vezető lelke nem lévén, s a vész perceiben a felelősséget közülök senki magára nem vállalván vezettette magát az ellenzék erélye által.

A volt ellenzék az előttem kitárt lapokkal szavazott, s miután a volt kormánypárt tagjainak lehetetlen volt ezt meg nem látni, ők is nagy sokasággal jöttek hozzánk egymásután, s elfogadván szavazati tagjainkat, azokkal szavaztak.

A karzat az ellenzék tagjait a mint a terembe léptünk, zajosan meg-megéljenezte. Ez is hozzá járulhatott ahhoz, hogy a volt kisebbség szavazati íve legyen döntő a választásra nézve. A főindok azonban győzelmünkre nézve volt a hazának vészes percei, percek, a melyekben nem tudta a ház, vajjon lesz-e minisztérium, vagy összedől az? s ilyenkor a nagy többség átadja a tért az erélyes kisebbségnek.

Ma legalább nem csak átadta, de vele is szavazott kijelöltjeire. S így történt az, hogy megválasztattak *Kossuth, Madarász, Nyáry, Pálfy, Patay, Sevibery*. — Négyen tehát július 21-ikén eltörpített minoritásból.

Mikor és miként fejlett ki e bizottság honvédelmi bizottmányá?

A bizottmány, mely csakis tudomás-szerzés és előterjesztés végett választatott, s melyre nézve Batthyány Lajos már annak indítva-

nyozásakor kikötötte, hogy az ne intézkedjék, szerény körrel bírt ugyan, de mégis fontos teendővel. Nekik kellett megbírálni, elég-séges-e az erő, az intézkedés és ha nem, a ház elébe javaslatokkal állni elő.

Vagy azért, mert a jegyzőknek sok tenni valójuk volt, vagy az összeszedett szavazatokról a jelentést egy hamar nem készítették el, a választás eredménye, 5 nap múlva hirdettetett ki: a midőn ismét zivatarosabb volt a légkör, mint ama közben esett várakozás-, reményszálakban bizásnak néhány napja alatt.

Ártatlan, de fontos működését szept. 22-én kezdte meg a bizottmány.

A honvédelem iránti bizottmányra történt szavazás után, Batthyány Lajos megmaradt miniszterelnöknek, de a miniszterek 22-ikéig sem erősítették meg, *Kossuth* óhaj tóttá, kérdeztessék meg a miniszterelnök, hogy elég erősnek érzi-e magát a haza megmentésére? ha nem, akkor intézkedjék a ház. S bár *Deák* felhozta, hogy vezethetik az államtitkárok az ügyeket, ez ellenében meg, mert *Jelasics* mindinkább közeledik, *Madarász László* szükségesnek állítja a miniszter megkérdeszt; *Deák Ferencz* és *Ghyczy* nyilatkozatai ellen is a ház szükségét vélte annak, hogy (jegyzők. 466. sz. a.): *«kérdztessék meg a miniszterelnök, érzi-e annak szükségét, hogy a haza megmentésére irányzott intézkedéseinek végrehajtása körül, a ház őt rendkívülieg támogassa.*

Ezt jegyző által közölvén a ház a miniszterelnökkel, ugyancsak 22-én a délutáni ülésben a jegyző jelenté, hogy kész intézkedéseiről akárhol számolni, de ha határozólag akarna befolyjni a bizottmány, kész annak átadni a kormányt; mire (jk. 472. sz. a.):

«a bizottmány oda utasítottott, miszerint a miniszterelnök elfoglaltsága miatt meg nem jelenhetvén, a ház által kívánandó fölvilágosításokat e bizottság fogja adni; — kötelességévé tétetvén, hogy ha a ház intézkedésének szüksége forogna fenn, azt haladéktalanul a ház elébe terjeszse.»

Ez volt a bizottmánynak első utasítottása.

Batthyány L. miniszterelnök *Pestről* a táborba menvén, így midőn az ország kormány nélkül volt a székhelyen, a honvédelem ügyében megválasztott bizottmánynak kellett a háznak szept. 29-én hozott határozata szerint az intéző és végrehajtó hatalmat kezébe venni és gyakorolni; elsőbb üléseit a városházánál tartván.

Első falragasza *Pesten* 1848. szept. 29-én jelent meg ezen cím-

mel: «*A honvédelmi bizottmány nevében*», keltezve szept. 28. esti üléséből; Pest lakosságát nyugalomra kérve, biztosítván azt a kellő védekezési intézkedések megtétele iránt.

Midőn a képviselőház a sukoró-pákozdi csata folytán, elismerését nyilatkoztatta ki a haderő irányában, szintén *a honvédelmi bizottmánya*ra. *bizta* azt, hogy az jelölje ki azon képviselőket, a kik a ház ezen végzése felől a hadsereget értesítik.

S midőn ténynyé vált a nádornak hivataláról lemondása, és Batthyány Lajosnak is a miniszterelnökségtől eltávolíttatása, október 8-án határozta a ház, hogy:

1. *A honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos.*

2. *A míg az országnak törvényes kormányra nem lesz, a honvédelmi bizottmány mind azon hatalommal felruházatik, melylyel az országgyűlés bír.*

3. *A bizottmány egyes tagjainak teendőit az elnök jelöli ki.*

Megjegyzendő még, hogy a honvédelmi bizottmány megszaporított azáltal, hogy Mészáros Lázár, Szemere Bertalan és Pázmándy, a ház elnöke, is tagjaivá utasítottak; és a felsőház is választott négy tagot, jelesen b. Perényi Zsigmondot, gr. Eszterházy Mihályt, b. Józsika Miklóst és id. Pázmándy Dénest, és hogy Kossuth távolában Nyáry vitte az elnökséget; az államtitkárok pedig, a bizottmánynak rendelkezésére állandók, a honv. bizottmányhoz rendeltettek.

1848. október végső napjai.

A Közlöny 143-ik számában értesültünk:

Pulszky Ferencz Pottendorfról közli, hogy Kossuth felszólításával Ivánka és Dobay Windischgrätz herceghez küldetvén, Windischgrätz azt mondotta: «Mit Rebellen unterhandle ich nicht» (pártütőkkel nem egyezkedem), s az említettek Jelasics táborán át kísértetvén vissza, ez Ivánka Imrét Fligelli helyett ott fogta.

28-án elfoglalta seregünk Fischamendét, Schwechatot, 29-én Bécs-től 1½ órára állott. «A komáromi kaszások megfutamodván,» írja Kossuth 30-ról «hátrálnunk kellett.» Bécs hallgatott.

No természetesen! — Hát ha 28-án meg lehetett ütközni Windischgrätznek győztes seregével és Jelasics kiphent s erősített hadával, vajjon nem lehetett és nem kellett volna-e 10—16-ika közt már tönkretenni Jelasicsnak megtört és kétségbeesett seregét?

Bécs hallgatott! mert a magyar haderő fölött rendelkezők addig

hallgatgattak ágyúik szavával, midőn a támadásnak csakis a visszavonulás lett következménye.

Eredetileg hangzott erre nézve Kossuthnak a honv. bizottmányhoz írt leveléből az, hogy *«teljességgel Bécs alatt sem verettünk meg, hanem csak nem tudtuk egyszerre bevenni»*. Hát bizony csak *másodszorra* is bevették volna.

Bem tábornok. 1848 nov. 8.

Megmenekülve Bécsből, mely nov. 7-én bevétellett, 8-án érkezett Pestre, s előadá, hogy Bécs azért veszett el, mert nem segítettett.

Bemmel én november közepe táján ismerkedtem meg. Ő alkalmaztatni kívánt. Fölkereste a honvédelmi bizottmány tagjai közt fivéremet is, és ez őt minél előbb óhajtotta tábornokul.

Az utcán egy szintén lengyel, merényletet kísértett meg ellene. Reá lőtt, de nem találta. E merénylet miatt, melyet egy lengyel intézett, sokakban megingott a Bem iránti bizalom. Fivérem azonban a merénylőben az orosz hatalom eszközét gyanította.

Bem sokáig nem alkalmaztatván, fivérem által bemutatatta magát nálunk, és idejét sokszor töltötte körünkben; törve a német nyelvet; s mi törve vele a francziát.

Fivérem sokszor étkezésre is, de ebédutáni fekete kávéra, ha csak lehetett, hozzánk jött. Ilyenkor el-eljött Bem is, úgy hogy családunknak barátjává vált; negyedfél éves Jenő fiamat leendő segédének óhajtotta.

Vége kineveztetett Erdélybe s én többé vele nem jöttem össze.

A ház nagy elhatározása. 1848 nov. 9.

Nov. 9-én elhatározta a ház, hogy folytatja működését a míg megmenti a hazát.

Ez ülésben gr. Batthyány Lajos lemondott a követségről.

Nov. 27-én fölolvastatott Batthyány Lajos grófnak követségről lemondása. Decz. 5-én tárgyalatott, a *Magyarország népeihez*, báró Kemény Zs. által szerkesztett nyilatkozat, melyben ezek is foglaltatnak: *«Míndez istentelen merényletek a bécsi kormány által pénzzel s fegyverrel segítetttek.»*

«A királyi udvar levetette az álarczát s a bécsi minisztérium által megíratott az országnak, hogy a törvények nem fognak megtartatni,» stb. Tárgyalásában sokan vettek részt, köztük Hunfalvi Pál is.

A december második merénylet. 1848.

Az ország megdöbbenéssel értesült a december második merényletről. Nem volt az országban magyar, kivéve azokat, a kik készek voltak ki is törölni hazánkat az államok sorából, hogy szegyenek ne tartotta volna, az osztrák ház ez akarata mellett emelni szavát. Ferdinand lemondott, le Ferencz Károly is fia javára, és ez Ferencz József név alatt Olmützben kinyilatkoztatta, hogy fölvette az osztrák császári koronái; hiszi, sikerülend a birodalmat egy nagy státustestben egyesíteni; a birodalom egyik részében (Magyarországon) levő polgárháborút legyőzni, stb. stb.

A képviselő- és felsőház közös értekezleten megegyezett. *Decz. 7-én* olvastatott föl a megállapított határozat.

«Az országgyűlés kinyilatkoztatja, hogy az országgyűlés híre, tudta, megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalúlag nem rendelkezhetik.

«Kit törvény, alkotmány és országgyűlés el nem ismernek, annak senki ne engedelmeskedjék, a honarulás büntetésének súlya alatt.»

Hogy senki ne mondhassa, hogy úgy erőszakoltatt rá a végzés, és ha bárki ellene kívánna szólni, szólhasson; ez •okokból szoltunk mi néhányan hozzá, részleteiben is.

Végre elnök fölszólalt, a kik elfogadják álljanak föl.

Senki sem szolt ellene, a szavazásnál senki sem maradt ülve, tehát elfogadta azt egyhangúlag a ház.

Egy vélemény szent István első királyról.

Halász Bódi barátunk beszédéből azon rész. a mit szent István királyról ez alkalommal mondott, világos tanúsága, hogy a magyar nemzet tagjai közt mindenkor voltak, a kik szent István királynak a magyar nemzet irányábani nézeteit nemcsak nem helyeselték, de kárhoztatták is. Megjegyzése a következő volt:

«Már szent István is jól tudta azon jezsuita-fogást., hogy mi több nemzetiségi érdek van egy országban, annál könnyebb ott absolute uralkodni, azért tanította Imre fiát, hogy tisztelje a papokat, hozzon be idegeneket, mert «unius lingua regnum inbecilum ac debile est» (egynyelvű ország gyarló és gyöngé).

(Lásd a közlöny lapjait, 1848-ból).

A helyzet 1848 december 30-ig.

A magyar nemzet és haderő megkísérlésének napjait éltük. Egymást váltották a lesújtó hírek és tények. Az egész országban nem-

csak, de Budapesten is minden arravaló kar, köztük a lelkes Vasváry is, sietett a zászlóaljához a haza megmentésére.

Magyarországba egyszerre több felől tört be az ellenség. Decz. 14-e tájt Kassa vidékén Schlicket nem tartóztathatta föl a haderő. A felső haderő Pozsonyból 17-én kényszerűt hátravonulni. De *Damjanics* 12-én győzelemre vezette Alibunárnál seregét s az alvidéken a ráczok rettegett ostorává lön.

Bem is kibontá a magyar nemzet szabadságharczának zászlóját, s 13-án elfoglalta Nagybányát. Hadseregeink tehát vagy győzelemmel lengették a nemzet zászlóit, vagy visszavonulásban csatázva érdemelték ki a vitézséget.

Dicső vezérek és dicső harcosok örökítik ez időkből a nemzeti történelmet. Mint hírlé a közlöny is, hogy a midőn hátráló fuvatott, *Makray* százados így szólt: «előre fiúk, nem hátrálunk» és visszaverték az ellenséget.

Megtudtuk 22-én, hogy *Guyon* ezredes 1700 hőssel szuronyharczban öt óra hosszat tartóztatta fel a 15,000-nyi ellenséget *Nagy-Szombatnál*.

A szászokra nézve örökre szégyenletes tényt tudunk meg: a *szászoknak* egy feliratuk olvastatott föl decz. 11-én az osztrák birodalomnak Kremsier-be áttett birodalmi gyűlésének ülésén, melyben kijelentik, hogy ők részt akarnak venni az osztrák alkotmányos szabadságnak minden áldásaiban.

S ám ha meg kellett is nyugodnunk 28-án a sors ama csapásában, hogy *Görgey*, a felső hadsereg vezére, már Győrt is oda hagyta, enyhítette e csapást az, hogy *Perczel Mór* egyesült ama táborral, Moór táját tartván elfoglalva.

Felvillanyozta a csüggedezést az is, hogy 27-én *Bem* elfoglalta *Kolozsvárt* és helyreállította a csúcsai összeköttetést.

De *Görgey* iránt egy neme a bizalmatlanságnak támadt, mely betöltötte a levegőt.

Híre járt, hogy nem engedelmeskedik a kapott parancsnak, hogy a hadsereg nevében egyezkedésbe bocsátkozott *Windischgrätz*czel.

S midőn *Perczel* tábora Moórnál a túlnyomó erő által visszatolatott, mely alkalommal a moóri császári nemzetellenes németségnek némely tagjai házaikból lövöldöztek a honvéd seregre, és *Perczel* serege majdnem megsemmisített; ennek főokát abban mondották sokan, hogy *Görgey* nem ment segítségére.

Decz. 53-án ment a táborba Beöthy Ödön, az 55-ik zászlóalj őrnagyává, s vele ment *Ihász Dávid*.

Jegyezzük ki Windischgrätznek magyar nyelven kiadott rendeletéből a következőket:

Magyarország népeihez.

Ezennel Kossuth Lajost, a honvédelmi bizottmány valamennyi tagjait, és az ezek által a megyékbe és városokba szétküldött úgynevezett kormánybiztosokat, törvényen kívülieknek és földönfutóknak nyilatkozatom, megparancsolván valamennyi hatóságoknak és községeknek a legszorosabb felelet terhe alatt, hogy őket elfogják és a legközelebbi katonai oształéknak áldadják.

Azok, kik ennek daczára a pártütő kormánytól akármilyen csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedelmeskedni merészelnének, rögtönítélő bíróság útján tüstént ki végeztetnek.

Azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a császári kir. hadseregnek akármilyen módon kárt tenni törekednek tüzzel-vassal elpusztíttatnak.

Kelt győri tábori főhadiszállásomon, karácson hó 29-én 1848, Herczeg Windischgrätz Alfréd, császári királyi tábornagy.

Magyarországnak, a magyar nemzet ősi alkotmányának híveit tehát az osztrák hatalom kivégeztetéssel, az országhoz hű községek lakosait tüzzel-vassal pusztítással kívánta üldözni. És ezek óhajtották azt, hogy hű legyen hozzájuk a nemzet?

1848 december 30.

Decz. 23-ától az úrbériség kárpótlása tárgyalatott, többször másnapra is halasztatván és szavazás kéretvén a nevezetesebbeknél.

A 29-iki szavazásban részt vettek Batthyány Lajos gr. (újából, megválasztatván), Bezerédy, Deák Ferencz, Ghyczy, Gorove, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Kubinyi, Szász Károly, Sennyey Pál stb.

Följelelem őket azért, hogy ne mondhassák, hogy kivonták ekkor már magukat az ülésekből, s akár erőszakolás, fenyegetés vagy bármi más ok miatt, véleményeiket ki ne jelenthették volna. Miként megjegyeztem, hogy a Magyarország népeihez szóló nyilatkozatot Kazinczy szorgolta, Kemény tette fel, és Hunfalvy is tárgyalta.

Decz. 30-án kívántatott, halasztassék el az úrbéri kárpótlás tárgyalása. *Deák F.* is melegen pártolta ezt, mert sokakat érdekel a képviselők közül, és mert vannak közigazgatási kérdések, foglalkozunk azokkal. A vitatás fölfüggesztetett.

Sok mindenféle hír kering. Hogy van alkudozó békepárt, Kossuthot le akarják tartóztatni. Viszont, hogy az ellenséggel alkudozó képviselőket törvény elébe kell állítani, stb.

Nagy csapás volt, hogy Perczel tábora majdnem megsemmisített. Nincs megbízható hadvezérünk. Ki vagyunk téve a bizonytalanság csapásainak.

Deczember utolsó napjaiban az ellenségnek Budapesthez közeledése, a magyar haderő folytonos hátrálása aggodalmat okozott. A képviselőház megbízta elnökét, szólítsa föl a honvédelmi bizottmányt, terjeszse elő a hadsereg állását, az ország helyzetét.

Sokan szerettek volna egyezkedni. Voltak sokan, a kik úgy vélekedtünk, hogy az ország önvédelmi harcát földadunk nem szabad, a csaták veszteségei ne rémítsenek el bennünket, ki kell küzdenünk az ország függetlenségét.

Az országgyűlésnek Debreczenbe áttétele 1848 december 31-ikén.

Deczember 31-én délelőtt és délután számos felső- és képviselőházi tag jelenlétében a honvédelmi bizottmány gyűlést tartott s ennek következtében esti 6 órakor vegyes ülés hirdettetett ki.

Fivéremmel mentem együtt az ülésbe. Midőn közel valánk, kaptuk azt a hírt, hogy egy tömeg a vasúti indóház felé letartóztatta báró Bánfyt és Kund Vincze somogy megyei képviselőt; hír szerint azért, mert kikeltek Kossuth és a harcias politika ellen s izgattak annak megváltoztatására.

Fivérem azonnal ott az utcán írt néhány sort, melyben megbízott, mint a H. V. B. tagja, hogy ha letartóztatták, intézkedjem, hogy személyes szabadságuk biztosítsák; én tehát siettem az újjépület felé, s midőn a tömeghez értem, megtudtam, hogy letartóztatva nem is voltak. A tömeg Kossuth lakása előtt vonult el, őt éltetve, elleneit fenyegetve, de Kossuth is már ülésbe ment.

A letartóztatás csak hír volt, említették, hogy hallották a nevezetteknek kikelését, s le is tartóztatták volna, de eltűntek.

Ezek után a ház ülésébe mentem.

1848 december 31. vegyes illés esti 6 órakor. Elnök: Pázmándy Dénes, később b. Percnyi Zsigmond.

Az ülés elején nagy izgalomban voltak mind a két ház tagjai, egy felső- és egy képviselőházi tag letartóztatásának hírére, s fel-

szólal *Pálffy János*, és felhívta a rendőrséget, mit tud ez eset felől. (Kossuth megjelent.)

Madarász László válaszolt, hogy az esetről csak most értesült, okát nem tudja, de miután az országgyűlés határozatai nélkül tagjai vád alá nem vehetők, intézkedett a letartóztatottaknak azonnali szabadon eresztetésök iránt.

Elnök P. előadja, hogy ma délelőtt és délután tanácskozmány tartott, határozatai felett a ház döntend, de mert a tanácskozási órákhoz, sőt percekhez van kötve, jónak látszott a vegyes ülés tartása; a mi ha helyeseltetik, elnöklend a felsőház elnöke is.

(Kund Vincze a teremben megjelent.)

B. Perényi Zsigmond elfoglalja szintén az elnöki széket.

Elnök Pázmády. A mai tanácskozmánynak két tárgya van:

Egyik, vájjon nem volna-e szükséges az országgyűlésnek a kormánnyal együtt csata előtt, biztosabb helyre távozni.

A másik, hogy küldessék néhány tag az ellenség táborába, speciális meghatalmazás nélkül, a fővezért felszólítani, hogy az országgyűlés oly békefeltételeket, melyek az ország függetlenségével, szabadságával s a nemzet becsületével és jólétével megegyeznek, elfogadni hajlandó. Nyilatkozzék, mi a szándéka? mert a ház a harc okát nem ismeri.

E két tárgy az, mely fölött az összeült háznak határozni kell. Méltóztassanak iránta nyilatkozni.

A képviselőház tagjai közt nagy volt az izgalom, még a letartóztatási hír valótlanságának megtudása után is; mert sejtették a védelmi harcnak ellenesei, hogy esetleg, a védelem folytatásának hívei ellenükben támaszkodhatnak, s végső esetben- talán fel is hívnák segélyül, a fővárosbani éber s a haza ügye mellett izgalmasan tüntető közönséget.

Én e nyilatkozatokból néhol a nevezetesebbeket szó szerint, a többi beszédet kivonatban érintem.

Kossuth Lajos kinyilatkoztatja, hogy én «magam szólítottam fel a tanácskozmányban a házat arra, hogy az országgyűlésnek és a kormánynak ideiglenes székhelyét máshova tegye át.

«Szükségessnek tartom a következő okoknál fogva.

«Tökéletes hittel és reménnyel vagyok igazságos ügyünk győzelme iránt; de a csaták kimenetele isten kezében van, azt vélem, hogy ha az országgyűlés és kormány a maga székhelyét, mielőtt a csata itt a főváros közelében vívatik, máshova át nem tenné, meg-

történhetnék, hogy a csata rossz kimenetele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képvisellete; pedig annak zavarba jönni nem kell, nem szabad.

«És mivel úgy vagyok meggyőződve, hogy ha bár egy-két, vagy tíz csatavesztés következnek is, *a nemzetnek igazságos ügyéről lemondani mindaddig nem kell, valameddig annak védelmére van erő, és van akarat még a nemzetben;* tanácsosnak tartottam, hogy az országgyűlés és kormány ennek ne legyen kitéve.

«E szempontból terjesztettem elő e kívánatomat. — Hozzá járult tanácskozás közben, a béke megajánlásának indítványa: mire nézve kötelességemnek tartom nyilatkozni.

«Mindig azt mondtam, hogy Magyarország nem támadó harcot visel, nem akar semmit acquirálni, csak megtartani azt, a mire a király megesküdt, a mihez törvényes joga van; s miután egyebet nem, csak ezt akarja, s én a szerencsétlenségek legnagyobbikának tartom a háborút, *csak egyet ismerek ennél nagyobbat, egy nemzet halálát, s egy nemzetnek gyalázatát.*

«Tehát nem vagyok ellene, ha az országgyűlés meg akarja kísérteni azt, vájjon azon részen, mely igazságtalan háborút visel Magyarország ellen, van-e valami akarat az igazságnak fentartására.

«Azok után, mik az ellenség részéről történtek, s azon nyilatkozatok után, miket az ausztriai monarchia részéről a kremsieri országgyűlésen mondatni hallottam, megvallom, nem nagy reménnyel vagyok, hogy e lépésnek sikere legyen;

«hanem ha lesz sikere, áldani fogom az órát, midőn az országgyűlés közbenjárulása által oly békét eszközöl a nemzet, mely által megvédte szabadságát és becsületét; ha pedig sikere nem lenne e lépésnek, újabb ösztön lesz a nemzetnek, megállani az igazságos harezot az utolsó emberig.

«Kiket ki akarunk küldeni, kikre e szép hivatás fog esni, fel fogják találni utasításukat azon szavakban, miket elmondadni hallottam, hogy t. i.

«Kötessék béke Magyarország szabadságának, becsületének, s jólétének megóvására!»

Gr. Batthyány Lajos: «A kormánynak nem lehet és nem szabad az utolsó perezben innen távozni, mert annak már ott kell lenni a maga helyén, mikor majd innen hátrább nyomul a sereg, s mindaz — ki elszoríttatik.

«De az országgyűlésre nézve azt gondolom, ily nagyszámú testü-

letnek egy helyről a másikra áttelepítése ily háborús időkben sok bajjal jár, nehezíti a kormány lépteit is.

«Azt gondolom tehát, legczélszerűbb volna, az országgyűlés maradjon itt addig, míg úgyszólván itt maradhatásának végperce el nem érkezett; a kormánynak ellenben adjon parancsot, hogy rögtön távozzék Debreczenbe; és ott biztosságban intézkedjék azokra nézve, mik a nemzet védelmére megkívántainak.

«Az országgyűlésnek azután fenmaradt azon tiszte, miszerint a küldöttségnek jelentését fogadja el, s bocsátkozzék érintkezésbe, bírálja meg és határozzon a teendők fölött; a nem reménylett esetben pedig tőle fog függni, vájjon in corpore által kívánja-e magát helyeztetni Debreczenbe, mit én az előzményeknél fogva nem tartok gyakorlatilag szükségesnek és hasznosnak, hanem akadályos dolognak; vagy pedig magát prorogálni fogja-e addig, míg az idők olyanok lesznek, hogy hatásköre biztosítottabb leend».

Bezerédy István pártolja *Batthyány Lajost*.

Madarász László. «Uraim! Magyarországnak alig volt nevezetes!) évszaka, mint a jelen év; alig nevezetes órája, mint a jelen óra.

«Ha azt gondolta az országgyűlés némely tagja, hogy elég lesz kiabálni a szabadságot, és ha eljönnek a vész perczei, vissza lehet lépni, akkor az nem volt hű nem csak képviselői kötelességéhez, de még emberi létéhez sem.

«A képviselőháznak kellett tudni, minő harc az, mely Magyarország ellen vívatik.

«Márcziusban Magyarországnak szabadságot akartak adni, mert a körülmények akkor igen rosszul voltak; s csak

«rövid idő múlva, a nádor irományai közt találtattak oklevelek, melyek szerint azt javasolta, miszerint Magyarországnak harcot kell elkölteni, mely az eperjesi laniénát idézze elő.

«Az országgyűlés ezt tudta akkor is, mikor az úgynevezett ol-münczi trónváltozás történt.

«És mit tettünk? Számot vetett mindenki képviselői kötelességével, s minden magyar embernek azon nagy föladatával, hogy ha jelenleg Magyarország nem tudja kivívni a szabadság harczát, úgy elveszett.

«Magyarország soha sem volt elfoglalva Ausztria által, Bécs már nyögött Magyarország fegyvereinek súlya alatt; és most nem is kérdezi meg az országot az, ki magát magyar királynak nevezi; ha-

nem egy Schwarzenberg, hozzánk nem tartozó ember ellenjegyzése mellett adja tudtára a népeknek, hogy hódoljanak neki.

«Magyarország soha sem hódolt meg senkinek, itt a király eskü-dött hűséget az országnak. Magyarországon tehát nem mi esküszünk a királynak, hanem a király jön hozzánk, és isten színe előtt esküszik meg, hogy jogainkat védeni fogja.

«Mikor így állunk, és tudja mindenki, hogy ha Magyarországot akár fegyverrel, akár béke útján győzik le, ne ártsa magát senki!» elenyészett nemcsak Európában, hanem a földszínen is; *cselekednünk kell: mert*

«lehetetlen! hogy Magyarország népe a képviselőktől utálattal ne fordulna el, s átkot ne mondana reá, hogy ha veszély van, ők volnának az elsők, kik fejüket járomba tartandanák.

«Nem annyira föl hév ülés ez! hanem gyermekkoromtól bennem megerősödött eszme, hogy szabadság nélkül élni nem kívánok.

«Már most miképen áll a dolog? a ki azt kívánja a jelen perczben, midőn a tábor közel van a fővároshoz, hogy az országgyűlés Pesten maradjon, az meggyőződésem szerint félénk ember; a ki azt kívánja, hogy harcz veszélyei közt az országgyűlés tanácskozzék, s ezt lehetőnek hiszi, az nagyon téved.

«Ki azt kívánja, hogy az országgyűlés menjen máshova, hol a háború nem éri el, az nem kívánhat egyebet, mint hogy az ország szabadságáért mindent megtegyen.

«És így midőn azt mondom, menjen el az országgyűlés, nem mondok kevesebbet, mint hogy továbbá is egy törvényes constituált hatalom legyen Magyarországon.

«Teszem azt, elérne bennünket az ellenség és Windischgrätz csak egy proklamációt bocsátana ki, hogy minden képviselő tartozik itt megjelenni, mi fog történni? Nincs más mód idejönni vagy menekülni. Méltóztassanak csak visszaemlékezni, hogy utolsó Lajos alatt Franciaországban a kamara háromszor húzta vissza végzéseit.

«Azt gondolják önök, merészel valaki kimaradni? ha élet-halál büntetés alatt ide van rendelve?

«Már most teszem azt, összejő a képviselőtestület, és Windischgrätz rendeletet bocsát ki, hogy ezt meg ezt méltóztassék végezni; az országgyűlés azon helyzetbe jó, hogy tanácskozni sem képes, annál kevésbé végezni, a legnagyobb áldozat lenne egy protestáció, hogy például ezt vagy azt alá nem írjuk.

«De ez országgyűlés úgy mint más országgyűlések, nem lenne

egyéb, mint registratorai azon hatalomnak, mely zsarnokságával jön ide.

«Magyarországnak nincs két megyéje sem! melyről azt ne kel-
lene mondani, hogy egyre állítják az önálló seregeket, és minden
megye önállólag akarja magát megszabadítani a zsarnokságtól, és
hogy Magyarországnak azon népsége, mely mindig megtartotta
Magyarországot, még nem is határozott. A nép fölkelend és meg-
fogja védeni Magyarországot.

*«Ha pedig egyezkedésbe akarunk ereszkedni, akkor nem kíván-
nak kevesebbet, mint kimondatni a néppel azt, hogy önök azt azért
kívánják, mert irhájokat szerették megmenteni.*

*«Ám határozzák el önök, ha tetszik! hogy menjen el a H. B., a
képviselők pedig maradjanak itt, de mit tesz ez! nem egyebet, mint
önök halálos ítélete kimondását. Magyarország történetét jól ismer-
rik önök, meg van ott írva, kik adták el Magyarországot.*

«Mi elmegyünk! de az országgyűlés nem teheti, hogy magát
hazánk jelen szabadságával ne indentifikálja, ezt nem szabad tennie.

*«Amikor így elmondom nézeteimet, azon véleményben vagyok,
hogy a képviselőház határozata, miszerint a békét próbáljak meg,
sikerre nem fog vezetni; mert ha esküvéssel erősített alkotmányunk
nem ad garanciát, egy csatavesztés bizonyosan nem ad azt.*

*«Ha győzünk, akkor lesz helye a békeföltételeknek, hanem midőn
bizonytalanságban vagyunk, annak megkísértésében nem látok egye-
bet, mint babérkoszorúkat szerezni a haza rovására.*

*«A történet lapja felírja majd az árulók neveit, s a nemzet átka
fog kísérni bennünket, ha nem leszünk képesek Magyarországot
megvédelmezni, mert Magyarország a föld színéről el fog töröltetni.*

*«E meggyőződés vezetett elmondani nézetemet, nehogy valaha
engem bélyegezzon meg e dolog.*

*«Higyjék el önök, e nemzet felfog támadni! s első boszújának
azok lesznek áldozatai, kik szabadságát nem védelmezni, hanem
elárulni akarják. Ha egyezkedni akarunk, s azt mondjuk, hogy
Magyarország alkotmányának s függetlenségének megtartására
kövessünk el mindent, megtettünk minden lépést! hanem az
országgyűlés ne különböztesse el a kormánytól, mert mondom
önöknek, hogy a veszélyre elmegyünk, de ugyanezt kívánja önöktől
is a hazának jövődjéje. Kívánom tehát, hogy összetett váll akkui
mi, kik képviselők és magyarok vagyunk, küzdjünk a hazáért; azt,
ki a másikat elhagyja, löje főbe a legközelebbi.» (Éljenzés.)*

Simonyi János. Sikerre semmi kilátás nem lévén, a küldöttség küldetését időveszteségnek tartja. A kormány és országgyűlés, hogy Debreczenbe menjenek, következetességnek látja.

Elnök b. Perényi. «Gr. Batthyány Lajos szentül azt véli, hogy a H. V. B. az országgyűlés itt maradása esetén is sikeresen működhet, ellenkező véleményben vagyok. (Helyeslés.) Ősz szakádon) kezeskedik, hogy ismerem nemzetemet, ha a honvédelmi bizottság nem lesz egészen az országgyűlés kifolyása, nem lenne meg a teljes bizalom, s így a siker. Gr. Batthyány azt is véli, hogy az országgyűlés, ha a végperczekig itt marad is, erélyesen intézkedhetnék; én ebben is ellenkezőleg vélekedem, mert az utolsó perczekben nem lenne meg az elég erő az országgyűlés összetartására. Távozzék tehát Budapestről az országgyűlés a honvédelmi bizottmánnyal együtt. A kiküldetésre nézve mindenki kívánja, hogy békésen érhessük el azon jót, melyet harcz nélkül átengedni nem akarnak. Nincs igen nagy reményem a sikerhez, de a kísérletet mellőzhetlennek tartom.»

Hunkár Antal (veszprémi főispán): «Maradjon együtt a honvédelmi bizottmány, az országgyűlés; hanem menjünk mind, hova hamarabb, mert holnap az ellenség Buda határában lesz. Ha szilárdak akarunk maradni, ha azt akarjuk, ne legyen az országnak honvédelmi bizottmánya és ne legyen anarchia: holnap 7 óraker el kell mennünk innen, távol, biztos helyre; hogy sikerrel intézkedhessünk. De az első előttem az, hogy bizonyosan mind ott legyünk. (Helyeslés).

Az ellenséges hadseregnek utána jó Fiquelmont, és lábraállítja az ő tisztviselőit, kinevez nem szabad szolgabírákat, hanem Kreiskomiszáriusokat, és fehér monturba bújtatja a lakosokat 18—40 évesekig, és elküldi Olasz- és Csehországba.

Ez így van, felséges haza! Csak ötöd napja, hogy mikor előhoztam e szavakat Veszprémben, azt mondták a veszprémiek, inkább meghalunk mind, mintsem hogy németek legyünk.

Tehát maradjunk mind együtt, és honnan lesz az elindulási hely? itt majd evidenciában kell tartani, hogy ki lép a vasútra? föl kell olvasni a követek neveit, és a ki nem lesz ott, az halálfia (helyeslés).

A ki föllépett, mint képviselő: annak jogait védni kötelessége; az nem lehet hitszegő, ha pedig az akar lenni: lakoljon életével.

Ki kell ezt szigorúan mondani, és szigorúan megtartani, s az olyannal úgy bánni, mint desertorral.

Fölszólítom tehát a kormányt, hogy tegyen ez iránt intézkedést «zür Evidenzhaltung», s a ki ott nem lesz bizonyos órában, azzal úgy bánják, mint hazaárulóval.»

Batthyány Lajos gr. emelt ismét szót s nyilvánítá, hogy az országgyűlésre nézve tett indítványát szívesen visszaveszi; azzal, ha valaki azt mondja, hogy ez vagy amaz félénk, azzal nem törődöm. Én ki fogom mondani véleményemet akkor is, ha Madarásztól kell tartani. Hunkár sanctióját nem tartom helyesnek. Ily kényszerítő mód a törvényhozáshoz nem illik. Csatlakozik hozzá *Bezerédy István*.

Kossuth Lajos is kinyilatkoztatja, hogy oly ember szolidaritása, a kit bottal kellene oda verni, neki nem kell; inkább maga viseli a felelősség terhét. A veszprémi főispán nyilatkozata azon túllovgiasságból indult ki, hogy ő nem szeretne megszorodni azon, ha csak egyetlen képviselő is elmaradna.

Pest is bizonyára meg fog nyugodni, hogy nem lesz csatahelylyé. Pest, ha Magyarország szabad nem lesz, virágzó soha nem lesz.

Azért kell a mielőbbi távozás, hogy mielőbb sikere legyen a működésnek. A vegyes ülés maradjon együtt, míg a jegyző a határozatot fölteszi, mely azonnal hitelesítettván, hagyassák meg az elnöknek, hogy a holnapi Közlönyben jelenjék meg a ház határozata, mely szerint *tudja meg a nemzet, hogy az országgyűlés határozata az, hogy a nemzet szabadságharcza nincs föladva, hogy mindenki engedelmeskedni köteles a honvédelmi bizottmány Pest vagy bárholnan adandó rendeleteinek.* (Közhelyeslés.)

Elnök *Pázmándy Dénes*: Hogy az ellenséges táborba választmány küldessék, az ország alkotmányos szabadságának, becsületének, jólétének alapján békét kötni, ez senki által nem elleneztetván, úgy hiszem ki lehet mondani végzésül; (közös helyeslés után) *ezt tehát végzésül mondom ki.* A tagokra nézve ajánlatot teszek, méltóztassanak választani: Majláth György, Majláth Antal, Lonovich egri érsek, Batthyány Lajos, Deák Ferencz és Bezerédy István.

A mi az országgyűlésnek Debreczenbe való áttételét illeti, az ellenindítvány visszavéttetván, azt is kimondhatom végzésül, *az elmenetel a honvédelmi bizottmánynak meghagyatik. Ezek a ház határozatai.*

Ezután tanácskozás fejlett ki a választmány tagjai száma iránt,

és kiből alakíttassék. Báró Perényi kinyilatkoztatta, hogy az ajánlott számot sokalja, s hogy ő bizonyos körülmények miatt gr. Batthyány Lajost megkímélné, ő 4-et óhajtana küldeni, s ezek lennének Majláth Gy., Majláth Antal, Lonovich és Deák Ferencz.

Batthyány Lajos gr. jónak vélte nyilvánítani, hogy nem tudja, miért indítványozta Perényi Gábor az ő kíméltetését? Ő kijelenti, hogy kellemetlenséget vagy veszedelmet nem ismer a haza szabadsága körül, ellenben ha mint persona ingrata nehezítné meg az ügyet, szívesen eláll kineveztetésétől.

Erre azután lehetetlen volt Perényinek azt nem nyilvánítani, hogy ezt nem értette, s miután oly szívesen ajánlkozik reá a gróf! isten látja lelkét, nem akadályozhatja meg kiküldetését.

S elnök ennek következtében *Batthyány Lajos* grófot, daczára hogy annyian elleneztek, a mennyien kívánták, választott tagul mondja ki.

Deák Ferencz is fölszólt, hogy «Sikert nem reménylek, azon hatalom, mely a pesti országgyűlést el nem ismeri törvényes testületnek, minket sem fog fogadni, de a ház parancsol, teljesítem. De múlhatatlanul szükséges, hogy némieket határozottabban mondjon meg, s mielőtt elosztunk, azt is kell tudnunk, elfogadják-e a megbízást a tagok.

Ekkor ismét zaj és zavar, minek az elnök azon kijelentése vetett véget, hogy a kimondott vezérelv keretén belől mindent tehetnek, túl semmit sem, s hogy más utasítás nem kell.»

A hitelesített jegyzőkönyv szövege a következő: Jegyző Záborszky Alajos.

A képviselőház határozatának következtében, felszólíttatván a H. V. B., hogy hazánknak átalán, de különösen hadseregünk állapotáról és működéséről jelentést tegyen.

Ennek folytán a H. V. B. elnöke előadta, hogy az ellenségnek a fővároshoz közeledése miatt, az országgyűlés tanácskozása minden pillanatban mostani helyén lehetetlenné válhatván, az országgyűlés és kormánya Debreczenbe áttéssék, és minden törvényhatóságok ezentúl is az ország kormányának engedelmeskedni tartozzanak.

Továbbá indítvány tétetvén, hogy a haza jelen eldöntő perczeiben a békés kiegyenlítés a nemzet becsülete, törvényes szabadsága és jólétének alapján és biztosításával megkísértessék.

Mindezek határozattá váltak. Mire Majláth György országbíró, gr. Majláth Antal, Lonovich József érsek, gr. Batthyány Lajos és

Deák Ferencz megbízatván, oda utasítottak, hogy az ellenség-fővezérétől fegyvernyugvást, és a czéloztatott békekötést kieszközölni iparkodjanak; sőt a körülmények úgy hozván magukkal, ő cs. k. felségéhez Ferencz Józsefhez is járuljanak. Miről a törvényhozáshoz jelentésök elváratik.

Ez volt az 1848. december 31-ki esti ülés lefolyása.

A harcot földadni hajlandó párt intézett oldaltámadást, de visszavonúlt; így kiküzdett az országgyűlésnek Debreczenbe áttétele. De az önvédelmi harcot föl nem adók sem voltak elég erősek, hogy elejtették volna a gyöngeség jelét. A szorongattatások végperceiben is meg kellett tenni a békekísérleteket, akkor, a midőn Deák Ferencz sem remélt semmit a kiküldetéstől.

Mi nemzetünkbe vetett hittel üdvözlöttük az országgyűlés áttételét. Minél nagyobb volt a veszedelem, annál inkább éreztük a kötelességet, megvédeni hazánk szabadságát és nemzetünket.

MÁSODIK RÉSZ.

1849. JANUÁR 1.

1859. OKTÓBER 8.

KÜZDELEM. ÁRULÁS. SZENVEDÉS.

Szeretet ... hah, ezt a szép virágot
Tövestül kiteptétek ti rég,
S kidobtátok azt az országútra,
S ott átment rajt a szekérkerék.
A mely megtört esküvéstekkel
Megterhelten, világszerte jár...
Bármit mond a szemtelen hízelgés,
Nincsen többé szeretett király!

Petőfi.

Sikolt a harci síp! riadj magyar, riadj!
Csatára hí hazád, kifent aczélt ragadj.
Villáma fesse a szabadság hajnalát.

Czuczor.

Csatájok a védelmezett népjog csatája volt!
Amit szent eskü szent kötés ellen, zsarnok tiport.

Bajza.

Debreczenbe menetelem 1849.

1848 deczember 31-én a képviselőház üléséből a vasúti indóházhoz mentem. Fivéremmel családunkat 30-án este Paksra küldtük.

A vonaton volt Kossuth, családja és környezetén kívül, fivérem, Mérey Móriczék, barátink közül Kovachich.

Vájjon jönnek-e képviselőtársaink? Mennyi időnk lesz hatásos intézkedésekre hazánkat megmenteni? Ezek felől elméltünk. Bízunk a magyar nemzet szabadságszeretetében, s hittük, hogy nagy küzdelmek árán bár, de győzni fogunk.

A vonat eleinte többször meg-megállt. Kossuth a nagyobb városoknak és törvényhatóságoknak, többen írván azt, rendeleteket mondott toll alá. Fölvívására néhány hatóság részére én is fogalmaztam, s ezeket részben a vasúton, részben Szolnokon írta alá.

1849 január 1. Szolnokon a barátok kolostorukban hazafias szívesseggel fogadtak és helyeztek el. Én Kecskeméten át családomért Paksra mentem, s borzasztó hidegekben január 7-én nőm és Jenő fiammal érkeztem Debreczenbe. Csodáltam, hogy Pázmándy Dini még nincs itt, mert menet Kecskeméten találkozván vele, azt mondá, hogy mielőbb Debreczenben lesz.

A békepárt gonoszsága. 1819 jan. 8.

Debreczen, 1849. jan. 8. és 11.

Mily nyomorulttá teszi a férfiút az önzés, félelem, mikor a haza legválságosabb perceiben az önfeláldozás- és bátorságban kellene mindenkinek vetekedni.

Lélekemelő elhatározásokra hittem én késznek a képviselőházat. Azt véltem, hogy ha már szeptember és október hónapok oda érlelték a volt legmérsékeltetteket is, hogy később mint egy test egy lélek hozta meg a ház határozatait, a haza és az alkotmány

megmentésére, azt hittem, hogy Windischgrätznek ismert dolyfös nyilatkozata után nem fog találkozni egyetlen egy sem, a ki százszorosán ne érezné inkább e kötelességet. S ha már 1848 szept. 24-én *Deák Ferencz* indítványára kimondta a ház egyhangúlag, hogy «*míg az ellenség ki nem takarodik az országból, a ház sikeresen érintkezéseket sem kezdhet*», még inkább kell ezt most követelni a ház minden egyes tagjának is.

S minő átalakulás! Mily nyomorultság, minő eltörpülés!

A városházához kértünk esti értekezletre. Meglehetősen megtöltöttük a termet, de visszataszító volt már az is, hogy az elnökök közül egyetlen egy sem érkezett meg, sőt a honvédelmi bizottmány tagjai közül is többen, és Nyáry Pál is távol van. Megkértük Palóczy László lelkes társunkat, hogy a míg az elnökök megjönnek, legyen ő folyton korelnökünk. Megtette.

Izgalmas, leverő jelenetet éltünk át.

Bartal György ugyanis úgy 10—15 társai által körözve, a kik között bámulatunkra Bezerédy Istvánt és Kubinyi Ferenczet is láttuk, hosszasan beszélt sok mindenről, veszéyes helyzetünkről, utóbb oda lyukadt ki, hogy társai nevében is azt kérdezte Kossuth-tól «*jót állhat-e a kormány személyeik- és vagyonaikért?*»

Egész lényünkben fölháborított e föllépés. A haza a legnagyobb veszedelemben van, e vész elhárítására, annak legyőzésére összes erőnkkel kellene működnünk; s ekkor előállnak emberek, a kik saját személyeik és vagyonaik biztosítását követelik! Mit nekiök nemzet, haza, alkotmányos szabadság!

A fölháborodás már-már kitör. Láthatta azt Bartal a képviselők arczkifejezéseiből, mily rút téren mozog. De a ki hozzá fogott a nemzetkáromláshoz, kitarja az minden képességeit! Így ő gunyorosan azon kifejezést is megkoczkázta, hogy «*azaz unbedingte Unterwerfung*» (feltétlen alávetés) «*nem mindenkire egyenlően veszedelmes ám*».

Erre megszakadt türelmünk s oda kiáltottunk sokan, egyenként és többen is egyszerre. «Mit akar, mit akarnak, miért jöttek ide ez emberek?» «Nem a hazát akarják ezek védelmezni?» «Saját becses egyéniségeiket, vagyonaikat jöttek megmenteni?» «Lehangolni a nemzetet vagy elárulni jöttek-e ide?»

S föl-föl kezdett hangozni a tömegeből, hogy «el velök!» »távozzanak!» «hagyjanak magunkra», «ritkuljunk, hogy tisztuljunk». Gzafolni őt, arra senki sem tartotta méltónak. Reméltük, vártuk,

hogy ha voltak merészek magukat így lealázni, lesz bátorságuk a haza sorsát nem intézni, de távozni.

Kossuth jónak látta, hogy engesztelőleg közbelépjen, mondván «a hazának megmentése mindnyájunk kötelessége, egyesült erőnk meg fogja menteni a hazát, ekkor lesznek személyeink és vagyónunk biztosítva». S az a tizes-tizenötös csoport, látván a nagy sokaságnak ellenök kitört viharát, meghúzta magát, megelégedett vele hogy visszavonulhatott. Látszólag megnyugodtak *Kossuth* szavaira.

Nyugtalanul, izgatottan távoztunk. Idejvetelőknek s mégis e fellépésüknek okait nem tudom összeegyeztetni. A ki idejött, annak a végsőig a haza szabadságának és alkotmányának kivívására kell működni. Ők ez ellen saját érdekeiket kívánják biztosítani. Jobb lett volna távol maradniok. Mindenkor zsidbasztólag fognak ők hatni törekvéseinkre. Csapásnak tartottam, hogy nem tisztulhattunk meg tőlük.

Első ülés Debreczenben 1849 január 9.

Pázmándy lemond jan. 5-én Kecskemétről, mert az események aggasztólag hatottak kedélyére, mihelyt állapota javul, elfoglalandja képviselői székét. Megállapodtunk, a két alelnök szólíttassék föl megjelenésre, elnökválasztás iránt később fog intézkedni a ház.

Kubinyi Ferencz kívánja, üléseket ne tartsunk. Nem is tarthatunk, míg a kibékülés végett *Windischgrätz*hez és Bécsbe is küldött bizottságunk jelentést nem tesz. Csak zárt üléseink lehetnek.

A ház *Kossuth* kijelentését helyeselte, hogy nincs ok miért zárt-ülésezni; a mit kell mondani, megmondjuk nyíltan. A békebizottság működésétől függeszteni fel a mienket káros, mert mind a hadsereg vitézsége, mind a nemzetnek hazájához hűsége azt kívánják, hogy az országgyűlés mihamarább mondja ki a szót, hogy: »*Vagyunk ma mint tegnap voltunk*».

A béke emberei szárnycsattogtatásainak sikertelensége után, *Kossuth* jelentette, hogy seregeink 5-én hagyták el Pestet. Bem sikeresen és győzelmesen halad. *Mészáros*t megverték *Miskolc*znál, de segélyt nyert. Kéri, hogy a néphez, a mely lelkesen védi a hazát, nyilatkozat bocsáttassák ki. Ez *Asztalosra* és *Kemény Zsigmondra* bízatik.

A ház helyesli s elrendeli a 12 és 6 kros ezüst és a 30 és 15 kros kincstári utalványok kibocsátását.

Megbízattak a jegyzők is, hogy az elintézetlen tárgyak jegyzékét elkészítsék. A jövő ülésben még 2 jegyző fog választatni.

A békepárt erőlködése. 1849 január 13.

Debreczeni országgyűlés és békepárt erőlködése. Miként lehet ez? Hiszen Debreczenben — úgy vélné egy idegen is — csak azok jelentek meg, a kik az osztrák ház által kezdett e hódítási harcz ellen végig a leglelkesebben fognak küzdeni.

Bármily hihetetlen és meglepő is, hogy Pesten a legveszélyesebb esetekben nemcsak nem ellenezte, sőt hozzájárult a határozatok hozatalához, tehát mintha megszűnt volna létezni, itt meg Debreczenben alig érkezve meg, kitűnt azonnal, hogy mégis van békepárt; s veszélyes, még a feltétlen megadást sem mindenkire egyenlően veszélyessé hirdető békepárt, ezt lehetetlen volt észre nem vennünk.

Január 8-án álca nélkül mutatják be magukat Bartallal. 9-én Kubinyi Ferenczcel tesznek kísérletet, megvárni mit végez a békéltető küldöttség. A mai napon pedig már erős csatát vívtak, hogy bármi kedvező lenne is helyzetünk, kössük meg magunkat.

Mi lehet mindezeknek lélektani megfejtése? Semmi más, mint hogy védelmi harczaink sikerében nem bízva, alapot akartak teremteni a békére személyeik és vagyonuk biztosítása miatt. Mert emlegették ugyan az 1848-iki törvényeket, az alkotmányt mint békefeltételeiket, de 8-án Bartal ügyetlensége annyira leálcázta őket, miként tisztába lehattünk az iránt, hogy czéljok a minden áron békülés.

Január 9. és 13. közt megérkezett *Pálfy* alelnök, de oly betegen, hogy megszánta, a ki rá nézett. A hiányzott jegyzők közül *Irányi Dániel*, *Kazinczy Gábor*, a honvédelmi bizottmányba *Nyáry Pál*.

A 13-ik ülésben felolvastatott a december 31-iki küldöttség-jelentése, mely e következő:

«Magyarország gyűlésének. Múlt évi decz. 31-én történt kiküldetésünk következtében, folyó évi jan. 1. napján délután Promontorba mentünk a főhadiszállásra. Onnan két tiszt kíséretében Hamzsabégre értünk, hol az ottani katonai parancsnok Géczy honvédhadnagyot adta mellénk 12 legénnyel és 1 trombitással, katonai kíséretül: hogy minket a császári tábor előrségeig kísérjen.

Mi Hamzsabégről megindultunk későn este, s mivel Martonvásáron sem tudták megmondani, hogy az érintett tábor előrsei

mely tájon állnak, a kísérő tiszt nem tartotta czélszerűnek tovább menni, s a sötétben bizonytalanra tévelyegni. Ott késtünk tehát néhány óráig, s reggel megindultunk Vál felé, mert értésünkre esett, hogy herceg Windischgrätz főtabornokot, hihetőleg Gsákvár, vagy Bicske táján fogjuk találni.

Válban megtudtuk, hogy azon éjjel Verebre érkezett egy tete-, mesb hadsapat, által mentünk tehát azonnal Verehre, de mire oda értünk, onnan az egész katonaság előre nyomult Baracska felé.

Verébről tehát elküldöttük a kísérő huszártisztet Baracska felé, azon megbízással, hogy ott, hol az említett tabornak bármely részét találja, ittlétünket jelentse be, s a parancsnokot szólítsa fel, hogy minket a szokott módon, Windischgrätz herceg főtabornokhoz kísértessen.

A tiszt este visszaérkezett, s a Baracskán talált tábor főparancsnokától bán Jelasicstól azon választ hozta, hogy mi a főtabornokot másnap délben már Bicskén találандjuk. Katonai kíséretet nem küldött, de kísérő huszártisztünknek adatott egy iratot, melyben Bicskéig háborítatlan utazása biztosítat ott.

Mi tehát másnap jan. 3-án déltájban kíséretünkkel együtt háborítlanul ide érkezünk, s azonnal a kísérő huszártisztet, és gr. Majláth Antalt elküldöttük, hogy minket Windischgrätz hg főtabornok úrnál jelentsen.

Csakhamar értesítettünk arról, hogy a hercegfőtabornok, a küldöttségnek négy tagját elfogadja ugyan, de gróf Batthyány Lajost nem fogadhatja.

Ezen izenetre, miután egyik társunk elfogadása megtagadtott, mint országos küldöttség érdemileg ugyan nem működhattunk volna, nehogy azonban bármit elmulasztjunk a cél elérésére, s remélve azt is, hogy ha a hercegfőtabornok bölcs kiegyenlítésre célzó küldetésünkről értesítve lesz, talán hajlandó leend az összes küldöttséggel érintkezésbe bocsátkozni, mi 4-en a hercegfőtabornok előtt megjelentünk:

Majláth György országbírója előadó, hogy mi a magyar országgyűlésnek küldöttei vagyunk, s erre a hercegfőtabornok azonnal azt felelte, hogy ő a magyar országgyűlést el nem ismeri, minthogy azt ő felsége eloszlatta.

Elmondó mégis az országbírója békés kiegyenlítésre célzó küldetésünket; de a hercegfőtabornok határozottan azt válaszoló, hogy azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvás-

ról, sem bármi egyéb egyezkedésekről szó sem lehet, hanem «*egyedül csak feltétlen alávetésről*» (unbedingte Unterwerfung). ő az országot fegyverrel fogja elfoglalni; katonai kormányt hozand be, s majd akkor ő felsége fogja elhatározni a jövőre teendőket.

Most azonban ő felségéhez sem bocsát minket, mert őtet ő felsége teljhatalommal ruházta fel, s ő felsége sem adna egyéb feleletet. Ő tehát tanácsolja, hogy feltétlen alávetéssel igyekezzünk kegyelmet nyerni ő felségénél. A katonaság azonnal tegye le a fegyvert; s esküdjék hűséget ő felségének, az elfoglalt várak pedig haladék nélkül adassanak által.

Mi ezen válasz után, látva, hogy miután az országgyűlés sem ismertetnék el, s mi országos küldötteknek nem tekintetünk, s ő felségéhez sem bocsáttatunk, kérdést tevénk az iránt, hogy mikor és mi módon mehetünk vissza? s kérdésünkre az válaszoltatott, hogy mivel a herczegfőtabornoknak előre nyomuló seregei hadi munkálataikat már Buda közelében is megkezdték, visszamenetelünkre most intézkedések nem tétethetnek, addig, míg azt a hadi munkálatok megengedik.

Eltávozván a herczegfőtabornoktól, azonnal szállás rendeltetett számunkra, s gr. Batthyány Lajos is velünk együtt van. Ellátásunkról rendelkezések tétettek, s legillendőbben bánnak velünk. Kiséretünk, a huszártiszt s legényei, szintén nem levének visszabocsátva.

Ez volt küldetésünknek eddigi lefolyása; melyről sietünk az országgyűlést előre tudósítani. A herczegfőtabornok ajánlotta, hogy tudósításunkat szokott katonai úton tovább juttatja.

Izgalmas tanácskozás keletkezett, melyben a nemzet legszabadabb szellemű intézményeinek híve, *Bezerédy István*, a volt kormányok alkotmányosértéseit ostorozok, *Kubinyi Ferencz* és *Nyúry Pál* is, és ez megátalkodottan, majdnem kihívólag küzdöttek a békepártiak érdekében.

Szacsavay kezdte meg a csatát; hiszi, hogy a «feltétlen alávetés» csak edzeni fogja a honszabadság kiküzdését. *Asztalos* kimondatni kívánja, hogy a küldötteknek békülesi meghatalmazása megszűnt.

Bezerédy a harcot az 1848 mellett folytatni kívánja, de a küldetést is fenntartja. Oly eredményre mint Amerika jutott, mi nem kívánunk jutni, s annak is voltak békeköveitei. A küldöttség kísértsen meg továbbá is mindent, mit a nemzet becsülete, jóléte, szabadságának alapján megkísérthet.

Kossuth Lajos. Kijelentései közt nevezetesebbek a következők:

«Nem arról beszélék, jó-e, tanácsos-e e téren alkudni, hanem azt mondom, hogy ezt tenni nem lehet. A magyar nép ha védeni fogja magát, megél, fogja-e ezt tenni? (Felkiáltások «fogja.») Ha fogja, akár én, akár ki e kormányon megmenti a hazát De ha nem tenné, akkor tessék még ma leütni fejemet, mert nem tudom megmenteni e hazát.» (Lelkesedés.)

Határozatokra hívja fel a házat, fősorolván mit kell tenni:

1- ör. Azon kijelentésre, melyben halállal kínálnak, nincs más felelet, mint az, «védekezünk utolsó emberig» s ez rövid nyilatkozatban a néphez is megiratnék.

2- or. Emlékezem, midőn az országgyűlés első perczeiben 200 ezer fegyverest kértem, akkor Nyáry Pál s az egész ház felállt s felemelt kézzel azt mondta «megadjuk,» midőn tehát azt kérem, mondja ki a ház, hogy «*mi Magyarország képviselői a harcznak utolsó perczéig együtt maradunk,*» ily önkéntes esküre hívom fel önöket, hogy ezt nyilatkoztassák ki!

A képviselők erre mind felállnak, s esküre felemelt kezekkel a legnagyobb lelkesedés közt, egyhangúlag fölkiáltják: «*együtt maradunk.*»

Mély meggyőződésünk volt, hogy ha valaha, most kell a képviselőknek a határozatokat egyhangú lelkesedéssel elfogadni. Mégis daczára annak, hogy csak előbb esküdöztek, kezeiket felemelve a harcz folytatására és hogy nem lehet alkudozni, *Kubinyi Ferencz* lándzsát tör a mellett, hogy a küldöttség továbbra is bizassék meg a béke kieszközlésével.

A képviselők nagy zömét megszorítja e viselkedés.

Kossuth fölszól, meggyőzni őket óhajtságuk helytelensége felől.

A képviselők zajosan kívánják a végzés kimondását, s midőn végzést akar mondani az *elnök*, *Nyáry Pál* szólni kíván, de előtte lévén felírva, beszél *Irányi D.*, a ki kijelenti, hogy: «ha a californiai kannibálhoz küldtek volna követséget, az sem tartóztatta volna azt le. A ki ily előzmények után egyezkedésről beszél, sikertelen kíván, a megbízatás zsibbasztólag fogna hatni; «és én nem fogok egyezkedni királyi házzal többé soha, legkevésbé a habsburg-lotharingiai házzal.»

«*Ferencz Józsefet* nem ismerték el önök királynak és mégis küldöttséget küldtek hozzá, láttuk miként fogadta, és mégis egyezkedni kívánnak (felkiáltások «nem akarunk»), ha nem, akkor el kell fogadniok *Kossuth Lajos* indítványát.» (Elfogadjuk.)

Ámde úgy akarta a mostoha sors, hogy Debreczenben értük meg azt, hogy a honvédelmi bizottmány egyik tagja kelt síkra megdönteni a nemzeti erő azon politikáját, melyet most Kossuth jelzett.

Nyáry Pál ajánlotta, hogy Metternichtől tanuljunk. Okoskodott, megczáfolván azon mondatát «ne beszéljünk, hanem tegyünk.» Végül kijelenti, elfogadja Kossuth indítványát, de e hozzátétellel: védjük magunkat a meddig lehet, s fel nem adjuk a nemzet jogait; mindamellett a nemzet törvényes jogainak s függetlenségének alapján minden pillanatban készek vagyunk a békére.»

Annyira felháborították e tünetek a jelenvolt jobb érzésű nem képviselőket is, hogy Újházi László főispán is szólni kívánt ellene, de nem lévén vegeyes ülés, nem beszélhetett.

A nagy sokaság szavazást követelt, még pedig az indítványokra egyenként és külön. Tehát elnök sorban teszi föl a kérdéseket:

1. A képviselőház utolsó csepp vérig védendi a haza jogait s szabadságát. *(Elfogadjuk.)*

2. A képviselők a harcz végperezéig együtt maradnak. *(Elfogadjuk.)*

3. A hadseregben a kik helyüket meg nem állják, büntetésök halál. *(Elfogadjuk.)*

4. A ki a föld népét fosztogatja, büntetése halál. *(Elfogadjuk.)*

5. Minden, a mi az ország részére adatik, utóbb megtérítetik. *(Elfogadjuk.)*

Kazinczy Gábor kérdi ezek után, hogy Nyáry indítványa bennfoglaltatik-e Kossuthéban. S egy óránál tovább keserű harcz folytattatik, ki óhajtván ők mondatni, hogy semmi esetben sem fogunk többet kívánni, mint az 1848-iki törvény. Mennyire káros volna ez a nemzetre, melynek nagyobb biztosítékokra van szüksége, hiában magyarazza nekik Kossuth. *Nyáry* újból síkra kel, hogy ne vigyük tovább a dolgot, mint status quo föntartásáig. Előhozza, hogy egy külföldi lapban írták: *«Kossuth meg akarja magát koronáztatni,» «másik republikát mond,»* 3-ik más képtelenséget; s fenyegetésre ment át, hogy különben ellenünk fognak nyilatkozni. *Kállai/ és Madarász László* kimutatják követelése helytelenségét.

A képviselőket fölingerli Nyáry fenyegetése, követelik a szavazást.

Hunfalvy is előállt, hogy ha Nyáry indítványát el nem fogadjuk, meg fogunk semmisíttetni.

Elnök fölakarja tenni a kérdést. De nem lehetett, mert most meg *Nyáry* más alakba önti indítványát, hogy *«a képviselőkéz a nemzet*

jogait, az ország integritását, alkotmányát megvédi, békét is csak ez alapon fogad el.»

Lett ennek folytán zaj és zavar. Mi ez alakban el is fogadhatánk, de inkább helyeseltük a Kossuth által kifejtett nézeteket. De a minden áron egyezkedők súgtak s megnehezteltek Nyáryra. Kazinczy kijelenti, miután Nyáry Pál visszavonta előbbi indítványát, ő azt magáévá teszi, és kéri szavazásra kitűzetni. Elnök fölhívja a házat, «álljanak föl, a kik Nyáry pótlékát elfogadják.» Néhányan állván csak föl, elnök kimondja «nincs elfogadva.»

Kellett ez, békepártiak? nagy erőfeszítéssel vitt csatákat elvesztettétek.

A hitelesített jegyzőkönyvi kivonat ez:

«A képviselőház a feleletből a legnéltöbb indignációval meggyöződven, mikép az ausztriai ház oly feltételeket nem áll szabni, minőket tökéletesen megvert nemzet irányában sem szabad tenni,

Elhatározásunk 1849 jan. 15.

Palóczynál összejöttünk 15-en, ú. m.: P., M. L., K. Ö., U. L., egy akarattal elhatározta, miszerint országos léteit, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig védelmezni fogja.»

P. S., L. P. H. M., S. G., S. I., K., D., M. J., H. B., B. S., H. P., esti 7 órakor, tanácskozni afelett, hogy mi legyen működésünk célja, miután tapasztaltuk, hogy a képviselőknek egy része az 1848-iki törvények épségben tartásának Ígérete mellett kész feladni a küzdelmet. Az általunk ismert Kovács Lajos-liga pedig, most még szinte ezt emlegeti, de kész lesz kevesebbel is megelégedni.

Elhatároztuk, legrosszabb esetben sem engedni az 1848-ban kivívottakból, sőt ekkor is biztosítékokat követelni.

Győzelem esetén pedig a mit reméltünk, véget szakítani a mohácsi vész óta tapasztalt szerencsétlenségnek; és fejedelmi ugyanazonosságban sem álló, külön, független állami életet biztosítani.

A kormányzat alakjára nézve az európai körülményeket fogjuk számba venni. Óhajtottuk, miként Hunyady János korában történt, önválasztotta kormányzóval intézni hazánk ügyeit.

A nagy szerencsétlenségek napjaiban jól esett lelkennek a bátor és lelkes férfiakhoz illő e határozat, mely a vészben is fölemel s erőt ad a századonként alig egyszer előforduló küzdelem megvívására.

Váljon szerencsésebbek leszünk-e mi, mint volt Rákóczy, nemzetünknek e nagy életküzdelmében?

Hírek Budapestről.

Hirdetés. Pestmegyében, Budapest-Jászkun kerületben, Esztergám- és Fehérmegyében.

1. Buda és Pest városok, és a fennevezett vármegyék s kerületek ostromállapotba helyeztetnek.

2. Ő Felsége Ferencz József császárunk és királyunk kormánya elleni fellazítások, rögtönítélet útján hadi törvényszék szerint bűntetteinek.

6. Budapesti lakosok 36 óra alatt minden fegyvert átadni tartoznak térítvény mellett.

7. Kinél azutánul fegyver találtak, rögtönítélet alá esik.

9. Minden összeköttetés a H. V. B. vagy elnökével, vagy a felosztott országgyűléssel tiltatik; ellene vétők hadi rögtönítélet alá stb.

Kelt 1849 jan. 7.

Gr. *Wrbna Ladislav.*

A Casino és Gyűlde bezárattak. Pesten sárga-fekete lobogók; továbbá, hogy *Havas József* mint császári biztos működik s falragaszokon hívja fel a lakosságot, hogy magasztos feladatában a felforgató párt ellen gyámolítsák.

Buda, jan. 14. 1849. Hirdetés. «Ő Felsége Windischgrätz Alfréd egy bizottmányt alakított, hogy azon egyéneknek, kik a magyar pártütési mozgalmaknál vagy semmi, vagy csak kisebb mértékben részt vettek, igazolhatásukra alkalom adassék, «cs. k. hadpolitikai központi bizottmány» név alatt.

E bizottmány általi idéztetéseknek, rendeleteknek engedelmeskedni kell.»

Hír, hogy Windischgrätz Léva és Ipolyság felé küldött 4000 lovas, 5000 gyalog serege Görgey által megverettet, a sebesültek úgy 2000 felé; Schwarzenberg hg. ott megsebesült s Váczon meghalt.

Pálfy János lemond, 1849 jan. 18.

Elnök jelenti, hogy Pálfy János mind az alelnökségről, mind a honvédelmi bizottságban tagságáról lemond.

Pálfy így szólt: «Leghibásabb embernek, még az árulónál is hibásabbnak tartom azt, ki a hazának ily nagyon kritikus perczeiben oly terhet mer elvállalni, melyre vállalai nem elég erősek. S itt nem romlott egészségemet értem, mi a bizottmányi tagságot illeti, ki mondom hímezés-hámozás nélkül, érzem, hogy magamat e kritikus

perczen Magyarország kormányzására elég erősnek nem tudom, tehát semmi esetre abban részt nem vehetek.» (Jól van! Helyes.)
Megköszöni.

Csodálatos egy népség volt ez a békepártnak egy része, ezek közt Pálfy János is, kiről elég azt tudni, hogy «erdélyi.»

Veszedelem perceiben bárányszelídek, alázatosak voltak, kinézésükre nézve is. Merő szájalmat keltett a házban Pálfynak tisztán megjelenése is, mint a ki életének végperceihez közeleg.

A ház csakugyan fölmentette Pálfyt volt tisztségeitől.

S pár nap múlva még csak a legcsekélyebb nyoma sem volt azon élet-haláltusának, melyben megsajnáltuk.

Meggörbödött háta lassan-lassan kiegyenesedett, s minél tovább, annál inkább tűntek el a betegségnek látszott jelenségek.

Havas, Babarczy, Fiáth büntetendők, 1849.

Jan. 21. a honvédelmi bizottmány elrendelte, hogy:

1. *Katonatisztek*, ha megesküdték az ország védelmére és nem küzdenek a császáriak ellen, ha *belföldiek*, mint honárulók hadi törvénszék elébe állíttatnak.

2. A kik az ellenségtől hivatalt fogadnak el, mint *Havas*, Pesten. *Babarczy* komissair Pestmegyében, *Fiáth Ferencz* stb., ezek hazaárulók. Hazaárulókat a nemzet büntetlenül nem hagyand.

3. A közönség értesítetett, hogy Dunántúlról folyton érkeznek újonczok.

4. *Bem* 17-ikén Puchnert Gálfalva és Megyes közt megverte.

Képviselők távolléte, 1849 jan. 22.

Számosan jelentek ugyan meg a képviselők Debreczenben, de sokan el is maradván, barátainkkal már január 15. szükségesnek tartottuk azt, hogy ha mindjárt nem alkalmaztatik is az engedelem nélkül távollévőkre azon szigor, a melyet a ház a szász távozó képviselőkre kimondott, sőt még az sem azonnal, a mit Pázmándy mint elnök 1848. decz. 9-én ajánlott és a ház helyeselt, hogy ha engedelem nélkül elmaradt a képviselő, a kerület választásra hivassák fel, de értésökre kell adnunk azt, hogy büntetlenül nem maradhatnak el.

Január 22-én elnök jelenti, hogy Madarász Józsefnek van indítványa: «számlálja meg a ház, hogy a meg választott képviselők közül kik jelentek meg Debreczenben? a meg nem jelentek közül kik vannak távol akár a ház által adott engedelemmel, akár kormány-

megbízás következtében, végre kik azok, kik a háznak engednie és *kormány megbízás nélkül vannak távol.*»

Elnök figyelmezteti a házat, hogy a beadott névsor folytán van Madarász Józsefnek indítványa is, mely így szól: *«Mivel zon képviselők, kik a ház engedelmé vagy a kormány kiküldetése nélkül vannak távol Debreczenből s jövő február hó 10-ig itt meg nem jelennek, úgy fognak tekinteni, mint kik tisztüket hűtlenül elhagyták, s többé helyüket el nem foglalhatják, s az illető választókerületek utasítandók lesznek, hogy helyettük más képviselőket választanak.»*

Megállapítottat, hogy az igazolások az elnöknek adassanak át, a ki február 1-éig a nem igazoltak névsorát elő fogja terjeszteni, és a ház később fog intézkedni.

Kossuthnál. 1849.

Fivérem mindig ösztönzött, hogy valamely kiküldetés elfogadásával mutassam ki erélyemet, és közeledjem Kossuth Lajoshoz. Visszautasítottam. Január vége felé esti 10-kor meglep s előadja, hogy Perczel Mór elhagyta Török-Szent-Miklóson a tábornokot, Kossuth a haza nevében óhajtja, menjek és rendelkezem.

Mentem a városházához, és Kossuth átadta a már kész megbízást.

Török-Szent-Miklóson félig ruházatlan, lelmi szerek hiányában levő csapatokat leltem. Isten csodája volt, hogy a zűrzavart az ellenség föl nem használta, mely ismét Szolnokon van, s tartható naponta, hogy támadja seregünket. Aulich őrnagy tartotta fenn a lelkes, de elhagyott s majdnem mindenben szükségét szenvedett csapatokat.

Az éj nagy részét a kellő intézkedéseknek szenteltük. Megtettem mindazt, a mit Aulich kívánt, a kit én értelmes, miveit és hű honfinak ismertem meg.

De elkeserített az, hogy ily rendtelenséget túrt a kormány. Nehezteltem Perczel Móriczra is, hogy oly gondtalan volt, s el merete hagyni a sereget. Ezek okának a honvédelmi bizottmányban levő ellenkező nézetet véltem. Neki ültem, s tényeimről számot adva kijelenttem, hogy ily kormánynak szolgálatomat föl nem ajánlhatom.

Ismét Debreczenben voltam.

A közbentörtétek.

1. *Nagy-Enyed* jan. 8. borzasztó szerencsétlenség érte. — Szász Károly értesítése szerint, oly vérfagyasztó tényeket csakis vandal nép követ el. — Ugyanis 8—9000 főre tehető oláhság beizent a városba, hogy nem fog bemenni. A lakosság lefekszik, és éji 11 órakor puskalövések költik fel. — Az oláhok Török Dániel ügyvédet elevenen megsütötték. Öregek, ifjak, asszonyok, csecsemőket, irgalom nélkül agyonlőtték. 15 fok hidegben kiűzött apróbb gyermekek megfagytak.

2. A bácsi hadseregnél, *gróf Eszterházy Sándor* táb. vezér és több tiszték lemondván, *Vécsey* tábornok és *Lenkey* ezredes megtartották azt, a csapatok lelkesen viselvén magokat.

3. *Dembinszky Henrik* altábornagy, a szolnoki, török-szent-miklósi, tiszafüredi és tokaji seregek fővezéréül nevezetett ki. Középtiszánál Szolnoknál alatta Répásy vezényel.

Komárom várában teljes és lelkesült hazáhozi ragaszkodás van.

4. *Rudics József* Bácsban a haza védelmére mindennel ellátva két lovaszt ajánlt fel.

5. *Nagy-Károly városa* helvét vallású hitközsége 8 mázsás harangját ágyúöntéshez ajánlotta fel.

6. *Máirmarosmegye* 1200 mozgó nemzetört állítván, Magyarhon igaz ügy mellett kész küzdeni.

7. *Aradon* Gaál Sándor alezredes portyázó csapatot alakított.

8. Beregben a lelkészek is a nemzet iránti ügynek kitűnő hívei, köztük kiválik *Pásztély András*.

Tábornoki s egyéb kineveztetések

Kiss Ernő (decz. 22-iki ranggal) altábornagygyá. 1817. sz.

Damjanics János (decz. 20-tól) tábornokká. 1819. sz.

Gr. Vécsey Károly (decz. 12-től) tábornokká. 1818. sz.

Őrnagyul *gr. Andrásy Aladár*, Bemnél segédtsiztként.

Boer Antal és a szászok. 1849.

A szászoknak nemzetárulási istentelenségeire hívta föl Boer Antal a közfigyelmet, mondván, «a szász nemzet hazaáruló fölbujtotta egész Erdélyt». Egész Erdély ki van fosztva vagyonából.

Ha csak a hadi költségek kifizetésére Ítéltetik, ez nem lesz büntetés, mert ekkor fizeti a magyaroknak elrabolt vagyonából. A szász nemzet hazaáruló. Kívánom tehát, hogy annak minden jószágai a magyar állam részére lefoglaltassanak, s az egyesek kára is térítessék meg.

Ezt kívánta Boer Antal, s ez volt akkor a magyar nemzethez hű királyhágóntúli részek magyarjai-, székelyeinek óhajtása. Emlékezem rá, fivéremet vágyták volna megnyerni biztosul, remélve, hogy az fölismeri és gátot vet a szászok és oláhok hűtlensége- és kegyetlenkedéseiknek. S midőn Bem megfékezte az osztrák hadat, de az oláhság és szászság ekkor is árulást forralt, s végpusztítást a magyarra; emlékszem a székelyeknek azon óhajtására: «engedtessek meg nekik, elbánni e két hűtelen fajjal». Nem engedtetett meg.

Fekete Lajos kérdése 1849 február 3.

Föltűnt képviselői körökben az, hogy a Közlönyben *Csernáttonij Lajos* január 30. és február 1. fölriasztó lelkes czikkeket írt az árulók és gyávák ellen, a kik a nemzet ügyét vesztettnek hirdetik, s a kik el akarnák a nemzetet ámítani azzal, hogy az ellenség javát óhajtja.

Azt sejtettük néhányan, hogy talán Nyáry Pál és hívei, megbukván békejavaslataikkal január 13. a házban, a sajtóban óhajtanak csatát kezdeni és Csernátony előre fölhívja a közönség vigyázatát.

Február 3. jelentette az elnök, hogy azon követek névsora kész, a kik távollétüket nem igazolták. A képviselők megnyugodtak abban, hogy tartsa őket az elnök ügyeletben.

A honvédelmi bizottmány kérvén azt, hogy intézkedjék a ház a Közlöny ellenőrzésére nézve, a ház ezt a kormányra bízta.

Madarász László fölhívta a házat, gondoskodjék, hogy azok, a kik politikai bűnök miatt elfogatnak, törvényes politikai bíróságok elé állíttathassanak. Többen ugyanis a nép által letartóztatván, Debreczenbe küldettek. Ha a ház nem gondoskodnék, utóbb népitételek hozatnának. A ház hosszabb tanácskozás után abban állapodott meg. A kormány készítsen javaslatot, az nyomassék ki, osztassék szét s vétessék tanácskozás alá.

Különös kérdést intézett a kormányhoz Fekete Lajos, ú. m. minő lépések tétettek Katona Miklós, Vay Miklós, Nádaszy ezredes és azon számtalan állítólagos hazaárulók ellen, kik még most is élnek.

A Közlöny 1849 február 8.

Sejtelmem február 3-áról teljesült. Nyáry Pál a Közlönyben kívánja aláásni a képviselőháznak január 13-iki határozatát. Jókai Móricz nevű fiatal íróval, a ki, mint mondják, befolyása alatt áll, íratott czikkeket, a melyek ama határozattal ellenkezően úgy tüntetik fel harczunkat, hogy végének az osztrák házzali kiegyezésnek kell

lenni. Az osztrák császári házat pedig a dúló háborúra nézve ártatlannak mondják.

Az egyik cikkben a következők foglaltatnak:

«A király minket nevez pártulóknek, s mi még sem neveztük a királyt pártütőnek soha. Nem akartuk elzárni a békülhetés útját.

Mi még most is azt mondjuk, mi nem akarjuk a királyt trónjától megfosztani, hanem azt akarjuk, teljesítse kötelességét.

Mi a harcot nem kezdtük, mi megtámadott alkotmányt, jogainkat védni fogtunk fegyvert, s mihelyt azok biztosítva leendnek, megszűnünk áldozni a nemzet vérével.

S legyen bárki, a ki Magyarországot hitünk és meggyőződésünk szerint boldogítani tudja, helyt adunk neki az ország kormányán. Más föltét alatt soha és senkinek».

A másik cikkben, írva február 8., ezek is foglaltatnak:

«Mentül beljebb megyünk a harci mozgalmakba, annál több adatunk van arról meggyőződni, hogy sem a császár, sem a praetendens, sem tán maga az egész császári család nem faktor a mostani eseményekben.

Jelenleg is a császár Prágában, a praetendens és István herceg Hradzsinban, *mind a hárman hihetőleg orvosi felügyelet alatt* vannak, *Zsófia* hercegasszony ez alatt Münchenben, *János* herceg Frankfurtban mulat.

Mindannyian távol e mozgalmak színhelyétől, *még talán híretől is*.

Ausztria háborút csinált békés tartományainak, hogy azokat meghódítsa. Itt világosan látható, hogy nem a dinasztia, hanem egyesek érdeke dolgozik».

Midőn e cikkeket elolvastuk barátinkkal, megütköztünk azon a sok ferdítésen, badarságon, a mely ezekben foglaltatott. Például az első cikkben királyról, a másodikban császárról és praetendensről beszélni, midőn a király leköszönt elég alkotmányellenesen.

Azután a császári házat mentegezni, mikor «rendeletére», parancsára tüzzel-vassal pusztítatik az ország, azt mondani, annak, azoknak ezek felől talán hírből sincs tudomások.

Megtudtam, hogy az ifjú, a ki ezeket írta, az poéta; s ez megfejtette e cikkeknek megírhatását; hiszen a példabeszéd is mondja, hogy «sok szabad azoknak». Azontúl Nyáry Pálnak, mondják, pártfogoltja is.

És mégis elszomorító jelenség volt ez! Az 1848-iki fiatalság közül egyiknek a márcziusi napokhoz még oly közel, s már is ilyeket

írni, hogy «a király (a ki nincs) teljesítse kötelességét!» hogy «a császári ház és tagjai ártatlanok a Magyarország elleni e harczviselésben», hogy a ki az ő «Nyáry és békepártos» hitök és meggyőződésök szerint boldogítja a hazát, csak annak és e hit mellett adnak helyt az ország kormányán.»

Valóban ha mindezek nem lettek volna önmagukban oly nevetéses hányivetiségek, meg kellett volna borzadnunk a gondolatra, hogy mivé fejlődhetik még ez ifjú majd egykoron, ha oly közel a föllelkesítés napjaihoz már ily hernyóvá változott.

Más komolyabb oldalról is elszomorító volt ez, mert meg kellett győződünk, hogy Nyáry és társai, a kik nem bírták január 13-án keresztülvinni «csak azért is kiegyezünk» elvöket, most már szervezik magukat, s ha lehet, a házban is, ha ott nem lehet, a sajtóban fogják aláásni a talajt, hazánk függetlensége harczának föladására.

Bűnös merényletet láttam ebben hazánk és nemzetünk ellen, mert terjesztették a csüggedést, biztattak a nemzeti küzdelem feladására, s békét, bármi áron békét szorgolva koczkáztatták az alkotmányos szabadságot is.

Ott voltunk tehát a honvédelmi bizottmányossal 1849-ben, a hol 1848-ban a minisztériummal. Ellentétes irányzat harczolt egymással. S ha Nyárynak nincs meg ereje, hogy midőn a ház helyteleníti elveit, még sem mond le, nekünk nem szabad túrnunk, hogy a hivatalos Közlönyt használhassa fel elveink aláásására.

Megfogom kérdezni a kormánytól, helyeslésével történnek-e ezek?

Petőfi lelkesít.

Enyhítsük ez elszomorító esetek miatt felháborodott kedélyünket *Petőfi Sándornak* február 3. Vízaknáról irt levele kivonatának közlésével.

«Bem táborában vagyok. Soha vezér, soha sereg hősieb dicsőséget mm fejtett ki, mint január 21. Nagy-Szebentőli elvonulásunk.

Urai leszünk Szebennek. Erdélyben tönkre lesz téve a reactió, utolsó ízigen.

Akkor azután megyünk vezérestül seregestül a Tisza partjaira, hogy a rózsák hazájának is megmutassuk diadalmas zászlóinkat; megyünk folyamok gyanánt, mint hajdan a Bethlenek, Rákóczyak, Tököliek, s hullámainkon viszsük a szabadság bárkáját.

Petőfi Sándor.

Mily istenien magasztos! mi jól esett lelkemnek az 1848-iki fiatal-ság közül e romlatlan léleknek fönséges érzése.

Jer! Jertek Bemmel!! Lengessétek szerte hazánkban diadalmas zászlóitokat, hogy ne csak Szebenben, de Debreczenben is; a fejét már békepárt alakjában felütni készülőt s az egész hazában némít-sátok el a reakciót, utolsó íziglen.

Jertek, mert míg ti pirosló vérrel hozzátok hullámaidokon a szabadság bárkáját, itt a népszabadság ellenei fejedelmi kegymosolyokra vágyakoznak. Meg ne késsetek!

Branyicskói győzelem és jobb bíróink 1849« február.

1. Február 5. *Guyon* vezérlete alatt a magyar sereg szurony-szegezve 23 erős hegyi állásból verte ki az ellenséget, délutáni 1-től éjféli 12-ig; az ellenség ágyúit is szuronyokkal foglaltatták el, Branyicskónál.

2. *Klapka* Kassa felé szorította az ellenséget; később seregeink Kassán.

3. *Aradról* Gál Miklós jelenti, hogy az ellenség benyomult a városba, de délutáni 3-kor Asztalos a 29-ik sz. századdal visszaverte a Maroson túlra.

4. Jeremiás Miklós és Filep György őrmesterek néhány előőrsi legénynyel Gyöngyös városába benyomulván, a polgármestert, a ki az ellenség után Miskolcz felé eleséget szállított, és *gróf Montecucculi* vasas-ezredest, elfogták és Debreczenbe hozták.

Az őrmesterek hadnagyokká neveztettek, a közvitézek mindenike négy arany jutalmat kapott.

Kérdéseim a Közlönyre 1849.

Madarász József két kérdést tesz:

1- ször teljesített-e az, hogy a Közlönyben, a ház és a honvédelmi bizottság elveivel rokon czikkek jelenjenek meg?

2- ször a Közlöny 23-ik számában Jókai Mór aláírással megjelent czikk szellemét magáévá teszi-e a honvédelmi bizottmány.

Madarász László közbeszól: «Dehogyan teszi».

Nyáry Pál. A Közlönyt naponta átnézi Józsika Miklós, így a 23-ik számú Közlöny is átment kezein, tehát nem kell e miatt a kormányt megkérdezni. *Áttétetett a kormányhoz.*

Vésztörvénytörvény 1849 febr. 10.

A vésztörvénytörvény iránti javaslat komolyan megvitattott. Kazinczy, Kovács Lajos és Bezeredy oldaltámadásokat tettek, de az elfogadhatlanok visszautasították. Azon javításokat, a melyek az egyéni szabadság biztosítására szolgáltak, nem csak hogy nem támogattuk, de sőt ily javításokat mi is sürgettünk. Célunk csak

az volt, hogy a hazaárulás bűnétől visszaretentessenek, s ha mégis elkövetnék, megbüntettessenek az egyének.

Harczra kellett kelniünk saját politikai elveinkkel hazánk javáért. Én ellene vagyok a halálos büntetésnek, de lehetetlen volt itt a kényszerűség elől elzárkóznom, hogy midőn az osztrák császári had a haza védelmére kelőket bitóztatja, meg ne toroltassék hazánk elárulása.

Kovács Lajos azon javaslatát, hogy a követek a ház engedelme nélkül véstörvényszéki kereset alá ne vétethessenek, hathatósan támogattuk, s a ház *Madarász Lászlónak* következő szerkezetét fogadta el.

«A képviselőház tagjai ellen sem vizsgálatot sem perbefogatást nem lehet elrendelni a háznak minden részletes esetre kijelentett határozata nélkül, a felsőház azon tagjaira is értetvén ezen intézkedés, kik tettelesen az országgyűlés helyén működnek, vagy csak a ház engedelmével vannak távol.»

Pálfy János, Kovács Lajos, Kazinczy Gábor túloztak, midőn azt vélték, hogy e javaslat a képviselők ellen terveztetett, ha csakhogy ők önmagukban nem érezték, mert ők tudhatták azt, de mi nem, hogy céljaik, elhatározásaik, és megállapodásaik folytán, tényeik a hazaárulás bűnei voltak.

Kossuth válaszol kérdéseimre 1849 febr. 12.

Kossuth megörvendetvén a házat, hogy Borsod, Zemplén, Abauj, Sáros (a reakció e fészke) s a derék Szepesmegye ismét a hazáé.

Kötelessége felelni a Közlönyben megjelent czikkekre tett interpellációra nézve, bár sajnálja, hogy az hírlapi cikk körül forog.

Megnézettek a czikkek, de nem következik, hogy a mi bennök van, a kormány mind magáénak vallja. Úgy hiszem, ismerni óhajtja a ház a kormány politikáját. Ez az exigiencia tudománya.

Mit akar a kormány és micsoda politikát követ? követi azt, hogy védeni kívánja e hazát igazságtalan megtámadás ellen, s e védelem közben semmi utat nem akar elzárni, hogy *Magyarország> ügyei, a nemzet jogai, becsülete és szabadsága alapján egyenlítettessenek ki, mint a körülmények szerint kiegyenlíteni legtanácsosabb lehet* (helyeslés), több politikát nem vallók be. Mindenkor a nemzet decidáljon sorsa felett.

A ház Kossuth válaszát helyesli.

A békepártiak azért, mert nincs kárhoztatra a ház január 13-án

vallott elvei ellen tett támadás, barátim, a kik azonnal kértek, hogy vegyem a választ tudomásul azért, mert a január 13-ki alapelvek újból megerősítve, hogy a becsületes békének az útja be ne vágassék, de nem kell megkötni magunkat.

S bár én azt kívántam volna elérni, hogy Kossuth nyilatkozzék ama ezikkben kifejezett irányzatok ellen; és oly határozottan, hogy Nyáry kényszerült volna visszavonulni, vagy magát megadni; kijelentettem, hogy «megelelgeszem».

Vajha az alkalomnak elmulasztása «csirájában leálczázni a nemzet előtt ama ezikkben rejtett gonoszt s megtörni azt», nagyra ne növeszsze az országot pusztítókkal egyezkedni akaróknak szarvait!

Melyik hát ő és mi ő? 1849 febr. 15.

A Közlönyben, keltezve febr. 11-ről Jócai Mór neve alatt egy az előbbi czikkeivel ellenkező irányú cikk jelent meg. Nem győztük bámulni, hogy hát mi ez? Ismerje meg a közönség is, hogy miket irt most Jócai.

«Debreczn, február 11.

«Ki minket, ki alkotmányunkat fegyveres kézzel támadja meg az ellenség, az pártütő, de nem király.

«Ki az ellenséggel czimborázik, nem királypárt a neve, hanem hazaáruló.

«Minden eddig kibocsátott úgynevezett királyi manifestumokban úgy van nemzetünk prostituálva, mint Kossuth és pártütő társai.

«Nem úgy, király!

«Nem egy ember, nem pártütők, egy egész nemzet az, kit te a csatatér re hittál számadásra, egy ország mindene az, melyért az élethalálharcz felidéztetett.

«Nem Kossuth Lajos pártja, egész Magyarország az, kit te pusztítani jöttél; nem Kossuth pártja, egy egész nemzet áll a zászlók alatt, vérrel fizetni a véért.

-----e nemzet minden szentségei ellen indítottál háborút.

«Kossuth a vezér, de a nemzet a souverain. *Jócai Mór.*»

Hát mi ez?

Minő határozott, haragos kitörése ez a fiatal léleknek? az alkotmányt támadó király ellen. Épen mint miként Garaynak Kontja szemben Zsigmonddal, a zsarnokkal kiáltja, hogy «Nem úgy király, az égre nem! az áruló te vagy!»

Lelkünkől van kivéve a hang, az érzés, hogy az egész nemzetet kihívta élethalálharczra, csatára, számadásra.

Hogy a király az, a ki a nemzet minden szentségei ellen indította a háborút, és Kossuth csak vezér, de nem Kossuth és nem pártja, az egész nemzet áll a zászlók alatt vérrel fizetni a vérért.

Hát ki ez? a ki így tárja föl lelkét mint saját szívünknek érverését, agyunknak gondolatát egyéb és sok hú gondolataink közül.

Hiszen azon ifjút, a ki ezt és csak ezt mondja, mi vérünk véreként öleljük; szívünk érzéseivel valljuk hazánk lelkes bátor hú fiának.

De hát ő mondja-e ezt? szívéből lelkéből mondja e? Nem mondott-e mást, ellenkezőt néhány nap előtt? Vajha ne mondott volna.

És megjelent február 15-én a Közlönyben ismét egy ily utóbbi szellemben írt cikk, ismerje meg a közönség azt is.

«Debreczen, február 13.

«Magyar nép! «Ne higj az ellenségnek, *ellenséged volt 400 esztendő óta*, gyilkolta, rabolta országodat, mióta lábát bele tette; minden magyar vér, a mi 400 év óta folyt, érte folyt ki; *minden nyomor, keserűség ő tőle jött rád.*

«Még az anyaszív alatt nyugvó csemetét is meg fogja gyilkolni, hogy szabadságvédeket ne szüljenek a magyar nők többé.

«Mennyi szent eskü vés, írott törvény, miket királyi szó, királyi név biztosított, lett egy év alatt megí azudtolva, elfelejtve, kicsúfolva, gondolj rá s ne higj neki.

«Ne higj neki ha ígér, ne higj neki ha fenyeget, ne higj neki, ha imádkozik.

«Ellenséged ő! az ő élete a te halálad, véredből él.

«Gondolj azokra, a kiket már megölt, és vigyázz magadra, mert téged is megölni készül. Jókai Mór.»

Ha a vérig zaklatott nemzet kitörésének e hú képét egy Petőfi tárta volna élénk, miként kiáltanánk felé «lelkünkéből-szóltál». De most már igazodjék el rajta a ki tud. Hogy elhihessem-e én azt, hogy ez itt előadott történeti igazságot érzi is az, a ki írta, és ezt óhajtja is? mert ebben sem több. sem kevesebb nincs, mint az, hogy *ellenségünk volt kezdettől, most is az, vérünkéből él, csak úgy és akkor élhetünk, ha ő neki vége; ne higjünk neki soha, most is meg akar minket ölni.*

Hihetek-e én annak? a ki nem rég azt hirdette, hogy mi, csak jogaink biztosíttassanak, vele azonnal kibékülünk. Nem áldozzuk többé a nemzet vérét. Mert hiszen az a császár pretendens s az

egész császári család nem tényezők ezekben, talán hírből sem tudják azt, mit tesznek velünk, itt nem a dinasztia dolgozik.

Melyik hát és mi ő? Az egyik a magyar nemzet ellen az osztrák háznak hízelgő szolgája, a másik az osztrák által megölni szándékolt magyar népnek intő szelleme.

Mindkettő egy és ugyanaz nem lehet.

Megborzadtam kutatásától! Óhajtottam, múltjék el tőle örökre azon keserű pohár, a mely bizonyára Nyáry befolyásával készítette őt, nem akarva is, szolgálni a hazájának romlására törekedőket. Óhajtottam, maradjon mindvégig e mostani lelkületben; lemosva pár órai bűnét egész élethűségével hazája, nemzete iránt.

Mert ha újból megsiklanék, mert ha csak azért mutatta volna e lelkületet, hogy ez által lemossa múlt napi bűneit, és behízelegje magát a nemzet szeretetébe, akkor nagy gonoszszágnak kellene lakni fiatal szívében, mely' a haza oltárát érdekének oltárává szentelné.

Barátinkkal mi 1849 febr. 15.

Mi barátinkkal megdöbentünk a látható jelenségeken, s többnyire Palóczy Lászlónál, néha egyik vagy másik képviselőtársunknál összejöttünk s tanácskoztunk a teendők felől.

Bizony nem voltunk sokan, vagy 30-an, de voltak elegen, a kiket még tévútra nem vezettek. S mivel Kovács Lajos, Kazinczy és pártfeleik nyíltan nem szervezték magukat, s nem hittük, hogy többen legyenek, meg voltunk győződve a felől, hogy míg Kossuth azon elvek mellett kitart, a melyeket eddig érvényesített, s melyeket mi is helyeseltünk, zöld ágra nem vergődhetnek a házban.

De hogy az ország függetlensége kivívását gátolni kívánják, mit pedig mi kivívni reményeltünk, a felől meg voltunk győződve. Hittük, hogy előbb-utóbb meg is támadják Kossuthot is. Gyanítottuk, hogy fivéremet mint a honvédelmi bizottmányban Kossuthnak s elveinknek ott és a házban erős támaszát még előbb fogják megkísérlem tehetetlenné tenni akarni.

Feltettük, hogy a legnagyobb figyelemmel kísérjük lépéseiket.

Híreink.

A Közlönyből értesülünk, hogy:

1. *Budán jan. 31.* Csömöry Zsigmond, 38 éves, a császári kormányt szidalmazván s fegyvere találtatván, golyó általi halálra ítéltetett, s rajta délután 4 órakor végrehajtatott.

2. *Egy előkelő osztrák tiszt* elfogatóván, néhány érdekes évé találatott nála: u. m.

a) *Budán jan. 28. Schlicknek.* «Hedry Ernő sárosi kir. biztosnak még nem eszközölhető ki a Szent István rend lovagkeresztje, mert sokan alkalmatlankodnak, de hűsége meg lesz jutalmazva.

Adókönyvités alig eszközölhető, de a biztos enyhítse sorsukat.»

b) *Jan. 29. Hedryhez. Windischgrätz hg.*

«A pártütők vagyoni elfoglalandók.»

c) *Jan. 30. Windischgrätz hg. Hedrynek.*

«Értesültem, hogy az eperjesi váltó t.-szék tagjai, s főkép elnöke, Szirinyei, a forradalmárokhoz vonzanak, ez egyéneket élesen szemmel tartsa.»

d) *Jan. 28. Ő felsége, gróf Szirmayt, szabad csapat alkotásának érdeme miatt őrnagyi rangra emelte, 1849. febr. 16-tól számítva.*

Hg. W. Alf.

E legvégső után, ezen élczes felhívás következik:

«Az eredeti őrnagyi pátens a honvédelmi bizottmány kezeiben van; a gróf átveheti.

3. *Febr. 9-ikén Bem a Piski-hídnál,* 10 órai makacs harc után az ellenséget visszaverte; egyike volt a döntő csatáknak.

4. *Febr. 18. Klapka Kompodnál, Pestről az ellenség előcsapata Gyöngyösön.* — Hevesm. székhelye Tiszafüred.

5. *Budapestről* írták ezt: «Mit mondjak Pestmegyéről? Nyomorútabb, gyávább, honarúlóbb nép nem létezhet mint ez a pestmegyei tisztikar; — tisztelet tántoríthatlan népének. — Kalocsán daczolnak Babarczyval.»

6. *Tolnamegyéből febr. 13-ról Írják:* «Csak egyben van hiány, vezérekben, mert az értelmiség hazafias botorsága fagyponat alatt áll.»

A bizottmány a felett tanácskozik, hogy esküdjék meg Ferenez József az 1848-ki törvényekre, koronáztassa meg magát, a nép pedig azt mondja: «éljen Kossuth.»

Tehát a nép zömében a lelkeség, a honvédelmi harc küzdelméhez ragaszkodás, a míg az értelmiségben visszavonás, pártoskodás.

Bónis Samu és Bartal 1849.

Febr. 24. tájt, a képviselők esti 10 óra tájt kéretlek a városházánál megjelenni; — körülbelül 60—70-en jelentünk meg úgy éjji 11-kor és Kossuth Lajos előterjesztette, hogy egy végzetszerű hírt kell közölni, t. i. hogy Tiszafürednél az ellenség hadosztályából

már vasasok átjöttek a Tiszán, s az út előttük Debreczenig nyitva van. Felhívja tehát a képviselőket, hogyha csakugyan Debreczen veszélyeztetnék, a kormányt biztos helyre kövessék. A szerencsétlen hír, ha valósulna, készek voltunk követni a kormányt. Reméljük, hogy a haderő öszpontosítatván, az ellenség visszaszorítatik.

Azonban a békepárt emberei jónak látták e perczben, az összetartás legszükségesb perczében is támadni, s előállt ismét *Bartal* s felhívta Kossuth Lajost, hogy világosítsa fel a képviselőket 3 pontra nézve.

1- ször miben áll a pénzügy, rendelkezik-e a kormány a szükségessé pennzel a had folytatására?

2- ször minő a hadsereg szelleme? és

3- ször biztosítottat-e létezésünk?

A felindulás moraja megszakítá már beszédközben Bartalt; többen — jelesen Bónis Sámuel alig mérsékelhetvén indulatát, Bartal elé lépett, kérdve «ki mer itt most számoltatni akarni, mikora veszedelem elhárításáról kell gondoskodni?

S a békepártiak látva, hogy az elkeseredés javokra ma is aligha váland, Bartallal ezután nyilvánították, hogy ő számoltatni nem akar senkit; de elég ügyetlenek voltak mégis támogatni Bartalt, azért, hogy a teendő intézkedhetések végett kell nekik tudni azt is, vajon a hadsereg kíván-e tovább is harcolni stb. stb.

Kossuth kinyilatkoztatta, hogy a mi a pénzt illeti, emberi erő a mit megtehet, az teljesítetik, s miként eddig nem volt fennakadás, reméli ezt ezután is. A hadseregben lehetnek egyes félrevezetettek, de a nagy zöm kész életével védeni a hazát. És ő reményű, ha sikerül a hadi működésekben eddig tapasztalt egyenetlenkedéseket kiegyenlíteni, a mi végett el is menend a táborba, ügyünk győzedelmeskedni fog

Ám néhányakat ez nem elégített ki, s kezdték hangoztatni, váljon nem volna-e helyén békiilési, kiegyezési hajlamainkat tudatni a hadsereggel.

S majdnem kitért erre a vihar!

László Imre barátom, a ki Kállay Ödön és Bónis Samu mellett ült, alig bírta ezt karjánál fogva visszatartani, hogy meg ne tegye azt, a mit mondott, t. i.: *«agyonrágom ezt az egyenetlenkedésszítót mint egy kutyát.»*

S midőn látták Kubinyi, Bczerédy s társaik, hogy a vész perczei-

ben erőltetett békepolitikájokkal ma sem gázolhatnak át, iparkodtak a kedélyeket lecsendesíteni.

A képviselők általános lehangoltsággal távoztak.

Mi kívántuk, vajha távoznának körünkből a félnépek.

A sors másként rendelte. A már málháikkal együtt útra kész képviselők értesültek másnap kora reggel, hogy vak láрма volt az egész, azoknak a vasasoknak a Tiszán átkelése csak hamis mozdulat volt.

Maradt tehát minden a régiben! s a békepárt is jó képet vágva, adta ismét a feláldozó hazafiak szerepét, várva az adandó alkalmat, napjának felvirradására.

A képviselők igazolása. 1849 febr. 27.

Komárommegyében a nép képviselőket választván, a távollevők iránti intézkedést nem lehetett tovább odázni; 27 és 28-án kemény csaták folytak. Madarász József javaslatában a kitett idő túl lévén haladva, Irányi adta be e javaslatát két szakaszban, a febr. 10-re volt határidő helyett márczius 1 -sőt ajánlva. 27-én elfogadtatott a javaslat általánosságban.

Febr. 28. Szakaszonként tárgyalatván, az 1. §-t azonnal támadták *Tóth Lőrincz, Bezerédy, Hunfalvy Pál* és *Szász Károly*, esetenként a házat kívánván felhatalmazni, hogy történjék-e választás, nem-e?

Kovács Lajos, az áskálódásoknak e nagymestere, a haza szabadságharcza ellen e titokban működő gonosz szellem, makacsan kelt ki, a távollevők védelmére; tüzeskedvén a mellett, hogy bizonyos esetekben adhatunk csak engedelmet új választásra.

Bernáth, Csiky, Szaplóczay, Dobozy, Eresey, Madarász László és Palóczy László kimutatták állítása helytelenségét, és a ház nagy többséggel elfogadta Irányi javaslatát, mely márczius 1-én ekként hitelesítettett.

»*A meg nem jelent képviselők iránt.*

I. §. Képviselői állásáról tetteg lemondottnak tekintetik azon képviselő:

1- ször a ki az 1849. évi márczius 1-éig Debreczenben meg nem jelent és távolléte igazolva nincs.

2- szor a ki engedelem nélkül távozott el.

3- szor a nyert engedelmen túl távol maradt s elmaradását nem igazolta.

Az ekként lemondottnak tekintett képviselők választókerületei új választásra fognak utasíthatni.

2. §. Az elnökség a jegyzőkkel elkészítvén e szerint a névsort, az igazoló választmánynak adandja által, mely azt kinyomatván és a képviselők közt kiosztván, a próbák szerint eljárni, s a háznak jelentést fog tenni, stb.

Kossuth bízik. 1849 márcz. 1.

A 27-iki csatában, Windischgrätz, Schlick és Schulzig ellen 8 óra hosszan tartotta magát seregünk. 3 óra tájt a fővezér Kápolnát bevette, de mikor aratni kellett volna a győzelem gyümölcsét, a Zanini zászlóalj rút árulással az ellenséghez átment.

E csata után, mondja Kossuth, Magyarország sorsáról kétkedni nem lehet.

1- ső eredmény, hogy az első döntő ütközetet nem vesztettük el.

2- ik azon baj, melynek elintézésére mentem, megszűnt.

Bár megszűnt volna! De nyílt titok volt nem nyugodni addig, s ezt a békepárt Debreczenben, kovácsolja, míg Görgey kezeiben nem lesz a fővezérség.

Az Esti lapok. 1849 márcz. 2.

Az *Esti lapoknak* két száma jelent meg. Programmja, Nyárynak a képviselőházban jan. 13-án megbukott indítványa. Hirdeti, hogy a pénzügy csak «bankó-gyártássá lett», hogy Magyarország most már csak nyolcz megyéből áll. S azért is, hogy Pázmándy és Szentkirályi Windischgrätzhez mentek, Madarász Lászlót okozza. Már is kilátszik az ördög lába.

Irányi Dániel szükségesnek tartotta elveik és támadásuk ellen felszólni azonnal a sajtó terén, mondván.

«Czélja (a békepártnak) megdönteni a ház jan. 13-iki határozatát, vagy ha ez nem sikerül, annak postulatúinait a kormányzatban hiúsítani meg.

«És ki hinné? Ők támadnak fel a ház határozata ellen szóval, ők írnak vagy iratnak a kormány hivatalos lapjába czikkeket, melyek vakmerő arczátlansággal tagadnak tényeket, miket magok megismertek.

«Ellenünk támadnak, mert egységet akarunk behozni a kormányba.

«Az első, mién lehetlen vala nem aggódnunk, volt az ellenkezés, melynek a kormány politikai credójában jan. 13-án tanúi valánk. Azonban Nyáry módosítványa megbukott.

«A második — még komolyabb színben tűnt fel előttünk, értem az ismeretes Közlöny-féle cikkeket. Nyáry a kormányénak monddta, a kormány desavouirozta azokat. Nyáry másodszor is megbukott.

«És azért — mi a házi béke kedvéért nem is szólánánk, hogy ha ezen a házban és a közlönyben megbukott elv nem üti ki magát ismét egy harmadik helyen, az Esti lapokat értjük.

«Én abban, hogy a kormány egyes tagjai más politikát vallanak, ügyünkre nézve káros következéseket látok; azért és nem más okból szóltam ellene».

A márczius 15-iki lapban, a mely Debreczenben folytatott, Csernátony megtámadja Jókai Mórt politikájáért, mint renegáltat és reactionáriust. Erre Jókai nem mutatja ki a vád alaptalanságát, hanem megjelent az Esti lapok 5-ik számában egy személyeskedő cikk, melyet a részrehajlatlan közönség méltó boszankodással utasított vissza.

Aggasztó híreink.

A hadseregben újból egyenletlenség ütven föl fejét, Kossuth ismét kénytelen volt a felső táborba menni.

Magasztos érzést keltett azon tudat, hogy Damjanich *Szolnokot* fényes győzelemmel vette be. *Kitűntek a 3-ik és 9-ik zászlóaljok.*

A fővezérség miatti torzsalkodás megszüntetése végett szükségesnek véltük a komoly felszólást a sajtóban.

Irányi emlékeztet reá, hogy Custine tábornokot, a sereg szeretett vezérét, saját táborában tette fogolylyá a francia convent biztosa. A hadsereg meghajolt a nemzet választottainak akarata előtt.

«Szükséges, hogy biztos és erős vaskéz vezesse a kormányrudat. Én szinte felhívtam a kormányt, hogy annak a folytonos táborba menésnek végét kell vetni. Nyúljon a kormány a leggyökeresebb orvosláshoz, a kit a nemzet fizet s nem engedelmeskedik, kapja meg rögtön érdemlett büntetését; állíttassák ítélőszék elébe.

Márczius 6-án szerte beszéltek, hogy Dembinszky letétetett, hogy a honvédtisztek korteskednek és Görgeyt követelik fővezérré.

Ha ez így van, s a kormány enged, a katonai hatalmaskodás fölibe nő a polgári kormányzatnak, s akkor oda lesz a haza állami függetlenségének kiküzdése.

Új követek. 1849 márcz. 8.

Csernátony Lajos és Thaly Zsigmond, Komárommegye két választókerületében megválasztott képviselők megbízó levelei bemutatattván, azok az igazoló választmánynak adattak ki.

Rendjelek osztogatása. 1849 márcz. 9.

Boldog isten! Ők is a hiúság oltárához vezetik azokat, a kiknek szívből lélekből kell teljesíteni kötelességeiket.

Vagy egy új monarchiában az új dynasziának fénye veti előre árnyékát? A mint értesültem, Vetter, Görgey, Perczel melleik voltak fölékesítésre kiszemelve, Perczel Mór a szeged-bácskai sereg vezérletével bízván meg.

A jelenet élvezésére engem is meghívtak. Nem kívántam belőle.

Debreczen, 1849 márcz. 10. Végzetes jóhiszeműség.

Sietünk a katonai uralom, és hazánk szabadságának elvesztése felé.

Ma adta elő Kossuth az ülésben a hadseregben kitört engedetlenséget. Indokai voltak egyrésről Dembinszkynek mint hadvezérnek a tájék nem ismerése folytán tett ügyetlen rendelkezései, minek következtében Schlick nemcsak kimenekült, de Windiscli-gratzczel egyesült is, hogy Mezőkövesden a győzelmet szomjazó 30 ezernyi fő vissza rendeltetett, a visszavonulás vésteljesen eszközöltetett stb. Másrésről, Szemere értesülvén a törzstiszteknek Dembinszky iránti bizalmatlansága felől, a parancsnokságot ideiglenesen Görgeyre bízta.

Értesítette a házat, hogy Dembinszky lemondott a vezérletről, ő pedig intézkedett, hogy a tiszamenti haderő két hadtestből álljon, az alsó sereg vezére lesz Damjanics; a Tisza-Fürednél levő seregé Görgey. Vetter lesz fővezér. Politikai örökös Szemere.

És hogy most már minden jól van, *Kossuth* mind a házat, mind magát a következő kijelentéssel kívánta megnyugtatni.

«El lévén így intézve a fegyelem, a fővezér iránti engedelmesség tekintetében biztosítást találtam abban, hogy:

1- ször a hadseregeket és azok vezéreit, különösen a 2 nagyobb hadtestet vezénylő tábornokokat is oly hazafias szeretettől tudom lelkesülve, miszerint bizton elmondhatom, hogy: *«magamat és mindnyájunkat beleértve, hogy csak úgy lehet a hazát szeretni, mint ők szeretik, jobban nem».*

2- szor találtam a biztosítékot Vetter fővezér úr férfias erélyében.

3-szor végre el vagyok határozva időm legnagyobb részét a táborban tölteni, s vagy én élek vagy az nem! ki a kormány iránt engedetlen mer lenni (viharos éljenzés).

Egy véletlen Görgey tábornok urat is körünkbe hozta, s azon kérdésemre «biztos vagyok-e, hogy a fővezéri kinevezés a sereg-nél engedelmisséggel fog találkozni, most már mondhatom, e tekintetben egység van, a nemzet nyugodt lehet».

Végzetes jóhiszeműség! Szemerének, Görgeynek angyal voltokra nézve. Kivált miután tudhatta, hogy személyesen is ellenei. S midőn a lég is teli volt a Görgey iránti megbízhat lansággal, inefoghatlan tévedés volt akkor jelenteni ki a tudatot, hazaszeretetének oly mérve iránt. Megjegyeztem a Kovács Lajos és Kazinczy-féle békepárti vezérek örömtől sugárzó arczaikat e kijelentésnél, mely biztosította őket a felől, hogy Görgey fővezérsége már csak idő kérdése. De ama hazaszeretete iránti nyilatkozatai ellen föllázadt lelkem a mondat pillanatában.

És minő önámítás! biztosítottnak hinni ügyünket a katonai armánykodástól, a midőn érezte szükségét, hogy sokat a táborban kell időzni, mert a ki engedetlen merne lenni, vagy az nem élne vagy ő nem.

S minő fegyveradás a már is engedetlenkedő vezér kezébe, tőle kérdezni, «engedelmeskedni fog-e a sereg a fővezérnek» s az ő igenmondására nyugtatni meg a nemzetet.

Boldogtalan eszmezavar. A végrehajtó hatalom fejének, más belenyugvása által nyugodni meg. Nem így kezelője a nemzet hatalmának, nem ez biztosítja az engedelmisséget, és a haza nyugalalmát.

Biztosítják ezt, hogy a ki engedetlen mer lenni! érje őt a kikerülletlen büntetés.

Horn márcz. 11-én Szebent bevette. Asztalos Pál meghalt 15-én.

Egykor fiatalon a pozsonyi országgyűlés alatt elvtársam, az ifjúsági egyesületnek tagja, a haza állami függetlenségére törekedve halt el.

Madarász László ellen támadás. 1849 márcz. 17.

A gyémántok megvoltak, de hirdetni kellett, hogy elsikkasztottak.

A békepárt remélve Görgeynek mielőbbi fővezérségét, elérkezettnek látta az időt arra, hogy Madarász Lászlót lapjában és az ülés-

sekben megtámadja, s miután a ház a tízforintosok kibocsájtását engedélyezte, ez ülésben megkezdte a támadást.

Zárt ülés után az ülésben felszól *Kazinczy Gábor* s kérdi «vájjon a Közlönyben hirdetett árverésben foglalt, délután árvereztetni szándékolt ingóságok egy részét teszik-e a gr. Zichy Ödöntől elfoglalt vagyonoknak?

Madarász László kijelenti: Igenis, azt teszik, azonban hiba van a hirdetésben, mert az árverés az összeírás szerint fog történni, a miben drágasági ékszerek nincsenek.

Azon javak egy része, mely arannyal is volt vegyítve, a honvédelmi bizottmány rendeletéből már egybeolvasztatott, s alapját teszi az arany ezüst hypotheca-banknak, a többi drágaságok el vannak rakva és lepecsételve.

Nem értem tehát képviselő úrnak interpellációját, mert soha licitációt parlamentben tárgyalatni nem hallottam.

Kazinczy G. Megmagyarázom. En gr. Zichy vagyona eladását nem tartom igazságosnak, bizonyos térre lépni könnyű, de nehéz visszalépni. Mi lesz az árterés következése? Az ellenség egyik-másik képviselő vagyonát elkoboztatja.

Madarász László. Elvkérdés, elárvereztethetnek-e gróf Zichy Ödön javai? Talán biztosítsuk az ellenséggel szövetkezett Szina, vagy Pálffy Mór javait? Nem osztom *Kazinczy Gábor* elveit.

Ha azt látják, hogy bűnt követtem el, Intézkedjenek önök. Tévedésnek tartanám, hogy ha valamit megrovandónak tartanak és nem teszik.

Tegnap este, *Kovács Lajos* bejelentette ezt a honvédelmi bizottmánynak, s *az egyhangúlag határozta el, hogy azon tárgyak, mik közt precziózák, drágaságok nincsenek, elárvereztessenek.* Ha tehát ez nem tetszik a háznak, határozzanak, hogy tudja meg azt a honv. bizottmány.

Vita keletkezett, a békepártiak szerették volna meggátolni az árvereztetést és *Bezerédy* indítványozta «mondja ki a ház, hogy nem helyesli, és nem kívánja, hogy árvereztessék», de csak *Kovács IMJOS* pártolta.

A honvédelmi bizottmány végzése ellen *Nyáry* nem tehetvén. *Kállay Ödön* pedig kifejtvén, hogy *Kazinczy* és *Bezerédy* szerint az árulásnak tág kapu nyitvatnék, a félénkek az ellenséghez kényszerítettének, mert az elkobozza a vagyont, ezúttal céljok nem sikerült.

Az elnök a ház szorgolására felteszi a kérdést:

«Megalégszik a ház a kormánynak az interpellációra adott feleletével» s a többség felállván, kimondja végzésül, hogy «megalégszik».

Nyáry felhívására «méltóztassék előadni az interpelláció másik részét is», folytatja ismét

Kazinczy Gábor. Közbeszéd tárgya, 1-ször hogy az eredeti inventárium elveszett. 2-szor hogy az ingóságok szekrénye nem azok által nyitattott föl, a kik azt Pesten lepecsételték. 3-szor hogy ezen ingóságoknak nagy része hiányzik.

Mivel ez azon tárgy, a mely által a Kovács Kazinczy-féle békepárt az ülésben és esti lapjok útján a sajtóban, a valóság elferdítésével Madarász Lászlót gyanusítani akarta, gondolván ez azon tárgy, mely által őt erkölcsileg tönkre teszik, így a honvédelmi bizottmányban és a házban a nekik legvészesebb erőt megtörik; s kezdenek majd épen ily tisztességes működéseket Kossuth ellen. Közlöm a kérdést, az arra adott választ, és a ház végzését is úgy a mint történt.

Madarász László válasza:

Az 1-sőre. Az inventáriumok Pesten készítették el; meghagyott a pénzügyminisztériumnak, hogy drágaságait Debreczenbe szállítsa. Az inventáriumnak meg kell lenni az ország archívumában.

A 2-ikra. Kik pecsételték le, nem tudom, kik nyitották fel, tudom; a pénzügyminiszter kiküldött két tanácsosa, a rendőrségtől kiküldöttek és így az ellenőrség megvolt.

A 3-ik pont engem nem illethet, de azt tudom, hogy azon kulcs, mely több pecsétekkel volt lepecsételve, illetetlen maradt.

A mi azt illeti, hogy egyes tárgyak hiányozhatnak-e? nem tudom, de annyit mondhatok, hogy az alaptalan hír, mintha a gyémántok elvesztek volna, mert ha azokról van szó, akkor e tekintetben positive tudom s állíthatom, hogy nem hiányoznak.

A gyémántokról, miket Görgey maga hozott el s melyeket én a deputátusnak adtam át, teljes biztossággal mondhatom, hogy megvannak.

Az ezüstre nézve tudom, hogy a pénzügyminisztérium által kellő óvatossággal beolvasztatott.

Kérem a házat, méltóztassék e kérdésre adott felelet iránti megvagy meg nem elégedését kinyilatkoztatni.

Felkiáltások: megelégszünk, zaj. A ház tagjai bizonyos nyomasztó érzéstől szabadultak meg.

A békepárti csoport a válasz következtében megszegyenült. Ők ugyanis tele kürtölték a képviselőket és közönséget a gyémántok eltűnésével, eltulajdonításával s le lettek leplezve, hogy valótlanossággal rágalmaztak. Halász annyit mondott: «van számvizsgáló bizottság kinevezve, erre kellene a. most fenemlített tárgy megvizsgálását bízni,» de sem erre, sem magára a tárgyra nézve nem szólt senki semmit, miként ezt a Közlöny 202-ik lapja tanúsítja.

Elnök szólt fel: «Méltóztassanak kijelenteni, megelégszik-e a ház a kormánynak a 3 pontra adott feleletével, vagy nem?» Általános felkiáltás lévén, hogy «meg,» kimondja: «*Tehát a ház az adott feleletben megnyugszik.*» Az ülés eloszlott.

A házban tett támadás Madarász László ellen nemcsak nem sikerült tehát, hanem a sajtóban és magánosok közt elterjesztett rágalmaik valótlanoknak bizonyultak be.

Csodálatos dolog volt az! Azt vélték, elég valakit bepiszkolni egy rá költött hírrel, elég azt terjeszteni, s az tönkre lesz téve. Hol sugdosva, hol nyilvánosan sok drágaságok eltulajdonítását, elszikkasztását híresztelték, utóbb a gyémántok jöttek szóba, bizalmas körökben reáfogták, hogy okának Madarász Lászlónak kell lenni, a miért eltűntek, készakarva sűgött aztán egyik egy, másik más képviselőnek és nem képviselőnek, és tele volt lármázva a levegő, a gyémántokat ellopták.

A képviselők nem is gyaníthatván a sugdosók szavainak valótlanosságát, nyomott kedélylyel hallgatták a vádaskodókat a zárt, és a kérdéseket a nyílt ülésben is, csak midőn a válasz után tudták meg, hogy a hírek koholtattak, feledték a rágalom kovácsait és híresztelőit s egyetlen hang sem akadt a házban, mely a választ megnyugvással ne vette volna tudomásul.

De ők, a rágalmazók nem nyugodtak meg. A házon kívül újabb és újabb botrányokat hajhásztak, kovácsoltak és kazincziskedtek. Hiszen ott volt esti lapjok s abban méltó közönségüknek lelki mulatságára tovább rágódtak és élceltek s iparkodtak olvasóikkal megkedvelteim lelkök gonosz elhatározását, hogy előlik legerősebb politikai ellenfelüket, hogy igazul vagy igaztalanul elveszett gonoszként tüntetik őt föl a most már nekiök gyémántos minisztert.

Hozzájok méltó feladatot teljesítettek.

Okajlatok az ellenség erélyén.

Pesten nem okoskodott az osztrák, váljon Kazinczy és Kovács Lajosként lehet-e vagyont kobozni.

A Közlöny 56-ik számában közöltetett márcz. 18-án rendeletük.

1. Minden requisitiót ezután kárpótlási igény nélkül a magyarországi lázadásban részes nemesség és polgárság viselendi.
2. A lázadáshoz csatlakozó városok és községek.
3. Minden eltávozott hivatalnok vagyona elfoglaltatik.
4. A hiány behajtatik azoktól, a kik a császárság iránt tétlenséget mutatnak.
5. A parasztok kötelesek szolgáltatni mindent, biztosítatnak az 1., 2., 3. vagyonaik által.
6. Ófelsége híveinek kára kárpótoltatik; káraik pótlása a megye, vagy országra kivetetik.

Kelt budai főhadiszállás, márcz. 10. 1849.

Hg. W. Alfr.

Bár okulnának a történeten a fejedelmi szavakban hívők, hogy ők szappanbuborékra építik hitőket. Bár okulnának a tudákosok, hogy midőn az ellenség a haza hű gyermekeit löveti, vagyonuktól megfosztja, akkor nem kell a felett okoskodni, hogy a haza ellen feltámadónak vagyona elkobozható-e?

Képviselők igazolása, 1849 márcz. 23., 24.

Madarász László 20-ikán fölhívta a házat, a távollevő követek iránti határozat eszközzésére. Minek következtében 23-án *Horváth Boldizsár* az igazoló választmány előadóját hívta föl az elnök, a jelentés fölolvására.

A korább elkészült jelentés tárgyalatott előbb s hamar véget ért. Boheczel, Szirmay, ha kiszabott időig meg nem jelennek, kilépettek. (*Helyes.*) *Lónyay Gábor* hosszas betegségét igazolta (*helyes*) stb.

Került a sor az 1., II., III. alatti távollevőkre. És 32 képviselőre nézve a kimondott elv szerinti vélemény lett határozattá.

De midőn *Kemény Dénesre* jött a sor, gróf Bethlen János elkezdte az igazoló választmánynak a megállapított elvek folytán tett javaslatát, hogy «*igazolhatlan elmaradása*» megtámadni; s daczára többek kijelentésének, «ne osszunk kegyeket,» «egyenlően intézkedjünk» a többség szavazatával, igazolhatását határozta el.

Vége lett a tárgyilagos tanácskozás és határozatoknak, követeltetett a már megállapított végzéseknek is némelyekre megváltoztatása.

24-ikén hiában figyelmeztette a békepártiakat az elnök, a meghozott végzések tiszteletére; az eldöntés a szerint történt, kik voltak kedvenceik, azok igazoltattak; a kik felől azt vélték, hogy a békeügylát ellenzik, kitöröltöttek.

Sőt Kazinczy Gábor indítványozta az egész igazolási határozatok megsemmisítését, s midőn ezt nem vihették keresztül, folytatták kegyelteik igazolását, mások kizárását; úgy hogy leghírhedtebb pecsovics-társuk, Kovács Lajos is kijelentette, «e lajstromozás oda vezetett bennünket, liogy válogattuk a személyeket.»

Legfontosabb értekezletünk. Kossuthnak 1849. márczius 24-én.

Debreczen, 1849 márczius 24. esti 10.

A képviselőházban bizonyos, a nemzeti önállósági törekvésre nézve veszedelmes, ellenáramlat volt észlelhető. Áramlat, a mely a hadsereg győzelmét nem a nemzet felszabadítására, de az osztrák kapcsolatnak megújítására kívánta felhasználni.

Nyáry Pál, Kubinyi Fcencz, Pálffy János és Korács Lajos, Kazinczy Gábor voltak a mozgató erők, a kik később sajtójukban az esti lapokban épen úgy, mint a képviselők közt hirdették, hogy ha tönkre lesz is téve az osztrák hadsereg, ha kiűzetik is e hazából, akkor is fön kell tartani az osztrák császári háznak örökösödését Magyarországbán, s meg kell elégednünk azzal, hogy általuk biztosítottassák alkotmányunk.

Toborzottak a képviselők közt és sikerrel, s hogy megdönthetien legyen álláspontjuk, elkövettek mindent, hogy az elmaradt képviselőkre nézve az igazolás akként vitessék keresztül a házban, hogy azok soraiból minél több, minél engedékenyebb híveket nyerjenek.

A talajt elkészítették.

Alig hinné azt a távolabbról szemlélő, a ki nem ismerte annak a háznak tagjait úgy mint mi, úgy mint én is ismertem, hogy azon házban, a melyben a nemzetmentő politika, Kossuth fölszólalására egyhangúlag helyeseltetek, azon házban, a nemzetnek teljesen önálló állami életét óhajtó képviselők száma kisebbség, nagy kisebbség volt. A többség a béke politikáját melengette kebelében.

Csak Kossuth állt a békepártiaknak útjokban a hatalom főpolcán, a kivel még nem tartották tanácsosnak kikötni, habár minden: tényükből az tűnt ki, hogy már összeesküdtek ellene is, és Görgeyvel összeműködtek.

Kossuth el volt foglalva a végrehajtó hatalom teendőivel, többször a táborba kényszerült menni. Így ő vagy nem vette észre e-hálót, e terveket, a haza és nemzet önállósága ellen készítetteket; vagy bízott hatalmában, hogy azokat bármikor ártalmatlanokká teheti.

Mi azonban a képviselőház tagjai közül azok, a kik seregeink győzelme által hazánknak állami önálló életét kívántuk biztosítani, bizony nem sokan, vegyük ötvenen, a kik a Debreczenbe érkezéstől folyvást figyelemmel kísértük a most már karmait el-eláruló békepártnak törekvéseit, mi végső idejét láttuk annak, hogy ez áramlatnak gát vessessék.

Tanácskoztunk már e hó elejétől fogva a teendők felől, azokban meg is állapotodtunk. S tegnap beláttuk, nem késhetünk tovább; figyelmeztetnünk kell Kossuthot a veszedelemre és hatnunk kell. reá, fogadja el és befolyásának egész erejével vigye keresztül jól meggondolt határozatainkat, melyek a következők:

1 -ször. Görgey állíttassék volt tényei, engedetlenségei miatt hadi törvénysszék elébe, s ha ez el nem marasztalná, az esetben se alkalmaztassék semmire sem.

Ezáltal véltük megtörhetni a békepártnak a hadseregre való támaszkodását, megtörni a törzstiszteknek s általa a hadseregnek egyenetlenkedéseit, pártoskodásait, engedetlenkedéseit.

2- szor. A képviselőházban határozottassék el az, hogy a míg az ellenség a hazából ki nem űzetik, és a haza békéje teljesen nem biztosítatik, addig a képviselőház ülései függesztessenek fel.

Ezáltal véltük megsemmisíthetni azon fondorlatokat, miket a békepárt a képviselőház ülésezései alatt az osztrák császári ház érdekében kivinni tervezett.

A képviselőház tagjai a kormány székhelyén maradtak volna segíteni is a kormányt a haza megmentésében, de nem pártoskodhattak volna mint testület, oly béke s oly kiegyezés érdekében, mitől a nemzeti közérület visszariadt.

3- szor. A végrehajtó hatalmat gyakorolja Kossuth Lajos, a ki felhatalmaztatik, hogy felelős kormányt alakítson és a képviselőházat, midőn a haza megmentetett, összehívja üléseinek folytatására.

Ezek által véltük megtörhetni a honvédelmi bizottmányban kifejtett ellentétes irányzatot s véltük biztosíthatni azt, hogy a midőn az osztrák császári had országunkból kiveretik s a nemzet azt fogja követelni, hogy a kik irtó háborúval támadták nemzeti létünket, a kik megsemmisíteni törekedtek állami életünket, azok e nemzet szeretetére nem, ragaszkodására sem, de méltó ellenszenvére tették magukat érdemesekké s a kormány ily javaslat elfogadására hívandja fel a nemzetgyűlést, az helyeseltetni fog.

Ezek voltak, ha nem is szó szerint, de szellemében óhajtásaink.

Márczius 24-ikén est előtt Kossuth Lajoshoz mentünk e végett értekezni. Voltunk ő, fivérem, Kállay Ödön, Hacsl Márton. Lu-zsenszky Pál, Simonyi János Kecskemétről és én.

Előadtuk, hogy mi a helyzetet igen veszélyesnek találjuk, a veszélyt csakis a 3 pont elfogadása által távolíthatjuk el, és így lelkiismeretes tanácskozásaink után történt megállapodásunkhoz járuljon ő is, még pedig úgy, hogy a ház által elhatározandó pontokat indítványozza ő, félre tévén minden álszemérmert, mert ez esetben hittük, hogy a ház egyhangúlag elfogadja azokat.

Hosszas tanácskozás felett ki. Elmondtuk, hogy mi hiszszük győzelmünket, kívánjuk államunk függetlenségét, de meg vagyunk győződve a felől, hogy ezt csak akkor vívjuk ki, ha kiirtatik az egyenetlenség csirája, a mi már a képviselők közé a békepártiak által be<tatott; ezt pedig csak akkor érvük el, és hazánknak az osztrák iga alóli felszabadítása csak akkor biztosíttatik, ha e megállapodásaink általa is teljes lélekkel keresztül vitetnek. Hazánk sorsa függ elhatározásától, fogadja el jól meggondolt megállapodásainkat. Ani a sorsnak hazánkra nehezeden szokott vaskeze most is mostoha volt irántunk és nemzetünk iránt.

Többen és többször felszólván, kívánták előre is az első pontra nézve megnyerni Kossuthot, s azon ellenvetésére, hogy *«adjunk elő tényeket, melyekkel Görgey árulása bebizonyíttatik,»* hiúban mondtuk el azokat, a miket az országgyűlésnek Debreczenbe áttétele iránt nyilatkozataiból mindenki következtetett, hiúban utaltunk engedetlenségeire.

Hiúban mondtuk, hogy *«a haza megmentésében, midőn a levegő tele van azzal, hogy Görgey veszedelmes, nem kell tétovázni,»* és csak azért is, hogy rosszat ne tehessen, a legkevesebb az, hogy szolgáltnem szabad maradnia.

Mind hiúban mondtak ezek és egyebek is.

Kossuth kijelentette: «tudja ugyan, hogy Görgey neki személyes ellensége, de mert meg van győződve a felől, hogy hazáját úgy szereti mint ő, kívánatunkat Görgeyt illetőleg el nem fogadhatja.»

Mély fájdalommal kellett a meggyőződésnek, Kossuth e szerencsétlen meggyőződésének megdöbbentő végzetszerűsége miatt elültetnünk ez óhajításunktól.

Legkevésbé sem vigasztalt azután meg bennünket az, hogy a másik két ponthoz, miután az nem lett volna diktatúra. Kossuth is hozzá járult azon esetre, ha azokat a ház is elfogadja.

Mert az ennek kivételéhez kötött föltételt, hogy ő indítványozza, visszautasítván, ezt is kockáztatva láttuk. Különben is, mi óhajításainknak együttes elfogadása által hittük szabadságharcunk győzelmét biztosíthatni.

Hittük, hogy forduló és határozó pont lenne ez önvédelmi és szabadságharcunk történetében, véget vetve minden ingadozásnak, s kitűzve a legszebb és legdicsebb nemzeti cél.

A fájdalom megnémította ajkainkat. Es miután az ő indítványozásától és Görgeynek legalább is semmire sem alkalmazásától elültettünk, észre vehette rajtunk, hogy ama másik két pontnak úgy, hogy mi adjuk elő, elfogadását sem remélve, nem is bírtunk örülni.

Azt kinyilatkoztatta Kossuth, hogy osztja a ház iránti aggodalmainkat, és kérni fogja a házat az igazolások tekintetében, hogy a házszellemben ugyan az maradjon, a mi volt a vész napjaiban.

Ez is valami, gondoltuk, s midőn fivérem kivételével, a ki Kossuthal maradt, mi a többiek eltávoztunk, feltettük, hogy ha íttanácskozás alatt bármi olyat, a mi a képviselőház elnapolását eszközölheti, kivihetünk, azt egyikünk, vagy másikunk majd eszközölje.

Ám de mi ez ama megállapodásainkhoz képest, a melyek ha általa elfogadva a képviselőház által elhatározottnak, hazánk függetlenségének harcza és diadala mennyivel inkább lett volna kiűzhető.

Vesztve hitünket megsemmisíteni a békepárt fordulatait, fölszabadíthatni hazánkat a százados iga alól, távoztunk. S én az éj néma csendében is fájdalom, hogy ez így történt.

Valami végzetszerű van hazánkra nézve Kossuth eljárásában. Egyike ő a legjobb indulatú egyéneknek. Mindent felölölő lángeszével, elragadó szónoki tehetséggel, környezvén őt a nemzet bizalma

és szeretete, a hatalom főpolczára juttatták a körülmények. Oly megrendítő ekkor az, tudjuk, hogy ő is óhajtja a czélt, mire mi is törekszünk; de annak elérésére azon eszközöket nem akarja, a melyeket mi kívánunk.

A kik nála voltunk, mindnyájunk felől meg kell győződve lenni, hogy a hazát mi nemcsak megmenteni, de százados elnyomatása alól is kiszabadítani törekedünk; kellett tudnia, hogy a mai napokban már többségre vergődött képviselők vezetői, politikai ellenfeleink ezt nem eszközölni, de gátolni kívánják.

Megállapodásaink elfogadásával, természetes, elvbarátinkból kellett volna kormányt alakítania, de nem hiányoztak pártunkban a legjelesebb legmegbízhatóbb egyének. Magánkörben legbizalmasabb barátimmal e felől is tisztában voltunk.

A nemzeti nagy küzdelem lelke, tudtuk, hogy fivérem, még is ő az esetben lett volna elnökké nevezendő, ha Teleky László haza nem jöhetne; őt vágytuk mi megnyerni, s ez esetben Madarász László lett volna belügyér. A kormány tagjaivá jelöltük Perényi Zsigmondot. Batthyány Kázmért, Luzsénszky Pált. Fővezérré hitük megnyerni Bemet. Voltak kormánytagokul még számos jeles, határozottabb elvtársaink. S ha talán Kossuth nem kívánta volna fivérem és az én, a mi határozottabb irányunkat, az említett férfiak tanácsát kérve, általuk megalakíthatta volna az egyöntetű, határozott kormányt.

Megállapodásaink elutasítottak. Vajha küzdhesse ki így is a tiszta nemzeti irány biztosításával hazánk harczeit. S mint önálló államot és nemzetet vezethesse be Európa államai és nemzetei közé.

Vajha tehesse ezt így is Kossuth! Mi szívünkben segítendjük őt. Vajha tehesse!

Kossuth a házban, 1849 márczius 25.

Reményem a ház javíthatására nézve még inkább elenyészett a mai ülés után; mely, mint az elnök kinyilatkoztatta, azért hirdettetett, mert Kossuth kérte összehívását, jelenteni valója lévén.

Azon nyilvánítását hamar teljesítette Kossuth, hogy a ház iránti aggodalmait ki fogja jelenteni, s kérni fogja, hogy szellemében is maradjon az, a mi volt a vész perceiben. Esküdöztek is rá jelenlétében a képviselők; de a mint eltávozott, Ígéreteiket rúttól megszegték. S mivel nem lón megragadva az alkalom működéseik meggátlására, még fékvesztettebben fognak haladni veszedelmes pályájokon.

Szemléljük át az ülés mozzanatait.

Kossuth Lajos (bocsánatot kért, hogy az orosz intervenció, a márczius 4. és 6. császári manifesztumokra nézve előterjesztését elhalasztja (helyes). Bem be fogja venni Brassót, összeszed még 20,000 fegyvert, szükség is lesz rá, gondoskodnunk kell oly haderőről, hogy «a mit a napok győzelmei nyújthatnak, tőlünk az ördög se vehesse el» (köztetszés) — — — kötelességem bejelenteni, hogy az ülés után a táborba megyek — s méltóztassék megbocsátni, ha egész nyíltszívűséggel és őszinteséggel, egy pár szót szólok.

És beszélt *Kossuth* hosszasan — kétszer is kérve, hogy balra ne magyarázzák, beszédének veleje volt ez: «a képviselőház politikája meg ne változzék», «visszajöttömmel ne találjak más országgyűlést».

Engem a múlt napok aggodalommal töltöttek el.

Itt állunk, kik a veszély napjaiban nem maradtunk el; míg ez országgyűlés missiója tart, mert az sem tarthat örökké.

Nem akarok oly országgyűlés emanációja lenni, a hol akkor mikor derül talán százanként jönnek Debreczenbe (helyes).

Ha olyanokat találnék, kiket a veszély napjaiban nem láttam, azok politikájának végrehajtását magamra nem vállalnám.

A ház határozta, a ki márczius 1-ig nincs itt, nem követ, ha távollétét nem igazolja.

A múlt napokban hallottam, hogy verifikációk történtek egyes folyamodásokra; visszalépés történt személyekre nézve, a ház szabályai ellenére. Oly szó is mondatott, az egészet legjobb volna eltemetni.

Mielőtt a táborba megyek, kérem a házat, nyújtson garantiát, hogy ezen országgyűlést találom itt.

Ne öltön más alakot magára azon emberek ide érkezével, kik nem osztoztak velünk a veszélyben.

Ne méltóztassanak balra magyarázni. A múlt napok története engem aggodalomba ejtettek, és nem akartam elmenni, hogy szívemet ki ne tárjam.

Utószor lévén szerencsém, többen előhozták, a sajtó ne csináljon keserűséget, mikor egységre van szükség, átalánosan helyeseltett. És

méltóztassanak a sajtó működésére a legközelebbi napokban visszamenni. Borzasztó, irtózatos! kinek kebelében ez a szó «haza» magasabb mint a személyes elégtétel, el kell borzadni attól, a mint a sajtó most működik. (Igaz!)

Különösen ez ingerült sajtóvitakozás egy férfiú körül is forgott ki a kormánynak tagja. A kormány szükségesnek látta minden okleveleknek kinyomatását elrendelni, s törvények értelmében, esküdszék föllállítása iránt intézkedni (helyeslés).

Ezek voltak Kossuth beszédének, és ismételt főbb pontjai. A ház helyeselte előadásait, s az elnök kimondta, a ház kedves tudomásul veszi kormányelnök úr jelentéseit. Nincs senki, a ki ne osztaná, hogy az országgyűlés maradjon úgy, a mint volt eddig. A sajtó iránti intézkedés is helyeslést nyert.

Átélem magányomban újból az ülésnek e részleteit. Minő sok kerülgetés, körülírás, ismétlés, önmagával küzdés van Kossuthnak e beszédében.

Kifejezte, hogy a ház eddigi szellemét félti; hogy helyteleníti a in ült napi eljárást, hogy az a nemzet érzületével ellenkezik.

Kifejezte, hogy azoknak politikáját nem osztaná, a kik a vész napjaiban nem voltak itt. Mikor tudta! hogy igen sokaknak megnyitották az utat, hogy azon politika érvényesíttessék.

Kifejezte, hogy ez országgyűlésnek is be kell végezni missióját!

Lehetetlennek tartom! hogy Kossuth lelke a mi tegnap vele közlött megállapodásainkat ne kívánta volna, de az a végzettszerű másokban jóhiszeműség tartotta őt vissza.

És mégis, mert Kossuth nyilatkozatában, sok körülírással bár, de volt több jó és határozott vélemény, mit a ház helyeselt.

Madarász László fölhívta a házat, jónak vélné, ha az országgyűlés iránti indítvány formuláztatnék; tette pedig ezt azért, hogy kösse meg magát a ház erkölcsileg, hogy Kossuth távolában is hű maradjon határozatához.

Irányi Dániel pedig azon okokból, mert Pest nemsokára kezeinkben lesz, vagy a hadseregnek bizonyos mozdulatokat kellvén tenni, szükséges, hogy legyen fölhatalmazás az országgyűlésnek által tételére, ez indítványt terjesztette elő: «*A honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos fölhatalmaztatik, hogy a szükség és körülményekhez képest az országgyűlést más helyre tehesse át*».

Minő csekélység volt ez a mi óhajtasunkhoz képest, de mégis, mert éreztük ennek is szükségét, mi helyeseltük; helyeselték többen.

Láttam, a békepárt főczinkosai elhalványultak. A véletlen megmentette őket. Az elnök a helyett, hogy kimondta volna végzésül, kérdezte a képviselőket «nincs-e ellen vetésük».

Ezalatt alkalmok volt Kazinczy és Kovács Lajosnak összesúgni, ők unszolták-e vagy sem, azt nem tudom, elég az hozzá, e fölhívásra.

Ivánka Zsiga kijelentvén, hogy a kormányelnök iránti tisztelet oly óriási lánggá nevededett, hogy minden indítványa, tanácsa el fog fogadtatni, kérdi kormányelnök urat, szükségesnek látja-e a tárgyalásba bocsátkozást.

Maga e fölszólalás tanúsította, hogy ha Kossuth szükségesnek nyilatkoztatja ki, elfogadta volna a ház. De Kossuth, miért nem, ő tudhatja, hosszasan beszélve, azt mondá: «ha a ház el van határozva az együttmaradásra, nem kell hatalom senkinek» engedte elejteni Irányi indítványát, és be sem várva a végzést, a teremből eltávozott.

Távozása, nyomban meghozta, a házba vetett bizalom gyümölcsseit.

Nyáry mindjárt a tett indítványok ellen fölhívta a házat, hogy nem kell semmi határozat, a kormányelnök a ház erkölcsi erejére kíván támaszkodni, arra, hogy a mit itt nyilvánítottak, meg fogják tartani.

A napokban összevergődött többség örvendett, hogy a nyert megdorgáltatás után ép böljével menekülhetett; és Bezerédy fölhívására, hogy «föllállunkkal is jelét adjuk, hogy mind azokban, a miket kormányelnök úr óhajtott, egyezünk és azokat elfogadjuk» szívesen föllállt, s megpecsételte Kossuth kívánatainak teljesítését.

Szavakban igen! tényleg az ülés után hazánk ügye rosszabbul áll, mint az ülés előtt. Vérszemre fog kapni a békepárt fivérem és Irányi leszavazásával. S azon előny, a mit Kossuth első fölszólása által nyertünk, elenyészett.

A ház, mely ígért mindent. 1849 márcz. 26.

Rövid egy nap, meggyőzheti Kossuthot is, mint bízzék e házban.

A jegyzőkönyvre megjegyzi Luzsenszky Pál, hogy ezen kitétel «a ház ne határozzon olyat, mely szabadságunkra veszélyt hozhatna» nem elég; be kell iktatni, a mi elfogadtatott «visszajöttével oly házat ne találjon, melynek politikája a mostani ház politikájával ellenkeznék».

Irányi kívánja, iktatassék be az is, a mi elhatároztatott «a ház tartsa fenn a képviselők igazolására nézve hozott határozatát».

Igen! igazuk lett volna, ha a ház teljesíteni kívánta volna Ígérését. De távol volt Kossuth, és *Kazinczy* kijelenti, hogy a mit a

ház határoz, az soha sem lehet a nemzetre vészes. *Kovács Lajos* azt véli, ha mindaz jegyzőkönyvbe tétetnék, a mi mondatott, a házat compromittálná. Sőt azt is állította, hogy «kormányelnök úr nem is mondotta azt, hogy a ház ne változtassa politikáját».

E kijelentést lezúgta ugyan a ház, de habár *Bezerédy* hivatkozott is, hogy szavaztak is reá, hogy az igazolásra nézve nem térnek el határozatuktól, a többség elvégezte «semmi se tétessék jegyzőkönyvbe.» Mindent, a mit helyeselték, Ígértek, megszavaztak, kihagyattak.

S folytatták az igazolást; és miként? *Kazinczy* az okok megbirálását logikai hóhérokodásnak mondja, mindenkit, a ki megjelen, igazolni kívánt, s midőn a ház el nem fogadta, *Bartal* kívánt még gonoszabbat, hogy töröltessék el a megjelenésre kitűzött 14 nap, igazolhassa magát mindenki, a midőn megérkezik. Nem fogadtatott ugyan el, de az igazolások kényök-kedvök szerint eszközöltettek.

Nyomról nyomra biztosított a ház eddigi szellemének megromlása.

Thaly és Csernátóy nem igazoltatnak 1849 márcz. 28.

Az igazoló választmány ajánlotta az igazoltatást. Hiúban szóltak föl többen, hogy a ház hozott határozatainak következése ez.

Kubinyi Fer., Pálffy, Szunyogh, *Kazinczy* az esti lapok főhősei, s velők a többség nem igazolta a határozott irányú egyének megválasztását.

Vésztörvényszék elébe állítassunk. 1849 ápril. 2.

A miért márczius 30 a Debreczeni lapokban az jelent meg, hogy: a ház az igazolásokat a nemzeti érzület ellen végezte; nyilatkoztassa ki a haza függetlenségét, *Kossuth Lajos* ideiglenes kormányzóságát, és oszolja el. Az alapalkotmány alkotására általános szavazattal választott képviselőház hívassék össze.

A miért a márczius 15-ikének szerkesztője, az esti lapok hőseit, s a ház visszaeső működését ostorozta.

Bárczay ápril 2-ikán fölhívta a ház figyelmét intézkedésekre, hogy a ház tekintélye le ne romboltassák.

Megeredt a vitéz békepártiak hadostroma, csatlakozván hozzájuk néhányan az alkotmányosok mérsékelt színű táborából is.

Bezerédy István a büntetést a nemzet közvéleményének adja át.

Besze János: Halállal haljanak meg.

Hiúban figyelmezteti őket *Irányi*. «Tendentia-pert akarunk in-

dítani?» «Önök azért akarnak egyeseket megbuktatni, hogy a párt megbukván, könnyebben diadalmaskodhassanak».

«Megfeledeznek arról, hogy a Közlöny 23., 24. sz. voltak cikkek, melyek tagadván azt, mit az országgyűlés mondott az áruló dynasztiáról — meghazudtolva az országgyűlés határozatát, azon dynasztiát mentegezni kezdték»

és önök azon cikkek ellen beérték azzal — hogy ilyenek meg ne jelenjenek.

De most, midőn azt teszi a mi pártunknak embere, veszélyeket emlegetnek.»

Ez erőteljes érvelés sem téríthette meg őket, a vész-törvényszék elé állítást ők is megsokalták, de Szacsvay s többen babérokat kívántak a szabad sajtó elleni hősködéseikért, s végre

elnök kijelenté, a ház méltóságán alólinak tartja, a szőnyegen levő tárgyról határozni, tehát napirendre tér.

Gorove, Kazinczy, Bezerédy ezután az indokolt, megölő napirend föltételét Szacsvayra bízták.

Jelen voltam szélmalomharczukon. Igen! legyen bíránk a magyar nemzet.

Helyzetünk s a képviselők 1849 april 9.

A sereg győzelmesen nyomult előre! Kossuth a hadseregnél többnyire.

A képviselők kört kívánnak alakítani, aláírási íveket bocsátottak ki, mely kör hivatva lenne eleve tanácskozni a képviselőházban előjövendő tárgyakra nézve, s nézeteit vinni keresztül.

Annál inkább, mert nemsokára felelős kormány alakíttatván, mégállapodásra kellett jutni arra nézve is, hogy ők képezvén a házban a többséget, kik legyenek majd a miniszterek és kik a hivatalnokok.

Kállay Ödön barátunktól tudtuk meg fivéremmel, hogy a *Nyáry* és *Korács-Kazinczy* árnyalatok összesültek. Előértekezleteiket minket, a kik úgy 50-en valánk, határozattabbakat nem hívtak ugyan meg, de magán-úton barátaink is megkerfestettek a közbelépésre; azon kikötéssel, hogy mi ketten ne hivassunk föl arra, hogy a kör tagjaivá legyünk.

Kállay Ödön barátunkat biztosítottuk a felől, hogy mi mindenkit akként köszöntünk vissza, a mint ő köszönt minket. Örülünk, ha ők mind odaadóbb és hívebb gyermekei lesznek hazánknak, mint

a hogy mi azok kívánunk ezentúl is maradni és nem a kormány-hivatalokon osztozni.

S mivel remélem, hogy Budapest nemsokára a mienk lesz, s nekem a Debreczenben kifejlett légkör nem tetszett, sohasem! kívánván hazámat önzésből, de javáért szolgálni; itt pedig tapasztaltam, hogy nagy országra szóló hivatalok kipikédése-kapkodása fog történni, engedélyt kérve 10-én távoztam családommal.

Nevezetesebbek a Közlöny szerint 1849 ápril 7-től.

2. *Ápril 10. a honvédbizottmány elnöke közli ápril 7. 1849.*

Szenttamás bevétele győzelmi hírére, győzelmi hírrel felelek.

Tegnap, seregeink, Windischgrätz és Jelasics egyesült seregét

Isaszegnél állásukból kiverték.

1. *Ápril 7. Perczel* betört a római sánczokon. *Földvári/* őrnagy jeles vitézségű.

3. *Ápril 12. Kossuth.* Seregeink Pestig s túl rajta diadallal előtörtek. *Damjanich táb. 10-ikén Vácznál* az ellent megverte és a várost bevette. Kitűntek *Nagy Sándor* s mindennekefelett a legvitézebb harczi *Földvály Károly*.

Aulich és Gáspár Czinkotán, az ellenség Pestre vonult.

1849. ápril 14. a Közlöny szerint.*

Elnök a ház kívánsága következtében a mai ülés a ref. nagy templomban fog tartatni, a képviselőház tagjai átmenvén.

Elnök Almásy: Kérem kormányelnök urat, méltóztassék indítványát előadni.

Kossuth Lajos kijelenti ezeket: «a hadsereghez menvén, miután Vetter főv. meghült, a fővezérletet Görgeyre bízam».

(Nem teljesült-e jóslatunk, hogy ennek eszközlését keresztül vitték?)

«Gáspár Hatvannál Schlicket megverte, tábornokká neveztetett.

«Jászberény felől Jelasics 18 ezernyi serege szétveretett.

«Isaszegnél az ellenséget megverték.

«*És én – a szabadságot védelmező isten fiának feltámadása ünnepén este azon ágyba fektettem le fáradt fejemet, melyből Windischgratzet kiugratták.*

«*Seregeink elfoglalták Kerepest, Czinkotát; balról Monor Üllőig, jobbról Vácot.*

* Jól tudom, hogy ezek, a miket itt elősorolandok, nem újak és bővebben olvashatók a Közlönyben és nyomtatványokban, de ezekhez igen kevesen juthatván, s néhol saját megjegyzéseimmel is kisérvén, jónak véltem közlésüket.

«Perczel részéről *Pétervár biztosítva, Szenttamás* bevéve, a csajkások kerülete meghódítva.

«Hiszem a magyar nemzetről, hogy nem lehet többé oly gyáva, hogy arra, a mi még hátravan, ha tízszeres erővel akarnának is ránk rohanni, megmérkőzni elhatározva ne legyen.»

«Elérkezett a percz, Magyarországnak szabadnak, függetlennek kell lenni.»

Mindezen indokoknál fogva itt az isten templomában felhívom önöket uraim! nemzeti képviselők, hogy számot vetve lelkiismeretűkkel s haza iránti kötelességökkel, vegyék bölcs tanácskozás és elhatározás alá indítványomat, melyet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

«Mondassák ki a nemzet nevében batározalilag:

1. Magyarország a hozzátartozó részek-, tartományokkal szabad, önálló, független európai slátusnak nyilvánítatik, ez egész státus területi egység feloszthatlannak, s épsége sérthetlennék jelentetik ki.

2. A habsburg-lothringi ház (indokolás) Magyarország s hozzátartozó részei feletti uralkodásból örökre kizáratik, kirekesztetik az ország területéről, s minden polgári jogok élvezetéből számkivetetik. — A minthogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és számüzöttnek, a nemzet nevében nyilvánítatik. (Szónok, kezeit ég felé emelve mondja: *Úgy legyen Ámen, az egész templom magasztos lelkesedéssel Ament visszhangzott.*)

3. Minden más státus iránt békét s barátságot tartani határozott akarata, kivált a népekkel, kik ezelőtt velünk egy fejedelem alatt állottak, mint a szomszédos török birodalommal, és az olasz tartományokkal, kölcsönös érdekek alapján.

«E nemzet jövőndő kormányformáját senki más, mint csak a nemzet képviselői határozhatják meg! addig, míg ez megtörténnék is, kell lenni kormányznak, azért indítványozom:

4. Az ország jövőndő kormányzati rendszerét a nemzetgyűlés fogja megállapítani, addig egy kormányzó elnök fogja a mellé veendő miniszterekkel, úgy saját magának, mint minisztereinek személyes felelőssége és számadási kötelezettsége mellett kormányozni az országot.

«És ezekben csak elveket mondtam ki, nem az egész nyilatkozatot, ezeket a határozatban kell formulázni, azért

5-ször «az elveknek nyilatkozatba foglalása, 3 tagból álló bizottmányra bízassék.»

«En nem ajánlom önök pártfogásába indítványomat; sőt felszólítom önöket, hogy pusztán isten- és önlelkiismeretöktől kérve számot, vegyék bírálat alá; s ha úgy látják hogy jók, tegyék le Magyarország jövő jólétének szabad alap jóit.»

Elnök. «Kíván-e valaki ez indítványhoz hozzá szólni?» («elfogadjuk egészen») «pontonként kívánják felvételni?» (igen) «Méltóztassék tehát minden pontokra, megegyezéseket felállással kijelenteni.»

Irányi D. jegyző olvassa az indítvány első pontját. (Felállásukkal a képviselők megegyezésüket kinyilatkoztatják.)

Elnök kijelenti, hogy a ház elfogadja az 1-ső indítványt s a nemzet nevében kimondja, hogy (lásd az első indítványt szóról szóra).

Lelkes éljenzés, öröm.

Olvastatok a 2-ik pont.

Hasonló hazafiul erélyes elszántsággal elfogadtatik.

Valóban nem képzelhetek mást, mint azt, hogy agyon kellett ijedve lenniök a békepártiaknak, — s nem tartották tanácsosnak ellenszegülni azon általam nemcsak nem hitt, de nem is reménylett elhatározásnak, mit Kossuth most tanúsított.

Pedig, Kossuth ismerte őket úgy mint bárki, mint mi, mint én. Én tudom, hogy elvöket ha meggyőződésüket követik, a hajuk szála áll ég felé rémületükben, nem annak elhatározására, de csak a gondolatra is, hogy az osztrák lothringi ház az uralkodásból kizáratik és száműzetik.

És még sem szóltak ellene. Két indok vezethette őket e műveletükben.

Egyik, hogy féltek, hogy ha kilépnek ellene, senki majd nem alkalmaztatik hivatalnokul, ez szennyes önérdék.

Másik, hogy reménylették, hogy majd ők foglalván el a kormányt és hivatalokat, első lehetőséggel megbuktatják azt; ez csalás, árulás.

Elnök kimondja, hogy a ház közakarattal elfogadta azt, hogy a habsburg-lothringeni ház trónvesztettnek tekintessék, és örökre a nemzet nevében száműzessék. (Újra helyes s örömkifejezés.)

A 3-ik és 4-ik pontok hasonló lelkesedéssel fogadtattak.

A 3-ik és 4-ik pont felolvasása után felszól a 81-ik számú Közönynek 297-ik lapja szerint s ezeket mondotta

Szász Károly: «Az országgyűlés elosztatását nem akarom azon kormányra bízni (zaj), azon jogot az országgyűlési testületnek kívánom biztosítani. Kivárnom, hogy a határozatba betétezzék.

Ellenében szól *Bernáth*, hogy nincs rá szükség.

Elnök megjegyzi, hogy az országgyűlésnek mindig hatalmában lesz megállapítani, hogy járjon el a kormány.

Madarász László csodálja, hogy a törvényhozói, végrehajtói és bírói különbség nem vétetik tekintetbe.

Szunyogh Rudolf. Az indítvány felesleges, mert itt csak egyetlen hatalom van, a nemzetgyűlés.

Elnök kimondja, hogy a collegialitástól eltérve, a kormány felelősségre alapítatik.

Megjegyeztem e vitatkozást azért, mert ez tanúsítja azt, hogy a ki óhajtott nyilatkozni, az vitatkozást indíthatott, és az meg is történhetett minden baj nélkül. S a mint a 3-ik és 4-ik pontnál megtörténhetett ez, épugy megtörténhetett volna az 1-ső és a 2-ik pontoknál és azoknak minden részleteinél.

Jogosan kérhetem tehát, hol voltak *Nyárig, Kabinyi Feri, Kovács Lajos és Kazinczy Gábor* «státusquo» föntartási elvetekkel?

A 4-ik pontnál egyhangúlag felkiált a ház: «*éljen Kossuth Lajos kormányzó elnök.*»

Elnök. A 3. és 4. pontok elfogadtattak.

Némi kisebb közbeszólás után a 4-ik pontra nézve, az 5-ik pont következtében az elnök ajánlja, hogy a választmány tagjai legyenek *Kossuth Lajos, Szacsvay Imre, Gorove István*. Helyeseltetett.

Madarász íjaszó. Azon perczben, melyben a honvédelmi bizottmány megszűnt, kell gondoskodni más kormányról, — én megteszem ennél fogva formulázva indítványomat. (Zaj, az egész ház *Kossuthot* élteti.)

«Addig is, míg a nemzetgyűlés a kormányforma felett intézkednék, *Kossuth Lajos* képviselő, a nemzet képviselőinek összes akaratával, a magyar álladalomnak kormányzó elnökévé választatik, s a kormány alakítására utasítatik».

Elnök. A t. ház elfogadta azon indítványt, hogy *Kossuth Lajos* kormányzó elnöke leend az álladalomnak.

Kossuth Lajos. «Ha a vész percei elmúlnak, azt kérem, bocsásanak vissza pihenni a magános polgárok körébe.

«*Addig, míg önök vág}' mást választanak, addig míg elérkezik az idő, s a kormányrendszert részleteiben is megállapítják; vagy végre addig, míg nyílt homlokkal nem mondhatom el, hogy a nemzet már tökéletesen biztosítva van, addig én uraim, ha önök úgy parancsolják, leszek kormányzó elnök.* (Zajos éljenzés.)

«De az örökké való istenre! azon percztől fogva nem egyéb, mint szerény és szegény magán polgár.»

Ezzel az ülés eloszlott.

A történetnek megtagadása. 1849 april 15.

A jegyzőkönyvből. Madarász László indítványa kihagyatni s akként feltétetni határozatott az, hogy a 4-ik pont felolvasásakor egyhangúlag Kossuth Lajos közakarattal, kormányzó elnöknek kikiáltatott. *Kihagyatott Szász Károly indítványa is.*

Beszétől nem lehetett csodálni e következetlenséget, de midőn az elnök a ház végzését nem a 4-ik pont felolvasásakor, hanem már az 5-ik pont tárgyalása elvégzésével, *Madarász László* indítványa után mondotta ki, akkor *Bezeredy* és *Irányi* részéről csodálom, hogy az indítvány kihagyásához járulnak. Mert igaz, hogy már akkor felkiáltással jeleztetett, hogy Kossuth kormányzóvá kívántatik, de a kívánat csak akkor lesz és lett végzéssé, midőn az az elnök által kijelentetett.

Eredeti még *Kazinczy Gábor* elvűségének jellemzésül, hogy *Mészáros Lázár* lemondása után *Palóczy*, annak altábornagygyá kinevezését ajánlván, ezt ez indokkal heyeslé.

Kazinczy Gábor: «*Az alkotmányos élet tegnap átlépte egyik Bubikonját*», a honnan viztatérés többé nincs, s a hol új szabad életet fog kivívni, s hiszem, hogy fog is okvetlen.»

Vajha ezek az emberek azután a Rubikon átlépéséhez hívek maradtak, s a viztatérésre ne működtek volna.

Főápolónő — 1849. A 83-ik száma Közlönyben april 20-án jelent meg e közlés.

«Az összes táborig kórházak főápolónőjévé *Kossuth Zsuzsannát*, özv. *Meszlényi Rudolfnét* kinevezem, hogy kedves nővérem szelíd keblének nemes ösztönét követve, mint anya, testvér s hű honleány intézkedend. Debreczen, április 16. 1849.

Az ország kormányzó elnöke.»

Értelmesebb s magasztosabb érzésű honleányra nem bizhalta *Kossuth* e nemes ügyet! Vajha más választásai is ily szerencsések lettek volna. Hanem az kissé fejedelmi (dynasztikus) elsajátításként tűnt föl, hogy a kinevezésben a «kedves nővér»-ről szóltott.

Győzelmeink. Bem 19-én Karánsebest, Lúgost visszafoglalta..

Győr alatt a sereg 19-én Garain vizén átment s úzi az ellent.

18. *Nagy-sarlói győzelem* reggeltől esti 6 óráig. *Damjanics* had-

serege mentelt szuronytámadással végre a Wohlgeomuth által ezen ellenséget megverte s az vad futással Esztergom és Komárom felé kergettetett.

19-én Perezel bevette Becsét.

Madarász László elleni vád tárgyalása. 1849.

április 20.

Tárgyaltattott a számolató bizottságnak a gr. Zichy Ödön-féle ingóságok iránt tett jelentése.

A bizottság 4 pontot jelölt terhelőt az eljárásban:

1- szor. Azon pontosság és gondoskodás, mely az álladalmi javakra nézve igényeltetik, sem az átvételben, sem a Debreczenbe szállításnál, a rendőrség által meg nem tartatott.

2- szor. A kezelési hűség sem a holmik eltartásában, sem a hivatalos pecsétek kellő megőrzésében meg nem tartatott.

3- szor. Hivatalos visszaélés volt az, miszerint a honvédelmi bizottmány, a képviselőházat megnyugtató határozatán túl oly vagyonok is eladattak, melyek eltarthatok valának, sőt a hazai művészet, régiségi tudomány kárával művészi drágaságok, melyek a múzeum számára külön rakattak, Debreczenben elkótyavetyéltettek, midőn ruhaneműek meg megtartattak; és két órára nézve, sem az nem tűnik ki, hogy nyilvános árverésen adattak el, sem az nem igazoltatik, hogy azoknak ára hova és mikor fizettetett.

4- szer. Feltűnő volt a rendetlenség, hogy bizonyos ürességek voltak, hiányozni látszottak, hogy az illető ládák, melyekbe az ingóság lezárva volt, csupán rendőri pecséttel voltak lepecsételve.

A választmány véleménye tehát oda járult, hogy: «mindezek, ha nem bizonyítják is, de lehetőleg jelentik azt, miszerint hanyagsági és visszaélési hibákhoz talán azon merénylet is járult, hogy az ingóságok némelyei elsikkasztottak.

Minthogy azonban ennek világosan és kétségtelenül kell bizonyíttatnia, arra nézve «hiányzik e az ingóságokból és mi? — s a netalán megkísértett eltökítés mikor s ki által vitetett véghez?» csak akkor tétethetik határozott jelentés, ha a régi leltárnak az újjal egybevetése, s ennek folytán szükségelt czélszerű nyomozások végre-hajtottak.

A múzeum számára — az árverés következtében — külön rakni nem lehetett.

Az árverésből bejött pénzösszeg az álladalmi főpénztár fiókhiva-

talába befizettetett; ugyanazon hivatalnak átadattak a megmaradt ingóságok is.

Debreczen, április 6. 1849. Kubinyi Ferencz bizottmányi elnök. Szacsвай Imre bizottmányi előadó.

Felolvastatván a jelentés, ekként nyilatkozott reá *Madarász László* (nyilatkozatának főbb részei):

Az 1. és 3. pont hivatali eljárásról szól, a hivatalnok felelni köteles.

A 2. és 4. pont bírósághoz való, az ügy tisztázása végett ez kívánatos.

Ha a jelentésben csak annyi volna, hogy, össze van írva a mi beolvasztatott, a mi elárvereztetek; a mi megmaradt, tehát e 3 leltárt össze kell egyeztetni az eredeti leltárral, s ezután lehet megmondani, van-e hiány vagy nincs, nem is szólnék; de hogy a dolog ne «talánra» legyen építve, szólnom kell, még pedig:

A mi a hivatalos visszaéléseket illeti, azok nem közöltetvén velem s így észrevételek reá nem is tétethetvén előbb, itt kell róluk nyilatkoznom.

Kimutatja pontról pontra adatokkal a bizottság következtetései- nek helytelenségét, s tünődéseiket felvilágosítja, s kijelenti:

«Óhajtaná, hogy talánra ne építették semmi!»

Kívánnám, hogy a tisztelt ház határozza el, hogy a 3 leltár hasonlíttassék össze az eredetivel, s ha hiányok merülnének fel azokra nézve, kellő szigorú vizsgálat a törvények értelmében eljárva rendeltessék meg.

Az elárverezettekre nézve kijelenti, hogy ő a H. V. bizottmány- ban nem kívánta az árverést megtartatni, azt a bizottmány ren- delte el; azt, hogy mi nem ékszer és drágaság, Ítéletemre bízta; a felelősség tehát e részben a bizottságot terheli.

Az órák iránt sem kérdezett a bizottság, különben megtudta volna, hogy az árverésen adattak el, és azoknak ára be is szol- gáltatott.

A múzeum megemlítése is felesleges volt, mert azt nem tudni, voltak-e számára valók éltévé vagy sem? Más kérdés, megvannak-e a tárgyak?

Kérem tehát a házat, hogy e két dolgot elválasztva, az intézke- dést a dolog érdemétől elkülöníteni méltóztassék; s elrendelni meg- tudását annak, van-e ok vagy nincs törvényes intézkedésre? Hogy ne csak egyes egyén legyen sújtva, hanem mindazok, a kiknek oda

befolyásuk volt, a maga rendes útján kihallgattassanak, s akkor Magyarországnak törvényes bírósága járjon el úgy, mint el kell jární e tárgyban.»

A szoros igazság ezt követelte. Igen, de a békepártnak ez nem volt elég! Neki és a hivatalra vágyóknak az kellett, hogy Madarász László ideiglenesen is semmire se alkalmaztassék, hogy ezt leg-alább néhányszor ki is nyilatkoztassák.

Nem elégedtek meg tehát Szacsvay kijelentésével, hogy *miután a honv. bizottmányt tag maga nem kezdte*, ha történt visszaélés, kik által történt az, erre nyomozás kell; azt is, ki és mikor törte föl a pecséteket, csak ez által lehet kitudni.

Több kellett nekik ezeknél, meg is kezdte a bizottság elnöke *Kubinyi Ferencz* személyes kifakadásait, többször közbeszólás szakította bár, nyilvánító: calamitásnak tartanám, ha folytatná hivatalát.

Szunyogh még inkább elárulta az estilaposok főtörekvését «ki kell mondani, hogy ilyenek felelősséggel párosult hivatalba nem jöhetnek.

Zaj, ellenvetés szakítja meg előadását, elnök fölhívja a házat, hogy megnyughat a vizsgálatban, s a leltárok egybevetése után kellő intézkedésekre utasíthatnák a kormány.

S miután már Kubinyi teljesítette támadását, Szunyogh kifejezte, hogy a kormány elnöke ügyelni fog kijelentéseikre, elálltak támadásaiktól.

Nyilatkozataiknál nem kellett döntőbb bizonyíték, hogy az egész támadás azért történt, nehogy Kossuth vele alakíttasson kormányt.

Elnök kimondja végzésül:

«A beadott hivatalos jelentés következtében, a hivatalos visszaélések iránti vizsgálat és a leltári egybevetések folytán szükséges czélszerű eljárás megtételére a kormány megbízatik.»

Pest mienk. 1849 ápril 26.

Kossuth jelenti, a főváros visszakerült a nemzet birtokába. A fővezér 23-án Komáromnál, 25-én Komáromból írt.

Madarász Lászlónak nem adatik engedély.

1849 ápril 28-án többen hazamenetelre kapván engedélyt, kérte azt Madarász László is, 10 hó óta nem rendezhetvén családi ügyeit. Szavazással a képviselők az engedélyt megtagadták.

Megjegyzendő itt a lapok szándékos gonoszsága. A hivatalos közlöny ezt azon kijelentéssel indokolta «miután a gyémántper miatt vizsgálat alatt áll».

Valóban nemcsak a hivatalos, de magánosok lapjában is, egyedül a rosszlelkűség mondhatott ilyet.

Hiszen az ország házában márczius 17-én köztudomású tényként közöltetett, hogy a gyémántok megvannak, átadattak a pénzügyi minisztériumnak.

De mikor Szemere miniszterelnök hivatalos lapja járt elő a pletykák és rágalmak koholmányával és terjesztésével, csoda-e, hogy az «esti lapok», «a népbarát» s a koholmányokon rágódó lapok, tovább és kiszélesítve kürtöivé elámították és félre vezették a közönséget.

Kossuth kormánya. 1849 máj. 2.

Palóczy elnöklete alatt föl olvastatott Kossuth levele, melyben május 1 -én a következő kormányt alakította, ú. m.:

Belügyi és a minisztertanács elnöke Szemere Bertalan, külügyi Batthyány Kázmér, pénzügyi Duschek Ferencz, közlekedési Csányi László, vallás-közügy Horváth Mihály, igazságügyi Vukovics Sebő. Közöltetik az eskü iránti nézete is; és Gorove István indítványa folytán az elvek jegyzőkönyvbe igttattak.

Szemere Bertalan állt föl, hogy hármat kell nyilvánítania.

1. *A minisztérium magát forradalmi kormánynak vallja be.* (Zajos kitörő taps.) Képelem! miként tapsoltak Kazinczy, Kovács Lajos stb.

2. *A minisztérium magát republikái irányúnak vallja.* (Határtalan tetszés, taps.) Boldog isten! alig voltunk ötvenen, e képviselők közül, igaz hívei a köztársasági kormánynak. S ime e testestől lelkestől monarchikus és dynasztikus tömeg, előbb megtagadta a dynasziát, most megtagadja a monarchiát, melyhez neveltetése, szokása, egész élete csatolta. Szerencsétlen haza az! melynek képviselői meggyőződéseiket a hatalom követelése szerint így képesek forgatni.

3. *A minisztérium magát demokrat irányúnak vallja.* (Zajos tetszés.) *A népfenség elveit minden következáseivel elfogadja. Csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a demokratia tiszta alapján határoz.*

A képviselők majdnem mind fölállásaikkal helyeslik a nyilvánítottakat.

Mi indította Kossuthot arra, hogy kormányalakítással épen Szenierét bírta meg, ez ismét titkai közé tartozik. Mert 1840 óta köz-

tudomású volt, hogy Szemere keveset adott az elvi következetes-ségre, s annak árán előre törni vágyakodott. 1848-ból tudhatta, hogy személyének sem volt barátja. A nagy átalakulást bízni tehát megbízhatlan egyénre legalább is helyrehozhatlan tévedés.

Ellenvethetnék talán, hogy a képviselőház többsége óhaját kellett tekintetbe venni. E házra nézve határozottan nem.

E ház nagy zömében dynasztikus, és az osztrák dynasztia híve volt, s ime tombolva számúzta az osztrák házat. E ház testestől lelkestől monarchikus volt, és ime tapsviharok közt őrzöng a köz-társaság mellett.

E ház néhány tagja csak nemrég fékvesztetten támadta meg Madarász Lászlót; de bízta volna meg őt Kossuth a kormányalakítással, nemcsak a ház nagy zöme, de ama múlt napokban támadók is őrzöngő lelkesedéssel üdvözölték volna őt.

Csak hazánk meg ne bánja, hogy ily egyén állított a kormány élére.

Hírek 1849.

Nagy csapás érte hazánkat ápril 28-án. *Damjanics* kocsijával fölfordulván bokájánál lábszárát eltörte.

Május 4. Böszörmény azon kérése, hogy kiáltassék ki a köztársaság, kedves tudomásul vétetik.

Pest a várból bombáztatik. Görgey Budavár föladását kívánván, Hentzy fenyeget a lánchid ágyúztatásával is, és utolsó csepp vérig védi a várat.

Kormányzói eskü. 1849 májas 5.

Két javaslat adatott be. *Halász Bódié* szelídebb, *Kazinczy Gáboré* határozottabb. Halász Bódi részert esküt tett volna: «kötelességemet úgy fogom teljesíteni, hogy Magyarország függetlensége, szabadsága s területi épsége megtartassék» stb.

Kazinczy szövegezése a következő volt:

«Én, a nemzetgyűlés által választott kormányzó elnök, esküszöm a nemzet függetlenségi nyilatkozatának minden következményeiben fentartására, s engedelmségre a nemzetgyűlés törvényei és határozatai iránt, isten engem úgy segéljen».

Minő fölfordult világ! A többség e szövegezést fogadta el. Hónapokon át a legmakacsabbul küzdöttek a békepártnak most is irányadó tagjai a status quo föntartására, bensőjükben a bármi áron kiegyezésre, a nagy zöm az 1848-iki alkotmány kivi vására; és ez irányadó, e minden áron békülni készek nyelve, ékes szónoka,

most a «függetlenségi nyilatkozat minden következményeinek, az osztrák ház száműzetésének» stb. fenntartására esketteti meg a kormányzót.

Igaza van Petőfinek: «Isten csodája, hogy még áll hazánk».

Madarász László a képviselőségről lemond. 1849 május 9.

Elnök előterjeszti, Madarász László közli levélben, mivel a kért 6 hétre engedély nem adatott, és így jelen lenni vagy lemondani kénytelen, miután családja iránt természeti kötelességét meg nem tagadhatja, szeme világát vesztett édes atyja az ellenség által meghurczoltatván, fia is ellenség közt, a képviselői állásról lemond.

Kívántott levelének fölolvása. S föltámadt a képviselők egy részében a volt méltatlan eljárás átlátása, s indítványoztatott hat heti engedélyadás.

Ám ellenezvén ezt Kazinczy, és Szacsvay a lemondás elfogadását óhajtván, elfogadtatott az.

Kineveztetések. Osztozkodás és jutalom napjai. 1849 május 8. után.

Szlávy József és Gömörly Viktor titkárokat oldalam mellé miniszteri titkárrá neveztem ki. Május 8. 1849. Duschek Ferencz.

A belügyminiszteri tározóhoz tanácsnokok: Rákóczy János, Kemény Zsigmond báró, Csengery Antal, Láng Ignác; titkár: Horváth Lajos; fogalmazó: Arany János. Májú». 9. 1849. Szemere.

Igazságügyminiszteriumban tanácsossá: Tóth Lőrincz; fogalmazóvá: Funták Sándor; álladalmi ügyészszé: Farkas János.

Vukorics.

Május 28. Klapka Komárom vára parancsnokává. Kiss Ernő.

Főtörvényszékhez május 29-én országbíró és elnök: Perényi Zsigmond báró; bírák: id. gr. Eszterházy Mihály, id. gr. Bethlen János, Bernáth Zsigmond, Papszász József, Hosszú László, Szintay János, Illési János, Szumrák János, Rutkay József.

Jún. 14-én bírákka: Szentiványi Károly, Császár Sándor, Bakus Ambrus, Horváth István, Fábrián Gábor, Simonyi János; első alelnökké: Beöthy Ödön.

Jún. 18-án másod alelnökké: Almásy Pál; bírakká: Ujházy László, Halász Boldizsár, Rpeczky Ferencz, Ludvig János, Rác János; titoknokká 22-én: Cséry Lajos.

Jún. 26-án Szacsvay Imre.

Országos törvényszékhez elnök: Nagy Károly; másod alelnök: Toperczer Ödön; bírák: Kendelényi, Záborszky Imre, Bziday András, Nagy József, Komlósi László, Fekete László, Bézei Antal,

Bercsei Lajos, Szemere József, Rónay János, Pavlekovic István, Hajka Demeter.

Jún. 18-án első alelnökké: *Pálfy János*; bírakká: Balla Endre, Gelléri József, *Omaszta Zsiamond*, Kelber János, *Horváth Boldi-zsár*, Gvergyai Ferencz, Galanfl János, Horváth Ferencz (Szentés).

Jún. 26-án bírakká: *Osztrovszky, Pataky, Olgyai Titusz, Nagy Lajos és jun. 14-én a kegyelmi törvényszékhez: Vörösmarty Mihály.*

Jún. 26-án a váltó feltörvényszékhez: *Majercsák.*

Május 29-én igazságügyi államtitkárrá: *Bónis Sámuel.*

Jún. 9-én közmunka- és közlekedési minisztériumhoz elnöki miniszteri titkár: *Kenessey Kálmán*; titkárok: *Északi Károly, Katona Elek stb. Csányi.*

Jún. 21-én a vallás- és közoktatási minisztériumhoz állammiszteri titkárrá: *Babics János. Horváth Mihály.*

Nevezetesebb a kormányzás alatt 1849.

Május 13-án értesítés Görgeytől: Egész Pestet lángtenger borította az éjjel; a kiben még egy szikrája volt a kegyeletnek a — — — — dynasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kioltotta.

Május 14. *Kossuth* a kormányzói esküt a reform. imaházban letette, előmondván azt *Almásy Pál* elnök; letették a miniszterek is, előolvasta azt *Gorove István* jegyző.

Május 18. *Kossuth* a kormányzó összes miniszterei aláírásával országszerte «*keresztés háborút*» hirdet, rendel.

Buda vára bevétetett május 21-én.

Május 31-én utolsó ülés Debreczenben. Szemere «az üléseknek Pestre által tételi ideje elérkezett, kéri az ülések felfüggesztését s a legközelebbi ülésnek Budapestre július hó 2-ára kitűzését, melyre a ház minden tagja megjelenni tartozzék».

Elfogadtatván, az ülés egy és fél óraker oszlott el.

Június 5-én a Közlöny megjelent Budapesten.

Június 9. *Brassó* városa tanácsa beküldi *hűségí nyilatkozatát*, kijelentvén, hogy ők minden kül-, így az orosz beavatkozás ellen is fölszólnak. *Johann von Albrichtfeld, Ober-Richter; Friedrich Riemer, Vice-Notár.*

Pest ágyúztatása. Budavár bevétele. Pakson 1849 május 23.

Ápril 10-én távozván Debreczenből, 14-én, amidőn nem is gyanítottam, hogy *Kossuth* ama elhatározásokat viszi keresztül, Kún-Szent-Miklóson voltam. 16-án családomat Paksra átszállíttatván a

Dunán, mivel ott még ellenség tartózkodott, Duna-Vecsén át a magyar hadsereg győzelmes csatáinak színhelyére siettem.

Utániban, hogy a falúba már beérkezett egész vasas század zsákmányul nem vitt be Vecsésről Pestre, azt a jegyző és a főros ügyességének köszönhettem, a szőlőkön át juttatván ki utitársammal Daróczy Elekkel. Láttuk, a mint minden kijáró országúton fénylettek a kiállított vasas örök sisakjai.

Pestre Új-Pest felől a honvédekkel együtt mentem be.

A váci úton hallom egy honvédcsoport éljencit, emelgették és éltették őrnagyukat, vagy ezredesüket, s midőn nevét kérdeztem, büszkén értesítettek, hogy «Patay István».

Családommal Pestre érkeztem. Béla és Jenő fiaimmal a Duna partján vagyunk, midőn huszárok a Kelen hegyre fölszáguldanak és a Duna partra sereglett nép éljenzései közt a nemzeti zászlót a csillagdára kitűzik.

Az embertelen osztrák had Pestet ágyuztatja dühében, távoznunk kellett. Rác-Almásról éjente láttuk a várba és a várból Pestre szórt villámokat.

Pakson valánk. Lehetlen föl nem indulnunk a katonai hadi műveletek bűnös vezetése miatt. A városok lakosai jó magyar érzésűek, kárhoztatták a kormányt, a midőn Jelasics szökött embereivel, miért csak azt a pár ezer lovast utána nem indította, a mely ott vesztegelt a Kelen hegy tövében Buda ostroma alatt. Ha ez megtörtént volna, mondá a lakosság minden felé, nem menekültek volna meg, s nem segíthettek volna többé leigázni hazánkat.

Május 21-én végre, ha nagy áldozatok árán is, Buda várán győzelmesen lobogott a nemzeti zászló.

Fivérem szorgolja ügyének elintéztetését.

Fivérem Pesten szorgolja a bel-, szorgolja az igazságügyi miniszternél, hogy a Debreczenben hozott határozat teljesíttessék, a leltárak hasonlíttassanak össze. Elutasították, hogy az eredeti leltár föl nem lelhető.

Meszlényi Rudolfné. áldott legyen ezért emléke, elkövetett előteremtésére mindent, s végre értesítette testvéremet, hogy az eredeti leltár megvan.

Fivérem megkapván másolatát, kimutatja a két leltárból, hogy csakis két csekély tárgy hiányzik, ezt tízszeres értékben fedezi, és szorgolja az elintéztést. Hiában, mind a bel-, mind az igazságügyi minisztériumok elodázzák azt.

E sürgetése alatt ki akarja nyomtatni a kimutatást, hogy sajtó útján hallgattassa el a rágalmat, s mutassa ki eljárásának tisztaságát. A nyomdák tulajdonosai biztatják, utóbb elfoglaltatásukkal mentegetik magukat s nem képes kinyomtatni.

Kossuthnak is ír, nem kér mást, csak igazságos eljárást, sürgeti, hogy rendelje meg; hogy kormánya teljesítse azt, a mit a ház határozott.

Kossuth hosszasan írt fivéremnek, olvastam azt Pesten, s emlékezem, ezek is benne voltak: «az ellened, elkövetett vádaskodás tudom, hogy alaptalan, midőn majd az ellened szőtt szálakat szét-töröm, hiszem, hogy egy csapással két legyet ütötek agyon s neked oly elégtételt adok, a minőt ember még nem kapott» stb. stb. Mi a két légyütés alatt Szemerére is czélzást hittünk.

Vége lett, az ügy nem tisztázott.

Fivérem ellen merénylet, Csákváron megválasztatik 1849.

Debreczenben leköszönt fivérem azért is, hogy választói nyilatkozhassanak, hiszik-e az ellene szőtt rágalmakat.

El is özlöttek a «Népbarát» s «Esti lapok»-féle nyomtatványokkal a közönséget, Sebestyén Sámuel vezényelt is maga mellé egy kis csapatot, de nagy töbsséggel megválasztatott fivérem.

Azonban történt valami megfoghatatlan s közlöm azt. Fehérvárit voltunk, a midőn ismert hű csákvári választók bejöttek sietve, előadták, hogy valami Nagy nevű százados huszárokkal kereste náluk Madarász Lászlót, kijelentvén, hogy mint lázítót rendelete van elfogni, vész katonai bíróság elé átütni s kimondta, hogy ha megkapják, főbe fog lövetni.

Megborzadtunk, de hű polgárok állítván, el kellett hinnünk. Fivérem Szemere művének vélte. Azonnal írt Kossuthnak, legyen jó intézkedni egyéni biztonsága iránt. Barátink egyike vitte a levelet rögtön és kézbesítése után tért vissza.

Mi volt ez esetben való, később sem tudhattuk meg. Többé nem háborgatták fivéremet.

A választás után közölték velünk azt is a polgárok, hogy Boros Mihály alispán segédkezése mellett, Fekete János is fel akart lépni. Beszélték, hogy azon hiedelemben, hogy Kossuth majd nem fogja ajánlani testvérem megválasztását, küldöttek is hozzá egyéneket azon kérdéssel, «megválaszthatják-e Madarász Lászlót?» de mintha Kossuth úgy nyilatkozott volna, hogy «bátran megválaszthatják

Laczi barátomat» s ezután föl is hagytak a reménnyel, hogy megbuktathatnák.

E felől sem tudjuk, mi a való, mi sem?

A való az lett, hogy fivérem megválasztatott.

Az audientiák szabályozása.

Pest, 1849. jun. 10.

Június 10. jelentetik, hogy:

«a kormányzónál kedden, csütörtökön és szombaton reggeli 9 órától délutáni 1 óráig tartatnak a kihallgatások. 1819 június 7.

Záborszky Alajos, álladalmi tanácsos.»

A honfi, a ki annyi csatában segítette Somogybán fivéremet győzelemre, a nemzeti vágyak, a haladás küzdelmeiben, íme mily nyugalmas térrel váltotta föl a politikai csaták szellemes nemesítő terét! Közli az *audientiák szabályozását*. Ez is egy jelző a kor erkölcsi fejlődéséről.

Hiszen már sem ellenség e hazában, sem semmi-fenségesebb, a mivel az álladalmi tanács foglalkozhatnék!

Vagy azért számúztétek az egyik királyi házat, hogy a másikat annál fényesebben dicsőíthessétek s meghunyászkodhassatok ismét bálványotok oltára előtt, hogy ti is felölthessétek bíbor rongyaitokat?

Ember, te fenséges és nyomorult teremtese a természetnek, hát te nem lehetsz soha eléggé magasztos, hogy összeséged hatalmában becsüld meg önmagadat.

Szolgává óhajtasz lenni, urat kívánsz, mert így tömjénezhetsz önzésed ördögének, te meg másokat teend vén szolgálddá, másoknak lévén urává a törvény nevében.

Hol vagytok ti, a régi görög és római köztársaság jellemei? Hol vagytok, az északamerikai egyesült államoknak jelesei? Hogy szilárdságtok, egyszerűségtek magasztosságánál piruljanak el legalább azok, a kiket a nemzetek döntő hatalomra emeltek!

Nem megy, a mint óhajtanám.

Pesten, 1849. jun. 14.

Budavár bevétele után családommal Pestre jöttem föl. Lelkem aggodalommal van eltelve. Semmi sem, vagy alig történt valami úgy, a mint kívántam volna, s majdnem minden ellenkezőleg.

A kik a haza ellen főbünösök, vezérlő egyéniségek voltak, azok nem tértek vissza. Hinnem kellett, hogy az orosz nagy erővel jövend, s ezután fognak teljes erővel törekedni hazánk, nemzetünk lejgazására.

Tudták, hogy bűneik hasonlíthatlanul súlyosabbak a Lamberg vagy volt társai bűneinél. Nem is merték remélni vétkeik bocsánatát. Pedig haza térhettek volna bátran. Vajha haza tértek volna, és az osztráknak ne lett volna se óhajtása, sem eszköze, újból kezdeni hazánk meghódítását.

Ha nincs többé mit tartani az ellenségtől, én is, mi is barátimmal azt mondtuk volna, «legyen a nemzet nagylelkű, térjenek vissza, mossák le bűneiket a haza iránti hűség teljességével, s visszavonulva magánköreikbe neveljék gyermekeiket a haza, a nemzet iránti szeretetben.»

Hát még a kormány hogyan fogadta volna tárt karokkal! De a kormány azon tényen, hogy midőn a főbűnösök künn távol maradnak, ezek eszközeiknek, belátással és befolyással bíró eszközeiknek borúra-derűre büntetlenséget biztosított, ezen megütköztem.

Távol van természetemtől a mások kárán, szerencsétlenségén való örvendezés, még távolabb az ártatlan családnak szenvedtetése a családfő bűnei miatt, de midőn az ellenséget nem bírtam megtörni, annak összeszedésére időt engedtem; a hazában szerte felburjánzott gonoszt büntetlenül engedni el, ezt káros, megbocsáthatlan, következeiseiben veszedelmes könnyelműségnek tartottam.

A bosszúállást nem használtam volna. De igen, számos igen befolyásos és bűnös egyént letartóztatván, felhasználtam volna az alkalmat, ha lehet, az általak elhurczolt, feláldozott honfitársaink megszabadítására; vagy ha ezt nem eszközölhetém, arra mindenestre, hogy a kiket letartóztattak, bántódások ne legyen.

Vágytam volna hazánkban az erkölcsök tisztaságát is meghonosítani, kiirtani a mohóságot a hivatalokérti kapdosásra nézve.

Jól tudtam, hogy kormányhivatalokra a jeles egyéneket kell megnyerni. A múltban el kellett ejteni azon leghelyesebb elvi álláspontot, hogy képviselő semmi más hivatalt ne viselhessen, de most szinte szégyeltem azt a képviselői körből való sok kineveztetést, a kik azután e mellett képviselőségek is megtarthatták.

S mindenek felett kívántam volna a nemzet minden fegyverfogható fiának begyakorlását, fegyverrel ellátását.

A merre megfordultam Pest-, Tolna-, Somogy-, Fehérmegyékben, ennek sehol legcsekélyebb nyomát sem láttam. Június hó közepéig 2 hó múlt el e tekintetben teljes tétlenségben. Pedig ha valaha, most megvolt a leggyermetegebb ifjonzban is az óhajtás, az akarat, hogy

a honvédek sorába fölvétessék. Megvolt a népben a kívánat, hogy hazája iránt kötelességét lerója.

Ha mindent megbocsáthattam is, a kormánynak e tekintetben tétlenségét, hanyagságát, mulasztását meg nem bocsátottam.

Semmi sem megy akként, a mint én tenném, mondám fivéremnek, barátimnak, családomnak; majdnem ellenkezően megy minden.

De talán a kormány tudja, hogy ezekre már semmi szüksége. Talán én a vezénylő erők irányában, bizalmatlan, sötétebben észlelek mindent.

Lelkem aggodalma.

Pesten, 1849 június 15. esti 10.

Mi bántja kedélyemet? Miért nem tudok bízni abban, hogy biztosítatik az, a mit reményemen túl oly hirtelen elértünk.

Magyarországnak kormányzója van.

Fiatal korom ábrándjai, ifjúságomnak szép vágyai sokkal hamarabb teljesültek, mint csak hinni is reméltem.

Magyarország köztársaság. Nincs még alkotmányába igtatva, de kormányfőfiai ennek a mostani nemzetgyűlésnek viharos tetszésnyilatkozatai közt vallották magukévá a köztársasági kormányzatot.

Hogy önkebleik meggyőződése ellen káromlatot követtek el, az nem változtat a tényen mitsem. Köztársaságban élünk.

Azt híresztelték mindenha, még Kossuth is, hogy e nemzet csakis király hűségű. A tény megczáfolta őket. A nemzet helyesli, nyugodt, soha sem volt az erkölcstelenségektől annyira ment, annyira tiszta. Mintha e tény, hogy köztársaságban él, megtisztította volna salakjaitól.

S még sem vagyok megelégedve a dolgok menetével, sőt elégedetlen vagyok Kossuthtal, kormányával, működéseikkel.

Igen, mert bensömnek féltett kincse az, a mi kivívatott. S a kormányzónak és kontár kormányának tényei, mulasztásai aggodalommal töltik el lelkemet, hogy egyiknek jóindulatú hiszékenysége, a többinek határtalan könnyelműsége, Szemerének pedig semmi jelleme, megfosztják hazámat, és meg lelkemet is féltett kincsétől.

Pest utcáin az éj csendjében a nappali zaj múltó léiben van és lelkemben feltör és zajosabban tör fel az aggodás; s a mi már Debreczenben a tavasz előtti időtől föl-föltűnődtetett, kitör végre-

is lelkemből, s le kell írnom azt, a mi bennem többször fölhangzott, de el-elnémitottam, hogy az csak agyrem lehet.

Váljon nem készítetik-e elő Kossuthnak királylyá tétele?

Kossuthot én nem ismerem. Egykor azt hittem, meg fogjuk ismereni egymást és gyámolítani. Nagy szellemi tehetsége, gyönyörű szónoklata miatt vonzódtam, ragaszkodtam hozzá. De minél többször találkoztunk, annál inkább éreztem, hogy egymástól eltávolítottunk. Azt kell hinnem, hogy túlhatározottnak, vagy túlönfejűnek, mellé csekély tehetségűnek tartott s nem törődött vele.

Tudtam, sokan rajongtak, hogy miként a Hunyadi-ház dicsővé tette Magyarországot, úgy tehetné azt a Kossuth-ház is.

Attól tehát tartok, hogy ha előjönne az az eset, hogy a nemzetgyűlés által megkínálatnák azzal, hogy ő királylyá választván megkoronáztassék, aligha lenne képes azon nagy elhatározásra, hogy visszautasítsa azt.

Attól pedig komolyan tartottam és tartok, hogy ha teljesen győzünk, ha az osztrák végleg le- és kiveretik a hazából, ez az úri faj, a képviselőik ama zöme, a mely most honol a házban, az százszor és ezerszer inkább lesz hajlandó Kossuthot királyi székbe ültetni, mint a köztársaságnak polgárává lenni.

Elűzném ennek gondolatát is, de sok szól a mellett, hogy ez megtörténhetik.

Néha föl villan agyamban a gondolat is, hogy nem hatott-e rá környezete, a határozottabb irányt elutasítani, és a cselszövő Sze-merével alakíttatni kormányt. Soha meg nem barátkozhattam azon tényével, hogy óhajtásainkat el nem fogadta. Azon tényt pedig, hogy fivéremre nézve a ház határozatát nem foganatosította s vagy a bűnöst vagy az ártatlant mondották volna ki, de e helyett ez ügy tisztába hozatala elodáztatott, lélektanilag másként meg nem fejthettem, mint úgy, hogy mellékesen bárminek, de hatni kellett rá, annak el nem intézésére nézve.

Rögtönítelőszék megszüntetése 1849.

Június 20. az ország külön vidékein létezett rögtön ítélő bíróságok megszüntetvén, Pesten állítatik országos bizottság.

Természetesen! Kazinczy és Kovács szelleme bizonyára megsemmisítette az ellenséget. Benn az országban sem rác, sem oláh, sem szász lázadó, sem horvát pártütő nem találtattak. Görgeytől nem kellett tartani, hogy letegye a fegyvert; sem a békepárttól, hogy az ország kormányát az osztrák háznak átadja. Hiszen ezeknek

egyszerre vérökbe ment át a köztársaság szeretete. Kazinczy a kormányzót esküvel kívánta erre kötelezni. Kovács Lajos, Kemény Zsigmond báró, Pálffy János mind magas jól díjazott hivatalnokai a köztársasági, a forradalmi irányú kormánynak. Mi természetesebb! hogy mindenkire a kegyelem áldását kell szétárasztani.

A kormányzat arany korszaka! Azok, a kik e haza elvetemült gyermekei voltak, eladták magukat az ellenségnek, hogy leigázzák nemzetöket; azok minden külellenség és belármány ellen megvédi majd országunkat, biztosítani fogják szabadságharcunk sikerét.

Boldog álmadozók! vajha sokáig tarthatna ez arany korszak-tok álma.

Fergeteg szele 1849 június 19.

Bizony csak álmodtak ők! Bár ne álmodtak, bár ne ábrándoztak, de cselekedtek volna.

Az az osztrák haderő nem semmisített meg. Betört nagy erővel az orosz egyesülve az osztrák vert haddal, tűzzel-vassal indultak pusztítani az országot.

És ezt Kossuth kormánya tudta már június 18-ikán, midőn Szemere kénytelennek érezte magát kérdezni minden hatóságot a nemzetőri őrnagyokra nézve, hogy

1. az ellenség bevonulásával mint viselték magukat?
2. nem vállaltak e az ellenségnél szolgálatot? stb.

Két egész hónapot elfecséreltek, arról sem gondoskodván, hogy a nemzetőrség őrnagyai teljesen hívek, megbízhatók legyenek, most kipkednek-kapkodnak tudakolni ezeket a hatóságoktól.

S így lévén a dolog, s az ellenség meg nem lévén törve, de fokozottabb erőben jelentkező, mégis a hazaárulásnak mintegy tág kaput nyitandók, megszüntették a rögtönítelő bíróságokat, és fölmentettek mindenkit, lett legyen az hazájának bármily bűnös árulója.

Szerencsétlen Kossuth! Önkormányod ásta és ássa hazád veszedelmének árkat, hogy beletemethessen. Nem gondolva e tehetetlennek és a cselszövő azzal, hogy veszteddal hazánk is az örvénybe sodortattatik.

Keresztes háború 1849 június 26., 27.

A magukat biztonságban érzettek felriasztotta a szerencsétlen valóság. Az ellenség sok oldalról nagy erővel nyomult az országba.

Utasítást adtak ki tehát a Közlönyben következőt:

«Készen áll a haza védelmére egy roppant tábor, mely 180 ezer-nél többet számlál s naponta növekszik.

Keltse fel a népet, indítsa meg a keresztes háborút, a papi szónokok álljanak elől kereszttel kezökben, halni vagy győzni kell.

A harangok veressenek félre! a pap templomi öltözetben jelenjen meg.

Énekeljen a nép szent buzdító énekeket. Az előkelők álljanak a tömeg élére.

Marháját, családját küldje a nép rejtkehelyekre, maga gyűjtsa fel, a mit az ellenség használhatna, stb.

A hadsereg megmenti a hazát, ha a nép teljesíti kötelességét..

Budán, 1849 jun. 26.

Szemere Bertalan.

Minden hitfelekezetű lelkészekhez

Horváth Mihály.

S megjelent utána való napon, egy Nyilatkozat.* «A nemzet kormánya nevében», melynek főbb pontjai ezek:

A haza veszedelemben, ha a népben van erő, meg fogja magát,, meg fogja a hazát menteni.

Ha a nép tétlenül marad, elvesz menthetlenül.

4,6,000 főnyi muszkát hozott be az ausztriai császár, s kiűtött az oláh lázadás.

Ha élni kíván a nép, védje magát, keljen fel s megmenti a hazát.

A kormány tehát l. a muszkák s az ausztriai császár ellen keresztes háborút rendel, utasítja a népet, miként semmisítse meg az ellenséget. A lelkészek kereszttel ragadjanak s vezessék a népet..

Mondja azután eme nagy szavakat:

A ki a hazát megtámadja, ellenség, a ki nem védi, hazaáruló.

Ha a nép e kötelességét híven nem teljesíti, a haza elveszett, stb.

Kelt Budapesten, június 27-én 1849.

*Kossuth Lajos s. k. kormányzó. Szemere, Gsányi, Görgey, Vukovics,
Batthyány, Horváth, Duschek miniszterek.*

Lelkem sírt bánatában, midőn ez utasítást és rendeletet átolvas-tam. A népet, hogy veszve van, azzal elijeszteti; a népét a vész torkában felelőssé tenni a nemzet életéért, amely megtesz mindent, ha vezéreltetik, de e nélkül mozdulni sem képes.

Keresztes háborút rendelni, lelkészeket kezökben a keresztekkel

* Az 1849 ben kinyomatott e rendelet egy példánya kezeim közt. Somogy-megyei nagy-bajomi ref. lelkészhez küldetett kihirdetés végett, s mint féltett kincs őriztetett Jakében Madarász Lajos öcsémnél, a ki 1861-ben ezt szíves volt nekem adni.

bízni meg a népfelkelés vezetésére több mint semmihez sem értő őrzöngés.

Hát nem volt csak 10 magát a haza megmentésére feláldozni kész embertek? Dehogy nem volt; én, én gyöngé erőmmel önmagam az egész Dunántúlt magamra mertem volna vállalni, hogy fölkeltem. Nem ám keresztes hadként, de fölkeltem úgy, hogy 40, 50 ezer fegyveres erőt állítok ki, s azután ezen meg azon más öt, hat vagy 10 ily egyén által fölkellett tömeg a hadsereggel tönkretette volna az ellenséget.

De ti csak írni, csak szavakkal játszani tudatok, a cselekvéshez sem nem értettetek, sem — bocsássá meg nemzetem kifakadásomat, miután a kínálkozókat elutasítottátok, — nem is akarhattátok azt.

Böjtöt rendeltetek, keresztekkel való előljárást ott, a hol a vérkeresztségre kellő áldomásnak harci zsbajai közt a Rákóczy-indulónak isteni ihletettségével kell vala a vezérnek oda kiáltani «előre fiúk!» «szuronyt szegezve rohanj hazád ellenségére».

Szent buzdító énekeket akartok énekeltetni ott, a hol a nemzet haragos lelke villámainak kell vala cikázni, az ellenségben a vért is megfagyasztó dörgései között.

Lelkészek 1848. és 1849.

Alig volt két tűz közé szorítva annyira bár ki, mint a lelkészek és a tisztviselők.

Megtörtént, hogy ugyanazon napokon hol az egyik, hol a másik foglalta el a megyét, várost, vagy községet, s egyik mint másíknak rendeletét az egyházi szószékeken közhírré tenni a lelkészeknek, megyék és községekben a tisztviselőknek volt kötelességek, ezeknek azontúl végre is hajtani s előállítani a kellőket.

De ha megvolt a népben a hűség, föláldozás, ide érte a közép birtokosokat és szórványosan a kiterjedt nagy birtokúakat, elmondhatjuk lelkünk nyugalmával, hogy *a magyar lelkészek vallásküldés nélkül áldozatkész és hű gyermekei voltak a hazának.*

Sok helyt egész kolostorok, és a lelkészeknek minden fegyverfogható tagja a honvédek közé sorakoztak, s buzdították a népet a csatákra.

Nem ezért fájt tehát lelkemnek a kormány fön előadott ténye, hogy a lelkészek nem teljesítnék kötelességöket, de fájt azért, mert néhány edzett egyénre nem lévén bízva az ország népének fölkelése, félttem, hogy átalános rendeletök mellett; a lelkészeknek

különben áldásosán felhasználhatott működési terök lehetlenné tétetett.

Hazánk veszedelme 1849 június 25-től.

Június 25. Dessewffy tábornok jelenti, hogy 18-án az ellenség Eperjes felé 18,000, Szepes, Zemplén felől 8,000 számban tört be felső Magyarországon. Turóczból az oda betört oroszok száma szinte 8,000 felé levőnek állítottat.

Luzsénszky Pál jelenti június 26.: «Seregünk ma Miskolczra száll táborba. Ha a nép fölkel tömegestől, és pár százezer támogatja a sereget, kevés hetek alatt egy muszka sem tapodja hazánk szent földét».

Áldott lélek! Hű hazafi! Igen, ha a nép fölkel. De hát hol voltak, a kik fölkeltsék? Lelkünk barátja; azok, a kik a böjt hirdetésével vélték jónak fölkelteni a népet, azok nem e mi földünkön való győzelem kivívására gondolhattak.

Jegyezzük meg itt, a mi június vége felé közöltetett. *Pécsett jun.*

9-ről Majláth György Baranyamegye és Pécs szab. kir. város királyi biztosának levele, melyben írja, hogy «egy derék század lovaság féltűggel s néhány zászlóalj gyalogság elég volna az insurgenstől Fehérvármegyét megtisztítani».

Hihetően ez is egy indokkal több volt arra, hogy Kossuth kormánya megalkossa a császáriakkal szövetkezett bűnösök bűneit elengedő bíróságot.

Kossuth és Görgey 1849 jun. végével.

Hazánknak e vészes napjaiban a felől értesülünk, hogy Görgey más szint ölt magára, s készül levetni osztrákellenes álczáját. Halljuk, hogy Kossuthot felhívta: «mentse meg ami megmenthető».

Kossuth pedig június 28. még mindig emberszerető érzeivel ezeket is nyilvánította: «Az osztrák zsarnokság annak, ki saját hazája mellett vív, elvéteti vagyonát, és gyalázatosan felakasztatja tiszteinket. A mi kezünkben 2 tábornok, 800 főtiszt és 20,000 fogoly van, ezek közt több nemzetünkbeli hazaáruló, de mi még egyet sem végeztettünk ki, és 4000 horvát fogolynak visszaadtuk a szabadságot».

Szépen hangzó szavak, de mit érnek akkor, és nem vádolják-e vele önmagokat? midőn a «mi tiszteinket, gyalázatosan felakasztatták».

S lehet-e csodálni, hogy az osztrákok merészkedtek kegyetlenkedni, midőn a magyar hadsereghez ily nyilatkozat adatott ki?

Június 29-ikén. «Az osztrák hadi törvényszék 5-ikén báró Mednyanszky László honvédőrnagyot, Lipótvár erődítési igazgatóját, s Grüber Ferencz honvéd-tüzérhadnagyot, hazájok iránti hűségökért kötél általi halállal kivégezteté.

Azokat, kiknek a véres csatamezőn fegyvertek megkegyelmezett, nem fogjuk vérpadra hurczolni. Nem követjük ellenségeinket embertelen ösvényre.

Mi isten fiának tanai szerinti eljárást követendünk. *Görgey.*»

Szép szavak, de rossz tényeket következtető szavak!

A fővezér értesít mindenkit, hogy a haza iránti hűség, az, kötél általi halált hozhat mindenkire; de annak nem lesz bántódása, a ki nemzetünk leigázására fegyverrel tör reánk.

Június 29. Kossuthhoz irt levelében kinyilatkoztatja Görgey: Én soha sem küzdöttem a kormányért, hanem a népért, s ha meg volnék győződve, hogy a nép boldogabbnak fogná magát tartani, első lennék, a ki lerakja a fegyvert».

Benne vagyunk a katonai engedetlenségnek, a katonai uralomra törekvésnek szakában.

Kossuth még ott áll a nemzet kormányzójaként, de látnia kell már, hogy ha a veszély közeledtével ily kígyókat melengetett kebelében, kioltják életét kérlelhetlenül, midőn itt lesz a vész.

Lehetlen, miként át ne lássa, hogy többet bízott szerencse-csillagában, többet a hatalomban, mint a természeti ész követelményeiben, midőn kormánya elnökévé az ingatag jellemű cselszövő, s nekie volt személyes ellenét, nagyravágásáról ismertet, Szemerét választotta.

Rossz idők, midőn a fővezér büntetlenül meri írni a kormányzónak, hogy e vagy ama meggyőződésére első rakná le a fegyvert, s a kormányzó azon perczen mint hazaárulót meg nem büntethette.

Szerencsétlen Kossuth! Mi nem vonzódkhatunk hozzád, de kívánjuk, véd meg hazádat, és hazánk érdekében magadat. Hanem azok, a kiket te választottál, azok nemcsak nem szeretnek, de a mint látszik gátolják is, hogy megvédhesd hazánkat, tartván attól, hogy akkor magadat is megvédheted.

Országgyűlésünk 1849 július.

Július 1-én azt halljuk elhatározatot, hogy a fővezérség Görgey - tői elvétetik.

Vajha fogadta volna el Kossuth márczius 24-ikén megállapodásainkat. Mi más helyzete volna hazánknak! Jelasics akkor meg-

semmisítették, és Budavár ostroma mellett is kifizettetek az osztrák hazánkból. A harc színhelye lett volna Ausztria. Mi a 3 hó alatt egy milliányi fegyverrel védtük volna hazánkat.

No de hát jobb valaha, mint soha gondoltuk; s vártuk mi lesz?

Mondják, Mészáros Lázárt küldötte a határozat foganatosítására, de ez útközben értesülvén a felől, hogy Görgei egy győzelmes ki-rohanást tett, visszafordult.

Júliusban így kezdtük meg a vész közös érzetében üléseinket. A pártok mérkőzése szünetelt.

Madarász László újbóli megválasztatása egyhangúlag igazolat-tatott.

A volt békepárt több tagjai hivatalokban senki útjokban nem állván, nem kellett és nem is támadtak senkit. Békéltető küldött-séget sem kísértettek meg, világos jeléül annak, hogy azt addig tartották helyesnek, a míg féltek, hogy ők az ellenök alakulható kormány által nem fognak alkalmaztatni.

Szemere, a ki csak kívánczozott alkalmazván, ők a köztársasági irányú Kossuth kormányzóságának, osztrák ház számúzetésének épen oly hívei most, mint a míg hivatalba nem jutottak, voltak az osztrák császári ház legesleghűségesebbjei.

Mi nem vágyván hivatalaikra, hagytuk őket, csak mentsek meg hazánkat. Tehát az országos ülésekben hiányoztak a pártcsaták.

Július 9-én a felől értesültünk, hogy Bemet megkínálta Kossuth a fővezérséggel, a ki feltételül két hóra katonai dictaturát kötött volna ki. De fővezér Görgey maradt.

Mi történt közte és a kormány közt, én nem tudtam, de feltűnt, hogy *július 12-ikén* Kossuth kinyilatkoztatja, hogy «*bárki lenne az, a ki diktátorkodni akarna, ő gyilkolná azt le*».

E közben mindinkább és inkább közeledtek hazám szerencsétlen napjai. Seregeinknek vissza kellett vonulniok. Csatáztak ugyan, de nem a volt sikerrel és dicsőséggel. Az aranyos gallér nyugdíj-inté-zetnek tekintetett.

Országgyűlésünknek Szegedre általtétele július 21-re elhatározat-tatott.

Mondják, Komárom váránál párszor nagy kirohanások voltak, és Görgey személyes bátorsággal járt elő. A csata hevében egyszer saját seregünkéből valaki hozzá vágott, nem talált eléggé. A kedve-zőtlen sors megkímélte őt.

Mondják, hogy a fiatal osztrák császárt is felbiztatták, hogy lát-

tára a sereg megadja magát. Hanem lön «Győrig meg se állj,» s azt hírelték, hogy ott egy e látvány fölött mosolygott hölgy megbüntettetett volna. Forduljunk el az osztrákoknak e megszokott embertelenségétől.

Főljánlkozásunk. 1849 júl.

Fivéremmel mindinkább aggódunk hazánk sorsán. Tartunk tőle, hogy a hazát és Kossuthot önkormányának erélytelensége és hibái előbb-utóbb veszélybe döntik.

Minél inkább közeledett a vész, annál inkább sajnáltuk Kossuthot, és háttérbe szorítottam ellenszenvenemet is. Tanácskoztunk és sejt-vén, hogy most fognak csak bekövetkezni a megkísértés napjai, megállapodtunk, hogy főljánljuk még egyszer, hogy hazánk ügyét legjobb tehetségünk szerint szolgáladjuk.

Készítettünk a Duna jobb pariján fekvő összes törvényhatósá-ságokra nézve teljhatalmú biztosi okiratot, határozott feltételekkel a hazára, kemény következesekkel annak ellenségeire nézve.

Volt abban főlhatalmazás, önkénytesek állítására, az ellenséges egyének vagyonainak lefoglalására, Komárom várában bármikor bevonulási es kivonulási szabadsággal. A legfőbb volt az, hogy az esetben, ha a kormány Szegedre vonul, s az ellenség a magyar sereg után menne, mi a kiállítandott reméltük 50 ezernyi fővel, a kormány által kinevezendő fővezér alatt az osztrák tábor után megyünk. De kívántuk, hogy Komárom várából bizonyos nélkülöz-hető rendes haderő is csatoltassék, a szükséges hadi eszközökkel és szerekkel.

S midőn seregünk Szeged felől megtámadta volna az ellent, vagy fogadta az ütközetet, mi mögötte támadtuk volna az ellenséget.

Sokáig küzködtem, igen családias békés természetemmel; de belátván, hogy most vivatik hazám államiságának harcza, elhatá-roztam, hogy ha Kossuth a megírt feltételekkel megbíz, megválók családomtól; s megmutatom tudok-e és mit tudok tenni.

Fivérem Rác-Almásón maradván, én családommal Paksra mentem.

Fehérmegyében épen ekkor mondott le Batthyány István gróf a kormánybiztosságról, s a megye áttévén székhelyét Rác-Almásra küldötteket menesztett Kossuthhoz, köztük voltak Paczona Vilmos Rác-Almásról, Fekete János a főjegyző és Podhorszky Nápoly.

Pacsonától küldötte el fivérem a Szegeden levő Kossuthhoz a

biztosi okiratot, levelében kijelentvén, hogy ha az én erényemben nem bízik, hát nevezze ki őt, kész részt venni a haza megmentésében.

Pacsonától magától tudom, ő Kossuthot arra kérte, bízza meg-Laczinak, bízza meg Fehérmegye biztosságával is; ha valaki, az képes lesz nagy dolgokra.

Fivéremet dicséretekkel halmozta el Kossuth a küldöttek előtt, kijelentette, hogy tudja hogy fivéremnek kis ujjában is több erély van, mint egész minisztériumában, de nyilvánította azt is, hogy egyikünket sem nevezheti ki, mert kormányának lemondását vonná az maga után, s ezt a mostani viszonyok nem engedik meg.

Magától tudom Paczonától, hogy Kossuth azt is mondotta; nem bízhatja meg most Madarász Lászlót, mert ha megbízná, az hadsereget állítna, pénzt veretne és diktátorrá emelkednék. Erre Paczona azt jegyezte meg: «Hát bántaná az kormányzó urat, ha most egy nagy ember válnék ki, a ki hadsereget állítna, pénzt veretne s mindent elkövetne, hogy az oroszok visszaveressenek. Mire Kossuth egy kissé elgondolkodott, azután azt mondotta, hogy ha most, midőn az oroszok benn vannak az országban, a kormány megbuknék, a keletkezhető zavarok miatt a felelősséget nem merné magára vállalni.

Így lett Fehérbe kinevezve *Besze János*, se kinevezéssel elvesztve e megyének tevékenysége.

Válaszolt Kossuth is külön fivéremnek levelére, láttam azt és elolvastam. Bővebben írta azt le, a mit a küldötteknek mondott, hogy bármelyikünket bízna meg, vége kormányválság lenne. Fivéremről hosszasan Írván és igen szívélyes barátsággal, megjegyeztem s feljelöltem belőle ezeket: *«tudom, hogy kis ujjadban több erély van, mint összes minisztériumomban, hogy kis ujjad többet ér mint összes minisztériumom»*.

S biztatta válaszában fivéremet, hogy még Szegedről is létesítened, hogy «seregeinket vezessük Olaszországba. Ott az olaszokkal egyesülve, s az ottani magyar haderőt is megnyerve megsemmisítik az osztrákok, s azután az olaszszal egyesülve kiverjük a hazából az ellenséget».

Fájlaltuk, hogy följajnlásunk visszautasított. De hát csak mentsék meg hazánkat bármiként, mi segédkezendünk, s az olasz, nemzettel az élet-halálra való szövetekezést szerencsés utómentsvárának tekintettük.

Ezek után én nőmmel s Jenő fiammal Paksról, a hol átment a

Dunán Kmetty tábora is, s a hol magam láttam, miként sírva fakadtak 13 és 14 éves fiúk, midőn még nem vették be őket honvédeknek, Szegedre mentünk. Fivérem később Rácz-Almásról Náci barátunkkal jött oda.

Hosszan tartó védmunkák között értünk Szegedre; reméltem és kívántam, hogy ama felhányt védművek temessék el ellenégeinket.

Szegeden 1849.

Július 21-én volt itt első ülésünk. Az ellenség visszatarthatlanul haladt előbbre. Görgey Vác és a fölvidék felé vevén útját, megsemmisítette az Olaszországba mehetés, és onnan győzelmes visszahódíthatás tervét.

Elhatároztuk, családom távozzék haza, mi végső perczekig teljesítjük kötelességünket.

A sors is ellenünk esküdt. Fivérem midőn Kossuthot kereste, az volt távol, midőn ő kerestette Laczit, mi nem voltunk honn. Laczi tehát nem találkozhatott vele és személyesen nem kérhette, hogy komolyan számot vetve kormányja mulasztásaival, bocsássa azt el. Híre járt, Kossuth át akarja venni a sereg vezérletét. Hallottuk, ellenzik ezt több érdekek.

Mi hazánk megmentésére mulaszthatlannak hittük ezt, mert a haderőt a veszedelem napjaiban hű kezekben kellett tudnunk, s az ő vezérletével jó hű kezekben leendett az. Megbízható, jeles katonai egyének találtathattak volna mellé. Ezt is lelkére kívántuk kötni fivéremmel, ne hallgasson az ellenzőkre. Nem találkozhattak-

Családomat 30-án bocsátottam el hazánk szerencsétlen helyzete sajtolta könnyeimmel, s a gondolattal, mikor és miként láthatjuk egymást?

A szegedi országos ülések alatt feltűnő volt a kormánynak mentő szerekhez kapkodása. Feláldozták volna államiságunk eredeti ősjellemét, a mely pedig fő biztosítéka alkotmányos életünknek, nemzeti-ségünket, állami fenségét. Mi ezeket helytelenítettük, de hagytuk menni útjokon, és e perczekben éreztem leginkább annak jótékony-ságát, hogy az uralgó kormánynak és többségnek nemcsak tagja nem vagyok, de minket ők ellenökül tekintettek.

Nevezetes volt még a július 28-án a hazában lakó zsidó vallásúak iránti beterjesztett törvényjavaslat, mely e következő: *Törvényjavaslat a zsidókról.*

1. A hazának polgárai közt valláskülönbség, jog és kötelesség

tekintetében különbséget nem tévén, ez elv szerint kijelentetik, miként a magyar állam határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett Mózses vallású lakos, mindazon politikai és polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. A törvényes telepedés feltételei a kormány által fognak ideiglenesen meghatározatni.

3. Keresztény és Mózses vallású közt kötetendő házasság polgári következményeire nézve érvényesnek nyilvánítatik.

Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, módja ideiglenesen rendelet által fog meghatározatni.

4. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) a Mózses vallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetét, részint hogy hitágazataikat nyilvánítsák, s illetőleg reformálják; részint hogy jövendő egyházi szerkezetükre nézve, a kor kívánalmaival megegyező javításokét tegyenek;

b) e törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelezővé, hogy alkalmas szabályok által a Mózses vallásúak a kézi mesterség-ek és földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Makó, 1849 augusztus 1.

Makóra mentünk. E nagy, lelkes, tősgyökeres város lakosai zúgóldnának. Lehetetlennek tartják az ország elnyomatását, ha kellő erélylyel védelmeztetik.

Kérdik, miért nem keltik föl a népet az ellenség előtt, körülé, mögötte, hogy azután a fegyveres erő segélyével zúzná agyon a nemzet.

A rendelet mondák kiadatott, a nép kész az élet-halálharczra, de nincs, a ki intézkedjék és szervezze a fölkelést.

íme, itt a távol vidéken, a magyar nép természetes észjárásával ugyanazon mentő gondolatokra jött és tépelődött, miért nem tétetnek azok meg, miket mi ajánlottunk Kossuthnak, de visszautasítottunk.

Hiszen, mondák a makóiak, csak Gsongrád, Szentes, Hód-Mező-Vásárhely, Szeged és Makó kiállítának 50 ezernyi csapatot a köztük levő többi községekkel, az emberek javából, s csak legyen negyedrésznyi rendes hadsereg velők, és jó vezéreik, majd megmutatják ők hány osztrákkal, morvával és csehvel bír elbánni egytől-egyig a magyar.

Lelkünk fölélenkült e lakosság lelkeségén, s fivérem sebes postán írt Kossuthnak, értesítette őt a nép hangulatáról, kérte, hogy

kormányának tétlensége miatt ne engedje veszni e hazát. Várja válaszát is. Ő kész sietni, segíteni őh Még megmentheti a hazát.

Választ másnap sem kapván, visszautaztunk Szegedre. Kossuth nem volt található.

S megtudván, hogy Szeged nem fog megvédeni, Aradra vonultunk.

Aradi napok 1819 augusztus 5-től.

Aradon az országgyűlés nem egyéb mint zűrzavar, reményeknek végszálai, aggódásoknak terhes napjai. Görgey hadtestének előcsapatát várják.

Halljuk, Temesvárnál csatát vívand Dembinszky, várják Bemet is. Mondják, ha Görgey siet s a csata hevében megérkeznek, megsemmisíthetnék az osztrák nagy erőt, utóbb megmérkőzhetnének az oroszszal.

De rossz hírek nyugtalanítják a közönséget. Hír hogy a kormány följánlotta a koronát az orosz czárnak egyik rokona részére, és ez visszautasított.

Hírlik, a hadsereg tisztjei mint biztosat beszélnek, hogy az orosz átveszi őket mostani rangjokban, ha leteszik a fegyvert, s erre nagy a hajlandóság.

Hírlik, a béke és a katonapárt követelik, hogy Kossuth adja át a hatalmat Görgeynek. Nem hihetjük.

Semmi esetre nem azt, hogy Kossuth ama hatalmat, melyet a nemzetgyűléstől kapott, másra bárkire átruházná és ha letenné, másnak tehetné le, mint a nemzetgyűlésnek.

A följánlott forradalom.

A magyar példabeszéd is azt mondja: «a nád sem inog szél nélkül», ha tehát mi nem hittük is el a híreket, nem tagadhattuk, hogy hazánk legválságosabb perczeiben volt.

Aradtól egyik oldalon nem messze a döntő csata váratott, a másik oldalon a sok dicső csatákban részt vett tábor közelgett felénk, nyomában nagy orosz haderővel.

Hogy csatanyerésünk esetén még nem buktatják meg szabadságharcunk folytatását, és ekkor Kossuthot sem merik megbuktatni, ezt reméltük.

De csatavesztés esetén eddig nem ismert erélylyel kellene Kossuthnak föltűnnie, hogy megállja helyét.

És csodálatos az, mi mégis biztunk hazánk ügyében, annak minden ármányok elleni diadalában.

Kornis Károly sógora házában voltunk szállva fivéremmel és Kovachichcsal. Augusztus 8—9 közti éjen Kornis felkölti fivéremet, kimennek és majdnem éjfélén túl kün maradnak.

Fivérem korán értesít a felől, hogy az éjjel pár honvéd és nemzetőri főtiszt fölhívta, értésökre esett az, el van határozva, Kossuth át fogja adni Görgeynek a hatalmat, ez pedig leteszi a fegyvert. Fölvívják tehát fivéremet, óhajtja-e átvenni az ország kormányzását? ha igen, azonnal cselekedni kell, a nemzetőrség és az Aradon levő haderő nagy zöme rendelkezésére áll.

De azonnal kérték az «igent» vagy a «nem» elhatározását, s ha elutasítatnának, a hallgatást.

Fivérem elutasította ajánlatukat, kikötvén velem közlését hallgatásom feltétele alatt. Forradalmat kellett volna átelnünk. Kossuthot és kormányát letartóztatnunk, mondá ő, s ezek még ha sikerültek volna is, de Görgey hadserege az aligha lett volna megnyerhető. Mégis mondá, mégis elfogadtam volna, ha hihetnem, hogy Kossuth a nemzettől kapott hatalmat képes lenne másnak, mint a nemzetnek kezébe letenni. Ezt nem hihettem, visszautasítottam. Kérdezte véleményemet.

Kossuthot jó lett volna kormányától megmenteni, és vele együtt kísérteni meg a haza megvédését, mondám én. De mivel a miket beszélnek én sem hihetem Kossuth felől, tettetdet nem helyteleníthetem.

Ágyúzás 1849 augusztus 10.

Megérkezett Görgey előcsapata. Már kívántuk volna Temesvárnál, de pihent is Aradon. A tisztek hemzsegnek a közhelyeken, szóba állunk velök s elmondom, bár összes seregünk Temesvárnál volna, egy csapat elindítottatott.

Délután halljuk az ágyúzást az Aradtól Temesvár felé vezető úton. Szívünk meg-megdöbben! Válgjon távozik vagy közeledik-e a hang? Minél tovább távoznék, annál biztosabb, hogy előre nyomulnának a mieink. De mindig közelebb és közelebb hallatszik az, végre megszűnt.

A Temesvár felé indított csapat visszanyomatott. A temesvári csata elveszett, a sereg romjai alig voltak összeszedhetők. Bem későn érkeztén, segédkezett ugyan, de lova elbukott, és bár a magyar haderő két oldalon diadallal győzött, az osztrák tartalék-erőnek az ütközetbe vetése, mint mondják, ellenünk döntötte el az ütközetet.

Állítatik, hogy ha csak Nagy Sándor hadteste ellensúlyozta volna is az osztrák tartalékerő súlyát, hazánk zászlója diadalmasan lobogna.

Most már csak Erdélyben lehet összeszedni seregeinket.

Fölbomlás 1849 augusztus 11.

Közhírré tétetett, hogy a képviselőknek egy havi díjok, közte csekély ezüst pénz, kifizettetik a pénzügyminisztériumban. Ha szükséges lesz, majd fognak tudósíttatni az ülések tartása végett.

Lehangoltság uralkodik mindenfelé. Semmi ülés, semmi bizonyost nem tudni, hová és merre menjenek a képviselők. Vesszük észre, hogy számosán távoznak Aradról, menekszik a ki merre menhelyet vél találni.

Mi lehetetlennek tartjuk azt, hogy egy csatavesztés miatt gyáván és nyomorultan bomolják föl a nemzetgyűlés, a mely midőn erélyes férfiak szálltak síkra a legfőbb veszély perczeiben, 1848 végén, képes volt megvédeni is a hazát, és fényes történelmi dicső harcokat küzdeni a hon védőivel.

Fivérem *Kossuthhoz* rohan. Nem találja hon, bemegy nejéhez s mondja a hallott híreket. Kossuthné állítja, hogy «*Lajos nem fogja átadni a hatalmat s nem fog elmenni.*»

Várjuk, mikor adhatja vagy adja tudunkra, hogy menjünk Erdélybe, visszavívni az elvesztettet.

Lehetlennek tartottuk, hogy Kossuth tehetné is a mit hírlelnek. Hiszen július 12-én kinyilatkoztatta, hogy «*ő gyilkolná le azt, a ki diktátoroskodni akarna.*» Lehetetlen, hogy ő a hazát gyilkoltathassa meg.

«Kossuth elment» 1849 augusztus 12.

Kis-India, 1849 augusztus 12. késő éjjel.

Mint villám járta be Arad városát aug. 12-ike kora reggelén a hir, hogy «Kossuth elment.»

Mondják, a hatalom átadatott Görgeynek, Aradról a haderő Világosról rendeltetett, hogy letegyék fegyvereiket az oroszoknak. S bár ezt egy velünk ismerős ezredes is állította, mi azt mondtuk, ez lehetetlen. Ha Kossuth elment, Erdélybe kellett mennie, felrázni a székelyeket, összeszedni Bessel a létező haderőt.

Tehát előre Erdély felé!

Kis óra alatt válunk szíves házigazdánktól, és Kornis lovain ő, fivérem, Kovachich és én indultunk. Alig mozoghatunk a sok katonai társzeker közt, a mely Világosnak tart. De hiszen arra vitt az út Er-

délybe is; szentül oda mennek ezek is; tehát velük, előttük menendők mi is.

Egyszer azt vesszük észre, hogy eltévedtünk, arra az útra tértünk, a mely úton Törökország határához lehetne jutni minél előbb. Megállunk s hadi tanácsot tartunk.

Kornis felveti a kérdést: «Ne arra menjünk-e?» Fivérem lován azon az úton jól nyargal már az előre küldött hozzánk tartozó fiú. Helyesli, hogy a véletlen útmutatását kövessük, menjünk a határ felé, és ha lesz haderőnk, azzal működhetünk előre hazánkba mindenkor.

Belátom a vélemény helyességét, de azt mondom, «hátha Kossuth már Erdélyben van, hátha erőt kell rendeznünk Erdélyben, hátha szükség lesz ott reánk?»

Senki sem szólt rá egyetlen szót sem. Mind éreztük, hogy a veszedelemben helyt kell állnunk. Visszafordultunk.

Este minél tovább, annál inkább találkoztunk a félvad oláhokkal, a móczokkal, és végre *Kis-Indián* voltunk Kornis szíves rokonánál, az erdőmesternél.

Fivérem, barátim nyugosznak, én rendezem eszméimet.

Vájjon jövend-e a hadsereg is, vagy elárultatik a szabadság harca csúfosan, küzdelem nélkül, fegyverletétellel.

Vájjon Erdélybe ment-e csakugyan Kossuth? Igen, igen, nyugtassuk meg magunkat, csillapítsuk le kedélyünket, nem lehet más-ként. Neki nem szabad menekülni a küzdelem elől. Ő másnak, mint a nemzetnek át nem adhatta a hatalmat. Ő tudja azt, hogy helyt állni kötelessége.

Még megmenthetjük szabadságunkat és hazánkat.

Irtsuk ki kebleinkből a kételkedés legkisebb szikráját is.

Vissza fogunk mi még térni hazánkba, győztes lobogók alatt a Tisza és Duna mellékein, kiküzdjük nemzetünknek diadalát.

Görgey árulása, 1849 augusztus 13.

El kellett esni hazánknak. Legjobbjai csak azért hulltak el fényes csatákban, hogy ne sújtsa őket e nemzeti nagy csapásnak szégyene. A nemzet páratlan önfeláldozása, lelkessége, mind, mind megtörve, megsemmisítve.

Kossuth csakugyan átadta a hatalmat Görgeynek s ez elárulta a magyar nemzetet, letette a fegyvert Világosnál az orosz előtt augusztus 13-ikán.

Remény és szomorúság napjait éltük Kis-Indián. Ki-kibolyongtunk az erdőbe 13., 14. és 15-ikén. Ez utóbbi napon halljuk a rémhírt, hogy *Világosnál 13-ikén elárulta hazánkat Görgey.*»

Mintha az élet szakadt volna meg keblemben! 35 éves voltam, s a férfiúnak zokogva hullott könyei áztatták arczomat.

Fivérem vigasztalt, enyhíteni iparkodott fájdalमत, mely majdnem ketté repesztette bensőmet. Szegény sokat szenvedett, becsületében megtámadt s a gonoszok miatt magát nem igazolhatott, szeretett fivérem.

Hiszen nekem megmaradt rabházám, engem csak nem emésztenek el, mert mikor hazánkat szolgálatunkkal megmenthettük volna, elutasítottak.

De nekie sem hona, sem élete nincs biztosítva.

Ott az erdő sűrű és magas fáai között elátkoztam azokat, a kik hazámnak, nemzetemnek s nekünk is e nyomort okozták.

Tanácskoztunk. A határ felé menetelt, a mindenfelől menekült honvédek többé nem ajánlván, megállapodtunk, hogy holnap indulunk. Rácizmáig együtt megyünk, én Somogynak, fivérem Bécsnek kísérelendjük meg a menekülést. Igen sok okiratot, Kossuthnak Laczinkhoz írt leveleit megsemmisítettük. A nevezetesebbeket és István nádor által alájegyzett azon levelet is, melyben Magyarországnak öt, hat részről támadása terveztetett, az erdőben elástuk.

Fivéremnek volt kevés híján, de egyedül magyar bankókban ezer forintja. Nekem ily ezer forintom és kétszáz darab magyar aranyom, ezt megosztottam vele. Iparkodunk egymást vigasztalni, Komárom várába és az európai fejlődésekbe vetjük reményünket.

Csodálatos ez az ember. Életünk hajszálon függ, és már reménykedünk helyre üthetni azt, a mit mások elrontottak.

Főlháborodtam Kossuthnak mint államférfiúnak, föl mint magánembernek viseletén.

Miként viselte magát hazám iránt, hogy a hatalmat Görgevre ruházta, e nemzet iránt, mely szíven melengette, hallgasson el főlháborodott érzetem. De azt, a mint testvérem iránt viselte magát, föl nem foghatom, ha csak attól nem tartott, hogy kényszeríti hazája iránti kötelessége teljesítésére.

Azt tudhattad, hogy ha fáj kívüled az osztráknak valakire a foga, az Madarász László. Ha már nem volt egyéb hátra mint menekülés, miért nem értesítetted e felől volt honvédelmi bizottmányi társadat? azt csak nem vélhetted, hogy földadjon, eláruljon? Miért kellett

engem a felől is meggyőznöd, hogy ez emberbaráti kötelességedről is megfelejtkeztél.

Bujdosók 1849 augusztus 13-ától.

Világosnál elváltunk aug. 16. Kovachich a kocsin Nagyváradnak, fivérem, Kornis és én gyalog indultunk Kecskemét felé. Fegyverüket lerakott honvédeknek vélték. Első estét Kurticson, másnap az éjt Gsongrádon töltöttük.

Mikor Szentesen és a Tiszán átmentünk, attól tartottunk, hogy útleveleket fognak kérni. Szentes tele volt osztrák katonasággal, de bajtalanul értünk Csongrádra, hol kocsit rendelve, 18-ikán este Rác-Almásán voltunk.

Hallotta volna Kossuth a népet, mint mi egész útunkban hallottuk és megfigyeltük. Hallotta volna az, a ki Világosnál lerakatta a magyar fegyvereket, hogy miként nyilatkozott a nép, a midőn maguk között beszélgettek, hallották volna ezt azok a Görgeyt mentetőök.

Nem akarták hinni, lehetetlennek tartották; s midőn el kellett hinni, az alföld magyar népe keserűséggel szívében, átkozva a sors csapását, ezt monda mindenfelé:

«Hát nem volt az istennek egyetlen egy nyila sem, hogy agyon sújtotta volna vele Görgeyt, hogy az árulást el ne kövesse!»

Fivérem pár napra hű barátunknál maradt. Én 10-ikén reggel agyonrémült szülőimnél voltam s vigasztaltam őket; de látom, meg van törve életerejük. Rejtegetnék könyeiket, de nem lehet, tisztos arcaikon meg-megvillannak azok, és én le sem merem azokat csókolni, úgy kell tennem, mintha nem látnám.

Hű emberünk még ez nap éjen Paksra vitt, családom körébe, hol a rémuralom már kezdte hatalmát felütni. Rejtőznöm kellett.

20-ikán *Pakson* hallottam, a mint dobszó mellett kihirdtetett a rendelet, hogy *«a ki a menekülőket föl nem adja, szigorúan megbüntetik.»* íme az erély és a büntetés azok ellen, a kik szerették a hazát, büntetés még a szájalomra, büntetés az apára, nőre, családtagokra is, ha el nem árulják gyermeköket, férjüket vérrokonukat.

Biztosabb lévén Czeccén, 21 -ikén éjjel oda mentem. Fivérem megjött egyik éjen, s meghánytuk-vetettük, váljon ne menjünk-e Komárom várába? Igaz, hogy lelkünk barátja, Ujházy ott volt, de katona uralta a helyzetet és mi nem bíztunk katonában. S ha csodásán hangzott is az, hogy szüleinket egy szebb jövővel vigasztaltuk, mi hittünk azon szebb jövőben. Hittük, hogy ha Komárom föl nem

adja magát, előbb-utóbb győzelmes sereggel fogunk visszajönni. Azt határoztuk, hogy menekszünk. Előbb kimegy fivérem, s a mint értesít, Frankfurtban fogunk találkozni.

Fivérem Somogynak vevén útját, vándorkönyvvel távozott.

Nőm megérkezett, én is szerezhettem vándorkönyvet. Nemes Kisfaludra értünk Rózsa testvéremhez, Madarász Palinéhoz, várván, hogy nőm közeli szerencsés lebetegedése után megyek, Grácznak véve utamat.

Hazánk gyásznapjai 1849-ben.

Bekövetkeztek aug. 13-mal a magyar nemzet gyásznapjai.

Egyszer-egyszer száz esztendőnként fölillant a magyar nemzet haragvó lelkének menydörgések közt sújtó villama s győzelemlől-győzelemre lobogtatta zászlóit fényes csatáiban.

Bethlen, Bocskay megkegyelmeztek a porig megsemmisített ellenségnek, híven papír biztosítékokban, s a fejedelemnek az alkotmányra tett esküjében. Következései lónek, hogy az apák csak azért véreztek el, hogy unokáik újból elvérezenek.

Rákóczyval okult a nemzet. Önálló államot külön király alatt hitt biztosíthatni. 1849 a történetnek ez útmutatását követte.

Ámde miként Rákóczy alatt, úgy kellett 1849-ben is akadni vezérnek, a ki a bakónak szolgáltatóján ki vezértársait, a magyar haderőnek dicső győzelemre vezetőit, a magyar hazát és a magyar nemzetet elárulta.

Végzetszerű vaksága a hitnek, a bizalomnak, melylyel Kossuthot ez ember irányában a sors megverte, melylyel kormányát megválasztotta, hogy azután nem maradt más menekvése, mint hogy alkotmány- és nemzetellenes bűnbe sodortassák.

Tekintsük az utónapoknak e végzetszerű vakságot kitüntető csekély lánczolatát. E felhozottak a sajtó útján jöttek köztudomásra.

«Kossuth Görgeyhez» 1849 július 28. Szeged.

Kossuthnak Görgeyhez írt leveléből meggyőződünk azon *végzetszerű vakságról*, mely szerint Kossuth hitte, hogy Görgey hazánknak híve. A levélből e részben elég ennyi:

«Édes Arthurom!.....Ne haragoskodjunk, az soha sem vezet jóra. Mindig jóra vezet, ha közlöd bajodat, *tanácsot adsz*, s együtt kitaláljuk az orvosi szert.»

«*Én tudom hogy senki, én sem szeretem tisztábban, jobban a hazát,*

mint te, te is légy meggyőződve, hogy senki, te sem szeretheted tisztábban, jobban a hazát, mint én.»

«Áldjon isten.

Hű barátod *Kossuth Lajos.*»

A sajtó közölte. Bár volna valótlan.

Kossuth lemondása 1849 aug. 11.

«A nemzethez! A szerencsétlen harcok utánnincs remény, hogy az önvédelem harczát az orosz és osztrák nagyhatalmasságok ellen siker reményével folytathassuk.

.....A nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg vezetésétől lévén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány tovább létezése a nemzetre nemcsak haszontalanná, de károsná is válván, ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy . . . magam s a minisztérium nevében a kormányról lelépek s addig, inig a nemzet hatósága szerint intézkednék, *a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok úrra ruházom.*

Megvárom tőle, s . . . felelőssé teszem, hogy e hatalmat szegény hazánk, nemzeti státus életének megmentésére, jövője biztosítására fordítandjalegyen boldogításában szerencsésebb nálamnál.

Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel.

Aradvára, augusztus 11. 1849. *Kossuth Lajos*, kormányzó. *Vukovich Sebő*, igazságügyminiszter. *Csányi László*, közmunka- és közlekedési miniszter. *Horváth Mihály*, kultuszminiszter.»

Borzasztó, csapása a sorsnak.

Éven át küzd a nemzet életéért, készületlenül a vészben nem csügged, csatáz és megtöri ellenét. S midőn erős karokkal kell vala egyrészt megsemmisíteni mindent, a mi még ellene támadhatna és fölfegyverezni, felkölteni mindenkit a döntő csatára, a szerencsétlenségnek nagy csapása alatt ugyan, mint mindenkitől elhagyott, sőt önkívánta emberei által is gyávaságra ösztönzött, megtörik.

Képzelem én a fájdalmat, mely Kossuthot marczangolta.

De hát a mi átok lett hazámra, mégis átok az.

Hiszen a nemzet nagy zömét nem törte meg a balsors. Az most is ugyan az volt, kész megvédeni a hazát és szabadságát, csak vezetessék.

Miért, ó miért nem támadt fel lelked előtt Amerika éveken át

tartott gyakran szerencsétlen küzdelme, mely mégis sikert aratott a kjtartás által.

Borzasztó!

Ám lássuk, hogy mit tesz hát az a Görgey, a kinek Kossuth aug. 11-én átadja a hatalmat, s a kinek Kossuth még július 28-án azt írta, *«tudom, hogy senki, én sem szeretem jobban tisztábban a hazát mint te»*.

Ez a Görgey nyomban reá, ugyancsak augusztus 11 -ikén este, miként a sajtó közölte, *Rüdiger* orosz tábornokhoz intézett levelet, a fegyver letevését ajánlván föl. Augusztus 14-ikén pedig írt *Damjanichnak*, az aradi várparancsnoknak, melyben tanácsolja, hogy kövesse példáját.

*Görgey mint a magyar hadsereg főparancsnoka Rüdiger orosz tábornokhoz szóló levele, kelt 1849 augusztus 11-ikén este, a következő: **

«Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét. Nem fogom tehát mindazon kelletlenül összefüggő események ismétlésével fárasztani, melyek a kétségbeesett harcza, előbb legitim szabadságunkért, azután létünkért mindinkább bebonyolítottak.

A jobb, s merem állítani, a nemzetnek nagyobb része nem kereste könnyelműen ezt a harcot; de számos becsületes férfúval, kik ugyan nem tartoztak hozzánk, azonban viszonyaik által abba bevonattak, azt becsületesen, állhatatosan és diadalmasan megállta.

Ekkor Európa politikája parancsolá, hogy ő felsége Oroszország császára szövetségbe lépett Ausztriával, hogy minket legyőzzön s a további harcot Magyarország alkotmányáért nekünk lehetlenné tegye. Ez megtörtént.

A valódi igaz magyar honfiak nagy része azt előre látta s óva előre megjósolta. Napjaink története ki fogja valamikor deríteni, hogy mi bírta Magyarország ideiglenes kormányának többségét arra, hogy fülét ezen intó szózat előtt elzárja.

Ezen ideiglenes kormány megszűnt létezni. A legnagyobb veszély leggyengébbnek találta. Én a tett embere, de nem a hiábavalóé, hasztalannak s Magyarországra üdvtelennek ismertem a további vérontást, mint ezt már az orosz interventio kezdetén átláttam; felszólítám ma az ideiglenes kormányt feltétlenül leköszönni, mert

* Ez okmányokról az mondatik, hogy eredeti szövegük Szentpétervárott van.

további fennállása a haza jövőjét csak napról-napra elhomályosíthatá és sajnálatra méltóbbá teheté.

Az ideiglenes kormány ezt belátva, önként leköszönt, kezembe tevén le a legfőbb hatalmat.

E körülményt legjobb meggyőződésben arra használok, hogy az embervért kíméljem, hogy békés polgártársaimat, kiket továbbra megvédeni gyenge vagyok, legalább a háború nyomorától megszabadítsam. Midőn feltétlenül leteszem a fegyvert és az általánosan impudens adok, hogy a magyar haderőnek tőlem különválasztott minden osztálya mint én, be fogja látni, hogy ez Magyarországra nézve most a legjobb és rövid időn ugyanazt teendi.

Bízom e tekintetben a császár ő felségének gyakran dicsőített nagylelkűségében, hogy számos jeles bajtársaimnak, kik a viszonyok hatalma által mint előbbeni osztrák tisztek, ezen szerencsétlen háborúba Ausztria ellen bebonyolítottak, nem egy szomorú, bizonytalan jövőnek, s Magyarországnak mélyen meggörnyedt népei, kik igazságszeretetére építenek, nem fognak elleneik bosszúvágyának vakon kiszolgáltatni. Talán elegendő lenne, *ha én egyedül es-ném áldozatul.*

Ezen levelet önhöz intézem, tábornok úr, ki becsülésének jelét előbb adá nekem, mely e bizalmat kinyeré.

Siessen ön, ha a további céltalan vérontást meg akarja akadályozni, hogy a fegyverletétel szomorú tényét a legrövidebb idő alatt, azonban csakis olyképen tegye lehetővé, miszerint az egyedül ő Felsége az orosz császár csapatai előtt történjék meg. Mert ünneppélyesen kijelentem, hogy inkább kész vagyok egész hadtestemet egy kétségbeesett bárminő csatában túlhatalommal szemben megsemmisíttetni, mintsem hogy az osztrák csapatok előtt tegyem le föltétlenül a fegyvert.

Holnap augusztus 12-én Világosra masírozok. Holnapután 13-án Boros-Jenőre, 14-én Beelbe, amit önnel azon célból tudatok, hogy haderejével az osztrák haderő és saját csapataim közé húzódhasson, hogy engem bekerítsen és azoktól elválasszon.

Ha ezen manőver nem sikerülne s az osztrák csapatok engem követnének, akkor támadásukat határozottan vissza fogom verni és Nagy-Várad felé fogok vonulni, hogy ezen az úton elérhessem az orosz sereget, mely előtt egyedül készek csapataim a fegyvert önként letenni. Becses választát legrövidebb idő alatt elvárva, maradtam határtalan nagybecsülésem biztosítása mellett *Görgey.*

A másik levél, mely 1849. aug. 14-iki keletű, *Damjanich aradi várparancsnokhoz van intézve,* s így hangzik: «Kedves Damjanich barátom! A mire magam érett megfontolás után elhatároztam, tegnap végbe is vittem. Mindenki, a ki parancsnokságom alatt állt és számos csapat, melyek csak utólagosan jelentkeztek parancsnokságom alá, föltétlenül lerakta fegyverét s most oly bánásmódban részesülnek, mely minket meglep, csaknem megszégyení: mert ha megkísértem föltenni a megfordított esetet, alig hiszem, hogy minden tisztünk ily szíves, lovagias magaviseletéért, ellenséges hadifoglyok iránt, jól állhatnék. Közlöm ezt veled, mert azt hiszem, egyelőre nagyon érdekes előtted. S most áttérek leveledre válaszolni, melyet két hírvivőd által kaptam meg és közöltem Rüdiger gróf tábornok úrral. — Mint te, én is föltételeket akartam szabni, s amaz udvarias, de egészen határozott választ kaptam: a császári orosz hadsereg nem azért jött Magyarországra, hogy alkudozzék, hanem, hogy verjen s ugyanez a válasz szól neked is és minden más csapat- és vezérparancsnoknak.

Tehát így parancsnokainkra bízatik megfontolni, melyik kötelesség szentebb, a személyes becsvágy féltése s annak még soknak élet és egészség feláldozása, vagy pedig az, hogy a haza és barátságos szerencsétlen lakosok további háborútól megőriztessenek.

Az én nézetem, s a parancsnokságom alatt álló legvitézebbeké az, hogy egy kötelességünket se kell inkább teljesítenünk, mint azt, hogy szegény, sokat megpróbált hazánkat mindama szenvedésektől megkíméljük, melyekért többé semmi kárpótlástenyujthatunk neki.

Fontold meg ezt, hidd el, hogy szomorúan tapasztaltam, hogy éppen azok, kik a veszély pillanatában a leggyávábban viselték magukat, hasonló pillanatokban, midőn nem kell többé veszélytől tartaniok, a legjobban ordítottak.

Ő fensége, *Paskiewics* herczeg tábornagy kijelentette, hogy előre nem fogadhat el föltételeket, de azt hiszi, hogy megérdemelte a várbeliek bizalmát ama mód által, hogyan bánnak velünk; alkudozásokba ő fensége már azért sem bocsátkozhatik, mert akkor lehetetlen volna neki az osztrák körülzároló hadtestet orosz által helyettesíteni, a mi az erődöknek ő felsége, a czár csapatai részére való föltétien átadása esetén könnyen történhetné meg.

Én neked, a vár parancsnokának, se nem parancsolhatok, se nem tanácsolhatok; legfőlegb arra kérhetlek, nyisd meg szívedet inkább a humanitásnak, mint a becsvágynak.

Görgey.»

Kossuth Bemhez 1849 augusztus 14. Teregova.

Mi történt csak 3 nap alatt is, és mi mindennek kellett Kossuth lelkében megfordulni, azt mi nem tudhattuk, de ismerve hazája iránti szeretetét, sejtettük.

A levél, mit Kossuth Bemhez írt, szinte a sajtóban közöltetett; érdekesebb részei ezek:

«Meguntam az életet, mert hazám szép építménye nem elleneink, hanem en testvéreink miatt, önmagától összeomlik. — — — jelenlétem hazámra nézve károossá vált.

Nem tehetem, hogy tegnap lelépjek, s a kormány zabláját ma viszont megragadjam.

Ha nemzet és sereg másként határozna, a dolog más szint öltene magára, de Görgey seregének is be kellene egyezni.

Ha Görgey serege is felszólít a kormányt vissza venni; ha önnek sikerül néhány operációt keresztül vinni; ha a banknak lehető leendő dolgozni, s rendelkezésemre álland, e 3 feltétel alatt a nemzet szavára a kormányt visszavenném; ha nem — nem.»

Minő lelki hánykódások, vallomások, és ellenmondások.

Már is a hánykódó léleknek izgatott nyugtalan óráiban be kellett vallania, hogy hazánk szép építménye nem elleneink által omlik össze, de azután testvéreinek mondja (e percekben sem vetkőzhetve le hiszékenységét) azokat, a kik a haza árulóivá lettek.

Igaza van Kossuthnak, a ki lelépett 11-ikén, nagy nemzeti mozgalom nélkül 14-ikén a kormányt viszont nem ragadhatja meg.

S mégis miként ábrándozott Kossuth, mondván *«ha nemzet és sereg másként határozna»*. — Hiszen a nemzet, mely nem is gondolhatta, hogy ez is történhessék, nem nyilatkozhatott. A nemzet nem engedte volna meg a küzdelemrőli lemondást, követelte volna, hogy távozzanak a gyávák.

A sereg is oda dobatott az önkénynek, mert bár főbb tiszteiben meg volt is mételyezve, összesége hű volt a hazáérti küzdelemhez.

De Görgey. Hogy mi volt? arra megfelelt ő már augusztus 11. Rüdigerhez írt levelében.

Az a tanúság megvan e levélben, hogy Kossuth belátta; hogy tanácsosai lehettek legjobb igyekezető hazafiak, de nem voltak a vész perceibe valók; és hogy vele alkotmányellenes tényt követettek el.

Hiszen ha 1848 végén készületlenül a vész perceiben meg kellett kísérlni a haza megmentését, s lőnek következesei legfény-

sebb és dicső csaták győzelmei; Komárom várával, és több várakkal s majdnem kétszáz ezer edzett honvéddel, nem kötelességünk volt-e az szászorta inkább most? Hanem az igaz, férfiakkal és nem keresztes háborút és börtöt rendelőkkel.

A sorsnak mérhetlen csapása megtörte nemzetünket ismét.

Hatalom, hatalom! Nemzetek döntő hatalmát, miért adod te vaksors férfiak kezébe, miért vésed be őket a nemzetek szeretetébe, a kikben hiányzanak határozottság és tett erő, de sajátjaik lévén hiszékenység és erélytelenség, bennök rejlik a népek szerencsétlenségének csirája. S a már-már diadalmaskodott szabadságnak és népfenségnek élvezete helyett, súlyosabban és súlyosabban igaztatnak le a nemzetek.

Somogybán egyre hallják az ágyúzást. 1849 szeptember.

Nemes Kisfalud kicsi, félreeső község. A lakosok többnyire rokonim. Nem tartottam az elárultatástól, pár hét múlva reméltem, elmehetek. Hallom, a somogyi nép nem hiszi el, hogy vége a harcnak. Erősen állítják, hogy hallják az ágyúzást, le-lefeküsznek a földre, füleikkel a földhez közel erősítik a mondottakat.

Hallgatómén is, de én nem hallom. Bárcsak hallhatnám! S mégis oly jól esik a népnek ez erős hite. Jele annak, hogy leikéből kívánja azt. S azon reményben készültem útra, hogy nem sokára visszatérendünk mi is.

Hiszen áll még Komárom s míg az nincs feladva, addig a magyar nemzet Magyarországnak ura. Ott van Ujházy, s ha a katonaság hajlanék is árulásra, ez gondoskodik eleve, hogy meg ne történhessék az.

Szept. 20. Nóm szerencsésen átesett baján. 3—4- nap múlva indulok.

A szerencse nem kedvezett.

Letartóztatásom. 1849 szeptember 22.

Hajnal előtt idegen hang kívánta az ajtó kinyitását. Sejtven, hogy letartóztatnak, hirtelen készen voltam az ablakon átmenekülni, de a redőnyöket szurony taszítja vissza. Megyei biztos volt katonákkal s vittek Tapsonyba, honnan Stefaics szolgabíró Keszthelyre vitétt az ezredeshez, remélvén, hogy Laczit gyanítván, engem vissza fog bocsátani. Miért nem volt benne annyi emberi érzés, hogy adott volna hírt.

Keszthelyre másnap érkeztem, hova Rózsa húgom is jövén,

Knezovics meg biztatta, hogy más napon vele Kisfaludra mehetek. Szabadon járhattam az urasági nagy kertben.

Szerencsétlenségemre a zalamegyei főnök Bogyay, oda vetődött, bejött hozzám az ezredessel, meg-megnézett, s midőn kiment, hallottam, ezt mondta németül «ő az.» Hihetően Laczinknak vélhetett, mert sokan elnéztek, akik jól nem ismertek. Vége az lett, Kaposvárra küldtettem. Hugómmal mehettem külön, s utánunk más kocsin és sokszor elmaradva, két kísérő. Százszor menekülhettem volna, de remélve, hogy nem bánthatnak, az alkalmat nem használtam föl.

A megyeházában egy napot töltöttem, Talián Jancsi volt a főnök, Kapocsfy királyi ügyész. Nem biztattak meg, hogy bármikor helyt állás föltételével is Kisfaludra bocsássanak.

Másnap korán felkeltettek, mindkét kezem, két lábamra vasat raktak; előttem töltették meg a katonákkal fegyvereiket egy őrmesteralja, s ők külön kocsikon; mellettem két sántarnari (zsandarm) helyt foglalva, indultunk.

Gondolám, ezek most félre vezetnek valami rejtekbe s agyon lönek. De nem történt. Mentünk községeken át, láttam Pestnek tartunk. Utóbb őrmesterük (Radakovich, unokavére vagy testvére a «Népbarát» szerkesztőjének) értesített, hogy célunk Pest. Fehérvárit a megyeháznál szállásoltak, *Heinrich* nevű volt a várnagy, s emlékszem, mondá, hogy *Cserna* részvétét izentette. A megye pandúrjai sóhajtoztak, látva lánczaimat.

Az újépület.

Pesten az újépületbe vittek, gondolom 5-ik szám az, a hol tartották a behordottakat. A profóz átvén, hallottam a mint olvasván az iratot, mondá németül «tehát csak József és nem László?» s felvitt a 3-ik emeletbe; ketten Szegedről voltak azon szobában.

Nőm, bár fia csak néhány napos volt, kocsira ültette magát, s Czeckén, Pakson át, alig hogy *Pesten* voltam, ott termett ő is gyermekinkkel.

Haynau báró volt a teljhatalmú katona, mellette polgári ügyekben Luka Sándor, nőmmel sógorrokon, az a hírhedt pecsovies, de régtől jó ismerősünk. Ezért sietett nőm fel. Azt hitte, megszabadíthat. Ezt ugyan nem eszközölhette, de nem Haynau múlt az; bármi vérszopónak mondják is mások, távol legyen tőlem, őt menteni, de nőm iránt s irántam a lehető megtette.

Luka nőmet azonnal elvitte Haynauhoz, s mint példanéklü jó,

szelíd természetűeket ismertetett. Haynau azt kérde: «*Ott volt-e április 14-én Debreczenben?*» «Nem,» monda nőm. — «De ha ott volt, el ne tagadják,» monda ő. Nőm erősíté, mert való is volt, hogy mi előbb eljöttünk onnan. «Akkor, a mennyire tőlem függ, szabad lesz, mondá, de a pernek le kell járni.» Nőmnek s gyermekeimnek naponta párszor szabad bemenetele volt hozzám.

Az újépületben másnap a letartóztatokkal kimentem sétálni. Hallom lenn őriztetnek Csányi, Szacsvay; fenn az emeletben gr. Batthyány Lajos és gr. Károlyi István. A követek közül Bartal György úgy lármáz és nevetgél a sétálók közt, mintha senkinek semmi sem nyomná lelkét.

Alig pár nap múlva többeket hoztak Szabolcsból, páronként egymáshoz lánczolva; az egyik párban megösmertem Kállay Ödönt és Zoltán Jánost.

Szeptember vége felé vagyunk. Lesújtó hírek hatolnak be hozzánk. Hírlik, hogy Klapka készül földadni Komárom várát.

Batthyány Lajos gr. nem járt le sétálni, a folyosón kinn láttam többször. Nem beszélhettem vele, de a közös nyomor e helyén fájlaltam sorsát. Hallom, azt mondá: «*míg Komárom föl nem adatik, ne tartsanak, ha Komárom föladatnék, akkor végünk van.* Kiköthetik nemcsak a foglyoknak szabaddá tételét, de az alkotmány teljes helyreállítását is.»

Én azt véltem, hogy ha lehetne bűnösebb tény a világesi fegyverletételnél, akkor Komárom várának föladása volna az.

Amint egyik-másik fogoly beszélhet Batthyány Lajossal, elmondja azt nekünk sétáinkon. Így tudjuk meg azt is, hogy Károlyi Istvánnal ők együtt lévén, sokszor enyelegnek, hogy melyik miként lesz terhelve. Károlyi azt hiszi, hogy őt az ezred állításáért föbe lövik és hogy Batthyány csak pár évet kap stb.

Nőm minden héten elment Haynauhoz Lukával értem kérni őt. Ez eldicsér, hogy én minő jó, családias vagyok. S ennek hatni kellett rá, mert az egymásra árulkodást nem szerette, s nőmnek egyszer mégis előhozta, hogy «nem hitte volna, hogy nekem annyi ellenségem legyen.»

Luka azután elmondta nőmnek, hogy Fehér- és Tolnamegyékből sokan politikai volt elleneim, sőt Fehérből még Nagy Ignácznak ismert politikába befolyt leánya is elmentek Haynauhoz s engem előtte mint Laczinknál veszedelmesebbet festettek le. Haynau azonban, miután meghitte, hogy én ápril 14-én nem voltam Debreczen-

ben, s ő a polgári egyénekre főképp ezért neheztelt, pártomra kelt ellenök. S miután elkezdtek ellenem megnyerni akarni még asztalánál is vendéglés közt, azzal vetett véget az áskálódásoknak, hogy egyszer közibök szolt, s azt monda: *«A letartóztatott Madarász ellen ne beszéljenek, mert az a Józsi, a jó Madarász; a rossz Madarász, az a Laczi Madarász.»*

Komárom várának feladása. 1849 okt.

Megtörtént a menthetlen, a javíthatlan, a bűnös tény, Klapka feladta Komárom várát; önmaguk iránt kikötvén azt, hogy bántatlanok legyenek, vagy ha külföldre kimennek, útlevelet kapnak.

Mégis érdeménél s kelletén túl van annak az osztráknak szerencséje.

Mégis érdemetlenül s kelletén túl szerencsétlen hazánk.

A világosi fegyverlerakás nagy áruulás, nagy bűn, de helyrehozható volt. Ha Komárom várában egy Hunyady vagy Washington jellemű férfiú székel, a fegyverét letenni kényszerített haderő zöme oda siet s megküzd az élet-halál csatáit. És az elárult zászlókat fényes diadalokban lobogtatható s a lerakadni rendelt fegyvereket ismét villogtatható a nemzet.

Ám de ott a vezér Klapka volt. És Komárom föl lett adva.

Vágytam volna ezt a földadót oda állítani az új épületben levő letartóztatottak elébe, hogy hallotta volna azoknak véleményét, Ítéletét, mert most azt mondták, és azt mondta gróf Batthyány Lajos is, hogy: *«végünk van.»*

S hogy mit mívelt Klapka Komárom várának földadásával, azt ne én bíráljam meg, hanem bírálja meg a történelem, és adatokból; t. i. a sajtóban megjelent és Kossuth Lajosnak elkésett leveléből, és a komáromi vár feladása után az osztrák által október hó 6-kán elkövetett tényekből. Ez utóbbiakat borzalommal ismertette meg a valóság, ama levél pedig a sajtóban közöltetvén, valóvá kellett hinnünk, a ing meg nem czáfoltatik.

Kossuth Komárom parancsnokához. 1849 október 2. Widdin.

«Görgey elárulta a hazát. A hatalmat, mit neki csak azért kölcsönöztem, hogy azt felelősség alatt megmentse, annak romlására fordítá.

«Kötelmemmé vált ismét saját kezeimbe venni a kormányzást, melyet a nemzet akaratóból csak is én gyakorolhatok.

«Főgondom Komárom várát biztosítani. Ha az fentartja magát hat hónapig, meg van mentve a haza.

«Ez okból küldöm Fr— H— magas állású angolt legkiterjedtebb hatalommal Komárom vára fenntartása s biztosítása végett mindent megtenni.

«Kiválóan megtiltom honfitársaimnak, hazaárulás bűne alatt, hogy az ellenséggel tudta nélkül semmi egyezkedésbe ne bocsátkozzanak.

«Engedelmeskedjék mindenki. Komáromtól függ hazánk élete.

«*Komáromot feladni az 1848-ki alkotmány biztosítása, és Angolhon általi biztosítás nélkül, s a nélkül, hogy az egyezséget aláírnám, hazaárulás, mit hatalmazottam büntessen halállal; miben őt mindenki segíteni köteles.*

«Angolhon rokonszenves, a segély közég.

«Áll Komárom, mentve a haza stb. stb. *Kossuth Lajos.*» Klapka föladta Komáromot az 1848-ki alkotmány biztosítása és Angolhon általi biztosítása nélkül.

Ezt Kossuth *hazaárulásnak* nyilatkoztatta ki.

1849 október 6-ika. A tények.

S fölriadt október 6-ára 1849-ben a gyilkolás ördöge. *Perényi, Csányi, Jeszenák, Szacs vay,* megfagyott a vér ereinkben, Pesten bitón végeztettek ki.

Batthyány Lajos gróf is, a miért midőn porrá zúzhatta volna erélylyel nemcsak a lázadókat, de az osztrák birodalmat, sőt az osztrák császári házat is, és nem tette azt, mert bízott a magyar király esküjében; s az alkotmányt a fejedelmi ház érdekében és a fejedelmi házzal kívánta védeni, a miért arra törekedett, hogy nemzetét ki akarta békíteni fejedelmi házával, *kötélleli kivégeztetésre ítéltetett.*

S hogy ily halállal ne kelljen halnia, késsel megvagdaldván nyakereit, golyóval végeztetett ki.

Sötétedjék el e nap, Magyarország iszonyatának vért napja, melyen hazafiak és vitéz dicső csaták vitézebb vezérei golyó által és bitókon szenvedték a haza kinszenvedettei közé avattatásukat, intő példájául az utónemzedéknek, hogy midőn kezei közt a kard, meg ne adja magát soha.

Komárom várának feladója, te is számolsz e tényéért; a megvesztegethetlen történelem téged is felelősségre von ezekért.

Mindenki a rémületnek volt kitéve. A hányszor ajtónkat nyitni hallottuk, az elsőbb s néhány azt követő napokon, mindenki attól tarthatott, nem ütött-e végórája?

Künn a városban rémület fogta el a családokat, és nem hiányoztak lelketlen pénzhajhászok, a kik felhasználták zsarolásra e vésznapokat.

Nőmet is egy nő, a ki azon hírben állt, hogy döntő katonai körökben nagy befolyása van, a közös rémület e napjaiban kereste föl, s ajánlotta, hogy száz darab aranynak természetben, vagy 600 ezüst forintnak azonnali kiszolgáltatásával kieszközli azt, hogy ki nem végeztetem.

Kiszolgáltattott neki, amit kívánt.

Fivéremet letartóztatták. A magyar fenevadak 1849 okt. 10.

A sétálók közt vagyok az udvaron, midőn meghallom, a mint a profóz többeknek mondja, hogy: «*Madarász Lászlót elfogták, ma éjjel meghozzák.*»

Félhalottá váltam. A haragos menynek ha megüt villáma, könnyebbség lett volna reám. Hisz én semmit sem tettem, és mégis mint agyarkodnak ellenem, minő rémnapokat élek. Hát ő? Átélttem biztos kivégeztetésének kínszenvedését.

S mi volt ez mégis azon viselkedéshez, mit a letartóztatottak sokan tanúsítottak? A testvéri fájdalmat polgári és hazafiúi keserű megbotránkozássá tokoztták.

Tíz-tizenkét letartóztatott csoportosult a hírmondó köré, s arcaikon előbb a káröröm tükröződött vissza s azután borzalom! De le kell írnom, mert hallottam, a mint *Bartal György*, a ki a hangadó lett, mondá: «*no csakhogy kézre kerítettett*» s utána hangoztatták nyomorultan a többiek is.

S mikor tették ezt? Mikor örültek, lehet mondani örvöngtek a fölött, hogy politikai ellenfelük az ellenség kezeibe került? Akkor, a midőn az ellenség lánczait hordozták, hazánknak gyásznapjaiban. Midőn az egymás iránti politikai gyűlöletnek is hallgatni kellett volna, hogy általa meg ne szentségteleníttessék a nemzeti gyász és veszedelem. S viselkedtek így testvérenek jelenében.

Főlháborodva gonosz érzelmeik miatt, mert ezek elárulták itt is azt, hogy inkább üdvözlik az osztrák kényuralmat, csakhogy a nép-fenség emberét meggyilkoltathassák, bensőmben megsebezve ott hagytam e fenevadakat.

Meg lévén engedve, ágyeműt küldött be részére családom. Borzasztó volt az öröm a romlott magyarok közt. A napnak egész hátralevő részében, s egész éjen át a láz emésztett. Szemeimet nem voltam képes lehunyni.

A reggel bejött profóztól kértem «miként van fivérem», s midőn azt mondja «még nem érkezett meg, csudáljuk, de várjuk», megkönnyebbült lelkem. Az idő mindig gyógyít, gondolám, vajha mehetnek. Bízom erélyében, hogy ha úgy gondozzák, mint engem, akkor ő megszabadult.

A dél elmúlt, még sem hozták. A profóz sem volt képes megfejtetni. Múlt az est, eljött a másnap reggele, még sem hozták. Hittem, hogy megmenekült. Közölték a lapok, hogy «sikerült megmenekülni az átadatás perceiben».

Hálát adtam a sorsnak, szívesen türtem az enyimet. Reméltem, ezután inkább vigyázandó s kívántam, bár messzi, igen messzi távoznék. Engem, gondoltam, miután csakis képviselő voltam, majd kibocsátanak, daczára a Bartal-féle fenevad magyaraknak.

Kibocsátatásom 1849 december elején*

Sikerült kieszközölni, hogy szabadlábra kibocsátattam. Nőmmel Haynauhoz mentem. A kecskeméti utczában Károlyi György gróf házában volt szállva.

Midőn beléptünk hozzá, élénk jött, magas szikár alak volt. «Szélmélyesen kívántam megköszönni, hogy kibocsátott, mondtam, s vissza adott családomnak». Nőmet üléssel megkínálván, közbe vágott azonnal s nyilvánítá, hogy nőm és Luka Sándor által meggyőződve a felől, hogy a legjobb családtyúk egyike vagyok, nőm kedvéért szívesen tette.

Kértem, engedje meg, hogy éltes szülőimet Fehérben, s nőm családját Pakson meglátogathassam. Megengedte. Kértem azokat is, a kik le vannak tartóztatva, részesítse, mint engem részesített a szabadiét áldásában.

Reám tekintett, szemtől-szembe néztünk egymással pár másodpercig, ki kellett látnia, hogy kérésem őszinte, s ha eleinte kissé mintegy visszatetszett, szívélyesen mondá: «Önökét polgári egyéneket nem kárhoztatom, a polgáriak iránt meg fogom tenni a mit lehet; a katonák azok esküjük ellen tévén, azokat éri a büntetés.

Hosszasabban tartván beszélgetésünk, távozni kívántam. Intett, maradjak s kérdé: «Nem volt ön Debreczenben ápril 14-én, ha igen mondja meg, én az őszinteséget szeretem». «Nem voltam» válaszoltam.

«Sokan állítják ezt, mondá, a kik pedig ott voltak, s ez férfiatlansóig. Mivel hiszem önnek uram, a mit mond, meg is ígértem nejjének,

hogy a mi tőlem függ, felmentetése meglesz, de a pernek le kell folyni, ügyeljen, mert mondhatlanul sok ellensége van önnek.»

Néhány szóval sok családi örömet kívánván ő, távoztunk.

Szüleimnél Czeczén és Pakson 1849 decz. végéig.

Paksra érkezvén, Czeczére átmentem áldott jó szüléimhez. A fájdalom és szenvedés igen megtörte őket, de e nem is remélt boldogság, hogy meghagytak életben, nemcsak, de már körükben is lehetek, oly jól esett nekik, mondák, hogy megvizsgáltá életüket.

Legalább egyik fiunk megvan, a másikat ez életben úgy sem látom, mondá, s vizsgáltá magát és édes atyámat, igen megfogott, igen megbetegesedett. azelőtt életvidor s erőteljes jó édes anyám.

Boldog pár napot töltöttem áldott társaságukban s vizsgáltam őket, hogy megjő még hazánk alkotmányossága is, s ekkor meg Laczink is, a kitől barátink által megkaptuk a tudósítást, hogy szerencsésen menekült, s nekem is ajánlja, ha csak lehet meneküljek.

Felejthetlen percei életemnek, melyekben szülőimet új élet-örömré kelthettem.

Mikor lehetett az újépületből is a nevezetesb történekről, Béla fiam által kiküldöttem azoknak följegyzését. Családom jól megőrizvén azokat, most segélyükkel Pakson kiegészítettem a *bujdosásom óta ez ideig történetek*, és igen jó rejtkehelyen levő többi adataimhoz helyeztük el.

Újból letartóztatásom. 1850.

1850 elejével ismét Pesten Haynau távolában Lichtenstein tábornok helyettesének bejelentve, Budára mentünk a fürdő szomszédságába, lábam kútegeit a rudas fürdőben orvoslandó.

Néhány napra polgári biztosok jelentek meg Nedelkovich főhadbíró rendeletére, kocsival jövn értem.

Pár percz alatt készen, bevittek az újépületbe. Azon képviselők arczáról, a kik irigyelték már a múltkor szabadon bocsáttatásomat, le lehetett olvasni a kárörömet, midőn újra közjük vittek.

Haynau megjövn Becsből, alig akarta elhinni sírva megjelent nőm előadását, s más napra kérte hozzá, remélvén őt megvizsgálhatni.

Más napon megmondotta, hogy a letartóztatott képviselők nejei távollétében keresztül vitték helyettesénél letartóztatásomat, azzal vádaskodván, hogy én százszorta bűnösebb vagyok mint férjeik, tehát ha azok nem bocsáttatnak ki, nekem is köztük van helyem.

Kijelenté Haynau, hogy ő nem engedte volna ezt, de most már főbb emberei ellen nem tehet. Legyen azonban nőm türelemmel, a pereknek el kell nemsokára dőlniük, s ő *szavát adja, hogy szabaddá fog tenni.*

Nagy fájdal munkát okozták tehát a magyar volt képviselő társaink nejei, de enyhítette az, hogy Haynau nőnek szavát adta, hogy szabaddá fog tenni.

Másodszor *Leiczensdorfer* nevű igen kemény s éles elméjűnek keresztelést hadbíró hallgatott ki, és két nevezetes dolognak jöttem tudomására.

Az első volt ez: Átadta olvasás végett a rólam feltett vádjelentést, fők voltak benne ezek: «legbecsmérlőbb szának az osztrák kormány ellen», «a függetlenség kinyilatkoztatásának legfáradhatlanabb működője» és «letartóztatásának végperczéig a legnyughatlanabb fej».

Osztrákok ilyeneket nem kovácsolhattak össze, gonosz indulatuknak fényes bizonyítékát adó pecsovicsoknak kellett ezt összeállítani, mikor majd 3 heti visszahúzódott tartózkodásom daczára, letartóztatásom végső perczéig, a legnyughatlanabb fejnek állítottak.

A «fej» szót hihetőleg azért használták, hogy azzal el kell bántani.

A másik tény volt ez. Az auditor átadott olvasás végett egy okiratot, melyben meg voltunk nevezve körülbelől húszán — időm nem volt szabatosan megszámlálni, — ezek voltak mondák minden törtéteknek, az osztrák ház száműzetésének, az ápril 14-én történt függetlenségi nyilatkozatnak előidézői stb. stb.

Alá voltak írva egyenként, — ezt sem volt időm összeszámítani — úgy huszan, talán többen is, pesti és debreczeni volt képviselő társainknak nevei. Szemeim kápráztak! K — — K — — K — —.

Ezeket megtarthattam, ezeket bevéstem emlékembe.

Megszégyenlve, hogy ha ez aláírások valók, adtam vissza az okiratot.

Az aláírt nevéeknek minden volt rossz indulatjok mellett, hajlandó voltam hinni, hogy koholtak az aláírások; de mert kezeimbe adatott az átolvasás végett, s írásaikat nem ismertem ugyan, de láttam és olvastam az aláírásokat, megemlítését nem mellőzhettem. Annál kevésbbé, mert közöltem e tény majdnem hihetlenségét családoddal is és leírván azonnal, általok hű megőrzésre bíztam azt, Béla fiam vivén ki és hozván be közléseinket.

9 évre letartóztattak. 1850.

Egy nagy terembe rendeltek úgy 30—34 letartóztatott, részint szabadlábon voltak. Ítéletet fognak hirdetni. Azon sok biztatás után, mit Haynau nőmnek is tett, örültem, és miként örültem, hogy végre szabad leszek.

Mind elől körbe iparkodtunk állni; föltűnt, hogy *Kubinyi Ferit, engem, Buda Sándort és Partsetics Rákóczyt* kihívták a többiek mögé, de gondolám, Kubinyi is köztünk van, nem lehet bajunk.

S felolvasnak vagy 30 elítéltetést és megkegyelmezést, köztük Palóczy, Kállay Ödön stb., de én nem vagyok! Lelkem elborult.

Olvassák *Kubinyi Feriét*. 3 évi várfogságra lett ítélve.

Reám jött a sor, már a legrosszabbra készen voltam, úgyszólván vége volt szabadsági reményeimnek, s figyeltem. Gonoszsgot úztek az olvasással is, vontatva a kegyelmezést olvasta így *«lebenslang»*, akkor azt mondja «nein — nein — neunzehn», ismét «nein — nein —» sekkor fölolvassa *«kilencz évi várfogságra vasban, de javai nem vétetnek el. Igen-igen lesújtott»*.

Buda és Rákóczy 18—18 évi sánezfogságra Ítéltettek.

Kállay Ödön jött hozzám, részvevő barátsággal biztatott, hogy tőrjek. Azt tartják, a tíz évig elítélteket nemsokára kieresztik. És sietett nőmhez, s azután Haynauhoz és onnan hozzám jött ismét nőmmel s közölték velem a következőket:

A mint nőm zokogva bement, Haynau kiterjeszté karjait, elébe ment, és ráborulva könnyezve kérte, bocsásson meg, nem volt hatalmában engem megmenteni.

A főhadbíró kijelentette neki, ha el nem ítél, megtagadja az ítéletek kihirdetését, tudván leendő elbocsáttatását.

Többször és folyton könnyezve, majdnem sírva, kérte (monda Ödön) nőmet, bocsásson meg, a miért szavát meg nem tarthatta. Vigasztalta, reméli, hogy nemsokára kibocsáttatunk.

Különös volt az, mondá Ödön, látni azon csak nemrég oly hatalmas magas alakú férfiút, miként tördelte kezeit, s miként esdekelte, hogy ne nehezteljen rá nőm, hogy nem volt hatalma, becsületszavát beváltani.

Csodálatos eseményei az életnek. Egy oly hiénának vallott egyén könnyez, és bocsánatot kér, hogy az áldozatot szabaddá nem tehetta.

A sokaknak ez örömnapja, rám és családomra szomorúság és levertség napjává vált. Igaz, az egész világ azt hitte, pár hét alatt meglesz a 10 évig letartóztatottak kibocsáttatása.

Igen, de pár hét is borzalom rabságban! Bár az első napok tűrhetlen évhosszak és keservesek voltak, nap telt nap után, hét telt hét után, s mindig csak a hiú reménykedés!

Pár hét múlva Budára vitték a várba, *Dittrich* nevű a várparancsnok, katona, de a legemberiebb érzéssel. S ha miként ő bánt, bántak volna velünk mindvégig, csak az osztrák kormánynak vált volna becsületére.

Megkaptam a rendeletet, Rév-Komáromba visznek. «Kedvezésül» hazámban maradhatok. Elhatároztuk, hogy nőm és somogyi kis fiunk Komáromban fognak lakni. Bélánk, Jenőnk és Pista öcsém, ők Meszlényi Rudiné intézetében fognak neveltetni.

Rév-Komárom váratlan 1850—1852.

Életünk tűrhető. Szabadon járunk a folyosón. Családunk ben lehet reggeltől estig. Vagyunk szobánként három-négyen.

1851 jan. 2-án édes jó anyám meghalt. A gőzösök folyton járván, azon ment és jött nőm. A Duna márcz. 10-én kezdett zajlani, 19-én állt meg a jég, 12 nap múlva elzajlott. Somogyi fiunk nőm távolában elhalván, temetésére kibocsáttattam. Parancsnok Simonsics.

Később itt Fiáth Pista, Beniczky Lajos, Eötvös Tamás. Utóbb Nyáry Pál, Szeles Lajos. Családunknak csak délután lehet bejönni. Én gróf Kun Kocsárrdal és Palkovich Károlylyal vagyok, és családaink igen jó barátságos viszonyba léptek. Ő a szép faragásra, Eötvös az angol nyelvre tanított.

Mivel az Amerikába vándorlást határoztuk el, később kívántam elsajátítani a szabó és csizmadia mesterségeket; megengedtetett; mesterek jártak be és két hét alatt fölzsabadítottak; az asztalosságot fiatalabb korunkban fivéremmel sajátítottuk el.

Lukács tüzérezredes a magasb számtan és mérnökségre oktatott, meglegedésével avatott föl mérnöké.

Szegényebb sorsú fogolytársaink kértek, oktassam őket a csizmadiaságra; külön kis helyiséget kaptunk rá, s utóbb ők látták el barátainkat; és fölöttébb multságos esetek is adták elő magukat.

1851 ősz is itt! Mindig keményebben bánnak velünk. Családunknak a térparancsnoki helyen hetenként kétszer, utóbb csak egyszer engedtetett a bejövét. Kibocsátások szórványosak, befolyás szerintiek. Én el voltam rá készülve, kiületik velem a 9 évet.

Olmüczben 1852—1856 decz. 8-ig.

Egy hajnalban fölvernek s idegen tiszték kezdik mindenki holmieinek, ágyának kivizsgálását. Utoljára jönnek hozzám is. Seholy

senkinél semmi különös, hanem az ágyam fölötti bevágásban kis láda-fajta volt, kérdik «mi van benne?» Mondom a térparancsnokság tudtával családom s önfentartásunkra való pénzem. Előadtam s s fölszámolván, elszörnyűködtek, volt néhány száz forint ezüstben és száz darabnál több arany.

Voltak azután kihallgatások! Vádoltak bennünket, hogy Komárom várát be akartuk venni, vélték, hogy a nálam levő sok pénz arra volt szánva.

Az egésznek, a mint később kitudtuk, oka volt az, mert Beniczky Lajos és többen a profózhoz jártak enni, ott iddögáltak s néha-néha cselezásokat tett arra nézve, hogy Komáromot mi könnyű volna bevenni; s ezt egy ott szolgált katona föladta. Elég baj volt reám, mert hajnalban egyszer fölszólítanak, öltözzem, elvisznek. Hová, kérdém, «Olmüczbe,» s minden holmimmal vittek.

Olmüczzi gyilkoló barlang.

Ej idején adtak át Olmüczben egy profoznak, a ki 3 előszobán átvive, ennek belső szobájába borzalmasan bezárva és lakatolva helyezett el. Bűnbarlangba zártak.

Másnap virradóra láttam csak meg a helyet. Úgy hét öl hosszú, 3 öl széles földalatti szoba volt az, közepén vaskályhával. Ablaka éjszagnak az igen vastag falban sem magas, sem széles, ellátva két ke reszt vassal és 3 külön vasdrót szövással. A nap soha nem sütvén be, a világosság csekély.

Ajtóm szemközt az ablakkal s rajta oly nagy nyilas, hogy majdnem kiférhettem, szinte keresztvasazva, drótozva s ablakozva. Az ajtón 3 keresztvas kívül s mindenik lakatolva, azontúl az ajtó is zárva. Estétől az ablak elébe állítottott egy ór, a kinek (mert szobámban este egy függő lámpát meggyújtván, az reggelig égett) arra kellett ügyelni, mit csinálók s hogy megvagyok. Az megengedetett, hogy magaméból naponta egy forintig költhetek. E napon nem bocsátottak ki.

Est előtt jött a várparancsnok *báró Böhm*. Én kifejezöm, hogy e hely nem illő hely s kértem, hogy naponta jár hassak és családomhoz ír hassak. Mondá, levelet írni egy hóban egyszer lehet nyitottan és német nyelven, sétálni rendelend naponta egy órát, és hogy meg ne unjam magamat, hozzám fog valaki rendeltetni.

Borzasztó az az osztrák félelem s eljárás, a mivel e naptól folytonosan viseltettek. Minden este a lámpagyújtáskor bejöttek a profóz (a ki egy órával előbb a lánczot kinyitá, hogy levetkőzzem),

vele a bezáró, a fogolyhoz rendelt őrség őrmestere, káplára s azon közlegények, a kik éjen át az ajtó elébe állítatnak, körülbelül nyolczan, meg kellett engem jól nézniük, előttük rám zárta a profóz a láncz lakatját s mentek csapatjuk után az ajtónak zirgó-zörgő bezárásával. Reggel a lámpa eloltásánál ugyanazon szertartás, csak-hogy ekkor kinyitattott a láncz, hogy öltözhessem s egy óra múlva egyedül zárta rám a profóz.

Sétálni délutáni 1-től rendeltetett 2 óráig. Télen, tavasszal megjárta, noha ekkor is ebéd után egészségtelen, nyáron a roppant hőség miatt használhatlan. De kimentem. Sétám egy körülbelül 5 öl széles, 30 öl hosszú udvarban, ki kell mennem *előszobámon*, melynek ablaka e sétaudvarra néz s még az emellett volt *két ily előszobán*, a melyben (közkatónák tartatván foglyokul a szobákban), itt azoknak árnyékszékeik vannak, ugyan ez úton kell vissza mennem; undort keltő valami!

A profózzal első kinnsétálásomkor megismerkedtem. Elmondá, hogy a hely, a hol vagyok, a közönséges bűntények miatt vizsgálat alatt levő közkatónák helye, hogy a politikai foglyok rajtam túl vannak, egész napon nyitott, nagyablakú szobáikban, majd mindeniknek kertje van.

Megtudtam, hogy e 3-ik számú fogda, melyben én vagyok, rendszeren az elitét közkatónák siralomházául használták, rendkívül az igen félt és igen féltett foglyok számára, így legalább a mint most van, Bakunin tartatott benne. Később, pár hét múlva, midőn még jobban megismerkedtünk, megtudtam, hogy rólam is azt hitték, hogy siralomházba hoztak ide, de most már a tiszték sem beszélnek rólam úgy, mint áldozatról, csak a nagy felügyeletet szorgolják.

Bemenet előszobámat szemügyre vévén, láttam meg ajtómon a sok és nagy závarokat, s előtte balra és jobbra kis, szűk és külön büntető helyeket, melyekbe órákra, napokra fokozott büntetésként zártak a foglyok.

Most voltam még csak barlangban. Sok és gyöngye idegü egyént kétségbe ejtett volna. Nálam az ellenkezőt idézte elő. Feltettem magamban, tűrök, csak megmaradjak hazámnak, családomnak. S majdnem vidorabbá alakult át természetem.

Ez időtől, mikor kimentem, magyar őreimet, a kik megismertek és szidták emberül a németet, azzal köszöntém: *«négy esztendő nem a világ! éljen a magyar szabadság.»*

Megszoktam a magányt és ez jobb, mint másokkal lenni. Ko-

máromban egyiknek baj volt, ha a másik nem beszélt, másik neheztelt, hogy miért beszélnek annyit, a harmadiknak baja volt, ha senki sem járkált, a negyedik ki nem állhatta a másik csizmatalpának csikorgását, stb.

Tisztában voltam, hogy engem gyanúba vettek. Hittem, hogy ha társat kapok, az kémül fog mellém adatni. Még ha magyar lesz is, lehet, hogy kém lesz az, hát még ha más nemzetbeli! Mást csak azért, hogy ne unatkozzam, hozzám nem adhatnak.

Alig voltam pár hétig, megbecsültek szobatarssal, körülbelől 20 évre kegyelmezett cseh fogoly, *Szabina* nevűvel. Kis, sovány termet, éles arczkifejezés, lesütött hiúzszemekkel, mézes ajkak, meggörbödött háttal. Elég volt ránézniem, kellett tudnom, hogy mi-féle legény ez.

Sétáink közben megismerkedtem a kulcslyukon át, néhány a mellettem túli helyiségben volt fogollyal; ott volt *Boczkó Dani* képviselő társam, jó barátom, *Török-Gálfy Róza*, *Lestyán Erdélyből* stb.

Az én csehem tudakol füt-fát eseményeinkről, a komáromi vár szándékolt bevételéről s minden beszédének veleje, az osztrák ház és tagjai s kiválólag Zsófia elleni pizsokszórás és szidalom. Én hallgatok. Közlök vele való tényt, mit mindenki tud.

Igy szalad az év. Havonként írok és kapok választ. Csak egyetlen jellemzőt jegyezek fel az osztrák szabadelvűségéről.

A bibliát lapozgattam egyszer futva. Most gondoltam, átolvasom figyelemmel s levelemben kérem, hogy egy magyar bibliát küldjenek. Megjő válaszom, meg a biblia, s ekkor értesítnek, hogy magyar biblia olvasása meg nem engedtetik, olvashatok német vagy tót bibliát, s fizettették a galádok a biblia ide s visszaküldésének költségét, midőn módjukban volt levelem írásakor tudatni velem, hogy azt ne kérjek, mert magyar könyvet nem engednek olvasni.

Ez a mívelt, ez a szabadság s egyenjogúságot hirdető osztrák! Megmondám, «nem élek sem német, sem tót igékkal.»

Nyáron a hőségben, szobánk kezd egészségtelen lenni, a penész ragad ruháimra. Kimennénk, de szobánk nedveshideg, kinn a forróság. Mégis ki-kimegyünk a kimenésnél levő árnyékos nyílt élőhelyre. Megírom nőmnek, hogy kérjen nem kegyelmet, de hogy egészséges helyen tartsanak, levelemet visszavetették s egy hóig nem írhattam. Később írtam, kérjen engedélyt, hogy évente gyermekeimmel meglátogathasson egyszer.

Hallom Pesten laknak, fiaim taníttatása végett, ezek Gönczyhez járnak.

S így múlik el az 1852-ik év.

Az én csehem egyszer megszólít, miért nem írok haza? nekik vannak a városban jó emberei, a cseh kulcsár által ő küld és kap így leveket, ajánlkozik a levél megírására és a válasz behozására. Nem állhattam ellen. Néhányszor csakis közönbösökről írtam vele, de választ soha sem kaptam.

Családom nálam s a barlangban.

1853-ik év nyára közeleg. Egyszer az örömhírt hallom, menjek a profóz lakába, ott nőm s gyermekeim; sietek s a ténkapitány jelenében ölelhettem családomat. Beszéltem németül volt csak szabad s mivel gyermekeim beszélni így még nem tudtak 11, 8 és 5 éveikkel, *jegyezzük fel az osztrákok ez emberszeretetét, gyermekeimmel nem volt szabad beszélnem.*

Egy ízben nőm gyöngén, csak nekem hallhatólag mondja: *«sok pénzt kellett és többször küldenem,»* kinek, kérdém, és mennyit? *«neked,»* válaszold ő, *«annak írására, aki leveleidet írta, küldtem már 300 és 600 forintot s most egy hóval azelőtt 900 firtot kért, hogy azzal meg akarod vesztegetni a tisztet, hogy beteges lévén, gyógyítani fürdőre engedjenek, de azt nem küldtem;»* alig volt annyi időm mondani, *«megcsaltak, ne küldj többé, ha csak én nem kérném»* s többé nem társaloghattunk.

Az óra közelgett. Válnunk kellett, még délután egy óra van engedve, az elválás előtt a kapitány jelenlétében mondtam nőmnek: «menjen Bécsbe, kérjen kihallgatást, ne kérje kibocsáttatásomat, de kérje, hogy emberhez illő helyen tartsanak, mert e hely, a hol vagyok, egy gyilkoló barlang (es ist eine Mordgrube), itt élve ölnék el.»

A kapitány elszörnyülködött. Állítá, hogy a hely tisztességes és egészséges, s délután meg is mutatandja.

Elválásom családomtól és Béla fiamtól.

A délutánt családom nézésében, gyermekeimnek, kivált a rajtam kimondhatlanul csüggött, hozzám kifejezhetlenül vonzódott, vérig, lélekig máris osztrákellenes Béla fiamnak, kit én is igen szeretek, öleléseiben töltvén, a kapitány elvezette nőmet letartóztatásom helyére.

Elállt nőm szava a sötétes barlang szemlélésével. És én rájuk csókolván áldásomat, szokott sétahelyem kapujából soká néztem utánuk.

A profóz lakánál a város felé távozott a kapitány, az enyéim, az ártatlan kis gyermekek is kendőikkel integettek, és én Bélának. S ő kitésem kérdeve szaladt hozzám, ő is én is adtunk egymásnak kis írást, míg hozzám öleltem és nyakam köré kulcsolva karjait és csókolva, csókolva és könnyezve, végre elvált s ment. Míg csak lehetett istenhozzádot intettünk egymásnak. Utóbb eltűntek.

Családomnak azon néhány év alatt, mit itt kellett töltenem, többé a hozzámjövétel nem engedtetett meg.

A cseh fogoly.

Barlangomban voltam azon fogolylyal, a ki meglopta többször családomat. S mit nem parancsoltak a körülmények? hogy ne tudassam vele azt, hogy ismerem gonoszságát.

Annyit mondtam tehát, *«gondolja, valami gazember több ízben pénzt csalat nevemben családomtól számomra.»* Kérdé, nincs-e bárkire is gyanúm? s hogy félrevezessem, azt mondtam: *«aligha azon katonák közül nem tehetne valaki, a kik itt megismertek, ezek pedig a legbecsületesebb jó fiúk voltak.»*

Egyet mégis a csehre nézve jónak láttam megjegyezni.

A profóz értesített, hogy ő nem tudja miként van, minden hóban jelentést tesznek viseletem felől Bécsbe, és bár ők a legjobbat jelentik a főprofózzal, az mindig kitörültetik, s helyébe ez íratik: *«mindig a legnyughatatlanabb.»* Gondoltam, hogy szentül ez a cseh teszi gonosz jelentéseit.

Legelőször tehát, a mint az osztrákház tagjait és Zsófiát kezdte szidni, hallgatásra intettem s halkán, majdnem úgy súgtam nekie, *«csitt! ne szitkozódjék ön!»* mert bármint ügyeltek is rám, nőmmel beszélhettem, s képes volt értésemre adni azt, hogy vigyázzunk magunkra! mert a falban-e? padló alatt-e? nem tudom, de valahol kell lenni egy bennünket kihallgató helyöknek; és nóm megtudta azt, hogy tudják, miként ön mindig átkozódik, én pedig mindig hallgatok; tudják azt is, hogy felőlem a várparancsnok helytelen jelentéseket tesz.

S az én csehemnek e kigondolt fogással nagy orra nőtt, s ha elvéteve jónak látta is még az osztrák házat átkozni, azt alig hallhatóan tette. Azt kell azonban hinnem, hogy családomnak azért nem engedtetett többé meg a hozzámjövétel, mert a cseh feladta, hogy így az értesítés meg nem gátolható.

Nagy fejfájdalmaim.

Tavaszi, őszi vége és tél csak túrhetően egészségesen múltak, de a nyár az szenvedést s fájdalmakat hozott pár évig. Azon sok penész és nedvesség, mi ruháinkon is megülepedett, bennem is szenvedést, majdnem kint okozott.

Fejem tetejét eleinte csak mintha vagdalták, utóbb szúrták volna, végre ezek mellett nagy nyomást éreztem. Mintha számat, kéz- és lábujjaim hegyét valami össze-összehúzná, nagyokat kellett lélegzenem, eleinte nagyobb, később igen csekély közökben szüntek e fájdalmak. Utóbb ha pár percze szüntek, az szerencse volt.

Orvost kértem, mitsem használt. Óhajtottam, vigyenek szabadabb légre, a kórházba; megtagadtatott. Két lengyel katona fogoly késsőbb elmondta, midőn mellettük az orvos a tiszttel elmentek, hallották, midőn ezeket mondták: *«hadd szenvedjen, majd csak meg-szabadulunk így tőle.»*

Íme az osztrákoknak emberi érzést kiölő bánásmódja a betegekkel.

A mosakodás és Moll-Szeidlicz por.

Olaszokat hoztak, köztük 80 éves *Charta* nevűt, ki néhány hónapig velünk volt. Nevezetes egyén, köztársasági jellem. Napóleon ellen védve honát, halálra ítélve, néhány évet, utóbb az osztrák által is kétszer halálra ítélve, 10—10 évet fogságban töltve, most harmadszor húsz évre kegyelmezték.

Együtt kértük egészséges helyre áttételünket.

Boczkó Danival sétálás közben a kulcslyukon át beszélve, ajánlta, hogy mosakodjam egészen, fejemet is; midőn megkísérlettem, pokoli kínokat álltam ki; buzdított a folytatásra, és a kínok lassan-lassan múltak, és fejfájdalmaim enyhültek.

1853 aug. 22. és 23. közti éjen, 10 óra felé a kínok fölriasztottak, mintha meg kellene fűlnöm. A kín hangjára fölébredt a cseh is, kértem, főzzön theát. Midőn a fojtás fájdalma majdnem véget vett életemnek, kis vonal szélesen egész főmön keresztül át, kis izzadság vert ki, megkönnyebbültem.

Lapokat kapván titokban, olvastam és kértem a Moll-Szeidlicz-porok használhatását. Megengedték. Kezdtém használni 1 hóig, naponta 3-szor, második hóban kétszer, harmadikban egyszer, utóbb kevesebbszer, és mosakodtam dörgöléssel naponta kétszer.

Mi volt megmentőm? ez együttes használat-e, nem tudom, de 1 óra megszűnt a nagy nyomás, két óra a szúrás; 4 óra a fejtágítás és metszés; s egy év alatt edzve voltam.

No sváb! no osztrák! minden gonoszságod ellenére életem meg van mentve.

Az osztrák fogházak felügyelője körünkben. Megmutattam ruháimon minden harmad nap a penész rakodását. Chartát áttették, engem nem.

A sánczfoglyok közt megismerkedtem *Ajerrel* (volt Ajai őrnagy), *Nagy Sándorral* a Szepességből, buzdítottam őket az angol nyelv megtanulására. Ez 1857-ben Jenő fiam oktatója, később Debreczenben a francia és az angol nyelvek tanára lett.

Aradból *Vörös Antal*, hét *Varga testvérek* és *Joannovich* magyar dalaik éneklésével vidítottak a szomszédban föl. Én pedig némi kis szívességet tehettem a sánczra ítélt Saáry Lászlónak.

Osztrák barbárság egy volt nemzeti őrnaggyal.

Megrendeltetett, hogy szakállainkat le kell borotváltatni.

A sánczra ítélték közt egy közel 70 éves, a mint mondták, budapesti háziúr, volt nemzetőri őrnagy, a ki ezt nem engedte.

Sétahelyünket két sorban fegyveres vadászok lepik el, a sánczfoglyok kirendeltettek, az én barlangom zárai is kinyitvatván, meghagyatott, hogy az ablakhoz állva hallgassak és lássak én is.

A nevezett volt őrnagy elővezettetett s felolvastatott, hogy engedtlensége miatt 50 botbüntetésre ítéltetett. Azután nekiestek, erőszakkal padra fektették s elverették rajta az ötven botot.

És isten engedhet ily bitor hatalmat? És csoda-e, ha feltámad a gondolkozó főben a kérdés: «Van-e isten? Van-e megtorlás?»

Zokogva, bensőmben megsebezve, szent fogadást tettem s vajha teljesíthetném azt, vajha teljesítené nemzetem.

Isten és ember tanúságom, hogy a legszelídebb legemberibb érzésekben kívántam s kívánok élni. Ám a zsarnokság kényszerít rá, *«igen! fogat fogért, szemet szemért, ez a magyar kötelessége.»*

A szegény ősz ember, kire oly éltes korában mérték a gonoszság eszközei e csapást, nem kiabált, de jajjaiban zokogott mindvégig. Utánna bezárták barlangom melletti egyik külön büntetőhelyre s itt tartották pár napig.

Sokáig csak zokogott, zokogott s vele az én bensőm is.

Másnapon elkezdte énekelni, *«Kossuth az istennek második fia»* s énekelt tovább, tovább ismert honvéd dalokat; rajongásig lelkesült lévén.

Naplómat megírtam Olmüczben.

Sikerült íróeszközökre szert tennem. Azon idő után, midőn oly igen rosszul voltam, hogy tartottam, miként aligha látandom többé hazámat, kedveseimet; elkezdtem képviselővé választatásig, emlékem szerint megírni az eseményeket. Sűrű apró betűkkel 97 külön darab papíron sikerült megírnom; s mikor a cseh mélyen aludt, az egyik bepecsételt Moll-Szeidlicz skatulyába az orvosság helyett bele tenni s újra bepecsételni észrevehetlenül. Senki nem is gyaníthatván, hogy a sértetlennek látszó Moll-féle skatulya mit tartalmaz.

Vártam, hogy családomhoz juttathassam. Az alkalom reá 1855 végével elérkezett. Saáry László kiszabadulván, oda juttatta.

1856. A politikai foglyok közt.

A várparancsnok Böhme egy napon összetörte magát, meghalt.

Néhány nap múlva áttettek a politikai foglyok közé, szellős, világos szobába, magánosan. Most már gyermekség kitöltenem a 3 évet. Íme ez a megszokás. Letartóztatásunk első napjaiban hetek kínos hosszúság; 6 év után és tisztességesebb helyen 3 év gyermekség.

Volt is közös öröm. Boczkó, Gálfy Róza és a hűn ragaszkodó Lestyán, és többen igaz szívvel fogadtak. Itt is szigorították kissé a bánásmódot, de azért mind a szobák, mind az életmód tisztességesek.

Azt kellett hinnem, hogy a volt várparancsnoknak titkosan felsőbb utasítás által kellett meghagyva lenni, ha lehet veszszek eh Az új várparancsnoknak e felől nem lehetvén tudomása, át-bocsátóit.

No sváb! gondoltam, most már a 3 évet gyermekség kitöltenem.

Kieresztettek. 1856 decz. 8.

Azt mondják, «a baj soha sem jár egyedül.» Hanem nálam az általtétel szerencséje hozott legbecsesebbet, tehát a szerencse is karöltve járt.

Decz 8. szokatlanul korán 8 óra felé a térkapitány hangja hal-latszott. A profóz jó, menjek a helyiségbe, hol leveleinket írni és átkapni szoktuk, gondolám, levelet kaptam. Jó Boczkó Dani, s még egy benn volt olasz. A kapitány közli velünk, hogy

«Szabadok vagyunk.»

Mint villám rohantam, a kapitány hiába akarna visszatartani, jobb barátimmal közöltem szabadságomat.

No német! szenvedtettél, megedzettél, vajha visszaszolgálhassam.

Hazámban. Családi gyászom.

Pakson, 1856. decz. 15.

Mily reményekkel indultam 8-án este, hátrahagyott társainknak türelmet és szabadulást óhajtván. Örömben repesett lelkünk, midőn Boczkú Danival hazánk határába értünk, és közösen kívántuk «Légy mentve hazánk gyermekeid hűtlenségétől, elleneiddel el fogsz bánni tudni mindenkor.» 9-én éjjel Pesten valánk.

10-én gyors lovakkal mentem, és bár D.-Földvárt a szolgabíró-ságnál jelentkeznem kellett, esti 8-at elharangozván, Pakson voltam. Családom nem is remélve ily gyorsan utazhatásomat, Judit estet ülven egyik barátunk házánál, honn termett megérkezésem hírére, s örömünk határtalan volt.

Levert, hogy gyermekeim közt Bélát nem ölelhettem. Azt választák, Czecezen van nagyatyjánál. Rendelkeztem, hogy másnap korán oda mehessek.

11-ikén összes családunk együtt, s midőn mondom, most már megyek édes atyámhoz Béláért, nőm sírva fakad, és mondja: «édes atyád meghalt.»

Családom összes tagjai sírva fakadnak, én mintha lelkem érezné, hogy még egy nagy csapásra kell készen lennem, fenakadt lélegzettel kérdem: «*Hát Béla?*» «Ő is meghalt» mondák zokogva.

Megkövesült lelkem a fájdalomban. Ott hagytam családomat, magányba vonultam. Ott éreztem át a csapás mérhetlenségét. Odavándoroltam azonnal szüleimnek és Bélának sírjához, s lelkem akkor könnyebbült, midőn megcsókolhattam hideg sírjokat s gondoltam, én is köztetek fogom nyugodni az örök nyugalmat.

1857.

Szomorú napokat éltem. Jelentés nélkül nem távozhatom.

A megyei főnök *Nagy Lajos* nevű Pestmegyéből Bölcskére nősült s ott települt Bach-fajta egyén. Hajdan szerencséjének tartotta, hogy e megyében megtettük esküdtté, mert esze nem verdeste a felhőket. Utóbb a pecsovicsokhoz szegődvén, szolgálai készsége miatt főnökké nevezték ki. Ostoba göggel int vigyázatra.

Jó barátim Pakson *Tóth János* régtől ismerve, testvére az Alapon lakó hű magyaroknak; *Wolf József* a fiatalabb nemzedékből, a polgárság gyermeke, tanult és a korszellem kívánalmainak megnyílt lélekkel; *Baranyay Péter* fiatalabb jó indulatú és hű magyar, a ki élethalál-veszedelemmel igyekezett Debreczenből Guyon táborno-

kot Komárom várába besegíteni; *Daróczy Elek* és *Novák Sándor*, ez kissé éltesb, rég időtől házunk barátja s orvosa is.

Ezeknek körében, vagy ők hozzám jöve, élünk a jövő iránti reményben.

A szolgabíró, kinek felügyelete alatt vagyok, *Förster Béla* igen értelmes, illemes és emberszerető tisztviselő.

Mennyire becsüli meg magát a hatalom, ha hivatalnokaivá mívelt, emberségtudó, értelmes egyéneket alkalmaz, miként közeliismeréssel találkozott e hivatalnoka. S mennyire saját tekintélye ellen vét, midőn a magasabb műveltséget és tudományt igénylő oly állásra, minő a megyei főnökség, bárdolatlan, értelmetlen egyént alkalmaz, kinek tudatlanságát göggyével kellett takarni.

A szolgabíró értesített párszori találkozásunk után, hogy családi ügyeim elintézése végett bejelentés nélkül is utazhatom.

Letartóztatásom ideje alatt nemcsak lelkileg, de anyagilag is iparkodtak megtörni. Szerencse, hogy kibocsátottak, különben vagyonunk töredékére érkeztem volna meg.

Elhatároztuk, hogy a mint jól eladhatjuk vagyonunkat, Amerikába megyünk. Nőm azonban április első napjaiban súlyosan megbetegedett, s április 15-én meghalt.

Salamon György is elhalt.

Barátim közül is többen elhaltak. Legfájóbban esett Salamon György leghívebb barátim egyikének elhunytja.

Végső perczeiben is, a mint megtudtam, hazánk forró szeretetével irántunk ragaszkodását tanúsította. «Felöltözöm, szólt, föl, megyek Fehérvárra. Ott a magyar hadsereg. Megjöttek velem ott vannak a Madarászok is. Hadd menjek, hadd öleljem őket, meg van mentve hazánk.»

Azután visszahanyatlott és megszűnt élni. Áldva legyen emléke, s poraival is termékenyítse a haza és szabadság szeretetét, melyet hogy szíve teljével óhajtott is, reménylett is kivívni, fényesen tanúsítja az, hogy hazánk szabadsága kivívásának hitében ment nyugalomra; hazájához hű vérei, apáinak nyugalma helyére.

Áldva legyen emléked, szeretett hú barátom!

Patay József és Vas Gereben egy napon 1857,

Pestre mentem. Barátim, volt ismerősim közül sokan a legszive-sebbségek, de attól, a ki egykor Deák Ferencz ellenében Balatonfüreden mellém állt, a ki apának vallott és nevezett, attól a vagyonos és így független egyéntől fáj az, a mit tapasztalnom kellett.

A mint a fehérhajó felől a szerviták tere végéhez érek, látom, hogy az úri-utczán szemközt jó velem Patay Józsi. Nézzük, és megismerjük egymást. Vagyunk úgy tíz-tizenkét lépésre, köztünk senki sincs, örülök kezét szoríthatni a közös nyomorban.

De midőn már csak 5 vagy 6 lépésre voltunk egymástól, látom lesüti szemeit, átcsap az utczának másik felére és elhagyott.

Megálltam, utána néztem. Hát ebben is csalódtam. Nem bátorodik velem kezét fogni. S ezt a megfélemlert egyént is beírtam egykor a honvédelmi bizottmány tagjai közé!

E nap estéjén azután azon keserűséget, mit Patay magaviseleté bennem felköltött, le nem küzdhetvén, én éreztettem valami hasonlót fokozottabb mérvben, de nem tehettem róla, Vas Gerebennel, a volt «Népbarát» lapnak 1848—1849-ben szerkesztőjével szemben, különben is tudván felőle, hogy jelszava az: *«a hol jól megy dolgom, ott van hazám.»*

A színházba mentem. Egyszer távolról meglát, én is meglátom Vas Gerebent. Látom, siet hozzám, s a mint oda érkezett, nagy örömmel üdvözl. Én rá nézek s mondom: «bocsásson meg, nem ismerem.»

Elbámul s mindig nagy barátsággal mondja: az lehetetlen, hiszen kérdi *«úgy-e Madarász József vagyok.»* Midőn igenlem, akkor azt mondja *«ő meg Vas Gereben.»* S nézett és várta a jó hatást.

«Nem ismerem» válaszoltam ismét szárazon.

És mégis még erőlködött emlékeztetni, mondván: «az lehetetlen Debreezenből a népbarátot és Vas Gerebent nem ismerni lehetetlen.»

Uralkodtam magamon, s harmadszor is csak azt mondtam:

«Nem ismerem.»

Valahára azután meg kellett értenie neki is, hogy nem kívánom ismerni, s távozott.

Vajmi sok szájas irkafirkáló egyénre tudtuk 1848-ban már, utóbb 1849-ben, és még később is azt, hogy azért szidalmazták az osztrákokat, hogy behízelegjék magukat a nemzet szeretetébe, a kormány kegyeibe, s ez által kikémlelhetvén a nemzet és kormány terveit, és szolgálván színleg egyiket, a másikat tényleg, bennünket megrothassanak.

Simonyi Antal fényírdája. 1857.

Amerikába szándékozván utazni, gondoltam, megtanulok fényképezni, ott hasznát vehetem. Szertejártam Pesten, bírálgattam a fényképészek neveit, s utóbb a városháztéren a Keglevich-ház

udvarában felállított fényirdába nyitottam be, és *Simonyi Antal* vállalkozott megtanítani; annyival inkább örültem ezen, midőn megtudtam, hogy édes atyja volt az az igen lelkes és hű érzésű képviselő társam.

1858 előtt fényképező voltam. *Simonyi*, kinek ekkor neje és Szerdahelyi Pepi rokona segédlettek a napi gondokkal küzdve, mondá utóbb: «mennyre jól esett ama tanítási 100 frt dij.» Igen szíves baráti viszonyba jöttem vele s családjával.

Ismerősimnek is ajánlván, s mindinkább divatba jövén, azt vélte hogy: «a szerencse velem lépett hajlékába.»

Két év hazánkban. 1857—1859 május 28.

Szomorú időket éltem. Hazámat mint engem a sírok ébresztettek kötelességünk teljesítésére.

A társas élet nagy változáson ment át. Azelőtt jólét és kedv honoltak mindenfelé. Név- és születésnapokat rokonink, barátink körében ültük meg. A haza és megye ügyei fölött tanácskozni, a választásokban részt venni összejöttünk. Most mindezeknek híre sincs. Igen sokan folyvást felügyelet alatt vagyunk. Mivel bejelentés kell, és ellenőriztetnek a családi összejövetelek is, inkább nélkülözzük azokat.

Eljárók *Modrovichhoz Rác*-*Almásra*, itt ritkábban összejövök az alapiakkal is, de ezek almási barátaikkal előttem suttognak, visszahúzódnak. Azt véltem, neheztelnek még mindig az 1848-iki képviselőválasztások miatt.

Náczitól értesülök, hogy reménykednek az Olaszországban kitörendő eseményekben; s mintha *Alapon Salamon Lajos* és a *Horváthok, Almáson Északy Károly* s rokonai volnának beavatva.

Gondoltam, legyenek nemzetünknek nálam tántoríthatlanabb és hivebbfiai. Ha velem mit sem közölnek is, se baj, csak mentsék meg hazámat.

Eljártam *Somogy megyébe Jákóba Madarász Lajos* öcsémhez s ott vele és *Pál András* s a szinte alkotmányos érzésű *Csépánokkal*, régi barátainkkal, ezek mérsékeltbb véralkatúak lévén, bizalmasan vitáztunk. Tudtuk, hogy a somogyi nép 1849 óta, még hazánknak legkétségbeejtőbb korszakában is hallotta erőnek erejével az ágyúzást; belőle senki sem verhetne volna ki e hitet. S évről évre, hónapról hónapra halasztva, azóta is folyton s ma is várja *Kossuthnak Garibaldival* megérkezését.

Jártam Komáromba, nővéreim egyikéhez, s midőn *Komárom*

várát meg-megszemléltem, feljajdult bennem újból, hogy miért nem támadhatott egy magyar Washington, a ki nem engedte volna hazánknak és a nemzet hű jellemének megfertőztetését.

Jártam *Gömör* megyén át a *Szepességben* és bámultam Táttra-Füred főséges szépségét. Jártam *Zemplénben* rokonoknál.

1857 októberben és 1858 szeptemberben Martonoson Gálfyéknél hosszabban élveztem e jó magyar család vendégszeretétét, bejárván azon vidékbeli nagyobb városokat.

Gálfy Mihályval kiválóan rokonszenveztem; fia és veje kinszenvedetteként vértettek el, meg akarván kísérteni a hazát nyűgözve tartó hatalom megtörését és nemzetünk felszabadítását.

Áldott, szorgalmas, takarékos, s mint a székelyek rendszeren, munkás családot ismertem és szerettem meg családjok tagjaiban.

Napokon, órákon át a haza megvívott dicső harcainak, ha sikerülhet vala a fölkelés, a győzelem áldásainak; így a bekövetkezett csalódások, kegyetlenkedések fájdalomának emlékeiben; de egy okvetlenül jőni kellő jobb jövőnek reményében cseréltük ki eszméinket.

Magyarokat, székelyeket ez eszmék éltették. S mi azon hitben váltunk el, hogy a nemzeti lobogó alatt küzdendjük nem sokára harci győzelmeinket.

Honn voltam. Mindenfelé azt tapasztaltam, hogy 1849 szeptembertől 1859 tavaszáig, a korcsmagyarokban hevesen kitört düh kitombolta magát. Egyesek fölhíztak a féktelen nyomás és önzés folytán; de mindezek segélyével az osztrák hatalom képtelennek bizonyult be a magyar szellem meghódítására.

Amerikai utam naplójából 1859 májas 28, okt. 3.

Amerikai utamat híven leírtam, sok érdekes történelmi társadalmi adatokkal. De minél több tért kívánván szentelni hazai viszonyainknak, ez alkalommal csak is azokat közlöm, a melyek hazámat és fivéremet főképp érdeklik.

Balogh János, Hamburg és Altona 1859 június 1.

Május 9. megkaptam végre Amerikába szóló útlevelemet.

Május 28. esti vonattal indultam, röppültem volna fivéremhez. 29. korán ébredve mi messzebb távoztam hazám szívéből, annál elevebben éreztem az elhagyatottságot, és Eötvös József ama meleg keblű szavaira emlékeztem «Isten veled hazám! bátrak hazája. Ha vissza térek, boldogulva lássam népedet». 30. est előtt Hamburgban voltam.

31. korán fölkerestem Baloghot. Jól esett remélnünk hazánk szabadulását. Hamburg szép téréit, hattyúkkal díszes tavát meg nézve, bámultam a polgárok harczvágyát, a férfiak hadi gyakorlatokkal, hölgyeik tépéssel elfoglalvák a német sebesültek számára. Okoskodó, tudákos a német itt is. Legértelmesbjeik sem voltak általunk fölvilágosíthatok, hogy hazánk állami nemzeti fenségét követeli mint minden állam, de a szabadságnak és alkotmányának oly híve mint a nyugoti mívelt nemzetek. Borzasztón frankfálók, és olasznyeldesők voltak mind! és kárhoztatták az olaszokat, a kik pedig saját nemzeti létükért küzdöttek. Végtére sem boldogulván velők, mondám Balognak, ne törődjünk azokkal, a kik más államok népeinek elnyomatását pártolták.

Június 1. korán Altonába kocsiztunk, itt óhajtotta velem Balogh élveztetni a «Rainvilles» kertben, azon «kifejezhetlen gyönyörű kilátást», mit a hamburgiak az Elba folyamon át az apróbb hannoverai hegyekre, élvezni szoktak, melynek kelleme fölött férfiak mint nők mámorban ringatják magokat.

Balogh is azt vélte, magamon kívül fogok ragadtatni. Kiálltunk a nézőtér csúcsára, mondván «most nézz és bámulj» s be sem várva a hatást monda: «úgy-e felséges».

Én néztem és láttam csinos szép tájt, de a mely engem nem ragadt meg. S midőn elmondtam, nem győzte bámolni mennyire nem vagyok szakismerő.

De én figyelmeztettem hazám némely megkapó tájaira, melyek Aradon túl a Maros mentén, Zalának, Somlyó és Pápa közti téréin; a Balatonnál; a Torda melleki hegykúpnál, Esztergomtól Budapestig, megragadják bensönket. És figyelmeztettem, hogy egy magyarnak, a ki hazájában megdöbbenve bámulta azon fenséges természeti nagyságot, mely a Kárpátok szikláit Tátra-Fürednél szemlélve, fölrazta egész valóját, akkor ne csodálkozzék, hogy e szende szép látványt azokhoz hasonlónvá és fenségessé nem lelheti.

És Balogh megilletődve elhallgatott. Kis időig mindketten szótlanul szemlélődtünk. «És te Amerikában maradsz» kérdi utóbb. Körül néztem, s midőn osztrák kémtől nem tarthattunk, mondám: «Ha a sors kedvezem!, fivéremmel szülőföldünket, mint szabad hazát üdvezlendjük». Megértett! Jó ideig hallgatagon járkáltunk a magas hegy tetőzetén. Egy-egy könny, mely szemekinkben rezgett, fejezte ki bensönket.

Liverpool 1859 jún. 7. Londonról.

Az Atlanti tender öblének partján vagyok. Jún. 5. reggel 8-kor Londonban voltam. Itt lakott több magyar társaimat kérésiein főt. Mind, teli reménnyel, hogy fölszabaduland, hogy visszatérünk hazánkba.

Kossuthot már nem találhattam itt.

Engem Londonban semmi sem lepett meg. Sem az, hogy a vasútvonal, melyen beérkeztem, a házak felett vitt be, s alattunk a munkás nép tagjai, sem a roppant üzlet, sem az eszeveszetten futó néptömeg, sem az ezer meg ezer társaskocsi zöreje, melyek egy egész kis ország népességét hordják össze-vissza, sem nagyszerű boltkirakataik, sem csinos fás tereik, sem szobraik itt-ott, sem a házakban a lakásoknak teljes elkülönzése, a mi a családi kedélyesség jele.

De föltűnt a nőknek, a kikről azt véltem, hogy holdvilág fajta szőke ridegségek, szendesége és csinossága.

És meghatott a kristálypalota. Ezt oly nagyszerűvé találtam, hogy ez egymaga elfeledteté a Hamburgtól Londonig tartott igen terhes tengeri utat.

Visszataszító volt Londonban, a két part közt közlekedő roppant számú gőzhajócskák rongyossága. Mindig tartanunk kellett attól, hogy másikkal össze kocczanunk és megsemmisülnék.

A Temze partjának rondasága, az meg ily városban megfoghatlan valami.

A czifrán tornyozott parlamentházhoz közel van azon történelmileg nevezetes épület, hol az angol király Gromwell alatt lefejeztetett.

Part, június 21.

Roppant sűrű köd. Már nap kelte előtt fenn valánk, de alig látunk s e miatt hajónk egyre csenget, s meg-megállunk. Most a ködből kissé bontakozni kezdünk. Hetedfél óra! s balra üdvözlők Amerikának száraz földét.

Oranegyednyi távolban, «New Jersey» állam erdős, halmos hegyvonalát pillantók meg; szent áhítattal csüggtünk mindnyájan a szabad hazának, Amerikának nézésén. Hazám, véreim, s kedve-seim áldásával üdvözöltem a rég üldözöttek szent menhelyét.

Azok, a kik örökre itt maradási szándokkal jöttek, remegtek mielőbb megpillanthatni, csak egy hegycsúcsot, vagy csekély pár-

tocskát azon honból, a melyben jólétet és szabad életet reménylenek.

Mi is, a kik bár rövid időre jövénk, áhítattal kémeleltük, mikor bontakozand ki az irigy lő ködből Amerika? Senki sem volt többé beteg; mindnyájan mintegy megifjodánk e hon legétől.

Reggel 6 óra után kivillant a nap, s balról regényes halmok tetőjén erdő bontakozott ki, New-Jersey állam hegyvonala. Harsány, lélekemelő üdvözlés hangja tört ki mindnyájunkból, de a köd el-ellakará vágyaink célját s mint bűv-istennő kötekedett; néha gyönyörű lakokat lálhatánk, s meg eltűntek a köd közé.

Végre 8 óra után New-York előtt állomásoztunk.

Minő élet! minő külömség Amerika és Európa között. Az utasok mindenike holmiéi után lát, le- és fölszalad, búcsúzik az ismerősöktől, s ezentúl mindent szeretne látni.

Alig van Perez, a melyben sebesen habszelő gőzösöket ne látnánk, zászlókkal ékesítvék azok, kék zászlók veres körzetekkel, fehér csillagokkal, s a szó teljes értelmében tömve népeséggel. S a nép, mi-ként mi, kíváncsi, vidor, életeli.

Minő külömség! Ott Buda-Pest néhány gőzösöcskéjével, hallgaton, mintha minden gyászolna, nem csak az emberek, de a gőzösök is. Ott London! tömérdek az igaz, de piszkos gőzőseivel csak üzletet mutatva, s itt e díszes, elől, hátul, közepén, árboczaik felzászlózott hajók tömör népséggel, mutatva üzletet is, de életet és Ízlést is. Ó ti vén Európa rothadt intézményei, hajólatok meg az ifjú hazának erőteljes szépsége előtt!

Meg valánk bűvölve, előttünk York; de szemeink előtt árboczok ezrei takarák. Nyugtalanok kezdünk lenni, miért nem szállhatunk ki. A vizsgáló orvos, és hatósági egyének hajónkra jönnek és mennek.

Utazásunk 13 napja, de mind egészségesen hagyjuk el hajónkat.

Szívélyesen üdvözlém hajónkról Amerikát s virágzást kívántam e honnak, a melynek intézményei, egyetlen kivétellel oly emberiek. Egyetlen kivétellel! — igen a rabszolgaság létezése benned Amerika, ellenkezik intézményeid szellemével; szégyene nagyságodnak, és szennyfolt szabadságodon.

Az írók, kevés kivétellel, igyekeznek szépíteni e szennyfoltot. Am én emberi méltóságom köteles érzetében, bejegyzem ide előre mielőtt földedre lépnék, hogy ezt átkául ismerem létednek, hogy legnagyobb fiadnak, ha megköveznél is, bűnül rovom föl, a miért

nagyságában e részben nem volt nagy, a miért e részben elődíd bünt követtek el; s ti azt folytatjátok.

Ha méltó helyedet el akarod foglalni Amerika, e szennyfoltot el kell törölned, s csak akkor foglalhatod el azon tért, a mit neked a jövő biztosított, s a mit tőled reménylő népek javára mielőbb el kell foglalnod.

Amerika szabad földén 1859 június 21.

Áhitattal léptem Amerika földére. Hivatalba megyünk. Minő különbség a német, angol és e hivatalnokok közt. A legilletelme-sebb bánásmód. Még a használatomra hozott bortól sem fizettettek vámot.

Esti 5 óraker már indultam fivéremhez. Tova ragad a gőz ereje a «Hudson» balpartján, a folyam mellett, néhol rajta is megy vonatunk. A folyam túlsó részén magos erdős hegytetőzetek számos községekkel, csinos lakhelyekkel.

Jobbunkról a szem nem győz eltelni a szép kertek közti kedves lakokkal. S az idegen mind inkább bámulja az emberi teremtő erő nagyságát. Minden 15, 20 perczre állomás, szebbnél szebb regényes tájak és paloták, s majd ezt, majd amazt kívánnánk sajátunkká és gondoljuk: ó mi kedves élet volna itt élni szeretteink körében.

E tájék a Hudson folyamnak majd szélesedő hömpölygésével, regényes hegyeivel, kanyarulatai- és szigeteivel, a Duna folyamát s hazámat juttatá eszembe.

Mikor Pakson kies kilátású szőlőhegyeinkről el-elandalgott szemem a kanyargó Dunán, szigetén, s a túl elterülő nagy síkságon Amerikára gondolva, mindig így sóhajtottam fel: «Bárcsak eDuna ott folynék Amerikában fivérem lakásánál, s ott laknék a jólétre érdemes becsületes magyar nép».

És most, midőn e csodaszép gőzösökkel terhelt folyamra tekintek, nem tagadhatom meg tőle, hogy Hudson, Amerikának élénkebb Dunája gyönyörű vidékeivel, kéjlakaival. S ha nekem mint magyar-nak kedvesebb is a Duna, nem tagadhatom meg a Hudson előnyeit. Ez ott eredve, hazánk fővárosánál csapkodja vidáman a tenger árait. A Duna pedig némán és bánatosan kanyarog tova, mert idegen hazában eredvén, idegen népek hazájában szabadul a tengerbe. Mintha él ezné, hogy

«Buda, Mohács, Nádornál elfutó,
Tán honom könnye vagy te nagy folyó?»

S míg a gőz hatalma sebesen ragadt a változó szép tájékokon átfájó érzés szorongott keblemben. Miért van az, hogy itt e terméket, len kősziklákon virágzó községek és jólét, a míg hazánk termékeny téerein szegényes helységek és tengődés? Miként van az, hogy Esztergomtól Pestig, a hol pedig a Duna és tájéka mint csábistennő kaczerkodik az utassal, gunyhók hunyászknak? Budától Paksig alig néhány kedves lak. Rác-Almásan a «Modrovich», Pentelén a «Mérey» és Baracsán a «Kornis»-féle szép lakások, holott ezeknek kellene végig díszelgüniük!

Angol uralom alatt ez országban e térek is szegények és elhagyottak voltak. Most ipar, kereskedés, virágzás, jólét.

Hát hazánkban is az idegen uralomnak kell okozni azt, hogy nem fejlődhetvén ipara, kereskedése, lehetlenné tétetvén virágzása és jóléte, elmosták a közelebbi századok ezred éves hazánk múltjának fényes emlékeit is, és téreink, miknek díszelgüniük kellene a jólétben, elhagyottak, szegények és némák.

Az éj mély csendében éreztem Petőfi szellemének valóságát, hogy:

Így hordunk sok százados sebeket,
Keblünk soha be nem gyógyulhatott.
Mérget kellett mindenkor innia,
Ki sebeinkre önte balzsamot.

Amerikai vasútvonal.

A kocsik ellátvák nemcsak mosdó-szobácsskákkal, de «privyk»-kel is. Értesültem, hogy ez minden kocsin van, a 2-ik helyiségeken is egy, az 1-ső helyiteken minden kocsimban kettő; külön a hölgyek, külön a férfiak számára.

S ha nem követelem is az amerikai pazar díszet, mert p. o. a női zárkának veres bársonypamlaggal körzött tükördés előtermök is van, de hogy mind az hiedelem, mind az egészség tekintetében nélkülözhetlen ez intézkedést Európában a kormányok meg nem követelik a társulatoktól, nem tulajdoníthatom másnak, mint hogy itt a vállalkozók önzésének áldoztatik fel az utasok iránti kellő tekintet.

A vasútvonalok megállóhelyei nálunk a községektől távol is tétetnek. Amerikában, ha lehet, keresztül viszik a vonalat a város főutczáján, a hol nem lehet, minél közelebb ahoz, és csakhamar város épül köré. A városon átméntében folyton csönget, és lassan megy a vonat.

Amerikában minden fizetés nélkül be lehet menni, mind az indóházba, mind a vonatba ismerőseivel beszélni.

Községekben míg a vonatot a gőz viszi át, ki-ki leugrálhat, és fölléphet, árulhat, vehet mindenki, míg a községet ismét el nem hagyja.

Minden községnél rendszeren megáll. A nyugot felé, a hol a községek ritkábbak, bárhol is, a hol őrház volt, sőt e nélkül is a keresztező utaknál, ha volt a ki be akart szállni, jelt adott, a vonat meglassított, fölszállt az utas, s a vezénylő ellátta őt jeggyel.

Mindezek igaz, hogy leginkább az utasok kényelmét segítették elő, de ez tanúsítja, hogy Amerika már 1859-ben mennyire előzte meg Európa legmíveltebb államait is.

Fivéremnél.

Magyar-Forrás, 1859 jnnius 26. reggeli 2 óra.

Szeretett fivéremet 10 évi elválás után láthattam.

Tegnap éji 11 óra felé vertem őt fel álmából. Igen meg volt indulva. Bensőmben is viharzott. Én is éreztem, hogy arcomra pergő könnyeimet vissza kell fojtanom, nehogy mint fivérem zokogva boruljunk szagatott kebleinkre.

Még élő kedvesek, elhunyt szülőink, Béla sírja, s szeretett távol hazánk, nektek szenteltük első perczeinket.

Átéltük a nyomorteli tíz év minden szenvedéseit.

Hajnali 3-kor váltunk meg. Feri barátunk is velünk szenvedett és örült, a múltak fájalmán, a jelen öröm keservén, a viszontlátás áldásán.

S midőn a szeretett testvér visszavonult, s egyedül maradtam, naplomat írtam. Viharzó bensőm nem nyughat úgy sem.

Családom! te tudod mennyire szeretem én fivéremet. Képzelheted érzéseimet, midőn első pillanatra is arról kellett meggyőződnöm, hogy nyomorban él.

De a szegénység nem nyomasztó annak, a kit belső átok nem terhel hona miatt, s a ki szerettetik. Ez enyhíté lázas indulatimat. És én hön öleltem a munkás nép fiát, a rég nélkülözött testvért, egyetlen azon politikai barátomat, a ki előtt nyitvák keblem minden rejtélyei, a ki mindig olvashatott bensőmben.

S te ott a távolban is általunk hön imádott haza, fogadd a testvéreknek, hű gyermekeidnek áldását! . . .

Negyedfél óra. Nyugodni kívántam. Nem lehet. Írjuk le tehát ide érkezésemet.

Az esti homályban érkezve, Varga Feri, kinek tanyáján át kellett jönnöm, örömben úszva kísért Laczink házához, s miután nem szokták bezárni szobáikat sem, kezemet megfogva, Laczi ágyához vezetett.

Nem ébredt föl. Csak midőn kezeimmel érintve, mondám: «Édes Laczim, itt vagyok, áldásom rád», mint mély álomból ocsúdott, kiáltott föl: «öcsém, Józsi öcsém!» s míg gyufát keres és kigyújt, úgy rémlett mintha zokogna. Egymás karjaiba borultunk, s csakugyan a férfiú megrendült érzésének zokogó kitörését hallám.

Bensőmben is a keserv fájdalma dúlt, midőn fivéremre tekintetem, de elérzékenyülése háttérbe parancsoló fájdalmamat.

S e szókkal: «légy nyugodt, édes Laczim! a férfiúnak sorsát túrni kell tudni, hiszen íme láhattuk egymást», mire ő is nyugodtabban válaszold: «igen! csakhogy egymást láthatjuk».

És most, midőn egyedül és csendesültebb vagyok, még inkább vérzik bensőm, szabadon folyhatnak könnyeim. Nagy ideje volt, hogy eljőjjetek s enyhíthessem sorsüldözte csapásait.

Nejét szívesen üdvözölve, két alvó gyermekeiket nem engedtem felköltetni, s átadván a mit hoznom oly jól esett, a részemre rendezett szobákba vonultunk ő, Feri, és én.

És atyánknak elhozott óráját helyeztük el először is. Mi jólesett neki, hogy szülőink iránti szeretetünk emlékét minden perczen felélénkítjük. Órájuknak minden ketyegését hallhatjuk, miként egykor ők hallották azt. Átéltük ez éjjel át hajnalodásig hazánk minden búját, szerencsétlenségét, nyomorát, s éleszt bennünket a remény, hogy minél előbb s együtt borulhatunk le, megcsókolni hazánknak, szülőink és kedveseink sírjának hideg és mégis oly kedves hantjait.

Magyar-Forrás, jun. 28.

S kiket megkímélt a halál,
Vagyontalan földön futók,
Hazátlan vándorok.

Bajza.

Van nekem Magyarhonban egy dologszerető barátom. Azt hittük, hogy mi néhány évekre Amerikába menni fogunk, de én mindig ezt mondtam: megyek, de nem azért, hogy dolgozni kényszerüljek, mert meg nem bírnám. Dolgozni fogok, de csak kedvemből, s kerétesz leszek. És Józsi barátom jól lehordott, a miért csak uraskodni akarok.

S íme most itt vagyok Amerikában. Látom, hogy fivérem rende-

sen fölkel napkelte előtt; először is fát vág a konyhai szükségre, azután míg a harmat le nem esik, kertjében kapálgatja babját, káposztanövényeit, dohányát. Ha szántás vagy egyéb gazdasági dolog van, reggeli után 8-kor befognak; az amerikai ökör délben nem legelvé, korán be sem lehet fogni, s a harmat is csak akkorra múlik.

Látván, hogy fivérem így dolgozik egész napon át, én is hozzá látok.

Még én ugyan európiasan járok, öltönyben, mellénnyel és nadrágtartóval; ezekről itt a munkás ember mit sem tud; a nyugotiai rendes öltönye nyáron fahéj-kalap, kék vagy tarkás ing, s ugyanilyen nadrág derékon átövezve, s hozzá papucsok, vagy hiúságból topán vagy csizma, igen inkább ezek nélkül mezítláb, ha dolgozik; csak ha lóra ül, s utazik, akkor húzza föl czipőjét vagy topánját, de öltönyt ekkor is ritkán vesz magára.

A birtokban, soha ki nem apadó forrás van, a melyről e birtokot az állami térképen «Magyar forrás»-nak nevezték el. E forrást óhajtotta fivérem az iszaptól tisztítani, s midőn mondtam, hogy le-kisérem, szólt: úgy hát kapát is viszek, s én bárcsak nézni akar-tam, elfogadtam a segitést.

Azonban európai embernek sok baja van! Vízben kellvén dolgozni, fivérem azonnal leveté csizmáját, föltúrte kékes nadrágját, föl ingujjait, s könnyen dolgozott; s szólt: lásd te nem segíthetsz, ha csak csizmásan bele nem jösz.

E pillanatban határoztam én is munkás férfiú akarok lenni, s így amerikaiasan kell járnom is, öltöny, nyakkendő, mellény és nadrágtartók, isten veletek! s a levetközéssel válaszoltam, — s amúgy póre gatyásan: jól föltúrva ingujjaimat, bele a híves patakba s ástam, kapáltam, emeltük a gátot óvni a forrást a patak vizeitől, s iszapolástól, s föl-föl nevettem Magyarhonbani, s itteni életem ellentétein. Taval ilyenkor mi kedves életem volta császár-füldőben, kedves és művelt hölgyek körében, s most Amerika egyik patakjából hanyom ki a fővényt s kövicseket benső elégülés-sel, hogy felényire megkímélem fivéremet a fáradságtól. S midőn fivérem kérdé, miért nevetek föl, elmondtam, miként tudom örülni és nevetni Józsi barátom, szólván: megmondtam úgy-e, hogy fogsz dolgozni.

Az izzadság csepegett arczomon s midőn délután újra nekikez-dem, még az amerikaikon is túl tettem. Hiában! a ki szívvel dolgoz-

zik, az inget is sokalja, levettem azt is, fivérem szántani menvén, elkészítem a forrás töltését.

S tanultam! Csak a ki önmaga érezte a folytonos munka terheit, az képes egyedül átlátni, mennyire érdemlik kenyerüket azok, a kik azt munkával, és nehéz munkával szerzik.

S majdnem minden menekült fiad hazám így szerzi kenyerét, csak néhány volt oly nyomorult, hogy megcsalván s kifosztván menekült társát, annak elorzott vagyonából hívagott. Varga Feri és fivérem szinte menekültek által fosztatván ki, könnyelmű jószágukért önverítékökkel kénytelenek föntartani mind magokat, mind családjokat.

Amerikai életről. Modrovich Ignácához.

Magyar-Forrás, 1859 jun. 30.

Édes Náczim! ----- írtad, hogy leírd a palotát meg hogy van a Staatsmann? a mint mi Laczit hívtuk. Hát a palotával meg volnék elégedve. Bútorzatai előszobájában főnálló, és kis pamlag. A hálószobában két ágy, két oly főnálló, a melynek tetején és alján is, külön szekrények; mosdószekrény, éji szekrény és pamlag.

Most nyissunk be a palota előszobájából *jobbra* az én osztályomba. Kiténik mindjárt a halvány márványszín papírral bevont csinos farámázattal ellátott kandalló; e felett nyílt két szekrény. Balra és jobbra tőle, a padolattól tetőig érő, felül is, alól is nyíló ajtókkal ellátott szekrények. — Jobbra az ajtónál kerevet, kis asztal, az ablakok közt a ringaszék.

Ez udvari szobából nyitunk be a hálóba, mely szinte térés, nagy mosdóasztallal, az ablak mellett jobbról pedig egy nagy, csinos, fiókokkal ellátott íróasztal, balról éji szekrény, kerevet és székem.

Belől hát a palota elég kényelmes, sőt a két ütőóra vagyonságra is mutatna, azonban a staatsmannt ismered! jó fiú ő, de soha sem tudta a pénzt becsülni, mint mi; *s kívált most te.*

Gondold, majd eldőltem, midőn nappali szobámat szép márványszínű virágos papírral, egészen bevonva leltem; mert a palota külsején sok javítani valót találtam. Teteje új zsindelezést kíván, s a mint a malom fűrészselhet, meg fogjuk zsindelezni mi, a kik Európában volnánk tekintetes nagyságos urak, itt vagyunk ácsok, kerétszék és pocséta-ásók stb.

Mert gondold, 28-án mezítlábra vetközve, florenti szalmakalapommal, föltúrt ingujjakkal kiástam az eliszapolt forrásvizet, mi-

után a felfogott esővizet én meg nem kedvelhettem, mit Laczi igen egészségesnek mond.

A palotán kívül van az új emeletes evőterem.

A Staatsmann édes barátom mindenben otthon van. Bútorzattal kényelmesen ellátva, fája saját erdejéből fekete diófából, mely igen szép barnás, s a fő az benne, hogy mindent maga készített.

Házát, sok épületeit, bútorzatát mind maga készítette. Csak ezekben is ő ács, műasztalos és bútorzó. Azt látni, hogy erőfelettit tett és tesz. Csakhogy van sok ember, s ő is ezek közé való, «alig van látszatja».

Ő szerelmes majorságába, megelégszik vele s ez a fő! de én helyzetével elégedetlen vagyok, én más életre szántam őt.

Nem tartom én azt, hogy a munka szegény! ellenkezőleg becsület az. De hozzá illőbb munkája is lehet egy művelt férfiúnak, mint egész napon át a kút iszapját hányni ki, vagy testét megtörő más mezei munkákat végezzen.

Földe a tájnak termékeny, rétje az általában derekat haladó, sok helyt nem látszunk ki a fűből, fája itt már hatalmas, miként a Mississippi folyóig alig találtam igen szép erdőt.

Lacziink szomszédságában lakik torontálmegyei volt alispán Varga Feri barátunk, jó fiú, neje Meklenburgból bevándorolt.

Mi jókat nevetnél az itteni viseletén és szokáson!

A férfiak mint járnak? Szalmakalap, kékes ing s ugyanily fajta nadrág faj, topánban, csizmában, papucsban vagy mezítláb. S miután «ha Rómában vagy, úgy élj mint' a rómaiak» ezt olvastuk egykor diákul, magam is még nadrágban ugyan, de már egy ingben járok, harisnyámat és topánomat pedig akkor vetem le, mikor vizimunkát teszek.

Kíváncsi vagy, tudom, a ténsasszonyokra nézve is? — Hát öcsém a miniszternő asszony főz, fejt, süt, mosogat. S míg alispán uram most kapálja kukoriczáját ekével, alispánné asszonyom, noha e napokban várja magát, kapálgat utána.

A nők, habár krinolinok (itt neve «vigvám»), gyermekeik is, mezítlábosak.

Gyönyörű egy természeti világ ez barátom! Nem jönne-e kedved pár ezer forintot költeni, hogy itt te is levedd átkozott topánaidat, s pár napot kapálgass a pataknál és kertben?

Nem, nem! Ehhez Wolf barátunknak lesz kedve, másnak közülünk aligha. Ha címeredet elküldenéd, a kéményre ragasztanék.

Czímeres tányéraid azonban itt is jól esnének. Mert van ugyan néhány szép, de nincs annyi, hogy az amerikai szokást mindent egy ugyanazon tányérből enni, kiküszöbölhetném.

A Staatsmannak van kukoriczája, rózsa, búzája, zabja, jól; 'teje, vaja, túrója, sertése, zsírja annyi, hogy megfullad zsírjában. De a «nervus reruin gerendarum» a mit te fogsz érteni, hogy az a pénz, s hogy csak az ér valamit, no az neki nincs.

Én azt hiszem, nekem az is lenne itt, de a helyet társadalmilag annyira Makabeusi elhagyatott, világ hátamögöttinek találok, hogy engem sem a forrásnak jégművös vize, sem a fürdésre alkalmas Tomzon, sem a hatalmas sudaras fák nem hoznak ki e táj szeretlenségéből így előbb köztetek leszek mint hittem. S most csak az tetszenék nekem, ha innen Laczinkat is velem szabadíthatnám — — — igaz barátod.

Kedélyes charitoni utazásnak. Júl. 10—13.

A barátság kebele égi örömmel tele.

Ma megcsal is egy v. így kettő álnoksága!

Kipótolja csak egynek is barátsága.

Július 10-én reggeli 6 órakor indultunk, megveendő Charitonban, a hol a telekkönyv-hivatal, az államtól egy már számomra lefoglalt negyvenest.

Mennyire kedves az ily utazás, önmagunk vagyunk hárman, Feri, fivérem, s én. Eleinte fölöttlő volt, hogy kocsis nélkül megyünk, de a baráti kebel őszinte föltárhatása kárpótolja amaz európai kényelem hiányát.

Utunk mi tovább vitt, annál inkább mérhetlen és termékeny a rónaság; feledtük a mögöttünk hagyott házi gondokat, s a nyílt, tágas, szabad mezőségen csak hű barát, hű testvér és hű magyarok valánk, s én is mintha jóvá akartam volna tenni eddig irántuk örökös feddő szerepemet, baráti hajlammal s a biztos jövővel éltettem őket föl.

Jól esett lelkemnek, hogy fivéremben, teljes férfiú erőben ismerem föl szellemiségének meg nem törhetett, s mindig fiatal magasztosságát.

11 óra tájban erdőt érve míg ők kifogtak s lovainkat kipányvázták, addig én a bundákat terítettem a fák árnyába, s jó étvágygyal ettük a velünk hozott tejfeles túrót, sajtot, s italunk nem lévén, szomjunkat hazánk jövőjével oltánk.

Az adózás nemeiről váltottunk eszméket, s beláttuk, hogy minél

kevésb adóval kénytelen az állam terhelni lakosait, annál több marad ezek szükségéi enyhítésére, s minél vagyonosbak az egyének, annál inkább van jólét az államban. — S Amerika nagyságának s jólétének fő okai, vagyonossága és értelmisége,

Vigadva dönténk terveket tervekre, s hivatalból azt is elhatárizók, kinek udvaroljon majd honunkban Feri barátunk, az udvarlás nagy mestere.

2 óra után fogtunk be, s haladtunk, mint sikló peréz repültek óráink. Azt hinnők, csak kedves emberek körében repülnek perceink, ámde ma tanúságát nyerénk, hogy rokonszellemű férfiak körében mint múló, de kedves árny haladnak azok. Méltatlanul kiállt szenvedéseiket, gáládul rászédetésöket P.. Dr. és X. által jövönk jobb reményével mintegy feledénk ez úton s 8-kor kényelmesen elhelyezkedénk Gharitonban, szállodákban. A lovak is ellátatnak jól, s csak azt sajnálták barátim, hogy 8 évvel ezelött itt nem települtek, e bánáti földön, a hol akkor gunyhó sem volt, most vagy 400 ház van s negyed hold telek ára a piacon ezer dollár.

Shokás Amerika nyugatán, hogy a papok felettébb kiabálnak. A mai nap szónoka sem kímélte tüdőjét, s végezvén, a legidösb olvasott a szentkönyvbööl, s a papok az éltesbek, s néhány nő is arezra borultak, s folytonosan «Yes, Yes» «Ámen, Ámen# morgásaikkal, a férfiak pedig dohányrágási kiköpéseikkal szakíták a csendet. — S bensömben e szó hangzott «külsöség! álszenteskedés!# s öneröm fölibök emelt, ezt mondván lelküetem; ne kiabálj, ne verdesd arczoddal a padolatot, hanem «ne tégy rosszat, légy jó, s emeld arezodat miként nyílt arczczal teremtetél».

Eredeti dolog az amerikai szállodákban a férfiak hálásmodora. — Ágyaik mind széles, két egyént befogadó ágyak, — ez már az amerikai számítás jele, többnyire 2 férfi váltván egy ágyat. Én nem kértem szokásukból.

Július 11. Dr. -----lapkiadó hivatalában kellemesen tölt időnk.

Az amerikai két nevezetes párt alapelveivel ismerkedtünk, s ezek a demokraták és a republikánusok, amazok a rabszolgáságnak fentartására, sőt nagy részben örökítésére szövetkeztek, s az összállamnak azon törvényét, a mely külországokból a szerecsen-behozatalt tiltja s csak a rabszolgás államokban engedi meg, szigorúnak tartván, meg akarják változtatni, szabad rabszolga-kereskedésé mindenütt és bárhonnán.

S fájdalom, jobbára e párthoz tartoztak a múlt választáskor a németek is. A republikánok még nem követelik, mint egyik ágazatuk igen is kívánja, a rabszolgaság eltörlését, de igen azt, hogy a még népetlen területekből rabszolga-tartó állam ne lehessen többé; s ez utóbb oda vezetné Amerikát, hogy leendvén idővel legalább 40 szabad állam, 16 rabszolgatartó ellenében, el kellend enyésznie magától a szennyfoltjoknak.

Bennem — örültek Chariton republikánusai a rabszolgaság nyílt ellenét ismerni; ők egyre azt követelték, hogy tartsak hazám érdekében meetinget, mint hazánk azon nagy fia, a ki Amerikával honunk sorsát, s nemzetünket megismertette, annyira, hogy Amerikának majd minden lapjai telvék honunkat érdeklő ügyekkel, s inkább ismerik a magyart, s a rokonszenv kiválólag kedvezőbb, mint Európában.

Ebéd után indultunk, folytonosan vidor hangulatban, és vitakozva, miközt előtérbe jött a «nők egyenjogúsága» is.

Sokat neveltünk, mert az udvarlás nagy mestere Feri, semmikép sem akart megbarátkozni amaz általam vitatott eszmével, hogy «a nébereknek ugyan azon elvitázhatlan jogaik, a melyek a férfiakéi».

Hiúban! miként ritka férfi az, a ki oda emelkedjék, hogy a nébertől csak oly hűséget várjon, mint a minővel ő van irányában, még ritkább az a férfiú, a ki a néberek fölött, rajtunk elkövetett zsarnokságaikért az által ne kívánná magát megboszulni; hogy itt ő legyen zsarnok, s őt magát képessé, a nébert képtelenné kiáltsa ki.

S Feri barátunknak, habár csábosán tűnende föl, szebbnél szebb képviselő társnók közt foglalhatni el egykor székét: nem akart kimenni fejéből, hogy azon képviselők háza csak szerelmes viszonyok házává válnék.

Ily örök vidorságú viták közt jutottunk ismét haza, június 12-én 4 óra 50 perczkor.

Férfiak körében leélt életem legkedvesebb napjai közé tartozand eme múltunk, jelenünk és jövőnk eszmecseréiben, öröm, fájdalom és reményben gazdag utazásunk.

Tudom, jól esett nekik is a 10 év óta vagyoniilag többek által megrabolt, lelkiütleileg megrázó körülmények által sújtottaknak, ha szabad hinnem, fölélesztésem.

Jól esett nekem is, a hallgatag a szabad természetben, baráti

kebleknek tárai föl szenvedéseket, s jövődő örömmek biztos hitét.
Mert:

Az nem lehet, hogy ész, erő, és oly szent akarat
Hiúban sorvadozzanak egy átoksúly alatt...

Csépelés ég nyomtatásunk. Július 26. Anna-nap.

«Ki örömmel dolgozik,
Az munka után jól nyugszik.
No, csak az nyugszik jól». —

Minden reggel hazámra gondolok, hazámra és azokra, a kiket szeretek; folytonosan munkálok mint serény nép-fia. Ó mi édes megosztani annak munkáját, a kit szeretünk.

135 csomó igen jó rozsunkat behordván a múlt héten fivéremmel, a míg a cséplőgéppel hozzánk érnének, elhatároztuk, hogy Feri, fivérem, s én csépeljünk és 23-án szombaton elkezdtük korán reggel.

Jó kedvei ti a férfi kornak, gyermek vidor napjaink miért vagytok oly ritkák. Mi egész napon át vidorak és elégteltek valánk. Honunkra gondoltunk, s ottani életmódunkra 10 év előtt; ott e mütétünk nevetséges volna. S itt oly jó kedvvel forgattuk a csép hadarót, s oly ügyesen vertük, mintha ez lett volna szokott életmódunk. Hólyagokat tör ugyan kezeimen a folytonos munka, de majd hozzá törődöm.

Feri barátunk azon kérdést tűzé föl: «Vájjon ha 10 év előtt magyar hazánkban, valaki, hármunkat cséplőiül akart volna fölfogadni, tehetendé-e azt?»

S vidoran dolgoztunk, de Feri barátunk cséplője mi tovább, annál inkább verekedett és est felé azon megjegyzést teszi, «miként ő azt hiszi, balgák azok, a kik midőn lovaik hevernek, csépelenek; és így ő azt indítványozza, hogy hétfőn úgy nyomtassunk, s ellenébe okosat nem mondhatván, bele egyeztünk. S nevetve kifárasztó balgaságunkon, vidoran mertük föl kitisztított, sok és jó rozsunkat.

25-én reggel megkezdtük a nyomtatást. Én lóhajtó, Feri és fivérem villások. Magyarhoni barátainkra gondoltunk, ha látnák munkánkat.

Fél óráig hatalmasan mentek a lovak, ekkor megmakacsodtak, s csak most mondják, hogy az amerikai ló, nem lévén nyomtatáshoz szokva, ezt téve reá kell ülni, s csak így megy el, csodálván, hogy eddig is megbecsülték magokat.

S most kezdődött a valódi nevetség. Mit volt tenni, az egyik párra felült Feri, a másik párra fivérem, s én lóhajtóból villás lettem. S így nyomtatunk ma is 26-án; — s nevetem az amerikai lovak ez önfejűségét.

Hanem akaratumk az igaz vas, mert íme dolgozunk, de mégis be kelle látnunk, hogy e majdnem minden kellő eszközök hiányában nehéz munka nem nekünk való. Nem voltak rostáink, nem hozzá való gereblyéink, mégis így nyomtattunk 27., így 28-ikán is; — még csak a magot sem volt mivel összetolnunk, én az eltört fél gereblyével, Feri és fivérem deszkadarabokkal hordtuk össze garadákat, s látván, hogy ez így nem multság, de erőltetés, s már lévén úgy is elég gabonánk, ezt felszánjuk; a többire bevárjuk a cséplőgépet, mely Amerikában már ekkor a rendes nyomtatási mód volt.

Meg kell jegyezmem, hogy a csévelt és kirostált gabona napok számra kinn hagyatik a szérún; senkitől sem kell semmit félni. Nem bántja itt és el nem viszi senki más jószágát.

Pár állam van csak mint mondják «Kentucky», a hol a lovakat nagy ritkán eltulajdonítják. Ez is, a népítélet végrehajtása miatt, ritka eset.

Kígyók.

Elmúlt pár hete, beszélgettünk a bogarakról, s hogy fivéremnek gyönyörű gyűjteménye volt, mi jó lett volna elvinnem Pestre múzeumunk számára, s ő biztatott, hogy vigyek pár eleven csörgő kígyót; a melyek élének évekig a nélkül, hogy etetnének; különben ételük eleven állat, például egér, s így könnyen eltarthatók. Elfogadtam s a tokokat elkészítettük.

Július 30-án takarodás közben nem ugyan csörgő, de gyönyörű kígyót találván, az egyik tokba belefogtuk. A szomszédok «magát fölfúvó viperának» mondák, mi nem ismertük.

Már haza leendő útamra készülünk, s midőn fivéremre tekintek, s a rémgondolatra «hátha mégse jöhet, mint gondoltuk», a szeretet fájdalommal borul el keblemen.

Aug. 3-án csörgő kígyót is leltünk, s kényszerítettük tokjába bemenni.

A tokokat jól bekötöttük, szelelő lyukaikat meghagyva, hogy így baj nélkül vihessen hazánkba a múzeum számára.

Csalódásunk napja.

Magyar forrás, 1859 aug. 4.

Szegény fivérem, barátim, a kik várva vártatok a perczeket, melyekben felhívnak, hogy azon sereghez csatlakozzatok, a mely a szabadság áldásait küzdi ki hazánknak; és te szegény sorsüldözte nemzetünk, e remény, e hit mind megsemmisültek!

Mint mennykő csapása sújtott mindnyájunkra a hír, hogy Napóleon s az osztrák császár békét kötöttek. Hazánk, nemzetünk s ennek száműzött gyermekei, türelemre és kitartásra vannak kárhoztatva.

Itt kell maradnotok. Barátim, fivérem lehetetlen, hogy a császárok békekötése belenyúlhasson a nemzetek sorsába annyira, hogy ahhoz a nemzetek hozzá se szólhassanak. A béke a mint kötöttet nem lehet állandóság biztosítója. Eljövünk még értetek. Így biztatuk egymást, midőn a béke részleteiről értesültünk. Ám azért levert mindhármunkat a tudat, hogy nekünk maradni kell, s hogy nélkülük kell távoznom.

Kerestük a vigasztalás, a remény szálait. Hittük, hogy az olasz nemzet meg nem nyughat, s ekkor nemzetünkkel egy ügyért küzdve nekünk is fölvirrad hajlanunk.

S meghagyta fivérem, mindenekre kért, kössem majd Kossuthnak lelkére, hogy midőn ennek eljő, a mint hogy el kell jönni ideje, úgy intézkedjék, hogy biztosítsák hazánk felszabadításának küzdelme is.

Mi hárman meghánytuk vetettük a történeteket, s azt véltük, hogy nemzetünk menekültjeinek a népek vezetőivel szorosabb összeköttetésben kellett volna össznüködniök, és hazánkban is a talajt teljesen elkészíteniök, s midőn még a koczka a csatatéren el sem döntetett, de az osztráknak főbb ereje oda pontosított, életjelt kellett volna adatniök nemzetünkkel, hogy a felszabadulást óhajtják, s a felszabadítást megérdemlik.

Azt véltük, hogy a nemzetek felszabadítását császárok, királyok segélyével vagy soha vagy csak nagy ritkán, de hason szabadságért küzdő nemzetek vezéréivel való szövetségkötéssel inkább biztosíthatni.

Tévedhetünk e felfogásainkban, mégis telkemre kötötte fivérem, hogy nézeteinket, és a császárok s királyokkal szövetség iránti aggályainkat közöljem azzal, a ki a körülményeknek még kedvezővé válható fordulásával hivatva van nemzetünk felszabadítására.

Századokon át csak egyszer, vagy még ritkábban éri emberi azon szerencse, hogy egy nemzet osztatlan bizalmával dicsekedhessék. Ha még egyszer fölhívatnék arra, hogy nemzetünk erejének súlya is a mérlegbe vettessék a népek küzdelmében, figyelmezzon arra is, hogy mások ki ne játszassák ravaszságuk vagy álnokságuk által.

Válásunk közég. 1859 aug. 27.

Fivérem költött föl e születésnapom hajnalán. 45 éves vagyok, és ő átadá képmását 43 éves korából, hogy a míg jöhetne, láthat-sam vonásait.

Nehéz napjaim vannak. Válasomat 31-ére határoztuk, fivérem és Feri el fognak kísélni a délre vonuló vasútig. A három megtört kedélyű, de a jövőben reménykedő hű barát, hazánk mielőbbi fölszabadítása hitének és tervezésének szenteltük e családi ünnepnapunkat. S Tokaj lelket öntő nedvével telt poharainkat kocintva mondánk: «Jövel korszak! jer mielőbb, és most tört reményeinket valósítsa meg a népek diadala».

Válás a magyarforrástól. Indulás hazafele.

Magyarforrás, aug. 31. délelőtt.

Fivéremtőli távozásom percei közelgnek; tegnap egész estig hordván be Feri szénáját, csak déltájban indulandunk. Izgatott vagyok, attól válók el, a ki gyermekeim után legszerettebb nekem, s mindenek felett legbecsesbje éltemnek.

Atyánknak, a ki rég sírban van, óráját elhoztam, s kérdeztem fivéremtől, visszavehetem-e? és midőn mondá, hogy «igen», ekkor tárult föl lelkemben, hogy enyém a hon, s a hely, a melyben nemzőink hideg tetemei; s neki semmije, nekem mindenem; hadd legyen övé legalább atyánk e végemléke. 11-ed félkor lementem fürdeni, lemostam rólam az izzadságot, indulunk rögtön. Bátyám, barátom, fivérem, én hiszem, hogy mi együtt fogjuk leélni öregségünk napjait, kezdjük meg e hitemet mielőbb; addig a legforróbban öllelek Ferivel, legyetek egymásnak addig is védői, gvámolói, a míg honunk szent határán valósítandjuk Charitoni hitemet. Fivérem! keblem szent óhajtásainak egyetlen hű barátja, ölel és áld öcséd.

Még jönni kell! még jönni fog

Egy jobb kor.

Chillicothisg utazásunk. Chillicothe, 1859 szept. 4.

Alig. 31-én 12-ed félkor indultunk bátyámmal s Feri barátommal fivérem házatól, hol annyi fájdalmat s mégis annyi örömet is

éltünk át. A 3 férfiú arcza komoly, kebleikben dült a fergeteg, de férfiú mind a három, és a fájdalmat elűzte végre is önerőnk. Élvezük a barátságos utazás áldását.

Új-Budán háltunk. Beisiegel és Aufricht mondhatlan szívélyességgel fogadtak.

Delenként az erdők hősében etetünk és eszünk, esténként a vendégszerető farmok egyikében szállunk meg, mint ezt 2-án Mr. Honkelnél tettük, a ki Kossuthot is hallván amerikai útjában szónokolni, a magyarokat. kiválóan kedveli. Elérkeztünk Ghillicothba, szállván a «Craig-házba», szombaton 3-án.

Vasárnapokon a vasutakon a menetel szünetelvén, az az egy vigaszunk volt e balga vakhit folytán, hogy tovább vagyunk együtt.

A napot a baptisták és methodisták egyházaiban töltöttük, ezeknél megható lévén «társaik felvétele».

Ez este fogyasztók el hazánkban mielőbbi viszontlátásra a tokajinak maradványát. Az éj beálltával fivérem és Feri öltönyeikben ledőlve, szunnyadnak. Én naplómát írom.

Utamon ipart, kereskedést láttam. E nép művelt, alig van a ki lapot nem járát, ritka a ki vagyont nem szerez. Bámulunk miként beszél az egyszerű farmer és gyermeke a csillagrendszeréről stb. S még sem találtam oly emberszerető, józan értelmű népet mint a magyar. Miveltebbet, jobb létben élőt igen, de nálunk nem leltem azt a vakhitet, a mit náluk, pedig ez előbb-utóbb az értelmiség rovasára megy.

De hagyjuk ezt most. Válásunk perczei közelegnek. Nyugodjunk néhány perczet.

Válásunk. A vasútvonalon szept. 4. éjféli.

Alig pár perczet aludtam, a ház negrója vert föl, hogy «itt a gőzkocsi». Fölugráltunk és siettünk.

Már jegyet sem válthattam, de még beugorhattam a kocsiba; Feri beadá bundámat, s szorítottuk jobbainkat. Fivérem beadá a kigyókat s néma csókjainkba vegyültek szíverünk könnyei.

A gőzerő fityült s elragadt a szeretett testvértől. Itt ülök bensőmben zokogva és némán, s írom e soraimban szeretett fivérem áldásomat hozzád, s az óhajt, a reményt, a hitet, hogy aggkorunkat együtt élendjük, teljesüljön az mielőbb, s legyen hazánk szabad.

Kedélyem levert, lelkem fájdalommal teli, a szeretett, a becsült testvértől válás miatt, midőn a félhomályban lánczok zörgése riaszt fel, s látom, hogy fehér ember egymáshoz lánczolt szerezsen férfია-

tat s nőket szállított a kocsiba, s szállítatnak a vonal állomásain.

Fölríadt emberézetem. Ily lealázása az embernek szíkülönbség miatt a szabad hazában. Arczom kigyúlt! Felháborodott lelkülelem, szégyeltem a szabadság örve alatti e rablánczokat, hogy nem téphetem szét a szerencsétlenekkel, s nem alázthatnak porrá azok, a kik így másokat megaláznak.

De igaz! Rabszolgatartó államban törvény adja a jogot.

Keserőségemben e fekete fajt magát is okoztam gyávaságáért. Utóbb a feketék jóval többen voltak, s akarám kérdezni Petőfivel: mire várnak? midőn homomra gondolva és Európa mívelt népeire, megfagyasztá ez a feketéknek teendő szemrehányást.

Hiszen a fehérek is önmaguk kovácsolják lánczaikat!

Lehetne-e szobává tenni nemzeteket, ha nem akarnák túrni a szolaságot?

Niagara esései. 1859 szept. 9.

Az ismert világrésznek egyik főséges nevezetessége. Szeptember 7-én este érkezve, pár napot tölték ott; a ki teheti, csak azt kívánhatom: jöjjön ide! s élvezze a természet e remek látványait.

Állítják, hogy júniustól október végig évente százezernél több látogatója van a világ összes részeiből.

Az eséseket egy sziget választja vagy osztja ketté. Az egyik az angol kanadai szárazig, a másik az észak-amerikai partokig esik; ezen esést még egy kis 10 öl széles szigetecske is ketté választván.

Én a kanadai eséshez mentem előbb. Nagyszerűen hatolt rám. Kanyaruló, patkó fajta alakban, midőn a roppant víztömeg mintegy három oldalról összeütkezve zuhan le, s közepén zöld, két oldalról tej habokban csapkod szemünk előtt, mindenki azt fogja mondani, hogy «ez fenséges, vétek lett volna nem látnom».

Felmentünk a toronyba. Egyenesen nézve a magas partok közt alakult folyó mentén, jó tova szemközt velünk, a híres függő híd, melynek felső emeletén most is vasútvonati kocsik mozdonya lépdel át, alól lévén a kocsiknak és szekereknek általmenetele. Balunkra a canadai most jelölt lópatkó zuhatag, jobbra e zuhatagnak egyenes vonalban ömlése a «kecske-szigetig», s ezentúl az «amerikai oldalról esés». Oda siettem.

A fő vagyis «Goat» (kecske) szigetből 10 öles kis folyamág feletti hídon, a kis 10 öl széles «Luna» szigetbe érünk, s ennek és az amerikai szárazföldnek partjai közt a nagy «amerikai esés».

Ez esésnek széle 900, mélye 163 láb. A lópatkó zuhatag széle 2000, mélye 154- láb. Pár napon át a környék szépségeit mind megvizsgáltam.

Mindenfelé hirdetésekkel olvasunk, hogy «*el ne mulasztátok megnézni a szelek üregét*» s «a vele kapcsolatos fenséges látvány szemléletét», «az örök szivárványt» stb. stb.

Szept. 9-én oda siettem. «*A szelek ürege*». A bódében a főfelügyelő fogad. Beírtam magamat, vízmentesen fölötözve indultunk. Én azt vélvén, hogy egy ürege átmegyünk a túlsó szélére, kiérvén kérdeztem, (dehát hol az üreg). A vízesésre mutatott, s monda, a vízesés és a szikla közti téren megyünk végig.

Mintha szédelgett volna velem minden, nem láttam egyebet, mint a zuhanó víztömeget, vakmerő életkockázásnak tekintettem. De beírva azt is, hogy magyar vagyok, nem hátráltam. Indultunk.

Megyünk az esések felé kövezeten, le 18 lépcsőn, ismét szirtken, és a 10 öles esés szélénél vagyunk; az esés vize erősen ver bennünket, 25 lépcsőn megyünk lefelé, a belső karfába kapaszkodva, kívül nincs karfa, s ezt a kis esést áthaladtuk.

Visszanézve, bámuljuk az áthaladt zuhany nagyszerűségét.

10 ölet ismét lefelé menve, előttünk a nagy esés. Ez már tiszteletre gerjeszt, borzalmas tiszteletre. A vízesés fölöttünk lehet 100, alattunk 60 láb; előttünk csekély nyílás, ebben az egymáson heverő szirtok fölött végig deszkák két láb szélesen, a szirtbe erősített karfákkal (kívül itt sincs az), a padolaton minden lábra léczből keresztbe leszegezett erősítések. Ezen hatolunk át.

Ez a «cave of the winds» befelé fordulva, karfába fogózva, mert a vízesés egyre és jéghidegen ver bennünket, erősebben a mint ösvényünk keskenyebb. Igen kell vigyáznunk, hogy kifelé meg ne csúszszunk, mert magával ragadna a még 60 lábat eső víztömeg; s összetörne.

Sokszor gondolám, erő feletti megkísértés ez! A vízesés közepe táján megáldunk, fölneztünk, és végig előre és vissza. Pompás, rémszerű látvány.

Fejünk fölött az egymást kergetve ömlő víztömeg zuhan le, a mely kissé rézsút esik le, s a szél a sziklát, melynek tetejéről esik a víz, kissé kivájta, ott, a hol megyünk. Áthatolni először, vakmerő amerikai szellemnek kellett lenni.

Innen már hozzá szokva, biztosan és gyönyörrel haladtunk. Végén, ketté nyílt sziklaüregén át, tovább mászunk fölfelé szikla-

darabokon, honnan tovább hatolni nem lehet, kerek kiálló szirttetőn vagyunk, elférne 3—4 egyén.

Mellettünk a vízesés széle, s előttünk lenn a folyamban «a kerek szivárvány». Sokért nem adom, hogy bámulhattam.

Vissza indulunk, edzett erővel, vigyázva, de már bátran élvezzük a gyönyört, föl-föl tekintve, meg-meg állva. Hatalmas robajjal ver a vízesés, és bőrig átázva a Niagara eséseinek zuhanyfürdője által, a bódében öltözködünk át.

Távozni akartam, a felügyelő kért, várjam meg míg a bizonyítványt kiadja. Nem akartam elfogadni, de látván, hogy ez érdekükben van, különben mindenki mondhatná, hogy álhatott az üregen, elfogadtam. A míg megírta, forgattam a beírtak neveit, egyik így írta be nevét «az ördögtől sem félek, neki megyek». Föltűnő, hogy nő több hatol át, mint férfi. A bizonyítvány magyarul ez:

«Bizonyítvány. Hogy Madarász József áthatolt az amerikai oldalon a közép esés mögött a kecske-sziget alján a szelek üregén, kezünk aláírásával bizonyítjuk. Niagara eséseinél. 1859 szeptember 9. H. H. Johnson és Sor tulajdonosok».

Honom hú gyermekeihez 1859 szept. 9.

Niagara eséseitől ma este indulok el, s hazám vagyonosaihoz fordulok. Amerikában alig van közép vagyonú egyén is, a ki családját a világ e nevezetességével meg ne ismertesse. Ide sietnek apák gyöngye gyermekeikkel, sokszor az alig 18 éves nővér kis öcscseivel. Válgon teljesítik-e hazám vagyonosabbjai ily mérvben, vagy megközelítőleg is Magyarországon a nevezetesebb helyek fölkeresését. Fájdalom! nem.

Talán nincsenek hazánknak oda vándorlást érdemlő helyei? Dehogyan nincsenek! Hogy csak néhányat említsek.

Voltat ok-e Balaton-Füreden? ama beltengeri magyar édenben, melyet hogy évente csak pár ezren keresnek föl, másnak nem lehet tulajdonítani, mint annak, hogy hazánkon kívül keresik vagyonnal megáldott gyermekei a szórakozást, s elhanyagolják liazajoknak e lélekemelő és egészségedző remek tájait.

Voltatok-e Tátrafüreden? Oda zárandokolatok-e a nagyszerű szirtekhez, melyeket midőn megpillantunk, bámulatra ragadja egész valónkat s nem győzzük hálálni, hogy ezek a lelkünket csodálattal eltöltött szirtek hazánkéi.

Itt, Amerikában a Niagara eséseinél töltött utolsó percekben

kérlek benneteket, hagyjátok utóbbra a külföldet, előbb keressétek föl hazánknak természeti remekeit.

Gőzhajón Albanytól Westpoint mellett New-Yorkig.

New-Yorkban, 1859. szept. 10. esti 11.

A csodazenéjű gőzhajóval indultam reggel a Hudson folyón. Mint ugyanazon család tagjai megismerkedtünk. Beszélünk a folyóról, vitorlásairól, a föl-föltűnő szigetcskékről, a sokhelyt velünk pályázó vasúti vonalokról, a regényes lakokról, sőt a sehol és soha el nem maradható hölibybel-ről is (szent biblia).

Bámuljuk a mind regényesebbé váló tájt, kíváncsiságom fokozódik, mert közelgünk «Westpoint»-hez, s beszélünk az amerikaiaknak függetlenségi harczukról. E hely az, a mit Arnold, a magát ez által örökre megbélyegzett tábornok, árulással az angolok kezébe akart játszani, de a mit meggátolt a nép fiainak hű, éber örködése. Szerencsés hon! melyben a nép örködése meghiúsítja a hadvezér árulását.

Jobbról a felhőket verő hegytetőzeten van a szabad nagy Amerikának katonai növeldeje; s a mindkét felől erdő borította ormok oly kedvesen visszhangozzák hajónk zenéjét, hogy még nekem is majdnem oly jól esett, mintha hazámban Rákóczy indulóját halottam volna.

A táj kedvessége s a szabadságharcnak emlékei mélyen hatottak reám.

Óhajtani, legyen e hon szabad örökre, népe boldog, eltörölvén mielőbb a rabszolgaság által fenntartott szennyfoltot. Később ismerősek néhányan a hátulso teremhez közel telepedtünk le, a midőn két érdekes eset adta magát elő.

Az egyik majdnem az egész hajó közönségének figyelmét vonta magára.

Egy magas, szikár, éltes férfiú szónokolni kezd az előttünk levő terem közepén; eleinte csak a gyermekek hallgatják, utóbb nők és mi férfiak is a körbe állunk.

A vallástalanság ellen szónokol, ostorozza azt és a hitetleneket a pokol rémeivel ijeszti. A szó mint árvíz özönlik ajkairól. Így papolt úgy fél óra hosszan; végre elkezdett énekelni s énekelt nála nyomtatásban levő énekeket. Az egésznek az lón befejezése, hogy üdvözítő énekeit tíz centért (úgy húsz ezüst krajczár) adogatta el. Ilyen gyakorlati ember az amerikai. *De ezenkívül egész Amerikában*

létemben és ott utaztamban egyetlen egy kéregetőtsem találtam sehol, semerre.

A másik eset inkább engem érdekelt, mint magyart.

Már jó ideje vettük észre, a kik együtt társalognak helyt foglalunk, hogy el-elsétálgat előttünk egy köpezős férfiú, magas tetejű kalappal, apagyilkos inggalléokkal, s a mi az amerikaiaknál nagy ritkaság, nyári sárga bugyogóban és felénk többször kíváncsian nézeget, mintha szeretett volna bennünket többször megszólítani. Végre mellém is települ, kissé rángatja apagyilkosait, és kérdi: «Ön idegen úgy-e? «Igen, uram.»

«Német úgy-e?» kérdé tovább, s alig tört németiséggel tudtomra adja, hogy ő is volt Némethonban s valamit beszél is németül, és ismételte: «Ön is, uram, német úgy-e?» «Nem,» válaszoltam, «uram, én magyar vagyok.»

Szomszédom kissé gondolkozik, azután mondja: «magyar, magyar, hiszem a magyar is német.» Mire én hidegvérrel válaszolom: «Nem, uram, a magyar nem német.»

«És mi a magyar?» kérdé szomszédom, «hogya nem német?» A magyar, válaszoltam kissé élénkebben, egy, a némettől nyelvére, szokásaira, tulajdonságaira különböző nemzet. A magyar, uram, annyit tesz angolul «hungarian,» a német pedig annyit, hogy «german,» vagy ha tetszik «dutch.»

Emberem elgondolkozott, s így szólt: «csodálatos, nekünk azt mondták, hogy a magyar német.» Mire ismét válaszoltam: «rosszul mondták önnek, uram.»

Emberein pár percnyi gondolkodás után kérdé: «De uram, az osztrák az német úgy-e?» «Az osztrákok azok németek,» mondtam én is.

«Magyarhon pedig az osztrák kormány alatt van?» kérdé ő tovább. «Uram, mondtam én, Magyarhon alkotmánya ellen tényleg az osztrákok által kormányoztatik, az igaz; de azért a magyar mégis külön nemzet, és nem német, mint az osztrákok.»

«De ha a magyarok az osztrák hatalom alatt vannak, folytatja szomszédom, s az osztrák német, akkor kell, hogy a magyarok is németek legyenek.»

Minél tovább folyt társalgásunk, a hajón levők közül annál többen és többen érdeklél kezdtek azt hallgatni, s mivel azt hittem, hogy szomszédom csak mégis be fogja látni tévedését, ismételtem, hogy a magyar nyelvére, szokásaira, intézményeire nézve egészen

más, mint a német; elmondtam, hogy sok századokig külön fejedelmek alatti állam volt, és törvényei szerint külön állam most is. Végre mondtam, higgyen nékem, aki ha német volnék, semmi okom sem volna arra, hogy azt állítsam, hogy magyar vagyok.

Ismét elgondolkodott, fejét többször oldalvást hajtogatta s végre megszólalt, hogy:

«Már pedig ő is megtanulta a mit tanult, és miután nékie azt tanították, hogy Magyarország Ausztriának része, az osztrák pedig német, ő megmarad a mellett, hogy a magyar is német.»

Láttam, hogy nem tudatlansággal, de rosszakarattal van dolgom s azt kérdeztem tőle: «Uram, amerikai ön?» Mire ő válaszolt: «Nem uram! én angol vagyok.»

Ekkor megörülve mondtam: «No hála az égnek! csak hogy ön nem amerikai.» Mondhatlanúl fájt volna nekem, a ki azt tapasztaltam, hogy Amerikában nemzetemet nemcsak hogy ismerik, de szeretik is, ha itt csak egygyel is találkoztam volna, a ki nemzetemet nemcsak hogy nem ismeri, de erőnek erejével németté kívánja azt tenni.

«Az uram, hogy ön angol, az megfejt mindent, mert bár önök sokkal inkább ismerhetnék hazámnak államiságát és a magyar nemzetet, mégis azon nemzet tagjainál, a mely dalában is azt hirdeti, hogy más nemzeteknek meg kell töretniök zsarnokaik által, de a britteknek szabadoknak kell lenni! nem csodálom azon daczot, a melylyel ön, uram, erőnek erejével németté kívánja tenni a magyart.»

A hajó összesereglett közönsége helyesléssel kísérte kijelentésemet s ott hagytuk töprenkedni volt szomszédomat.

Az esti üdítő léggel a gyönyörűnél gyönyörűbb kéjlapok után New-Yorkban vagyunk. Beláthatlan sereggel várnak a' szállodai kocsik a parton. Bizományosaik keresik az ismert, s édesgetik újabb vendégeiket.

A nyugalom helye*

New-York. 1859 szept. 11.

New-York nevezetességeinek, emberbaráti intézményeinek megismertetésére számos ív, könyv kellene. Az élet, a levegő más, a mint a nagy köztársaság és e nagy városba jutunk. Menjetek, kövesétek őket.

De egyet nem hallgathatok el. Múltkor, midőn Európából Yorkba

érkeztem, megütköztem azon, hogy a városban temetőt láttam megróttam ezt, mint rossz szokást.

Most beismerem tévedésemet. Megnéztem, minő temető az? a Trinity egyház mellett.

Hatalmas emelvény előtt állunk, melyen angolul ezt olvassuk: «Sacred to the memory of those brave and good men, who died, whilst imprisoned in this city, for their devotion to the cause of American independence,» a mi magyarban ez: «Szentelve emlékül ama vitéz és jó embereknek, a kik meghaltak, e városban befogat-tatván, a miért kegyelettel viseltettek Amerika függetlensége iránt.»

Meghatóban győződtem meg Amerika e hálájának, hogy itt nyug-hatnak ők, nagyszerűsége felől.

Tengeri utam hazafelé 1859 szept. 15.

Fölmentem a Jázon gőzhajó tetejére, melyen az angol amerikai birtok felé, s onnan Irlandnak viend az utam Európába, s nézem, New-Yorkot, Amerikának e kereskedelmi lüktető erét.

Fájdalommal tekintetem feléd fivérem és felétek ittmaradt honfi-társaim, bár teljesült volna reményiek, legforróbb vágyatok, jö-hetni-mehetni együtt felszabadítani hazánkat százados bilincseiből.

Gyermek van a hajón özön s ez az én tengeri életem élve.

Délutáni 1 óra, két ágyú lövése dördül el, indulunk.

Folyton New-Yorkot szemlélem, lassan-lassan tűnnek épületei, de annál meglepőbben, kedvesen emelkedik ki *Brooklyn* magas te-rületén s a kis szigetek. S midőn eltűnt York és el Brooklyn is, lejöttem naplómat írni.

Reményével annak, hogy pár év alatt Jenő fiammal utazom be Amerikát, s hogy fivérem is hazánkba jöhetend, váltam ugyan el. És mégis fel viharzik bennem a kétely is, láthatandlak-e büszke, vagyonos, értelmes népnek szép, derék városa, még valaha, vagy soha. Ez a tenger útja fél halál, de úgy kell lenni, meg kellend még látnunk egymást fivéremmel, legyen is mindkettőnknek sírja ugyan-azon szabad hazánk.

Fölkerestem fényűzési ebéd után, gyümölcsessel rakodva az élő-helyet.

Roppant nép foglalta el még roppantabb gyermekszámmal.

Irland fiai közül vitorláznak haza néhány százan. Pár évre vál-lalkoznak Amerikába munkára, s midőn pár száz dollárt szereztek,

mennek vissza hazájukba. Lehet, pár év múlva az éhség ismét átűzendi őket a tengeren.

A gyermek hamar megismeri azt, a ki vele jól bánik. Hamar barátimmá is lettek a gyermekek, ellátom őket gyümölcsössel, a betegebbeket kis adagokban tokaji borral.

Amerikába jövet nem élvezhettünk sem napkelte, sem nyugtának látását. Ma a nap pompásan ereszkedik a tengerbe. A hajó egész népsége a fedélzetről nézi s a hold ragyogó fényben árasztja ránk szelid világát.

S midőn már mind lefeküdtek, ott merengtem, néztem keletre hazám s szeretteim, s néztem nyugotra, mit elhagyunk a szabad föld és fivérem felé. S a néma csendben a szeretet és fájdalom könnyei gazdagon hullottak végig arczomon, a miért neki el kellett maradnia.

Irlandi lelkész.

Ha bár 20 éve sem társalogtam diákul, az utasok bámulták, hogy a magyar világi férfiú jobban beszél diákul, mint egy utazó írthoni lelkész.

Utóbb angolul beszélvén s előjövén a rabszolgaság ügye, a lelkész azt mondá, a szentírás megengedi azt.

Azonban körülálló társaink mind az én nézetemet helyeselték, a ki azt válaszoltam: «Én nem tudom, mit mond e tárgyról a szentírás, de ha az megengedi azt, hogy ember rabszolgájává lehessen embertársát, akkor égensék el önök a szentírást. Mert mint lelkésznek kell önnek, uram, tudni azt, hogy istene az embereket különbség nélkül egyenlőkké, arczára teremtette.»

Irland partján 1859 szept. 29.

28-ikán esti 10-kor ágyúdörgések adták tudunkra, hogy Galvay előtt horgonyzunk. Egy igen értelmes angol tábornoknak, a ki ismerte a német és a magyar közti különbséget is, indítványára pezsgővel «hip hip hurráztunk» válási áldomásozásunkon.

Kígyóimmal eredeti esetem volt. Midőn megtudták, mit rejt két bádogom, elszörnyedtek, hogy ha netán kiszabadultak, mi veszedelmet okoztak volna. Sokszor tűnődtem miattok magam is, de jól be lévén reteszelve, nem történhetett baj. Még a hivatalnokok is illő tekintettel voltak irántuk, s megmutatásukat sem kívánták.

Irland. Galvay városa. 1859 szept. 26. dél.

Ó mi szegény, mi nyomorban vagy itt, Irhon!

Kiszálltunk, és rongyokba burkolt, szurtos néptömeg, leginkább

asszonyok és gyermekek nyújtják felénk könyöradományra kezeiket. Midőn a városba megyünk, követnek bennünket. Mások csatlakoznak hozzájuk.

A városban már csinosabban öltözött éltesbb férfiak köcsögalapjokat levéve utca hosszan kísérve, várva adakozásunkat. Mintha a város koldulásból élne.

Szegény Irhon! Nyomorral teli Európa!

Olt a világ túlsó részén egyetlen egy koldust sem láttam. Itt e kis városban százak és százak koldultak. Nemcsak, hanem miután megsajnálván őket, párszor a tömegbe szórtam apróbb adományt; utóbb a rendőrség közbejöttéhez kellett fordulnom, hogy tömegükből kiszabadulhassak.

Londonban. 1859 szept. 30. esti 6.

Itt vagyok végre Ostende felé menendő az indóházban.

A szél zúg, az ablakokat eső veri, bensőm még viharzóbb. Nincs szerencsém. Soha sem érthetett meg az, a kinek a sors annyira kedvezett, hogy hatalomra emelte, s intézhette hazám ügyeit. Tudom, hogy nemzetünk most is általa reményli fölszabadíttatását, ezért még inkább esik nehezemre, hogy legőszintébb s legjobb kívánatim félreértettek általa, annyival inkább, mert fivérem is oly igen lelkemre kötötte az ügyet.

Most is azért jöttem Londonnak, hogy megtudjam, mit remélhetünk hazánkra nézve, s a mit lehet, mert hittük, hogy lehet tenni, azt személyesen meghatározzuk. Mind e reményimnek vége.

De megtörtént! írjuk le indulás előtt találkozásunkat.

Kossuthnál Londonban 1859 szept. 30.

Főm még most is oly meleg, lelkem oly keserűséggel telt. Szinte kedvem volna elhagyni beszélgetésünk leírását akkorára, midőn egészen lecsendesülök.

Ámde azóta már jó idő múlt el, s mivel van pár órány az indulás előtt, írjuk le a főbbeket most, a midőn még jól emlékszem kifejezéseinek fontosabb szavaira is. Iparkodni fogok mérsékelni fölindulásomat.

Mindenesetre enyim a szerencsétlenség, hogy a midőn 1849-iki honvédelmi harcunk után először találkoztam Kossuthtal, s egyhamar talán nem is találkozunk, tőle a legkellemetlenebb érzéssel, hidegen, majdnem összetűzve kellett válnom.

Mindenesetre szerencsétlenség így válnom tőle akkor, a midőn

házamba visszatérek; a mely hazát szabadnak tudni óhajtom. Nemzetem nagy zöme pedig rajongva csügg Kossuthon s tőle várja felszabadíttatásának nagy művét.

Bár jöhetett volna csak idáig is fivérem, ő reményilem képes lett volna megértetni velem, hogy a mit mondunk, nem keserűségből, de hazánk fölszabadításának hű mély kívánata miatt mondjuk.

Tartok tőle, hogy ő ellenkezőt vélvén, az tette tartózkodóvá, a miatt nem értett meg, és meg sem értette velem úgy, a mint mi megérdemlénk, hazánknak általa tervezett fölszabadítását.

Adjuk tehát elő a megtörténtet.

Délután 4 órakor mentem Kossuthhoz. Iratok halmaza közt találtam, s szívélylél cseréltük ki viszontlátásunk fölötti örömet, s ő azonnal kérde fivéremet, én pedig az ő köszöntését átadva, kifejeztem, hogy *«igen kívántuk és igen reménylettük Amerikában, s vajha úgy történt volna, hogy fivéremmel hazánkban szoríthattuk volna jobboldat.»*

«Közbejött szerencsétlen események hiúsították azt meg» válaszoló ő bánatosan, de mintegy vidámabb hangulatot óhajtván, kérdé: *«de hát hogy van Laczi? miként él?»*

A legjobb indulatból, de őszintén óhajtván a valóságról értesíteni, mondám: *«gazdálkodik s igen nehéz munkájával tartja fenn családját.»*

Azonnal észrevettem, hogy félreértette válaszomat, mert fejét kissé fölütvén, mintha én szemrehányásként hoztam volna ezt elő, így nyilatkozott: *«Én is munkával tartom fenn családomat.»* S midőn erre kijelenttem, hogy hihetően félreértett, hiszen a munka becsület, csak hogy ő is választhatott volna könnyebb foglalkozást, ezt elejtve kérdé:

«De hát miként vélekedik Laczi a lefolyt esetre nézve?»

«Megbeszéltük ez ügyet, feleltem én, s Laczi meg is bízott, hogy megmondjam *«nagy szerencsétlenségnek, hibának tartottuk azt, hogy a segítségeregnek valóságos működése előtt a menekültek Napóleon segítségére siettek.»* Mert Napóleon fölhasználhatta s hihetően föl is használta, hogy rá ijesztszen az osztrák császárra, hogy ha békét nem köt, fölszabadíttatik Magyarország is.

S elmondtam mindazt, a mi minket ott Amerikában aggodtatott. El mindent, a mit fiverein augusztus 4-ikén s később is lelkemre kötött. S a miket mi nemzetünk fölszabadítására nézve szükségeknek véltünk, hogy azokra az ő figyelmét is fölhívjuk.

Az elégtelenségnek nyílt kifejezésével, sokkal erősebben, mint az előbb úté föl Kossuth fejét s viszonzá:

«Mi a körülményeket távolról nem Ítéltük meg helyesen. Megadatott neki, s nekik is a lehető' erkölcsi biztosítás, az alkalmat nem volt szabad elszalasztani. Napóleont ő utóbb nem kényszeríthette. Isten csapása, hogy a legjobb szándék meghiúsult.»

«Am még nincs veszve minden! folytatá. «Ő a kikerülhetlen események következtében reményli hazánk fölszabadíttatását, annyival inkább, mert hazulról is biztosított a nemzet készsége felől. Tehát csak kitartás, előbb-utóbb meglesz a siker.»

«A jóindulatot Napoleon császár részéről nem tagadhatom meg, mondá tovább. Hiszen íme, eredeti leveleket mutatván fel, melyek íróasztalán voltak, most biztosítottam a felől, hogy a kik a hadsereg-ből átjöttek hozzánk velünk küzdeni, nem fognak bántalmaztatni.»

Ekkor ismét, mintha az ez ügy fölötti vitának is végét kívánná szakítani, így szólt hozzám:

«Ismertetnél meg kérlek most saját hazai tapasztalataiddal.»

«A nemzet nagy zöme, mondám, a magyar nép, számba sem vehető kivétellel, híve volt szabadsági küzdelmeinknek. Az most is kész a küzdelemre. Abban teljesen lehet bízni, csak rossz vezetők ne alkalmaztassanak.

A fölvidéki tót nép s a németek, nagy zömükben csatlakoznak nemzetünkhöz. A többi más nyelvű népfajok meglehet hogy oly dühvei mint a múltban tették, nem kelnek ellenünk; de rájuk nem számíthatni. Azok a magyar nemzetet leigázni törekvő hatalomnak voltak is, és lesznek jövőre is eszközei.»

«Pedig a többi népfajokat is meg kell nyerni, viszonzá Kossuth, vkiadtak ők is, és velők vállvetve kell megtörni az őket is nyüzgő hatalmat.» S neki erre van is kilátása, folytatá, mondván azt is, hogy: «Az országnak legértelmesebbjei, legvagyonosabbjai, az arisztokraczia, kevés kivétellel készek csatlakozni a haza harcának kiküzdéséhez. Tudom ezt, mert velők folytonos érintkezésben vagyok.»

Szeget ütöttek fejembe Kossuthnak e kijelentései, és közbe szóltam:

«És ha megadná azt a sors, hogy újra küzdhetnénk hazánkért, szabad-e kérdezni, kik azok, a kikre számúnál e küzdelemben?»

Mire ő azt viszonzá: «Ismertebb barátinkkal az arisztokráciára. Annak számos és kiváló tagjai igen sokan biztosítottak közreműködésökről.»

Kifejezhetlen kínos érzés vett rajtam erőt, majdnem elhalt bennem a lélek Kossuthnak e könnyen hívése miatt. Sors üldözte nemzetem, gondolám, miként 1849-ben hazám nagy harczeit nem vezethette sikerre, mert hitt a ravaszoknak és álnokoknak; féltem attól, hogy e mostani nyilvánítása ismét azon kelepceében fogja legjobbját igyekezetét semmivé tenni.

S már-már kitört belőlem a múltak kínos emléke, hogy 1849-ben is meggyőződésem szerint azért veszett el szabadságharcunk, mert hitt az emberekben könnyen, és nem hallgatott azok tanácsaira, a kik a szabadságharcnak igaz hívei voltak. S most ismét az arisztokracziára alapítja terveit, a mely őt bizonyára eszközül kívánja fölhasználni.

Azonban úgyis láttam társalgásunkban a feszélyt, éreztem, hogy úgy sincs köztünk vonzó kapós, s mivel czélt akartam érni, hogy megnyerjem fivéremmel megállapított irányunknak, lehető önmérséklettel mondtam:

«Az ég szerelméért ne bízzál az arisztokracziában, a mely fél tőled; bízzál a népben, a mely szeret.

«Nem okulhattunk-e 1848 és 1849-ben, hogy az arisztokraczia csak egy bizonyos pontig követett, aztán nagy része elfordult, áskálódott.

«Hogy neki inkább kell valamelyes önkénnyel is monarcha, mint jog- és igazsággal a népfenség.

«Az arisztokraczia most is azért ajánlkozik, hogy bizonyos előnyöket biztosítson a maga részére, s azután a nemzetet is, a szabadság kiküzdését is, és minket is elhajtson, mint 1849-ben.»

Ilykép nyilatkoztam, hosszasan és lelkemből, s nem szemrehányásként, ismételvén fivéremnek is óhajtásait.

Kossuth azonban nem értett meg, és közbe vágott, mondván:

«Már azt én is tudom, és megfontoltam, hogy kikben bizom, mit kell tennem, és kikkel, és mit teszek.»

Ekkor, mivel láttam, hogy más égöv felé tartunk, s minél inkább óhajtottam irányunknak megnyerni, annál inkább távoztunk egymástól; fölkeltem, búcsúztam. S kifejezván óhajtásomat, hogy «találkozhassunk minél előbb szabad hazánkban» távoztam.

Jól esett az üde lég, a mint meg-megcsapott, mert főm égett, és szívem megtelt a keserűség fájdalmával.

HARMADIK RÉSZ
1859. OKTÓBER 3. 1881. JÚNIUS 7.

ÉBREDÉS. JOGFÖLADÁS. KÖZROMLOTTSÁG.

Nem úgy, király! az égre nem. Az áruló te vagy.
Te tetted azt, hogy e hazán az átok súlya nagy.
Vért s éltet áldozott neked e nemzet székedért,
S te rút gyűlöléssel fizetsz, az isten tudja mért.
Vagy visszavívja ős hazánk szabadságát karunk.
Vagy érte küzdve hü felek, egyért egyek halunk.
De térdet, zsarnok úr, hogy így dúlsz minket es e hont.
Nem hajt neked sem e sereg, sem hédervári Kont.

Garay.

De mit tűr a szolgaságnak népe?
Mért nem kél föl, hogy lánczát széttépje.
Arra vár? hogy isten kegyelméből
Azt a rozsdá rágja le kezéről.

Petőfi

Majd ha egy hatalmas dörgő szó hallatszik.
S fölrázza a magyart kelettől nyugotig.
E hon anyahméhként fölírjja fiait,
De mind, de egyszerre, hogy vívják harczeit.
Hogy számot kérjenek kiöntött éltekért.
Botorul letarolt hazáért, nemzetért.
Akkor fölkel e nép! süvöltő fergeteg.
S győz kérlelhetlenül. Ám — éltét menti meg.

Hazámban. 1859 okt. 3.

Bérczeiden nyugtathatám szemeimet ismét, szebb reményeinkben megtörve, szeretett hazánk. Határodhoz érve, súlyosan nehezült keblemre a kínos tudat, hogy ismét ellened esküdött a sors. Ám gyermekeidbe ne férközhessék soha csüggedés! Csak azok legyenek hívek és kitartók s elleneidnek pusztulni kellend. Délután 4-kor Pesten voltam.

Okt. 4-én kígyóimmal a múzeum igazgatójánál, Kubinyi Ágostonnál voltam. Kissé meghökkent, midőn mondtam, hogy kígyóim hihetőn élnek, és csak azon esetre adom át, ha élve fogják tartani. Hivatalnokért küldött, s ez a szomszéd, az igazgató a 3-ik szoba ajtajából nézték, a míg én vigyázva emeltem föl a tokoknak jói megerősített tetejüket, s meggyőződtem, hogy mind a két kígyó él. Midőn jól lezártam, hozzám jöve, újból megígérték, hogy élve fogják őket tartani.

Amerikában azt vélik, hegy a csörgő kígyó eledel nélkül képes, elélni 3 évig; és az anyakígyó eleven kígyócskákat nemz. Életben tartásokat tehát, tudományos szempont is kívánta.

Pestre följövén később, sajnálattal értesültem, hogy ígéretöket nem tartották meg. A kígyókat elemésztették. Annyi fáradság és aggodalom közt hoztam oly messziről, méltán neheztelhettem e nemzeti hivatalnokokra.

A nemzeti erő összpontosulásának nevezetes jele volt a Kazinczy-ünnepély okt. 28-án.

Láttuk itt a balsorsában sem lankadt s meg nem tört nemzedéket. E napok meggyőzhettek mindenkit a felől, hogy a magyarnak legféltebb kincse, nemzetisége. Ennek szent paizsa alá, politikai hitkülönbség nélkül seregeit össze minden gyermeke. Legkonokabb ellenségünknek is be kellett vallani ez ünnepély megfigyelésével, hogy e nemzetet idegen erő leigázni képtelen, csak ön gyermekei hűtlensége rongálhatná meg azt.

Suttogások. Pest, 1859 decz. 14.

Pestről megfordulok Fehér-, Somogy- és Tolnamegyékben. Bizonyos titokzatos mozgást észlelek, melynek szálaít az arisztokratia magasabb köreiben fonják; a nép mint eszköz kezeltetik.

A szabadságharcznak néhány beavatottjai is rejtélyekben beszélnek. A középbirtokúakkal szemben, a kik mindenkor készek a hazáért harcolni, nagy képeket vágnak; elejtenek néhány jóslást, azt ki-ki magyarázza tetszése szerint.

Veszem észre, többen a kik túlköltekezések miatt súlyos anyagi helyzetbe jutottak; néha derültebb kedélyben, s költhetési állapotban vannak. Meg-megfutamlott a hír az országban, hogy a nemzeti föltámadás előmozdítására pénzösszegek vándorolnak be. Ilyenkor volt osztozkodás, az a derültebb kedély, az az ismét költekezhetés. És volt reá zaj, bizonyos vak lárma, suttogások, biztatások, nagy képek vágása; s a mint elfogyott a manna, lón síri csend.

Pedig ha valaha volt nemzet, megérve a haza fölszabadtításának kiküzdésére; a ki megfigyelte a helyzetet, kellő eszközökkel hű vezetőekkel, ez időben, az nemzetünk volt.

Velem — bizonyára, mert nekik nem voltam megbízható, senki és semmit sem közölt. Nem is csodáltam ezt Kossuthtal való találkozásom után. Hiszen az az ő általa fölkarolt arisztokratia mindig ellenségem volt. De az is világossá lett előttem, hogy Kossuth folyton ugyanazon betegségben szenved, emberismeretére nézve.

Aggódtam, hogy azok, a kikben ő megbízott, fogják hazánkat az osztráknak kiszolgáltatni. Tehát csakis szemlélő voltam, elfoglalva családi s magán ügyeimmel, a melyek úgy is sok gondot okoztak.

Somogyban, kivált Madarász Lajos rokonomnál sok élvezetes napot töltöttem, Pál András régi barátunk igen szeretett politizálni, s lestük, vajjon a horvát lakta terület felől mikor dördülnek meg az ágyúk.

A conservatívek 1859.

Az bizonyos, hogy nagy elégtelenség kapott lábra még azok közt is, a kik a kormánynak természetük, neveltetésük és megszo-
kásuk szerint is hívei voltak.

Egy sopánkodás, utóbb csendes sóhajtás lebbent el az ajkáról, vajha visszaállítatnék hazánk alkotmányos élete, s kiegyeztetnék az, a hatalom érdekeivel.

A volt conservatívek adták e hangokat. Magyarország nem kormányoztathatik külföldiek, idegenek által. Saját törvényei szerint

kell igazgattatnia. Ez volt kívánalmuk. Ők az 1848 és 1849-iki eseményektől visszaborzadtak, de azt óhajtották, hogy ezek miatt az ország önkénytesen s idegenek által ne kormányoztassék, alkotmányától meg nem fosztathatik.

Nekem a conservativekben politikailag nem volt és nincs bizalmam. Ők hitem szerint szívesen segédkeznek mind arra, a mi keresztül vitetett. Adózási nemek s ilyekre, sőt még a haderőre nézve is hajlandók túlelengményeket tenni; de ők alkotmányos alakban és általuk vélték ezeket teljesíthetőnek: tehát az alkotmányos életnek alakilag barátai.

Számos és jeles ily conservatív érzésű egyénnel találkoztam, és ha hajlamaikat, elveiket és céljaikat kárhoztatom is, a következetességet tőlök meg nem tagadhatom.

S a kik gyermekességükben már ez elveket szíva magukba, ebben neveltetve és élve, ragaszkodnak ezekhez; sajnálom csökönösségöket, és azt, hogy agyaikon s kebleiken nem képes áthatolni a kor haladó követelése. Fájjalom, hogy visszaborzadnak a népfenségtől s az alkotmányos szabadságnak a nép által való biztosításától. De azt is tudom, hogy közöttük igen sok jeles értelmiség, és kitűnő jellem létezik. Es százszorta inkább bízám jellemük tisztaságában és állhatatosságukban, és ha már közügyileg kisebbségben vagyok, százszorta inkább legyenek ezek kormányon, mint a haladóknak, vagy — ha tetszik — forradalmároknak szájhős elvtagadói, köpenyforgatói, mert ezek nemcsak bűnösök, de gonoszok is.

A protestánsok 1859.

Az országban, midőn már a conservativek is óhajtasokat fejeztek ki, lehetetlen volt észre nem venni a szabadságra törekvő e nemzetnek érlüktetéseit. Mint vihar előtt a természetben, oly lelket élnkítő, oly buzdító moraj volt észlelhető a lelkiéletben.

A nemzet, lelki ébredésének első jelét, a protestánsokra nézve kiadott rendelet elleni komoly ellenállásban fejezte ki.

1859 december 9—14. közt én is megjelentem Pesten, s részt vettem a reformált kerületi gyűlésben, a melyben a kormány beavatkozó rendeletének törvénytelenége kimondatott s végrehajtása megtagadtatott.

Többen tartottak tőle, hogy e gyűlésezés erőhatalommal megfog gátoltatni, vagy ellenzés esetén szétkergettetni.

Nem történt! És megindultak a mozgalmak, hogy a hatalmat Magyarországra ellen kiengeszteljék.

Olaszország nagy része elveszvé, az okosság parancsolt végre a dacznak; s a jogok eljátszásának eddig fenn hirdetett tanától kezdtek tágitni.

Támaszt keresek. 1860 fivérem levele.

1860 tavaszán biztattam fivéremet, hogy 5 vagy 6 év alatt hozzá menendek. Utóbb a viszonyok kedvezőbben alakulván, végigtekintettem hazám gyermekein, hogy adandó alkalommal kikre támaszkodhatunk. Lehetetlen volt rá nem gondolnom Amerikában lakó fivéremre, s úgy találtam, hogy tehetsége és tapasztala hazámra nézve nélkülözhetlen lesz. Értesíttem az észlelte felől, s kifejeztem, óhajtánám hazajövetelét, hogy vele, vezérlete alatt küzdhessek.

1857 óta folytonosan levelezvén fivéremmel, és válaszaiban sok nevezetes ügyre nézve felvilágosítás foglaltatván, közlendek egyet-mást a legérdekesebbekből.

1860 július 4-éről írja: «Most édes Józsim én is hozzátok repülök, hol annyi emlékem még. Én édeseim semmi mániát nem osztok, nekem Széchenyi (tudósítottam, mennyire istenítettik) nagy ember lehetett volna, ha 15 évvel előbb meghal. De legyetek ti bármi új alak alatt honotokban, én nem tudom elgondolni visszatérésem indokait. Tán azért, hogy ne vágjak többé fát? én ott is vágnék, én ott sem élhetnék esküdtszék nélkül.

Köztetek élhetni szép lenne, és kedves ott látni az utolsó nap-sugárt, hol hű véreim, barátaim tehetnének sírba. De ha hűtelenülhetnék is (mi nem történhet meg) mindazokhoz, melyekért életem új honra lőn kényszerítve; itt hagyhatnám-e édes öcsém kis gyermeimet, a kik nem okai annak, hogy az én gyermekeim. Vagy elbírhathnám-e azon nyomasztó súlyt, hogy azoknak terhökül legyek, kiket leginkább szeretek, s itt hagyhatnám-e nőmet? . . . Nem, édes öcsém, nem!

Azonban még ti sem vagytok ott, hogy hívhatnátok is rokontokat közéték; így várjuk a jövőt, addig kapálgatunk, kaszálgatunk és sós húst eendünk nagyban.

Már elég éltés vagyok, mégis könny rezg szemeimben kedves jó anyánk emlékére; pedig igen érzem, hogy kedves atyánk is úgy dült sírba, hogy egyik fia sem foghatá jobbait, mikor szemeit örökre lehunyta, a mi ezerszer megkönnyítette volna kimúlását.

Hiszen, ha csak az egyén, az ember érzéseit engedem erőre, mi közöm volna nekem a hálátlan sok ezerekkel?! . . . ám csak tud-

nék egy elfogadható módot, hogy munkámmal fenntarthassam családomat, százsorta inkább élnék ott mint itt; de én vén vagyok, kevesek vágyaim, s azok itt elérhetők, de ott nem tudom miféle szerep illenék rám? mert a mit csak úgy gondolunk el, azért mert szeretnénk, nem alap, a melyre építhetünk.

No, de azért se baj! csak te hidd édes Józsim, mint én óhajtom, hogy nekem innen távozni jótétel lesz; a többi majd kinövi magát.

Ma egy év! veled valánk édes Józsim. Decatur cityben a függetlenségi ünnepélyen! minő reményekkel.

Délelőtt learattam az általad vetett őszi magyar búzát, melyet — jól sikerülvén — el fogok terjeszteni.

Szeretetteljesen öllelek mindnyájatokat, kik nekem oly kimondhatatlanul kedvesek vagytok!
Igaz fivéred Laczi.»

Minden emberbarátot, gondolkozó főt, jó családtagot esdve kérek, olvassa figyelemmel fivérem leveleinek e közlött és közlendő töredékeit.

Azon magasztos eszmék, melyek soraiban elszórva foglaltatnak; azon szerető családiasság, mely azokon véig ömlik, azon következetes jellem, melyet senki meg nem tagadhat, a leveleiből kivilágló szellemi tehetség, és emlék (mert megjegyzendő, hogy könyvei, okiratai hazánkra nézve ott nincsenek) érthetővé fogják tenni a közönség előtt azt, hogy miért kellett ez egyént és becsületében támadni meg; és miért nem nyújtatott neki lehetőség, a támadás megsemmisítésére?

Októberi diplomata. 1860 okt. 20.

Az úgynevezett októberi diploma kiadatott, a conservatívek kezestül vitték, de az országban még híveiket sem elégitette az ki.

A megyék tanácskozó termeinek kapui megnyílandanak, főispánok fognak neveztetni, országgyűlés fog összehívatni, kegyes meghívással az osztrák birodalomba olvadás végett.

Magyarország legében azonban van valami buzdító, bátorító, a mi rá ragad még az önvédelmi harcztól irtózókra is. Mindenki érzi, hogy csak a kezdetnél vagyunk. Én hittem a menekülők mielőbbi hazatérhetését s e felől 31-én értesítettem fivéremet.

November 3-án ismét tudósítottam, hogy vannak, a kik azt óhajtják, miszerint kijelentvén az októberi diploma törvénytelenségét, sem a megye gyűléseiben, sem a választásokban, sem az országgyűlésen részt ne vegyünk, megírtam, hogy én ellenkező nézetben vagyok, s Fehérből kevesekkel, csakis R.-Almásan az alapiakkal

jövök össze, de ezek valami szívélylyel nem viseltetnek, s úgy veszem észre, jobb szeretnék, ha Somogyban vagy Tolnában maradván, közbökök ne mennék. De én Fehérben ismerem helyemet, ott fogok részt venni és versenyezni.

Fehérmege gyűlése 1860 decz. 17.

A megyegyűlésekre a mozgalom megindult. Fehérmege főispánjává azon Gziráky János gróf nevezetett ki, a ki egykor fiatalon már küzdött ellenünk. Azt állítják, hogy a most döntő arisztokratia is visszautasítja az októberi diplomát, Salamon Lajost szemelték ki 1-ső alispánná, s 2-ik alispán Zichy Nándor gróf lenne, a ki a sajtóban megjelent cikkéi miatt üldöztetett is.

A gyűlésre, melyen a főispán is leteendette esküjét, majdnem minden volt bizottmányi még élő tag, s a kiválasztottak a községekből meghívtak. Rólam nem emlékeztek meg. 16. este főispáni elnökléttel nyílt értekezlet tartatott. Én is bementem meghallgatni őket.

A volt bizottsági tagok névsorát kezdték olvasni, s a ki elhalt valóban, vagy erkölcsileg lehetlenné vált, arra egyik elkiáltván e szót «meghalt», utána a számos tagú értekezlet is rámondta «*meghalt*» s az nem lön felvéve.

«Madarász Józsefnél» Szluha Antal szölt föl, hogy «más megyében lakik, nem kell fölvenni». Az elnök körül ezt helyeselték. Nem állhattam meg, s azt mondtam: «Ha önök csakis azokat jelölnek, a kik a megyében laknak, nem szólnék, most is tehetnek, a mit akarnak. De kijelentem majd az ülésben holnap, hogy részt óhajtók venni a megye ügyeiben.»

Erre azután visszavonulót fűjtak kijelentvén, hogy ellenem semmi szavok.

A tisztikarra nézve is közös lön a megállapodás.

Minő külömbőség 1848, midőn a nép első föllekesülésekor szétört az arisztokratia, és most 1860, midőn az arisztokratia uralja a helyzetet.

Salamon Lajos igazi szívélylyel viselteték, de vannak elég elle-neim mint Rosty Pista, Fekete Jancsi, slb. Hát még azok, akik testestől-lelkestől pecsovicok, de ma már hangadók voltak.

A bizottság ellen, mely most terveztetett, küzdeni nincs erőm. Kérdés az is, hogy a képviselőválasztásnál megverhetem-e őket?

A gyűlésben 17-én a főispán az esküt nem a leküldött minta

szerint, de akként tette le, hogy a «megkoronázandott» királyának ígért hűséget,

Salamon Lajos üdvözölte őt általános tetszés közi. S midőn a türelmetlen közönség a választásokat sürgette, én fölálltam és szót kértem, Rosty Pista és többen gátolni kívántak, de a nagy közönségben volt igen sok választóm, s a mint fölálltam, zajosan követelték kihallgatásomat.

S a zajban elhalt Rosty Pistának élce, hogy: «No ez biztosította újra képviselővé választását».

Az 1848-iki nép lelkesedését láttam újra fölleledni. Nemcsak, hanem volt barátim, mintegy megszégyenelve, hogy személykedésből voltak elleneim, az igazság és szabadságszeretet hatalmától megkapva lelkesültek. Sőt a volt pecsovic had is, tételről tételre, helyeslésekbe törve, megadta magát.

Minél tovább, annál általánosabb volt a lelkesedés. S midőn kötelességünket ezekben fejeztem ki: *«Nekünk nem kell semmi, a mi nem a mienk; de kell mind, az a mi a mienk, tehát alkotmányos szabadságunk, törvényeink»*, viharos helyeslésben tört ki nagyjától aprajáig mindenki.

S midőn szóltam az újabb nemzedékről és fiamról, kötelességeikről s a szabadságszeretethez szívökbe csepegtetéséről; s midőn befejeztem, hogy *«legyen három szentségünk, hazánk, nemzetünk, s alkotmányos szabadságunk»*, a mi ezután következett: azt a lelkesedést, azt az üdvözlést leírni nem, de megérteni lehet abból, hogy kitörő örömmel határozottatott el nyilatkozatomnak jegyzőkönyvbe vétele, s a megyében kiosztás végett leendő kinyomatása.

A gyűlésnek vége volt. A nép, miként 1836 és 1848-ban, szeretettel környezett, de ma nem maradhattam tisztán barátim között. Társas ebéd tervezetvé, kértek, ne maradjak el. Megjelentem, s megértem azt, hogy társadalmi körben is azon elveket dicsőítették egyhangúan, a melyeket vallottam, hirdetem, képviseltem.

Az áldomások sorában két jellemző mondatott:

A főispán Cziráky János gróf kinyilatkoztatta, hogy hazánk alkotmányos szabadságának küzdelmeiben, a midőn Madarász ellene, ő pedig Madarász ellen küzdött, beismeri, hogy Madarász Józsefnek volt igaza.

Kozma Feri áldomása volt a másik, mely ekkép hangzott:

«A mely megyében, hazában Madarász József és Cziráky János gróf így egyetértének, azon megyének, azon hazának lehetetlen bol-

dognak nem lennie, ott élni kell az alkotmányos szabadság szeretetének».

Felkerestek est. előtt saját elvbarátim sok kerületből, de leginkább a sár-keresztúri kerületbeliek, föl a sárbogárdik közül is *Soós Feri, Mészöly Laczi, Molnár Zsiga* régiebb kori hű társunk, a kit a Bach-korszak az odaigért főbíróssággal sem tántoríthatott el honától, és sok többi községbeliek, mint *Virágh György* Kálozról és mind, mind kértek, ohajtották, hogy kerületöket s őket képviseljem újból. Mit éh annyival inkább vágyom is képviselni, mert ebben nyugszanak atyám, anyám és Béla fiam, s e sírok által is szentebbé vált nekem e föld.

A csákvári kerületből *Csákvárról* Varjas Sándor, *Pátkáról* Baranyay Péter kértek égre-földre, hogy meg menjek közbök, megválasztandják fivéremet.

Tolnamegye 1860.

Az ország törvényhatóságai azon határozott szellemben nyilatkoztak, mint Fehérmegye. Így tett Tolnamegye is, a melyben *Szluha Benedek* hatalmasan korholván Hetts Károly s több lelkes egyének segélyével a Bach-rendszerűeket, most *Sztankocanszky Imre* lévén főispánná nevezve, Bartal György nézetett ki 1-ső alispánná, 2-ikká a pecsovis érzelméről ismeretes Dóry Lajos báró. És így a határozott szellem mellett a hatalom mégis a Perczel s Dóry család és általok az arisztokrátiának kezeiben lesz. S előre sejtettem, hogy Dóry Lajos b. alispánsága, ha *Hetts Károlyt* körül veszik, egyértelmű lesz Ürményi Józsefnek képviselővé választatásával.

Főjegyző lett a jellemes, értelmes, de fiatalságától táplált pecsovis hajlamaiból ki nem gyógyíthatott *Vizsolyi Gusztáv*, igaz, jó, határozott magyar érzésű atyjának, kinél, míg élt, többször megfordultam, szelíd lelkületű, de *Ürményi* által megmétélyezett fia. Reméljük e mételetől megtisztulását.

Hazám szelleme 1861.

Bár az arisztokrátiának nagy befolyása volt a megyékre, az önvédelmi harcz szelleme nemcsak fölébredt e hazában, de gyújtó hatással terjedt az mintegy a levegővel.

A megyék bizottsági tagjaikká választották a külföldi leggyökerebb izgatókat, így Garibaldit. A népnél szájról-szájra kelt, hogy «jó *Garibaldi*» s kedves népdanaként hangzott mindenfelé, hogy

«*Kossuth Lajos azt izente*». A nemzet szelleme követelő, az osztrákok elutasító volt, de sehol vezető, a tért Kossuth arisztokratái uralták.

Így köszöntött be az 1861. Én, ki a múlt hónapokban azt véltem s biztattam is fivéremet, hogy minden menekült haza fog bocsátatni, most valami fürgeteg előjeleit észleltem és december 27-én megírtam, hogy sokkal távolabb látom jöhetéseket, múlhat pár év is.

Az év elején békésebb, s így a menekültekre kedvezőbb fordulat állt be, e körülmények szerint váltakoztak leveleim is. Közöltem fivéremmel, hogy az országgyűlést hiszem márczius 2-ára, tehát másfél hónap múlva reményilem jöhetéseket.

Válaszát márczius 20-án kaptam. E nagyfontosságú leveléből a következőket közlöm:

«Át kell tenni a hatóságot minden adófizető lakosra; a kinek csak 1 cent ára kötelessége van, jogának is kell lenni.

Nem a megyék autonómiája ellen lett hozva a minisztérium, hanem egy külső ország! hatalom ellen, melyet 1790: 13. daczára sem lehetett ellenőrizni.

Komolyan s mélyen átföntolt tanácsom hoztátok, hogy az első országgyűlésen biztosítsátok az 1848-iki közállami törvényt. Ha a ti helyzeteteket, ha Európa, ha Ausztria helyzetét figyelembe vesszük, kérlek, ti semmi újba ne ereszkedjete, világért se az 1848 módosításába».

Jó Garibaldi, jó Kossuth.

Hazánkban az alatt óriásilag fejlett a nemzeti szabadság szelleme. Reá ragadt az a fejedelmi háznak tántoríthatlan hiveire is. Általánosabbá lön a haza önálló alkotmányának követelése, még önmagától a fejedelmi háztól is, mint az 1848-ban volt.

Nagy mondás! de «hazánkban bizonyos forradalmi szellem erősült, az alkotmányos és arisztokrata befolyások mellett».

Vay Miklós báró hívatott meg a főkorlátnokságra, Szögyény Marich László mint alkorlátnok működött. A megyékben alkalmok volt, tisztelni tudni az alkotmányos szabad intézményeket.

Tudom, hogy ők nem kívántak hatni az érzület megteremtésére; sőt meggátolni törekedtek azt. De úgy Vay Miklós bárónak, mint Szögyény Lászlónak soha el nem felejthető, és eltagadhatlan érdemök az, hogy a megyei önrendelkezési jogot, a megyei helyhatóságot nem korlátozták; s a törvényhatóságok működésének szabad tér engedtetett.

Bebizonyították, hogy ők a megyéknek, a haza védbástyáinak emlőin növekedve föl, azoknak háladatos hű gyermekei voltak.

S most, 1861-ben nem történt az, a mi 184-8-ban Batthyány, Deák és Kossuth alatt, hogy megtiltatott volna új tisztikar választása. Nem. Minden hatóság az alkotmánynak hű, edzett fiait ültette tisztikarába. Azok, a kik 13 év alatt a nemzet ellen csak a fejedelmi házat szolgálták, örültek, hogy ép bőrrel visszavonulhattak. Az idegenek fölszedték kalucsniaikat, s esernyőikkel cseh, morva és sváb övéikhez menekültek.

Nem csoda, hogy az ország igazgatása az önvédelmi harcz híveinek kezeibe menvén át, a szellem másként fejlődött és nem úgy, a mint a hatalom kigondolta és remélte.

Az egész nemzettestben egy óhajtás, egy hit fejlett és erősült, hogy: *«Jo Garibaldi, jó Kossuth!»*

Azok, a kik a fejedelmek iránti hűséget csak annak hangoztatásában találják föl, hogy: «ez a nemzet testében, lelkében fejedelméhez hű és csak monarchikus hajlamú», azok ámitják önmagukat, a fejedelmet és a nemzetet.

A nemzet zöme nem kívánja a forradalmat. Nem kívánja elúzni a fejedelmet, az igaz. A nemzet azt kívánja, hogy a fejedelem legyen a nemzeti léleknek, óhajtásnak hű véde. De ha a nemzet az ellenkezőt tapasztalja, lehetetlen, hogy iránta meg ne hidegedjék, s ne üdvözölje ama fölkelő nap fényét, a mely neki szabad legét megadja, s nemzeti dicsőségét, vágyait biztosítja.

Én láttam 1848- és 1849-ben a magyar nemzet zömét, a mely vérével ápolta az önvédelem harczait. Láttam és hallottam az átkot, a melylyel sújtotta az 1849 elárulását.

Láttam az 1861-iki nemzeti nagy általános felébredést. Hallottam az egész ország nagy zömének hitét, óháját: *»Jó Garibaldi, jó Kossuth!»*

Ez volt akkor nemzetünk szelleme.

Maguk a törvényhatóságok határozataikban tényleg is ápolták e szellemet.

A megyékben s az egész országban a személy- és vagyónbiztonság köztudomás szerint 1848., 1849. és 1861-ben volt legnagyobb. Nevezetes tapasztalás tehát az, hogy midőn a nemzet szelleme fölébredt, még a bűn is megszegyenlette magát és szünetelt.

S mégis a közbiztonság őrei tetemes számban növeltettek. Volt honvéd főbb tisztek főfelügyelete mellett tisztekké a volt honvéd-

tisztek hívtak meg. Nyílt titok, azért történt ez, hogy Garibaldi beütésekor fölfegyverzett csapat legyen készen a nemzeti fölkelés vezetésére.

Választatásom másodszer. 1861 márcz. 21.

Január vége előtt bizalmas értekezletet tartottunk a képviselők jelölése végett. Az én, Salamon Lajos és Fiáth Pista képviselőségét senki sem támadta. De a bodajkiban meghalván a volt követ, a csákvári kerületi pedig Amerikában lévén, újakat kívánt az értekezlet és a csákváriban a kálvinista atyafiság Sárközy Kázmért ajánlotta. Kérték, egyezzem bele. Megtagadtam azon okból, mert a kerület választói ragaszkodtak volt képviselőjükhöz, és a következetesség követeli megválasztását.

Volt kérés, intés, rimánkodás, fenyegetés. Nem támogattam. Salamon Lajost föl akarták ellenem léptetni, ő ezt nem engedte.

A csákvári kerületre nézve kétségbe voltak esve, annyira ragaszkodtak fivéremhez, p. o. Pátkán Baranyay Péter veszélyes betegen feküdt, s monda: «fölkelek! föl kell kelnem, megválasztjuk Madarász Lászlót, azután meghalhatok.» Az ellenfél reménye csak abban állt, hogy a népnek egyetlen vezetője sem lévén, csel által hitte jelöltjét megválaszthatni.

Az országgyűlés ideje kihirdetett. Ellenem gr. Zichy Nándor befolyásával *Décsey Lajos* jelöltetett. Valami Gergelyi nevű Sár-Bogárdra vándorolt ügyvéd rágalommal is küzd ellenem, de a nép törhetlenül áll. Nem csak. De Soós Feri, Molnár Zsiga, Mészöly Laczi, a fiatal Soósok és Németh Antal megbecsülhetlen és rendíthetlen hazaszeretelű választó és Sár-Bogárd-Tinód 4-00-ra menő választó közönsége mellettem küzdenek lelkesen.

Hitelvemből a következőt igtatom ide:

«Hazánk «magyar ország». Így az ország határain belől, a törvényhozás, igazságszolgáltatás, végrehajtás és a közigazgatás nyelve legyen magyar.»

Gál Lajos abai ref. lelkész kérésére, a választás előtti éjt nála töltöttem.

Lelkes, hatalmas szónok, erős testalkattal. Megmutató, amint beírta szentírási könyvébe, hogy: «1837-ban Madarászok Fehérben leven a gyűlésen, Kecskemétről, hol tanuló volt, haza gyalogolt azért, hogy minket ott meghallhasson.»

Szembetűnő kisebbségben volt az ellenfél. A szavazás megkezdett.

Megkísérlék ígéret s rágalom által is a választók megtántorítását; de *Győry Ferencz* a lelkes választó, *Gergelyi* elébe állván, visszarémíté őt rágalmaival; s elűzték a kufárokat.

A «nagy Széchenyi-zászló» emberei belátván nagy kisebbségeiket, azt ajánlották most, hogy hagyassák abba a szavazás s mondassák ki képviselővé lettmegválasztatásom. Pártom nem engedte; s nagy többséggel megválasztattam. Pedig, ha a szavazás befejeztetik s én azonnal mehetek Csákvárra, biztosan meg leende fivérem képviselővé választva.

Másnap ugyanis leverve jöttek hozzám a pátkaiak, s mondák, voltunk mi két annyian, de nem voltak vezetőink. Addig számolták, igazították a szavazatokat, hogy Sárközy mellé mondták utóbb is a többséget. De az ő képviselőjük senki más, mint Madarász László.

Meghatott hű ragaszkodásuk, a mint esdekelték, kérjem meg fivéremet, hogy jöjjön haza, s nem lesz hatalom ellene.

Országgyűlés 1861 ápril 6. aug. 22.

Teleky nyilatkozatot kíván. 1861.

Ápril 5-én Pestre érkeztem. *Teleky Lászlót* látogattam meg, közölte velem, óhajtaná, Európához bocsátanánk ki nyilatkozatot, hogy az osztrák császárral, míg a magyar alkotmány teljesen helyre nincs állítva, érintkezésbe nem bocsátkozunk. Deák felíratot, elvbarátink nagy része határozati javaslatot óhajtanak; én az ő nézetét tartottam egyedül helyesnek.

Pesten rendszeren meglátogattam Deák Ferenczet, főíratot kíván, de alkotmány helyreállítását.

A *megyeház* termében tartjuk értekezleteinket. *Tisza Kálmán* határozatot ajánlott, a főíratot kívánók kisebbségben voltak s utóbb értekezleteinkről elmaradtak.

Palóczy körelnöksége alatt, *ápril 6-án* a muzeum termében kezdtük meg üléseinket. Találkoztam hű elvbarátokkal, *Kállciy Ödönnel, Boczkó Danival, László Imrével, Csiky Sándorral, Sárközy Józssal,* — s ismerkedtem meg az újabbak közül *Bobory Károly, Böszörményi László, Gaál Péter, Patay István, Vályi János, Vajay Károly, Váradig Gábor, Vidacs János és több képviselővel.*

Mi néhányan, a kik hihetőleg a ház hegypártját képezendjük, az elnöki szék mellett balról a fal mellett levő azon kisebb padokat foglaltuk el, melyeknek mindegyikébe csak ketten, legfőlebb hár-

mán ülhattunk, itt az első padban mindjárt ültem én és *Kállai Ödön*, a második padban elől *László Imre* s úgy többi társaink.

A fölrati párt kisebbsége. 1861.

Szóba hozatott pártkör alakítása, de mellőztetett, nehogy az ellentábor is szervezkedjék. *Teleky* kívánta, hogy legalább választassák 10 tagú bizottság a pártügyeknek intézése végett, ez elfogadtatott, s *Teleky* indítványára én is közibök választattam.

Sárközy Józsi vagy harminczunkat, a kik a párt szervezését mulhatlannak véltük, magához hívott az ősz-utcza elején levő szalására, s nála rendesen eleve tanácskoztunk. Itt ismertem meg *Csanády Sándort*.

Telekyt több ízben meglátogattam, és sajnosán tapasztaltam, hogy a párt vezetését *Ghyczy* és *Tiszának* engedte át, noha osztatlanad ő bírta a nemzet bizalmát.

Ápril 17-én *Ghyczy Kálmán* 247 szóból 240 szóval elnök lett.

A pártok az elnökök választásánál mérköztek. 1-ső alelnökké *Tisza Kálmán* lett 131 szóval *Andrássy Gyula* gr. 88 szava ellen. 2-ik alelnök lett br. *Podmaniczky Frigyes* 138 szóval, a míg *Andrássy Gyula* gr. 39, *Lónyay Menyhért* 33 és *Gorove* 16 szavazatot kaptak.

Világossá lett a fölrati pártnak kisebbsége. A határozati párt 15—20 biztos többséggel rendelkezvén.

Palóczy László meghalt. 1861 ápr. 27.

Palóczy László ma virradatkor történt halálát jelenté az elnök. Nyugodjék békével! hazánknak e törhetlen hűségű jeles fia. Agg korában hunyt el, nagy mozgalmakat élve át következetesen.

Hogy *Debreczenben* ő vezette mint korelnök a ház tanácskozásait 1849-ben, megörökítendi ezáltal is a történelem nemzete iránti hűségét.

Teleky László halála 1861 májas 8.

Végzetes csapás! virradatra *Teleky László* halva találtatott szobájában. Halálát lövés okozta. Az elnök által közölt e rémhír, a válaszfelirat lévén tanácskozásra kitűzve, megdöbentette a képviselőket. Eloszlattatott ülésünk.

Elölték, mert a nemzet közérzülete őt karolta föl! ez volt az első benyomás.

Az osztrákok uralmának a legválságosabb pillanatokban egy-egy végzetszerű esemény siet megmentésére; s visszalöki évtizedekre,

ha századokra nem, a magyar nemzet vágyai teljesülhetését, s a szenvedésekbe a nemzetet.

A sok nyomor által elkésérített, de önbizalmát el nem veszített nemzet Teleky Lászlóban, mint vezérében azon férfiút vélte megtalálni, a kiben megvan az akarat As képesség, megtörni az osztrák jármot. El kellett őt emészteni.

S a férfiú megszűnt élni! Elfojtattott a nemzet szívének igaz dobbanása. Martalékul vettetett nemzetünk, államunk függetlensége és szabadságunk a kufárkodóknak.

Teleky halálára nézve többféle hír keringett.

Állították, hogy többsége lévén, visszaretent a következesektől, s hogy útjában ne álljon a nemzet kibékülhetésének, véget vetett életének.

Állították, hogy ágyára helyezve, félíg felöltözve, egyik csizmáját le is húzva, a másikkal még lábán, találatott, mintha Benedek tábornagy őt fogadta volna el párbajozó félül a mágnások közül, és e párbajban kellett volna meghalnia.

Állították, hogy a fejedelemnek tett kijelentésével ellenkezésbe nem kívánván jöni, s működése esetére ez kikerülhetlenül bekövetkezendvén, véget kellett vetni életének.

Én sem az elsőt, sem a végsőt nem hihetem, talán a jövő földeritendi a halál okát.

De a csapás pótolhatlan lett.

Május 13-án a ház elhatározta, hogy:

1. két heti országos gyász nyilvánítatik;
2. miként életében a nemzet bizalma és szeretete környezte, úgy halálakor is sírjába az összes nemzet fájdalomla kíséri;
3. képviselői helyét ez ülésszak alatt senki el nem foglalja.

Válaszfőlirati vita 1861.

Május 13-án Deák Ferencz indokolja válaszfelirati javaslatát, a tanácskozás 16-ára tüzetett ki.

Május 16-án Tisza Kálmán indokolja a határozati javaslatot, s megkezdett az általános tárgyalás, melyben nevezetesebb mozzanatok voltak: 16-án Bartal György, 17-én Eötvös József b., 18-án Lómyay Menyhért és Somssich Pál, 22-én Németh Albert, 23-án Andrássy Gyula gr., 29-én Böszörményi László, 31-én Révész Imre beszédeik.

Révész Imre kiválólag ostromozta a «sanctio pragmatica» szavaknak használatát, holott őseink azt nem, csakis örökösödési 1723-ki

törvényt ismernek, s kinyilatkoztatta, hogy mi a történelmi alkotmánynak és a népfennségi jogoknak alapján állunk és ettől nem tántorodhatunk el.

Barátinkkal majd Sárközynél, majd Patay Pistánál a fölíratot ellenezzük. A «nyilatkozat» nem indítványoztatván, nem nyilatkozom.

A válaszföliirati vita jun. 4-én véget ért, a névszerinti szavazás más napra halasztatott.

A határozat mellett az *S* betűig folyton, és többször 10 volta többség. A föliiratiak kétségbe voltak esve. Az *S* betűtől fordult a kocka.

Szavazás végével föliirati volt 155, határozati 152, 3 többség.

A jogos keseredés zúgott föl a szavazás ez eredményénél.

A képviselők kufárkodtak, és játszották ki rútol a nemzet közérzetét. Jogos volt a fölháborodás, mert ama 3 többség csak úgy keríthetett meg, hogy mint *Kálóczy Lajos*, a ki egyre nyilatkozatának adta ki magát Telekynél, föliiraatra szavazott; így szavaztak még a határozatiak közül többen.

Es még ez átpártolt renegátokkal is csak azért szerezhettek a felíratnak többséget, mert többen, mint *Grabarics Ernő* és Pestmegyéből *Zlinszky György* eltávoztak, és *Zsarnay Imre* jelenvolt, de kijelentette, hogy nem szavaz.

A nemzeti elerkölcstelenedés magvait hintették el az átpártoltak és elmaradtak. És jogos a nemzetnek méltó fölháborodása a határozati párt vezére vagy vezéreire, a kik e bűnös játékot átjátszották.

A működők e részbeni gonoszságát is az idő fogja kideríteni. De hogy mi mindenhez kellett folyamodniok, tanúsítja az is, hogy *Almássy Pál* az 1849-ki alelnök, *Kállay Ödönt*, mint ezt nekem Ödön maga elbeszélte, azzal kívánta rábeszélgni, hogy föliiraatra szavazzon, vagy legalább ne szavazzon, mivel, mint állítá: «*Kossuth is a föliiraatnak kíván többséget.*» De Kállay ezt lehetetlennek nyilatkoztatván, a kísértést mint nemzetárulást visszautasította.

Mit nem követtek el a többség megteremtése végett?

Deák Ferencz indulatoskodása. 1861 jun. 12.

A részletes vitatkozás legérdekesb napja volt az, melyben a *trónráltozási* kérdésre *Deák* szerkezetét megváltoztatni, s helyébe ezt tétetni indítványozta *Várady Gábor* (*Kállay Ödön* nem vállalván azt el) u. m.: «kijelentjük, miként országgyűlésünknek az 1848:

V. t. ez. értelmében teljes kiegészítése, s az ezen évi III. t. ez. által kijelölt közegek helyreállítása előtt, azon okiratok megbíralásába nem bocsátkozhatunk, és a trónváltás kérdése iránt nem nyilatkozhatunk.»

A támadás meglepte a főirat híveit, Deák soha sem észlelt erélyvel védte állását, mondván, hogy a főirat most már a házé, kiszakítani ama pontot, annyi volna, mint a ház határozatát fölforgatni stb.

Ám de tévesztette Deák, hogy a főirat a háznak becsempészett határozata volt, s ellenkezett az nemcsak a nemzetnek érzületével, de e ház többsége nézetével is. Névszerinti szavazással Deák szerkesztését elfogadta 120, elvetette 134, tehát 14 többség.

E számarány volt a leghívebb kifejezése a főirati és határozati pártok közötti különbségnek. *Június 5-ikét* is így kell mérlegelni.

Elnök jelenté, hogy most szavazásra fog tétetni *Várady* indítványa, ha az el nem fogadtatnék, gr. *Teleki Gyula* módosítása.

Deák azon kérdésére, «mi áll azokra, a kik egyikre sem kívánnak szavazni: azok kimenjenek?» midőn elnök megjegyezte, hogy nem tud egyebet, a naplóban az van, nyilvánítá *Deák*: «Épen ezt akarom tudni», továbbá az is: «*Deák* Ferencz s utána igen számos képviselő eltávozik.» (Zaj, halljuk az elnököt, helyre) stb.

Állíthatom, s állítom, az elnöki kijelentés után azt is mondotta *Deák*: «*akkor hát nekünk itt nincs helyünk, menjünk ki!*» és neki indultak tömegesen kimenni.

Láttam, Eötvös József b. iparkodott feleiket visszatartani, s maradtak is többen. Ez által mentette meg pártjoknak tisztességes megjelenését. Mely, ha *Deák* indulatos fölhívása követtetek, egyhamar nem történhetett volna.

Várady indítványa elfogadtatott.

Tisza alkalmazkodnék 1861 jnn. 14.

Tisza Kálmán kedvezni kívánván az udvarnak és Deáknak; ajánlotta, hagyassák ki a 12-én elfogadott *Várady-féléből* e tétel «*a trónváltoztatás kérdése iránt nem nyilatkozhatunk*». Mihez *Várady* is sietett járulni. Gazda nélkül számoltak. Mi is, de zajosan ellenezte a ház is. *Deák* jóvá tehette tegnapi indulatoskodását, kijelentvén «a ki a házat nem akarja compromittálni, hogy a mit tegnap határozott, azt ma megváltoztatja, az e változtatást nem kívánhatja». Kellott ez Tiszának és *Várady*nak?

Végső fölírat 1861 aug. 8.

A fölírat, kellő cím hiánya miatt, visszaküldetett. Mi Pataynál tanácskoztunk, hogy szakíttassék meg a tanácskozás az alkotmány teljes helyreállításáig. Szerkesztésére senki sem vállalkozván, elhátároztuk, nem veszünk részt a tanácskozásban. Hunkár indítványára júl. 10-én Deák eredeti szövegezése szerint határozottat fölküldetni.

Július végén közöltetett a nemzet jogos kívánalmait megtagadott leirat. Deákot fölkerestem, s kinyilatkoztatta, erélyesen fogja követelni az alkotmány teljes helyreállítását, ha ez nem történék, az érintkezés megszakítását.

8-án olvasta föl javaslatát, melyben az ország jogos követelése mellett a méltányos áldozatkészség is kifejeztetik az osztrák tartományok iránt, és a *sanctio pragmatica* a főszereplő.

Egekig ragadtatott a nagy tömeg, én nem kértem ez utóbb jelzett tételekből; habár a fölírat két végbekezdését lelkemből helyeseltem.

Néhányan ismét a karzatról néztük a képviselőknek örömittas elégyültségét, a felírat egyhangúlag fogadtatott el.

Ide igtatom a felíratnak államférfiúhoz illő magasztos végét.

«Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk. Hitünkre bízta a nemzet annak hú megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. (Közhelyeslés.) Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságát, melyet őseitől öröklött. (Úgy van!) Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait. *Mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják* (óriási zajban kitörő közhelyeslés; viharos tetszés és éljenzés); *de miről a nemzet, félre a szenvedésektől, önként lemondott, annak viszszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.* Tűrni fog a nemzet, reményivé a szebb jövőndöt, s bízva ügyének igazságában».

Országgyűlés elosztatása. Óvás. 1861 aug. 22.

A 21-én tartott ülésben elnök jelenti, hogy a fölíratot átadta. *Bónis Sámuel* fölhívja a ház figyelmét, azon hírre, hogy a ház föl fog oszlatatni.

Deák Ferencz óhajtja, mind arra a mi eddig, mind a mi ezután fog törvénytelenül történni, óvásunkat jelentsük ki. Fogalmazva lévén ez, kéri a házat, hadd olvashassa föl. Fölolvastatván, fölkiáltások «elfogadjuk», zajos helyeslés.

Elnök: Az egyhangúlag elfogadott óvás a főrendiházzal közöltetik.

Aug. 22-én az ülésben jelenti elnök, tegnap esti órákban legmagasabb leirat juttatott kezeihez, melyben gr. Haller Ferencz az országgyűlés szétosztatására kir. biztosul neveztetett. Fölolvastatott.

Jelenti elnök, ma a reggeli órákban a főrendi elnökkel Budára fölhívatván, a föloszlató rendelet átadatott, kijelentvén a kir. biztos, hogy ha az országgyűlés föl nem oszlanék, neki meghagyatott, hogy azt katonai erőhatalommal is oszlassa föl (zúgás, halljuk); olvastott a rendelet, aláírva Ferencz József, gr. Forgách Antal, Rohonczy Ignác.

Bernáth Zsigmond szól föl (kit. én már 1832-ben mint az alkotmányos érzésű képviselők egyik leghetségesebb tagját ismertein meg), hogy el fogunk oszolni, mert kénytelenek vagyunk, de az óvást ünnepélyesen ígassuk jegyzőkönyvünkbe.

Deák Ferencz: Ragaszkodom az óváshoz, íttleg ellene nem szegülhetünk — (a képviselők viharos éljenzéssel fölállnak, s kiáltják elfogadjuk), az óvás vége a következő:

«Mi tehát kénytelenek vagyunk előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek, s a tizenkét évig fenállott absolut rendszer folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tettleg ellene nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekkép történnek, ünnepélyes óvást teszünk, s kijelentjük, hogy minden jogilag fenálló törvényeinkhez, és így az 1848. évben szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szoroson ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogjuk tekinteni».

Aug. 21-én sokan a képviselők közül a Deák által fölolvasott óvást nem tartottuk elégnek, s egy Európához is szóló nyilatkozatot kívántunk. Szerkeszteni is óhajtottuk azt, de elmaradt, mert értesültünk, hogy a határozati párt vezetői készítnek ilyet.

Aug. 22-én az elosztató leirat fölolvasása közben kívántuk tudni, meg van-e a nyilatkozat. László Imre barátomtól önmagától tudom, beszélt Simonyi L. képviselő társunkkal, ez értesítette, a nyilatkozat megvan, de nincs a ki aláírja. László Imre az elébe tett hosszabb

nyilatkozatot ekkor aláírta, s várta hogy be fog adatni. S nem adatott be.

Az elnök kimondja: «a ház az óvás elfogadását újból jegyzőkönyvbe igtatja»; s hazafias melegséggel búcsúzott el a képviselőktől.

A jegyzőkönyv hitelesített. A képviselők «éljen a haza» tartós fölkiáltással s búcsúzva hagyják el a termet.

László Imre barátom tudakolta, miért nem adatott be a nyilatkozat, az volt a védekezés «tanácsosbnak tartatott be nem adása».

Tanúság. «A mit magunk megtehetünk, ne bízzuk másra».

A teremből távozva, láttuk a föl és alá hordott ütegeket, miket hihetően a képviselők szelidítése végett mutogattak.

Barátinktól a nemsokára bekövetkezendő győzelem reményével váltunk meg.

Pártunk kísérlete Kossuthnak 1861.

Az az életerő, mely a nemzetben lüktetett, s az osztrákoknak azon elbizakodott konoksága, melylyel a nemzet képviselőinek alkotmányos békeajánlatát visszautasították, kísérletre ösztönzék pártunknak vérmesebb reményű s tettere kész tagjait. Tanácskoztunk.

Már a felirat és határozat közötti élet-halálharcz, és a közbe jött körülmények folytán, azt kellett tapasztalnunk, hogy azok, a kik vezették hazánkban a mozgalmakat, úgy intézték az ügyeket, hogy a legjobb alkalmak elszalasztatván, a nemzeti közérzület. mellőztették.

Nyilatkozat ellenére a határozatot követelték, s ezt is elejtették.

Még van idő, mondák barátink, figyelmeztesse egy nyilatkozatban a nemzetet Kossuth, hogy az út, melyen a határozati párt halad, a külön állami önállás elejtéséhez vezet, kövesse tehát azokat, a kik a tanácskozást megszakítóí, s minden más kiegyezést visszautasítani készek, mint a mely biztosítja Magyarországnak teljes külön állami függetlenségét.

Ohajtották, hogy mivel lehetetlen az, hogy Kossuth s a menekültek az országban megbízottakkal ne érintkezzenek, pártunkkal pedig semmi sem közöltetett; s mivel az is lehetetlen, hogy be ne látná azt Kossuth, hogy az ellenzék ez irányzata az osztrákokkal való alkotmányos kiegyezés, s a mi pártunknak álláspontja a külön önálló államiság, tehát értesítsen minket a külföldi körülmények felől, s velünk lépjen egyenes összeköttetésbe.

Májusban fölvetve, június óta tanakodott már e felől pártunk,

melyben én hallgatagon vettem részt. Azon szerencsétlen találkozásomat, mi utoljára volt Kossuthnal, csakis két meghittebb barátimmal közöltem, mint nyilvánosságra nem hozandót, *László Imrével és Kállay Ödönnel*. S azok után, hogy ő az arisztokráciával és a monarchákkal kívánja Magyarország külön állami önállóságát kivinni, természetesen találtam azt, hogy a velünk, a pártunkkal való szövetekezést el nem fogadja.

Nagy ember ha botlik, igen nagyot botlik, de lángeszét nem botlásának kijavítására, hanem takarására, s ez által óhajtott céljának akaratlanul is megbuktatására szokta felhasználni.

Barátimnak megmondtam, hogy ezek felől hallgassunk, én mellette nem szólhatok, ellene nem szólok, mert óhajtanám, vajha csatlakoznám feltevésében, és ő fogadná el pártunkat s bízna meg a nemzet vezetésével.

Július 5. után érkezettnek látták barátink a végső időt; és később egyik reménykedő tagjokat megbízták Kossuthot felkeresni, hogy pártunkkal egyenes összeköttetésbe lépjen.

Bár teljesült volna reményük! Azonban az ügyek mentek ezentúl is, a mint mehetek az osztrákoknak nagyobb dicsőségére s az arisztokrata forradalmároknak nagyobb örömére. Szerencsétlen hazánknak nagyobb nyomorúságára.

Négy év a Schmerling-korszakban. 1865.

Az országgyűlés szét lett parancsolva. A megyék többnyire követték a képviselőház óvásában kifejezettek. A tisztviselők letették tiszteiket; nem kívánván az adókat beszedni, az ujonczokat kiállítani, a lendeleteket foganatosítani.

Voltak a kiszemelt egyéneknek üldözései. Az adó katonai erővel hajtattott be. Több helyt rendelet szerint a lakszobákba kötözték be a lovas katonák lovaikat. Másutt a vagyonosabbaknak saját rendelkezésre szükséges szobáikban tivornyáztak.

Kitombolván magát a hatalom, tanácsosnak tartotta, hogy bizonyos alkotmányos czimek alatt a nemzet tagjai közül minél többeket megnyerjen, hogy elérhesse célját. Ez most már nem a birodalomba erőszakos beolvasztás volt. Csak meg akarta kedveltetni Magyarországgal, az osztrák hatalom védelmét, uralmát s annak parlamentjében! képviseltetését.

Főnökök helyett néhol főispánokat nevezett ki s a Bach-korszak

gyűlölt emberei helyett többféle alkotmányosságot hivalgó, befolyásos egyéneket kívánt megnyerni.

Tolnamegyében *Dőry Gábort* (bárót) ültették a főispáni székbe, a ki tisztviselőül és törvényszéki bírakul iparkodott megszerezni a szemükben az előtt súlyos bűnt elkövetett egyéneket is. Sikerült többeknek hivatalba vonása. Megszűnt a volt politikai nézet miatti üldözés. Az az előtti arisztokratia pusztulni kezdett, és sokan a munka és szorgalom általi életfentartáshoz nem értvén, vagy így nem is kívánván függetlenül élni, megéheztek, s megadták magukat.

A hol pedig tartotta magát az az előtti befolyásos megyei elem, vagy más vidékieket, de magyarokat, vagy a kevésbé tekintélyes megyeiket kellett hivatalnokaikul alkalmazni. Ezek is óvakodtak a volt Bach-korszakbeliek zsarolásától, s a népet iparkodtak megnyerni.

Dőry Gáborral magán-ügyeimben többször találkoztam. Szeretett politizálni. Igazolni kívánta, hogy ők is szeretik a hazát, óhajtják alkotmányos kormányzását, de míg vonakodik a nemzet azon módosításoktól, miket az Ausztriávali viszony követel, addig azt ön maga teszi lehetetlenné. Én pedig azt kívántam vele beláttatni, hogy ha szeretik hazájukat, ne követeljék jellemének, százados szokásainak megváltoztatását, de legyenek a nemzet történelmi vágyainak tolmácsai. Ne áldoztassék föl a nemzet idegen és osztrák érdekeknek, a fejedelmi ház ne alkotmányának módosulását követelje, de biztosítsa, védje és fejlessze azt; a magyar nemzet csak ekkor lesz nyugodt és elégült.

Ily ellentétes nézetek nem voltak összeegyeztethetők, de maga azon tény, hogy az osztrák háznak ily hűségese, hazánkban fő hivatalnok, ismét és ismét vitatkozott azon egyénnel, a ki felől tudta, hogy vágyain nem kevesebb, mint *«önálló, külön teljesen független Magyarország»*, azt tanúsította, miként belátja az osztrák hatalom azt, hogy Magyarország kibékítésére életszüksége van.

S gondoltam. «Csak nemzetem legyen kitaró, állhatatos, a németnek meg kell magát adni okvetetlen».

Meg kell jegyeznem, hogy 1861-ben volt képviselők pártunkból Pesten összejövetel, szükségesnek véltük egy lap kiadását, e programmal: *«Haladás a demokrácia ösvényén. A nemzeti történelmi jog megvédése, biztosítása. Az ország területi épségének csonkítatlan föntartása».*

1862 jan. 2-án meg is jelent a «Jövő» lap első száma, Kövér János tulajdonában és szerkesztése, jún. 15-től Mariássy Béla lapvezér-sége mellett.

A programot a következő volt képviselők írták alá: Batthyány István gr., Bobory Károly, Böszörményi László, Csernovits Péter, Gsanády Sándor, Domahidy Ferencz, Halász Boldizsár, Kállay (Dön, Kende Kanut, Konkoly-Thege Dénes, Kórics Gáspár, Kubinyi Ferencz, László Imre, Latinovich Vincze, Lopresti Árpád b., Madarász József, Mariássy Béla, Németh Albert, Pétery Károly, Szalay Sándor, Szilágyi Virgil, Szüllő György, Vay Mihály gr., Vályi János, Várady Gábor, Vidats János.

A legjobb igyekezet és feláldozás nem pótolhatták a nemzettestben föltünedező lehangoltságot. A volt középirtokosok elszegényülése és hihetlen megvagyonosodása azoknak, a kik mindenkor a hatalmat szolgálják, azt tanúsították, hogy a vagyoni romlással karöltve jár az erkölcsi romlás is.

Az egyének vesztették lelki erejüket, s mindinkább anyagi előnyt óhajtottak. Lapunkat, a «Jövőt» 1863 márczius 29-én meg kellett szüntetnünk.

Én e négy évnek legnagyobb részét gazdálkodva, Somogyban töltöttem. Szórakozást *Kaposvárit* az ügy védkedő Kovachich Őszinte és *Jakobon* ismert vérem és barátim körében találtam. Itt az alkotmányos szabadsághoz hű régibb barátim és *Csipán Antal* az 1861-ik évi alispán, és öcscse *Csépán József*, Pál András és Madarász Lajossal elvitatkoztunk, most már ez utóbbiak megszűntek hallgatni a horvát kapcsolt részek felőli ágyú megdördülését, s vágyták a kiegyezhetést áldozatok árán is, s nem győzték csodálni hitem törhetlenségét, hogy a németnek, bármint erőszakoljon is, nincs jövődjéje.

Társadalmi úton Kovachich Őszinte a *kaposvári takarékpénztár* eszméjét pendítette meg. A kellő aláírások hirtelen jegyeztettek. Az ülések elnökévé az intézet megalkotásáig engem választottak meg. Az intézet létesítését Mérey főispán is hathatósan elősegítette.

A város s az egész somogy megyei közönség szerencséjére a társulat megalakult, s az anyagi javulásra nézve nagy lendületet adott.

De habár itt-ott anyagi javulás vagy szellemi emelkedés mutatkozott is, a lehangoltság s az erkölcsi romlásnak úgy, mint az anyagi pusztulásnak általános terjedését lehetlen volt észre nem venni.

Két év megtörte azokat a kisebb és középbirtokosokat, a kik a nemzeti érlükteéséknél mindenkor előljártak. Még másik két év s mindinkább meg lett törve reménye, kimerítve türelme azoknak, a kiket évtizedek nem ingathattak meg. S így a nép, a nemzet zöme megfosztatván természetszerű vezetőitől, csoda-e, hogy a lesben álló hatalom s ennek hű csatlósai elérkezettnek látták az időt a nemzet megpuhítására, alkotmányos szabadságához ragaszkodásának megtörésére.

S ott voltak e különben hű, de most már megtörték mögött leskelődve azok a magyartalan magyarok, a kik 1861-ben is azért álltak a nemzeti mozgalom élére, hogy csatáiban megbénítsák és céljában megdöntsék e mozgalmat. Azok most is ott vannak színel ellenkezve a hatalommal, tényleg azonban segítve azt.

S ott volt a conservatívek összes táborá, mely hazáját és nemzetét másként, mint az osztrák ház dicsőségében, az osztrákokkal minél szorosabb szövetségben, nem is képzelheti.

Mindezek kárörvendve hirdették, hogy megtört a nemzet forradalmi szelleme. Elérkezett a megalkuvás korszaka.

És 1865 hűsvétjá meghozta a nemzeti hanyatlás után a jogfeladásra való készségeet.

Az, a ki nagyértelmű és jeles híve volt a hazának, de jelleménél fogva önbizalmatlan lévén, azt vélte, hogy az ország is elvesztette önmagába való bizalmát, nem állhatván ellene körének, megszokott barátainak, a kik őrt álltak, nehogy kiragadtathassék ez önbizalmatlanságból, nehogy amaz egynémely magasztos eszme valóításának megnyerethessék, a mely fényes csillagként ragyogott még mint emlék politikai múltjából; ez a férfiú megsédült, reményvesztetté lett, s az Ézsau tál lencséjére vágyakozó testőrsereg, mely környezte, készen állott Magyarországot kiszolgáltatni azon szövetségnek, a mely századokon át, midőn azt meg is kötötték törvényeink, csak pusztulást és nyomort okozott.

Ez egykor tisztelt férfiúval is elfeledtették azt, a mit ő még csak négy évvel előbb a nemzet összeségének közhelyeslésével mondott a hatalomnak, és mondottak a képviselők, hogy: *«Ha túrni kell, túrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött.»*

Alig négy év, s íme kifogytak a türelemből, s készek voltak nemcsak meg nem menteni, de föl is adni azon alkotmányos szabadságot, melyet őseinktől öröklöttünk.

Nemzet elleni merénylet 1865.

Magyarországra s a magyar nemzet életére nézve sokáig visszaható országgyűlés vette kezdetét 1865. december 14-ikén Bernáth Zsigmond korelnöksége alatt. A képviselők csekély kivétellel Deák Ferencz 1861-iki feliratának alapján választották meg.

Én sok magasztos részét helyeseltem, de mintha sejtettem volna, hogy engedékenységre fog magyaráztatni, kijelentettem, hogy mindazt, a mi benne jó elfogadom, a mi kétes, félremagyarázható, meg-támadom.

Választókerületemben azok is, a kik rendesen a kormányt szokták támogatni, kijelentették, hogy megnyugosznak megválasztatásomban azon esetre, hacsak magánúton is nyilvánítom, hogy Deáknak volt feliratai alapján fogok működni.

Megtagadtam óhajításuk teljesítését. Kerestek is az utolsó perczig egyént, a kit valamelyes kilátással ellenem fölléptethessenek, de ez alkalommal nem találtak.

A kerület népe általános lelkesedéssel üdvözölt.

De tapasztaltuk, hogy a közönség azon részében, a mely tanultabb, az a hivatalra képes és kész tömeg az egész országban nagy változáson ment keresztül.

Az 1861-ben kifejezett nemzeti közérzület azt követelte volna, hogy az alkotmánynak teljes helyreállítása előtt a nemzet semmiféle egyezkedésbe nem bocsátkozik a hatalommal.

Nyílt titok volt, hogy ha ez a nemzet nagy zömének érzelme ma is; a hivatalra óhajtozók serege a nemzeti érzelm feladására vállalkozott.

A conservatívek átvették az ideiglenes kormányzást, *Majláth György* lett kormánynokká, *Semjey* a helytartótanács elnökévé, s megnyervén ők a magát részökre már Debreczenben kitüntetett *Bartcd Györgyöt*, a ki majd a képviselőházban *Apponyi* mellett vezér és támadó szónokuknak szemeltetett ki, tudtuk, hogy ők még a *Deák* által teendő engedményeket is keveselték; nyílt titok volt, hogy ők az alkotmányon nagy változásokat szándékolnak eszközölni.

Mi, a kik észleltük, hogy mi történik, de nem voltunk a titokba avatva, a kik azonban ismertük a népnek, a nemzet zömének még mindig az 1861-ikivel azonos érzelmeit, láttuk, hogy itt az arisztokratia bizonyos szerep eljárására vállalkozott. Arra tudniillik, hogy a hatalom részére kivihetetleneket is követeljen csak azért, hogy

azután a nemzetet az egyezkedők megnyugtathassák a teendő jogfeladások miatt, mondván: «íme, leszavaztuk a gonosz követelését,» s kimentsék 1861-hez következetlenségüket azzal, hogy a nemzet alkotmányos életének biztosításáért, lehetlen volt ez és ez áldozatokat meg nem hozni.»

Más elfogadható magyarázata magukviseletének nem lehetett, mert azt tudta mindenki, hogy csakis a nemzet jóhiszeműségének visszaélésével lehetend kiegyezniük, a nemzet ősi alkotmányos jogai fölládozásának árán.

Összehívott az ország gyűlése. A megyékbe főispánok nevezettek. Igen, de meg volt rendelve a főispánoknak, hogy a megyéknek az összehívandó bizottsági ülésben semmi egyébről, mint a választást illetőkről, rendelkezni ne engedjenek. S ha nem engednének e rendeletnek, a bizottsági ülést oszlassák fel.

Nagy nemzet elleni merénylet volt ez, s maga ez mutatja a különbséget, e tekintetben a megyei önrendelkezési jogot, miként tisztelték 1861-ben a *Vay Miklós* és *Szögyény-Marich László*-féle kormány, s miként a *Majláth* és *Sennyey*-féle 1865-ben.

S e nemzet elleni merénylethez elnézőleg is hozzá kellett járulni azoknak a fordulni, békülni kész demokratáknak is: mert azt igen jól tudták és tudhatták, hogy ha a törvényhatóságok újból akként alakulhatnak, nyilatkozhatnak, éleszthetik és tarthatják fenn a szellemet, miként 1861-ben teheték, az általok tervezett nemzeti jogföladás nem sikerül.

Fehérmegye bizottsági ülése 1865. okt. 5.

A nép most is ugyanazon hűséggel kívánta az alkotmányos szabadságérti küzdelmet, mint *1848 és 1861-ben*.

Az értelmiségnek, a hivatalra képesek nagy zöme, megfeledezett négy évvel ezelőtti érzelmeiről. Mily elszomorító úrszíneváltozás!

S itt nem a conservatív átváltozottakat értem, nem is azon ifjabb nemzedéket, a mely nem képes megmérni azon nagy veszteséget, a mit a megyék szabad vitatkozásainak meggátlása okoz; értem azokat, a kik már 1848 és azóta is verték melleiket, hogy ők kiállták már a vérkeresztiséget, ki fogják állni a tűzpróbát is. «*Őket egy éj, egy nap* — így fejezték ki magukat F. János, M. István, R. György, — *nem fogja kleknerékké* (hivatalhajhászokká) *tenni.*»

Fehérmegyében nem valami örvendetést tapasztaltam.

A megye főispánjává *Szögyényi Marich László* neveztetett ki. Régibb magas állása, kiváló észtehetsége, szép szónoklata s azon

magyar őszintességgel párosult kedves bánásmód, mely ritkán adott bárkinek oly mérvben, mint neki; e tulajdonai tisztán mutatták, hogy személyével nemcsak a megye igazgatásáról van szó, de arról is, hogy ez a megye a szándékolt kiegyezésnek megnyeressék.

E megyében azon szellem, mely 1348, 1849 és 1861-ben oly élénken és oly hatalmasan nyilatkozott, általános volt. E szellem megszelídítését kívánta tehát a kormány; s aggálylyal teltem el a megye tisztikara s a bizottságban lassan-lassan kifejlendő szellem iránt.

Azt tudtam, hogy e megye bizottságában csak akkor lesz veszve a nemzeti érzület, ha a szabadsághoz régebben szítottakat képes lesz a kormány a tisztikarba belépésre bírni s őket előbb-utóbb irányának biztosítani is.

Alispánokul ki lettek szemelve *Horváth László*, a kit én a régibb időben *Fiáth Ferencz* ellen kívántam, és *Kenessey Kálmán* az ifjabb nemzedékből. Ezek fölkeresvén biztosítottak afelől, hogy *ha ellenzem, hogy ők a haladó alkotmánypártiak foglalják el a hivatalokat, nem fogják elfogadni.*

De meggyőződtem, hogy a többiek, mint *Fekete János*, *Márkus István*, *Rozgonyi Iesték* a konczokat, nem ellenezhettem a megbízhatóbbaknak hivatalba lépésüket.

S midőn még *Eszaky Károly*, kiváló tehetségű mérnök, hajlandó volt főszolgabíróvá fölcsapni, be kellett látnom, hogy korcsosuló korszakban vagyunk.

Majdnem egyetlen támaszom a befolyásosabb egyének közül *Rosty Pista* lett, a ki egykor annyira ellenkezett velem.

A mi befolyásom még volt, azt arra használtam tehát föl, hogy kifejeztessem jegyzőkönyvileg: 1-ször, hogy az alkotmányos élet teljesen állíttassék vissza; 2-szor, hogy a megye mielőbb kívánja élvezni teljesen önkormányzati jogát.

Az előértekezleten elfogadva, bár a volt pecsovicsok küzdöttek ellene, okt. 5. az ülésben egyhangúlag elhatározottat.

Ghyczy Kálmán, 1865.

A képviselőknek választóikhoz tett nyilatkozataik közöltettek.

Leginkább megragadott engem az 1848-ban államtitkári, majd igazságügyminiszteri jelölt, 1861-ben képviselőházi elnök, *Ghyczy Kálmán*nak programja.

Annyira meghatott épen tőle, e mindent jól meggondoló, dús

tapasztalatai, tudománya, ítélőtehetsége, értelmi kitűnősége által hazaszerte becsült férfiútól, a haza alkotmányos szabadsága iránt nyilvánított hűség, megingathatlannak mutatkozott ragaszkodás, hogy október 23-ikán hozzá üdvözlő levelet intéztem.

A tőle kapott válaszban e következők is foglaltatnak.

«Kis-Igmánd, november 1. 1865. Kötelességemnek tartom jelen soraimmal megköszönni a baráti szíves nyilatkozatot, melylyel, nem tagadom, váratlanul megörvendezettél.

«Sok év óta figyelemmel kísérlek nyilvános életed pályáján. Tudom: hogy ha bár egyetértünk sok alapelvekben, én mégis az ezekből folyó következményeknek levonásában és létesítésében tégedet odáig, a meddig te menni hajlandó vagy, nem kísérhetlek, de arról meg vagyok és meg voltam folyvást győződve, hogy törekvéseidnek fő célja mindig hazánk és nemzetünk java, jóléte volt.

«Ez a cél az, melyet tiszta lélekkel mondhatom, minden más tekintetek mellőzésével, magam is szemeim előtt igyekszem tartani mindenkor. A kapocs, melyet a közös cél létesít, fenn fogja közöttünk, bizton hiszem, tartani mindig a közelben és távolban is a baráti szíves összeköttetést, mely *«hogyan egyesítse mindazokat, kik önzéstelenül keresik a hon javát, soha szükségesebb nem volt, mini most. Ghyczy Kálmán.»*

Nagy reményeket kötöttem Ghyczy nyilatkozatához, s ha azon túlóvakodást értettem is, a mi az alapelvek levonásában kiviláglik; s hogy nem kísérhet odáig, a meddig én menni hajlandó vagyok; mégis válaszában e része, hogy: *«az önzéstelenül hazájok javát keresőknek, ha volt valaha, úgy most legszükségesebb összetartaniok,»* azon hitre jogosított, hogy észleli a nemzet közérzetének meghamisítására célzott terveket, és hogy ezek ellen és a haza alkotmánya teljes visszaállításának kivívásában, reá mint tántoríthatlan hazafira számíthat nemzetünk.

Választhatásom 1865-ös kerületemben harmadszor, egyhangú volt.

Bodajki választás, ifj. Szögyényi László 1865.

Rosty Pistának kedve kerekedett, a bodajki kerületben, báró Miske ellen ifjú Szögyényi Lászlót fölléptetni s noha én őt nem ismertem, Rosty óhajtására néhány községbe elmentem, s több helyt igen szívesen fogadtak. De keletkezett megfélemlés az ellentáborban. Még Cziráky János gróf is proklamációzott, a mit nekem meg kellett czáfolnom.

Végre nem volt csoda, hogy Szögyény László kijelentvén azt, hogy ha megválasztanék, sem fogadja el, Rosty Pista barátom ellen szavaztatása mellett is, Miske báró választatott meg.

Érdekesnek tartok némieket Rostynak hozzám a választások után írt leveléből közölni.

«Deczember 1. 1865. Kedves barátom! A nép naponta tódul hozzám. Úgy el van keseredve, hogy nem győzöm őket csillapítani. Nem képelem, hogy ily választás helybehagyathassék.

«Városunkban tartott választás is aggaszt a jövőre nézve. Rossz jelnek tekintem azt, hogy városunkban egy párt, melyben e városnak úgyszólván erkölcsi szeme volt ellenünk, ily nagy pártot tudott gyűjteni. Minden reakzionárius had nem csak ott volt, hanem ott volt a tisztviselők, hivatalhajhászok, csempészek, uzoorások, hadtömege; egy szóval minden rossz elem együtt állt ellenünk.

«Csupán az erkölcsben tiszta és független földműveseknek köszönhetjük diadalunkat. Ha Splényiek és én föl nem állunk, itt is úgy mint Rodajkon az erkölcselenség küld követet.

«Az alkotmányos élet 16 évi szünetelése, nemzetünknek mind politikai, mind társadalmi életében nagy dúlásokat tett.

«Mi, az alkotmányos élet vén harcosai, kénytelenek vagyunk a harcot ott kezdeni ismét, a hol kezdtük ifjúságunkban.

«Abban az időben a közszellem és ifjúság velünk volt, de most nincs oly ifjúság, kire reményteljesen nézhetnénk, mint utódainkra a politikai harctéren.

«Nem ismételhetem neked azon nézetemet! hogy hazánk jövődje leginkább attól függ, hogy a megye és városi hatóságok terme, a politikai vitatkozásoknak minél előbb nyitassék meg.

«Itt nevelődtek a közélet emberei, ugyané termeknek kell előállítani a jövő embereit. Felelős kormány és szabad sajtó ezt egyedül nem pótolhatják.

«Municzipális élet nélkül nem volt, nem is lehet valódi szabadság.

«A «pipiske» poétát köszöntsd.

Igaz barátod

Rosty István.»

Országgyűlés 1865—1868.

A képviselők csekély kivétellel sorakoztak, a mint 1861-ben határozatiak vagy feliratiak voltak.

Az ellenzék a Tigris szállodában tartotta értekezleteit. Később a balközép a városház-téren. A Tigrisben vagy három értekezleten

megjelentem, hamar meggyőződtem a felől, hogy néha szavazhatunk együtt, de lényegben ők sem azok már, akik 1861-ben voltak.

Ellenükben megalakultunk mi, mint szélső baloldal. Voltunk úgy 20-an, ú. m.: László Imre, Almássy Sándor, Bobory Károly, Bőszörményi László, Csanády Sándor, Csiky Sándor, Deáky Lajos, Halász Boldizsár, Kállay Ödön, Márkus István, Papp Pál, Patay István, Vályi János, Vidacs János.

A balközép vezetéi voltak Ghyczy Kálmán és Tisza Kálmán. Értekezleteikre én nem, de barátink közül egy ideig többen eljártak, a míg utóbb megmondták nekik nyíltan, hogy a velők ellenkező nézetűeknek nincs helyök az ő pártértekezletükön.

Mi hol egyik, hol másik képviselő társunknál jöttünk össze.

Válaszfőirat 1865.

A vita megkezdett febr. 15-én, midőn *Bartal* legalább nyíltan kijelentette, hogy az 1723 nem elég.

Csatározása szélmalom harcza lón; később ön maga is megfutott.

Legnevezetesebb volt *Apponyi György* gróf nyilatkozatában az, hogy Deákot miért követi, mondván: «én is azon bölcs véleményhez csatlakozom, mely a *pragmatica sancti*óból folyó kötelezettségeinket a közös védelem eszméjére fekteti».

Ebből világosan kitűnik, hogy ez *csakis eszme*. Ez eszmét föl kellett találni *Deák Ferencz*nek azért, hogy kötelezettségeket mutasson most ki, miután 1861-ben hirdette, hogy azok nincsenek.

Eddigi összes törvényeink minden bármi adó- vagy ujoncz-ajánlatnál világosan kinyilatkoztatták, hogy azokat csakis ön jószántunkból, segélyként adjuk; és hogy azokból soha semmi kötelezettség ne következethessék.

A balközép már itt mint sem hús, sem hal vergőlődött. A feliratot, mint amelyből annak szerkesztőjétől eltérő véleményt olvastak ki, Ghyczy Kálmán s több szónokaik általánosságban elfogadták.

Közülünk a felirat átalakítására nézve ketten beszélünk. *Vályi János*, a ki kijelentette, hogy *át kell azt alakítunk, nem a «mi tanácsos» ingatag elve szerint, hanem az egyedül biztos «mi jogos» szilárd alapján*. Vályi barátunk felszólalásával megnyerte ragaszkodásunkat, s azon meggyőződésünkben erősített meg, hogy benne pártunk értelmes és jeles tagot nyert.

Én kifejezteni kívántam most is azt, a mit Deák Ferencz 1861-ben követelt, hogy míg törvényeink, az 1848 is, helyreállítva nincsenek,

az országgyűlés semmiféle törvényhozási tanácskozásiba nem becsátkozhatik.

A képviselők közül sokan, és igen szépen beszéltek, szóval mind alkotmány-mezben, tényleg eltérve számosan az 1861. elveitől.

Részletes tanácskozás alkalmával László Imre «a personal-unio», Böszörményi «a viszonyok közös érdekeltsege», Csanády «az adó és újonczozás» tárgyiban módosítványokat adtak be pártunkból, én az államadósság elvállalása ellen nyilatkoztam.

Febr. 24-én befejeztetvén a vita, szavazást kértem. Igen fontos lévén e tárgy, részletesen előadom, miként történt az?

Deák fölirata elleni szavazásunk 1866 febr. 24.

A tanácskozás befejezése után az elnök ajánlja a háznak, hogy az elfogadott válaszfeliratot küldöttség nyújtsa át.

Én, a mint észrevettem, hogy nem akarja föltenni kérdéstül a felirat elfogadását, följegyeztettem magamat, s kiléptem, hogy majd az elnök felé megyek, s onnan beszélek (a múzeum termében az elnöktől balra eső kis padok elsejében ültem).

Kállay Ödön visszatart és kérdi, mit akarok? «Szavazást kérek# mondám.

«Ne kérj» válaszolt ő, ha nem tűzi ki az elnök, mindenkor mondhatjuk azt, hogy mi ellene szavaztunk volna, s attilámnál megfogva, iparkodott lebeszélni és visszatartani.

Az elnök már-már befejezte előadását, a melynek folytán egy kis ideig magukban tanakodtak, hogy mit miként eszközjenek.

Ekkor kibontakoztam, és barátimhoz fordulva mondám, «engedjete meg, ti szavaztok a mint jónak látjátok, de én óhajtom kifejezni azt, hogy e feliratnak ellene szavazok».

És kimentem az elnöki székhez, és kértem a házat, hogy: «Miután nekem aggályaim voltak, melyek a módosítások elvetésével el nem enyészettek, nem veszi rossz néven a t. ház, hogy én ellenszavazatom bebizonyítására e tárgyat szavazás által kívánom eldöntetni.»

Borzasztó ellenzés követte. Bele-bele kiáltották: «nincs helye a szavazásnak».

Elnök föltette a kérdést «elfogadtatik-e a felirat?»

Rengeteg többség állt fel. Mi 20-an 30-an ülve maradtunk.

Az elnöknek ki kellett volna mondani a végzést, de az ellenpárttól, hogy kigúnyolhassák kisebbségünket, követelték az ellenpróbát. A követelés tartott néhány másodperczig.

Vannak gyöngébb idegzetűek, a kik a nagy többséggel szembe szállni nem szeretnek. Azt vettük tehát észre, hogy elvtársaink közül néhányan e zaj alatt kisompolyogtak, később, hogy többen ülve maradtak.

Az elnök kérdi ekkor, «kik nem fogadják el a feliratot?»

Ekkor álltunk föl heten, Én, László Imre, Kállay Ödön, Csanádj, Patay, Vályi és Vidacs.

A jobboldal gúnykaczajjal vegyített ah! ah! kiáltásokba tört ki, s az elnök kimondja végzésül, hogy «a többség a feliratot elfogadja».

Kállay Ödön tiltakozik minden ily demonstráció ellen, mihez Keglevich Béla gr. is csatlakozott, én pedig kijelentettem: «Köszönöm, hogy önök alkalmat adtak arra, hogy hazám állami függetlensége mellett nyíltan is szavazhattam akkor, a midőn az önök által elfogadott felirat ellen szavaztam».

Ez volt a febr. 24-iki szavazás története.

Vajha végzetessé ne váljék a hazára nézve a felirat elfogadása, melynek ellene szavazni, polgári kötelességemnek tartottam.

A válaszfelirati vita után felkerestem a bal közép vezéreit, Ghyczyt és Tiszát. Ki akartam tudni, hogy voltaképen hát mit akarnak ők. Tisza Kálmánt nem leltem honn s így vele tisztába sem jöttem. Ghyczy Kálmánt találtam, és ezután is többször föl-fölkerestem. A nézeteltérés köztünk minél tovább, annál kirívóbb lett.

Országgyűlés elnapolása 1866 jnn. 26.

A kiegyezkedők gúnykaczaja kitartásra ösztönzött bennünket, a márcz. 3-án leérkezett válasz is állásunknak adván igazat.

Mi a szélsőbal, mint párt jún. 11-én adtunk életjelt, az ínség ügye alkalmával. Kállay indítványozta az alkotmány teljes helyreállítását. Pártoltuk Bobory, Böszörményi, Csiky, Csanády, László Imre, Márkus, és én, először szólva hosszasan a szöszékről.

Jún. 26-án elnapoltatott az országgyűlés, Deák javaslata beigtatott a jegyzőkönyvbe. Tisza Kálmán is tett kijelentést, hivatkozván arra, hogy «a baloldal összes árnyalatai által fölkérve, nyilatkozott és tiltakozott».

Az lehet, hogy pártunk tagjai közül is fölkérték őt néhányan, de mi már ekkor mint párt rendszeren tanácskozáván, pártunk részéről a nyilatkozatra föl nem kéretett; s az a mit ő elnyögdécselt, a mi lelkületünket nem is fejezte ki.

Az országgyűlés szünetelése alatt. 1866. A háború kitört a fenhéjázó osztrák és a porosz közt.

Íme 1849 óta 17 év alatt a második nagy hadjárat, összecsapása az osztrák hatalomnak, más tekintélyes nagy hatalmakkal.

Vájjon a menekültek elkövettek-e mindent a nemzet felszabadulására nézve? Vájjon Magyarország polgári menekültjei közt volt-e egy Mazzini? vagy volt-e honvédéi közt csak parányi vér Garibaldiból? hogy a hazában teremve, a nemzet nevében követelje állami függetlenségét.

Vagy ismét monarchától várják künn, az arisztokrátiától várják benn, hogy az egyik emészsze föl a másikat?

A magyar nemzet nagy zöme örömmel üdvözlé a poroszok győzelmét.

Azonban azok, a kik magukra vállalták, hogy a nemzet sorsát intézik, vagy nem érezték szükségét, hogy éhre álljanak egy mozgalomnak, mely a nemzet állami függetlenségét követelje, vagy ügyetlenül intézték azt.

S elrepült ez alkalom is. Pozsonyig diadallal tört elő a porosz, kit az osztrákok egy reggelire fölfalhatni véltek. A nemzet ki volt szolgáltatva az osztrák dicsőség és nagyhatalmi állás biztosításának.

Magyarok és osztrákhöz szítók. 1866 dec. 1—6.

Az országgyűlés összehivatott nov. 19-re. Nemzetünk nagy szerencsétlenségére Deák Ferencz és pártja nem használta föl az osztrák fölfuvalkodásra mért csapást arra, hogy követelték volna alkotmányunk teljes helyreállítását.

Jól tudta Deák Ferencz és pártja is, hogy a hatalom az esetben ha győz, Magyarországot az osztrák birodalomba fogja keblezni. És ők játszották a nagylelkűt! S a megtört hatalomtól nem az ősök alkotmányának biztosítását követelték, hanem kiszolgáltatták neki e hazát; föladták az országnak, a nemzetnek véréről és pénzéről eddig soha fel nem adott, kizárólagos, egyedüli, minden idegen befolyástól ment, önálló intézkedési jogát.

Decz. 1. és 6. közt folyt a képviselők közt a nemzet életére kiható küzdelem. Deák óhajtotta, hogy küldessék ki választmány a közös viszonyok megállapítására. *Tisza Kálmán* kívánta, hogy a inig alkotmányunk teljesen helyreállítva nincs, nem működhetünk.

Deczember 6-án *Tisza* indítványára 107-en, ellenünk 227-en szavaztak. Meg lett törve az, a mit 1861-ben követelt a nemzet.

Deák önmaga járt elő a meghunyászkodás ösvényén. Önmaga rántotta sárba azon lelkesítést, melylyel 1861-ben a nemzetet őseitől öröklött alkotmánya mellett szenvedésre is buzdította.

Decz. 4-én nyilatkoztam én is e küzdelemben, nemzetünk törhetlen jogai mellett. Másfél óra felé jött rám a sor, kezdtem ostorozni a kormányt az összes ellenzéknek, utóbb kifejteni kötelességünket majdnem a háznak, pártkülönbség nélküli helyeslése közt. A kigyó-féle szerencsés hasonlattal pártolva Tisza javaslatát.

Lehetetlen volt nem tapasztalnom a hatást. Barátimon kívül midőn végeztem, a balközép vezeterei is üdvözöltek. Ghyczy, a kit én mint pártjok nagy mógolát szoktam üdvözölni, mondá: «No Józsi, te vagy a mi mógolunk». Tisza Kálmán is vágott egyet, mondván «nem vélte, hogy ennyi erőt rejtegessek magamban» stb. Deák pártbeli barátim megismerték, hogy ma levágtam őket.

Jele, hogy ez időben az alkotmány és szabadság iránti szeretetet nem ölte még ki az érdeknek fojtó levegője.

1867. év. A közösen érdeklő viszonyok.

A hatalom és a Deák-párt, a nemzet ősi alkotmánya megtörésének árán megegyeztek. Hitelt érdemlő egyének szerint, midőn a Deák-párt tagjai értesítettek a föltételek felől, fölháborodással utasítottatott vissza a kiegyezés a bevont hívek értekezletén. Deák kérte őket aludjanak rá egyet, gondolják meg. Ő semmi sem kíván lenni. Ha meglesz az egység, ők azok a kik miniszterek lesznek. De ha tanácsosabbnak vélik várakozni, ő nem ellenzi.

Aludtak rá egyet, s meggondolták magukat. Neki juhászodtak.

Február 18. Andrássy Gyula gr. miniszterelnökké nevezetvén, 28-án bemutatattak a miniszterek, a többi mind következett.

1867 gonosz év Magyarország történetében!

Márczius 2-án hiában küzdöttünk, ekkor a nemzetcsigázó adókat, 4-ikén az alkotmánysértő újonczozást szavazták meg; amabban mi 18-an 306 ellen, ez utóbbiban a balközépiekből is támogatóván, 57-en voltunk 256 ellen.

Szerencsétlen nemzet! idegen önkény, zsarnokság meg nem törhetett, de ön gyermekeid, véred és húsodon kívánván rágódni, életerőd megtöretett.

Márczius 20 kezdődött a nemzet bilincseinek kovácsolása a közösen érdeklő viszonyok megalkotásában. A Deák-párt önnemzetünkben bizalmát veszve, idegen erőbe vetette reménye horgonyát; feledve a példaszót «segíts magadon, isten is megsegít».

Barátim megbízásából javaslatunkat én terjesztettem be, melynek fő alapjai a következők.

Tekintve azt, hogy Magyarország s hozzá kapcsolt részei, és az

osztrák örökös tartományok között az egyetlen törvényes kapocs a fejedelem ugyanazonossága.

Tekintve azt, hogy az 1723-ki 1., 2., 3. törvénycikkekből, vagyis, úgy elnevezett sanctió pragmaticából, nemhogy az következzen, hogy Magyarország köteles az osztrák örökös tartományokat kül- és bellellenség ellen védelmezni, de sőt mind az 1741-ki legelső, mind a későbbi védelem eseteiben, törvénybe ígdtatván a nemzet azt, hogy a védelmet csak is Magyarország és királyi jogaiért és szabad ajánlatként teljesíti, és kikötvén azt is, hogy e szabad ajánlatokból utóbbra semmi kötelezettségi következtetés ne vonassék, a védelmi kötelezettség ellen mindenkor, és már eleve is tiltakozott.

Tekintve azt, hogy Magyarország véréről és vagyonáról jogosan más senki sem rendelkezhetik, mint törvényes országgyűlése, «határozza el a ház» a felmerült bizottsági többség munkálatának, mint a melynek elvei törvényeinkkel és alkotmányunkkal ellenkeznek, elutasítását.

És ha mégis a fenjelölt bizottság munkálata tanácskozásba vétetnék: alólírtak csak azért veendnek részt a tárgy megvitatásában, hogy a bizottság többsége munkálatának alkotmányunkat megrontó jellegét kimutatva, ellene szavazzanak.

Isten és világ, választóik és Magyarország előtt, úgy az utókornál, ez által igazolván azt, hogy a sok jelesek vérevel szerzett, s eddig szeplőtlenül megvédett független Magyarország állami életével, és az 1848-ki törvények rendelte alkotmányával, önállóságával ellenkező határozatoknak ellene nyilatkoznak. Beadja Madarász József m. k. Patay István m. k. Csanády Sándor, László Imre m. k. Boborv Károly, Vidats János, Szluha Benedek, Halász Boldizsár, Vályi János, Kállay Ödön, Csiky Sándor.

Az 1848—49-ki honvédek és menekültek érdekéken 1867.

Pártunk indítványom folytán két törvényjavaslatot tett le a ház asztalára. 1867 márczius 27-én, a menekültekre Vidats, a honvédekre Markos István terjesztvén azt be. Ez utóbbiban javasoltattak

1. az elhullottak özvegyei, s árvái illőleg adományoztassanak.
2. a megbénult, munkaképtelen honvédek illően nyugdíjaztassanak.
3. a munkaképes honvédek a honvédek közt vagy hivatalokba alkalmaztassanak.

Aláírtuk a beadott javaslatot Markos István, Kállay Ödön, László Imre, Patay, Csanády, Vidats, Vályi, Madarász, Csiky, Halász

Bódi, Bobory, Peley Lajos, Baranyi Ágoston, Szluha Benedek, Pap Pál, Almásy Sándor.

A menekültekre kívántuk: a nemzet biztosítja haza térésüket, elfoglalt vagyonaik időközi javadalmaikkal vissza adatnak.

Jogföladás tényei 1867.

A meredeokről gurultak a lejtő felé. *Áprilban* bizottság küldetett ki a horvátokat fehér lappal megkínálni. Barátinkkal távol maradtunk e nemzeti bűn elkövetésétől; tudván a történelemből, hogy ők mindenkor a hatalmat szolgálják ellenünk.

Májusban az 1848 becses vívmányai a nádorság, a nemzetőrség-felfüggesztettek. A minisztériumnak nemzeti befolyás biztosítása röltetett.

Május 29-én 209 szóval elfogadván a ház 89-ünk ellen a közös viszonyokról szóló törvényjavaslatát, ezáltal a nemzettől elvonattak a legfenségesebb jogok.

Határozat a koronázás elhalasztása iránt.

Június 4-re ki lett tűzve a koronázás tárgyalása. Elvbarátim határozottabb indítványomat mellőzván, *Böszörményi* javaslatát fogadták el, melyet tizennégyen aláírva tettünk le a ház asztalára. Böszörményi a vitára meg nem jelenvén, nekem kellett indokolnom e javaslatot.

«Miután törvényeink szerint a koronázás oly cselekvény, mely az ország és fejedelem közt tetteleg élő alkotmány biztosítása végett kötött és a hitlevélben kifejezést nyert szerződést ünnepélyesen megpecsétli;

miután, az 1790/1: X. és XII. és az 1848-iki törvények ellenére, se az ország területi épsége, se önálló független alkotmánya nagy részben mindeddig helyre nem állíttatott; stb. stb.

annálfogva a képviselőház, a jelen és utókor iránti kötelességtől áthatva, határozatilag kimondja, *hogy a koronázás*, az ország alkotmánya és törvényeinek, különösen az 1848-iki törvényeknek, a jogfolytonosság kívánata szerint leendő teljes és tetteleges helyreállításáig, törvényesen meg nem történhetik». Beadja *Böszörményi László*.

(Fölkiáltások: Kik vannak aláírva?)

Madarász József, Csanády Sándor, Halász Boldizsár, Markos István, Gsiky Sándor, Vályi János, Kállay Ödön, Patay István, Vidats János, Oláh Miklós, Deáky Lajos, Bobory Károly, Almásy S.

1867 június 8. megtörtént a koronázás.

Rohamos visszaesés 1867 június 8 után.

A nemzet minden kívánatai teljesültek, így ábrándozott Andrassy Gyula gróf, melynek jelzésül, a budai várfokon lengett a fekete-sárga zászló.

A honvédeknek országos segítyezését kívántuk, elutasított.

De voltak s következtek a vasutakkali üzérkedések.

Böszörményinek pedig novemberben sajtóügyben kiadatása.

S hogy a nemzet kívánalmi teljesítéséből semmi se hiányoz-zék, az osztrák államadósságnak elvállalása, december 14-ikén kezdetvén meg az e feletti tanácskozás. Egyedül adtam be ellen-javaslatomat, melynek veleje volt ez: «átalános népszavazás ren-deltessék, vájjon mások adósságából vállal-e el Magyarország, és mennyit? vagy azon föltétel alatt, hogy országunk függetlensége, állami élete biztosítható, egyszer mindenkorra segíti-e Magyar-ország népe szabad ajánlatként az örökös tartományok népeit».

Decz. 15-én 110 ellen 229 képviselő elfogadta az adósságot.

Még akkor is szomorú volna, ha csak azok a kerületek választói tartoznának ezt fizetni, melyeknek képviselői megszavazták. Mert kigázolhatlan nyomorúságba rántottak az országot.

Mohács 1526, Pozsony 1723, Budapest 1867. mind megannyi labancz győzelem, a magyar nemzeti önállóság és állami független-ség ellen. Igaza volt a költőnek:

«Romlásnak indult, hajdan erős magyar!
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait? nyomorult hazánkon.

Kossuthra gondoltam 1867 decz. 15.

Kábító gyorsasággal rohant e nemzet a lejtőn lefelé. Kossuthnak Deák Ferenczhez írt intése is nyomtalanul hangzott el. -

Ám a nemzet még romlatlanul ragaszkodott a meg nem hamisít-tott alkotmányos szabadsághoz. Úgy voltam meggyőződve, hogy ha valami rendkívüli hatalom e nemzetben az önérzetet fölrázná, ez hatalmas többséget teremtené. Ha ez nem történék, s a hatalom időt nyer a nemzet megfélemezésére külesemények nélkül Magyar-ország jólétre nem számíthat.

Kossuth Lajosra gondoltam. Őt a nemzet nagy zöme mint a nemzeti fölbredés apostolát üdvözli. Ha ő haza jőne, egyelőre csak mint látogató is, s e hazában maradna a megnyitandó ország-

gyűlésig, úgy voltam meggyőződve, hogy többséget nyerünk mi, az ország függetlenségének hívei.

El-el gondolkoztam, «elmenjek-e?» hogy fölhívjam a haza jöve-
telre. A mik köztünk 1846, 1849. és 1859-ben történtek, egymással
nem rokonszenveztünk. Aggódtam hogy őt megnyerni nem leszek
képes. Legyőzte [ez aggságot a kötelesség-érzet «meg kell ki-
sérteni».

Elhatároztam, kimegyek Turinba. Karácsonra szándokolt e ter-
vetem a nagy hózivatark a jövő évre halasztatták.

Kossuth Lajosnál Turinban 1868 január 21. 23.

Január 18-ikán indultam, nagy hidegben és 20-ikán délután jó-
kor érkeztem Turinba.

Vidatstól értesülvén mind Kossuthnak, mind Ihásznak lakásai
felől, felakartam használni az időt és azonnal siettem Ihászhoz.
Nem leltem hon, tudatván vele azt, hogy holnap ismét felkere-
sem, Kossuth szállására mentem. Itt sem voltam szerencsésebb!
Nem is lakott a megjelölt házban, de még csak képesek sem voltak
lakását megmondani.

Így e nap hátralevő részét Turin szép szabatos utcáinak, s pár
gyönyörű kilátás megismerésére fordítottam.

Január 21 esti 10 után. Kossuthal találkozásomat és beszél-
getésünk főbb részét kívánom megírni, midőn azokra még jól em-
lékezem.

Délelőtt 11 -kor *Ihász Danihoz* mentem s ismét nem leltem hon.
No ezek mennykő gyerekek! gondolám. Magyarországból ide fára-
dunk, tudják megérkezésünk napját; mert Kossuthhoz távirtam;
és még másnap délelőtt sem találhatom hon azt, a ki jövelelem
céljához elvezessen. Fölötte elkedvetlenített de meg kellett nyu-
godnom Ihász ígéréteben, hogy délutáni 2 órakor felkeres és elve-
zet Kossuthhoz. — Fél napot el kellett veszítnem.

Ihász a jelzett időben nálam volt, és mentünk. Kossuthhoz érke-
vén, mivel még Ferencz fiával ebédeltek, egy csinos nagy teremben
foglaltunk helyet. Beizentetvén Ihász megérkezésünket, várakozásra
kérettünk.

Ihász Danin vettem észre, meg volt lepetve, én nem különben,
mert hát megvallva az igazat, azt hittem, hogy Kossuth belli ben-
nünket hozzájuk s addig is míg végzik az ebédet, együtt beszélget-
hetünk. S hogy Ihásznak is ilyes valami lehetett agyában, onnan

gondolom, mert úgy 5 percznyi időzésünk után fogta magát és bement.

Pár Perez alatt kijött s csak annyit mondott, mindjárt végzen-denek. De én komorságából kivettem, hogy ő sem érti, miért ily szívességgel viszonzza Kossuth azt, hogy én egyedül a vele való találkozás miatt utaztam ily messzire és ily hidegben.

Igy telt el még vagy tíz Perez, mi alatt én a terem rendezését néztem át. Ihász barátunk pedig ez idő alatt megismertetett Kossuth háztartásával.

Végre kinyílik az ebédlő terem ajtaja, én a legnagyobb szívély-lyel megyek Kossuth elébe, nyújtom jobbomat; s ő Kossuth e sza-vakkal fogadott *«Isten hozta önt»*.

Arczomon éreztem a pírt ez udvarias de barátságatlan fogadta-tásra. Azonban észrevénem, hogy hányat ütött az óra, válaszoltam *«Kívántam önnel személyesen találkozni»*.

S mintha még egymást közelebről soha nem ismertük volna, Ferencz fijának bemutatása után, fesztelenül társalogtunk minden-ről, a mi 'a hazát érdeklí, a módokról a melyek által hazánkknak állami önállását vissza lehetne szerezni, hosszan késő éjjelig.

Én e módok közt a leghathatósabbnak hittem s adtam elő azt hogy:

«jőjön haza az országgyűlés vége előtt; Deák Ferencz az angol királynő vendéglőben van; szálljon ő is oda. Maradjon ott a vá-lasztások alatt. Hadd vándoroljanak azok, a kik a közös ügy hívei, Deák Ferenczhez, de vándorolhassanak az állami függetlenség hívei hozzá. Én hiszem, mienk lesz a többség. Ha csatlakoznám, a választások után azonnal visszatérhet. Ha miként hiszem, többségünk lenne, várja meg, vájjon valóság-e az alkotmányos élet? vagy csak addig türetek az, a míg a többség a hatalom akarátát érvényesíti».

Kértem fontolja meg, s fogadja el e módot; most még nagy az erő a nemzet testében, még a nemzet erkölcsi nincsenek meg-mérgezve! jőjön haza! S megfogja látni, hogy győzni fog a nem-zeti függetlenség zászlója.

Kossuth kételyét fejezte ki nyilvánított hitem iránt. Nem ígérke-zett, de meg sem tagadta azt. Elismerte, hogy ha igen szomorú viszony volna is nemzet és fejedelem közt az, ha a nemzet azon biztos tudatra ébredne fel, hogy az alkotmányos élet csak addig türetek, a míg a fejedelem akarata érvényesítetik általa, mégis nyeremény volna az a nemzetre bizonyos tekintetben; abban tud-

niillik, hogy magokat előadható körülmények közt, szemfényvesztéssel nem altathatnék többé el a nemzetet. 10 után váltunk el egymástól.

Január 23 esti 10 után. — Kossuthtól és Ihásztól elbúcsúztam, holnap visszaindulok.

Két napon át ebéden és vacsorán is, igen kevés időt véve ki, a midőn Ihászsal Turin nevezetességeit néztük meg, folyton Kossuthnál voltunk, s mindég hazánkat érdeklő ügyekkel foglalkoztunk; Ihász és Kossuth fia Feri igen ritkán s keveset jegyeztek meg itt, vagy ott, mi pedig kitártuk óhajtásainkat, nézeteinket.

Beszélgetésünk tárgya volt a magyar hadsereg és száma is.

A hadsereg mikénti összeállítására nézve azon bennem már Amerikában létem alatt edzett véleményemet adtam elő, hogy én a katonádiságot tartom az államok és nemzetek rákfenéjének, tehát az általános katonakötelezettséget is. Óhajtom, hogy a gyermekek és fiatalok otthon tanodájokban közsegekben a haza védelmére oktattassanak, a téli időszakokban. A rendes hadsereg azonban, ez is csak a legszükségesebb számban, önkénytesekből alakíttassák, a kik az állam által vétessenek fel, és jól díjaztassanak.

Midőn ezt első napon előhoztam, s jó ideig meghánytuk vetettük, Kossuth óhajtotta, hogy aludjunk egyet rá, s ismét vitassuk meg más napon.

Úgyis történt. S midőn ekkor ismételtem okaimat, hogy az általános védkötelezettség mellett a nagy vagyonunk nincsenek kellő arányban terhelve, mert fiaik rendszeren tisztékké képezvék; a gyermektelen vagyonosok pedig, s a roppant jövedelemmel rendelkező egy némely vallásbeli papság semmivel sem járulnak e teherhez. Hogy ezen igazságtalanságok csak úgy szüntethetők meg, ha mindenki, tehát ezek is birtokaránylag járulnak az önkénytesek félfogadásához is. Hogy majd ha a nagy vagyon, birtok és nagy tőke fognak köteleztetni; reménylhetjük csak, hogy ők is ellenezni fogják azt a száz, meg száz ezer katona tartását. Tehát ez lenne az első lépés arra, hogy megtöretethnék a fegyveres béke. Hosszabb eszmecsere és vitatkozás után, az eszmét mint helyest, Kossuth is elfogadta, nyilvánította azt is, hogy a kellő hadi keret mellett békében jót állna, hazánk nem igényelne 40 ezer rendes hadseregű létszámnál többet.

Beszélgetésünk tárgya volt a megyei és városi törvényhatóságok önkormányzati teljes jogaiknak visszaállítása, fentartása. S ezt

Kossuth a népképviselőt alapján kivihetőnek, s a miniszteri felelősséggel összeegyeztethetőnek vallotta. — Sőt a miniszteri felelősség csakis ekkor válnék valósággá, mert különben a minisztert saját pártja cserben nem hagyván, a felelősség mindenkor csakis személyvesztés lenne; de fenn állván a telj körű törvényhatóság, nem intézkednék a miniszter a nemzeti közérzület, a közszabadság ellenére. És ha mégis intézkednék, a képviselők százszor gondolnák meg, hogy ne-e inkább hagyják esni a nemzet által elítélt minisztert, hogysem a közérzülettel jöjjenek ellenkezésbe.

Beszélgetésünk tárgya volt, hogy az állam van a polgárokért és nem a polgárok az államért, illetőleg az állam hatalmasainak érdekeiért. A nemzet soha se törekedjék arra, hogy a hatalmat újabb és újabb jogokkal bízva meg. Önámítás, lelketlen hitegetés az, hogy minél több jogait át ruházzák a polgárok az államra, ezáltal önmagukat biztosítják. A hatalomnak úgylis természetében van a túlterjeszkedés, túlcsap az úgylis az őt rendesen megillető körén.

A nemzetnek magát kell biztosítania a hatalom túlkapásai ellen. Meg kell maradni a nemzet azon elvitázhatlan jogánál, hogy a mit a nemzet világosan át nem adott a hatalomnak, mind az a nemzetnek van fentartva.

Beszélgetésünk tárgya volt a «hirhedt Dunai confederatio is». Ezt állami önállóságunkkal, független nemzeti életünkkel ellenkezőnek, ezekkel meg nem egyeztethetőnek ismertük fel. Teljesen meg volt Kossuth a felől győződve, hogy Magyarország mind területi nagyságára, mind lakosságának számára nézve s vitézségére, mint önáltó független állam és nemzet van hivatva arra, hogy keleten a nyugot-európai műveltség előőrseként működjék.

Hivatva van arra, hogy egyrészt a német birodalommal, másrészt az egységes Olaszországgal jó szomszédi, barátságos, ha kell szövetséges viszonyban is fejlessze nemzeti életét. A francia nemzettel pedig, mely hivatva van arra, hogy az európai népek felszabadításának zászlóvivője legyen, rokonszenvezen.

Beszélgetésünk másod és harmadnapon is megvitattott tárgya volt azis, a mit én annyira óhajtottam, «hazajövele».

Másodnapon sem igen jutottam tovább, néha ellenezte, néha kitért előle. De lehetetlen volt nem küzdenie önmagával is.

Harmadnapon legmelegebben, s már-már távozandó lévén, legéletbevagóbban kértem rá, hiszen csak vendégül óhajtam megnyerni. Végre azt nyilvánítja hogy:

Azt, hogy ő Magyarországra jöhetne, mindenesetre egy oly mozgalomnak kellene megelőzni, a melyben a nemzet nyilatkoznék, hogy neki az 1867-iki kiegyezés nem kell.

S mikben kellene e nyilatkozatnak kitűnni? kérdém én. «*Népgyűlésekben és kérvényekben*» válaszold ő.

És minő számmal kellene legkevesebb azon kérvényeknek lenni. Ezt is óhajtottam tudni.

«*30, 40, de nevezetes számmal aláírt kérvényeknek*» mondó Kossuth. Reményemet fejeztem ki, hogy ily kérvényekben nem lesz hiány kivált ha hon levő barátim is támogatni fognak.

Egyéneket illetőleg, többek felől elmondta véleményét Kossuth, és kérdezte az én véleményemet is. — Sz. Virgilt illetőleg azt is kérdezte vajjon megbízom e teljesen, hogy az állami függetlenségnek hive és mit vélek tehetsége felől. Mire én nyilvánítottam, hogy igen sokan megváltoztak olyanok is a kiket évtizedeken át pártunk tagjaivá ismertünk. Sz.. t én csak néhány év óta ismerem, így megbízhatósága iránt semmit sem szólhatok. A mi tehetségeit illeti, azt tudom, hogy erélyes, s pártunkban őt, mint tehetséges egyént ismerjük. Mire Kossuth is kijelentette, hogy ügyességét és tehetségét megbízatásaiban tanúsította.

Két ekkor hazánkban legfontosabb szerepet játszott egyénről, jelesen L. . . M.-ről és A. . . Gy.-ről hihetően mások által is ismert nevezetesebb esetet mondott el Kossuth nekem is.

Az egyik eset volt ez. 1865 előtt a Magyarországon szervezett elégületlenek személyesen kívántak egy küldöttjük által értekezni, a menekültek által megbízandó egyénnel; oly ügyekben, a miket sem levelek, sem mások mint a főfő intézők által megállapítani nem volt tanácsos. Az összejövetelet Fr.. városában, ez és ez — — — bizonyos házban, ez és e napon, ez és ez órájára tűzték ki. Értesítettek a menekültek a felől is, hogy a ki a megjelölt háznak, megjelölt szobájában levő, általánosan ismert s megnevezett *órája alatt* fog ülni, a mondott napnak mondott órájában, *az lesz az ő teljhatalmú forradalmi küldöttjük.*

A menekültek gróf Teleky Lászlót bízták meg és küldötték el telj hatalommal. S elképzelhetni a meglepetést midőn a menekültek a felől értesültek Teleky által, hogy az országban szervezett forradalom teljhatalmú megbízottja L... M.. volt.

A másik eset ez: ... Gy... egyszer hozzám jött, s kért, hogy mint főnöke egyezzem bele, hogy haza menjen Magyarországra.

Ahhoz az én beleegyezésemre nincs szükséged, válaszolá Kossuth, te ott nagyra menedsz, jogom sincs visszatartóztatni.

A... Gy... szabadkozott, hogy ő nem saját de a haza köz érdekei miatt kíván, és Kossuth világos engedélyével haza menni.

Én pedig ismétellem, hogy ez mind szép ábránd, a valóság az lesz, hogy haza mégysz, és te ott miniszterelnök fogsz lenni.

A... Gy... folyton biztosított, hogy ő nekie én főnöke vagyok, ezért kell haza meneteléhez beleegyezésem; ő egyedül a haza érdekeinek előmozdítása végett megy haza, és nincs is más kérése mint az, Ígérje meg Kossuth, hogy majd midőn az ország védelmi harczának kivívása végett ő is egy huszár ezredet állítand, őt ki-nevezendi azon ezred ezredesévé.

Haza menetelét nem gátolhattam, mondá Kossuth, hanem hát az emberek mégis hamar felejtenek.

Majdnem keserű bánatos érzés vett rajtunk erőt, hogy a kik nagyok lehetnének a nemzetek áldásai által, a fejedelmi kegymosolyok között miként törpülnek el.

És Kossuth nem tartóztathatta magát vissza azon aggodalmának nyilvánításától sem, hogy: Vájjon azok a kik most, és vájjon én is, a ki az 1867-iki kiegyezést törölni kívánom, vájjon nem adjuk-e meg mi is magunkat?

Hogy egyesek eleshetnek, s minél tovább tart a kiegyezés fog-nak is eleshetni többen, azt nem tagadhattam; de iparkodtam megnyugtanni, hogy mert a kiegyezés nem a nemzet leikéből és jelleméből, sőt mindezeknek ellenére erőszakoltatt a nemzetre, kishitű önbizalmatlan, s némi részben a nemzetet elárult vezetői által; a nemzet nagy zöme nem lesz hűtelen szabadságharczaihoz s küzdeni fog mindaddig, a míg kiküzdi állami önállóságát, függetlenségét.

Vajha így történjék! mondák rá Kossuth és társai.

Késő est volt, meleg szívéllyel búcsúztunk, s végső szavaim is kérés, figyelmeztetés voltak, hogy szánja rá magát a haza jövetelre úgy a mint óhajtottam. Még most ébren van, még most hatalmasan lüktet a nemzet lelkiismerete! még sokan élnek a szabadságharcz leghívebbjei! ne engedjünk időt a hatalomnak, hogy elal-tathassa azt, és hogy kidőljenek legjobbaink. — Távoztam.

Késő éjj van, midőn följegyezhettem főbb vonásaiban, de néhol Kossuthnak saját szavaival is, pár napi társalgásunkat.

A mily rosszul esett ide érkezésemkor, hogy oly sok időm múlt el a találkozásig, s hogy oly barátságtalanul fogadott; annyira elégtűlt vagyok most, midőn a legfőbb kérdésekben nézeteink ugyan azok; *s midőn a hazajövelekre nézve többé nemcsak idegenkedését nem, de inkább hajlandóságát véltem észre venni.* Vajha lelkesége, határozottsága és erélye miután a nemzet zöme őt bálványozza, kiküzdené a haza teljes függetlenségét!

Január 24. Indulásom előtt pár percczel a reggeli órákban. *Kossuth Ferencz* keresett fel, hogy édesapja s önévében is tőlem még egyszer elbúcsúzzék.

Igen hideg idők voltak, s én átfázván, félbetegem indultam vissza s betegségem 25-ikén Triesztben annyira fokozódott, hogy nagy aggodalmak közt utaztam egész 25-ikén.

Végre Pragerhofba értünk estfelé, lehetlen volt tovább mennem. Egész éjjel át többször kaptam s vettem be erősítőt, s a folytonos felügyelet megmentett az életnek, 26-ikán est előtt Pestre érkeztem.

1868. jan. 20. Kossuth által kiadott oklevél, a honvédelem viselésére.

Kossuth megkért, hogy bizonyos Hevduk Abrus úr részére vinném el magammal, s Pestről küldeném el Tokajba, az általa neki küldendő honvéd emlékérmét, s az e felől kiállított oklevelet. Örültem kívánatát teljesíthetni, által vettem azokat, mielőtt azonban elküldöttem volna, lemásoltam, s ide csatolom azt, a mely ekként szól:

Ez oklevél bizonyítványul szolgál, hogy Hevduk Ambrus volt tüzér tüzemester a magyar honvédseregben, részt vett az 1848—49-ki magyar függetlenségi harcban, annál fogva a honvéd emlékérem viselésére jogosítva van. Kelt Turinban, január hó 20. 1868.

Magyarország volt kormányzója:

Kossuth,
az olaszthoni magyar
segédsereg parancsnoka.

Kérvényezés a közös ügyek ellen. 1868.

Országgyűlési szünet lévén, barátimmal össze nem jöhethetvén, fogalmaztam a kérvényt febr. elején, melynek veleje volt az 1867-es közöstyű eltörlése, s az ország állami teljes életének, függetlenségének visszaállítása. 22-én kinyomatván azt a «Népzászlójá»-ban, s külön; és ismert elvtársakhoz küldve, fölhívtam a nemzetet a kérvényezésre.

Márczius 10 tői junius 3-ikáig 121 kérvény jutott hozzám, a következő községekből:

A hozzám beadás végett érkezett kérvények:

Szalk-Szent-Márton, aláírva 510, beküldte a bíró. Békés városa, bek. Szabados Sándor. Orosháza, aláírva 2697, bek. Györy és Paraszka János. Maja, bek. ifj. Nagy Mihály. Magyar Bánhegyes, bek. Kuscher, Barta József. Nagy-Vázson, bek. Hoffmann János bíró. Gyopárhalmi szőlőhegy, bek. ör. Kéri István. Gyoma, bek. B. Marjai József. Tiszakürt, bek. Tahon Sándor. Kádárta, bek. Baráth Károly. Nagy-Dém, bek. Gsepregi Ferencz. Lovász-Patona, bek. Rajtsányi János. Bana, bek. Tóth András. Kis-Kún-Szabadszállás, bek. Fazekas László. Kis-Kún-Fülöpszállás, bek. S. Péteri Pál. Márkod, bek. Csont József bíró. Békés-Szent-András, bek. ör. Deák Ferencz. Rác-Álmás, bek. Paczona Vilmos. Gsákvár, beküldte Mészáros István, Tolonics. Bodmér, bek. Eörsi Nagy Károly, Csabdi, bek. Pózner Elek. Felcsúth Ó-Barok, bek. Szöllősy István. Mány, bek. Szabó István bíró. Csősz, bek. Puskás Imre. Gzece, bek. Wolf József, Horváth János. Sár-Egres, bek. Kótai Ferencz. Igar, bek. Báli János. Rét-Szilas és Sár-Szt-Miklós, bek. Huszár György. Kálóz, bek. Szerbliczky Antal. Sár-Bogárd-Tinód, bek. Német Antal bíró. Sár-Keresztur, bek. Pór Bertalan ref. lelkész. Hajdú-Szoboszló, bek. Sente, Szalay. Gárdon, bek. Matyók Zsigmond. *Mező-Berény*, bek. Blahó, Koppányi József. *Iluna-Pataj*, *Szabad-Sz.-Tornya*, bek. Kvanka János. Aba, bek. Gál Lajos ref. lelkész. Soponya, bek. Szabadi István. Tác, bek. Szabó Dávid. Bicske, bek. Janny Fér. r. k. segéd lelkész. Kisharsány, bek. Horváth Mih. ref. tanító. Páltelek, bek. Bíró Vince. Zálkód-Kiskenyézló, bek. Horvát Ferencz főbíró. Érkeserü, bek. Kovrik Arthur plébános. Nagy József ref. lelkész. Tokaj vidéke, bek. Mezősy László. Bakony-Tamási, bek. Vági Mihály bíró. Szili, bek. Petrúk Pál jegyző. Tisza-Földvár, bek. Vári Szabó Sámuel ref. lelkész. Szárszó, bek. Tuba György. Csécse, bek. Kövér Zsigmond főbíró. Alap, bek. Salamon

Alajos bíró. Alocsúth, bek. Balogh Sándor, Szabó Mihály. Majdány, bek. Igaz András bíró. Bölske, aláírva 715, bek. Kegyes József. Rákos-Palota, bek. Bálint József. Tisza-Sas, bek. Ágoston Sámuel. Hatvan, bek. ör. Tóth János. Viszló és Csertő, bek. Szűcs Mihály ref. lelkész. Gölle, bek. ör. Bodó Antal. Kis-Ujszállás, aláírva 1160, bek. Janó Bálint, Karsay Lajos. Nagy-Kún-Karczag, aláírva 1861, bek. Sallai János. Keő, bek. ifj. Tóth József. Torda, bek. Bakos Ferencz. Kolta mind közbirtokosok, bek. Takó Károly előjáró, Milota, bek. Simon Péter főbíró. Szuhafő, bek. Dusza Pál. Magyar-Ittebe, bek. Bodnár József, Simon Péter. Csanád, bek. Kenyeres István. Szilas-Bolhás, bek. Szokolay József. Erdőhegy, bek. Soltész Lajos, Pálffy Ferencz. Ó-Kécske, bek. Nagy Ferencz. Szigetvár, bek. Kovácsi Soma. Büsü, bek. Sörös István. Leányfalu, bek. Kovács Imre bíró. Nádudvar, bek. Pálffy István. Derecske, bek. Szabó Dávid. Fúrta, bek. Vas János tanító. Mohács, bek. Nagy József ref. lelkész. Kölked, bek. Nagy Ignác. Babarcz, bek. Nagy Sándor lelkész. Balmazújváros, aláírva 555, bek. Pap Sámuel lelkész. Nagy-Szalonta, aláírva 636, bek. Csáky György, Ecsedy Lajos ügyvéd. Abony, aláírva 593, bek. Tóth István. Csajág (pecsét), bek. Szűcs András. Csicsó (pecsét), bek. Décsi Pál bíró. Sarkad, bek. Kis János. Asztély, bek. Balajti István tanító. Zámoly, bek. Pécsöly Sándor. Bőny, bek. Zeke József. Szent-Lőrincz, bek. Varga István. Jánd, bek. Kölcsey György. Fokszabadi, bek. Mérey Pál. Solt, bek. Kiss Bálint. Báránd, bek. Kiss Bálint bíró. Madarász, bek. Papp László bíró. Búd-Szent-Mihály, aláírva 530, bek. Kiss Mihály főbíró és Czeller István. Kapolcs, bek. Kútli László. Felső- és Alsó-Ürög Szeincze, bek. Kapkai Miklós. Nagy-Szokol, bek. Viszló József. Tamási, bek. ör. Beke János. Karád, bek. Komáromi János. Szabadka, aláírva 1800, bek. Fornai György honvédszázados. Buzaháza, bek. Jánosi Ferencz bíró. Gergelyi, bek. Barát Pál. Jász-Alsó-Szt-György, bek. Galovich János. Török-Szt-Miklós, bek. Karancsi Mihály. Nagykun-Madaras, bek. Matolav István. Rimaszombat, bek. Árvay Ferencz. Bodola. Algyó, bek. Rénvek László. Perkáta, bek. Vangel Károly. Hajdu-Nánás, aláírva 740, beküldte Takács László. H.-Vámos-Pércs, bek. Nagy Lajos. H.-Hadház, beküldte Poroszlay. H.-Böszörmény, bek. Gaál Mihály. Felső- és Alsó-Szécsénke, bek. Sáray Rudolf. Paks, bek. Kornis Pál. Nagy-Dobra, bek. Várady Sándor tanító. Tisza-Becs, bek. Illés Bálint lelkész. Ménesel, bek. Blajsza János ev. lelkész. Rápol. *Szeged városa,*

aláírva 4461, bek. Óváry Pál. Csongrád, aláírva 840, bek. Bagi József, Szőke István és Pólyák Gergely.

E kérvényeket 1868 június 4-én adtam be a képviselőházhoz; a képviselők sorai közt, a mint egyik vagy másik képviselőt érintette, nagy izgatottságot idézett elő; — s hol egyik, hol másik iparkodott az aláírásokat szemlélni, kik foglaltak ily határozott állást.

Június 13-ig érkeztek a következő kérvények:

Kecskemét, aláírva 1549, bek. Asztalos, Simonyi, Bagi László. Csepel, bek. Kovács János bíró, Horvát Gábor reform, lelkész. Kötegyán, bek. Bujdosó Gábor, Dolinái. Tisza-Kőröd, bek. Székely József tanító. Szenna, bek. Pap József bíró. Kapos-Mérő, bek. Kovács Zsigmond. Szent-Benedek, bek. Becsák Zsigmond. Kapos-Ujlak, bek. Nyilasi János bíró. Bűrüs, bek. Orbán István. Molvánv, bek. Varasdi Péter tanító. Tóth-Szt-György, bek. Biró János tanító. Öcsöd-Békés, aláírva 776, bek. Kiss János ügyvéd. Nagy-Alásony (pecséten éljen 1848), bek. Mészáros István, Schröter János, Horvát István. Kún-Szent-Márton, aláírva 400, bek. Sztranyovszky Lajos.

E kérvényeket beadtam a képviselőházhoz június 13-ikán.

Január 20-ig érkeztek a következők:

Németi, bek. Edvi és Sárosy József. Sályi, bek. Zámori Sándor, Polgárdi, bek. Sente József, Zsebők István. Győr, aláírva 1049, bek. Némethy Imre vendéglős. Nagv-Váty.

Ezeket június 20-án tettem le a ház asztalára, eddig 140 kérvényt 40 ezer kérvényezővel.

Június 26-ikán Szamecz András Hódmező-Vásárhelyről több érdektársa nevében már azért kérvényez, hogy azon hivatalos visszaélések vizsgáltsanak meg, a melyek polgári jogaikon s személyes szabadságaikon ejtettek, a miért ők az 1848-iki alkotmány helyreállítását ápril 10-én kérvényezték.

Világossá lőn, hogy az e tárgyban kérvényezés, a hatalmat és a képviselőket is feszélyezte, s miként a kérvényezés ellen is elkövettek mindent, utólag is iparkodtak annak hatását elvenni.

De az, hogy csakis néhány és csekélyebb községekből bírtak ellenkező véleményt tolmácsolni; ezek is azon lovagoltak, hogy nem tekintethetnek községi kérvényekül, ez maga leghívebben jelöli azt, hogy a nemzet zöme elfordult ama kiegyezéstől, és sohasem vallotta sajátjává.

A kérvényekre mégis károsan hatott az, hogy Győr városa lakosai részéről Németh Imre vendéglős által beadott kérvényre, általa

is írártak alá másoknak nevei. És ezek közül úgy 23-an június 27-én Győr városa közönségéhez tiltakozást adtak be.

Ez volt főoka, hogy július 24-én, midőn a képviselőház e kérvények felett határozott, nem annyira a kérvények tárgya, mint annak aláírói, aláíratói, sőt ellenem is fordultak; s határozatott: *«kiadatik a minisztériumnak, hogy a körülményekhez képest a név-aláírásoknak mások által történt mérvé-e nézve intézkedhessek.»*

A kérvényezés sorsa tehát eldöntetett július 24-én.

De azért, hogy az utókor, s a kik a nemzeti érzület iránt érdekelvők, meggyőződjenek a felől, hogy mennyire ragaszkodott még ekkor a nemzet az alkotmányos önálló állami élethez, a kérvény kiséző levelekből csatiok ide néhányból kivonatot.

Kivonatok a kérvények melletti levelekből.

Borzova. «Sejtettük, hogy kell lenni egy iránycsillagnak, mely a haza oly igen bonyolult viszonyai közt az egyedüli igaz, biztos célhoz vezet. Hála, hogy látunk küzdeni nemes lelkeket, iszonyú akadályokkal bár, de tűrve, szenvedve.

Fájdalommal tapasztaltuk, hogy igen sokan azok közül, kik az 1861-iki országgyűlés bajnokai valának, adták fel nemcsak az 1848-ki törvényeket, de a nemzet jogait védő s biztosító előbbi törvényeket is.

Mi megtanultuk tisztelni s becsülni az emberben az embert. De ne rőjja büntül senki, ha teljes bizalmatlanságunkat fejezzük ki az országgyűlés mindazon tagjai iránt, kik a jobboldal elveit követik.

A jobboldal vezére állítá, hívei vallották 1861-ben, «hogy miről a nemzet, félve a szenvedéstől önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz s mindig kétséges.»

A jobboldal lemondott a nemzet jogairól; pedig a nemzet soha sem bízhatja meg képviselőit jogai feladásával.

Jól esik hinnünk, hogy még nincs veszve minden, hogy még nem haltak ki hazánkból a Rákóczy-lelkek.

Topola. Mi topolaiak mindég hívei valánk, vagyunk és leszünk azon zászlónak, melyre az 1848-iki törvények vannak írva.

Mennyire vagyunk hívei, kitetszik abból, hogy világi és egyházi előjáróinktól, kiknek kenyeret adunk, mint báránybőrbe öltözött farkasoktól elhagyatva, vezető nélkül maradvá, mégis óhajtuk az 1848-iki törvények helyreállítását.

Orosháza. Majdnem szóról-szóra ekként nyilatkoznak s panasza-

kodnak, hogy bár eljáróiktól el vannak hagyatva, sőt egyházi eljáróik ellenkező irányba óhajtják őket vezetni, 2697-en sajátkezűig írták a kérvényt alá.

Békés-Szent-András. Öröm lelkesített bennünket, látva, hogy szívének őszinte óhajtásával igyekszik a nemzet nyakára kárhozatosán rá szavazott közösügyes állapot megsemmisítésén, s a milliók által magasztalt 1848 teljes helyreállításán, melynek lényeges pontjait a többség feláldozván, annak megmaradt foszlány darabjait oly meglelégedéssel szorítják magokhoz, *elhitetni törekedvén azt, hogy «a nemzet minden óhajtása teljesült.»* *Zih Károly*, a demokrata kör elnöke.

Sár-Keresztúr, márczius 15. A sárkereszturi választókerület szíve, melynek lakosai önnek mint igazán népképviselőjüknek elveihez törhetlenül ragaszkodnak, azon reményben küldik kérvényüket, hogy az meghallgatlanul nem maradhat; mert a mai kor felvilágosodott szelleme el fogja söpörni mindazon veszedelmes elemeket, melyek a népjogokkal dacolni merészlenek. *Barcsay István*, hely. hitv. fitanító.

Majdány. A nemzet testét égető seb minket is gyötör, a kérvényben óhajtjuk a kellő írt találni; juttassa azt elvtársaival jogérvényre. *Igaz András* bíró. *Kenderesi Mifüily* esküdt.

Kis-Újszállás. Fogadja hálánkat, hogy felvilágosította a népet helyzete felől, melybe őt, a szép szavakkal bizalmát megnyert, de színlés álarczát hordó baráti juttatták; s megtanítja a népet, mit tegyen helyzete javítására. *Németh Antal.*

Torda. «*Azt ne gondolja a Deákpárt, sem a halközép, hogy a romlatlan népet seregében láthatja; nem!*» a népnek egy programja van, és ez az 1848. Ez vérebe ment át; és azt onnan nem lehet kitörölni; erőszakkal elnémítani hiú álom, hiú törekvés.

A mag, mit most önök elhítenek, nem fog elrodhatni, ki fog az kelni, terebélyes fává fog nőni, és népek, nemzetek milliói pihennek majd egykoron a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasság árnyéka alatt. *Balogh István*, ref. tanító.

Ó-Kécske, május 1. *Napról-napra érezhetőbbekké válnak a közösügyes alku «áldásai», milyeneket sem Bach, sem Schmerling alatt nem ismertünk, s mik alatt ha a legközelebbi országgyűlés nem segít, le kell roskadnunk.*

Nem reményijük, hogy az országgyűlés akarna is segíteni a nép baján.

Adná az ég! szállná meg a szentlélek azokat, a kik a haza üdvének czége alatt, de eddig mindent az osztrák kormány javára cselekedtek; tekintenének már egyszer a szenvedő népre is.

De ha nem lenne is meg a siker egyelőre, bízunk istenben, hogy majd mikor ismét próbakövet kell kiállniok a most uralkodó plánetáknak, meg fogja a nemzet tudni válogatni, kibe vesse bizalmát! *Nagy Ferencz, Érsek Lajos, Gorotz József.*

Nádudvar, márczius 18. Akadtak csakhamar konkolyhintegetők, kik a népet az aláírástól még azzal is ijesztették, hogy a ki a kérvényt aláírja, azt egytől-egyig mind felakasztják.

Az 1790, 1827 és 1848-ra hivatkozásokra nézve, azzal ijesztették a népet, hogy azokban az időkben voltak az úrbéri viszonyok, tehát a ki aláírja, azokat az idöket kéri visszahozni.

Ijlesztették, hogy a ki aláírja, elveszti a mit tagosításkor kapott, stb. stb. *Tóth Mihály*, ref. kántor.

Ahony, május 15. Most is vannak, sőt talán sohasem voltak annyian, mint most, rosszakarátú és lelketlen ámítok, kik a jóakaratu, de jámbor népet meseszerű koholmányaikkal igyekeznek önjava kérésétől elrettenteni.

Ez fejtí meg azt, a miért e tízezer lelkű városból csak 593 polgár írta alá a kérvényt. De hiszszük, hogy a jó mag előbb-utóbb megtenni jó gyümölcsseit, s leszórja a jó növényzetet elfojtani törekvő dudvát, s isten áldása koszorúzandja a nép egységét. *Aranyi Sándor.*

Báránd — *egyike a földiemelő polgároknak így ír: «Végre megérkeztünk mi is kérvényünkkel, felkértük előljáróinkat is, aláírnak-e? vállalták, hogy igen, s alá is írtak. — De alig, hogy megkezdtük községünkben az aláírást, megtudta a pap, s felment a községházához, s az előljáróknak előadta, hogy ezt a lázadást, a mi most a községben történik, tiltsa be. A jó lelkiismeretű bírót Mában szólította fel.*

Jegyző és a községi gazda azonban előálltak, hogy ha elküldjük a kérvényt, Móricz Pál képviselőnket sértjük meg vele; de mi azt feleltük, «*hogy jobban megsért minket azzal a képviselőnk, ha azokat, miket a kérvény tartalmaz, szóról-szóra, határozottan nem követeli.*»

És kérdeztük, *mondják meg, mi a hiba, vagy a főhiba a kérvényben. Erre azt felelték, a mi benne van, az mind helyes, de azért mindig csak ellene kontradikáltak.*

Felvittük megpecsételést végett kérvényünket a község házához, de nem pecsételtek meg; mi pedig azért az 1848-hoz s ezt kívánó hazánkfiainhoz úgy ragaszkodunk, mint kőszálhoz; és jóra való céljaik elérésében a mennyei nagy király legyen fővezérök.

Be voltunk jelentve mint lázadók a szolgabírónak. A szolgabíró mivel Tisza-párti, kijött lecsendesítés végett, de hasztalan! mert mi: *mint igazi magyar embereknek— szemeinkből is nyájasság, emberszeretet, békességes életmód, jóratörekvő cél— látszik ki; még ellenségünkkel is kezet fogra vagyunk,* és főszolgabíraink csendesítik végett ki-kijönnek, de csak azt magyarázgatják, hogy minden párt az országgyűlésen csak a 48-at kívánja helyreállítani.

De mi úgy példázunk, mintha hárman elmennék bundát venni, az első venne egy tíz bankó forintost, a másik egy húsz pengő forintost, a harmadik egy ötven pengő forintost; mind a hárman bundát vásárolnának igaz, de bizony igen nagy lenne a különbség.

Báránknak minden lakosa, kivéve a papokat, jegyzőt, s néhány barátjaikat, azért az 1848-at vallja magáévá, mert a mi Biharvármegyénknek minden fő ura is, ha ahoz a sem nem hideg, sem nem meleg párthoz tartozik is, de a köznép — az tiszta 1848-as. *Gulyás Miklós*, m. k. földmives.

Mencshel, márczius 23. A mencsheli község egyszerű igénytelen demokrata szellemű polgárai sorakoznak a nemzeti szabadság lobogója alá, mint a kik nem vagyunk megelégedve azon közösügyes követ urakkal, kik a 48-at a népek millióinak szívéből kiirtani s 67-et bele illeszteni igyekeznek.

Jelszavunk csakis az 1848. S attól minket sem szép szó, sem fenyegetés, sem élet, sem halál, annál kevésbé a haza bölcse tekervényesen, sőt Becsesei kaczerkodó, félelmetes politikája, el nem tántoríthat.

Bízunk is a jó istenben! és igazságos ügyünkben, hogy megengedi érnünk az 1848 megtestesülését; mert az még nem halt meg! csak aluszik; az erőszak zsibbasztó álmát aluszszá; feltámadásra vár.

Csak szoros egyetértés! csak ^{szívós} kitartás kell, elvégre is a nép szava isten szava lesz, mert annak az idő hatalma sem szegülhet ellene; s végre is el kell érkezni majd azon időnek, melyben a közösügyes többség, de a nemzettel szemben csak kis töredék, meghunyászkodva fogja szemlélni küzdelmes, de méltányos ügyünk diadalát.

Most isten áldja meg önt szent lelkével, hogy mint az apostolok széjjel járván, különféle nyelveken is szólhasson a nép érdekében, s ez megtudhassa, hogy van ember, ki beövedzvének derekát igazmondással, felöltözvének az igazság mellvasába, bátran felveszi a hitnek paizsát, felteszi az üdvösségnek sisakját, hogy megállhasson e veszedelmes időben és a gonosznak minden tüzes nyilait ellothatja. *Mencsheli.*

Nagy-Alásóny, június 9. Midón községünk választó polgárai a kérvényt szíves készségeel Írták alá, botrányos eset adta elő magát. Ugyanis B. J. szolgabíró úr, az aláírás után megjelent községünkben, s a népet azzal ijesztette, hogy a kérvényezés miatt a kormány katonaságot küld nyakunkra stb. stb.

Mély bánat fogja el szívünket az ily konkolyhintók miatt. De a nép szívében nem fog gyökeret verni az 1867-es közösügyes alkotmány soha.

Mi a kik ismerjük az 1848 áldásos voltát, mint a 67-es alkotmánynak kárhozatos intézményeit, daczára a fenyegetéseknek, s némelyikünket nyakig vasba veretéssel való ijesztgetéseknek, küldjük 111 aláírással ellátott kérvényünket.

Kérjük a fenyegetéseknek sajtó utján közlését, hogy tudhassa a haza összes népe, mely ijesztgetésekkel riasztják vissza sok helyütt a népet legszentebb jogának teljesítésétől.

Éljen a független magyar haza! *Schröter János,* közbirtokos.

Nagy-Vázsony, márczius 21. Valóban a szélsőbaloldal elvei tűzben megpróbált arany; de Nagy-Vázsony választóinak alkotmányunkhoz ragaszkodó hűségükről is el lehet ezt mondani; — mert az aláírt kérvényre nézve is el lehet mondani, hogy tűzben megpróbált arany ez is.

Mert voltak, a kik ezt megakadályozni igyekezvének, minden és így bűnös módon is igyekeztek sokakkal elhítenni, hogy hazánknek boldogságát csak azon az úton kell várni, melyen az eddigi Deák-párti többség nyilatkozott.

Sőt még olyanféle terrorizálással is éltek, hogy a kik a 67-es állapotot megváltoztatni igyekeznek, azok a katolikusok részéről lutheránusok vagy reformátusokká lenni kötelezték magukat, nem csak, hanem a 48 előtti nemesi, arisztokratikus robotos állapot is, ezzel visszaidézik.

De több ily bűnös ámitás daczára is aláírtuk azt, mert a nép szívéből nem lehet kiirtani a 48-ki alkotmány iránti hűséget, vala-

mint sehogy sem lehet belé oltani a 67-es állapot megszokását; s teljes szívvel-lélekkel óhajtunk érvényt és sikert a kérvénynek.
Hollósy Sándor, Szabó Sándor.

Mintegy 160 kérvény jutott hozzám, s az itt közlött kivonatokon kívül a kísérő leveleknek mindenike azon józan értelemről és tiszta fölfogásról tanúskodik, a mely a magyar nemzetnek földműves polgárait annyira emeli; — másrészt mind megannyi jelei a nép tántoríthatlan ragaszkodásának az alkotmányos szabadsághoz és nemzeti függetlenséghez.

Jele ez annak is, hogy mennyi akadályt és elferdítést használtak fel a közösügyes labanczok, visszatartani, elijeszteni a népet a kérvényezéstől.

Igaz! — hogy az ország sok nevezetes városai és vidékeinek nagy részéből nem jöttek kérvények, ám de ha tekintetbe vesszük az e kivonatokból is kivilágó ellen-erőszakoskodásokat; és meg gondolom, ha csak azon 14—20 képviselő társam is, a kikkel együtt küzdünk, erélylyel fölkarolták volna a kérvényezés ügyét, vagy csak segítettek volna is! Akkor ezer meg ezer község választóinak s lakosainak kérvényét tehettük volna le a ház asztalára!!!

És ha ama sem hús, sem hal-féle balközép tagjai, megtették volna a haza érdekében azt, hogy a nemzeti érzelem föléledését nemcsak nem gátolják, hanem azt ők is védik a támadó Deákpártiak ellen: azon meggyőződésben vagyok, hogy az így általánosan pártolt és támogatott kérvényezés annyira fölébresztette volna a nemzeti közérzületet, hogy akkor a nemzet, a szívének érverésétől idegen közösügyes kiegyezésre nézve közelkárhoytatással nyilatkozik.

Nemzeti ébredés 1867. 1868.

1867 jan. 1. a Budán lakott honvédek becsültek meg vonzalmok kifejezésével decz. 4-én tartott beszédem következtében.

1867 január, február és áprilban Gánóczy Flóris Bicskén lakván, e város és vidéke részéről Bicskén megjelenésemet óhajtva, közibök mentem. A nép lelkeségét annyira élénknek s általánosnak találtam, hogy még engem is emelt az; s lehetetlennek tartom, hogy e nemzet ki ne küzdje függetlenségét. Bár mennyire iparkodjanak a képviselők az ország házában lelohasztani a lelkeséget, a nemzet zöme elkárhoytatja e bizalomvesztett, önzés embereit.

1867. Pesten Vidacs «demokrat» kört alakítván, szerte az ország-

bán külön nevekkel ily körök alakulnak, s tiszteleti tagjaikká választják a nemzeti vágyak hű képviselőit.

1867 decemberben Kecskemétről Asztalos János ügyvéd értesít, hogy a város zöme az általam hirdetett elvek híve, meg fogják alkotni a kört úgy, hogy onnan kisugározva a körüle levő 7—8 népesebb városokban is megalakíttassanak, s a kerületek pártunknak megnyeressenek. Kivételére fő volna, hogy a kör elnökségét vállaljam el.

Kecskemétiekkel összeköttetésben lévén, megtudtam, hogy az úri faj irtózik Asztalostól, kértek, ne is szövetkezzem vele, ajánlották *Horváth György* köztiszteletű mérnököt szövetségesül; de nem tagadhatták, hogy a mozgalom lelke és a nép kedvence Asztalos. A Deákpártiak itt mint arisztokraták «tokrák»-nak, a függetlenségi-
giek «mokrák»-nak neveztetnek. Az elnökséget visszautasítottam s kieszközöltem, hogy elnök legyen Horváth György és első alelnök Asztalos.

1868. Olaszhonból megérkezvén, Asztalos értesített, hogy a «demokrat kör» alakítható, a mikor hozzájuk mehetek, mire fölkérnek.

A Kossuth által ajánlott népgyűlés és kérvényezési mozgalom megindítására a legkedvezőbb értesítés volt ez; február második felében megígérkeztem.

Január 28-án kaptam Gonda Lászlónak, mint a *Békés városi malomvégi tizedbeli olvasókör* alelnökének emelkedett lelkületű levelét, melyben értesít, hogy az egyletnek tiszteletbeli tagjává választottak január 26-án. Így ugyanekkor azzá választott a *n.-tót-falusi olvasókör*.

1868 *február 15-én* kaptam Horváth Györgynek a kecskeméti demokratkör ideiglenes elnökének meghívását a febr. 23-diki alakulási ünnepélyre, jelentvén, hogy 23-dikán délelőtt a vaspálya udvarában óhajtanak ünnepélyesen fogadni.

Kecskeméti népgyűlés, 1868 febr. 23.

Pestről számosán indultunk a Kecskeméten ma alakítandó demokratkör ünnepélyére; óhajtásomra a pesti demokratkör is jelenésre kértvén föl.

Czepléden az általam itt megismert *Asztalos* várt küldöttséggel.

Kecskemétre beláthatlan, (legkevesebb szám volt 10,000) néptengernek egetverő üdvözlése közt érkeztünk. Alig lehetett mozdulni. De a mi lélekemelő, az az volt, láhattuk, hogy az egész város népe lélekkel fogad bennünket.

Az a nyílt, jó magyar arcz és szabadságért lelkesülő magyar szív, folytonosan, mintegy égi dörgésben fejezte ki magát a meg nem szűnő haza és szabadság éltetésében. Éltésbbek, férfikorbeliek, serdülők és gyermekek részéről, mindkét nembeliekből egyiránt.

Az egész város polgársága volt itt talpon és tizedenként rendezve, önzetetői önzászlója alatt jelenve meg, vonúltunk az új város házához, az alakulási ünnepély helyéhez, hová nagynehezen megérkeztünk.

A demokrata kör megalakult.

Nemzeti nagy ünnepély volt ez, s felrázta nemcsak a kormányt, de a balközép férfait is, a kik most a talajt veszni érezték lábaik alatt, a «társadalmi rend fentartását» követelték, hogy fentarthassák önmagukat.

Febr., márcz., áprilban országszerte fölébredt a nemzetnek elalattott lelkülete. Az ország külön vidékeiről értesítettek a nép érlük-tetési felől.

Nagv-Szalontáról Csorvász ref. tanító írta többek közt: «Jól tudjuk, hogy honáért szenvedt, de lelke mint aczél a tűzben, megedzödött. Nincs drága kenetünk vagy myrhánk, hogy lábaihoz rakjuk, de van magyar szívrünk, éltetni a népfelség bajnokát. Mi Ígérjük, hogy mint anya méh után repül tömegesen a rajserég, fogunk utánna menni s oly erős phalanxot alkotunk, mely daczoljon vész és viharral» stb.

Ápril 8—15. Kún-Szent-Mártonban voltam, a város közön-sége hazám függetlenségéhez ragaszkodását azáltal kívánta jelezni, hogy megérkezésemtől távozásomig, a toronyban lengett a nagy nemzeti zászló.

Ápril 17. szomorú és fájdalmas tapasztalaton estem át. Asztalos neje keresett föl, hogy férje öcsémmel le lévén tartóztatva, kiszabadítások érdekében kövessék el mindent, miután azok, a kik férjét távolomban az elkövetettekbe belelovagolták, most róla mitsem akarnak tudni.

S most értesültem a csapásról, mely az alvidék nagy városainak megnyerését gátolta.

Márcziusban midőn Somogyban voltam, fölkeresett Asztalos, a szomszéd városokbani mozgalom megindítása végett. Nem találván engem, a balvégzet összehozta Rákóczy János úrral, ez elvitte Bőszörményi Laczihoz. Itt azt javasolták neki, ne hallgasson tanácsomra, hanem tegyen magától s menjen neki a nép fölébresztésének, mitől sem rettenve vissza.

Ennek következtében nyomatta ki egy fölhívását Deák és pártja ellen, és tüzték ki április 13—14-re Félégyházán a demokrat-kör megalakítását, melyre azután megkért engem is, de én kijelenttem, hogy ama fölhívása után az alakításokba nem avatkozom. A fölhívás oly téren mozgott, hogy nem helyeselhettem.

Azon fölhívásba kapaszkodva, tiltotta be a kormány is Félégyházán a demokrat-kör alakítását s megrendelte, ha Asztalos és Madarász Vilmos az összehívók megjelenének, tartóztassanak le. Le is tartóztatták, nem csak, de a demokrat-körök másfelé is betiltattak.

A csapást, mit szerencsétlen tanácsukkal ama belelovagoltatók okoztak, soha jóvá nem tehetik. Asztalost és Madarász Vilmost nemcsak kiszabadítani nem sikerült, de Vácra záratván, felségsértési perbe idéztettek meg. Az alföldi városok megnyerésétől is botor tanácsuk által ejtettünk el.

A nemzeti érzület ennek daczára fejlett. Májusban megkeresett Csorvásy, hogy Nagy-Szalontán is a népgyűlésen vegyek részt. Békésbe szinte Gonda kérte egy népgyűlésre megjelenésemet. Mivel mindenik egyedül hívott meg, figyelmeztettem és kértem mindeniket, kivált Szalontát, hogy biharmegyei lévén Csanády Sándor, és fáradhatlan tagunk, őt is hívják meg, minek következése lón, hogy N.-Szalontára szept. 13-ra, Békésre 14-re mindketten meghívattunk.

A nép vénje és Bánó József képviselő, 1868.

Nagy meglepetésben részesültem egy hozzám intézett levél folytán.

A közös ügyeket s vele összefüggő tárgyakat ostorozván én barátimmal, a Deák-párti tagok pedig védelmezvén s jelesen az államadósságok után elvállalando évi járulékról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál *Bánó József* törvény lándzsát a kormány mellett. Jónak látta beszédét egy érzékeny jelenet előadásával zárni be. Ennek következése az, hogy róla itt meg kell emlékezni. Befelező beszéde így hangzott, 1867 decz. 9-ikén:

«1865-ben, midőn elbúcsúztam választóimtól (halljuk! halljuk!), egy tisztos, agg férfi lépett ki a tömegeből s munkától durva de becsületos kezeit fejemre tette s azt mondá: *«adjon az isten az úrnak jó értelmet.»* (Nagy derűltség a baloldalon.) E szavak mélyen vannak bevésve szívembe, minduntalan magammal hordozom, elhoztam ma ide a házba is, és azt hiszem jó választást tettem, midőn azt mondom, hogy a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául

elfogadom.» (Helyeslés jobbról.) Én bátor voltam közbe szólni ekként. *Madarász József*: Azt majd az öreg fogja megmondani.

A következő 1868-ik évi július hó 26-ikán kaptam azután egy levelet, a mely e nyilatkozatokat érdekesen világosítja meg, s egyúttal a nép érzelmeinek is fokmérőjéül tekinthető, a levél a következő:

«Július 20-án 1868. Tisztelt hazafi! Bánó József képviselő alkalomilag a nép vénjének áldására hivatkozott, s ön közbeszólt: «majd az öreg mondja azt meg,» vagy ilyesmit.

Az öreg polgártárs nyíregyházi választó, Tomaszoczy szomszéd, jelenleg repczét nyomtat nálam.

«Hát mit mond Bánóra szomszéd?» kérdém tőle a tegnapi napon.

«Az a Bánó! az a Bánóság ne szaladtad volna meg tilen, ütettüg volna nagyon» (értsd agyon).

Ez a nép vénjének ítélete Bánó úr politikájáról; hazaim tisztelettel, Szomjas Károly t.-löki választó.»

Hevesben, 1868 aug. 30.

László Imre barátom hazulról, én Pestről Pap Pali barátunkat látogattuk meg Kápolnán. Egerben Hevesmegyének sok és hű fiaival ismerkedtem meg, miként szerte a vidéken és Gyöngyösön is. Hevesmegye rég idő óta egyike a legszabadabb és leghatározottabb eszmék zászlóvivőinek.

Nagy-Szalontán, 1868 szept. 13.

N.-Váradról Csanádyval délre érkezünk N.-Szalontára. Útközben örültem, hogy Csorvásyt személyesen megismertem. Gsáky kereskedő, volt honvédtiszt fogadott vendégszeretettel. A n.-szalontai közönség a nagy téren annyira föllelkesült, hogy a népzetők remélték győzelmünket a jövő választáson.

Békésen, 1868 szept. 14.

Gonda László tanár, a békési ref. tanodában; néhányad magával már 13-án Nagy-Szalontára érkezett, hogy velök Békésre menjünk. Csanády tett ígérete ellen 14-én haza indult Gondával, kit jeles tehetsége és jó indulata miatt, örültem barátomként megismerhetni, egyedül mentem Békésre.

Kötegyán községében *Govrik Tódorban* s az ottani polgárokban hű és igen lelkes elvtársakat üdvözölhettem.

A *békési határban* töméntelen polgár várt reánk s mire a városba értünk, egész város tömege hullámozott velünk.

Gonda előtt a nagy tér hullámozott a népsokaságtól, mely el nem

oszlott addig, bár az összejövétel estére volt kitűzve, mígnem az országgyűlés működését elősoroltam.

Est előtt a kör előtt több ezerből álló néptömeg már e várost, mint elveink hű harcosát mutatta föl. Mind a szabadban, mind a társas vacsora alatt benntartott fölszólalásaink termő talajra találtak. *Gondát rábírtam, hogy ő képviselje őket a jö-vő hongyűlésen.*

Az 1865., 1868. országgyűlés befejezése.

1868. ápril hó 27-ikén a képviselőház, *Csiky* megkérdezésére, helyeselte a kormány azon tényét, hogy a demokrat-körök elaltattak.

Ápril 29. igazoltattam a menekülők közül hazatért *Simányi Ernő*.

Júniusban elfogadta a ház a Bach-rendszer közvetett adóit s a dohány-egyedárúságot.

Június 24-én kérdezte *Simányi Ernő*, hogy Böszörményi irányában az igazságügyminiszteri rendelet miként értendő, s ki vált azonnal, hogy pártunk kitűnő tagot nyert általa és benne.

Június 25-én Simonyi Ernő jelenti, hogy tegnap kézbesítettett Böszörményi Lászlónak egy végzés, melynél fogva meghagyatik, hogy a mai nap, jun. 25-én délelőtt 10 órakor Pest város törvényszékénél magát jelentse, hogy fogságbüntetését kezdje meg önként, különben kényszerítettni fog reá stb.

A képviselőház ez eljárást helyeselte, Böszörményi letartóztatott.

Júl. 30-án indokoltam a véderő t. j. ellen indít vány unkát a tiszta magyar haderőre nézve, augusztus hó 4-én névszerint lettünk 43-an, ellenünk szavazván 235-en.

Szept. 28-án. A magyar-horvát egyezés, fehér lapot adván Deák és pártja a horvátoknak, az ország szellemi s anyagi kárára elfogadtattott. A kapcsolt részekből társországot alkottak s anyagilag évenként pár milliót fizetend érték Magyarországra; a magyar nép szegényítésére a horvátok paczkázhatása, hanyavetiségére.

Okt. 10. *Irányi Dániel* Pécssett megválasztatván, kérvény nyujtatott be, hogy választók elűtettek választási joguktól; pártunk határozata folytán én nyilatkoztam új választás eszközzése mellett.

10-én az uzsoratorvény eltöröltetett. Káros következései lesznek, mert a hitelről nem lón gondoskodva.

Nov. 12-én a delegációkban eddig részt vett balközépi tagok belátván, hogy jót nem eszközölhetnek, mind a *tizenegyen belőle*

kiléptek, s a delegációba választásnál közülök is, közülünk is és így nevezetes számmal jelentjük ki azt, hogy *«nem választunk»*.

Nov. 24. nagy örömujjongással fogadták a *horvát képviselőket*. Hazánk szabad alkotmánya visszavívásának meggátolásában nagy erőt nyert bennök a hatalom, érték adózásra kárhoztatván nemzetünket; noha *Zuvics* hazafias hévvel üdvözölte az anyaországot.

A *nemzetiségi* törvény megalkotása által szarvat növesztenek a más ajkú, más nyelvű honpolgároknak. Én Magyarország határai közt mást nemzetül, mint a magyar nemzetet, nem ismerhetek. Beszéljen más bármi nyelvet, mívelje azt, jó, de ez államban ő a magyar nemzet tagja.

December 2-ka szégyenletes nap. Az ország ellen szolgáltaknak közös nyugdíjai 194 szavazattal 102 ellen megszavaztattak.

Decz. 6-án *katonai bíróságok törvényjavaslata terjesztetvén be*, annyira szembeszökő ellentétet tüntetett föl az alkotmányossággal, hogy azt a kormány 7-én visszavonta.

Decz. 6-án kihirdtetett, hogy 10-én az országgyűlés befejeztetik, melynek következtében 9-én az elnök a képviselőházban elbúcsúzott.

A «Népszászlója.»

Ez év elejétől a «Népszászlója» hetilapban, mit Aldor Imre szerkesztett és Heckenast adott ki, mint lapvezér működtem.

A lap nagy terjedésnek örvendett, júniusban már a vidékről figyelmeztettek, hogy Aldor nézeteimmel ellenkezően működik. Július és augusztusban a véderő kérdésénél, balközepes modorúvá lön s értesítettem afelől, ha e lap eltér előbb nyilvánított elveitől, a közönség is ott hagyandja.

Áldort figyelmeztettem, de miután vissza nem téríthetem, barátimmal érintkezve, *«Zászló» cím alatt 1869 elejétől* önállóan fogok néplapot adni ki, melynek szerkesztését Hollós László vállalta el.

Az 1818-as párt programmja, 1868 ápril 2.

Márczius 15-ikétől fogva többször összejöttünk, hogy programot kellene készítnünk, melynek alapján a jövő országgyűlésre a választásokat eszközöljük.

Hetekig folytak tanácskozásaink, utoljára egyik is, a másik is engedve, a következő szerkezetben állapotunk meg, egyedül Halász Boldizsár barátunk lévén az, a ki nyilvánította, hogy Nyáry Pál iránti tekintetből elvál tőlünk.

A szerkezet a következő:

«Az 1848-as párt, miként a jelen országgyűlés alatt folytonosan az 1848-iki alkotmány értelmében, az önálló állami élet teljes visszaállítása mellett küzdött, úgy ezentúlra is evégett és e párt-állásban küzdeni kötelességének ismervén, a következő alapelveket tűzi ki irányadókúl.:

1. *Magyarország független, önálló állami élete, népképviseleten nyugvó törvényhozással* (parlamenttel), *független felelős kormánynyal* (minisztériummal), *és ezeknek biztosítékával*, melyek az önálló hadügy, pénzügy, kereskedelem, közoktatás, úgyszintén az önálló külképviseletés és mindazon egyéb ügyek, mik az állami függetlenség biztosítására megkívántainak.

2. A nemzetiségi kérdésnek, a szabadság és egyenlőség követelményei szerinti megoldása; az ország közjogi (politikai) és területi épségbentartása (integritása) mellett.

3. Miután az 1848-iki törvények, a jelen országgyűlési 2-ik felirat kifejezései szerint is átalakították Magyarország arisztokratikus (kiváltságos) alkotmányát, s azt az egyenjogosság szélesb alapjára fektették; valósítani a jogegyenlőség (demokratia) elveit, tehát működni arra, hogy az 1848-iki törvények teljesen visszaállíttassanak, mint a melyek az ország önállóságának és alkotmányos küzdelmeinek is biztosító alapjai, mindarra, hogy a bennök kivívott népies (demokrat) elvek szabadelvűig, a nemzet szellemi és anyagi jólétének követelményei szerint tovább fejlesztessenek.

A nemzet színe előtt nyilvánítja az 1848-as párt, hogy miként ez irányadó alapelveit törvények által, tehát alkotmányos, tehát békés úton óhajtja kivívni, úgy minden az ez elvekkel ellenkező indítványokat, határozatokat, törvényjavaslatokat megtámadni, ellenezni; az ez elvekkel megegyezőket pedig védeni, mellettük küzdeni, jöjjenek azok bármely párt részéről, tétessenek azok bárki vagy bárkik által kötelességének ismeri azért is, hogy általa a nemzet felvilágosíttassék.

Kelt Pesten, 1868 ápril 2-án.

Almásy Sándor, hevesmegyei fügedi kerületi képviselő. Bobory Károly, Gzegléd városi képviselő. Gsanády Sándor, Biharmegye b.-ujfalusi kerületi képviselő, Degenfeld Gusztáv, szabolcsmegyei nyírbátori kér. képviselő. Gsiky Sándor, Eger városi képviselő. Deáky Lajos, kraszna-zilahai képviselő. László Imre, Köz. Szolnokmegye tasnádi képviselő. Madarász József, Fehérmegye sárkeresz-

túri kér. képviselő. Markos István, Máramarosmegye Huszt kerületi képviselő. Oláh Miklós, H.-Nánás kerületi képviselő. Pap Pál, Heves-és Külső Szolnokmegye Kápolna kerületi képviselő. Patay István, Debreczen városi képviselő. Vályi János, Szathmármegye fehérgyarmati kér. képviselő. Vidats János, Torontálmegye t.-hegyesi képviselő.»

Megállapítván e programmot, aláírva, eredetiben barátim megbízásából elvittem Böszörményi barátunkhoz két okból: először, hogy ő is aláírja, másodsor, hogy a «Magyar Újság»-ban tegye közzé.

Csodálatos azonban a legjobb egyéneknek is önhittsége és macacssága. Böszörményi anélkül, hogy alapos indokot hozott volna föl, nemcsak az aláírást, sőt még a közlést is megtagadta. Utóbb talán közölte is, noha én nem emlékszem rá.

Legcsodásabb azonban az, hogy midőn később tőle az eredeti aláírt programmot visszakövettem, azt megtagadta és vissza nem adta. E menthetlen dacza és önkénykedése miatt, daczára annak, hogy beteges volta szánalomra gerjesztett, lehetetlen volt meg nem róvnom e viseletét.

Pártunk 1868 deozemberben.

Pártunk december elsőbb napjaiban a választások vezetésére *engem, Vidats Jánost és Almásy Sándort* bízott meg. Működésünket meg is kezdtük, azonban a «Magyar Újság» vezetésébe már régebtől befolyt a külföldről visszajött *Szilágyi Virgil* és a szinte hazatért *Irányi Dániel* is, bár szerteágazva, de működtek. S szóba jövéen egyszer, hogy pártunkat «demokrat» vagy «függetlenségi» pártként kellene szervezni, azt tanácsoltam, hogy most már programmunk ki lévén adva s a választók a hirtelen változtatással megzavartat-hatnának, hagyjuk ezt a jövőre.

Deák Ferencz nevezetes nyilatkozata 1868 nov. 29.

A mai ülés alatt, nem vévén részt a nemzetiségi javaslat tárgyalásában, mint a melyet nemzeti fejlődésünk nagy visszaesésének tekinttem, miután a részletes tanácskozás folytán annak elsőbb tíz szakaszai elfogadtattak volna, a ház irodájába szándékoztam menni.

A folyóson, az irodához közel Deák Ferenczet találtam magánosan ülve, s néhány szíves baráti szót váltottunk egymással, miként ezt rendesen tenni szoktuk.

Midőn távozni akartam, mondá «látom nem veszel részt a tanácskozásban, ülj le tehát és beszéljünk». Leültem.

«Hát neked ez a javaslat sem tetszik?» kérdé tőlem.

«Még pedig igen nem, válaszolám én. Nagy csapásnak és nagy visszaesésnek tartom az 1830-iki és 1840-iki korszakokhoz képest; és nekünk azon az ösvényen kellett volna haladnunk».

«A nemzetiségek igényei azóta fejlettek ki és növesztettek nagyra, mondá Deák, s a mai kor most már követeli jogos és méltányos kívánataikna k kielégítését».

«De nem követelheti, válaszoltam én, az állam nemzeti létének megsemmisítését; sőt annak megakadályozását, megnehezítését sem. Magyarországnak sem szabadna feladni azt, a mit minden más állam fentart, hogy törvényhozási, törvénykezési, és közigazgatási minden teendőit, mint állami nemzetiségének megtagadhatlan feltételeit gyakorolja».

«Majd befogják őket ezt önmaguktól látni, mondá Deák, miután a magyar nemzet bebizonyította, hogy sokban még politikai nemzeti egységének rovására is kedvezett nekik. Az idő tudod, hogy soknak orvososa, majd megorvosolja ezt is».

«Tartok, tőle válaszoltam én, hogy az engedékenység és idő még követelőbbé teszi őket, azok külön nemzeti fensőbbiséget, és külön területet vágnak; hanem hát a kormány dédelgeti őket, mert nagy szüksége van reájok, hogy többségét a jövőre is biztósíthassa, és hogy meg legyen a látszatja, hogy a nemzet megnyugszik az általatok teremtett alkotmányban.»

Pár másodperczig elhallgattunk, egyes képviselőtársaink a teremből kiki jöttek, nagy ritkán el is mentek előttünk, de többnyire s most is egyedül valánk.

S most ezt kérdezte tőlem Deák: «Hát teljesen meg vagy te a felől győződve, hogy az általunk megeremtett állapot ellenkezik a nemzet érzületével? – hogy az csakis a hatalom rendkívüli eszközei által tartathatik fen! – hogy az nem elégíti ki a nemzetet, és ez nem fog abba belenyugodni?»

Midőn Deák ezeket kérdezte tőlem, valami úgy megpezdült bennem! mintha ő is sejtené ezeknek valóságát. Kissé hosszasan néztem reá, s válasz helyett mit úgy is kellett tudnia, hogy meg vagyok felőle győződve, azt kérdeztem tőle: «Édes Ferim ezért is kívánad, hogy beszéljünk?»

«Igen, mondá ő egész nyíltsággal, ezért is. Mert lásd én azon meg-

győződésben ajánlottam azt a nemzetnek, mert azt hittem, hogy mint első alapba belenyugszik, melyen azután ha lassan is, de fokonyként és biztosan visszaszerezheti, s vissza is fogja szerezni alkotmányos életének azon biztosítékait is, melyeket most föl kellett adni, miket még most kivívni nem sikerült. Ki is fognak azok vívatni, midőn a fejedelem is a nemzet is belátják, hogy léteinket a közös megnyugvás és meglegedés biztosítja».

«De ekkor is azt mondtam a nemzetnek, folytatá Deák, hogy ha az általam ajánlott alap ki nem elégíti, ha a türés és szenvedés által többet, jobbat remél kivinni, ám utasítsa azt el».

«Lehet, hogy csalódtam e meggyőződésben. Azt látom, hogy sokan, a nemzetnek nagy része, és te is, velem ellenkezően veszedelmesnek tartjátok a kiegészést».

«Nemsokára új országgyűlés fog összehívatni, a nemzet a választás alkalmával nyilatkozni fog mellette, vagy ellene».

«Én tehát veled azért kívántam most beszélgetni, hogy megmondjam, hogy ha te ezt a mi általunk teremtett állapotot veszedelemnek tartod, hát nyerjétek meg a választások alkalmával a többséget. Es ha megnyeritek, én ezen esetben biztosítlak, hogy nemcsak nem fogok ellenetek küzdeni, de egész politikai befolyással támogatni foglak állami önállóságunk, önrendelkezésünk visszavívásában, biztosításában. Téged, titeket».

«Rólad, rólatok meg vagyok győződve, hogy egyedül hazánk és nemzetünk javára törekésztek, tehát te, ti, számíthatok rám. De azok a balközép vezérf érfiai – – – – azok nem! azok csak hiúságból számításból teszik, azt a mit tesznek!»

Mélyen meghatott Deáknak e szívéssége, hazafias jóindulata, és nyíltsága. Fölálltam szembe vele, és kezeit a legszívesebben megszorítva, re ám szegzett nyílt szemei közé meleg testvéri érzéssel, majdnem fiúi szeretettel nézve, mondtam:

«Miért édes Ferim! miért nem mondtad ezt, miért nem ajánlottad te ezt nekem, nekünk, az 1807-iki törvények megalkotása előtt?

«Akkor a helyzet hazánkra, reánk nézve kedvező volt. Akkor a megtört osztrák hatalom reá szorult a magyar nemzet jóindulatára, és mint önfentartásának mentő horgonyát örömmel üdvözölte volna állami önállóságunkat, és függetlenségünket is. És mi más lett volna hazánk sorsa!

«Most midőn a hatalomnak fölázdozta a törvényhozás az ország állami függetlenségének legkiválóbb biztosítékait, a nemzetnek vére

és vagyona feletti kizárólagos önrendelkezését; midőn a hatalom összeszedte magát; elkövet mindent, hogy megszerezze a többséget bármi áron is, hogy vissza ne kelljen neki adni azon hatalmat, a mit azelőtt alkotmányosan soha meg nem nyerhetett, sem nem élvezhetett.

«Mi, békében most már egykönnyen többséget nem kaphatunk. Lett volna ugyan az én hitem szerint így is egy biztos módja a többség megnyerésének, ha azon óhajtásom, hogy «Kossuth jöjjön haza», teljesült volna. De ezt ön elvtársaim is ellenezvén, most máién csak akkor reményelem, hogy többségre jutunk, midőn vagy a bekövetkezendő nyomor meggyőzi a nemzetet a felől, hogy a mi elveink, a mi álláspontunk menti őt meg; vagy a külesemények a hatalmat egyedül Magyarországra, a magyar nemzetre utalnák.

«Ám azért így is fogadd köszönetemet, szíves jóindulatodért, hazafias ajánlatodért. Vajha együtt küzdhetnénk hazánk állami függetlenségének biztosítékaiért, és kiküzdhetnénk azokat minél előbb».

Szívesen szorítva jobbainkat, váltunk el.

S midőn Deák Ferencznek e nevezetes és nagyfontosságú nyilatkozatát leírom, a midőn az még híven él emlékemben, aligha csalatkozom azon feltevésemben, hogy ő maga is meggyőződött már a felől, hogy a megalkotott alap nemcsak nem képes az alkotmány kifejlesztésére, és feladott biztosítékának visszaszerzésére, hanem folytonosan jogfeladásokra késztet az.

S tett ajánlatával hazájáért aggódó lelkiismeretét könnyítette meg.

Országgyűlés 1869 ápr. 22. 1872 ápr. 15.

Választási mozgalmak. 1869.

Az országgyűlés eloszlott. Mily nagy reményekkel jöttem meg, — nemsokára egy éve lesz — Turinból. Kossuth Lajos nem jött a választások idejére a hazába.

A nálunk számosabb és befolyásosabb tagokból álló balközép, az a sem hús-, sem halféle ellenzék bensőjében mérget rejthető szép szavaival, tévútra vezeti a választókat. Az az ő «akarnám is, nem is» politikájok, gonoszabb a rossznál; mert ez még amannál is rosszabbat hordhat gyomrában. Tudtam, hogy a hatalom cselszövényei folytán a Deák-párt többséggel fog rendelkezni. Ám azért küzdjünk.

Január 15–21. Somogyban időztem. Úgy találtam, hogy e

megye teljes forrongásban van. A nép maga vette kezébe a sorsa feletti rendelkezést, bizalmatlan majdnem mindenki iránt, a ki nem köréből való. A nép emberei maguk járkák be a községeket. A merre egyik utas a másikkal találkozik, alig hallani köszöntésül is mást, mint ezt, hogy «*éljen a bó (bal) párt*».

Szívesek voltak meghívni a megyei, és külön a kaposvári kerületi értekezletre is; s miután kívánták, szóltam hazánk helyzetéről és a létező 3 pártnak igaz állásáról. Nem adtam hozzá semmit, de el sem hallgattam azon nyomor és teher ismertetéséből, a mely az 1867-iki kiegyezés által el lett vállalva.

Emlékszem elevenen rá, Somssich Pál Kaposvárt leszavaztatván, s *Bigyiczán* megválasztatván, midőn találkoztunk, azt monda: *a A te eldicséreséd ártott nekem Kaposvárt leginkább*. Ugyanis a kaposvári értekezleten Somssich Pálnak személyes tisztelői közül is sokan voltak jelen. Miután ismertettem a helyzetet, kérdezték azt is, *mit tartok Somssich Pálfelől?* többen azt is «*ajánlom-e?*» és mások, hogy *ellenzem-c képviselővé választatását Kaposvárt?*

Ekkor én ismétlöm a különbséget köztünk és a Deák-párt között; s azt mondám a *Deák-párt* legjelesb szónokainak egyike Somssich Pál.

Ha tehát a kaposvári kerület választói helyeslik azt, hogy Magyarország vére és pénze felelt az osztrák delegáció is határozzon, ha szeretik a bélyeget, az örökülési százalékot, s azt hogy senki szabadon dohányt ne termelhessen; ha szeretik fizetni a mások adósságait; akkor barátim, polgártársak, jelesebb, érdemesebb képviselőt nem választhatnak, akkor válaszszaák *meg Somssich Pált*.

A nagy termet megrezegtető, szünni alig akaró «nem kell», «nem kell», «nem akarjuk», «nem akarjuk mi azokat»; szavakba tört ki az értekezlet roppant zöme.

Jegyezzük föl, hogy daczára a hatalom túlcspásáinak, néhol embertelen erőszakoskodásoknak, Somogy megyének 4 kerülete küldé a 48—49-ik évi zászló híveit képviselőivé, a másik 4 kerület is a balközépnek áldozott; tehát a múltkor 8 deákpárti képviselő helyett választott a polgárság 8 ellenzékit.

Sárkeresztúri és csákvári mozgalom 1869.

Fehérmegyéből értesítettek barátim, siessék, mert roppant erőt feszítnek, s kerületünk veszedelemben forog.

Nem a kormány, de a balközép részéről föllépett ellenem, még a múlt választás alatt is volt elvtársunk, a kerületben lakó *báró*

Splényi Henrik, a ki tehát mivel választó kerületem alsó járásának főszolgabírája *Décsey Lajos*, Splényinek ipa; felső járásának szolgabírája pedig *Ödön* édes fia; barátim remegnek, hogy megbukunk.

Ismertem a kerület választóinak törhetlen jellemét, s legkevésbé sem tartottam attól, hogy Splényi zöld ágra vergődjék, mégis barátim megnyugtatása végett a kerületet bejártam.

Feledhetlen azon önzetlen ragaszkodás és szeretet, melylyel nemcsak a férfiaknál, de mindenütt a némbereknél is találkoztam jan. 26-tól 29-ig tartott körutamban.

A mely nemzetnek hölgyei és leányai annyira fölládozó lelkeséggel telvék, mint e kerületéi; minden községből férfiak, nők nagy sokaságban fél, sőt egész napon át tova kísérnek s versenyeznek egymás lelkesítésében, ott nem veszhet el a nemzet, ott ki kell küzdeni függetlenségét.

Fehérvárt időzván jan. 30-án a *Csákvár*, *Pátka*, *Zámoly* és *pákozdi* legbefolyásosb egyénnel végeztem annyiban, hogy náluk *Fekete János* és *Földváry Károly* jelöltetvén, tartsák vissza egyelőre a választókat; a nép vezetői azon esetben, ha én lépek föl, teljesen bíznak győzelmükben.

Tudják, hogy én saját kerületemet el nem hagyom, mondám. Akkor másodszor megválasztják helyettem fiamat *Jenőt*, állították őket. Sőt többen személyesen is ismervén már, mint *Varjas* és *Gurza Kovács István* kívánták, hogy azonnal ő jelöltessék ki.

Abban állapotunk meg, hogy még most senkit sem jelölünk. *Zámolyra* mégis *Pécsöly Sándor* polgárhoz kimentem, s a község választóit a haza iránti hűségre buzdítottam.

Eredeti volt az, hogy *Pátkának* véve utamat, ott találtam *Fekete Jánost*, a mint izzadt a község házánál, hova észrevévén a lakosok jöttömet, azonnal tódultak; s kiállítottam *János* urat, ő elmondta mondókáját, azután én ráadtam a keresztvizet, s jókat mosolyogva a sors e véletlen kedvezésének, mentem tovább.

1869 márcz. 11. Polgárdi soha eddig nem látott lelkeséggel fogadott, itt ebédeltünk. Fülére nem szoktam elmenni, mert 1848-ban is ellenem voltak. Ma küldöttségileg kértek az átmene-teire, nem kíváncsítottam át, de a polgárdiak nagy kérésére, hogy ők is átkísérnek, rászántam magamat, indultunk. Férfiak, nők, leányok, fiúk, kocsik, lovasok oly sokaságával, hogy eleje már a fülei szőlő-hegynél, vége *Polgárdiban*.

A házak mind teli Splényi zászlókkal, a községháza előtt elmon-

dom főbb törekvéseimet, s hogy tetszésök szerint válaszszanak. Az előljárók kissé beszélgettek, s a bíró velök hozzám jő, kijelenti, hogy ők is engem óhajtanak. Kocsira ülven, a bíró megszólít most, hogy hát «legyek szíves nekik zászlót adni».

Visszamentem elhagyott székemre, honnan az elébb beszéltem s a polgári és fülei néphez fordulva, szóltam:

«Mondtam úgy e polgárok, ne kívánják, hogy Fülére jöjjenek. Íme most a község bírója zászlót kér; «s most a bíróhoz fordulva, folytattam:

«Hát zászló kell, hogy megválasszanak! «Most zászló! azután kis áldomás, azután fuvarpénz, azután lélekvásárlás! menjenek önök. Én nem vagyok önöknek képviselőnek való. Tudják meg! a kinek magukat a választók eladják, az a képviselő a választókat fogja eladni».

«Menjünk», mondtam a polgáriaknak. És mentünk! De meg volt hatása. Füle választó polgárai rendelték zászlókat önmaguk.

Az estét Tácson töltöttük a lelkésznél, én visszavonultam, barátink késő éjen át, köztük fiam és Czeczéről Wolf Józsi barátom is mulattak, s be-be hangzottak hozzám áldomásaik, koczintván poharaikat folyton «Budavár bevételére».

A Deák-párt fehér hollója. Pest, 1869 febr. 5.

A «Zászló» hetilapból Almásy Sándor képviselőtársam kérésére, Hevesmegye több községébe, szívességből több példányt küldöttem. E polgárok egyikétől kaptam levelet, a melyet a magyar népnél tapasztalt meggyőződéssel homlokegyenest ellenkező volta miatt ide csatolok, *mint fehér hollót*. «Oroszi január 31. 1869. T. kiadóhivatal. Nagyon csodálom, hogy nekem azt a «Zászló»-féle újságot küldik, melyre én elő nem fizettem. Kijelentem tehát, hogy *nekem ez a néplázító zászló nem kell, nekem nem kell forradalom*. Hanem szívemből örvendve hazám sorsa jobbra fordultának, Deák atyánk békés zászlójának, mint becsületes polgár és hazafi vagyok és maradok rendületlen híve.

Protestálok tehát ellene, hogy ezen idegen szagú zászlóval hazamat és becsületes községünket fertőztessék. Különben pedig ha küldik, tudják meg, hogy az a sors vár rá, mint a konkolyra az evangéliumban, tűzre fog vettetni. Ezzel maradok nem az uraknak, hanem hazámnak rendületlen híve, *Kovács János*, gy.-oroszi polgár.

U. i. Ezen levél községünk színe előtt felolvastatván, mindenki helyeselte.»

Adtam a mint kaptam, Kovács János s a község színe, polgárok nevében írt e levelet, mutatványául, hogy akadtak *a stemplit és mások adósságát* is örömetst fizető polgárok, a kik aligha ki nem fognak józanodni nagy boldogságukból.

Szentes s az alföld városai megmozdulnak, 1869.

Szentesen sikerült 1869 jan. elején Ferenczyt megnyernem s febr. 14. a 48-as kör megalakíttatott. Szentesen megszűnt létezni a Deák-párt s a nép nagy zömét a Ghyczy-Tisza-tiszteletnek sem lehetett megnyerni. Kértek, ajánljak képviselőjelöltet; ugyanerre kértek Kún-Félegyházáról, Szegedről és több vidékekről.

Szentes s az alföld városai hű választói ki is mutatták hűségüket. Szentesen, Szegeden, Hódmező-Vásárhelyt, Kaposvárt megválasztott *Kossuth Lajos*. Boldog isten! ha Kossuth haza jó, miként kértem, meglátta volna az ország, hogy a Deák-pártnak 100 kerülete nem maradt volna, minden istentelenség elkövetése mellett.

Kossuth lemondván, megválasztottak: *László Imre*, Kállay Ödön, Németh Albert és Körmeny Sándor.

Földvály Károly és fogadás. Pest, 1869 febr. 18.

Nyékre a Deák-párt. nagy értekezletet hívott össze s ott a nép küldöttei is rajongván a vitéz tettekben jeles honvéd-ezredesért, Földvály Károlyt jelöltükké kiáltották ki.

Pesten a «vadászku»-ben ebédeltem több barátimmal, kik közt Gaál Karcsit bódulásig elragadta e tény hősiessége, s választatását dönthetlenné nyilatkoztatta. Engem föllázított az, hogy az 1867-es művet 1849-iki vitéz honvéddel helyeseltessék; se perczen rágondolva, hogy föllépek ellene, odaszóltam Gaálnak, az a megválasztás nem oly megdönthetien.

Fogadjunk, kiáltá fiatal tüzes barátom, kérdve egyúttal, ki merészkednék ellene föllépni? a mire kijelentém, hogy «kegyes engedéllyel én.»

Perczel Tóni és Wimmersperg barátink előtt fogadtunk.

A csákvári kerületre itt jegyzem meg, hogy később fiammal és Hollósy Vinczével bejárván azt, oly lelkesedést találtam, minőt bármikor alig.

Pákozdra ép akkor értünk mi gyöngé fuvaros lovainkon, midőn Földvály számos szép úri fogatokon társaival díszelgett. A nép ott hagyta a mint megjelentem, s ő kénytelen volt tekintélyekre hivatkozni a nép ellen.

Lovas-Berényben egy ott lakó angol, volt tisztt, báró Nugent

Arthur a nép élen hasonlíthatlan lelkesedéssel fogadtak, sőt még Etyek is, hol pedig tartottam, hogy itt a pákozdi fogadtatást vissza szolgáltadják

Bejárva a kerületet, láttam, hogy Földváry is, Fekete is fővenyre építettek.

Mező-Berény, 1869 febr. 20.

Mező-Berényben Csanádyval nagy lelkesedéssel fogadtattunk. Képviselőjelöltjük Eördögh Frigyes, volt képviselőjük. Jó magyar érzésűnek tudtuk, ajánlottuk is. S midőn az egybegyűlt választók egész délután és egész estén át a szent lélek beszédeit kívánták hallani, mit Csanády Sándor híven teljesített, s midőn fölhívtam őket, miként van az, hogy nem vették észre, hogy zászlóikra nincs fölírva az 1848, lelkesen kiigazították.

Békés városa. Gonda László. 1869 febr. 21.

A békési polgárok nagyszámú küldöttségével és a mező-berényiekkel mint valóságos népvándorlás ünnepén, érkezünk Békés városáig is. A városban minden utcán mint rajzó méhek köröztek minden rangú, rendű és korúak s özönlöttek velünk a nagy térre, Gonda László barátunk szállása elébe. Bár engem óhajtott, sikerült őt már előzőleg megnyernem, hogy föllép jelöltül.

Nevezetesek e napnak minden percei. Békés városában az eddig elaltatott nemzeti szellem maradandó életre ébredt föl.

Csak egyszer, a demokrata-kör megalkotásánál Kecskeméten találtam egy tömegben nagyobb s annyira lelkes népsokaságot. Az, megérkezésünkkor s az esti összejövételig, meghaladta a 15 ezeret, de ez akkor csakis ama város felső részében folyt le. Békés városa most egészben egy, minden sarkán, minden nevezetesebb helyein, az összes város részeiben föllángoló hazafiság s tüntető hű gyermeke volt a hazának.

Az idő is igen kedvezett. Gyönyörű tiszta, száraz, szélcsend, a mely lehetővé tette, hogy a sok, legalább 5, 6, 7 helyt mindenütt sok ezerekben egybegyűlt lakosság szívébe véshette hazánk szeretetere, 1848 és 1849-iki függetlenségi harcunkhoz hűségre buzdító nyilatkozatokat.

Nagy-Szalontán, 1869 febr. 22. este.

Délután 4-re Szalontán kellett volna lennünk. Itt részünkről Mariássy Béla lett a jelölt; a balközép részéről *Simonji Lajos* báró lett felléptetve.

A *békésiek* Gonda barátunkkal jó erőben kísérték be *Sarkad* mező-

városába, a hol a polgárválasztók szíves lelkességgel, de a volt nemesekből balközép nevezetes csoportja kancsók közötti ellentűntetéssel fogadtak.

Csanády kívánt először szólni. Jó fél óráig egyetlen szónál többet érthetően nem lehetett mondani; a balközépi kortések untalan közbe kiabálván, másik félóráig szinte zajongtak, de toraikak kezdtek elrekedni, vagy kiszáradni.

Mire a sor rám került, megadták magukat. Csak néha, midőn oly erősen vágtam a balközép üterére, hogy rekedtségek daczára sem hallgathattak el, tomboltak föl. Az oly tételeknél kívált, midőn kimutattam, hogy a Deák-párt 19, a balközép 1 *hiján* 20.

Szalontára nagy későn érkezünk. A nép nagy része megérkezésünk zajára újból összesereglett és egy nagy téren, lámpákkal világítva meg itt-ott a tér, megkezde *Csanády* beszédét.

Nagy volt a hű magyarok száma ekkor Nagy-Szalontán s lelkes viszhangra találtak a nemzet iránti kitartó hűségre buzdító beszédek.

Előre figyelmeztettek, hogy itt is készülnek oly sarkadi-féle zavargásra, de biztosítottak bennünket, hogy itt a konkolyhintők kétségbeesett kisebbségűek. Csakugyan, *Csanády* beszéde közbe egy magas úri fajú alak, *Fónagy László* érdemeket kívánt szerezni, közbe-közbe kiáltott, utóbb kérdéseket tett. De nekünk nem kellett őt megzafolnunk. A körülte levő nép megfelelt kiáltásaira, kérdéseire. S utóbb megadta magát, elhallgatott. E zavargás közt történt ez is. Egyszer néhány perczekre, távol a részünkre kitett asztaltól és székektől, melyekről beszéltünk, mintha kis dulakodás nesztét vettük volna, mintha e szó «lelövöm» hangzott volna; de csak néhány perczig volt zaj, azután csendesség lett. Zavartalan felvilágosítások után, fölhívtuk Nagy-Szalonta választóit, hogy itt e kerületben, melyben *Tisza Kálmán* lakik, mutassák meg, hogy igaz magyarok és hajdúk, hogy hős *Bocskai vére* is folv ereikben s ne kövessék azokat a «sem fiú, sem leány»-féle balközepeseket. Nagy reményekkel távoztunk körükből.

S a nagy-szalontai kerület kitünően és lelkesen is viselte magát. Daczára hogy *Mariássy Béla* jelöltjük közibök sem ment, s a választásig és választásra közülünk sem jelenhetett meg többé senki, a nagy erőfeszítések és befolyások daczára *Simonyi Lajos* báró, ki pedig különben is nagyra becsültetett, csakis néhány szavazattöbbséggel választathatt meg.

Lovassy Feri, 1869 febr. 23.

Indulásom előtt meglátogattam volt képviselőtársamat, de a ki most már visszalépett, *Lovassy Feri*.

Hiszen ő egyike volt a «*fiatalság! körnek*» Pozsonyban, s hozzá ezért is a múlt becses emléke kötött.

Azontúl visszalépése a balközepes politikai képviselőségtől, reám jótékonyan hatott.

Sokszor és sokan esnek el elvbarátink közül is, s hacsak a remény villanhat is meg szívünkben, hogy fiatal korunkbani kedves elvtársunkat visszanyerhetjük, az én kedélyemre mindenkor jótékonyan szokott az hatni.

E felvillanó reménnyel látogattam meg őt saját fészkében, családja körében s régi baráti szívélvlyel szorítván jobbunkat, azon kívánattal váltam el tőle:

«Légy hazánknak s nemzetünknek, és maradj gyermekeiddel is állami függetlenségünknek s nemzeti önállásunknak híve.»

Pakson a választások után. Duna-Pataj, 1869 febr. 25.

24- ikén délután küldöttség keresett föl Duna-Patajról, hogy körükben lévén, képviselőjelöltjük Rákóczy, s holnap 2ö-én az egész választókerületből meghíván egy nagy összejövetelre a választókat, én is szerencsésítsem őket s jelenjek meg közöttük.

25- én reggel Jenő fiammal s *Karnis Palival* jókor átladikáztunk Paksról a Duna túlsó partjára, s ott várt már a duna-patajiai hosszú kocsisora, deli fiatal lovagokkal, szebbnél-szebb zászlókkal díszítve s rohantak velünk a közel Duna-Pataj városába, melynek nagy tere felzászlózva s a választók és népnek tömegétől megtelve, egetverő viharos éljenek fogadtak bennünket.

Az ellenfél a tér túlsó részén hallgatta a polgárokhoz, az isten szabad ege alatt tett nyilatkozatomat.

A duna-patajiai, kis-körösiek s a szomszédos községek, mitsem tartottak, ha Kalocsa választói balközepeskednek is, a győzelmet nagyszerűvé biztosították.

Rákóczy János úr, duna-pataji jelölt.

Nem hagyhatott békét; neki is kell szentelnem pár sort. Bár mindenkor fáj az, ha az egyéneket helytelen és hálátlan oldalról is kell fölmutatnom. De hát meg kell ismernünk a társadalmi és politikai titkos rugókat is, az embereket is, tehát a választási mozgalmakra nézve ide kell csatolnom *Földrárý Gábor* úrnak febr. 28.

keltezett «Nyílt levelét» és velejét *Rákóczy János* úr nyilatkozatának, melyek a Hazánk márcz. 5-iki számában tétettek közzé.

Földváry Gábor úr nyílt levele

a pestmegyei duna-pataji választókerület alkotmányos polgáraihoz. Megjelent a «H—k» 49-ik számában.

Oly értesítés folytán, melynek hitelességét kétségbe nem vonhatom, tudomásom van aziránt: hogy önök közt azon balhiedelemben vannak többen, mintha én titokban azon párt győzelmét kívánnám befolyásom által elősegíteni, mely pártnak szószóelője Madarász József, s mely pártnak jelöltet Dunapatajon f. hó 24-én Madarász József személyesen ajánlott fel.

Ezen balhiedelemnek eloszlatására részemről határozottan nyilvánítom, hogy *én, valamint a Deák-párt részéről annyira üdvösnek hirdetett közös-ügyes intézményektől Magyarországra nézve felvirágozást, sőt megnyugtatót sem várok*: úgy másrészt azt hiszem, hogy a szélsőbal nevében eddig követelt eljárás ezután sem eredményezhet egyebet, mint a mit mindjárt a szélsőbal jelöltjének fellépése ezen kerületben Kalocsán már is eredményezett.

Én egyedül a balközép-párt nyílt programja értelmében csak törvényhozás úján hiszek oly állapotot előidézhetőnek, mely mind Magyarország lakosait rang-, vallás- és nemzetiség-különbség nélkül kielégítendő, mind a trónt alkotmányossá és bárhonnán jöhető vihar ellenében szilárdá teendő.

A Madarász-párt emberei akár nyílt, akár titkos pártolása iránt tehát még a feltevést is visszautasítom magamtól.

Kelt Pesten, 1869 febr. 28-án.

Földváry Gábor.

Rákóczy János úr e nyílt levél folytán ugyanazon lapban, mindjárt utána nyilatkozott, s mosakodott, hogy őt Madarász József követjelöltül nem mutatta fel, s erre nem is szőrűit.

Hogy az én megjelenésem tudta és akarata ellen történt.

E nagyszerű nyilatkozatok felől csak márczius hó vége felé értesülvén, márczius 27-én nyilatkoztam én is a sajtóban, *Földváry Gábor* úrnak tudtára adván, hogy én Rákóczy János urat jelöltül sehol nem ajánlottam, s hogy:

«Miként ő nem vár megnyugtatót a «Deák-párti» közös-ügyes intézkedésektől, engedje meg nekem, hogy én ezt még kevésbé várhatom a balközéppárti közös-ügyes intézményektől» stb.

Rákóczy János úrnak is tudtára adtam, hogy én nem az ő kedvéért mentem, hanem miután a kerület engem óhajtott képviselő-

jévé, de azt megköszöntem, kért is, hogy ajánljak, de azt sem tettem, tudván, hogy Rákóczy urat többen óhajtották, mentem a kerület világos kérése folytán D.-Patajra s mentem azért, hogy ha Rákóczy úr programjával nem mutatja addig be magát, mert húzta és halasztotta azt, akkor kötelmein lesz helyette határozott elvtársi ajánlani.

Duna-Pataj választókerülete megválasztotta roppant többséggel Rákóczy János urat.

Szegény kerület! miért febr. 25-én Duna-Patajon nem mondotta el azokat nyíltan Rákóczy úr, a miket márcz. B án a sajtó útján kinyilatkoztatott. Legyen meggyőződve, a duna-pataji kerületben aligha nem más jelölt nyerte volna el a képviselőséget.

Választatásom Sárkeresztáron negyedszer, 1869. márcz. 16.

Nagy többséggel megválasztattam. Másnap kaptam a csákvári kerületből is választási jegyzőkönyvem.

Csákváron Madarász Jenő megválasztatott, 1869 jún. 10.

Lemondván én a képviselőségről, a választó nép zöme Madarász Jenőt, fiamat óhajtotta megválasztani, Varjasok, Pécsöly, Halmi, Gurzsa-Kovács István és több lelkesek vezetése alatt.

S folyt a küzdelem márczius 20-tól június 9 és 10-ikéig, egyrészt a kormánypárt igen tekintélyes jelöltet állítván föl *Sárközy Kázmérban*, másrészt önpártunknak úri egyénei meghasonlásba jöven a választó nép zömével. Szomorú bizonyítványa volt e küzdelem annak, hogy a míg a nép következetes, kitartó, addig az értelmi fensőbbiséggel magukat felruházottnak hívők torzsalkodtak. Anynyira, hogy majdnem a kerület esett áldozatául e viszálynak.

Június 9-ikén ugyanis a választási napon, midőn esti 9 óra körül már az első szavazás bevégeztetett, Madarász Jenőnek 17 többsége volt.

Következett az elmaradtak szavazása, a két főjelölt részére újabb szavazatok nem voltak, de jelölve volt még Szitár Dénes az ellenzék részéről. S mivel körülbelül 27-en Bodmerről jelen voltak, a kik Szitáinak voltak hívei, nekik most csak tartózkodni kellett volna a szavazástól s pártunknak jelöltje megnyerte volna már a szavazatok többségét ma. Ez örömet ők nem akarták megengedni, és leszavaztak Szitárra.

Következése lőn, hogy általános többséget egyik sem nyervén, másnapra új választás tüzetett ki a két legtöbb szavazatot nyert egyénekre nézve.

Bizony bizony majdnem megátkoztam az ily szegrehúzókat és elkeseredve hagytam oda a tért. A közönség kénytelen volt a falvakba haza menni, de megígérték, hogy helyt állnak. Bizony kételkedtem.

Június 10. Elvtársaink reményemet jóval haladva, jelentek meg. Sárközy Kázmér visszalépett s a még ekkor Lovas-Berényben volt Madarász Jenő képviselővé megválasztatott. Nem sokára megérkezett a roppant közönségnek öröm-éljenei közt. S midőn a választók bizalmát a főállított szószekről lelke mélyéből megköszönte, azt kívántam, hogy se jobban, se szebben nem, de így beszéljen mindig s így legyen örökre híve a népnek, hazánknak és nemzetünknek.

Szentes, Szegvár és Fekete Nagy Ferencz.

Szentesen László Imre lelki barátom jelöltetvén, körükbe hívtattunk.

A hazafiúi érzet lángoló lobogása környezett bennünket. Magyar arcokkal, a polgárok törhetlen magyar szívével találkoztunk. 1849-ben mint bujdosó gyalogoltam e városon át, aggódva életünk miatt. 20 évre reá, a nemzeti hűségre ébredt lakosság «isten hozott» rokonszenve üdvözölt.

Szentes hű védévé vált hazánk függetlensége zászlójának.

Többször elkísértem általánosan tisztelt, szeretve becsült képviselőjüket; rendszeren a nagy téren beszélünk a lelkes közönséghez, a kik rendületlenek, ügyeltek a báránybőrbe öltözött farkasokra is. Örökre emlékembe vésvék ama napok, mint Jurenák házi gazdánk és családjának szíves vendégszeretete.

Egyszer Pesten levelet kaptam Szegvárról, teli hazafias ihlettséggel, hivatkozva Deák régibb mondásaira, mik által állásponantom helyessége emeltetett ki, aláírva «Fekete Nagy Ferencz.» Nem tudtam, úr, iparos, földmiveléssel foglalkozik-e, a ki írta; eszembe juttatván sok oly jeles mozzanatot is üléseinkből, mikre már alig emlékeztem. S elbámultam, midőn megkaptam a választ, hogy ő földműves polgár, a ki már idősebb korában kezdett írni és olvasni is tanulni, és munkájával, szorgalmával biztosította családja életét.

Szentesi kirándulásaink alkalmával, egykor megjelent a szomszéd Szegvár városa 48-as körének is küldöttsége. Lelkes, hű magyarok, a hazának tántoríthatlan gyermekei. Köztük Fekete Nagy Ferencz is. Hálát adtam az égnek, hogy Szegvár lelkes polgárai szinte a haza hű zászlójához hűségüket jelentették ki. Örültem szemé-

lyesen megismerhetni Fekete Nagy Ferenczet. Értelmes, nyílt szívú, bátor, hű polgár. Oly fajhói valóvá találtam, mint volt Salamon György barátom. S jó lélekkel ismételhetem: százezer ily polgár! s a független Magyarország zászlója győzelmesen lobogna Budavár fokán.

A 48-as párt belélete. 1869.

A lezajlott választások folytán a párt megizmosodva 40 taggal jelent meg.

Békés, Szentés, Hódmezővásárhely, Pécs és Szeged városának egyik kerülete nyeretvén meg a haza függetlenségének; kitűnt, hogy a nemzet kezdi helyeselni az állami önállás visszaszerzésére irányú törekvéseinket.

En a hongyülés alatti elsőbb értekezletek alkalmával távol lévén, azokat a párt jegyzéke folytán közlöm.

A megválasztottak ápril 20-án párttá alakultak; megbízott Irányi Dániel, hogy a balközéppel érintkezzék, nem volna-e velők az egyesülés eszközölhető.

Ápril 26-án jelenti Irányi, hogy Ghyczy Kálmánnal, a balközép vezérével s több tagjaival érintkezvén, azok az ajánlott egyesülést nem hajlandók elfogadni, de esetről esetre mint párttal párt érintkeznek velünk; később, 28-án jelentette azt is, *hogy a balközépnél irányunkban meg nem érdemelt idegenkedés nyilvánult*, a mennyiben kimondatott az, hogy körük tagjai nem lehetnek más körnek is tagjai.

A 48-as kör szállást az úri-utczai Bene-házban vett ki.

A 48-as kör tagjainak névsora 1869-ben.

Almásy Sándor, Bobory Károly, Csanády Sándor, Csernovics Péter, Gsiky Sándor, Deáky Lajos, Degenfeld Gusztáv gr., Dietrich Ignác, Gonda László, Henszlmánn Imre, Irányi Dániel, Kállay Ödön, Kabos Imre, Kiss János, Klementisz Gábor, Körmeny Sándor, László Imre, Madarász Jenő, Madarász József, Majoros István, Matkovich Tivadar, Mariássy Béla, Mátyus Uzor, Mednyánszky Sándor, Németh Albert, Oláh Miklós, Patay István, Schwarcz Gyula, Rákóczy János, Simonyi Ernő, Sréter Lajos, Szluha Fenedek, Tánscsics Mihály, Vályi János, Vajda János, Vay Mihály gr., Vidacs János, Lázár Ádám, Kállay Ákos, Helfy Ignác.

Pártárnyalatok. Elhallgattatásom, 1869.

Pestre fölérkezvén, a pártot sokasulva, de szellemében változva találtam. Egyrészt azon hitben, hogy ő mások fölött csalhatlan

főlenyvel bír, csatlakoztak hozzá néhányan, ezek közt Csanády Sándor is. Másrészt Simonyi Ernő uralta a tért, mert a többség azt vélte, hogy ő tolmácsolja Kossuth óhaját.

Legjobb erőink László Imre, Kállay Ödön hiányozván, iparkodtam megismerni Simonyi Ernőt és terveit s benne vas szorgalmat, széles ismeretségu tehetséget, folytonos önmívelési iparkodást, de e mellett határtalan dicsvágyat és közjogunk félszeg ismerőjét véltem találni. Előadta, azon fáradozik, hogy ha kevésel tovább menne is az 1848-nál, oly szövetséget hozna létre, a mely mellett Magyarország is, Ausztria is megélné. Deák elhibázta e módot, ő iparkodik ezt eltávolítani. Hiában mondtam neki, hogy ez álláspont a balközépé, nem a mi múlt országgyűlési állásunk. Nem voltam képes határozott álláspontunknak megnyerni, s ábrándjából nekünk megnyerni. Hiában mondtam, egyetlen föladatunk, eltörölni az 1867-es kiegyezést, s helyébe hazánk teljes függetlenségét vívni ki, Simonyi megmaradt a mellett, hogy megkísérli a kiegyeztetést. Értésemre adta azt is, hogy pártunk többsége osztván az ő nézetét, annak vezetése mellett megkísérli megnyerni az országot, az én kijelentéseim és modorom ellenére, s megnyerni a fejedelmi házat is. Óhajtaná, ha a pártot, miután múltkori álláspontomat nem követi, hagyánám menni az ő útain.

A párt többsége nézetének változása felől utóbb meggyőződván, a tevékeny működési tért kénytelen is voltam átengedni az újabb kísérőknek, ügyeltem mégis, hogy pártunknak túlgöngeségét, vagy fölосzlását megakadályozzam.

Válaszfőlirati vita, 1869 május 21.

Simonyi Ernő fejtette ki a 48-as párt válaszfőliratát, közbevegyítván általunk soha nem helyeselt álláspontokat, mikre közbekiáltották: «közös védelem,» miket azután jóvá kívánván tenni, álláspontunkra helyezkedett.

Június 2-án a balközép ravasz vezére, Tisza Kálmán, nem is késett kijelenteni, mennyire megörvendeztette őt Simonyi Ernő, mind a viszonyos védelmi kötelezettségre, mind az államadósságra nézve, látván e nagy közeledését az ő múlt országgyűlési álláspontjukhoz.

Simonyi barátunknak kellett e gúnyoros élczelés, mert azt már nem engedte meg, hogy őt a balközép kösse diadalszekeréhez. Daczára ennek vissza-visszaesett kiegyeztetési kísérleteibe, állítván:

«a mi nem sikerült Deáknak, hiszi, hogy sikerül neki, a kölcsönös megnyugvást eszközölni.»

Párt-visszaalakítás. 1869 nov. 14.

László Imre, Kállay Ödön barátink képviselőkké választatván, hárman tanácskoztunk s elvégeztük, hogy iparkodni fogunk pártunk tagjait visszanyerni hazánk tiszta állami függetlenségének. S midőn barátságosan sikerült a párt nevezetes részét biztosítani, kétfélekéj) kívántunk hatni pártunk terjesztésének érdekében. *Yidacs* által, hogy Pesten mint fővárosban egy ellenzéki kör alakíttassék ez elvek alapján; s Pestre pártunk szervezése végett országos értekezlet hívassék egybe. Ez június 25-én el is határozottatott.

A kör elnökeivé *Csernovics* és *László Imre* választottak.

Daczára azonban minden szorgolásunknak, a párt szervezésére kiküldött bizottság, az értekezlet összehívását addig-addig odázgatta el, míg nem július 15-től október 16-ig elnapoltattak az ülések.

Nem maradt egyéb hátra, *László Imre* barátunkkal, mint cselekedni.

November 14-ére, országos értekezletet hívtunk össze Pestre, augusztus 25-ikén.

Okt. 16. az országgyűlésre összejövetén, néhány képviselőtársunk zokon vette az értekezlet összehívását, de kevesek kivételével csatlakoztak hozzánk mind.

Nov. 13. este Almásynál előértekezleten, megegyeztünk abban, hogy Hevesből Szederkényi indítványozza a 48-as párt programi» - jának elfogadását, s az országos szervezkedést.

Az országos értekezlet nov. 14-én a Beleznay-kerti nagy teremben tartatott, megtelt az vidéki megbízottakkal, képviselőkkel és helybeli elvtársakkal. Lefolyásáról tanúskodik az idecsatolt jegyzőkönyv:

Határozat. Jelen értekezlet, elfogadván s magáénak vallván azon programot, melyet az országgyűlés 1848-as pártja vall, mely rövid szavakban ez:

«Az ország önállóságának és függetlenségének alkotmányos úton, törvényes eszközökkel, így az 1848-iki törvényeknek teljes visszaállítása, s annak népies szellemben tovább fejlesztése.»

ennek folytán, miután az értekezlet, az 1848-as pártnak az egész országban fejlesztését és szervezését halaszthatlan szükségességnek tartja, magát ideiglenesen alakúdnak nyilvánítván, felhívja az

országgyűlésen levő 1848-as pártnak minden tagját, hogy bizottmányt alakítván, általa megtegyék mindazon intézkedéseket, melyeket a párt egész országban leendő szervezésének szüksége megkíván. Kifejezván óhaját arra nézve is, hogy a párt minél előbb szerveztetvén, jövő 1870. évi május havában, sőt ha a körülmények úgy kívánák, előbb egy a párt rendezését véglegesen megállapítandó értekezlet hívassák egybe Pestre, az 1848-as országgyűlési párt által.

Egyszersmind azon meggyőződésben, hogy az országgyűlés 1848-as pártja ezen felhívás folytán mindent megteend, mi az ügy kivitelének szükségére nézve fenforog, felhív az országban levő minden párttagot, ezen párt szellemében alakult vagy alakulandó egyleteket, köröket, hogy e bizottmánnyal összeköttetésbe lépve, velők az ügy érdekében közreműködjenek.

Ezen határozatnak, az 1848-as képviselőkkel tudatása és érvényre hozatala végett ezen értekezletből bizottmány választatik.

Az ekként hozott határozat végpontjában érintett bizottmány tagjaiul egyhangúlag megválasztattak: b. Baldácsi Antal, Gál Mihály, Kornis Pál, Kovachich Öszinte, Máriaassy Béla (mint szónok), Mezössy László, Pap Pál és Szemányi Ferencz.

Indítványoztatott: hogy az 1848-as pártnak tiszteletbeli elnökévé *Kossuth Lajos* megválasztassék.

Kossuth Lajos az értekezlet zajos éljenei között az 1848-as párt tiszteletbeli elnökévé megválasztatik. Jelen értekezlet elnöke megbizatik, hogy e választást *Kossuth Lajossal* távirati úton tudassa.

1869. november 15-én a Pesten összejött 1848-as pártbeliek folytatólagosan tartott értekezletének jegyzőkönyve.

László Imre elnök előadja, hogy az 1848-as országgyűlési párt tegnap este tartott értekezletében fogadván a tanácskozmány küldöttségét, és tárgyalván határozatát, szíves készséggel vállalta át az 1848-as pártnak országszerte szervezését; mit is az országgyűlési 1848-as párt % alatti átiratával tudat az értekezlettel.

Mivel azonban tegnap választott *Novák Gusztáv* jegyző távozni volt kénytelen, jegyző választására hívja fel az értekezletet.

Madarász Jenő jegyzővé választatván, felolvastatott az országgyűlési 1848-as pártnak elnök által % alatt bemutatott átirata.

A tanácskozmány tagjai örömet nyilvánítván a felett, hogy óhajtuk valósulni fog, elnök az értekezletet befejezettek nyilvánította. *László Imre* elnök. *Madarász Jenő* jegyző.

A november 14-iki országos értekezletnek megvolt az a hatása, hogy kimondatott az 1848-iki alkotmány teljes visszaállítása és kifejlesztése. — S hogy tért nyert a határozottabb irány, tanúsította az, hogy *nov. 21.* Madarász József 17, Irányi Dániel 15, Simonyi E. 15, László Imre 14, és Kállay Ödön 10 szavazattal választották a bizottság tagjaivá.

Nov. 28-án a nemzetiségi pártú képviselők csatlakozási óhajtasukat fejezvé ki, ennek eszközlése is a pártszervező küldöttségre bízott.

1870 febr. 25. Simonyi Ernő a «Magyar Újság» szerkesztéséről lemondván, 3-tagú felügyelő bizottság választott.

A párt tagjai, párthatározat és a törvényhatóság szervezete.

1870 márcz. 14-én a kör szabályai közt elhatározta a párt, hogy

«*párthatározat ellen, senki föl nem szólhat, sem ellene nem szavazhat, esetről esetre az ügyek nyílt kérdéssé mondathatnak ki*».

Május 9—27. közt ismét folyt a boszorkánytáncz a balközép és pártunk közt, vajjon a törvényhatóságok szervezése ellen egyöntetűen nem működhetnének-e? Küldöttségek is választatnak; s utóbb sem jöhettünk más tudatra, mint hogy nézeteik nem egyeznek nézeteinkkel.

Június 25-én tanácskozáván, a következő javaslat fogadtatott el 26-án: «Visszavetvén a köztörvényhatóságok és községek rendezésére a ház elé terjesztett t.-javaslatokat, utasítja a ház a kormányt, miszerint a 1848: III. 26. §., XVI: 1. §. és 23. törvényczikk szellemében mind a megyei, mind a szabad kir. városi törvényhatóságok, mind a községek rendezéséről, külön-külön új törvényjavaslatot terjeszszén».

Júl. 2-án jelent a pártszervező bizottság s *nov. 13-ára* országos pártgyűlés összehívását ajánlja. *Nagy többséggel elfogadtatik.*

Okt. 24. A november 13-ára szándokolt népgyűlés bizonytalan időre elnapoltatott.

Ájul. 21. meghalt *Mátyás Uzor* kerületében új választáskor, *Helfy Ignác* a külföldről visszatérve lett képviselő a baranya-megyei szt.-lőrinczi kerületben; és 1870. nov. 28. a «Magyar Újság» szerkesztőjévé megválasztott, a ki értelmi és jeles szónoki tehetsége úgy mint irmodora által magát a pártban megkedveltette.

A nemzetiségek. 1872.

Az országgyűlés elejétől 1872-ig, többször tanácskoztak a mi és a nemzetiségbeliek küldöttei, hogy a nemzetiségeket a magyar al-

kotmány biztosítékává, hű magyar állampolgárokká megnyerhessük.

Sokak részéről sok jó indulatot tapasztaltunk, de utóbb is be kellett nekik és nekünk is látnunk, hogy az egység lehetetlen.

Voltak köztünk néhányan, a kik azt vélték, a nemzetiségek megnyerése nélkül hazánk függetlenségét nem vívhatjuk ki, mert ha ki nem elégtjük, ha meg nem nyerjük őket, a hatalom fölhasználja őket ellenünk. Nagy engedményekre voltak hajlandók. Elejtették volna a «nemzet» nevet is; lett volna «nép».

Végére ezeknek is ki kellett a máorból gyógyulniok. Egyjelentékeny rész bizonyos területi kikerekítést követelt amaz áldozaton túl.

Meg kellett győződni mindenkinek, hogy nem egyedül nemzeti ségi, de államgemsemmisítési szándok vezérli őket.

1872. jan. 21. pártértekezlet és következése.

Végre valahára a 48-as párt is megmozdult. A balközép értekezletet hitt össze, szinte elhatározottat országos értekezlet tartása, a kör szállásán, Országúton, a dohány-utczával szemben.

S megállapított, ellenzésemmel, egy program, mely eddigi programjainktól eltérőn, a personal-uniót is felveszi; minek következtében én a gyűléstől távol maradtam.

Az egész nem is lett egyéb, mint csekélyszámú megjelenteknek tanácskozása. Hogy ez így volt, tanúsítja azt a gyűlésről fölvetett jegyzőkönyv, összesen 21-en lévén a vidéki képviselők, jelesen:

1. Aldor Imre, Baranyamegyéből.
2. Batory Benó, Érmihályfalva.
3. Vass Sándor, Nyerges-Újfal.
4. Kiss János, Szathmárnémeti képviselője.
5. Majoros István, Zenta képviselője.
6. Novák Gusztáv, Nagy-Károly.
7. Kertész György, Orosháza.
8. Kiss József, D.-Vecse.
9. Bónis József, margitai kör.
10. Gaál Mihály, h.-böszörményi kör.
11. Szentpéteri Károly, Nagy-Körös.
12. Glasics, Szt.-Lőrincz.
13. Grabarics Ernő, Pécs.
14. Thuranszky, Liptó N.
15. Matkovich Tivadar, Enying képviselője.
16. Szalay Imre Somogyból, magánzó, elvbarát.
17. Ifj. Posta János és Nagy József, Szent.
18. Jeney István, Tasnád.
19. Szabély Antal, Kalocsa, 48-as kör.
20. Blasics Lázár, Illafa.
21. Mezősy László, a zempléni baloldali kör elnöke.

Tehát összesen jelöltetett vidéki küldött 21, s odairva «és még nagyszámú elvbarát a vidék és fővárosból». Elnökké az ülés László Imrét, jegyzővé Gonda Lászlót választotta.

Jöttek ezután a mint elhatározták, a szónoklatok.

Irányi Dániel indokolja a programmot, mely felolvastatván, *Simányi Ernő* vázolja a 2 országgyűlésen történeteket. A program egyetértéssel elfogadtatik.

Helfy Ignác óhajtja, hívassák föl a balközép választásoknál az összetartásra, s ez is elfogadtatik.

A választások vezetésére határozatlik: a) szűkebbkörű állandó bizottság; b) az országos központi választmány. — S ez áll a 48-as párt országgyűlési képviselőiből.

Az országban levő s bárminevű 48-as elvű körök, megyei központi választmány, s a kerületi bizottságok megbízottjaiból;

a jelenlegi országos pártértekezletnek valamennyi tagjaiból és a távoli Bernáth Gedeon polgártárs.

Ezekután Kossuth üdvözlésére távirat, s az ülés eloszlik, és febr. 10-én a működő bizottság elnökévé 8 szóval Irányi; 7-tel helyettes elnökévé Simonyi Ernő megválasztattak.

Elérték tehát a volt menekültek, a külföldről hazatért jelesek, *Simonyi, Irányi, Helfy* az értekezlet vezetői, hogy az 1868 végén a 48-as párt által megállapított programmot, sőt az 1869-ben alkotottat is megtoldhatták a «*personal-unionak*» aprogrammba felvételével. Így nem tagadhatják, hogy megkötötték magukat. Mert céljokul, és nem eszközül állítván fel a cél elérésére a *personal uniót*, ha ez valóban ellenkezésben állna az ország függetlenségének kivívásával; ez esetben a personal-unió miatt kénytelenek volnának fölládozni Magyarország függetlenségének kivívását. A visszaesés lege ragadós.

Fájdalommal győződtem meg a felől, hogy e légkör leghívebb elvtársainkat is megszédítette. Fájlalva tapasztaltam, hogy *Kállay Ödön* legjelesb s hívebb társa 1865—8-ban, még 1869-ben is határozott álláspontunknak, *Simonyi Ernő* tehetségei által megszédítve, most őt üdvözölte mestereként. Sokszor lándzsát tör ellenőrző felszólásaimkor velem, s a párt zömét, a mely hű szeretne maradni határozottabb volt állásunkhoz, vele ragadja.

Fájdalommal tapasztaltam, hogy az 1869-ben november után pártunkban határozottabbá alakított légkört, 1870 és 1871-ben ismét visszaeső törekvés váltotta fel; hogy mi határozottabbak ön-pártunkban kisebbségben vagyunk, s újból kell Imre barátommal kezdenünk pártunk tagjainak megnyerését, visszatérítését.

1872 márcz. 6. Nagy csapás érte pártunkat, Gonda meghalt.

A fejedelmi ház megnyerői. Pártunk panyókásai.

1872. április 15-ére ki volt tűzve az országgyűlés befejezése; s pártunkban a Budavárba felmenni óhajtozók, köztük *Simányi E.* főleg, kívánták, hogy adjuk meg nekik az alkalmat, hogy ők a fejedellemmel s a fejedelem velők közlekedhessék, mert ez úton lehet a fejedelmet pártunk állása iránt mielőbb fölvilágosítani, s annak megnyerni.

Április 10. vitatkozás folyt a fölött is, vajjon *Gizela* főhercegnőnek *Lipót bajor főherczeggel* eljegyeztetése alkalmával a tisztelgő küldöttségben pártunk részéről megjelenhetnek e vagy sem?

A panyókáikat s mentéiket szellőztetni akarók hevesen küzdöttek, hogy a fejedelmi körökre menesztetés és megjelenés hazáink függetlensége biztos kivívására mulaszthatlan.

Hiában mondtuk nekik, hogy alkotmány szerint a fejedelem nem is hallgathat a kisebbség tanácsára, hogy mostani számunk szerint megjelenésük inkább káros; és távolmaradásunk eszközölhet hasznost. Mert ha látja a fejedelem, hogy még a mi pártunk is megjelenik a sárga-fekete zászló lobogtatásával, ez indok lesz annak megtartására. S annak, a nemzetivel fölcserélését, inkább az eszközölheti, ha távol maradunk mindaddig, míg nemzeti lobogót nem használ a fejedelem is.

Hiában mondtuk, hogy legyünk csak többséggé, a fejedelem az alkotmány szerint pártunk tagjait hívja föl a kormány átvételére.

Hiában mondtam *Simonyinak* magánosan is, hogy mennyire téved, hiszen lásd, mondtam neki, az alkotmányosság követelménye szerint, a mint meglesz többségünk, s e többség nem a te, hanem az én álláspontomat támogatná, habár én soha sem hajlongok is a fejedelem előtt; ő ez esetben nem téged, hanem engem bíz meg a kormány alkotásával. Minden hiában mondatott.

Ők harcoltak a megbízatás, a párt általi küldetés mellett.

Végre a párt elhatározta, hogy az országgyűlés befejezésére a budai várba nem megy, mert Pesten kell befejeztetnie a törvény szerint, és mert a palotán sárga-fekete zászló lobog, s ennek kijelentésével én bízattam meg.

De már a czélszerűsködők nálunk is annyira szaporodtak, hogy *Gizela* főhercegnő eljegyeztetésénél a megjelenés nyílt kérdésnek mondatott ki.

Volt azután e miatt nagy öröm a kócsagtollasok közt, mígnem maguk is tapasztalván azt, hogy minő porszemek ők, hogy sem

meg nem rémülnek tőlük, mint fergetegektől; sem nem üdvözöl-
tetnek, bármennyire mosolyra csücsörítsék is ajkaikat; — lehan-
golva, nagy orral tértek vissza az első sikertelen kísérletről.

Az 1869. országgyűlés nevezetesebb tárgyai.

Április 22. A 24. évi Budán leendő megnyitásra *Irányi* indítvá-
nyozza a fekete-sárga zászló eltávolítását. Ellenezték *Andrássy* és
Deák Ferencz; mi által megtörték az 1848-iki törvénynek a nem-
zeti zászló s az országgyűlés holtartása iránti rendeletét.

*Május 1. elnökké Somssich Pál, alelnökké Gajzágó Salamon
és Bittó István választattak.*

Május 24- az elnök évi díjazása 12,000 frt, szállásdíja 2000 frt lesz.

Június 11. a delegáció választásánál 56-an jelentették ki, hogy
«nem választunk», a halközépről velünk szavaztak a többiek közt
Nyáry Pál és *Csernátony Lajos* is.

Május 13. *Irányi* a testi büntetés eltörlését kívánja.

Június 22. Schwarcz Gyula indítványozza, hogy «politikai bün-
tényeknél a halálbüntetés töröltessék el».

A bírák választásának megtörése.

Június 23. megkezdett «a bírának a király által leendő ki-
nevezetése» feletti küzdelem, mely a nemzetnek ebbeli ezredéves
jogát volt a hatalom részére elkobzandó.

Küzdöttek ellene erélyesen *Várady*, *Irányi*, *Plachy*, *Mocsáry*,
Tisza, *Ditrich*, *Prick*, *Nyáry*, *Péchy Tamás*, *Ghyczy*, *Kállay*, *Si-
monyi Ernő*.

Július 6-án elfogadta 203 156 ellen, távol 40.

E vita folyamán történt, hogy *Irányi* megtámadta az igazságügyi
minisztert, őt tevén felelőssé, a miért «*Böszörményit halálra
kínozta*».

S lőn erre nagy kormányparti felháborodás és igazságügyiminisz-
teri érzékenykedés. Az utóbbi felszólván, az elintézést a házra bíz-
ván, a termet otthagyta. Az ülés eloszlatott.

Június 25-ikén *Gajzágó* tette meg hírhedt, kelletinél messzibb
célzott indítványát, mi ellen *Deák Ferencz* közvetítve, kérte a
házat, hogy «*Irányi nyilatkozatát rosszolja a ház*».

Elleneztek ezt *Tisza K.*, én és *Simonyi Ernő*, de a többség köve-
telvén *Deák* javaslatának szavazásra kitűzését, az összes ellenzék,
midőn az elnök feltette a kérdést, oda hagyta a termet. Benn csakis

Irányi, Károlyi Ede és Latinovich Vincze maradtak. Az ellenzék csakis a szavazás után ment vissza a terembe.

Deák javaslatát elfogadta 203 szó, távol volt 223.

Június 30. Németh Albert javasolja, »a királyi kisebb haszonvételeknek s úri jogoknak eltörlését».

Október 25. Németh Albert kérdez a «hevesmegyei kir. biztosság iránt», melyet az ellenzék mint igazság- s alkotmányellenes tény kárhóztatott. A kormánypárt 132 szóval 100 ellen helyeselte azt. E részben később, november 16-án Tisza Kálmán határozati javaslatát, melyben kimondatni kívánta, hogy «a hevesi biztos küldetése rosszaltsassek», a ház tárgyalni nem engedte. — Nincs a többségre ennél kényelmesebb.

November 4. a vallászabadságra vonatkozólag Irányi javaslatot adott be. A kormány 117 szóval 108 ellen elodázta azt, a mennyiben a kormány utasított, hogy mielőbb javaslatot adjon be.

December 16. Luzsinszky Pál báró meghalt.

Áldás a jó hazafira.

A költségvetés 1870-ban. 15-től márcz. 15-ig vitattatott, minden tárczánál újabb általános s úgy ismét részletes vita fejtettet ki.

Nevezetesebb küzdelmek voltak a következők:

A közoktatásinál.

Ludvigh a papi javaknak időközi jövedelmeire nézve indítványoz, a mi heves küzdelem után törvényjavaslat beadásáig elnapoltatik febr. 15-ig.

Az alapok és alapítványokra nézve 18-án Ghyczy indítványozza, hogy az 1848 rendelete szerint a miniszter teljesítse kötelességét. E felett nagy küzdelem fejlődén, a jelen gyakorlat megtartása határozatott el 9 szótöbbséggel.

25-én az egyetemi vagyona nézve Ghyczy határozati javaslata közakarattal elfogadtatott és homoeopathiai tanszék felállítása elrendeltetett.

Népnevelésre 1 millió.

A népnevelésre csak 200,000 forint lévén felvéve, mi elhatároztuk és Kállay Ödönnel indítványoztattuk, hogy az 1 millió forintra emeltessék fel. *Elfogadtatott*, kár, hogy akkor óvodák nem állítottak föl.

A felnőttek oktatására Irányi indítványa folytán 80,000 forint rendeltetett.

A haza ellen szolgáltaknak nyugdíj adatik.

Márcz. 11-én megtagadta 196 szó 126 ellen a honvédek nyugdíjazását, de márcz. 19. és 21-én 169 szóval 127 ellen, azoknak, a kik hazánk ellen működtek, nyugdíjai megadatni rendeltettek.

Fontos határozat a közös kiadásokra.

A balközép fölvetette a kérdést s állítá, hogy a delegációk túl hágták törvényes hatáskörüket, és így vita tárgyává tette azt, és szavazás által kívánt fölötte döntetni.

A ház zavarban volt. A kormány részéről tagadták volna is a vitatkozási jogosultságot, másfelől e tagadást mégis alkotmányellenesnek vélvén, abban állapodtak meg Ghyczy Kálmán javaslata következtében, hogy az elnök tegye fel a kérdést következőkép:

«Beleegyezik-e a ház, hogy a 23 millió forint (a mennyi a delegációk által megállapított összegrész) a költségvetésbe fölvetéssék?»

1870 apr. 28. Gr. *Mikó* lemondván, *Gorove István* lett közlekedési miniszter, május 24-én gr. *Lónyay* lemondván, *Kerkápoly Károly* lett pénzügyminiszter, május 27-én *Szlávy József* kereskedelmi miniszterré lett.

1870 június 25 a *főszámvevőszék* elnökére szavazások, nyertek Gajzágó 194, Korizmics 124 és Suhaj 126 szavazatot.

A köztörvényhatóságok megtörése. 1870.

Jún. 30-tól folyt juk 16-ig az egyenlőtlen és heves, de kitartó küzdelem; a helyhatóságok, az önkormányzati jog barátai és a központi kormányhatalom terjesztő párt között.

A nemzet ezredéves jellemével, szokásaival ellentétes alapra helyezkedett kormány, csak a szabad intézménynek megsemmisítése vagy önkénykedésének biztosítása által tarthatta fenn magát. El kellett esni az egyéni szabad vélemény nyilatkozhatásának. El a megyei szabad ellenőrzésnek, szabad elhatározásnak; s ha kell, semleges ellenállásnak is. Hiában küzdöttünk ellenök teljeróvel; a mi javaslatunkat László Imre indokolván.

Meg kellett fosztatni a megyéknek az alkotmány azon megvédhetésétől, hogy «törvénytelen rendeletet nem hajtottak végre».

Ők a labanczok voltak 203-an, mi az önkormányzat hívei 145-en.

A részletes vita alatt.

Az ellenzék híven teljesítette kötelmét. Minden nevezetesebb szakasznál Leonidási harczot vívott a bódulásig rombolni kész kormánypárttal.

Kiválóan *Ghyczy*, *Mocsáry*, *Tisza*, *Nyáry* váltak ki, hű kitartó-

suk és magasztos elvek vitatásával, a megyei és városi önkormányzat mellett.

Július 17 és 18-án leszavaztatott az ellenzéknek a melletti küzdelme, hogy a városok kivitessenek a szándokolt rombolás alól. 173 126 ellen.

Július 19—22-ike közt a virilisek intézményének beigtatásával kívánta a kormány megtörni a népképviseletet, és nem az egyéniség érdemét, de a birtokot ruházni fel hatalommal. — Ellenére annak, hogy: «a bizottság a törvényhatóságokban népképviselet alapján választott tagokból álljon». — 22-ikén a nagyobb birtok képviseltetését elfogadta 167, elvetette 130.

Befejeztetvén a tárgyalás, végre is 150 elfogadta 101 ellen.

Nekem az egyéneket tekintve, az fájt leginkább, hogy Deák Ferencz már annyira rohant le jónak vélt alapján, hogy mind e nevezetes kérdésekben 1865-ig volt politikai életének szabadelvű állításai ellenére, most a visszaesés követelményeit helyezte.

Minő változása a politikai életnek, és minő elkomorító, erkölcsrontó, hogy a haladási eszmék, az alkotmányos hagyományok egyik volt vezére most ellenkező táborban s a múlttal ellentétes irányban vezetni párthíveit.

A magyar hadsereg cím újból megtagadtatik.

Minden évi költségvetésnél fölvetetett és leszavaztatott a «magyar hadsereg».

1871 jan. 16-ikán csoda történt. Az osztályok többsége javasolta, hogy az újonczozási törvény címe «magyar hadsereg» legyen. A kormánypártnak ez ellen kellett most csatáznia, és 18-án e címet elvetette 112 ellen 175 kormánypárti.

Báró Eötvös József meghalt febr. 2-án éji 11-kor.

Eötvös József halála febr. 3-án bejelentetvén, eltakarításáig az ülések felfüggesztettek, és volt széke, a míg utóda nem neveztetik, fekete fátyollal rendeltetett bevonatni.

Miniszteri kinevezések.

Febr. 13-án Rainer helyébe belügyérré Tóth Vilmos, közoktatásügyérré pedig Pauler Tivadar neveztetek ki.

1871 márcz. 7-én elvetetett Várady indítványa, hogy a honvédek részére 400,000 firt szavaztassák.

A műegyetem.

Március 11-én elhatároztatott, hogy az 1872—3. tanévre a műegyetem Budáról Pestre tétessék át.

1871 ápril 21-én az *irtványok* tárgyalatván, *Nyáry Pál* halálának híre döbbsentette meg a képviselő házat. Véget vetett életének. 22-én a ház temetésén küldöttségileg fog képviseltetni.

Szept. 14. *Gorove* lemondván, közlekedésügyérré *Tisza Lajos* neveztetett ki.

Szept. 23. A 30 milliós kölcsön 109 szóval 88 ellen elhatározottatott.

Nov. 16. Miniszterelnökké *Lónyay Menyhért* neveztetett.

Decz. 7-én a nógrádi esemény folytán a belügyért *Tisza Kálmán* vád alá helyeztetni kívánta. A többség nem engedte tárgyalni.

Decz. 18. *Móricz Pál* a *dohányegyedárúságot* kárhoztatja.

A magyar bank.

A jegybank-bizottság jelentése febr. 16-tól 21-ig tárgyalatott, és ekkor 178 szóval 138 ellen elvettetett *Simonyi Ernőnek* az önálló bank felállítását kívánó különvéleménye, s elfogadtatott *Trefort Ágoston javaslat*a, a kormányt bízva meg.

Nézzük sorban a javaslatokat, a tárgy fontossága kívánja ezt.

Bizottsági javaslat: «Utasítandó a pénzügyminiszter, az osztrák nemzeti bankkal érdekeinknek megfelelő egyezsége lépni, s csak ennek nem sikerülte esetében gondoskodni önálló jegybank felállításáról.

*Simonyi Ernő javaslat*a «utasítatik a kormány, hogy az önálló állami bank fölállítására nézve törvényjavaslatot terjeszsen elő».

*Ghyczy Kálmán javaslat*a: «A minisztérium oda utasítatik, hogy az állam jegy ékből álló függő adósságnak megállapítására s megosztására szolgáló rendszabályokra nézve ő felsége többi királyságai és országai minisztériumával az 1867: XV. t. ez. 5-ik §-ának értelmében, egyezményt haladék nélkül igyekeztvén létesíteni, még a jelen országgyűlés alatt terjeszsen elő *a valuta helyreállítása és egy önálló, jegyeit éreztvén mindig beváltó s a magyar korona országainak mindazon vidékein, melyekben a forgalom érdekei igénylik, fiókokkal ellátandó jegybanknak Pesten olg módon leendő felállítása iránt*, hogy az átmeneti nehézségek tekintetéből ily módon felállítandó jegybanknak szabadalma lehetőleg rövid időre szorítottatván, ennek elteltével a törvény általános rendeletei által szabályozott bankszabadság életbeléphessen.» Beadja *Ghyczy Kálmán*, *Tisza Kálmán*, *Móricz Pál*, *Tisza László*, *Papp Lajos*, *Győrfy Gyula*, *Pilisy László*, *Chorin Ferencz*, *Várady Gábor*, *Péchy Tamás*, *Gáspár András*, *P. Szathmáry Károly*.

A balközép tehát még ekkor Pesten követelt önálló bankot, nem csak, de ezt is rövid időre, mert bankszabadságot kívánt.

Világosan követelte a balközép, hogy ne az osztrák bank állítsa ezt. Miként Ghyczy kijelentette, hogy téves Trefortnak azon nézete, mintha a valuta helyreállításáig nem volna más vivendi modus, mint az osztrák bankkal egyezni ki, pedig van más mód, mely addig is megvédheti a nemzet anyagi és pénzügyi érdekeit, és épen az osztrák nemzeti bank ellen, a mely által ez érdekek leginkább meg vannak támadva.

S miként a balközép helyesléseként jelentette ki, hogy: «Lehet minden nehézség és akadály nélkül oly jegybankot fölláttani, milyen az osztrák nemzeti bank most, továbbá, hogy: «A mostani foglalja magában a legkedvezőbb alkalmat.» «Ha ezen kedvező alkalom felhasználását akáir a kormány, akár a törvényhozás elmulasztja, a haza ellen valóságos bünt követendek el.»

Kemény szavak! de mert a maga magával is küzködő, s azt a mit mond százszor megfontoló Ghyczy Kálmán mondotta ki a haza elleni bűn elkövetését az alkalom elszalasztására nézve, fontos s a kormányt örökre terhelő szavak voltak azok, miután daczára az összes ellenzék összetartásának, leszavazták annak javaslatait, s így az állami önálló bank keresztülvitelét nagy időre eltaszították.

A választási törvényjavaslat. 1872 febr. 22.

Az 1848-iki választási törvény 24 év múlva, a helyett, hogy a kor követelménye szerint szélesebb alapra fektettetett volna, a választói jog korlátozását ajánlotta.

Nagy volt a nemzet és a képviselőház tagjai közt is a felháborodás, s a tanácskozás mind élesebbé vált. Márczius 5-ikén azonban 182 140 ellen, tehát 42 többséggel a javaslat általánosságban elfogadtatt.

Mivel az országgyűlési 3 év letelte közelgett, mi elhatároztuk, hogy részleteiben minden szakasznál oly nevezetes vitát folytatunk, hogy a javaslatból törvény ne váljék.

Márcz. 6-ikán Gonda László meghalt.

Mi kívántuk, hogy temetésére 7-én félnap adassék. A kormány-párt megtagadta; esti 5 órára ülést rendelt.

Alig voltunk képesek Gonda barátunk iránt a végtisztesség tételben részt venni. Ez esti és éji ülés a forrongás képét tüntette elő. Zsedényi indítványozván az országgyűlési időszakot 5 évre, midőn 38 többséggel elfogadtatt, és az éjen át óhajtottak ülésezni,

Csernátony kijelenti, csatlakozik a kormánypárt viselete folytán a szélsőbal eljárásához. Föl-fölújítatik a kérdés, hány óráig tart ma az ülés, le-leszavaztatik, Szapáry Gyula gr. javasolja, tartassék ma 11 óráig, de ezentúl 10-től 2 óráig, és délutáni 3-tól 6-ig. Midőn hajlandóság mutatkozott, visszavétették indítványát; de *Németh Bérezi* magáévá tévén, a nyilatkozók hosszú sora nyílt meg.

S midőn elmúlt az éjfél, a kormánypártiak azon javaslatot teszik, fogadjuk el az 5 évi ülésezést, visszaveszik a javaslatot. Elutasítottuk.

Győrffy ekkor a házsabályok szerint kívánja, rekesztessék be az ülés, mely mára nem volt kihirdetve. A kormány makacssága még Tisza Kálmánnal is kinyilvánította, «ha kell, fogunk diskurálni reggelig».

Végre belátja a kormánypárt, hogy helytelen téren mozog, az elnök az ülést berekeszti.

Zárt ülésben megegyeztek a pártok, hogy az ülések 10-től 3-ig tartsanak.

A választási javaslat sorsa eldöntetett.

1872 ápril 15-én az országgyűlés befejeztetett.

Országgyűlés 1872 szept. 1. 1875 május 24.

Általam ismert képviselői választások 1872.

1869-ben is erőszakosan hatalmaskodott a kormány, de az 1872. évek ritkítják párvukat a vesztegetésekben, s a kormánypárti vezetők túlmentek a féktelenségen, s a tömeget vétkes kicsapongásokra ösztönözték. És büntethetlenül.

Május 10-től 12-ig Jenővel a csákvári kerület községeit jártuk be, lelkes és szíves fogadtatással. Ellenfél *Kégl György*. A pénzzel vesztegetés hihetlen mérveket öltött, és erőszakos bírói hatalmaskodással rémítették a polgárokat. Velenczén sajnálatommal *Kégl Györgyöt* megszalasztották, a minek befogatások és üldözések lettek következményei.

A megvesztegetésekről fogalmat adhat az, a mit mint megtörténtet többen bizonyíthattak, mire nézve csak három esetet említek.

1. *Pécsöly Sándor* zámolyi választó földmívest és 2. *Gurzsa Kovács Istvánt* pákozdi választó földmívest külön-külön mindeniket ezer-ezer forinttal kínálták meg, s nem követelték azt sem, hogy hozzájuk álljanak, — sőt mondták, szavazzanak is Madarászra; — csak azt ígérjék meg, hogy «nem fognak mellette korteskedni» azon-

nal kifizetik az ezer-ezer forintot. Gurzsa Kovács Istvánt szőlejeben több szőlőművelők előtt kínálták meg.

3. Egy igen szegény éltes zámolyi nemes választónak és két választó fiának ígértek százötven forintot, s ha bár majdnem nyomorral küzdöttek, visszautasították azt.

Május 21-ikén családommal Somogyba alsó-uzdi rendes nyári lakásunkba mentünk, és e megyében a féktelenségekkel találkoztam.

Június 1-én Lengyeltóiban Gáspár házába reánk tört az ellenfél, és a közigazgatási szolgabíró azt rendelte, hogy a kik beszélnek, álljanak a két fél közé, hogy mindenki hallhassa mit beszél a szónok, természetesen a kormánypártja lebömbölte a beszélőket.

Június 6-ikán Szil városában, délelőtt a piacon, hogy szántszándékosan meg nem gyilkoltak, szerencse volt.

Nem akarom nagyítani a veszedelmet, mely környezett; de való az, hogy mellettem alig állt négy öt választó polgár, midőn a 30—40 főből álló úrfajta vezetők alatti, nagy botokkal fölfegyverkezett és itatott csoport majdnem fél óráig folytonosan izgatott ellenem. Az «üssétek», «üssétek agyon» vezény kiáltásokkal leggonoszabb volt botjával folyton felém hadonázva a katolikus káplán, Bőr Gábor.

Meg vagyok győződve a felől, hogy ha előttük meghátrálunk, akkor fenyegetéseiket a tett követte volna.

S midőn a kormány ellen küzdő választók közül, nem fenyegetéseik miatt de minden ok nélkül keresett ürügyből, százakat és százakat elzártak, vajjon e bűnmerénylet megfenyített-e? Nem.

Vonja le a tényekből a becsületes ember a következtetést, s átláthatja mennyi gonoszsággal küzdött a kormánypárt a választásoknál.

Ha éltünk volna a régibb megyeélet korában az a lengyeltői fajta szolgabíró kényszerítve lett volna lemondani állásáról, mint a melynek kötelességeit nem érti. Azaz igali szolgabíró, a ki fülét sem mozdította a szili megtámadásra, szégyenpírral tetéztetett volna a megye gyűlésén, s önpártjából sem merte volna védni senki.

Ők most mint pártmentők üdvözöltettek.

És ha éltünk volna a nyilvánosság azon korában, a midőn a örvényszékek Ítéletei még a törvény nevében hoztattak és hirdettettek ki, nem tehetette és nem tette volna azt bármi pártbeli tör-

vényszék, hogy a nyilvánosan nappal és utcán elkövetett ily gyilkos szándokú támadókat azonnal el ne fogassa, és utóbb meg ne büntesse.

S mit tőn a királyi törvényszék? Szabad lábon hagyta a vérengzést elkövetni szándékoltakat.

A kormánypárt egyik főbb kortesével a járásbíróval vizsgáltatta meg az ügyet. Velem nem is közölte a határidőt, s elsimította.

És a királyi törvényszék, mely nem ítél most már a törvény nevében, bár beismerte, hogy június 6-án ellenem veszélyes fenyegetések történtek, az iratokat a felmerült rendőri szabályok elleni kihágás érdemében további eljárás végett, az igali járás közigazgatási szolgabírájához, a volt főkorteshez, tétette át. Kaposvárt 1872 decz 20. kir. tvszék.

Boruljatok le a kinevezés által függetlenített kir. törvényszékek ily igazságos ítéletei előtt!!! Egy a csoportbeli lázító igali csizmadia, ezentúl a bírói árverezéseknél folytonosan mint bírói kikiáltó használtatott.

Sárkeresztvári és csákvári választások 1872. jun. 19.

Ellenem *Fekete János* lépett föl. A közerkölcsiség tekintetéből megjegyzem, hogy az a Gaál Lajos abai lelkész, a ki annyira tisztelve ragaszkodott hozzánk, és 1865-től az imaházi szószékről is a függetlenség iránti hűséget hirdette, volt ellenem a főkortés.

Csákvárt pedig bizonyos *Jágocsi Péterfyre* tettek szert a *nyékvelenczei vérmérséklő úrfajta társaság*, s mint balközépit fölléptette, a kerület polgárait azzal mételyezték, hogy egy kis áldomást és fuvarpénzt is ígértek.

Daczára e fondorlatoknak mind két kerület győzelmében hittem.

19-ikén Sárkeresztúron kivonulván a választók a szokott tέρre s megkezdvén szavazni, kitűnt megközelíthetlen többségem, s választóim beleegyezésével siettem Csákvárra, ha lehet segítni.

Későn délutáni 5 óra tájt érkeztem. Veszteségünk már biztos volt.

Reggel többsége volt Jenőnek. Péterfy leköszönt s pár száz hívét zászlónk mellé buzdítá. Jókor! a ki elállt kis áldomás és fuvarért, ott a hely színén az 5 és 10 forintosokért könnyű lélekkel ment a dobzódók közé. *A pátkai kálvinista pap* tüntetőleg szavazott az 1848-iki alkotmány zászlója ellen. *Zámolyban* pedig, az annyira lelkes Zámolyban, a többség eladta szavazatát.

Bensőmben fájdalommal hagytuk ott a szavazás helyét. A hű polgárok kérve kértek, semmisíttessem meg a nyílt vesztegetéssel

történt e választást. Nem biztattam meg őket! Igaz tény volt a vásárlás! de a polgárok azért mégis eladták magukat. Megköszöntük a sok száz híveknek hűségét, lelkeseknek ragaszkodását, s áldást és jövőre győzelmet kívánva, az ellenfél gúnydalai közt mentünk Székes-Fehérváron át Sárkeresztúrra. Nagy János barátom átadta megbízó leveletem.

Megválasztattam őskerületemben ötödször nagy többséggel.

Pártunk és működés 1872. 1875.

A vesztegetések és hivatalos visszaélések folytán érzékeny veszteséget szenvedtünk. A tények nem igazolták a menekülteknek lanyhább irányát. Míg a mi határozottabb állásunk s működésünknek következménye volt, hogy 1872-ben 40 számra növekedtünk 14-ről; ime Simonyi, Irányi, Helfy vezetése és personal uniós programjok 40 helyett 35 képviselői állást tartott meg.

Annál inkább éreztem most már a pártban elkövetni mindent, hogy mind a programunknak mind a névnek megváltoztatását eszközhessenem. Programmul kívántam *«hazánk teljes függetlenségét»*; névnek ezt: *«függetlenségi párt»*.

A pártnak beiratkozott tagjai voltak: Almássy Sándor, Baldácsi Antal b., Bobory Károly, Csanády Sándor, Csaba Gyula, Csernovich Péter, Csiky Sándor, Dobay Antal, Deáky Lajos, Gaál Miklós, Helfy Ignác, Irányi Dániel, Kállay Ákos, Kállay Ödön, Kiss János, Körmeny Sándor, László Imre, Lázár Adám, Matkovich Tivadar, Mednyánszky Sándor, Németh Albert, Pap György, Patay István, Rátonyi János, Simonyi Ernő, Sréter Lajos, Solmosy Bálint, Vállyi János, Vajda János, Vidacs János. — 30-an.

László Imre barátommal közöltem elhatározásomat, helyeselte. Beláttuk annak nagy horderejét, hogy hazánk történelmi, függetlenségére törekvő pártjának, programunk és nevünk által életet adunk az országgyűlésen s a nemzetben.

Elhatározásom és reményem nem is vélt akadályokba ütköztek.

Mielőtt csak beszélhettem is barátimmal, a válaszfelirati javaslat fölött tanácskoztunk a pártban. *Simonyi Ernő* egy kész, gyönyörűen szerkesztett és kimerítő javaslattal állt elő. Nyílt titokként beszélték, hogy e javaslatot, Simonyi Kossuthnál lévén, annak helyben hagyásával szerkesztette. S ez bűvös hatással működött közre, hogy a javaslat változatlanul, s egészben elfogadtassék.

Én egyszeri hallás után is nagy ellenkezéseket hittem e felirati

javaslat és első országgyűlési álláspontunk között s megtámadtam néhány pontját, jelesen a kölcsönös védelemre, a külügyre, s a király hadvezényleti jogaira nézve mondottakat.

Ernö védelme után, még inkább képesültem kimutatni, hogy e válaszfelirati javaslat egy szelídebb de új kiegyezési kísérlet a közösügy terén, s ez a mi álláspontunknak föladása.

Barátink is annyira aggályosoknak találták a javaslat kifejezéseit, miként Ernő felkérte, hogy másnap tartandó értekezletünkig iparkodnék javaslatát módosítani.

Másnap Simonyi Ernő azt jelentette ki, hogy a javaslatnak előadott aggodalmaim szerint módosítása a javaslat szándokával ellenkeznek, s azt tárgyalanná tenné.

S midőn óhajtottuk a pontok kiigazítását, kinyilatkoztatta, hogy akkor inkább visszaveszi egész javaslatát, készítsünk új válaszfeliratot.

Ez erkölcsi kényszernek lőn következése, hogy a nagy többség elfogadta Simonyi javaslatát.

Ekkor lelkem mélyében megrendülve, nem tehettem egyebet, mint kijelenttem, hogy a 48-as pártnak, mely a kölcsönös védelmi kötelezettség terére lépett, így közös ügyes tért foglal el, tagja nem lehetek, s távoztam. Távozásomkor többeknek s köztük M... T... arczárói a káröröm kifejezését leolvashattam.

Reám e néhányak káröröme nem hatott, de mély fájdalmamat okozta az, hogy legbensőbb lelki barátom a kinek lelkében éppen úgy be van vésve hazánk függetlenségének kivívása, miként az enyémben, — *László Imre* ott maradt közöttük.

Előadá később, hogy távozásomkor Simonyi Ernő ellene is kitört, mondván: látja ő, hogy *László Imre* és *Madarász József* forradalom útjára akarják a pártot terelni; s épp ezen alaptalan, azonnal visszatört vádnak semmiségét kimutatandó, tartotta kötelességévé maradni az elnöki széken, s kimondani a többség akaratát.

Be is nyújtottam a párt felírása ellen határozati javaslatomat okt. 1-én; midőn fölolvastam, *Csanády Sándor* több helyt ellenzését hangoztatta.

Feltebb sajnáltam, hogy ő határozottabb irányomat helytelelni, s mióta *Irányihoz* csatlakozott, a pragmatika sanctió és personal unió annyira eszméivé váltak, hogy ezekre mint alapokra kívánja fektetni hazánk függetlenségét. Mert ez által feltételekhez köti azt.

Sanctió pragmatikát a magyar közjog nem ismer. A personal uniót eszközül én is elfogadom, ha vele hazám függetlensége megfér és biztosítva van. De nem fogadom mint alapot. Nem kötöm hozzá hazám függetlenségét. Elfogadom mint ennek kivívására megkísérendő eszközt. S alárendelem ezt is hazám függetlenségének. A válaszfőirati vitában kifejeztem e nézeteimet.

Fivéremhez fordultam Amerikába, közölvén vele a történetket, lehangoltságomat ez esetek miatt, s azt is, hogy mi Imre barátommal a fejedelem ugyanazonosságának kifejezése nélkül «*Magyarország teljes önállóságát és függetlenségét*» valló pártot óhajtunk alakítani.

Decz. 18. az újonczozási ügyben kifejeztem erős hitemet, hogy az osztrák örökös tartományok a nagy német birodalomba fognak kebleztetni. Mondván:

És mert lelkem mélyéből kívánom, hogy e Perez mi előbb bekövetkezzék, óhajtom az intézkedéseket, hogy államunk ez esetben is hatalmas állam lehessen».

Szlácy miniszterelnök kifejezte később, hogy veszélyesnek tartaná ezt hazánkra, ha bekövetkeznék a szétbomlás; s reméli, hogy e lejtőn engem még az ellenzék nagy része sem követend.

Mire a balközép részéről találkozott «nem» felkiáltásokkal.

Pártunk alakítására nézve fivéremhez írt levelemre, e nevezetes válaszát kaptam.

Fivérem levele.

Amerika, 1872 decz. 8.

Kedves édes Józsim, szeretett fivérem! Több kedves leveledre vagyok adósod, de egy kissé elszámítál, hogy e télen tán kevesebb lesz munka általi elfoglaltatásom; — — — — akaratom egészen ki akarja aknázni hatalmas egészségem erejét. A farm egészen új alakú lesz, alig ismernél reá, — a mint meg lesz, lemázolom, tudván, hogy az egész világon csak te és kedves ángyom vagytok irántam oly szívesek, a kik szeretitek tudni, minő kinézésű helyen élvezi véretek azon örömet, mikor egy-egy leveleteket veszem.

Felelek kedves Józsim azon komoly kérdésedre, hogy új pártot alakítván, ez a «*fejedelem ugyanazonosságával*» vagy «*tökéletes függetlenség*» alapján legyen-e?

Ez utóbbi a legtisztább hazafiúi törekvés. Tudják ezt a *Sennyei*, a *balközép*, a 48-asok nem vakjai magok is; de e nagy kezdetbe csakis úgy volna szabad vágni, ha volna becsületes esküdtszéktek, volna közmorál, volna utánnatok nép.

1800-ban, mikor Irland parlamentje, címekkel, pénzzel és ígéretekkel meg volt vesztegetve, és a Catholic Comitee (a katolikusok küldöttsége) Dublinban az Angolországgal egyesülés (unió) felett tanácskozott: e küldöttséghez egy magános egyén bemenvén, így nyilatkozott:

«Az én érzületem az, s biztosítva vagyok, hogy nemcsak minden becsületes férfiúnak, a ki engem meghallgat, de az irlandi összes katolikus népességnek az az érzülete, hogy Irlandnak Angliával egyesítését mint igazságtalant, borzasztót és gyűlöltet ellenzik. Hazánk politikai meggyilkoltatásához egyezésünket nem adhatjuk. Tudom, hogy kétes kivételes hasznok és előnyök eltántoríthatnak sokakat a hazájok iránt tartozó kötelességektől; de tudom azt is, hogy Irland katolikusai meg fognak emlékezni, hogy nekik van egy hazájok, és ők soha sem fogják elfogadni azon előnyt, a mely őket mint népet meg akarja semmisíteni».

E magános egyén volt D. O'Connel.

E kezdet még kényesebb, mint O'Connel helyzete, mert neki volt esküdtszéke és népe; és mert neked nincs, mert hazádnak nincs, neked maradni kell azon alapon, melyről ha lelépsz, veszélyezteted személyes biztosságodat.

Maradni kell a fejedelem ugyanazonosságánál. Csúnya dolog! de hozzatok elébb becsületes sajtótörvényt, addig pedig nem biztos a tökéletes függetlenség melletti agitáció. Am kétségtelen, hogy ezt maga az időközi változás nélkülük is meghozza, s Németországhoz csatolván Ausztriát, a porosz seregek fogják azt kivívni.

Hogy parlamentetekben egy csepp közmorál nincs, azt ti mind tudjátok, hogy a balközép még hátrább áll mint *Sennyey*, azt özszevetvén a balközép összes eljárását, nem tagadhatni.

Sennyey legalább nem árulja kávéhoz a tejet más név alatt mint *akrétavíz*»; de a balközép a tejet annyi vízzel keverte meg, a mit mint valóságos tejet árul, hogy becsületesebb dolog volna azon pár csepp tejet sem elegyíteni bele, és csakis «színes vizét» árulgatni.

Maga a 18-as azon párt, mely Simonyit, Helfit követi oly sok hideget kerget a 48 tüzére, hogy abból a melegség kihal. Törpék úgy jární el, s tenni, a mint tudják, hogy kellene, és törpébbek kikerülni annak tételét, a miről magok is tudják, hogy rossz; de bemázolják, hogy ezt magok se lássák.

Így kedves Józsim a magyarok szerencsájének építő mesterei ked-

vés tisztelt képviselő társaidban nem bízatsz. Nektek miként *László Imre* barátom szíves soraiban is érinté, várnotok kell a német Archimedesre.

Addig állj azon törésen, melyen vívsz már oly hosszú évek során kitartó Gracchusi szilárdsággal.

Igaz, hogy ez csakis politikai agitáció, de ez az egyetlen út oly népnél, a mely jó törvényeket akar, egy ezt nem akaró és központosító kormánytól. És izgatásod csakis a parlamentben maradjon, hisz erre még több kitartás és erő kell, mint a nép-agitációra. Mert a *népben kilencztizedrész önitétellel bír, midőn a parlament csak az elébe irt formulákat tölti be, és ha a shach trüsszent, trüsszent a többség.*

Ha hát O'Connel az (unió) egyesítés ellen (pedig ő nem is Angliától elszakadást, hanem csak ir parlamentet akart), minden siker nélkül, de küzdhetett, oka az volt, mert őt az ir nép milliói támogatták, az O'Connel penny éves fizetésével. Te pedig kedves Józsim azon épen ellenkező helyzetben vagy, hogy lapod ezer előfizető által sem támogatott; lap nélkül pedig mai időben nincs politikai agitációnak lehetsége.

Úgy rémlik azonban, mintha *László* barátunk eljárása is lehangozna, pedig ez nincs helyén; — az ő ott a körbenmaradása bizonynyal sokat levont a 48-as javaslat incompatibilitásából, s ez nyeresmény.

Én a tökéletes elszakadás embere, mert engem itt nem érhet el sem a magyar parlament, sem a magyar kormány bármely eljárása, én nyíltan mondhatom, hogy azon állítás, hogy *«fejedelem tigy önazonossága mellett lehet tökéletes függetlenség»* míg a király Bécsben lakik, míg testestől-lelkestől osztrák, míg beleoltott hajlamával nem csak hajlik a német osztrákság felé, de a magyar öltönyt is parádéból ölti fel; míg magyar nyelven nem is tud gondolkozni: *csakis azért lőn bérévé a politikai szótárba*, mert ez kizárja, más esetben a hatalom által bizonynyal kéznél tartandott, hogy irlan diasan szóljak, «penal» eljárást.

S mert a magyar oly sokat szenvedett szabadságharczának elárulása által, miként minden elvesztett föléledés népe. És mert e mostani szavazó nemzedéknek le kell lépni a színpadról, midőn a nemzet géniusa magától is hajlandó lesz tenni azt, a mit a mostani csak mint árnyék talányt rejteget, e helyzetet nem is lehet a számitásból kihagyni.

Nézd kedves Józsim egy kissé az én szememmel a jelent.

A 48-iki népfeléledésnek majd minden hívei a 19-ik század 10—14 első éveiből valók, mikor az anyák és apák, még a trónok legitimitásának felforgatása szakában, ez új eszmék alatt állottak. S azon nemzedék, a mely az 1815-iki népeken osztozkodás, népek fosztás szaka utáni, alig tud egy pár becsületes magyart felmutatni.

S ha van népigazság, s ha van népjog, ez csakis a 48—49-iki szabadságkorszak utáni nemzedék teljes felnövése és férfiasodása után várhatja a szabadság szellemének újabb intését.

A szakadási kérdés kedves Józsim azért csiklandós, mert az közvetve «királyváltoztatás», ha nem «letétel», és te már idősb vagy, minthogy az ily lépés balkövetkezményeit kötelmed ne volna ki-kerülni.

Hosszabban írtam kedves Józsim, a fejedelem ugyanazonossága nélküli tökéletes függetlenségre nézve, mert hátralevő minden napjaim siralma lenne, ha csak hajszáladat is koczkáztatnád; s nyugodtabban fogok munkáimhoz, ha tudom, hogy elég erős vagy önmagadon uralkodni; s meghiszéd nekem «*non est mortale qti od optas*» (halandó erejét haladja kívánatod) és te «*sapientius optabis*» (bölcsebben fogsz kívánni) s én kérve kérlek Józsim! ne tűzd ki ez országgyűlés alatt még «*a tökéletes függetlenség*» melletti agitációib; s majd azután meglássuk, mit javall az idő.

Ne öld meg a lehetőséget, hogy én is láthassalak még. László Imre barátunk pedig hidegítse le honfitűzed izzó melegét, szíves szerető bátyád

Laczi.

Fivéremet igen szerettem. Óhajtásait rendesen teljesítettem. De elvkérdés esetén megálltam helyemen, benne leltem legtörhetlenebb támaszomat. Válasza csak élénkítette hazám történelmi hűségű függetlenségére törekvésemet.

Minél több gátakat emeltek törekvéseim ellen, minél inkább hagytak el barátim, sőt ha elhagyatva voltam mindenkitől, természetemmé lőn, annál inkább iparkodni, biztosítani törekvésemnek a sikert.

Megállapítottam tehát az alapelvet, a mely legyen ez: «Magyarország legyen teljesen önálló, független magyar állam, mely minden idegen beavatkozástól mentien intézze minden kid- és belügyeit».

S hozzá láttam azoknak visszanyeréséhez, a kik az 1872-iki felirati javaslatot aláírták. Közülök többen biztosítottak. Csak azt óhajtották, hogy nyilatkozatunkkal ez év végéig várjunk.

Hazám függetlenségére vonatkozó kijelentésem. 1873 jan. 30.

Az 1873-ik évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával január 30-án ismét határozottabban jeleztem álláspontomat, visszatöröl-ván Szlávynak a balközép által helyeselt támadását.

«Megjegyzést kívánok tenni Szláv miniszterelnök úr múltkori beszédére.

Megengedjem t. miniszterelnök úr: Nekem, a ki ezeket nyilvánítottam, régi, majdnem serdülő egész ifjú koromon át érzett meggyő-ződéseim ezek, tehát nem hévtől elragadva, de hidegen átfontolva mondtam.

Ismétlem, a történet következménye szerint lehetetlen, ha valósul a nagy német birodalom egysége, pedig annak valósulnia kell, hogy akkor az osztrák tartományok német része a német birodalomhoz ne csatlakozzék.

Az elnök e beszédem közt, általam nem mondott szavakért rendre utasított.

Én: Az elnök rendre utasítását elhallgatva, beszéltem tovább, s mondtam:

«Midőn a magyar parlamentben Magyarország létesülésének elve mellett, hogy még akkor is, ha az osztrák birodalom összeroskad, Magyarország igenis lesz, és kell hogy legyen; midőn én e mellett szólok fel, akkor képviselők, akkor mondatomra t. ház a rendre utasítást nem értem».

Elnök ismét magyarázta, miért utasított rendre (hosszas helyeslés jobb felől, élénk ellenmondás bal felől). Mely után kijelenttem:

«Mi a szabad, önálló, független Magyarorszáért készek vagyunk életünket, vagyónkat feláldozni is, és az osztrák és magyar birodalmi 1867-iki kiegyezést minden erőnkkel megváltoztatni, szoros szent kötelességünknek tartjuk.

Fivéremnek ez egész nyilatkozatomat elküldtem 1873. febr. 2-án; ez előbbi levelemre válaszáat 1873 febr. 18-án kaptam, miből közlöm a következőt:

Amerika, 1873 jan. 12. «Szeretett fivérem! Megengedem én azt, hogy Catói elveiddel ellentétes lett volna benn maradnod a párt-értekezletben, de lehetetlennek hittem azt, hogy ha ki nem lépsz, sőt minduntalan «Carthaginem censeo esse delendam» szilárd ki-tartásával állsz szembe a feszengő 2 vagy 3 zavart fogalom eljárásával, elébb-utóbb a te elveidé ne lett volna a jövő.

Hogy a 48-asok néhány egyéne nem áll mindazon magasságon, a mely kevés számotokat megilletné, sajnos; de a többségnek a te elveidhez meg nem nyérése mindég vagy valami hiány, vagy több, minthogy azt azok felfoghatják.

De mit is várhatsz te egyebet mint Gracchusok, míg azon idő meg nem jó, melyben feléled a nagy sokaság, s elhallgatnak a kisebb istenek.

A politika mezején ép oly hálátlan azok helyzete, a kik afenálló érdekek, és a vezetők érdekei ellen vívnak, mint a tudomány magosb feladásáért küzdők.

Nálatok a politikában mind a két félnek megvan a maga Baálja. A többségé Deák, a 48-asoké Kossuth.

Deák. Mert kitalálta 1723-ból azt, a mit a kik 1723-mat alkoták, nemcsak bele nem tettek, de attól gondosan vissza is tartották magokat; és ezt 1790-ben ki is mondották.

De mert Deák egykor a maga nemében oly jó hazati volt, a nemzetboldogítók nagy serege 1861-ben félre toltá általa a tökéletes függetlenség felé gravitálás nagy eszméjét, s 1865-ben a magyarok általi kormányoztatást még azon feltétel alatt is elfogadta, hogy a rugó bécsi, és Bécsben legyen.

Kossuth. Mert a 48-as pártnak tegyük 30 representánsai úgy írták meg a hiszékeny nép elé 48 történetét, hogy minden jót csak Kossuthnak köszönhetnek; azon valami roppant rosszról, a mit 48 tettleg, vagy az odábbozás által tett, hallgat krónikájok.

A többség hát nem szenvedhet téged édes Józsim! mert benned Deáknak humbugoztatóját látják. A 4[^]-asok nem tudnak szeretni, mert nem vagy asseclájok.

Hazátok helyzete rossz, de a rossz helyzet teremt gyermekből férfiút; férfiakból egész embereket; végre is a monarchia ma már Európában is a múltak hagyománya, kivéve Russiát. Kitartás tehát a szilárd elhatározás mellett; s a kor meghozza, megérleli óhajtsaid sikerét. Szerető véretek

Laczi.

Deczember 18-án a házban tett nyilatkozatomra *fivérem január 27-iki levelét* márcz. 25-én kaptam. S miként ifjabb korunkban megtörtént, hogy ő Somogyban én Fehérben bizonyos ügyekben majdnem azonos indokokkal küzdöttünk, feltűnő, hogy ő január 27-én figyelmeztet, mit nyilvánítsak ki a miniszterelnökre nézve, a mit én épen arra január 30-án meg is tettem.

Leveléből érdekesek a következők:

Amerika, 1873 jan. 27. «Kedves édes Józsim, szeretett fivérem! Beszéded az újonczokra nézve nagy örömemre szolgált, s ezzel szoros összefüggésben kijelentésed «Censeo Austriam esse delendam». S mi annyira egy véleményűek s gondolkozásneműek vagyunk, hogy ép legutóbbi levelemben te is feltalálhatod a «*censeo Carthaginem esse delentiam*» elvét.

«Igaz én csak az elvre gondoltam, te pedig íme már tetteleg használtad, a magyar képviselő mondván ki, országházában vágyát, és a kikerülhetlenségi hitet.

«Helyesen, helyesen, helyesen és bölcsen. Ez az álláspont oly rémületes a Deák-pártnak, hogy a miniszterelnök jónak látta ellene még a baloldaltól is verbuválni; s hogy ott viszhangra talált, jele, hogy ez rémületes nekik is.

«Csak ne feledd első lehetséggel arra felelni, hogy ez nem hév általi elragadtatás, hanem a történelem minden követeléseinek, múltján és jövőjén alapított okszerű, higgadt számítás matematikai evidenciája.

Van e mellett észrevételem ujjonezozási beszédedre. Igaz te is megkülönböztetted a honvédelmi, s katonáskodási minőséget, de szerintem az igazi népképviselőnek szabatosan és világosan kell különböztetni.

Ki kell mondani, hogy a honvédelem nem azt követeli, hogy mindenki katonáskodjék, katonáskodja el legszebb legjobb idejét, s meglopja a polgári munkásságot, elpazarolja legalkalmasb idejét valami tőkét teremthetni éltesb korára.

Az általános katonáskodás a despotiának oly kíméletlen kicsapongása, hogy azt semmi sem igazolja más, mint despot eljárás. Szavattassátok meg a milliókat, s nem kaptok rá 5 millióból felet.

Ha hát helyeslem is azt, hogy meg kell védni a hazát, határozottan kárhoztatom azt, hogy az állandó hadsereg több legyen, mint a mi elég, az előre láthatlan kultámadást feltartóztatni addig, míg a véderő összpontosulhat.

A hol az állandó hadseregben mindenki köteles elpazarolni életerejének legbecsesb szakát, ott a népképviselő sánta, és elvesztette a népképviselőnek természetes föltételeit. Mert a honvédelem kötelezettsége is egyedül azon jótételek viszonzása, mely jótételek a polgárok békés foglalkozását biztosítják.

S ezt annyira tudják a népek, hogy ha tőlük függene, nálatok is

alig tartatnék több mint 30—40 ezer katona. Es mert több van, világos, hogy a népképviselőlet nálatok is csak névleg áll; és a nép igaz érdeke oly kevésbé háborgatja a képviselő erkölcsi lelkiismeretét, mint a lepkéket nem bántja az, ha kiszívják a virágok teremtő porát és leverik. Szerető fivéred
Laczi.

1873 máj. 11-én kaptam fivéremnek jan. 12., 18., 22., február 2., 16., 21. és 28-án küldött leveleimre válaszát, melynek következtében egészen helyesli törekvésemet.

Leveléből érdekes a következő:

Amerika, 1873 márcz. 18. «Kedves édes Józsim! szeretett fivérem! Vettem szíves leveledet, a mellé zárt gyorsírói azon beszédeddel, melyben *nagyfülű elnöktök* téged rendre utasított. A mily felöttlő azon elnöki kény, mely egyes egyedül az uralgó többségnek, az erélyes ellenzék elnyomhatására szolgáló adózás; oly meglepő volt a te néma fel sem vevésed; s nekem úgy tetszik, hogy ez minden más fegyvernél hatalmasabban verte vissza az indokolatlan rendre utasítást.

Beszéded helyes és nyomatékos; s olvasván az ellenzéki beszédeket, két meggyőződésemet mintegy egygyé kötik; t. i.: hogy nemcsak jelen helyzetetek tarthatlan; de ép azon álláspont a jövő kifejlődésének leginkább megfelelő, melyet te, kellő óvatossággal, országgyűlési kijelentéseiddel el is foglaltak bemutatott honfiaidnak.

Te nemcsak Hannibál ante portas! osztrák-magyar birodalom visszaverését sürgeted; de «censeo Austriam esse delendam»-mal oda utalsz, hogy ha Magyarország jövője, java, és érdeke azt követelné, hogy a fejedelem ugyanazonosságának pactuma, mint az előre haladt korszak igényeivel ellentétes, szembe állana; miként minden honfinak, úgy az ország képviselőletének és kormányának is az lenne kiterhetlen feladata, megfelelőbb pactumról gondoskodni.

Másik meggyőződésem az, hogy országtok politikai helyzete tarthatlan, ezt alapítom arra, hogy ti oly szabadon beszéltek a parlamentben, mely mindenkor a csakhamar beállható változás előpostája.

A parlamenti kormányzás ugyan monarchiával összeférhetlen. Angliában sem egyéb az, mint a kiváltságolt osztálynak azon uralma, mely adható esetekben még a trón öröklését is rendelkezése alá vonhatja. S mihelyt ott népkormányzat lesz, vagyis a kép-

viselőház az egész népet számlálандja, mint választókat a tényezők közé, nem sok idő kell hozzá, s a monarchia eltűnik.

Úgy, hogy zsinór mértékű monarchiái szempontul csakis a német birodalmat vehetem; hol a miniszterek nyíltan kimondták országgyűlésen, hogy *a német miniszter nem más, és nem is lehet más, mint királyi szolga, vagyis a király akarátának okkal móddal a törvényhozó testületre kényszerítése.*

Nálatok is igaz, hogy egyrésről királyinak nevezi magát a minisztérium, de tetteleg meg azt teszi, hogy az országgyűlés többségét ismeri urának. A mi addig csak megjárja, a míg a többséget vagy hatalmi állásával választatja; vagy vesztegetésekkel, hivatalokkal, zsíros konczokkal többséget biztosíthat a választottak közt. De ha a hivatalok összhalmazása megdől, ha a hatalom elveszti a választásoknál döntő befolyását; világos, hogy a monarchismus és Parlamentarismus egymás ellen fognak fordulni.

Azonban ime kedves Józsim! névnapod előestéjén már is oly sokat csevegtem veled, hogy megszakítva e fonalat, csak örülhetek annak, hogy névnapodra áldásomat küldhetem hozzád és családodhoz. Legyetek megáldva, miként azt becsületes emberléted, s magasztos honpolgárságod, kell hogy élvezhessék a legszebb örömek, a családi boldogság nagy kincsét. Szerető véretek

Laczi.

A függetlenségi párt alakítása. 1874 május 17.

Mozzanatok 1873 végéig.

A válaszfelirat óta barátink közül is többen ösztönöztek, hogy alkotnánk a pártot határozottabb irányúvá.

László Imrével sokszor tanácskoztunk e részben, *vajon itt-e már ideje, hogy az ország történelmi, függetlenségi pártját megalakítsuk?* melyben kihagyatnék a fejedelem ugyanazonosságára való hivatkozás, miként ezt már 1868-ik évben is kihagytuk; kihagyatnék azért, mert *a haza teljes önállósága és függetlensége kivívását semmi föltételhez sem kívántuk kötni.*

Barátaink ösztönzése biztatott bennünket és heten aláírtuk 1873 május 28-án a haza függetlensége kivívására törekvést: László Imre, Madarász József, Kállay Ákos és Ödön, Majoros, Vidacs, Patay.

Hozzánk járulván még Deáky, Gaál Mihály és Vajda János, fölhívtuk a 48-as kört határozottabb, függetlenségi alapon szervezkedésre május 20-án. Május 24-én kaptuk a körnek Irányi elnök, Dobay Antal jegyző aláírásával válaszát, kijelentvén, hogy ők is az

ország függetlenségét kívánják teljesen, tehát jelenjünk meg közöttük; ott élő szóval adhatván elő kifogásainkat, kívánatinkat.

Ennek folytán remélve, hogy personal uniós programjokat alá rendelik a haza függetlenségének, elhatároztuk a köztük megjelenést azért, hogy őket megnyerve, oly programot állapítsunk meg, melynek alapja a haza függetlensége lesz.

De megfoghatlan az, hogy fáradozásaink nem nyújtottak egyhamar reményt a sikerre. Még Kállay Ödön is, midőn a programúnak olyszerű átalakításáról beszélgettünk, mely a teljes függetlenséget fejezze ki, megütkezött rajta; s tépelődött, nem fogják-e ellenünk kiaknázni azt a választóközönség elidegenítése által. A jó indulat meghozta őt határozottabb álláspontunkhoz, de oly odaadással működő erőt, mint minőt az ügy kívánt, benne nem nyerehettünk.

Működésünkben ez nem csüggesztett, sőt inkább ösztönzött.

A fővárosi központi ellenzéki körnek tagjai képviselők sokan lévén, kétfelé kezdtünk működni — e körben és a 48-as párt tagjai között. Az ellenzéki körben két eszmét terjesztettünk: 1-ször iparkodni kell arra, hogy az egész ország két politikai pártra oszoljék, közösügyesre és a közösügyeket megszüntetni kívánó, vagyis önálló független állami pártra. 2-szor jövő 1874. évben népgyűlést kell összehívni Budapestre, a mely ez elvet elfogadja, s az ország ekként szerveztessék.

Mindkét eszme általános helyesléssel találkozott, annyival inkább, mert Simonyi Ernő is, a kit az ellenzéki kör elnökévé választott, most már lelkesen osztotta ez óhajtások helyességét. S *Helfy* is csatlakozván és teljes erővel működven kivitelére; általok mint közösen szerepelt egyének által hittük óhajtásunk valósítását.

És az ellenzéki körben a nagy többséget meg is nyertük, sőt egyhangú is lett volna a megállapodás, hanem Csanády is tagja lévén a körnek, ő arra iparkodott őket rábeszélni, hogy a függetlenség csakis a sanctio pragmatika szerint és a personal unió alapján mondassák ki.

1873 december közepén a 48-as pártban is azon barátimat, a kik ez év végéig várakozásra kértek, sarkalni kezdtem a határozottabb működésre. Hol nálam, hol Simonyi Ernőnél, *Helfy*vel több tanácskozás folytán megállapítottuk, hogy a 48-as pártot függetlenségi párttá alakítjuk át, egyúttal a balközépből is többeket megnyerünk.

Deczember 19-én tehát velők én is megjelenvén a 48-as párt értekezletén, azon párt jegyzőkönyvének 120-ik lapja szerint 15-en jelen lévén.

4. *Indítványoztatik: «a 48-as pártnak függetlenségi párttá alakítása»*, ezzel kapcsolatban az elvhű balközépi párttal egyesület és egy közös lapnak kiadása.

Végzés. Mint igen fontos indítvány, bővebb gondolkozás végett, a jövő vasárnap délelőtti 10 órára tüzetik ki.

Függetlenségi párt nevezet.

1873 deczember 22. elnök *Irányi*, jelen voltak Csiky, Kállay Ü., Madarász, Mednyánszky, Helfy, Almássv, Németh, Körmendy, Csanády, Simonyi, Solymosy, Deáky, Matkovich, Rátonyi, Lázár, összesen 161-an.

Elnök előadja az elvhű balközéppel értekezletre kiküldött bizottság jelentését, levélbeli nyilatkozatával együtt.

Pártunk elvi elnevezését nem veszélyezendő, *Irányi* kilépett, és az *elnökséget Csanádynak* átadta.

A mikor is hosszas tanácskozás után a többség elhatározza, hogy ha az elvhű balközépiek a *«függetlenségi párt»* nevezetbe beleegyeznek, akkor készek vagyunk velük egyesülni; és a további értekezletre az előbbi tagok, még pedig *Irányi* helyett *Helfy*, jelentés tétel mellett kiküldettek. Ez volt a körben első nevezetes haladásunk.

A jó hajlamot barátinknál tapasztaltam. De lehetetlen volt észre nem vennem, hogy *Irányi* miatt többen hajlandók a *«függetlenségi»* nevet elejteni, és a personal uniót is megtartani; mikhez, ragaszkodni látszott. Ha pedig most, mikor *Simonyi* és *Helfy* barátink is szívvel-lélekkal kívánják ezt, leszavaztatnánk; tartottam tőle, hogy akkor nagy időre vége lenne az általunk óhajtott program és név elfogadásának. Azt véltem tehát, hogy a nagy többség tökéletes biztosítása végett, *Kossuth Lajos*hoz fordulok, s azon hitben, hogy ez biztosítandja a sikert, teljesítettem.

Leveleimből és Kossuth Lajos leveleiből ez ügyre vonatkozóak ezek:

Budapesten, Sándor-utca 16. 1873 decz. 27.

Tisztelt hazafi! honom volt kormányzója.

Hat éve lesz, a midőn Turinban azon reménnyel váltam el, hogy nemzetünk föl fog lelkesülni.

Midőn azonban ezt kifejeztem, kötelmem nyilvánítani, hogy daczára ennek, *én sem vagyok megelegedve a párt működésével*; sőt azt is, hogy közöttük néhány tisztelt barátim, s én, haladottabb

állásponton vagyunk; — *azon*, — mihez Magyarországnak miként minden öntudatos nemzetnek, természeti s történelmi jogosultsága van, «*minden idegen beavatkozástól menten intézni minden ügyeit*».

Két lelki barátommal, évek óta gondolatink, elmélkedésink s munkálkodásunk tárgya ez: előidézni egy hatalmasb, egy határozottabb, egy nemzetünk történelmét átérző, és értő oly pártalakulást., mely méltó utóda lenne a nemzeti függetlenség kivívására törekvő történelmi pártnak. A 48-as pártot — benne nem szakadást idézni elő, mint néhányan vélték, de ennek megnyerni volt óhajtságunk. Nem sikerült. — Vajha sikerülne ez barátságos tanácsának.

Mivel azonban mi érezzük azt is, hogy éveket évek után sikertelen kísérletekre elvesztegetnünk, már korunk sem engedi,« *érezzük szükségét annak is, hogy alakuljon és működjék a nemzeti függetlenség pártja:*

Ime tisztelt hazafi! ez a második tárgy, miben véleményét kérem arra nézve, (mit mint egyes én már 1869-ben s azóta jeleztem néhányszor, sőt én már e programm alapján választattam is meg 1872-ben) helyes-e kifejezést adni a képviselőházban jelölt álláspontunknak, ha igen csekély számmal lennénk, mint párt álláspontjának.

S midőn ezekre becses válaszát kértem, (mint kikértem rájok fivérem véleményét is), mit barátimmal mindenesetre, (de ha lehető — akkor a midőn belátásom szerint nyilvánosan is) tudathassak; meg fog engedni, *ha azon bennem, már 1868-ban nyilvánult, s azóta is élő meggyőződésemet is kifejezem, hogy én külesemények nélkül csakis az esetben reménylenem hazám jobbra fordulását, ha tisztelt hazafi az újabb országgyűlésre kiirt választások előtt Budapestre jönne;* mert ekkor megingathatlan azon hitem, hogy a hatalom minden erőlködései daczára is, a nemzet választottainak nevezetes többsége biztosíthatná a függetlenségi pártnak. Óhajtom, üdvözölhessük mielőbb szeretett hazánkban. Tisztelő honfitársa

Madarász József.

Kossuth Lajosnak e levelemre írt válaszából közlöm a következőket:

Via Barholet Turin jan. 7. 1874.

Uram barátom! képviselő úr! Biz annak körülbelül hat éve, hogy szerencsém volt Turinban üdvözölhetni. Nem emlékszem, hogy az óta levelet kaptam volna öntől, mit egyébiránt igen természetesnek találtam, miután életem iránya a nemzet által megtagadtattott, az emigratio pedig magamra hagyott.

Most Ön arról tudósít, hogy Ön oly pártalakulást óhajt, melynek az legyen álláspontja, hogy «Magyarország minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit».

Elismerem, miként már Irányinak is megírtam, hogy egy ily álláspontot fejtegető pártról nem mondhatnám azt, a mit a 48-as pártról mondom, t. i. hogy oly távol áll tőlem, mint akár Deák; sőt ha annak legkisebb nyomatéka lehetne, vallomást tehetnék, hogy egy ily párt (feltéve, hogy pártjelleggel bír) az avouirozott pártok közt hozzám legközelebb áll, mert hát mondhatnám: «ti nem határozótatok ugyan meg, hogy mi alakban értitek azt a minden idegen beavatkozástól ment függetlenséget, mely álláspontokat képezi, s így meglehet, hogy ti egészen mást értetek alatta, mint én értek, de legalább nem zárjátok ki az én álláspontomat sem, mint a 48-as párt álláspontja kizárta; s a mi nincs kizárva, azt a másféle értelmezés sikertelenségének tapasztalása, s idők és viszonyok hatása bele is teheti, annál fogva elismerem, hogy egy ily álláspontú párt hozzám a többi pártoknál sokkal közelebb áll.

Annyi tehát bizonyos, hogy ily programm-módosítás mellett az én állásom is módosulna a párt irányában.

Ez azonban magában alig bírhatna, minthogy «pour le moment» én magam sem bírok nyomatékkal.

Hanem lehetne a dolognak egy nyomatékosabb eredménye; az, hogy ily alapon tán lehetséges lenne egy nagyobb számú pártot tömöríteni, mint a minő a 48-as párt, mely sehogy sem bír szaporodni.

Először is nem gondolom, hogy a 48-as pártnak akármely tagja is, az eddig is vallott elveknek e határozottabb formulázása miatt a párt soraiból kiállana; veszteség tehát nem lehetne.

De másodsor meglehet, hogy ez új formulázás alapján oly elemek is kombinálhatók lennének, melyek eddig vagy semmi, vagy külön állást foglaltak el.

Veszem példának azon töredéket, melynek a Csávolszky alatt megindított «Baloldal» a közlönye.

Én azt tökéletesen értem, hogy e töredék a 48-as párt czímét el nem fogadja, s abba nem akar beolvadni; a mint azt is értem, hogy a 48-as párt a baloldal czímet nem fogadja el, s a 48-as programmnak a bihari pontokat nem hajlandó substituálni.

Ez mindkét részről nagyon érthető. Gonosz egy dolog az a «beolvadás». Magyarország is beolvadt az «egységes monarchiába» és

lett appendixe (függeléke) az osztráknak. Párt is appendixé lesz, ha más pártba olvad.

Hanem ha két párt új címmel, új programmal együtt egy új pártot alkot, ott nincs szó az appendixégről s a dolog egészen más.

Ha például ama két párt tagjai egymásközt (vagy jobban: együttesen) értekezvén, valaki így szólana:

«Én azt tartom helyes álláspontnak, hogy Magyarország mint önálló magyar állam minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit.» Lássuk mik ezek a «minden ügyek?» a polgári közigazgatáson kívül, melyet még a Deákpárt is önálló országos ügynek mond (csakhogy nem ilyen gyanánt kezel) a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok, s közgazdaszat. A 48-as párt a 48-kí törvények helyreállítását akarja, tehát mindezen ügyekben minden idegen avatkozástól ment intézkedést akar a nemzetnek, miként azt az 1848: III. t. ez. czélba vette, s a független felelős minisztérium — a míg tartott — foganatosította is.

«A Baloldal című lap pedig azt vallja pártja álláspontjának, hogy: «Hazánk önálló magyar állammá tétessék, melynek megvan minden kelléke: hadserege, pénzügye, külképviselete, s érdekeinek megfelelő önálló kereskedelmi politikája.»

«Mi egyéb ez, mint az, hogy a nemzet minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit, mint önálló magyar állam.»

Tehát a dolog érdemére nézve nincs a két párt közt a differenciának még csak árnyéka sem. S miután az nincs, mi az, a mi az egységes tömörülésnek útjában áll?

«A pártnev meg a programcím.»

Útjában áll az, hogy az egyik párt magát 48-as pártnak nevezte el, elég ügyetlenül, a másik meg baloldalnak még ügyetlenebbül. Ügyetlenebből, mert ez a név teljességgel semmi elvet nem mond. Annyira semmit sem mond, hogy ha ma többségbe jutna, holnap a Deákpárt lenne baloldal. Sennyey, Ürményi et Co pedig pláne szélsőbal.

Azután meg az egygyé tömörülésnek útjában áll az, hogy a tökéletesen egy horderejű programra ezégre az egyik ezt irta: «48», a másik meg azt: «Bihari pontok»; s egyik sem akarja a másik ezéért elfogadni, s mint ama bizonyos két német csapiár, mindenik azt vitatja, hogy ő az igazi öreg medve.

Tegyük mindkét részről pensióba medvéinket, s miután két csapon egy bort mérünk, tartsunk egy háztartást, akaszszunk ki há-

zunkra egy új czégért, s írjuk rá annak igazi nevét, a mi valósággal vagyunk; e név «függetlenségipárt» s mondjuk meg barátunk, ellenségnek, hogy e czég alatt azok laknak, a kik azt ismerik törekvésük feladatának, hogy Magyarország mint önálló állam minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit.»

Ha valaki ilyenmő indítványnyal állana elő az értekezleten, én nem igen tudom elgondolni, hogy miután két ember erősebb együtt, mint külön-külön, mit lehetne ennek ellene vetni; hacsak talán baloldaliakat az nem tartja vissza, hogy félnek, elvesztik a vidéket, ha a «baloldali» czímet függetlenségire változtatják; vagy Pétert vagy Pált talán az nem tartja vissza, hogy félnek, nehogy a «Pesti Napló» azt mondja: ez közeledés a Kossuth notórius álláspontjához. — Az elsőhöz nem szólhatok, miután Turinban s nem a Hortobágyon tanyázom, a másodikra meg csak annyit mondhatok, hogy a ki az eféle insinuátiótól fél, az találja természetesenek, ha viszont én azt mondom róla: «bizony ez embert nem ismerem».

Hanem a mi Önnek azon kérdését illeti: helyes lenne-e ezen álláspontnak *mint párt álláspontjának* kifejezést adni a képviselőházban *«ha igen csekély számmal lennének?»* erre határozottan azt felelem, hogy ily esetben az nem lenne helyes. — Pártálláspont pártot feltételez, igen csekély szám pedig nem párt; azután az ily külön álláspont jelzés az igen csekély számnál fogva, csak egyéni nézet jellegével bírna ugyan, de azért mégis azon következtetésre adna okot, hogy a 48-as párt nem akart minden idegen avatkozástól ment intézkedést a nemzetnek, mert ha akarna, nem lett volna szükség belőle kiválva új álláspontot foglalni.

E következtetést provocálni nem tanácsos, annyival inkább nem, mert akármerre csavarjuk a gúzst, az mindig csavarva lesz, s akár mint szépitgetnék is, *a tény még sem lenne egyéb, mint szakadás, a nélkül, hogy a szakadás baját egy haladottabb, határozottabb párt feltüntetése compensálná.*

Mert ismétlem igen csekély szám nem párt, hanem olyan Schw—Gy—féle evolutio, mit nem igen tartok utánzásra méltó példának.

Bizony nagyon szomorú lenne, ha az mutattatnék fel a világ előtt, hogy Magyarországon igen csekély számmal vannak azok, a kik még csak aspirációjuknak is vallják, hogy a magyar nemzet idegen avatkozástól menten intézze ügyeit.

Meglehet hogy úgy van; de legalább ne mutogassuk a világ előtt. — Nem tanácsolom.

A mit Ön levelének végsoraiban arról ír, hogy én a jövő választások előtt Budapestre menjek, azt nem hiszem, hogy komolyan írta. Én menjek az osztrák császár protectiója alá hazámba? hogy már én!! ne tréfáljon ön.

Ön levelének azon részére, mely a pénzinségre vonatkozik, legközelebb válaszolandok. Addig is fogadja ön szívesen szíves üdvözetemet.

Kossuth.

1874 január 14-én kaptam *Kossuth Lajosnak jan. 7. irt e választát*, s azt pártunk átalakítására igen döntő hatásúnak hittem. De elkedvetlenített az, hogy a képviselőházban ha igen csekély számmal lennénk, ez álláspontunknak helyes-e kifejezést adni? tagadólag válaszolt. Hazám függetlensége kivívására nézve, ezt én nélkülözhetlen kelléknek tartottam, még ha kevesen volnánk is. Azon indokot, hogy *«a tény nem lenne egyéb, mint szakadás, a nélkül, hogy a szakadás baját egy haladottabb, határozottabb párt felüntetése compensálná (kárpótolná) épen nem fogadhattam el.*

Kellemetlenül hatott reám Budapestre jövetelét kifejező óhajtasomra irt válasza is. Nem is késtem újból fölvilágosítani, s megnyerni első levelemben kifejezett óhajtasaimnak.

Sándor-utca 16. Budapesten, 1874 január 14.

Tisztelt hazafi! hazám volt kormányzója.

Én Turinból válásom óta hat évi hallgatásomat nem találtam természetesnek; s az csakis azon irányunk ellen nyilvánulni látszott körülmények lánczolatából eredt, mely azt okozá, hogy *határozottabb álláspontunk háttérbe szorított, miután önpártunkban túlsúlyra vergődött a hazatérteknek enyhébb iránya.*

Ismétlem, sokszor, évente kívántam e részben írni; mert azon irány és modor, mely azok által vezéreltetett, a kik köréből jöttek, átláttam, hogy mi tovább, annál mélyebb űrt hagynak maguk után. S mégis letettem a sokszor felvett tollat, mert gondolám, hátha mégis a mi volt irányunk és modorunk okai, a miért nevezetesb párt nem alakulhat; arra nézve tehát, vajon szerencsésbek lesznek-e enyhébb irányú társaink, időt s alkalmat adni, kötelmünkül ismertük.

Midőn azonban az 1872-ik évi választások meggyőztek bennünket, hogy nemzetünk vágyainak megfelelőbb volt a mi irányunk, midőn a válaszfeliratkor kényszerítve lettem önpártommal már elv-

ben ellenkező határozati javaslatot tenni le a ház asztalára; s midőn néhány barátimmal beláttuk szükségét annak, miként ideje volna már, hogy *a nemzet teljes állami függetlenségére törekvő párt alakuljon*, mint egyetlen, mely a nemzet igaz érdekeinek megfelel; ekkor tisztelt hazafi! minden tekinteteknek háttérbe kellett szorulniok a haza ez érdeke előtt: — és tanácsát kértem.

Benső örömmel olvastam szíves válaszát; mert megismerem, hogy hazám függetlenségére nézve lelkülete és szelleme, azon lelkiület és szellem, mely barátimmal minket is éltet.

Igen! mi már a múltban jelezvén azt, hogy egy határozottabb, egy nemzetünk történelmét átérző és értő oly pártalakulást óhajtunk, a mely méltó utóda lenne a nemzeti függetlenség kivívására törekvő történelmi pártnak; mely tehát még a kormányzatra nézve is kizár minden idegenszerűséget, értettünk és értünk a 48-as párt álláspontjánál haladottabb, határozottabb pártalakulást.

Mert a mi hitünk az, hogy ha kevesen volnánk is, mi képviselnénk azt, a mit a nemzet ki nem mond ugyan, de érez és óhajt. — Mi képviselnénk hazánk egyetlen biztos jövőjét, mert hitünk az hogy meg kell történnie a nagy német birodalom alakulásának; megtörténvén, s befejeztetvén pedig ez, elesnék nemcsak a reál, de még bármi személyiféle egyesülés lehetősége is; miután nem lenne létalapja; de nem is maradna egyéb, mint önálló állami lét.

Hazánknak az értelem, a történelem követelményei szerinti érdeke tehát az, hogy majdan, ha bekövetkeznek a jövőnek e napjai, ne érje készületlenül a világ hazánkat. Követeli nemzetünk és hazánk szeretete, legyenek, ha kevesen is, a kik már mint párt figyelmeztessék, intsék a nemzetet, s előkészítsék e kikerülhetlen tényre; csak azért is, hogy önerejét fejlesztve, nevelve, megsemmisítéssel is fenyegethető és büntethető szerencsétlenségekbe sodortatni magát ne engedje; nemcsak! de készen az elkerülhetlenre, ön állami teljes függetlenségét iparkodjék biztosítani.

íme tisztelt hazafi! hazánkért aggódó lelkünk mély fájdmával a jelen miatt, de reményével a jobb jövőnek; nemzetünk igaz érdekének érzetétől áthatva, állunk mi így, ha kevesen lennénk is a képviselőházban, szilárdan elhatározva; mert meg vagyunk győződve arról, hogy hitünk a nemzet élete.

S ezek egyikének, nekem, meg fogja engedni, hogy arra nézve mit levelem végsoraira írt, észrevételt tegyek. — *Meggyőződés*

tudatásával végsoraimban enyelegni nem kívántam; de óhajtánám komolyan, hogy nemzetünk védelme alá jöjjön hazánkba. Csalatkozhatnám, de én bejöttével nemzetem fölébredését hiszem, s mert hiszem, óhajtánám azért, mert életirányomnak érvényt kívánok.

Nevezetes ügyekben felkeresésemre ezentúl is remélve szíves választát, óhajtom, üdvözölhessük is mielőbb szeretett hazánkban tisztelő honfitársa
Madarász József.

Január 17-ikén barátim a 48-as körben indítványozták, hogy egy országos értekezetet hívassék egybe a tavasszal; s erre nézve javaslatok teendők.

Simonyi Ernő, Irányi és Kállay megbíztattak, hogy az elvhű baloldaliaknak 3 szinte kiküldendő tagjaival e czélból javaslatot tegyenek, meg kell itt jegyezni, hogy részünkről Simonyi, Kállay és Helfy, a volt balközépiek részéről pedig Mocsáry, Csávolszky és Orbán fejtették ki hathatósan befolyásaikat, hogy a pártok egyesülhessenek.

Február 8-án kaptam Kossuth Lajosnak, a pénzügyi nyomor enyhítésére nézve 1874 febr. 4-én kelt nagy levelét.

Február 9-ikén összejöttünk többen, valósítani törekvésünket.

1874 febr. 12-ikén írtam Kossuth Lajosnak, hogy a függetlenségi párt megalapítására alapos reményem van. Találkozom azonban akadályokkal is. Ez akadályok elhárítására nézve azt véljük barátimmal, hogy egy országos értekezetet kellene tartanunk, feltéve, hogy az értekezletre nevezetes számmal jelelnének meg, a mit eleve kitudnánk.

Kérdeztem, miként vélekedik e pártértekezet összehívására nézve; s nem hívhatná-e előnyösen, azt ő össze? s kérdeztem, hogy a függetlenségi párt alakítására nézve kapott választ nyilvánosságra hozhatom-e?

1874 február 20. A 48-as körben 17. és 18-ikán a kör 19 tagja a felett tanácskozott, hogy az ellenzék tömörítésére (miután ez múlt évi december 19-ikétől húzódik) beható lépések tétessenek, a szavazás 20-ikára tűzetett ki.

Elhalasztási indítvány tétetvén (mit Csanády, Matkovich, Irányi, Solymosy, Rátonyi pártoltak) nagy többséggel elvetetett.

Képviselőtársaimat most már Kossuth Lajosnak január 7-ikére párt-alakításra nézve vonatkozó nézeteivel kezdtem az alakítás kivitelére megnyerni. — Simonyi Ernő és Helfy is régebben elfő-

gadták mind az álláspontot, mind a «függetlenségi párt» nevét, miként azt már múlt év decz. 19-én a 48-as párt el is határozta. Ez elnevezéshez való ragaszkodást azonban naponta újabb és újabb ingadozás követte.

Február 24-én kaptam Kossuth Lajosnak válaszát, a mely az ügyet illetve, a következő:

28 *Via Bertholet. Turin, február 20. 1874.* Tisztelt barátom. Képviselő úr! Köszönettel veszem azon jóakarátú véleményt, mellyel előbbi leveletem fogadni szíves volt;

Nyilvánosságra hozatala ellen nem lehet semmi kifogásom, noha most is mint mindig 25 év óta nyom nélkül siklik el, mint a játszi hab. A mióta száműzött vagyok nem tudok rá esetet, hogy szavamnak valaha sikere volt volna. Sohasem volt! Soha. — — S csakis kivételesen vagyok hajlandó fel-felszólalni, s jobbadán csak olyankor midőn azt kell hinnem, hogy a «múltak sírjából» kötelesség bele szállani a jelenbe és jövődőbe.

Ilyen alkalom az a merénylet «attentatum», melyet a megyei intézmény romjai ellen akarnak elkövetni.

Én ki a parlamentaris kormányzat alapítói közé tartozom hazánkban, én éppen e kormányrendszer eltorzítatlan valóításának szempontjából azt mondom, hogy ha kérdenének, minő törvényekkel lehet a nemzetet regenerálni? az e végre szükséges törvények közt kiváló súlyt fektetnék arra, mely így szólna «*a megyei intézmény a magyar alkotmányos élet e védbástyája — tisztán népképviselőlet alapra fektetve, történelmileg fejlődött teljes hatóságába visszahelyeztetik.*»

Parlamentáris állásukról adott felvilágosításait köszönöm, érdekesek és tanulságosak.

A pártalakulás iránti nézeteit tökéletesen helyeslem. Nemzetünk államéletének feltételei nem apró részletek eltérést tűrő rovátkáiban, hanem nagy vágásokban fekszenek.

Nagy előlépésnek tartanám, ha az árnyalatok háttérbe szorításával oda lehetne vinni a dolgot, hogy csakis két tábor álljon szemben egymással az országban. Egyik az, mely a közös ügyek kapcsolatahoz ragaszkodik; másik az, mely miként önmagát kifejezi, a közös ügyeket megszüntetni, s a haza önállását kivívni kívánja.

Ezt véve fel a pártok demarcationalis vonalának, úgy hiszem a helyzet nagyon tisztáztnátnék.

S én sem múlt tévedés, sem személyes tekintet miatt senkit sem

illetnék ostracismussal, ki a haza teljes önállásának zászlója alá kész állani.

Ha öncsalódás nélkül számot vetve a körülményekkel, úgy találják önök, hogy a pártoknak ily nagy két (szeréntem igen kívánatos) tömörítését, egy oly országos értekezlet a minőről ön szól, sikeresen elősegíthetné; én annak létrehozását csak helyeselhetném; *de csak egy feltétel alatt* (melyet különben ön is felemlít) azon feltét alatt t. i. hogy öncsalódás nélkül biztosoknak tudják magukat, az *imposant* siker felől. Mert ha valami nyomorúságos tüntetés-kévé törpülne az egész mozgalom, ezt nagy csapásnak, nagy calamitásnak tartanám.

Nyilvános felhívásnak csak akkor szabadna elkövetkezni, ha magán tevékenység útján biztosítva lőn *eleve*, hogy a felhívás sikerrel találkozik.

Különben nem.-----

Dixi. -----Fogadja ön szíves üdvözetemet *Kossuth*.

Február 25-én közös értekezleten leendő lap címéül elfogadtattott ez «Függetlenség». Kossuth január 7-iki leveléből a függetlenségi párt megalakítását helyeslő nézeteit átadtam a nyilvánosságnak.

Február 26-ikán végre pár hónapi fáradozásunk, igen sok értekezletek tartása után, *Simonyi Ernő* barátunknál, az egyesülés megtörtént köztünk függetlenségi pártiak, és az elvhű baloldaliak közt.

Az alapelv teljes egyetértéssel fogadtattott el. A függetlenségi nevezet, daczára annak, hogy Helfy is állhatatosan küzdött azonnal elfogadása mellett, azért hagyatott fönn későbbi elhatározásra, mert e tekintetben *Kállay Ödön* és *Simonyi Ernő* engedékenyek voltak.

Közelgünk a célhoz. 1874 márczius 1.

A választások ideje közelgett. Föltettem tehát rövid indokolással a programot, a mely elkületünknek és Kossuth levelében nyilvánított nézeteknek megfelelt. Meghánytuk, vetettük László Imre barátommal, s mivel tudtuk, hogy alapjában Kállay, Simonyi, Helfy és többi barátaink helyeslik azt, többé nem tartottam tanácsosnak, újabb és újabb értekezletekben vitatni azt, hanem marc. 1. aláirtani, aláírta Imre barátom, sorba vettem megnyert barátinkat és fölkértem őket, hogy két példányban ők is írják alá.

Estig aláirtuk tizenheten, tehát meg lévén a többség, elhatároztuk, hogy márczius 4. az értekezleten párthatározattá emeljük.

A függetlenségi párt tagjai által aláírt program szövege ez:

Áthatva a kötelességérzettől, hogy az ország jelen rongált állapotán javítani kell: belátva azt, hogy ezen csakis azon pártárnyalatok tömörülése segíthet, melyek a baj forrásául a közös ügyes kiegyezést tekintvén, annak helyébe Magyarország állami függetlenségét óhajtják visszaszerezni; mely egyedül képes megszüntetni az elharapódzott közromlottságot, rendezni az államot tönkretűtéssel fenyegető pénzügyeket, javítani a polgárok anyagi helyzetét; és lehetővé tenni a szellemi szabadelvű előhaladást.

Mi alolírottak ebbeli mély meggyőződésünknel fogva egyrészt, másrészt tekintve az ország hangosan nyilatkozó közvéleményét, mely óhajtja és sürgeti, hogy az országgyűlésen épp úgy mint az országban egyesüljenek mind azon pártok és elemek, melyek a haza önálló állami függetlenségének helyre állítását követelik, elhatároztuk: eddig is vallott ez elveink teljes fentartása mellett egy párttá alakulni egy program alatt, mely következő:

«Magyarország legyen önálló független magyar állam, mely minden idegen beavatkozástól menttenintézza minden ügyeit; mely teljes önállósággal bírjon a polgári közigazgatáson kívül a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok, és közigazdszat minden ügyeiben».

Alolírottak reményük, hogy mind azok a kik e célra törekednek, félre téve minden mellékes tekinteteket, a haza önálló állami függetlenségét kivívni törekvő e zászló alatt tömörülni, fognak.

Kelt Budapesten 1874 márczius hó 1-sején.)

Madarász József, ni. k. Fehérmegye sárkereszturi választó kér. képviselő. *László Imre,* Szentes városi képviselő. *Körmendy Sándor m. k.,* Somogy megye kaposvári kér. képviselő. *Majoros István m. k.,* Zenta városi orsz. képviselő. *Kiss János,* Szatmár városi orsz. képviselő. *Simonyi Ernő,* Baranyamegye szalontai kér. képviselő. *Gaál Mihály,* Hajdú Bözörmény városi orsz. képviselő. *Gsiky Sándor,* Eger városi orsz. képviselő. *Sréter Lajos,* képviselő. *Németh Albert,* Hódmező-Vásárhely törv. hatósági orsz. képviselő. *Kállay Ákos,* Szabolcs megye nagykállói kér. képviselő. *Szluha Benedek,* Tolnamegye Szegszárd kér. képviselő. *Helfy Ignác,* Baranyamegye sz.-lőrinczi kir. orsz. képviselő. *Kállay Ödön,* Szeged alsó városi képviselő. *Lázár Adóm,* Marosvásárhely városi képviselő. *Bobory Károly,* Czegléd városi képviselő. *Vajda János,* Siklós kerületi képviselő.

Hozzájárultak később: Baldácsi Antal, Csernovich Péter, Deáky

Lajos, Mednyánszky Sándor, Patay István, Vádhly János, és többben az elvhű baloldaliakból is. Gubody Sándor, Csávolszky, Tóth József, Almássy Sándor, Staneszku Imre, Orbán Balázs, Csipkés Lajos, Mocsáry Lajos, Dobay Antal, Duka Ferencz, Fapp György, Sóos Gábor, Bartha Miklós, összesen harminczhatan.

1874 márczius 4-én a pártértekezlet, jegyzőkönyv szerint: elnök Irányi, jelen vannak: Almásy, Bobory, Csanády, Csiky, Gaál, Helfy, Lázár, Madarász, Majoros, Németh Albert, Kállay Ákos, Kállay Ödön, Rátonyi, Simonyi, Solymosy, Sréter, Szederkényi (18—19-en).

Madarász József egy programmszerű indítványt terjeszt elő, melynek lényeges tartalma ez: «Magyarország legyen önálló, független magyar állam., mely minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit; mely teljes önállósággal bírjon a polgári közigazgatáson kívül a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok és közigazgatás minden ügyeiben». Mely, a haza önálló állami függetlenségének helyreállítását követelő pártok és elemeknek egyesülését czélozza.

Végzés. Ezen indítvány tüzetes tárgyalása után, mindenekelőtt a némelyek által kívánt elhalasztás elvetetvén; ugyanazon többség a beadott indítványt mint oly megállapodást fogadta el; a melynek alapján az elvhű balközépiekkel értekezletre kiküldetnek Simonyi Ernő, Csiky Sándor és Szederkényi tagtársak, hogy mielőbb jelentést tegyenek; az eredeti szöveg a bizottságnak adatván. Lázár Adám jegyző.

Ez azon nevezetes értekezletnek bolt betűkbe foglalása, melyre nézve megjegyzem, hogy az itt 17 képviselő által aláírt szinte eredetinek, másik eredeti példányát, melyen már 24—25-en voltunk saját pártunkból aláírva, az elvhű balközépiekkel együtt utóbb aláírtuk 36-an, a kör értekezletének átadva, ennek alapján kértem a pártértekezlet által elfogadását.

Ellene a jelen értekezleten csakis hárman voltak, Irányi, Csanády és Rátonyi. Ezek látva azt, hogy a párt kevés kivétellel elfogadta, nemis támadták meg magát a programot ezúttal, de kívánták annak elhalasztását. De oly nagy volt a programot már napok óta elfogadott többségnek azon törekvése, hogy az el ne odáztassék, hogy a mint fellebb is említve van, az elhalasztás elvetetett, s az indítvány elfogadtatott.

1874 márczius 17. pártértekezleten elhatározattak, hogy az

egyesülés következtében a «Magyar Újság» megszűnik, s később állapítandó cím alatt adatik ki lap. Pártunk bútorzata, a szerkesztőségi bútorzat és könyvek az egyesült párt tulajdonába mennek át.

Azonban, bár megvolt a határozat a «függetlenségi párt nevezetre», és a programra; a színpalak mögött daczosan folyt az ellenküzdésem.

Visszatámadás.

1874 márczius 23-án 19-en lévén jelen, megtették a támadást, Matkovich indítványozta, hogy «a párt eddigi programja és szervezése alapján működjék».

Helfy ez ellen a következőt indítványozta: a párt (egy később megállapítandó név alatt) kész egy párttá egyesülni mind azokkal, kik az 1874 márczius 4. elfogadott nyilatkozatot magukévá teszik.

Márczius 24-én. Matkovich indítványa 10 szóval 9 ellen elvetett. Helfy indítványa ugyanazon többséggel elfogadott. Minek következtében Irányi és Csanády az elnökségről lemondtak, elnöknek Kállay Ödön kérvén föl, az ülés folytatott.

A magukat «elvhú baloldaliak»-nak nevezettekkel tényleg egyesülve, kik között az egyesülést igen elősegítették *Gabody Sándor*, a lelkes értelmes hazafi a közügyek ősbajnoka, és *Mocsári Lajos*. ideiglenesen e név alatt tanácskoztunk «*egyesült ellenzék*». Közénk jártak volt barátink közötti többen olyanok, a kik az Irányi alatti 48-as körben külön is tanácskoztak, ezek minduntalan meg-megújították kiegyeztetési kísérleteiket, de önmaguk is meggyőződve a sikertelenség felől, utóbb elhallgattak.

A központi ellenzéki körben kivittük, hogy 1874 május 17-re országos népgyűlés hivatott össze a végett, hogy az ország két nagy pártban tömöríttessék, egyik legyen az 1867-es közös ügyes, a másik azon párt, mely az 1867-es közös ügyeket megszünteti, s helyébe elfogadott programmunk szerint Magyarország állami függetlenségét törekszik kivívni.

1874 május 1. a Múzeum utczai helyiségünkbe vonulunk.

1874 májas 16-án délután értekezlet.

Vidékiek, várakozásunkon túl jelentek meg. S mivel este a központi ellenzéki körben (kerespei út 50.) előtanácskozás lesz, sokan az ország szerte vidékeiről, szükségesnek vélték az előértekezletet, s e végett saját körhelyiségünkben össze jöttünk.

Fölvettett, vajjon a programmba nem kellene-e a «fejedelem ugyanazonosságát» is felvenni? hosszas tanácskozás után, egyhan-

gúlag megnyugodott abban mindenki, hogy a program a miként a párt megállapította, legmegfelelőbb Magyarország állami önállóságának és függetlenségének, a mely semmi feltételhez nem köthető, a melynek minden más alárendelendő.

A párt elnevezése nagyobb vitára adott okot, s többféle elnevezés ajánlatot: p. o. «nemzetipárt», «haladópart», «balpart», «48-as part», «közjogi ellenzék» stb.

Közösen nem állapotodhatván meg, kimondatott, hogy szavazás dönt, de mindenki nyilvánította s elfogadta, hogy a mely nevet itt a többség elfogad, az mindenkire nézve mint kötelező fogadta tik el. Szavazás döntött tehát, én vezettem kértökre a tanácskozást, s a többség a «függetlenségi part» nevezetet kívánta.

Május 16. az elértekezlet a központi ellenzéki kör helyiségében este.

A kör helyisége annyira megtelt, hogy a folyosón is sokan voltak.

Gubody Sándor kéretett föl az elnökségre, a haza iránti hűség idősbjje.

Simonyi Ernő adta elő az ellenzéki kör által elfogadott s ajánlott tervezetet, mik ajánltassanak és mi rendben.

Csanády Sándor a programra nézve indítványozta, hogy változtassék az meg a szerint, hogy «az ország önállása és függetlensége a sanctio pragmatika, és personal unió alapján álljon».

Madarász József kívánt ez ellen szólni, de 30—40 tagból álló csapat, izgatva *Mészáros Károly* a «Dongó» volt szerkesztője s több ily egyének által, féktelen zaj és lármával gátolták szobásában.

Az elnök által kíméletet nem is érdemelve, rendre utasítván a zajongók; *Madarász* és *Kállay Ödön* kifejtették *Csanády* nézeteinek helytelenségét, s az ellenzéki kör és függetlenségi part által ajánlott programúinak a magyar nemzet jellemével megegyező voltát. S a mily féktelen volt előbb a zajongás, oly általános és amazokat elhallgattató közhelyeslés nyilatkozott most, s ez értelemben mondá ki elnök a határozatot.

A tanácskozás sikeres működhetés végett, elhatároztatott még, hogy a másnap tartandó népgyűlésnek elnökévé *Ragályi Nándort* kéri fel s választja meg a gyűlés.

Simonyi Ernő előadandja a mostani tanácskozásban is előadottakat.

Határoztatott, hogy minden tárgynál a ki mit indítványoz, szólhat föl, és ellene egy; s azonnal szavazással döntenek el az ügy.

Ha netalán *Simonyi* után *Csanády Sándor* ismételné mai táma-

dását, válaszolni *László Imre* kéretett fel: és kiválhatott, hogy az úgynevezett kisebb királyi haszonvételek megszüntetése tárgyában *Madarász József* nyilatkozzék.

Az előértekezlet, kis vihart kivéve, lelkesen folyt le.

1874 május 17. országos népgyűlés Pesten.

Roppant tömeg lepte el a Beleznay-kertet. A kertre nyíló előteremben az elnökség, jegyzők, előadó szónokok, s néhány képviselő foglalt helyt, ezek közt Csanády Sándor is.

A vidékről megjelent elvrokonok száma a pár ezeret meghaladta, többnyire földművelők és iparosok, a nagy tömeg közt szerte oszolva képviselők, s vidéki elvtársaink vezetői, s a városbeliek.

Balról, majdnem külön válna a nagy tömegetől, állt 30—40 tagból álló azon csoport, mely tegnap az előértekezleten annyira lármázott de izgató volt vezérek már nem mutatkoztak. — Meglátszott, hogy mint csepp víz a tengerben fognak eltűnni.

Ragályi Nándor ajánlatván és közóhajtás következtében elfogalván az elnöki széket, az ülést megnyitottnak jelentette ki.

Simonyi Ernő előadta a népgyűlés célját s majdnem egy óráig tartó számtalanszor viharos éljenekkel szakított és kísért beszéde után felhívta a népgyűlést az ajánlott határozatoknak s közte a párt által elfogadott, a haza önálló államiságának és függetlenségének programja elfogadására. Hogy a népgyűlés határozata folytán legyen ez a képviselőknek, s az országban is mindenkinek programja, a ki Magyarország állami önállóságát és függetlenségét kívánja.

A lelkesedést, az egyhangúságot, azt látni kellett; leírni nem lehet. Beszédének minden egyes, magasztosb mozzanatánál, lelkesb kifejezéseinél (pedig ezek igen-igen számosak voltak!) viharos éljenzésben tör ki a beláthatlan nagy tömeg.

«Függetlenség!» «függetlenség» ez volt azon kifejezés, melyben az ezer meg ezer elvtársak lelkülete, és érzése tolmácsoltatott.

S midőn beszédét bevégezé, perczekig tartó egyhangú követelés volt az, hogy az elnök mondja ki a végzést, hogy: «*egyhangúlag elfogadhatok*».

Am de miként alig lehet öröm zavartalan, úgy kellett ma is, hogy a magasztos lelkesedés kissé megzavartassék.

Csanády Sándor megújította tegnap már megbukott «sanctió pragmatikás, és personal uniós, és 48-as ellenindítványát».

Ott álltam, az emelvény szélén, s ellencimnek soha sem kíván-

hatok kézzel foghatóbb vereséget. Kifejezéseinek majdnem minden egyes tételére fölhangzott a nagy tömegből a «nem kell»

Megkapta a «sanctió pragmatikájára» a «nem kell», megkapta a «personal uniójára» a «nem kell», megkapta «48-as elnevezésére» a «függetlenség, függetlenség» nyilatkozatokban, az ezen óhajtásokat nem helyeslő ítéletet.

Néztem azt a 30—40 főből álló tegnapi kis csoportot is. Csendesen viselte az ma magát; érezte, hogy magasztosabb az, nem háborgatni a nép egységét.

Mennyivel magasztosabb lett volna az, ha Csanády is mint a mai nagy elhatározásnak tényező tagja, a nép szellemének hódolva, buzgalmát ennek kivívására szenteli.

László Imre a nagy közönségnek ismételt, szünni nem akaró éljenci közt szállította le értékökre Csanády indítványait, s kérte a Simonyi Ernő által ajánltaknak a népgyűlés általi elfogadását.

«Elfogadjuk,» «egyhangúlag,» «végzést» hangzottak sűrűbben és sűrűbben, s a nagy tömegnek egyhangú követelésévé válván az, elnök föltevő a kérdést: «elfogadja-e a népgyűlés Simonyi Ernő által előadott indítványokat s a programot, Magyarország függetlenségének programját országos pártprogrammal?»

Ismét ama lelkes és még zajosabb «elfogadjuk,» «egyhangúlag,» «függetlenség.»

Elnök kijelenti, hogy a népgyűlés az indítványt elfogadván, mindazoknak, a kik Magyarország függetlenségét kívánják, országos pártprogramjává a következő programra állapított meg:

« Magyarország legyen önálló, független magyar állam, mely minden idegen beavatkozástól mentten intézze minden ügyeit, mely teljes önállósággal birjon a polgári közigazgatáson kívül a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok és közgazdászati minden ügyeiben.»

Egetverő lelkesedés kitörései közt pecsételte meg a népgyűlés a programot, mely egyedül hű és igaz kifejezése Magyarország történelmének s a nemzet jellemének.

Madarász József előadá, hogy a függetlenségi párt a királyi kisebb haszonvételek s hűbéri viszonyoknak törvény általi megszüntetését teendői közé felvévén, kéri a polgárokat, hogy a haza függetlenségének zászlója alá sorakozván, csakis oly képviselőket válasszanak, a kik a nemzet és nép jogainak kivívását tartják kötelességökké.

Elnök ezekután az ülést és a népgyűlést is, honszeretetre lelke-

sítve a megjelenteket, s őket mint hű hazafiakat üdvözölve, befejezetteknek nyilvánította.

A tengernyi tömeg nagy és lelkes éljenzések közt oszlott szét. Igen nagy része sietett az «Új világban» rendezett közebédre, a hol százak meg százak számára kellett újabban helyt készíteni.

Még azok is, a kik bizalmatlankodtak, akik attól tartottak, hogy összejövételünk kisszerű s egyenetlenkedő lesz; fölvilanyozta a ma megjelent ezereknek lelkesége, s megedzette azon józan értelmiség, mely a magyar nemzet tagjainak, a népnek sajátja.

A kik közülünk még a múlt hetekben, a kik még tegnap is tartottak a «függetlenségi párt» elnevezés elfogadásától, a népnek e ténye és e név iránt ma tanúsított szeretete, ragaszkodása, követelése folytán, e volt tartózkodásukat kezdeményezéssel cserélték föl. Mint elutasíthatlan tényt kívánták, hogy önpártunk is még ma tartson értekezletet, s ma még azon értekezleten a párt részéről is elhatározassák a «*függetlenségi párt*» nevezet.

A *pártjegyző kongreszerus* 1874 május 17-én délután 6 órakor. Elnök *Kullog Ódön* stb. stb. 1. elnök előterjesztti, hogy a mai népgyűlés folytán számos vidéki megbízottak megkeresésére hívta össze az értekezletet, az országos ellenzék közös nevezetének megállapítása érdekében.

Végzés. A szép számmal megjelent vidéki elvtársak érómmel fogadtatván, közös tanácskozás folytattatott és egyhangúlag elfogadtatott, hogy a jelenleg egyesült közjogi ellenzék czime ezután ez lesz: «*függetlenségi párt*».

2. Az országos központi pártbizottság alakítása és nyilvánítására nézve, abban történt a megállapodás, hogy e részben a függetlenségi pártú országos képviselők bizatnak meg. *Lázár Adátm.*»

Május 17. későn este. Megtörtént! A nemzet romlatlan tagjainak lelkesége megvalósítá e törekvésemet, Imre barátommal évek óta e részbeni fáradásunkat.

Megállapítottatott nyíltan, világosan, ország-világ előtt a «*függetlenségi párt*» és *hazánk függetlenségének alapelve*, nemzetünk legjobb gyermekeinek százados törekvése.

Nevezetesebb tárgyak 1872—1875. Közromlottság.

Nagy nemzeti csapásoknak csirája ez ülésszak. Az erkölcsök sülyedése, a jellem hanyatlása, a hatalomnak minden áron megnyerése, ezek ez országgyűlési működésnek következményei.

Az országnak eleinte majdnem kielégítő pénzügyi helyzetét a végzetserű kiegyezés lassan-lassan aláaknáztta. Kölcsönök után újabb kölcsönökrön gondoskodás. A kiegyezés főtartására a többségnek bármi utakon megnyerése. Vasúti s egyéb vállalatok engedélyezése, melyek két-három kézen túladatván, egyesek mohó nyereményei mellett az államra elviselhetlen terheket hártottak. Egyszóval a mától holnapra meggazdagodás válván a kornak jelzőjévé, nem csoda, hogy az állam pénzügyei megzavarodtak, de azért a tál lencséből az éhezők ki akarták venni a magok részét.

Nem is maradt titokban, hogy a Lónyay-Kerkápoly-gazdálkodás alatt november tájt a pénzügyminiszternek még a vasúti részvényt is zálogba kellett adni, hogy a fizetés fönn ne akadjon. S bár a válaszfeliratnál a kormány nagy többséggel rendelkezett, tekintélye aláásatott s meddigmaradása csak idő kérdése volt.

Egyik ülésben, nov. 18-án, csekély jelentőségű véletlen folytán, hogy e kormánynak ha a magyar nemzet állami követelményeinek sem tesz eleget, semmi létjoga nincs, oly kínos jelenet fejlett ki, melynek következése lett az, hogy Lónyay lemondott és 1872 decz. 2-án bejelentetett Szlávy miniszterelnöksége, mit mindenki ideiglenesnek tartott.

Nov. 25-én bejelentetett *Vukovics Zsebőnek* Londonban történt halála. Tanulótársaim egyike fiatalabb koromban.

A horvátok iránti megbocsáthatlan mű, 1873.

Az új kormány tudta, hogy az ígretnek is van csábító hatása, tehát Ígérte a bank megoldását. *Deczember 16-án* azonban pártunk ellen az összes ház megszavazott 51 millió ezüst kölcsönt.

1873-ban rohamosabban hanyatlott a nemzet.

Az udvartartás febr. 14. 229 szóval 44 ellen felemeltetett 1 millió forinttal. A midőn a nemzet anyagilag pusztított; márcz. 17-ikén a személyes kereseti adó, s utána a bélyegilleték súlyosbították a nép helyzetét. A Ferencz-csatornára újabb milliók ajánltattak.

De bár mily mérvben sülyedt is a nemzet alább, a Szlávy-kormánynak s a képviselőház Deák-párti többségének legmenthetlenebb bűne volt az, hogy a horvát kiegyezést, mely különben is aláásta az állami fenséget s pár megyéből alkotott országtárust, a magyar nemzetre még vésthezőzobban változtatta meg. Ez ideig a horvátok belszükségeire bizonyos meghatározott összeg volt meghatározva, jövedelmök többi része a közös költségekre fordított,

most elrendeltetett, hogy 1873 jan. 1-től a horvátok összes jövedelmük 45 száztoliját beligazgatásukra fordítják.

Ezáltal kiszolgáltattott a magyar nemzet annak, hogy a horvátok helyett az eddiginél nagyobb mérvben fizessen, hogy a horvátok rajta élődhessenek és paczkázhassanak.

Remény szálai, 1873.

Voltak nagy ritkán pillanatok, a melyekben a reménynek némi szálaít véltük kezünkben tarthatni egy jobb, egy erkölceiben tisztább és így még nemzeti létünkben visszatérhető állami intézkedéseknek.

Ily intézkedések egyikének hittük azt is, a mit 1873 máj. 14. a «leszámítoló bank» javaslatánál indítványoztam, s a ház nagy helyesléssel határozott el, hogy e bank hivatalai, igazgatósága stb. összeférhetlenek legyenek a képviselőséggel.

Deák Ferencz, midőn az indítványt megtettem, kinn ült a folyosón s midőn meghallotta, hogy vannak ellenzői, bejött a terembe s e nevezetes nyilatkozatot tette:

«Ez a kérdés rendkívül fontos. Azért is fontos, mert első lépés lesz egy, talán idővel általánossá válható független, és kimondom igazán, józanabb politikára.» A ház majdnem egyhangúlag elfogadta.

A mint néhány nap múlva megtudtam, volt azután a Deák-pártban nagy fölháborodás két okból: először, hogy Deák segítette a határozatot, holott a párt korifeusai megosztakoztak s ki voltak jelölve a hivatalokra. Másodszor azért, hogy az én indítványomra fogadtatott el, stb. stb.

Justh Józsi barátunk szemeltetelt ki, hogy ő közölje a pártnak e fölháborodását Deákkal, s kaptak azután csöndes családi oktatást a képviselők kapzsisága és erkölcsi tekintélyök megóvása végett.

A képviselők függetlenségére nézve itt jegyzem meg azon majdnem hihetlen tényt is, hogy Deák Ferenczcel 1870-ben a ház folyosóján néhányszor tanácskozáván, megállapodtunk abban, hogy a képviselők ne naponként, de állandóan évenként és a képviselői álláshoz illően díjaztassanak; azon meggyőződésben lévén, hogy igen sok képviselő e miatt is már más inkább javadalmazott hivatalokra vágy. Magára vállalta a kormányt ez intézkedésre rábírní, megállapodván az összegre nézve is.

Pár hét múlva értesített Deák a felől, hogy a kormány nem fogadta el óhajtásunknak törvény általi létesítését. S midőn megjegyeztem, hogy «keresztül vihetjük ezt a kormány ellenzésével is,

ha te így is helyeselnéd,» azt válaszolta: «már ezért nem akarok vele összetűzni.» Elejtettük tehát, de nem a nélkül, hogy ki ne jelentsem: «lásd édes Ferim, mennyire szüksége van a kormánynak arra, hogy a képviselőkkel anyagi érdekek miatt rendelkezhessék;» s ő félig elmosolyodva válaszolta, «bizony, Józsi, igazad van.»

1873 nov. 1 d. *Vidats János* meghalt. Törhetlen honszeretet vezérelte. Nyugodjék békével.

A középpárt 1873 végével.

Annyira hanyatlott már a közérkölciség, hogy mind ama fõn elõadott jelenségek hatástalanoknak mutatkoztak.

Hozzá járult a hazánkat ért csapásokhoz az is, hogy Ghyczy Kálmán 1873 nov. 8-ikán lemondott a képviselõségéről.

Kiszámíthatlan változásnak lett ez alapjává. Ghyczy Kálmán 1861-ben s azóta is az ellenzéknek a balközépen a legjelesebb tehetségû és kiszámításainak, félénkségének daczára is sokszor lelkesítõ vezérférfiának lemondása megdöbbentõ volt.

Nyílt titokként közöltetett, hogy más álláspontot kíván foglalni.

Az mindenesetre tisztességes parlamenti eljárás volt, hogy idõközben vélvén jónak más állást foglalni el, hivatkozott választóira. De az azután igen helytelen volt, hogy a kik az ellenzékben õt követni kívánták, nem követték e példaadását.

Az ily esetek politikai erkõlcstelenség kútforrásai.

A képviselõk közt azon vélemény is szárnyra kelt, hogy ez a mûvételi csak Tisza Kálmánnak s vele a balközépnek átvándorlására nézve, az útegyenetõ elõcsapatot képezi.

A ház sajnálattal értesült e lemondás felõl, én lelki fájdalommal.

Hogy a mi pártunk vezérletét vegye által, nem reménylettem. Azon szíves barátságna fogva, a mely köztünk fõnállt, az országházában igen gyakran váltván kis írásai üzenetekben is egymással eszmecserét, tudtam, hogy nemcsak utaink, de végzélünk sem ugyanaz. Kívántam mégis, vajha a mi pártunkbeli mérsékeltbeknek állna élõkre. Ha más volt is az én végzélom, 1865. és 1869. kifejezett hatalmas, magasztos nézetei mellett, mindenkor szívesen üdvözöltem volna õt pártunk vezéréként.

De attól kellett tartanom, hogy ez egyik jeles, legtehetséges alakja 1867-es küzdelmeinknek nemzetemre a sorstól mért csapását még az eddiginél is színtelenebb pártállást fog foglalni.

Aminthogy decz. 8-án *Ghyczy Kálmán* megbízólevele újból be-

mutattatván, megszülemllett a volt balközépnek völgyéből 20—25 számban és néhány tehetséges egyénnel a *középpárt*. Ezek közül azonban azon kötelességet, hogy időközben változtatott állásponttal le kell mondani, csak *Horánszky Nándor* és *Mátyus Arisztid* teljesítették.

Csalogatások 1873—1874.

1873 decz. 16-ikén a pénzügyi bizottság fölkérte a házat, hogy 21 tagú bizottságot válasszon. Világos bevállása volt ez a kormány tehetetlenségének; s nem is csoda, hogy 21-ikén a házban Tóth Vilmos fölhívta a balközépet, hogy a Deák-párti állást elfogadva, lépjenek be a kormányba.

Tisza Kálmán azután édesdeden megjegyezte, hogy «ha van egy compact többség, tartsa meg a kormányt; ha nem képes arra, akkor nincs más mód, mint az egyeduralomról lemondás; és az elvek kölcsönös respectálása alapján lehetővé tétele annak, hogy az ország azt, a mire szüksége van, az erős kormányt megnyerje.»

Így csalogatták egymást a parlamenti kormány dicsőségére.

A ki a 21 tagú bizottság működését figyelemmel kísérte, az meggyőződött az ország pénzügyeinek szégyenletes helyzetéről s a felől, hogy e kormánynak bukni kell.

Az volt csak kérdés, váljon az alapnak is meg kell-e bukni?

És ha az a balközép nem lett volna, az a sem hús, sem hal, amint azt még a «Pesti Napló» is megjegyezte már 1872 december közepén, mondván: «*íme a balközépi álláspont. Se hús, se hal. Tagad cs állít egyszerűen. Határozatlan, kapkodó és megbízhatlan mindenek felett.*»

Ha e párt meggondolta volna a haza iránt tartozó azon kötelességet, hogy midőn a Deák-párti képviselők közül sokan tartózkodás nélkül kijelentették, hogy belátják, miként az általuk jónak vélt állásponton nem lehet javítani, s nincs egyéb, mint visszatérni az 1848-iki alkotmányjelölte álláshoz.

Bizony, ha a balközép és középpárt vezérférfiai, ekkor nem az álláspontot erőnek erejével fentartó vezérekkel és a hatalommal kívántak volna egyezkedni, megjött volna az idő, melyben elejéi lehetett volna venni a nemzet tovább hanyatlásának.

Így ez nem volt egyéb csalogatásnál. Nem volt egyéb szenvedélyes kitoréseknél, miket 1874 február elején a keleti vasút tárgyalása fölidézett, a kormány csakis 11 szavazattal győzván és következése lőn, hogy ismét sülyedtek a lejtőn lefelé és az, hogy:

1874 márcz. 23-án Bittó István miniszterelnöksége alatt Ghyczy Kálmán pénzügyminiszterré lett.

Pártunknak nevezetes előnyére szolgált ugyanekkor az, hogy Mocsáry Lajos Kecskeméten képviselőnek megválasztatván, 1874 márcz. 27-én igazoltatott, s azon erőt és tehetséget, melyet mióta pártunknak tagja volt, mindenkor hazánk javára s elveink terjesztésére kifejtett, újból az országgyűlésen is érvényesíthette.

Tisza Kálmán kérdései.

1874 május 9. a következő kérdést intézte Tisza Kálmán Bittó István miniszterelnökhöz:

2- szor. Minő indokból... egyezett bele, hogy hazánk pénzügyeinek rossz helyzete daczára, a közös költségek ne csak le ne szállíttassanak, de sok részben még emeltessenek is?

3- szor. Szándékszik-e felhasználni törvényes befolyását arra, hogy a közös kiadások az ország pénzügyi helyzetének körülményeihez képest leszállíttassanak?

Bittó május 13-án válaszolt, hogy a közös költségek szükségletéért a közös miniszter felelős, de ők is befolytak s helyeselték.

Tisza Kálmán kijelentette, hogy e válasz nemcsak államférfiúhoz, a minőnek egy miniszterelnöknek lenni kellene, nem illik, de átaljában férfihoz sem. («Ah! ah!» a jobboldalon. Élénk helyeslés a baloldalon. Csernátony Lajos: «Ez botrány.»)

A Bittó-Ghyczy minisztérium 171 szóval 112 szó ellen, e válasz feletti szavazásnál 59 szótöbbséggel rendelkezett ugyan, de a bal-közép fennen hirdette e minisztériumnak erkölcsi tehetlenségét, és így bukását. S a nemzeti várakozás Tisza Kálmán államférfiusága és férfi volta iránt mind élénkebben felcsigázott ezáltal.

Mindenkinek azt kellett észszerűleg következtetni, hogy ha Tisza Kálmán ülne a miniszteri székbén, ő minden befolyását arra használná fel, hogy a míg az ország pénzügyeinek helyzete rossz; ne emeltessenek fel a közös költségek.

Nem csak. Tisza Kálmánnak ez nem volna elég, hanem törvényes befolyását felhasználná arra, hogy a közös kiadások az ország pénzügyi helyzetének körülményeihez képest leszállíttassanak.

Majd megmutatja ő, ki az államférfiú és ki a férfiú.

S aligha csalódom, hogy igen sok kormányparti képviselő nem esett ezek után kétségbe, sőt inkább megbarátkozott a gondolattal, hogy vajha megmutatná mielőbb a híres balközép-párt vezére, miként fogja ő egykor mint miniszterelnök lefőzni azokat a közös mi-

nisztereket s mint államférfiú elenyésztetni, ha kell mint férfiú el is nyelni azokat a közös ügyeket.

Pál fordulás. 1875. márcz. 3.

Budapesten, 1875 márcz. 12.

A Ghyczy által beterjesztett 1875-ik évi költségvetés tárgyalása nagy politikai küzdelmet idézett elő. Január 27-től tartott az febr. 11-ig. Ez idő elég volt arra, hogy utóvégre lehulljon a lepel a múlt években folyt csalogatások és kötekedésekről.

A balközép, mely a költségvetést, mint a nemzet közszükségleteire kellett, általánosságban rendesen elfogadta, eltért e modorától, és visszautasította azt általánosságban is. A kormány részéről nálok és velők majdnem hevesebben utasították azt vissza Zsedényi és Somssich Pál.

Mi, legalább köztük én, a kik a színpalak mögött lejátszott titkokba nem voltunk beavatva, lelki áhítattal szemléltük a gigások e harcát, s ha bár február 9-én a költségvetés általánosságban elfogadtatott is, de miután daczára annak, hogy a kormány a többséggel rendelkezett, mégis:

Bittó febr. 11-én a házat felkérte arra, hogy a korona határozásáig függessze fel üléseit; azt kellett hinnünk, azt véltem, hogy kormányválság van, s e kormányválságnak nem lehet más értelme mint az, hogy meg kell változnia a rendszernek is. Tisza Kálmán a personal unió, magyar hadsereg, magyar bank, teljes vallásszabadság, önrendelkezésű törvényhatóságok alapján fog a kormány alakítására felhívni, s ily szellemben fogja is azt megalkotni az országgyűlésnek ez elveket valló jelesbjeiből.

Nagy meglepetésemre nem Tisza Kálmán, de *Wenkheim Béla* báró mutatta be minisztértársait, a kik közt Tisza Kálmán a belügyi, *Simonyi Lajos* báró a kereskedelmi, *Péchy Tamás* a közlekedési tárczát foglalták el. Ghyczy Kálmán helyett *Széli Kálmán*, a munkás, szorgalmas fiatal Deákpárti tehetséges képviselő lett pénzügyminiszter. *Ghyczy* házelnöke lesz.

Megdöbbenve figyeltem az eseményt, s vártam, hogy Tiszának az ildom parancsolja, hogy az általa eddig követett cél valósítása végett, néhány hónap engedtessek.

A látszat e mellett szólt. Hiszen *Simonyi Lajos* báró, *Péchy Tamás*, jó magyar emberek nem áldozhatják fel hivatalokért, bármi magosak legyenek is azok, elveiket; no meg az a sok jó, volt honvéd! sőt egykor forradalomnak hősei, megbízottjai is a balközépen!

*

azok a sok jeles és híveknek mutatkoztak. Szontagh Pál, Plachy, Várady, Földváry, Podmaniczky, Ivánka Imre, egy éjen át csak nem változhattak meg. Irányuk, céljuk csak nem lehetett egyedül az, hogy nekik is jusson még Ezsau tál lencséből.

Azulán Wenkheim Béla báró egész életében a szabadabb szellemnek volt híve, híve még az önálló megyei életnek is, jó magyar, ez nem fog akadályt gördíteni, sőt segíteni fog Tiszának. Széli Kálmán szinte, gondolám és figyeltem.

Azonban, mondjanak bármit, hogy Tisza föntartotta elveinek annak idejében valóítását, kilencz napi tárgyalás az országgyűlésen azt a benyomást teszi rám, hogy mind e várakozás, mind e remény, és minden biztatás, hiú ábrándok; s a való az, hogy Tisza Kálmán ugyan el nem enyészelt azokat a közös ügyeket, inkább és előbb, ezek fogják elnyelni őt; és az egész nem egyéb, mint az ő Pál fordulása.

Megdöböntő jelenségek.

1875 márcz. 12-ike sajnálatra méltó szavazását mutatta be a háznak, a midőn *Jankovich Miklós* indítványozta a honvédségre a 400,000 frtot; és 31 ellen elvetette azt 182 szavazat. A balközépnek Tiszát követő összesége elvetvén azt, a mit eddig oly kitartóan követelt.

April 13-án elejtetett a honvéd-menházra kért 5000 forint is.

Május 10-cn a magyar észak-keleti vasút ügye, a melyet a volt kormányok alatt nem is mertek előhozni, most az ország hátrányára elintéztetett. Május 11-én 49 szó ellen 119 szóval bizonyos vasútak kártalanítása elrendeltetett. Május 22-én igaz, hogy *a keleti vasút ügye* a kormányhoz akként tétetett át, hogy arról a jövő háznak jelentsen. *A Naszód vidéki erdő ügye* a minisztériumnak adatott ki, hogy a jövő országgyűlésnek véleményes jelentést adjon iránta.

Mindezek, és az országgyűlés végéig május 24-én a tanácskozássok alatt tapasztalt tények, sokakban már is azon meggyőződést érlelték meg, hogy habár *Tisza Kálmán* keresztül vitte azt, hogy pártjuk «szabadelvű párt» nevet cserélt, csak a nagy közönség szemfényvesztése miatt hirdették azt, hogy a volt Deák-párt beolvadt a volt balközépbe. A szomorú valóság az volt, hogy más név alatt beolvadtak biz ők mind a közösügyes, az osztrák-magyar pártba.

Pártunk két derék tagjának, honvéd ezredeseknek halála.

1875 márcz. 5-én meghalt *Sréter hajós*, Curgó volt képviselője.

1875 ápril 26-án meghalt *Mednyánszky Sándor*, Szigetvár volt képviselője.

Poraikból csak oly lelkes és függetlenségünknek oly hű vitézei támadjanak, mint minők voltak ők. Áldás hamvaikra.

A két Kálmán.

Budapesten, 1875 május 24.

Kállay Ödön barátommal 1861 óta vitatkoztunk a fölött «vájjon a balközép két vezére közül melyik azon hazafi, a ki az ellenzékét az ígéret földére, az 1848-iki visszaszerzett alkotmány várába be fogja vezérelni?» «melyik állja ki a megkísértések közt inkább a tűzpróbát?» «*melyikben bízhatunk inkább az 1861-ben kifejezett nemzeti érzület küzdelmében?*»

Én *Ghyczy Kálmán*, ő *Tisza Kálmán* mellett törtük lándzsáinkat, változó szerencsével. Ha Ghyczy Kálmánnak magasztos, alkotmányos, nemzeti függetlenséget, magyar hadsereget, önálló magyar bankot kívánó, s a kor szellemével haladó, eszmékben gazdag és sokszor lelkesítő, gyakran ragyogó szónoklatai folytán Kállaynak le kellett eresztenie lándzsáját; ugyanannyiszor föl-föl emelhette azt az ezekben mindenkor versenyző és ama gyakran kétélű, de fénylő vágások folytán, melyekkel Tisza Kálmán, a szerencsés taktikázó, rendelkezett. S ha azon közös alap a mit döngetett, nem hullott is lábai elé; csapásainak súlya alatt egymás után kellett kidőlni az alapot védő kormányférfiaknak.

Csatáink több éven át eldöntetlenek maradtak.

1873 elején, hogy hogy nem? nagy változáson mentünk át Ödön barátommal. Csodálatos, de úgy véltük, hogy a mi kedvenceinknek buzgóságát, tevékenységét bágyadtság környezi, és megszűntünk mindketten bízni abban, hogy egyike vagy másika a balközép pártot az ígéret földére vezetné.

S más tételt állítottunk fel, azt, hogy «melyik veszedelmesebb a két Kálmán közül a nemzeti vágyak teljesülésére nézve?»

Megmaradtunk kiki egyéne mellett; én Ghyczy Kálmánt, őTisza Kálmánt állítottuk kevésbé vészesnek.

S bekövetkezett 1873 november 8-ika, és Kállay Ödön győzelmesen tekinte felém; még inkább december 8. és teljes diadallal

emberismerete miatt 1874 márcz. 23-ka után; a midőn GhyczyKálmán fölcsapott a közösügyes boldogság pénzügyminiszterévé.

Elismertem, hogy az, a kiben én a balközép vezérei közül inkább bíztam, hogy kettőjük közt ő a törhetlenebb, megtört. De figyelmeztettem Ödön barátomat Tiszának bizonyos kétes nyilatkozataira, azután a vár-megkerülési és bevételi taktikákra. S kértem, hogy várjuk meg, nem előjátéka ez egy jövődő, hazánkra nézve sokkal veszedelmesebb szindarabnak?

Egy rövid év, s az 1874 márczius 23-iki pénzügyminiszternek, Ghyczy Kálmánnak, a balközép egyik volt vezérének meg kellett bukni, hogy 1875 márcz. 3-án a balközép másik volt vezére, Tisza Kálmán, mint belügyminiszter vegye be a várat. S nem rendszer-változással, nem! hanem azon általuk oly sokáig, Ghyczy által oly fényesen, Tisza által oly élesen kárhoztatott rendszer szolgálatában.

S Ödön barátommal most már közösen fájlaltuk, a miért a két, tehetségekre nézve oly magasan kiváló férfiú a helyett, hogy törhetlenül küzdöttek volna tovább is nemzetünknek hagyományos érzülete mellett, ennek ellene küzdeni vállalkoztak.

Elestek tehát ők is, békés átalakulhatásunknak kipótolhatlan kárára, veszélyein.

Egyéneknek, a kik már nem az ifjúságnak könnyelmű meggon-dolatlanságával, vagy rajongó ábrándjaival, de a férfiú kor teljességében jól megfontolva azonosították magukat a nemzeti köz-érzülettel, és hosszú éveken át: a kik éles észtehetséggel, a szónoklat megható varázsával fejezték ki a nemzet vágyait, s ez által vették be magukat annak szeretetébe, a kiket ezért kívánt mint vezéreit követni a nemzet, legszentebb vágyainak elérésében.

Ily egyéneknek megváltozni, ily egyéneknek azok táborába által menni, a kiket eddig agyok éles bírálatával ostoroztak, kárhoztat-tak, oda állni azon alapra, melyet a nemzeti életnek ellenkezőjévé, annak megsemmisítőjévé hirdettek sok éveken át, ily egyéneknek álváltozása, a nemzeti nagy csapásoknak egyike.

Mert állapotból,-minő az 1867 ben alkotott mű, mely erkölcsileg romlottságot, anyagilag pusztulást okozott, és okoz annál inkább, minél tovább tart az; ily állapotból a békés kibontakozhatás csak úgy eszközölhető, ha azon alapnak volt megteremtői, védői, párt-utódaik is visszatérnek a nemzeti élet feltételeihez, a nemzeti önkor-mányszathoz, az állami függetlenséghez, minden idegen beavatkozás kizárásával.

Azon jeleseknek pedig által pártolása, s a hatalom előtti maguk megadása, a kik ostorozták azon művet, mert utóbb is kétségbeesésbe kergeti a nemzetet, csak veszélyezteti a békés átalakulhatást.

Nem, nem, ők ezt nem tehetik! Nem lehetnek nemzetem átkává ők is.

Borzasztó csapása volna ez a sorsnak hazánkra. De hátha alaptalan is minden aggályom. Gyanakodásom és a benyomás, a mit reám az eddigi tanácskozások tettek, talán csak mind, a körülményeknek helytelen felfogása? és mind Ghyczy, mind Tisza Kálmán csakis kötelességüket teljesítették.

Három hónap, az semmi egy nemzet életében, s idő kell arra, hogy a fejedelem teljes bizalmát megnyerjék. S annál biztosabban mutathassák meg a nemzetnek azt, hogy ime a cél, a miért évek hosszú során át mint férfiak, megfontolva küzdöttünk, ki van víva; biztosítva van. Kívíva közreműködésünkkel, biztosítva a fejedelemnek teljes belenyugvása és óhajtásával.

S fölvetem magamnak az eszmét, hogy az igaz, azok után a miket e férfiak mondtak, hirdettek a nemzetnek hátat fordítani, az lehetlen is. 1861-től tehát 14 éven át, a mit mint a nemzetre károst, veszedelmest, átkost hirdettek, azt ők most jönnek, üdvösnek, áldásosnak csak nem állíthatják.

A politikai morált, a közerkölcsiséget ők arczúl nem vágthatják. A mit 14 év óta követeltek a nemzet részére: alkotmányos önállást, magyar hadsereget, önálló magyar bankot stb., ezek ellen ők csak nem fordulhatnak, nem vitatkozhatnak, nem szavazhatnak, világ minden kincseiért sem!

Hiszen kibén bíznek, vagy bízhatnak azután a nemzet, ha hosszú évek küzdelmei közt, ha férfi korukban tett nyilatkozataikat, Ígéreteiket megszegnék.

Igen, midőn ezeket az éj csendében írom, s át is olvasom, oly jól esik a hit, hogy e férfiak nem lehetnek hűteknek nemzetemnek tett nyilatkozataikhoz, s az azokban ápolni nemzeti vágyakat ők bizonyára valósítandják is.

Jól tudom, hogy az ő céljaikon túl magasló nemzeti célok is léteznek, de viszonyítva a jelen helyzethez, minő áldás lesz az nemzetem számára, ha testet adnak hosszas évi küzdelmeiknek.

Vajha így lenne! S így is kellene lenni. Mert az igaz sem nem Ghyczy, sem nem Tisza mondta, de helyeslésükkkel mondta pártjuknak tagja, Csernátóny, 1869 május 22-én a következőt:

«Miért kellett nekünk feliratot szerkesztenünk? azért, hogy az országnak és azon választóknak, kik megbízásaikkal az ellenzék tagjait megtszítették, ezen országgyűlésen megmutathassuk, hogy nem komédiából vallunk elveket, nem azért vallunk elveket, hogy megválasztassunk azok alapján, és hogyha megválasztattunk, azokat eldobjuk, hanem valljuk komolyan, és nemcsak a megválasztás előtt, hanem utánna is».

Igen! mind Ghyczynek, mind Tiszának most midőn a hatalom polczán vannak, be kell váltaniok ígéretüket, létesíteni kell céljokat, hiszen erre nézve Tisza Kálmán is megismerte azt, hogy ezt a politikai morál követeli. Mondván 1866 decz. 6-án a következőt:

«Elismerem, hogy a következetesség a politikai morálnak egyik része, és azt tartom, hogy következetesnek kell lenni minden embernek a czélban, melyet maga elé kitűzött; következetesen kell követnie egy irányt egy czélt, mindaddig míg azt el nem érte és a ki ez ellen rét, vét a politikai morál ellen».

Ghyczy és Tisza Kálmán előtt tehát, a miniszterség vállalásnak csak eszköznek kellett és kell lenni arra nézve, hogy az irányt, a czélt, a mit kitűztek, a mit 14 éven át következetesen követték, el is ériék, kivigyék.

Budapesten, 1875 május 25-én.

Vizsgáljuk tehát, mi volt irányuk és kitűzött céljuk? s mit remélhetünk, hogy ki fognak vívni?

Kezeimnél van, 1861 óta a jelesebb, befolyásosabb egyéneknek nyilatkozata; beigtattam azokat mindenkor «a politikai következetességek kátéjába»; lapozzuk át azokat, s nézzük nyilatkozataikat, a legkiválóbb tárgyakban.

Kárhoztatták-e ők az 1867-iki kiegyezést?

Kárhoztatták-e a delegációkat?

Kívánták-e ezeknek megváltoztatását, és visszaállítani, a minden idegen avatkozástól ment függetlenségünket?

Ghyczy Kálmán nyilatkozata.

1869 május 25. (N. I. k. 181. l.) «Részemről az államjogi kérdéseknek azon megoldását, mely a múlt országgyűlés alatt létesült, sem az országra nézve kedvező biztos alapnak, sem véglegesnek nem tartom; mert az országtól az államiságnak oly életfeltételeit vonta el, melyek nélkül állam mint állam nem létezhetik; melyeknek birtoka nélkül meglevő jogai biztosítva nincsenek; így megoldás pedig a nemzetre megnyugató és így végleges nem lehet».

«Állami létéről, függetlenségéről, önállóságáról Magyarország, ezt ezer éves története bizonyítja, nem fog lemondani soha, sem anyagi előnyökért, sem a felséges uralkodóház fényéért, dicsőségéért, sem a világ eseményeire állítólag gyakorolható túlnyomó befolyás alaptalan ábrándjaiért (élénk helyeslés balfelől), legkevésbé pedig az osztrák birodalom eszméjéért, melynek oly értelemben elismerésével, hogy ez reá is kiterjed, Magyarország egyenesen öngyilkosságot követne el. (Helyeslés, felkiáltások: «még többet».)

«Ha van ár, melyért az ország kibékülhet az áldozatokkal, az csak az ország állami önállóságának nyújt, őszinte elismerése, biztosítása lehet».

Ez az egyedüli szilárd, állandó, biztos alapja államjogi kérdéseink megoldásának, a kiegyezés valósággá, csak ez alapon lehet».

«Nem hízelkedem magamnak azzal, hogy a közjogi alapnak azon módosításai, melyek az ország érdekében kívánatosak, most a képviselőház azon hangulata mellett, mely tapasztalható, kivihetők legyenek».....

«De azért nem esem egyáltalában kétségbe a jövő felett, mert meg vagyok győződve, hogy megtörténik ez közelebb vagy távolabb jövőben okvetlenül». – –

«Meg fog ez történni, a közjogi alap föltételei módosításának törvénytörvényeszerű, békés útján is, miként más nemzetek közjogi és alkotmányos viszonyai..... a nemzeteknek ismételve megújuló törekvései folytán, gyakran nehéz és tartós küzdelmek után rendeztetek és állapítottak véglegesen meg».

«E tényre hivatkozva, a történelem könyvével a kezemben, utasítom vissza azok megtámadását, kik a jelenleg itt folytatott vitákat meddőknek mondják».

«Az itt kimondott eszmék ugyanannyi magvak, melyek, ha valóban csíráképesek, meg fognak fogamzani a nemzet szívében és megtermendik annak idejében áldást hozó gyümölcsüket».

«Reményemre nézve, melyet a jövőre kifejeztem, bhtositéket találok egy részben a nemzetnek törvényei iránti valóban alkotmányos tiszteletében, melyben a múltban szabadságának, léteinek is fenntartását nagy részben köszöni».

«Biztosítéket találok a nemzet akaratának történelmileg bebizonyult szilárdságában, állandóságában, és abban is, hogy a békók, melyek állami alkotmányos jogaink csorbításával kezeinket lebilin-

cseive tartják, súlyosan nehezednek ő felsége többi országainak alkotmányos népeire is».

Tisza Kálmán nyilatkozatai.

1867 márczius 21. (Napló IV. k., 361. l.) Ha a 67-es bizottság többségének véleménye elfogadtatik, Magyarország függetlensége veszélyeztetve, sőt csonkítva lesz.

Megengedem, ha tántoríthatlanul mindenekben ragaszkodni fogunk hazánk teljes, törvényes függetlenségéhez és alkotmányához, — — — hogy egy bár nem hosszú időre ismét a szenvedések korszakát idézzük fel hazánkra, mindnyájunkra, kik ma élünk. -----

De ha ez első utat fogjuk követni, saját szenvedéseink arán, igaz, i'öntartjuk sértetlenül a jogi alapot, *melyen a törvényesen független Magyarország dicső épülete fog fölemelkedni.*

Míg ellenben ha beleegyezzünk a 67-es bizottság munkájába, — hiszem, hogy boldogabbak, nyugodtabbak leszünk mi, kik ma élünk, *de önmagunk tettük lehetetlenné azt, hogy a törvényesen független Magyarország, mint ilyen valaha fennállhasson.*

1869 május 20. (Napló I, 93. l.) *Az ország a közjogi megoldásban megnyugvást nem talál, értesítették alkotmányos fejedelmünk arról, hogy olyannak tekinti azt, mely ha hosszas ideig életben lenne a részben és névleg visszaállított államélet lassú halálára vezetne.*

Külfügeinket olyanok kezelik, kiket még csak utólagosan feleltre sem vonhatunk (Andrássy Gyula: «Dehogy nem»), *nagyon fogok örülni, ha felmutatja nekünk a magyar külügyminisztert, ki c háznak felelősséggel tartozik».*

(95. l.) *Én azt akarom, hogy Magyarország egy, az államélet minden kellékével felruházott törvényesen önálló állam legyen; és mert ezt akarom, arra kell törekednem, hogy ennek ügyeibe senki más, mint koronás királya, és saját fái ne szólhasson.*

1870 nov. 23. (Napló XI, 179. l.) Követelem azt, hogy épen azért, mert ezen meggyőződésem szerint *át kos intézmény* (a delegatió) természetében rejlik, hogy ottan az ellenzéknek az ország érdekei-nél fogva nem kell, és talán nem is szabad jelen lenni, *ne méltóztassanak ez intézménynek hatáskörét mindinkább tágítani;* de sőt azt addig is,

míg sikerülhetne azt vagy eltörölni, vagy míg azt az idők vihara maga eltörlené, a lehető szűk korlátok közé szorítani.

Követelem az országgyűlésnek azon jogát, hogy ha a delegatió

közösnek deciarái valamit, a mi nem az, határozatát az országgyűlés cassálhassa.

1871 nov. 7. (Napló XVII, 206.1.) A personal-uniót oly dolognak tartom,-----mind a koronának, mind az országnak okvetlen érdekében van.

Meg vagyok róla győződve, hogy ha ezt ma nem látják át, nincs messze az idő, mikor át fog az oly körben is láttatni, hogy kivihe-tővé válik.

Hogy a personal-unió alatt mit fog érteni azon praktikus poli-tikus? —

Fogja érteni azt, hogy Magyarország oly helyzetbe jöjjön, hogy minden bonyodalmai ő felsége többi országainak és tartományai-nak *érintetlenül hagyják Magyarországnak azon jogát, hogy had-ügyei, pénzügyei és mindenek felett alkotmányosan határozhasson,*

Akarni fogja, hogy Magyarország azt mondhassa, bármi történ-jék másutt, itt vagy kinn, *itt van az én haderóm, a magyar trónt és Magyarországot ne merje bántani senki.*

2. Kívánták-e megszűntetni a közös Hadsereget és állítani önálló magyar hadsereget?

1871 január 16. (Napló XII. k., 32.1.) *Tisza Kálmán:* «Van annyi ügynevezett fekete pont a láthatáron. Ha el nem jön egy-hamar azon időpont, midőn a kormány, midőn a fejedelem, midőn minden ember belátandja, *hogy az országnak és dinasztíának biz-tos támasza csak a hadseregben van,* e fekete pontok óriási mérvre fognak nőni.

1867 márczius 21. (Napló III. k., 362. 1.) Nem is tudok kép-zelni független államot, melynek ne volna önálló hadserege.

1871 január 16. (Napló XII. k., 30. 1.) Van igen sok ismétlés, a mely hasznos. Ama híres római szónok is sokszor ismételte, hogy: «denique: ceterum censeo Carthaginem esse delendam, utoljára ledöntötték Carlhagót».

Mi is tegyük ezt, nem mulatságos ez nekünk sem! de: mindad-dig, míg nem sikerül lerontanunk azon akadályokat, melyek a ma-gyar hadsereg útjában állanak, mindaddig fogjuk ismételni táma-dásunkat.

1871 február 24. (Napló XIII, 357.1.) Hirdetni fogjuk országnak világnak, hogy nem az országon kívüli akadály az ok, hanem, mert maga kormányunk nem akarja, hogy legyen «magyar hadsereg».

A t. miniszterelnök úr azon vádat is emelte ellenünk, hogy *mi*

rogyunk okai ha azt hiszik, hogy mi magyar hadsereget akarunk. Elismerem, hogy e vád alapos.

Igen, reánk nézve igaz a vád, mi akarjuk a magyar hadsereget és honvéd-tüzérséget. Akartuk tegnap. Akarjuk ma. Akarni fogjuk holnap. S fogjuk akarni mind addig, míg meg is lesz.

Megoldva teljesen a kérdés, megadva a teljes biztosíték a magyar trónnak és államnak csak akkor lesz, ha a magyar hadsereg teljesen helyre állittatik.»

Ghyczy Kálmán 1871 jan. 16. «Tisztelt barátom Tisza Kálmán, azon általános, kiirthatlan, visszautasíthatlan óhajtasáról és követeléséről beszélt a nemzetnek, melyet ez a magyar hadsereg föllállítására nézve jelenleg táplál, és jövőre is szívében mindig táplálni fog.

A legnemesebb, leghatalmasabb érzés a haza szeretete. E magasztos érzés a közös hadsereg keretében nem terem, nem díszük, sőt kiirtatik azoknak kebeléből is, a kik szívökben oda viték azt.

A közös hadseregben azon egységes osztrák birodalom eszméje kísért, mely az előtt létezett. Ez iránytűje vezérletének, ez lengi át minden képző és egyéb intézetét, ez hite és vallása a tisztikarnak. Ezen —

Miért ne mondjam ki? ellenszenves eszmének nevében kívánatik a véráldozat a hadseregbe besorozott polgároktól, ennek nevében adatik ki a parancsolat az élethalálharczra.

Én részemről azon érzelmeket, melyekkel a magyar nemzet a külön magyar hadsereg létesítésének eszméjét régóta felkarolta, és fölkarolja most is, a hazaszeretet és a király iránti hűség legtisztább, legőszintébb kifejezésének tartom.

Ezen óhajtas a hazában létezik, és létezni fog kiirthatlanul, mindaddig, míg kielégítve nem lesz.»

Ismét az éj csöndessége vesz körül, midőn e férfiaknak e lelkesítő, a nemzeti százados vágyakat részben oly hiven kifejező nyilatkozataikat leírtam.

Szívem megmelegedett, midőn nemzetemnek bár nem minden, de legfőbb vágyát, javát, ha nem is az én célomat, de a nemzeti nagy célok egy részének oly nemes hevű vitatását varázsolták elem e szavak a múlt évek nagy küzdelmeiből.

Az emberekben sokszor kelnek ugyan harcra isteni tulajdonaikkal ördögi tulajdonaik, s fájdalom, azt tapasztaltam én is, azt tanúsítja

a történelem, hogy elesnek a volt nagy emberek is, és az elesettek mindenkor gonoszabb erélyt fejtenek ki, midőn ördögökké válnak.

De e férfiak annyira lekötötték magokat hosszas évi küzdelmeikben tett Ígéreteikkel, hogy nem lehetne nemzetemnek, nem a történelemnek elegendő és méltó büntetése, ha valósulhatna az, hogy a míg isteni igéket zengtek ajkaik, szívökben az ördögnek tömjéneztek volna, elárulván a nemzetnek szolgált ügyét.

Nem, e férfiaknak nem lehet, nem szabad ördöggé válniok.

Nekiök eddig megfutott pályájukhoz híveknek kell maradni sírj okig.

Le sem írom tovább, miként küzdöttek a lelkiismereti, az egyéni, a polgári szabadság, a megyei a városi önkormányzat, a nemzet terheinek könnyítése, az önálló ipar, kereskedelem, vámterület, önálló magyar bank, s mind annak érdekében, a mi nemzetünket szellemileg és anyagilag a haladottabb és nhevtebb nemzetek sorába vala felküzdendő.

Ott vannak azok mind hiven letéve a nemzet könyvébe és ők sokáig küzdöttek törhellen kitarással.

A nemzetnek általok kifejezett ama vágyaihoz kötik őket e nyilatkozataik.

Vétkezném, ha kétkedném abban, hogy miután irányokat, céljokat ily világosan, nyíltan, határozottan megjelölték, azokat ki ne akar-nák vinni; azokhoz valaha hűtlenné válhatnak.

Várjuk tehát! Nehány hónap csekélység nemzeti életünkben. Megnyiland majd a jövő országgyűlés. Akkor! akkor bizonyára fölmutatandják a nemzetnek, hosszas éveken át tartott, fáradságos, dicső küzdelmeiknek méltó babérját. Az általok hirdetett, nemzeti vágyaknak, követeléseknek valósítását, biztosítását.

Mint a magyar nemzetnek fölmentjei, és mint a magyar királynak tanácsosai, fogják ők a nemzetnek tanácsolni, s nemzet és fejedelem közakaratóval megszüntetni az 1867-iki művet. Eltörölni a delegátiót, s visszaállítani a minden idegen avatkozástól ment, a fejedelem ugyanazonsága melletti állami függetlenséget. A hazának, mint szerintük a trónnak! a királyi háznak is egyetlen biztosítékát, a magyar hadsereget. És mind, mind, mindent! sorjában, egymásután! a mint és a mik mellett küzdöttek.

Nem lesz ugyan elérve mind az, a mi engem is kielégítne teljesen, de sokban kielégítend az; és megismerendem, hogy ők hazámnak jeles hű gyermekei. De nagy, szép, dicső napjai lesznek ezek,

csírája egy boldogabb kornak, nagy Magyarorszáiban. És Ghyczy és Tisza, a két Kálmán büszkék lehetnek a nagy mű nagysága által.

És a magyar nemzet megnyugvand nagy időre! *a három színű nemzeti zászló,* az az 1848 és 1849-ben annyi dicsőséggel koszorúzott piros-fehér-zöld lobogó *büszkén fog lengni a budai várfokról,* s hirdetni fogja szerte a világban «Él magyar, áll Buda még».

Úgy legyen! de aztán úgy legyen ám.

Országgyűlés 1875 aug. 28., 1878 jun. 27.

Általam ismert választások.

A balközép kormányra jutása folytán, a közönség félre vezetettvén azon hiedelem által, hogy a Deák-párt olvadt a balközépbe; tudtuk előre, hogy a kormánynak nagy többsége lesz. Annál nagyobb erőfeszítésre volt szükség. Barátinkkal meg is kezdtük 1875 elején a pártunk érdekében teendőket.

László Imre barátom megtört egészségi állapota miatt viszalépesi szándékát a szentesi választóknak előbb nyilvánítván, mint nekem: s azok Simonyi Ernőt kérvén föl, hiában iparkodtam őt maradásra bírni. Bele kellett nyugodnom, hogy ez országgyűlés alatt nem vállal képviselőséget. Május 4. búcsúzott el a szentesiek-től, kikre nehezteltem, hogy őt oly könnyedén engedték lemondani.

Fehérmegyében öskerületem zajtalan, nyugodt, junius végével sem lévén ellenjelölt, választóim belenyugodtak, hogy befolyásomat más kerületekben érvényesítsem.

Szolnokon a tiszta-földváriak, s leginkább a haza iránti hű érzelméről ismert Eördögh család ajánlata folytán jun. 6-án engem jelölvén képviselőjökké, közbejött veszélyes betegségem következtében csak pár órára jelenhettem meg Szolnokon, jun. 27. nem is remélhettem megválasztatásomat.

Szegvár-mindszenti kerület 1875.

1874 őszén találkozván Fekete Nagy Ferenczczel Göből járáson, lelkére kötöttem, hogy beszéljen a szegvári és mindszenti hű, lelkes polgárokkal, hogy függetlenségi párti képviselőt válasszszanak.

1875-ben a választások előtt hozzám fordultak, hogy ajánljak; és én ajánlottam *Maaszburg báró* barátunkat; hatalmas elvtársunkat; de tudván, hogy gazdaságát elhagyni nem kívánja, ha ő nem vállalná *Eördögh Gyulát,* harmad sorban *Madarász Jenéit.*

Június 12-én értesültem, hogy közegyetértéssel Madarász Jenő jelöltetett, s köztük megjelenésre fölhivatott.

Madarász Jenő a nagy megtiszteltetést megköszönte, kérte még is a közönséget, engedjék meg neki, hogy csak megválasztatása után jelenjék meg, ne hogy azt mondhassák, hogy a választókra nézve nyomást gyakorolt. S a lelkes választók ebbe is bele nyugodtak.

Később értesültem, hogy visszaélések, befogatások történtek; s az ellenfél oly lelkiismeretlen volt, hogy távol maradására azt híresztelte, azért nem mer megjelenni, mert sánta, vak, stb. Nyakszirtkelésesen szerencsétlen műtét vitetvén véghez Somogybán, s elmérgesedvén, kénytelen voltam jún. 17-én Pestre fölmenni, hol 19-én *Mezey Adolf* főorvos újabb *mesteri műtéttel megszabadított* vészes betegségetől. E közben feljött Jenő fiam, és szorgoltam, menjen hű magyar érzésű választói közé.

De megmaradván állhatatosan föltett szándéka mellett, Eördögh Gyula és Novák Gusztáv barátimat kértem meg, hogy nevemben és helyettem a választást vezessék.

Július elején értesített Nagy Ferencz, és lá-éről Mindszentről Kovács Antal derék iparos, hogy a kerület júl. 1-én a függetlenségi zászlót fényes diadalra emelte; s hogy júl. 4. megjelenvén a haza iránti hűségét bizonyított polgárok közt képviselőjük, határtalan öröm- és lelkesedéssel fogadtatt.

S a kit a kormánypárt, mint természeti kinövést ecsetelt, midőn mint deli férfit szemlélték, mennyire körözték szeretetökkel.

Csurgói és letenyei jelöltetésem 1875.

A csurgói kerületből Kaposvárit Péter József rokon és Déry lelkes honpolgár biztatták magokat a remény győzelmével jelöltetésem mellett. Később Körmendy és Nagy Sándor a felől értesítvén, hogy a győzelmet személyes megjelenésem biztosíthatja, nem késtem teljesíteni a kötelességet, s júl. 1. előtti délután Csurgón megjelentem.

Alsókról több hatalmas polgárokkal ismerkedtem meg ma már. S köztük Fekete János polgárban ép oly határozottságot, értelmiséget, s tántoríthatlanságot leltem hazám és nemzetem iránt, mint minőt Fekete Nagy Ferenczben örültem ismerhetni. Miért nem akad csak minden nagyobb községben hazám szabadságügyének ily híve! nem lenne kerület, melyben ekkor a függetlenség zászlója győzelmesen ne lengene.

Július 1. Csurgón. Somssich Imre gróf ellenjelöltem igen népszerű, jótevő, nagy befolyású egyén; — a hatalom, a vagyon, s a

balközéppel a kormányhoz átpártolt sok befolyásos, a népet most is még biztatni, félrevezetni képes egyének megmozgattak mindent győzelmökre.

Roppant sokasággal jelentek meg a küzdőterre.

A függetlenségi párt az alsó utcái terére szorítottatott. Megjelentem közöttük, a kik bár nem ismerve, mégis 900-an szavaztak zászlónk győzelmére. S habár Somssich Imre nagy többséggel választatott is meg; e kerület választóinak nagy zöme az ország állami függetlenségének híve.

Délután 3 óra tájt kaptam Fehérvárról, a sárkeresztúri választási elnöknek e következő táviratát:

Madarász Józsefnek Csurgón, Somogy megye. Nagy Sándor ügyvédnél. Megválasztásod megtörtént, táviratozz, megbízó leveledet hova kiildjem. Horváth Imre.»

A csurgói szavazás úgy 5 óra tájt fejeztetett be, s lelkesítve a jövő győzelmével, köszöntem meg a polgároknak honom iránti hűségüket s irántami szívességüket.

Somogy Alsó-Uzdon, 1875 jul. 25. Május 31-től sűrgetve júl.

4-én Kottoriban voltam, az nap *Letenyén*, 5-én több lelkes horvát községen át Légrádon. Beláttam, hogy van lelkeség, de megrongált a kerület. Képviselőkké nem lehetett jeles barátink valamelyikét óhajtottuk volna kivált *Gubody Sándort*, megválasztani. Engem julius közepétől a láz sanyargatván, többé nem mehettam, s a kerület nem lehetett pártunk zászlójáé.

Somogy megyében választásaink.

A lengyeltóti kerületet megnyerte ugyan Szalav Imre erélyes hozzálatással.

A tabi kerületet pedig a 3-ik szavazás alkalmával Miklós István.

A szigetvári kerület is maradt, Fornszek Sándort megválasztva.

De elestek a kaposvári kerület, és nem nyerhettük meg Szilt.

A szili kerületben báró Baldácsi Antal jelöltetett, de ő a választást előző napokban kívánta zászlóinak visszavonását.

A választás előtt két nappal Körmendy Sándor Madarász Andort léptette fel.

Swastics Józsi a választásoknál szolgabírói basa, szövetkezve az elnökséggel s a hivatalnokok zömével, többeket letartóztatva, százakat fenyegetve, odavitték, hogy bár Madarász Andornak nagy többsége volt, kisebbségben maradt.

A legeredetibb azonban az, hogy Baldácsi, az a vagyonos egyén

adott az egész szili fellépéséhez 300 forintot, s mivel még volt 100 forint fizetetlen, engem kértek fel barátim, hogy írjam meg neki, hogy ez összeget tisztázza, hogy erre mit válaszolt, mivel van benne érdekesség, ide csatolom azt.

«*Bad Gleichenberg, 28. Júli 1875.* Józsi barátom. Valóban te derék ember vagy, mert hogy Somogyban buktatok, azt nekem tulajdonítjátok: de hogy is ne? a dolog természetében rejlik, hogy minden ember primo loco magát buktatja meg; csak hogy secundo loco, én 26-án nem mehettem Szil v.-kerületbe. De ha mentem volna is, megbuktatok volna; mert én nem tudtam, hogy nálatok oly lelkes választók vágnak, hogy pénzért mindent megtesznek, pénz nélkül semmit.

Ezt tudva, mint most tudom, Somogy megye még színemet se látta volna, mert én lélekvásárló nem vagyok, és ha Somogyban idáig van a hazafiság, azért kár volt Somogy megyével oly nagy lármát ütni.

Hisz pénzzel még a nógrádi depravált eszem-izsom palócz frátert is megveszem, és úgy megfőzöm mint a gombát, édesre vagy savanyúra; a hogy kívánod Józsi barátom.

De én nem voltam oly hülye, mint a szili választók; jó előre zászlóimat behúztam; akkor Körmendy Sándor Andorral csinált még egy próbát, de előre láthatólag, mert a cortesia rendezve nem volt — megbukás ki nem maradhatott.

Ehez én járultam 300 írtal, 100 írtal pedig Andor fog járulni a tentatió végett, mert ha az én 300 forintom odaveszett, akkor méltó, hogy a dicsőségért Andor is 100 firtal hozzá járuljon, ne-hogy Körmendy igya ki a levét hazafiságos odaadásáért.

Minek utánna Jenő fiad meg lett választva, és Andornak is elsült volna, ha utolsó 3 napra nem hagyja, tehát most már meg lehets a glóriával elégedve.

Én itten lesem a gyógyviznek hatását, lesz-e, avagy nem? azt nem tudom, reméllem azon rövid időre lehet, t. i. míg én képviselő leendek.

Melyek után isten oltalmába ajállak, mint igaz elhived

b. Baldácsi Antal.»

A siklósi választás.

A választásoknál elkövetett visszaélések megismerésére csatolom Vajda levelét.

«Siklós, július 10. 1875. Kedves barátom! Hacsak Kaposvár és

Siklós esett volna el, a függetlenségi pártra nem volna oly nagy csapás, mint már eddig 19 kerületnek elesése.

Siklós elesését az oly mértékben, mint ezúttal sehol Magyarországon úzótt hivatalos nyomás és etetés-itatás, mit én megkísérlem sem akartam, okozta.

A ----- szolgabíró, A----- jelölt testvére, a bírakat s jegyzőket a nekik kiadott, névjegyzékben foglalt választókhoz napoként elkülde, hogy Antal Gyulára szavazzanak, mert különben az éji őrség-mulasztásért, kender-áztatásért és magán-legeltetésért kegyetlenül fogja őket büntetni, ellenkezőleg mindent megenged és minden ügyeikben segitendi.

A szolgabíró mindennap pandúrokkal faluról-falura járt korteskedni, öcsce pedig felfogadott és drágán fizetett mintegy 100 kosival járt falura-falura, nagy menetben mindenütt etetve s itatva.

Nekünk ezek ellenében menetet tartani nem volt tanácsos, mert embereinkbe belekötöttek volna, mit azzal tanúsítottak, hogy a *múlt szombaton (júl. 3.) a szavazók bevezetésére kiment küldötteinket megtámadva, kettőt halálra vertek, ötöt pedig elriasztottak, a kik örültek, hogy az agyonverés elől menekülhettek.*

Beremen, Petérda és Kársád községeket pedig szombaton zsidó emissáriusok által egész nap és éjjel azért itatták, hogy mivel semmi módon el nem csábíthatták, be ne jöjjenek.

Megemlítem még, hogy szombaton éjjel stafetaliter folyamodtunk az útonállók elfogatása végett a főispánhoz s ez küldötteinknek nyílt rendeletet adott a szolgabíróhoz, hogy a vizsgálatot rögtön tartsa meg s a tetteseket a járásbírósnak szolgáltatssa át.

De a szolgabíró a rendeletet zsebre rakta s egész nap grasszált a mi választóinkon, a választási elnökökkel, az útonálló Darázi Gábor pedig a vértől pirosuló ruhájában izgatta a népet.

Szíves üdvözzel, tisztelő elvtársad

Vajda János.

A tápéi kerület nyerve. 1878 jan. 9.

1876 és 1877-ben, midőn néha Kis-Teleken át ment Mindszentre, vagy jött vissza néha Novákkal is, szívökre kötöttem, hogy az ottani polgárookra, a kik ügy emlékszem, hogy 1868-ban felhívtak képviselő ajánlására, iparkodjanak hatni s őket a jövő választásra megnyerni. Jó sikerrel jártak.

1877. év végével lemondván volt képviselőjük, megtettük intézkedéseinket s már ők Novákot ismervén, a kerület őt kívánta.

Január 9. Jókor Tápén voltunk, kis nyomorult csadás faluban,

a választási alelnök, e falu elkeseredett ellenpárti jegyzője, a ki alig fékezhetette magát s midőn a nagy szobába mint a Novák-párt megbízottja bementem melegedni, kikelt, hogy «mit járkálnak képviselők a választásokra,» kikelt, hogy «bizalmi férfi nem lehetek.» Az elnök, miután a törvényből kimutattam, hogy lehetek, ő lévén a felelős, a másik két tag ellenére azt határozta, hogy elfogadtatom.

Sokszor hittem, hogy lehetlen győznünk; de nem engedtem semmit, sokszor Novákra hirtelen szavazván, el-elakartak egy-egy szavazatot hagyni, a Rónay szavazókat néha-néha többre mondani; kiigazítottam ezt is, am azt is, folyton írván én is a szavazatokat és számaikat fenhangan mondván. A jegyző sápadt mérgében.

Midőn leszavaztak mind, jó hamar, mert kevesen jöttek be, maradt *hat többségünk*. Biztos voltam, hogy győztünk. Úgy is lett.

Tápérről behoztak ugyan egy szavazót ellenünk, de annyira hatott rá, akis-telkiek lelkesége, hogy ez is «Novák»-ra szavazott. Lett tehát hét szavazattöbbségünk. A határidő letelt s Novák Guszti képviselővé lett. Legyen örökre híve állami függetlenségünknek!

Pártunk és a pártok működése, 1875.

Megfogyva bár, de törve nem, jelentünk meg az országgyűlésre.

A múlt országgyűlés végén 34-en voltunk függetlenségi párti tagok, most 30-an jelentünk meg. Legsajnosabb volt, hogy *Eger, Debreczen, Hajdú-Böszörmény, Hódmező-Vásárhely, Maros-Vásárhely, Nagy-Kőrös, Szathmár, Zenta, Zilah* elestek s helyettük *Makót* nyertük.

Éreztük előnyét, hogy Ragályi Nándor képviselővé választott, de éreztük Gubody Sándor, Német Alberth és több társaink leszoríttatásának is súlyát.

A kormánypárt törhetlen többséggel rendelkezett. Tudtuk mégis, hogy Sennyey mellett, ha névleg a szabadelvű párthoz tartoznak is, vagy húszán várják a perczet, a midőn Tisza helyén ők vezethetnék a kormányt. E csapatban kivált Apponyi Albert gróf bár fiatal, de feltűnő tehetség, továbbá Ürményi Miksa, Beöthy Ákos és többen.

Azt is tudtuk, hogy tizen-húszan még a szabadelvű pártban is vannak olyanok, a kik nevezetesebb állami kérdésekben tovább rohanni nem fognak. Mégis beláttuk, hogy a míg a nemzet szemei fel nem nyílnak az által, hogy a ki az ördögök közé megy (mint Tisza K. tette), annak ördöggé kell válnia, s ott jót eszközölni képtelen; addig rendeltetésünk türelem, ellenörködés.

Pártunknak tagjai: Almásy Sándor, Baldácsi Antal b., Balogh Károly, Csávolszky Lajos, Duka Ferencz, Fornszek Sándor, Helfy Ignác, Hegedűs László, Hegyesy Márton, Kállay Ödön, Kiszely Ernő, Komjáthy Béla, Madarász Jenő, Madarász József, Majzik Viktor, Mocsáry Lajos, Nagy Ferencz, Orbán Balázs, Pap György, Pogány Ödön, Sembery István, Simonfy János, Soós Gábor, Szalay Imre, Szongoth Jakab, Ostfy István, Ragályi Nándor, Simonyi Ernő, Simonyi János, Vidovich Ferencz, utóbb Németh Albert, még utóbb Verhovay Gyula, később b. Molnár Sámuel, legutóbb Novák Gusztáv, Tury Sámuel, tehát 35-en.

Első mérkőzések. Kisdedóvodák.

Bár minő törhetlen volt is a kormány ereje, de most a visszaesésnek tagadhatlan jele volt az, hogy 1875 decz. 3. a vallásszabadság kérdését 211 szóval 30 ellen kénytelen volt Tisza Kálmán elnapoltatni, mivel e kormány is kénytelen tovább sülyedni a szellemi és anyagi rombolás útain, reméltük, hogy előbb utóbb elforduland tőle a nemzet.

A költségvetési vita folytán már 265 ellenében 60 szavazat kárhoztatta november 11-ikén a kormány politikáját.

Hazánk iparának és kereskedésének kárára, az osztrák ipar és kereskedelem előnyére a Romániával kötött kereskedelmi szerződést 216 szóval keresztül vitték 41 szó ellen decz. 18-án.

Decz. 20. a kisdedóvodák föllállítására nézve Szathmáry Károly nyújtott be törvényjavaslatot, mely ha létesítetik, a magyar állam iránti ragaszkodásnak lesz az áldásos kútforrásává.

A közigazgatási bizottság.

1876. január 10-től 19-ig tárgyalatott e javaslat, mely által a megyei önkormányzatnak még a Deák-párt által megkímélt foszlányai is széttéptettek. Elvonva minden főbb teendőt a megye bizottságától s bizván felében a kormány által oda áhítottakra, a minisztereknek adva véghatározó jogot.

E viták alatt a felől kellett meggyőződnünk, hogy a míg a volt balközépiek feltétlenül és vakon szavaztak és keltek védelmére azon elveknek és következményeinek, melyeket az előtt ők támadtak, addig a volt Deák-pártiak közül többen belátják megteremtett alapjoknak tarthatlanságát s hajlandók bennünket többször szavazataikkal is támogatni.

Deák Ferencz halála, 1876 január 29.

A képviselőház tagjai megilletődve fogadták Deák Ferencz halálának bejelentését s üléseiket február hó 7-ikéig elnapolták.

Meghalt tehát a férfid, a ki évek óta úgyis majdnem félhalott volt s a ki végzetesen folyt be nemzetünk sorsának elintézésére.

Magyarország ébredő korában a nemzet alkotmányos jogainak védelmében, 1833-tól 1848-ig a nemzet alkotmányosan haladó pártjának tisztelete és szeretete körözte őt, s benne vezetőjét szemlélte.

Én 1837 óta, mióta megismertem, iránta mint egyén iránt mindvégig szíves vonzalommal viseltem, de nem mint hazám ügyeire, meggyőződésem szerint sokszor veszedelmére, döntő befolyású iránt.

Hogy az osztrákoknak a porosz általi megveretése után sem tért vissza az 1848-iki alkotmány valóságos, teljes helyreállításának követelésére, ezt én megmondtam életében többször neki magának is; s most midőn a ravatalon nyugszik, sem mondhatok mást, mint hogy azt *«hazám elleni végzetes bűnnek» tekintem.*

Hogy ő azt csak mint oly alapot állította fel, melyről azután visszaszerezheti a nemzet a meg nem nyerteket, a feladottakat ezt néhányszor nyilvánította; de 1868 november 29-én tett nevezetes nyilatkozatából a felől győződtem meg, hogy kísérletét elhibáztatnak tekintette, s úgy hiszem maga is belátta azon régebbi mondatának helyes voltát, hogy *«a mit a nemzet önkényt felad, az aligha visszaszerezhető»,* s hogy azon alapnak kezelői végzetesen az örvénybe rántják magukkal a nemzetet, ha ez tőlük magát meg nem szabadítja.

Eltekintve, hogy politikailag utóbb ellenfelekké váltunk, magánéletünkben mindig szíves barátok voltunk és maradtunk.

A ház folyosóján rendesen pár szíves szót váltottunk s nem egyszer többekkel együtt lévén, vállaimon áttévén karjait, örömmel mondotta: *«Ez a Józsi támadja álláspontomat határozottan, ele személyemet soha s egyénileg jó barátok vagyunk.»*

Azt mondják, sokat szenvedett, nem tudom; de azt hiszem, hogy azon tudat, hogy nemzete folyton tovább és tovább sülyedt s hogy a vezetők, a kik az általa alkotott alapot kezelik, abban tesznek túl egymáson, hogy a nemzetnek ez alapon leendő szellemi és anyagi életét minél inkább tegyék tönkre, s ezt az egész nemzet be

is lássa; ez úgy hiszem sokat járult ahhoz is, hogy megtörte őt s végre megszabadította a földi terhektől.

Mi, halálával is zavarba hozattunk. A kormány beterjesztette Deák Ferencz emléke iránti törvényjavaslatát. Hozzá nem járulhattunk. Kötelességünk volt állást foglalni.

Én a következőt óhajtottam ellenindítványul:

Tekintve, hogy a haza iránti érdemet nem törvénybe igtatás, de a nemzet tiszteletének megnyerése által a történelem van hivatva megörökíteni.

Tekintve, hogy az 1867-ik évi kiegyezés, mint melyet Deák Ferencz a vezérlete alatti többséggel keresztülvitt, államférfiul működésétől elválaszthatom

Azt pedig a kiegyezés tanúsítja, hogy Magyarország e kiegyezési törvényben mondott le haderejének s az ehhez szükséges pénzerőnek önálló, kizárólagos rendelkezéséről.

A kiegyezés vonta el az országtól az államiságnak oly életfeltételeit, melyek nélkül állam mint állam nem létezhetik, melyeknek birtoka nélkül meglevő jogai sincsenek biztosítva. Elvonta azon biztosítékokat, melyeket a mohácsi vész óta ármány és erőszak elvonni mindenkor törekedtek ugyan, de arra, hogy ezeket önmaga adja fel! feladja azt, hogy Magyarország önnálló, független állam, mely minden idegen beavatkozástól menten intézi minden ügyeit! a nemzetet reá venni 1867-ig soha sem voltak képesek.

Mert tehát mit erőszak vesz el a nemzettől, azt kedvező körülmények visszaadhatják, de mit a nemzet önkényt felad, annak visszaszerzése mindenkor bizonytalan és kétséges. És mert a magyar nemzetre e csapást 1867 mérte, a mely politika rövid 8 éven át hazánkat anyagilag a tönkrejutás, szellemileg a mi még amannál is sokkal károsabb, az erkölcsi sülyedés veszélyeibe sorolta.

Ez indokoknál fogva a beterjesztett törvényjavaslat mellőzését kéri.

Pártkörünk Simonyi Ernőnek e következő határozatát fogadta el: Tekintve, hogy a legnagyobb tisztelet, melyben más törvényhozások elhunyt legjelesebb államférfiaikat részesítették, a köz-költségen való eltemetésben és a sírnak illő emlétkben való ellátásában áll.

Tekintve, hogy a politikai pályán működő férfiak alkotásainak valódi próbaköve, csak azok maradandóságában és véleménykülönbség nélküli elfogadásában és helyeslésében rejlik.

Tekintve, hogy Deák Ferencz politikai alkotásainak legnevezetesebbike, az 1867-iki egyezmény iránt annyira ellentétesek a vélemények, hogy míg a nemzet egy része azt jónak, hasznosnak és fentartandónak véli, addig a nemzet másik része épen ezen kiegyezésnek és az azzal karöltve kifejlődött kormányzati rendszernek tulajdonítván az ország sanyarú helyzetét, azt eltörölnönek tartja.

Tekintve, hogy az államférfiak műveinek elfogulatlan megítélésére csak a történelem ítélőszéke van hivatva:

Mondja ki a ház határozatilag, hogy elhunyt tagja Deák Ferencznek fényes polgári erényei méltánylásául a gyászszertartás rendezésére kiküldött országos bizottság jelentésének elfogadása által ad kifejezést; s érdemeinek megítélését az egyedül illetékes bíróra, az utókorra bízva.

Február 16-án indokolta Ernő e javaslatát s remekelt beszédével.

Az indokolás nem volt rövid, a tárgy kényes, és mégis jó sokáig néma csenddel hallgatták őt, csak is itt-ott a baloldal által helyeseltetvén, néhol mozgást idézvén elő a kormánypártnál.

Utóbb ki-kitörtek egyesek, közbe is szólva.

És még sem tagadhatja senki azt, hogy a midőn fölolvasta azon bár kissé hosszab idézeteket, a miket *Fox Károly* mondott *Fitt Vilmosnak* halála után, ez annyira hatott, hogy síri csendben fejezhette be e való hasonlat által nagyszerűen zárt beszédét.

Fox idézetéből ismertessük meg azoknak egyikét:

«Én nem adhatom beleegyezésemet abba, hogy azon ember, ki meggyőződésem szerint az egyedüli, mindenestre fő támasza volt azon rendszernek, melyet én régóta rossznak ismertem fel, közkölségen nyilvános kitüntetésben részesíttessék, oly czímen, hogy kitűnő államférfiú volt. Így vélekedvén, azt tőlem várni nem lehet, hogy annyira megfélekedzem képviselői kötelességemről és azon elvekről, melyeket vallottam, hogy azoknak elvettetését aláírom, elfogadván a ház előtt levő indítványt» stb.

Simonyi Ernő sok nagy és erős támadást intézett a kormány ellen, felrázva annak hiányait, hibáit, sőt bűneit is. Sokszor az egész Deák-pártot elkeseredett ellenévé tette, de oly sikerrel mint ez alkalommal, soha sem tüntette ki jeles államférfim tehetségeit.

Simonyi Lajos báró. 1876 szept. 28.

A képviselőháznak bejelentette az elnök, hogy *Simonyi Lajos* báró, a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi volt miniszter lemondott.

Simonyi Lajos a balközépnek volt határozottabb irányú egyik befolyásosabb tagja 1861 óta. Tiszát 1875. márcz. 3-án ő is követte a pálfordulásában. Sajnáltuk esését, annyival inkább, mert ő nem azt monda, hogy «szegre akasztja elveit»; nem! ő közösfüggyessé lett, elveszett. Rég hirdették, hogy megszűnt a hatalom megtartásáért bármit is keresztül vinni. Végre leköszönt.

Szerencsétlen volt helyzete! az őt követett 20—30 képviselő társával, kik közt *Gulner, Chorin, Horánszky* és többen mind szónoklati erejük, mind kiváló tehetségeik által jelesen ismertettek. Alapul megtartottál? a közösfüggyes alapot, és mégis ellenzékévé váltak a kormánynak, állítván, hogy azon az alapon is eszközölni lehet Magyarország szellemi és anyagi jólétét. Nagy szerencsétlenség az országra nézve! megzavarni az ellenzék felőli tiszta fogalmat. Személyek miatt lenni a kormány ellenzékévé, hát ez is ellenzés, az igaz, de a valódi, az igazi ellenzék csakis az, a mely a kormánynak alapálláspontját támadja, s azt kívánja megdönteni.

Minő vakság szállta meg őket, s minő más és jobb szolgálatot tettek volna a hazának, ha a kormány alapállását támadták volna! Most a volt conservatívek, ez ellenzéki árnyalatnak lettek párttagjai.

A keleti vasút. 1876.

A keleti vasút ügye ismeretes az ország előtt. Az ország közérzetét fölháborította az. S midőn a vasútnak megvétele 166 szóval 88 ellenében elhatározott, a kormány azon óhajtását, hogy egyszerűen tudomásul vételessék, a ház 82 ellen 142 szóval elvetette, és Zsedényinek következő határozata fogadtatott el decz. 12-én: «utasítja a ház a minisztériumot, hogy az engedélyeseket, vállalkozókat, igazgató tanácsosokat és kormánybiztosokat, a keleti vasút ügyében követett eljárásért, illetőleg mulasztásokért, a rendes bíróság előtt feleletre vonassa; és az államkincstár sérelmeivel okozott károk megtérítésére bíróilag szoríttassa.

S mit hihetett az ország, mit várhatott? — Hihette és várhatta, hogy a bűnösök megbüntettetni; a nemzet vagyona ezentúl kiméltetni szaz országban tisztességesebb viselkedés fog meghonosíttatni. Meglátjuk, Tisza kormánya mennyiben teljesítendi ezt.

A népnevelésre nincs pénz, kell a horvátoknak. 1876.

1876 decz. 7. *A népnevelés szükségleteire* 800 ezer forintot indítványoztam adatni. Kisdedóvodákat kívántunk minél többet felállíttatni. A kormány megtagadta, mondván, nincs pénz.

Magyarország belfejlődésére, gyermekei nevelésére nincs pénz?

hanem a horvátokért van pénz évente 3—4 millió forintot fizetni, úgy, hogy az soha vissza nem térül.

Bizony megfoghatlan állapotok ezek, s ezért úgy-e ti szabadelvű pártiak mégis azt véltétek, hogy hazafiak, és magyar hazafiak vagytok? és a boros és pálinkás hordók segélyével, még a választók is mint magyar hazafiakért iddogálnak győzelmetekre?

A czeglédi küldöttség Kossuthhoz. 1877.

Szégyen lapjai lesznek azok Magyarország beléletének, melyekre föl lesznek jegyezve azon intézkedések, a melyeket jónak látott követni a rendőrség a czeglédieknek Pestre jövelele és visszaérkezése alkalmával.

Czegléd megválasztotta képviselőjéül Kossuth Lajost; leköszönvén ő, Czegléd városában száz tagú bizottság alakult, személyesen menni ki hozzá, felkérni őt.

Midőn január 20-án Pestre érkeztek, a városban rokonszenvesen kívánták őket üdvözölni. Hogy ez meg ne történhessék, tudtokra adatott, hogy Budapesten meg sem állhatnak, de kötelesek egyenesen a budai vasúti indóházhoz menni, s csakugyan rendőrök véve körül kocsijaikat, az utczákon rokonszenvesen fogadott városi népségtől elzárva, átkísértettek, s így kellett útra kelniök. íme egy «szabadelvű» kormány intézkedése.

Midőn január 27-én a küldöttség visszaérkezett, csakis néhány ítju értesülvén, s menvén elibök, a rendőrség meg nem engedte a velök való találkozást, sőt egyet, a ki «Kossuthot éltette», le is tartóztatott.

Január 22-én Mocsáry, 31-én Helfy intéztek e miatt kérdéseket, s a mosakodó pilátusi választ, a magyar nemzet jellemétől e szégyenletesen eltérő merényleteket, a szabadelvű párt tudomásul vette.

Azon egyetlen eredménye lön mégis, hogy a rendőrség már megtevén intézkedéseit, hogy a Törökországból hazatérő ifjakat sehol és Budapesten se lehet ünnepélyesen fogadni, a kérdést, váljon való-e ez? — általam rendelvén pártunk megtenni, és én is január 31-én megtevén azt, azok ünnepélyes fogadása ellen gátot nem gördítettek.

Tisza K. lemond; föltámad Sennyey. 1877.

«Magyarország történetében sok gyászlap van.

«Azon lapot, a melyre a legutóbbi alkudozások feljegyezve lesznek, az utókor pirulva fogja olvasni.» 1877 febr. 27.

Simonyi Lajos báró.

A vám- és kereskedelmi szerződés és a bank kérdésében tárgyalt a magyar, az osztrák kormányval.

Nyomról nyomra, lépésről lépésre hátrált meg Tisza Kálmán; többször le kellett szaladnia Budapestre, mindig újból és újból több-több engedményeket kívánni és nyerni pártjától. A régi híres bal-középi *honmentő* testőrség vitte most a volt Deákpártnak föltétlenül meg nem hódoló körében a puhítás szerepét. Föl-fölbiztatva robotgott is Tisza újból és újból Bécsbe, a nemzetre rovandó terheket elvállalando.

És mégis mindezeknek daczára megértük a csodát, hogy:

1877 február 10-én Tisza Kálmán és kormánya lemondott; a bankkérdésben a magyar és osztrák kormány közti nézeteltérés miatt.

Jó lesz Tisza Kálmánnak ekkori beszédéből itt is megjegyezni a következőket:

»A kormány lelépett tagjai, azon nézetet vallották és vallják, hogy teljesen kielégítő megoldás Magyarországra nézve a bankkérdésben csak akkor lesz, midőn lehetővé válik az önálló bank felállításá».

Kifejtván, hogy a viszonyok miatt az osztrák kormányval egyezkedvén bank felállítására nézve, de nem egyezhetvén ki, az önálló bank létesítéséhez kellett fordulniok; — azonban e tekintetben így szól:

» Oly nagyok voltak az állam és Magyarország jólétén aggódó) fejedelem, aggályai, hogy azokat elhárítani nekünk nem sikerült», kötelességéül érezte a kormány lemondani, s kéri az ülések felfüggesztését; a fejedelem többeket fogván majd kihallgatni.

Az ülések felfüggesztettek.

Kevés ember volt az országban, a ki a kormány lemondását komolyan vette volna. Igaz, hogy Sennyey báró megkínálatott kormányalakítással; — de kivüle senki, és a mi feltűnőbb, sem az önálló vámterület, sem az önálló bank, sem az állami önállóság híveiből senki.

Csakis úgy tekintetett tehát e lemondás, mint a mely vagy megpuhítsa az alakiségben sem engedett osztrák pártot, vagy ha az talán meg nem puhulna, az Ézsau tál lencseséjétől elesedett párt kényszerítse Tiszát, hogy necsak hátát görbeszse meg, de adja be derekát is!

S úgy is lőn. A lemondottak február 27-én nagy dicsfényvel fel-támadtak.

Kissé ugyan elhalványult e dicsfény Sennyey Pál bárónak nyilatkozata által, miből ide igtatom a következőt:

«Tisztán állt előttem, hogy azon egyezségi pontozatokért, melyek a vámszövetségre s kapcsolatosan a bankügyre nézve az előbbi kormány által, mintegy a befejezésig vezéreltettek, a törvényhozás előtt a felelősséget magamra nem vállalhatom».

«Kérem felmentetésemet, kijelentvén, hogy ha csak arról van szó, hogy a már majdnem befejezett tárgyak végeredményre vezessenek, erre egyedül Tisza Kálmánt tartom hivatva».

Vejeje e dicsfénynek az, hogy azon nyomasztó helyzetet, mely által Magyarország sújtani szándékoltatik, azt kivinni csak Tisza Kálmán hajlandó és képes.

Tisza Kálmán egykor 1875-ben, sőt 1876-ban is egy ideig, fenn hirdette, hogy erős kormányt óhajt és kivan, s inkább visszalép, mintsem lassan-lassan morzsoltsák szét kormányának nagy többsége, nagy ereje.

Már meg kellett feledkeznie ama hangzatos mondatairól, mert az egykor oly hatalmas párt meg is züllött, létének alapja szellemileg tönkre téve, most már csakis az érdek által tartatik fenn.

Vállalkozott ő az ország anyagi helyzetét javítani, az állam rongált pénzügyeit helyreállítani. S a szomorú tapasztalás bebizonyította, hogy csak adóemelésekkel, s mind e mellett évente 50 millió forint új adósságcsinálással képes kormányozni.

Hát még az erkölcsi, a szellemi visszaesés? Mivé lett Tisza Kálmán? a nemzeti vágyaknak egykor oly hatalmas tolmácsolója? Mennyire föléje magasodott Sennyey Pál báró mardosó szavaival! Mennyire lealázta Simonyi bárónak azon a nemzetet is megpirító fölfedezése, hogy «Magyarország miniszterelnöke az osztrák parlamenti pártok klubbjainak ajtóit előtt várakozott arra, hogy mit határoznak fölötte és Magyarország fölött».

Tisza Kálmán miniszterkedésének erkölcsi alapja megtört.

A volt Deákpártnak régibb jelesebb tagjai kezdenek a szabadelvű pártból menekülni.

A bank és a Lloyd-szerződés.

Október 11-én a szeszdót, 16-ikán a czukoradót kellett majd 58, majd 64 szavazattöbbséggel emelni.

Nevezetesebb csata volt az osztrák banktársulattal kötött szerződésre nézve, mely által egy időre föladatott a nemzet jólétéhez nélkülözhetlen önálló nemzeti banknak lehetősége; október 27-től

november 10-ig folyt a küzdelem. A megfásult tömeg, a mely a hatalmas banktársaság érdeke előtt meghajolt, mit gondol a nemzet vágyai- és érdekeivel?

210-en voltak a megszavazók, mi ellenzői csak 109-en.

1877 decz. 14-én a *Lloyd-szerződés*, vagyis azon tengeri gőzhajózási társulat évi díjazása is meghosszabbított. 144 szóval 76 ellenében, a mely társulat hivatva van arra, hogy Fiume háttérbe szoríttatván, Trieszt kereskedelmét s vele Ausztria érdekeit szolgálja. Meg is újított 1878 február 27-én, az igaz, hogy csak 29 szótöbbséggel.

A török szultán és a Corvinák 1877 május 1.

Van a magyar törvényhozásnak is, a nemzeti becsülethez méltó napja. Szinte csodálkozunk, hogy néhány percze megszűnt a bécsi lidércz nyomása, s a képviselőház ünnepélyesen fejezve ki rokonszenvét a török nemzet, háláját annak feje a szultán iránt, ez által önmagát becsülte meg.

Földváry Mihály eszközölte a csodák e csodáját; fölszólván 1877 május 1-jén a házban, múlt hó 28-dikán beadott indítványának indokolására, hogy «határozza el a ház, hogy Abdul Hamid török szultán ő felségének a Corvina adományért hálás köszönet szavazzassák».

Indokolása keresetlen, de azért mélyreható volt, mondván a többek közt:

«Magyarország drága műkinceit, régi dicsőségünk nagybecsű emlékeit, a «Corvinákat» Abdul Hamid török szultán ő felségének nagylelkűsége s gyengéd figyelme ismét birtokunkba juttatta» — — — «nem lehet, nem szabad feltennem, hogy: t. képviselőtársaim csak egy perczig is habozzanak hozzájárulni oly határozat hozatalához, mely méltó legyen a küldőhöz s híven visszatükrözze a magyar nemzet közérületét» — — — «én és elvtársaim csak azt kérjük, határozza el a ház, hogy II. Abdul Hamid török szultán ő felségének nagylelkű tette fölött a nemzet képviselői hálaérzetüket jegyzőkönyvileg megörökítik, s a kormány utasíttatik, hogy azt a nemes uralkodónak tudomására juttassa» stb. sb.

A házban hosszas élénk tetszésnyilvánítás, felkiáltások «elfogadjuk, elfogadjuk — — — elnök: «kik a határozati javaslatot elfogadják, méltóztassanak felállani». Az egész ház feláll.

Elnök: «a határozat elfogadtatott».

És föl lélegzettünk! hogy csoda történt, mert igaz ugyan, hogy

törvénybe kellett volna iktatni, hogy küldöttség által kellett volna kifejezni a hálát, a rokonszenvet.

Ám az ismert Tisza-ízű fojtós légkörben Földváry Mihály barátunké volt az érdem, hogy a lelkesedésnek e néhány percét is élvezhettük.

Hát még a teljes állami függetlenség legében mi nemes érzéseit ápolhatná e nemzet.

A vám- és kereskedelmi szerződés. 1878 jan. 28.

Sokszor hánnya fel a kormány, hogy az általa keresztülvitt egység jobb mint a Deákpárti kormány által először eszközölt szerződés. Én ez ellen azt állítom, hogy Tisza Kálmán ellenzéki képviselő korában a fogyasztási adókra s egyebekre tett jogos követeléseit feladta.

Feladta ez egységben az előző szerződésben kikötött azon jogot, hogy ha a szerződés károsnak bizonyult, 5 év után a nemzet fölmondhassa azt.

Ám nem arról van a szó, hanem arról, hogy Magyarország és Ausztria érdekei sokban ellentétesek, tehát csakis önálló vámterület által elérhetőek azok; így a kormány a nemzet való érdekét áldozta föl.

Szerencsétlenségére a nemzetnek, a kormány szerződése ellen velünk szavaznak olyanok is, a kik a közös vámterület mellett is vélik a nemzet érdekeit biztosíthatónak. Pedig minő nagy erőt kölcsönözne az az ellenzéknek, ha elvi álláspontra helyezkedve, minő az «*önálló vámterület*», országgyűlésen és a választásoknál e kitérő, s egyúttal el is fogadott zászló alatt küzdhetnének a kormány s «közös vámterületi» párt ellen.

Nem kétlem, hogy minden független állású kereskedő, iparos és földmives az «*önálló vámterület*» zászlója alá sorakoznék.

Íme most is, midőn ily együttes, országra szóló működés nem előzte meg támadásunkat, 155 szavazattal 136 ellenében, tehát *csakis 19 szótöbbséggel* voltak képesek azt a napirenden tartani, Chorinnak halasztási indítványa ellen január 28-án.

S midőn február 19-én az általános tárgyalás befejeztetett, volt, az igaz, a kormánynak, miután felelt *behívta* – 86, és febr. 21-én az 1-ső cikk tárgyalásakor is *maradt 26 többsége*; ám de tekintetbe véve mindenkor a nemzet nagy áldozatával a kormány támogatására kész horvát követeket, minisztereket, államtitkárokat és

kormánybiztosokat, világos, hogy Magyarországnak képviselői többségükben elkárhoztatták e szerződést.

Vajon Tisza Kálmán, a kinek ez országgyűlés elején 205 többséget adott a ház bizalma, nem látná-e be, hogy most már e bizalmat csakis a miniszterek és hivatalnokaik állítják ki, no — meg a horvátok?!

A 80 millió frt bankadósság. 1878 márcz. 29.

Az önálló magyar bank feladatott.

Az önálló vámterület ismét föladatott.

A Lloyd-szerződés folytán érdekünk ellen áldozni kell.

És hát még ez sem elég?

Nem! e nemzetnek meg kell tenni mindent, mihelyt azt Bécsből, mihelyt azt pénzkölcsönzők parancsolják.

Volt az azelőtti osztrák banknak 80 millió forint követelése az osztrák államon; be lett bizonyítva, hogy a közösüges kiegyezésnél 1867 és 1868-ban ez már számításba vétetett. Kimondatott, hogy ebből semmi teher Magyarországot nem terhelheti.

Igen ám! de az osztrákok tudták, hogy van Magyarországnak oly miniszterelnöke, a ki képes is rá és ki is visz mindent, a mit fönn Bécsben kívánnak, s van Magyarország képviselőházának oly többsége, a mely megszavaz mindent, a mit miniszterelnöke kíván; tehát kívántatott, hogy Magyarország vállaljon részt a 80 millió forintból.

Hiába hozatott elő, hogy ez jogtalan, törvénytelen, igazságtalan. Megszavazták 155-en, elleneztek 142-en; tehát *13 többségben* csakis a miniszterek és hivatalnokaik; de megszavazták ezt, *hogy legyen e nap, e szavazataik által a legszégyenletesb napok egyike.*

No de május 14-én 60 millió forint új adósság csinálására benyújthatták törvényjavaslatukat. Van ismét apró pénzök, a mivel tengethetik vergődő életüket a szabadelvű párt dicsőségére, a magyar nemzet eladósítására.

A török állam iránti rokonszenv. 1875.

Alig volt ügy, a melyet a magyar nemzet oly érdeklődéssel figyelt meg s a mi iránt oly egyhangú rokonszenvvel nyilatkozott volna, mint az iránt, hogy a magyar államnak és nemzetnek legfőbb érdeke követeli azt, hogy a török birodalom épsége és függetlensége megóvassék; s az orosz hatalom terjeszkedése meggátolassék.

Csodálatossal volt határos ebbeli előérzete, hogy a bécsi döntő

hatalom ez állami érdekekkel ellentétes állást foglal el, s hogy előbb-utóbb az oroszszal fog a konczon megosztzkodni akarni, s megosztani igyekszik a nemzetet egyik természetes szövetségének, a töröknek gyámolíthatásától.

Alig volt ügy, a mely a képviselőházban annyiszor és annyiak által fölvetetett; kérvények folytán tárgyalatott, hogy a kormány nyal a nemzetnek majdnem egyhangú közérzúlete megismertessék, az a nemzeti óhajtásnak tiszteletben tartására szorítottassék; és két-értelmű nyilatkozataiból kibontakozva, valljon szint.

E tárgyban pártunk tette meg a legelső fölszólalást a házban 1875. deczember 16-án. A sajtóban előadott azon hír következtében, mintha Boszniát és Hercegovinát a magyar osztrák haderő szándékoznék megszállni, Simonyi Ernő által intéztetvén a követ kezű négy kérdés a kormányhoz:

1. Létezik-e megállapodás a török tartományok egy részének megszállására nézve. 2. Ha igen, mely hatalmasságokkal! megállapodás folytán történik. 3. Mi a célja? 4. Beleegyezett-e a kormány? s mivel indokolja?

Mire 18-án Tisza Kálmán kijelenti, hogy beleegyezésére vagy nem egyezésére szükség nem volt. Törekvésük, hogy a béke meg se zavartathassák s megkérdetetésök nélkül semmi nem fog történni.

Minket ily szavak el nem altathattak; s nem a megkérdetetésben, mint inkább a nemzeti óhajtások megvédése vagy feladásában ismertük fel a kérdés lényegét. És tartottunk tőle, hogy ez a kormány csak arra való, hogy elkövessen mindent a nemzeti közérzúlet meggátlására.

A szerbek megfűkezése. 1876.

A török ellenében nemcsak Bosznia-Hercegovinában, hanem főleg Szerbiában szították a hatalmak a tüzet; s minden jel arra mutatott, hogy a német, orosz és osztrák között végzetes császári szövetség létesült.

A sajtó útján értesült a közönség a felől, hogy Oroszországból a dunai fejedelemségeken át Szerbiába hadiszerek szállítatnak; és orosz önkéntes csapatok vonulnak; sőt Magyarországon keresztit is, még pedig harcosok, a vörös kereszt ügye alatt, de ellátva orosz igazolványokkal, úgy hogy augusztus 27 és 28-án le is lettek többen tartóztatva, de ismét szabadon bocsáttattak. Hirdettetett, hogy az orosz kormány hadcsapatokat állít föl a török birodalom határain.

Október első napjaiban ezek iránt a kormány kérdőre vonatván,

talált mindezekre mentséget, s a mozgósítást figyelemre nem méltónak mondotta.

Mindezeknek következése lőn a szerbeknek a török hatalom elleni fölkelése; s a mint köztudomású, ezeknek a török erő általi megveretése.

A hatalmak s ezek közt leginkább az osztrák közbe lépett a szerbek javára, s föltartóztatta a győzelmes török hadsereget a lázadás megbüntetésében; s fegyverszünet kötésére készítették a török államot.

Az orosz czár kénytelen volt levetni álczáját, november 10-én mozgósítást rendelt, s háborúval fenyegette Európát. Világossá lett az, hogy a szerbek által megkezdett harczzal kudarczot vallván, háborúval támadja meg a törököt.

November 11. és 15-én sarkaltatván pártunkból a kormány nyilatkozatra, a békefentartás általános hangoztatása mellett, kijelentette, hogy hozzá járult az angol részéről ajánlott konstantinápolyi értekezlet megtartásához.

1877. A magyar és török küldöttségek és a Corvinák.

Bármennyire oroszbarát hajlamú volt a hatalom, nemcsak a nemzetben, de annak ifjúságában is megérlelődött azon meggyőződés, hogy nekünk a török természeti szövetségésünk az orosz ellen, s így győzelmein mint öngyőzelmünkön lelkesülhetünk, a rá mért csapásokat mint ellenünk mérteket tekintetük.

A török konzulnak az egyetemi polgárság, e rokonszenyv nyilvánítása jeléül, fáklyásmenetet kívánt rendezni. Lett riadalom a kormányban, az egyetem tudós hazafias karában, és a rendőrségnél. A tüntetés eltiltatott.

Az ifjúság azon üdvös gondolatra jött, hogy a török hadsereg győztes vezérének *Abdul Kerimnek*, kardot ad át Konstantinápolyban küldöttségileg.

S eszközölték. Szűcs Gyula és Lukács Gyula, kik mellett rajongott a fiatalság, a többi lelkes ifjakkal valószínűzték azt. S a mit nem volt képes a nemzet törvényhozása kifejezni, hogy vérével segítné a török győzelmét, annak hazafias kifejezést adtak ok.

1877 január első napjain mentek, és február elején megérkeztek. Híre járt, hogy rendőri utasítások adattak és adatnak, hogy a haza érkezők ünnepélyes fogadtatása gátoltassék meg. Pártunk megbízásából én intéztem ez iránt kérdést, s hivatkoztam a következőkre is: «Törökország területi épségének, függetlenségének fentartása

mindenki által helyeseltetett e házban. Ha az egyetemi ifjak alakilag nem kaplak is megbízást, mégis az oda ment fiatalok véleménye, a magyar nemzetnek közvéleménye volt».

Oda érkezésök ideje a legszerencsésebben volt választva.

Midőn a hatalmak versenyeztek a közmívelés ellen harcotindítani kész orosz barátságért, a fiatalok akkor jelentek meg, megvinni a magyar nemzet rokonszenvét a legnagyobb veszélyben levő török nemzet részére, lerovandók a hálát is, melyet a török a múltban a Tökölyiek és Rákócziak, s az 1848—1849-iki honvédelmi harcunk bajtársainak megmentésével kiérdemelt stb.

A nemzet a visszaérkező fiatalokat, gyermekeit, szívélyes szeretettel ölelhette kebelére. Nagyszerűen fogadtattak Budapesten.

A törökök küldöttségét pedig, beláthatlan tömegek szívélye, az egymást követő ünnepek, kitüntetések, s országsszerte viszhangzó «hozott isten» üdvözölték, és «áldás veletek» kísérték hazájukba.

Mintegy megifjodott a két testvérnemzet s belátta, hogy miként a múltban is bűn volt az egymás elleni küzdés, úgy a jövőbeni egyetértés fölvirulásuknak biztosítéka.

Abdul-Hamid, a török szultán, Magyarország drága műkincseit a Konstantinápolyban volt «Corvnák»-at a magyar nemzetnek viszszaküldötte.

Az orosz-török háború. 1877.

Zemplénmegye kezdte meg a törvényhatóságok sorából, a nemzeti közérület kifejezését, a midőn a törvényhozást fölhitva arra, hogy *államunk és nemzetünk életérdeke követeli, hogy a török birodalom épsége és függetlensége fõntartassék, s az orosz ne terjeszkedõ hessék.* Közös volt a háznak ebbeli egyetértése.

S emelkedett márczius 14-én hang a török állam ellenében. Polyt Mihály hangja. Kérdezte, vájjon most is a megállapított elvek követtetnek-e a keleti kérdésben, mert azokkal a magyar nemzet nyilvánult közérülete meg nem egyező. S midőn igenlően válaszolt Tisza, ő kijelenté, hogy *kellemes tudomásul veszi, hogy ma is azon elvekhez ragaszkodik, melyek a három császár szövetségben vannak lerakva,* mert más politika követése veszély is volna.

Iparkodott ugyan Tisza Kálmán ennek élet elvenni, hogy a többi hatalmakkal is egyezőleg járnak el. De maga az, hogy *a kormány által követett politika Polyt. által vétetett kellemes tudomásul,* felnyithatta a magyar nemzet szemeit, kormányának politikájára nézve.

S az álcza lehullott az orosz czárról. Kitért a török elleni háború. Ápril 24-én üzenté azt meg az orosz czár.

Ápril 25-én Simonyi Ernő által kívántuk, hogy ismertesse meg a kormány a keleti kérdésben politikáját és célját.

Ápril 28-án Chorin 26 aláírt képviselő nevében intézett kérdést: 1. *Fenálló-e a párisi szerződés?* 2. *Szándékozik-e a háború esélyével szemben is megakadályozni, hogy Oroszország a török rovására területet nyerjen? vagy a Balkán félszigetet fenhatósága alá kerítse?*

Május 2-án Somssich Pál is felszól, hogy «szükséges Magyarország érdekeit, ha kell megóvni, ha kell megvédeni; miután az orosz seregével a Duna-fejedelemségekbe vontát, elfoglalt néhány helyet, s a dunai kereskedést lezárta».

1877 május 16-án az ülések eloszlása előtt ismertettük a házban aggodalmainkat.

Hogy minél elzárkózottabb a kormány, a magyar nemzet annál nagyobb veszélyt lát az orosz terjeszkedésben, s kifejezni kívántuk a nemzeti közérzületet.

Hogy bármi áramlat kerül is túlsúlyra Bécsben, nincs az a hatalom, a mely Magyarországot az orosz hatalom terjesztésére kényszeríthesse. *A nemzet honárulóknak fogja azokat bélyegezni, a kik az oroszot segítik.*

Itt az ideje, hogy a kormány határozottabb állást foglaljon, s a többi külhatalmakkal hasson oda, hogy a párisi szerződés épségben fentartassék.

Irányi Dániel kívánta, tétessenek a ház asztalára az 1875-iki decemberi jegyzék, az úgynevezett berlini memorandum és a konstantinápolyi értekezlet jegyzőkönyve.

A kormány válaszolt május 4-én, hogy törekvése a békének megóvása, ha ez nem lehet, a háborúnak lokalizálása. Hogy a monarchia érdekei katonai intézkedések nélkül is biztosítva vannak.

Simonyi Ernő: Nem látja azt, hogy a kormány megóvná az ország érdekeit. Magyarország közvéleménye a török birodalom területi épségének, hatalmi állásának csonkítatlan fentartását követeli.

Hogy az oroszok támadó politikája meggátoltassák.

Daczára ennek vannak jelenségek, melyek úgy tűnnek fel a kormány részéről, mintha több barátsággal viseltetnék az orosz, mint a török iránt, s kérte tárgyalni az ügyet.

Chorin nagy hatással rosszalta a kormány politikáját, mert a Duna folyam megsértésében és Románia megszállásában, érdekeink meg vannak sértve, s tárgyalni kíván.

Somssich gyöngébb volt, mint kérdései indokolásánál, s meghitt a kormányban, bár nem elégitette ki a válasz.

Az események még nem lebbentették le a fátyolt a kormány által követett politika végcéljairól, de azt mindinkább sejtette mindenki, mit mint hírt fölemlített *Somssich* is, mintha császárok titkos szövetsége léteznék; s mintha az orosz részére még kellő segédkezés is biztosított volna.

Míg Magyarország közérülete az oroszok ellen, a horvátok Zágrábban az orosz iránti rokonszenv mellett tüntettek.

1877 június 9-én Simonyi Lajos br. nyilvánította, hogy ha Boszniát el akarnák csenni, ez becsület elleni is volna; s óhajtotta tudni az orosz és török véres háború következtében, a kormány célját; hogy létezik-e a hadakozó felekkel szerződés; és szándékoltatik-e megszállás, vagy hozzánk csatolás?

Végzetes dolgok is történtek.

Az orosz czár, hazánk keleti határán ütve föl sátorát, intézi hadműveleteit a török ellen. Mint a szlávok felszabadítója fogadja a hódolatokat. Oláhország elszakad a török birodalomtól. A szerbek készek a részökre kieroletett békekötés ellen harezra kelni a török ellen.

Galiczián át szállíttatnak az orosz részére fegyverek, midőn a kormány a kleki kikötőt elzárta a török elől, midőn saját seregét kívánta hadiszerekkel ellátni.

Jogosan kérdezte tehát jún. 14-én Helfy is, vajjon nyugodtan tűrhetjük-e az orosz hadaknak a Dunán átkelését? s a török birodalom földarabolását?

S már június 15-én a képviselőházban is világossá lön, hogy ezeknek oka a három császár szövetsége, s hogy a kormány inkább követi a felső hatalom utasítását, mint a nemzet akarátát.

Jún. 16-án *br. Kaas Ivar* keményen s hatásosan kel ki az álezáott politika ellen, s kérdi, meggátolható-e a szerbek fölkelése? a szláv államalkotások? s a dunai hajózás és annak torkolata biztosítva vannak-e?

Június 23-ától 30-áig pedig *Somogy megyének, Kecskemétnek és Szathmármegyének* török érzelmű és oroszellenes felírásaik tárgyaltattak.

Ekkor tárgyalta a sajtó is *Bosznia* és *Herczegovina* megszállását; s a kormányt nyilatkozatra hívta fel *Simányi Ernő*. *Kaas* lehetetlennek tartja ezt, mert ez csak a török ellen történhetnék, s csakis államunknak, nemzetünknek, s pénzügyünknek válnék veszedelmévé.

S a ház szónokai kivéve Kállay Bénit kárhoztatták is azt. 26-án Helfy jelentvén ki azt, hogy ha a nemzet akarata történik meg, akkor a török birodalom épen fog fentartatni.

Sőt június 26-án a kormánypárti padokból Gsernátony is beismerete a következőket:

«Egyetértünk abban, hogy Muszkaország gáládul erőltette a háborút».

«Egyetért az ország, hogy rokonszenve, jó kívánatai Törökországgal vannak. Mindnyájan kívánjuk, hogy ő legyen a győztes».

«Egyetérték, hogy nem kell bemenni Boszniába Herczegovinába, még kevésbé pedig anektálni ezeket».

Zsedényi is kényszerítve érzé magát, e nemzetünk életkérdésében nyilatkozni, hazánk legbensőbb érdekei követelvén a török birodalom területi épségének fentartását.

Tisza Kálmánt nagy szerencse érte ma, hivatkozván ugyanis arra, hogy azt nem lehet oly könnyen bebizonyítani, ki fejezi ki helyesen a közvéleményt, az egész háznak mély csöndében, Polyt utána mondá, midőn elvégzé beszédét «igaz».

Még nagyobb szerencse érte a Tisza-kormányt 27-én, a midőn Polyt a kérvények ellenére, bizalmát fejezte ki.

Ez a tény egymaga elég annak tudására, mi volt a nemzet közérzölete.

A hős török sereg« Gr. Apponyi Albert. 1877.

Apponyi Albert gr. oly magasztosan tolmácsolta szept. 15-én a magyar nemzet érzelmeit, az orosz által folytatott kegyetlen háborút illetőleg, hogy némelyeket saját szavaival kell itt ismertetnem.

«Interpellációmnak tárgya, a Balkán-félsziget véres csatamezőinek közvetlen szomszédságába vezet, és így nem tehetem, hogy mindenekelőtt le ne rójjam a bámulattal telt sympathy adóját, azon hősök előtt, kik midőn igazságtalanul megtámadott hazájok iránt oly törhetlen erélylyel védelmezik, egyszersmind a fegyvert forgatják Európa egyensúlya maradványainak érdekében, a fegyvert forgatják mindazon nemzetek érdekében, melyek a hódítási vágy nyavalyájától mentek maradtak.

«A világ visszafojtott lélegzettel tekint azon nagyszerű drámára, mely Plevna és a harcmezők többi posítói körül feszült figyelemben tartja az egész mívelt közönséget.

«Készül Szerbiának beavatkozása a háborúba. Szerbiának újabb támadása a porta ellen.

«Ha mi e beavatkozást megengedjük, akkor világos, hogy midőn külpolitikánk célzatai gyanánt a béke fentartását mondtak, csupán az emberszeretet érzelmeinek tettünk banális concessiót; midőn a háború localisálásáról beszéltünk, az csak álarcz volt, a mely alatt az Oroszországgali titkos conniventia rejtődött; midőn végre a mi érdekeink megóvásáról beszéltünk, ez csak eiiphemiasmas volt a préda megosztása helyett.»

Kérdi tehát, szándékoltatik-e Szerbiának actióba lépése meggátoltatni?

Simonyi Ernő is kérdi, van-e a kormánynak politikája, s ha van, mi az?

Helfy kérdi, mit tettek az oroszok s a fölszított bolgárok által, lépten-nyomon elkövetett, vérlázító kegyetlenkedések ellen?

Irányi, miután minden tény oda mutat, hogy a német, orosz és osztrák császár szövetséget kötöttek, kérdi, mik annak kötelezettségei, s helyeselte-e a magyar kormány.

Simonyi Lajos kérdi, «létezik-e úgynevezett hármas császári szövetség; vagy a háborúra s következményeire megállapodások?#

Erősen kel ki indokolásában, mondván «azt hiszem, hogy nem akadna magyar képviselőház, a mely Oroszország támogatására egy fillért, vagy egy katonát megszavazzon. Magyarország, Törökországnak kifosztását megengedni nem fogja.

Semmit sem jelentő, kétértelmű szavak lőnek 27-én a válasz, mit a jámbor mameluk többség fejbőlintással is igazolt.

Plevna elesett. 1877. Rokonszenvünk övék.

Hősileg küzdött a török haderő. A magyar nemzet meg volt győződve, hogy ha csak segíthetné is, az orosz tönkre tétetnék. Vágytak volna alakulni s menni az önkéntes segédcapatok.

Fehérmegeből és szomszédságából a volt honvédek és kiszolgáltak, diadal érzetével indultak volna nemzeti lobogókkal. Kérdezték tőlem is, kívánták, álljak érte jót, hogy toborzásuk, összegyövelük, s menetük nem gátoltatik; nem kell semmi zsold, mennek a hazáért, s az orosz ellen. Lehangelva távoztak, midőn nemcsak

jót nem állhattam lelkeségök teljesítéséért, de sőt értésükre adtam, hogy nem engedné meg a hatalom.

Az ország keleti határáról értesültünk, mintha ott keletkezésben volt volna valami, de fegyverek lefoglaltattak, néhányan letartóztatottak.

No igen! Hiszen a keleti vasúton át az oroszok részére fegyvereket nyíltan lehetett szállítani; de a török részére fegyvert szerezni, s annak még talán segélyére is menni, az már osztrák felségsértés volt a magyar kormány előtt.

Megfoghatatlanul nehezdednek a sors csapásai a magyar nemzetre.

Minden jobb hírré, a törököknek győzelmére, felvillant örömben a magyar nemzet szíve. Budapest fővárosa fényesen kivilágít, s az ország megkönnyebbülve lélegz fel, s áldása- és szeretetével kíséri vitézségüket.

Ám a sors az orzónak kedvez; s 1877 vége felé *Plevna* hős tábora, kínoztatván a kiéheztetés veszélye által is; sikertelen kirohanási kísérlet után, elfoglaltatott. S a török birodalomra bekövetkeztek a kikerülhetlen sorsába megadás, veszélyének és gyászának napjai.

És hogy teljes legyen a magyar nemzetre nézve e csapás, osztrák katonai főparancsnok akként köszönti az orosz ezredest «szerencsét kívánok, a törökök meg vannak verve».

A hatalom kimutatta, hogy nyílt ellentétbe helyezte magát Magyarország népének óhajtásával, a magyar nemzetnek közérületével.

A nemzet osztatlan rokonszenve a töröké volt 1878-ban is.

Január 26. és február 13-án *Helpy* és *Simonyi Ernő* kívánják, hogy ha a kormány hallgat, jelölje meg a ház, hogy Magyarország érdekei mit követelnek, és január 31-én *Ürményi Miksa is* telvilágosítást kér fegyverszünetre, békeföltételekre stb. és az angol hajóhadnak a Dardanellákban megjelenésére nézve.

Azok az angolok! Elterjedt a híre, hogy ha a magyar és osztrák megnyerhető lett volna általok, megindították volna az orosz ellen a háborút, e végett pénzsegélyt is voltak áldozandók, *de az említett kormányok visszautasították az orosz elleni működést.*

S íme, a tehetetlen magyar nemzet reményének végszálaként ismét az angol mutatkozik, mint a mely sem az orosz, sem az osztrák sasok karmait nem engedi bemártani mélyen a török állami rablásba.

Tehát fegyverszünetet kényszerült adni az orosz! s miként az

egész mívelt világ, úgy a magyar államnak népe még inkább feszült figyelemmel várta az események fejlődését. Kérdeztek Helfy, Csernátony.

S bár mily aggasztó volt e tárgy, két kijelentés mintegy zománcz vált ki a kérdések alatt, miket röviden kell hogy itt is érintsek. *Egyik Helfy kijelentése.*

Helfy bizonyítván azt, hogy Andrássy gróf mennyire rászedetett, a többi közt ezeket is mondotta (N. XV. k. 202. 1.):

«Sem a nemzet, sem a történelem ezen az összes történelemben páratlan könnyelműséget soha sem fogja megbocsátani, sem neki, sem a mi kormányunknak. És ha Magyarországon igazi Parlamentarismus volna, nem habozom kimondani, hogy most már Andrássy Gyula gróf úr a miniszterelnökkel együtt vád alá volna helyezve.» (Zajos helyeslés a szélsőbal és a jobb felől.)

A másik Csernátony febr. 9-én tett indokolásába történt beleszólás.

1878 febr. 9. *Csernátony* a békefeltételek iránt kérdezvén s elmondván, mily gonoszul viselkedett az orosz, midőn e szavakat mondotta: «*ily háborúval szemben én azt hiszem, nagyon kívánatos és óhajtható volna*» ekkor mindenki hallhatván, közbeszólt s ezt mondotta

Simonyi Ernő: «*Hogy Andrássy Gyula felakasztassék.*» (*Nagy mozgás.*)

Csernátony: *Simonyi Ernő* képviselő úr mindenből tréfát szeret csinálni s ez politikájának baja. (S e kijelentésére ismét közbeszólt.)

Simonyi Ernő: «*Komolyan mondom.*» (*Lásd a N. XV. k. 118 l.*)

Jellemzik ezek a nemzetnek elkeseredett hangulatát, midőn kormányfőrfiai a nemzet érzülete és érdekeivel ellenkezőket megvalósítani elég lelkiismeretlenek.

A Madarász László elleni vád és rágalomra, 1878.

1849 óta mélyen bántott a fivérem ellen elkövetett támadás; még inkább az, hogy daczára minden szorgolásának, az ügy sem a kormány által, sem bírói úton nem intéztetett el. A haza önvédelmi harcza elárultatván, volt képviselők, hírlapírók, a helyett hogy szorosán a ház határozataiból is kitűnő állapotot ismertették volna meg, mely maga kimutatja a rágalmak alaptalanságát, folyton tovább és tovább adták és hangoztatták a «gyémántos» rágalmakat s félrevezették a hiszékeny közönséget.

Emlékirataimban a fivérem elleni támadás is foglaltatván, jónak véltem, hogy fölszólítom őt, írja meg és közölje velem levélben ama gyémántok esetét. Válasza íme a következő:

Amerika, 1878 május 15.

Kedves édes fivérem Józsi! Ápril 7. soraidat véve nem kések felelni

A mi a Zichy-féle gyémántokat illeti: csakhamar Zichy kivégeztetése után a honvédelmi bizottmány ülésen termében termett, hogy, hogy nem, egy zárda, mintegy 2 láb hosszú, 2 láb magas s ott volt néhány nap föltárva. Midőn a bizottmány észre vette, mint honárulás miatt elkobzott Zichy-féle ingóság az igazságügyi minisztériumhoz rendeltetett Budára.

Hajói emlékszem az időre, úgy 10 vagy 12 nap múlva Kossuth az «Angol királynő» vendéglőben betegen feküdt s én naponta meglátogatván, egyik nap egy nekem ismeretlen tisztet találtam ágya előtt ülve. Kossuth mondta: «te nem ismered Laczi? ez Görgey őrnagy.» Kézszerítés után a hadsereg szomorú vezetéséről szóltunk, s Kossuth is, én is Görgeyt sürgettük, hogy rögtön menjen és vegye át a vezényletet Mógától. Görgey ezt tenni egyáltalában vonakodott. Én okait kérdeztem, s midőn ő őrnagyi rangjára hivatkozott, mely oly alanti Mogáéhoz, «ezen rögtön segíthetünk,» mondtam, s Kossuth is úgy vélekedvén, «menj hát barátom!» mondtá nekem, «és tedd meg a kellőket, s jöjj vele vissza.» «Mindjárt,» felelém, «de nem lenne-e helyes Perczel Mór kineveztetését is Görgeynek adni át?» «helyes,» mondtá Lajos, «hát csak menj.»

És én átmentem rögtön az időközi országházba, és a honvédelmi bizottmány kiadójától két tábornoki kinevezés nyomtatványos példányát kérvén, önmagam írtam az egyikbe Görgey tábornoki kineveztetését, másikba pár nappal későbbre Perczel Mórét. A neveket befedve, magam tartottam az oklevelet a pecsét alá, míg a kiadó a pecséteket rájuk illesztette.

Visszamenvén csakhamar Kossuthhoz, Kossuth és én írtuk alá mind a kettőt. Kossuth átadta Görgeynek azon utasítással, hogy használja őket kellőleg. Görgey megígérvén, hogy Móga táborába megy, Lajos maga írta neki titkos utasítását az ágyban.

«Míg én írok, édes Laczim,» mondtá Kossuth, «nézd ezeket a gyémántokat, melyeket Kálozról Görgey hozott.» S átadott nekem egy kis bőr-skatulyát, melyet felnyitván Görgey előtt, benne láttam 10 vagy 12 darab gyémántgombokat, mint ilyeneket aranyba fog-

lalva és a carat-szám rájuk volt vésve alól. Görgey mondta, hogy nem merete másra bízni s maga hozta be.

Lajos elvégezvén a titkos utasítás írását, átadá nekem olvasni, azután kért, rendeljek gyertyát s ez meglővén, én pecsételtem le Lajos gyűrűjével azon utasítást, s ezután Lajos kívánatára a gyéniántos skatulyát, és Lajos almáriumába tettem; Lajos azt mondván, majd átküldi az igazság minisztériumához. Én többet ezekről nem tudtam Debreczenig.

1848 december utolsó napján Kossuth lakásán az úri-utczában Lajossal beszélvén reggel, hogy ma Czeglédre megyünk az ülés után, Lajos tudatá, hogy az ezüst- és arany-, úgy papír-pénzeket is Debreczenbe rendeltette. És a többi más rendelések közt írt egyet a pénzügyminisztériumhoz is, hogy Salamon Sándor, Kossuth írnokának, adjon által minden drágaságokat.

Ügy délután 3 óra tájban menvén a rendőri minisztériumba, egy lelket sem találtam, mindenki eltávozott; de a palota-szolgától kérdém: «minő ládák ezek?» vagy 6—7 láda lévén az irodában. Felelé: Zichy-ingóságok. «Hogy jöttek ide?» Egy úr hozta. «Hát vigye ön őket mindjárt az indóházba és szállítsák Debreczenbe.»

Ennél többet ismét nem tudok, mígnem Debreczenbe érvén, vagy két hét múlva a részemre fentartott szállás egyik szobájában találtam 5 vagy 6, vagy több zárdákat s egyik rendőri szolga jelenté, hogy a pénzügyminisztérium tétette oda.

Duschekkel találkozván, ez mondá, hogy ő ezeket Pesten a vasútnál látván, átrendelte Debreczenbe, az országos rendőri hivatalhoz.

Midőn a honv. bizottmány azt határozta, hogy a nem tartandókat árvereztessem, összeíró bizottságot utasítottam a ládák inventáriumát elkészíteni; s ekkor akadtak egy ládában a Kossuth gyűrűjével lepecsételt gyémánt-gombokra, melyek beiraltak a leltárba és a rendőri hivatal egyik tanácsosa átszolgál táti a javakat a Szemere minisztériumának.

Midőn Pestre visszatértünk Debreczenből, én a lelettárt minden áron kívántam föltalálni, és sikerült Budán az igazságminisztérium levéltárában fölfödöztetni és megkaptam másolatát. S bezárkózva vagy 10 napig, elővettem 1-ször a beolvasztottak leltárát, 2-ször az árverezettek- és 3-szor a meglevők leltárát; és *e 3 leltár kimutatván azt, hogy minden megvan,* de hiányzik egy óra és ennek árát az akkori depreciált papírban 300 forintra tettem; hiányzott gondolom valami tintatartó s árát 100 frtra tettem. A többi mind meg-

lévén, a mi inventálva volt, ezt tudattam Lajossal; s ő azt izente: «*Laczi várj, első alkalommal oly elégtételt kapsz, melyet soha még senki sem kapott,*» de a szabadságharcz eldőlt.

Azonban ezek a gyémántok nem is lehettek inventálva, mert Lajos pecsétjét a rendőri tanácsos törte föl utasításomra, ezt az igazságminiszterium, nem is tudva mi van benne, a zárdába tette.

De így voltak egy pár arany sarkantyúk is lelet nélkül, ugyanazon zárdába beszegezve, meg egy szép kirakott kard is.

Átaljában, ha a lelettár meg a 3 lelettár nálam volna, meg a pénzvizsgáló bizottság aktái, mindenkinek meg tudnám okadatolva mutatni, hogy az egész dolog ellenemi gazság; és minden megvan. Annak az órának pedig a nyilvános árverés alatt kellett elveszni, mert Mérey tanácsnok által rendelt lelettárban benn van; de sem az eladottak, sem a meglevők közt nem találtatván, időközben tűnt el. Mikép eltűnt egy pár kohagomb egy attiláról, mire nézve Londonban hallottam, hogy ezeket valami «Virág» nevű rendőrségnél volt írrok vágott le, kit Szemere hivatalában megtartott.

Annyit tudok még hallásból, hogy midőn én már Amerikában voltam, a magyar emigráció Londonban Kossuthtól kérdezte: «hát Madarász ügye hogy van?» Kossuth a jelenvolt Vukovich igazságügyi miniszterre utalt, ki azt mondotta, hogy kivévén vagy pár száz i'ranknyi aprólékot, minden megvolt. Így ő az én számaimat fogadta el az általam mellékelt 400 forint, érvén ezer frankot. Ég veletek.

Laczitok.

A Debreczenbe menetel megtámadása 30 év után. 1878.

Fivéremmel 1857 óta folytonosan levelezvén, minden nevezetesebb mozzanat felől értesíttem, ő pedig véleményét tudatván velem, megbecsülhetlen kincsnek tekintem válaszait, mind a történetek fölvilágosítása, mind szellemének megismerése miatt.

1878-ban közöltetvén a sajtó útján Deáknak elbeszélése a békeküldöttség tárgyában s a «Hon» tárczájában az 1848-diki «*forradalom*» és a «*dehreczeni futásról*» is jelenvén megismertetés, ezeket is megküldöttem fivéremnek. Válaszai ezekre a következők:

Deák F. elbeszélésére.

Amerika. Dekatur, 1878 december 16.

Kaptam a hírlapot, melyben le van írva 1848 végén Deák elbeszélése, midőn követségben Windischgrätzhez küldettek.

Azon kitételek «Kossuth nagyon sietett,» továbbá «Madarásznak hült helye volt» bizonyos helytelenítést feltételeznek Deák részéről; azonban csakis azt bizonyítják, hogy Deák nem tudta a történelemnek, az eseményeknek indító okait, mert fatális kishitűségénél fogva őt azokba tanácsosabb volt be sem avatni.

Ha tehát ez megrovás akart lenni részéről, az igen helytelen. Kivált ha azt sem feledjük, hogy p. o. Pázmándy Dénes elnök elindult ugyan Debreczen felé, el is ment Kecskemétiig, hogy a szerint, a mint a bántatlanság biztosítatik részére, Pest felé, ha ez nem biztosíthatnák, Debreczen felé veszi útját.

S még inkább helytelen, ha biztosan tudjuk, hogy p. o. Nyárynak vagy hét napig esze ágában sem volt Debreczenbe menni, s azokkal, a kik oda indultunk a veszélyben osztakozni; és Pálffy Jánossal, azzal az erdélyiek kinyomatával jó időig bujkáltak a pusztákon, a míg utóbb Debreczenbe érkeztek..

S ha megrovás akart lenni, kárhozatos az, miután Deák nem tudta, hogy Pest városában érdemes polgárok bizonyos helyen arról tanácskoztak, «jó és helyes lenne-e, és miként eszközölhetnék az, hogy Kossuthot Windiscligratznek átadhassák, mint osztrák hűségök nagy tényét.

Mert ha Deák netalán tudta volna ezt, akkor rosszalása által hazaellenes bűnt volt volna elkövetendő.

Mi, a kik e tanácskozásokat tudtuk, figyelemmel kísértük azokat; s indulásunk előtt 3 hét óta, a netaláni megkísérlés esetén, annak meggátlása és büntetésére is elkészültünk.

Mégis ez indokok miatt történt az, hogy 1848 december utolsó napján az országgyűlés határozata után azonnal s egyenesen az ülésből mén vén a vasúthoz mentünk Debreczenbe. Fivéred *Laczi*.

1848-iki forradalom és Debreczenbe futásra.

Amerika. Magyar forrás.

Kedves édes Józsim! Köziéi egy rövid kivonatot a «Hon» tározójában Jókai Mór által irt műveiből. Nem állhatom meg, hogy veled bizonyos nézeteimet ne közöljem, melyek szerint Ítélem én meg Jókai műveit.

Már maga a használt «forradalom» czím, hű színében állíthatja Jókait azon olvasója elébe is, a ki őt nem, de az eseményeket ismeri.

Önvédelmi, a haza léteért, a nemzet szabadságaérti küzdelem, a mi volt Magyarországnak és a nemzetnek 1848 és 1849-ik évi

önvédelmi harcza, és a forradalmi küzdelem vajmi különböző kél valami.

Kell hát, hogy tisztában legyünk a kiindulási pont felett.

Én, mióta észlelni kezdtem, rokonszenveztem majdnem minden forradalommal, mihelyt az a néptől eredt, az egyéni mindenhatóság ellen. Mégis az 1848 és 1849-iki nemzeti küzdelem, előttem nem volt forradalom, revolutio. Nem volt pedig és most sem fogadhatom el forradalomná, mert az uralkodóház tagjainak törvényszegésre és családi merényletre vezető tényei kényszerítették az országot, az 1848-ban királyi esküvel szentesített törvényekért kelni élethalál-tusára.

Ha a király az 1848-iki pesti országgyűlés előtt miniszterei által tesz javaslatot az 1847/8-iki törvények megváltoztatására, és a nemzet a helyett hogy ezt tanácskozva döntené el, egyszerre fegyverrel zörget Bécs kapuin, ez lehetne csakis revolutio.

De midőn a király által szentesített törvények ellen az osztrák császári fegyveres erő, mégpedig hazánkra uszított horvát fegyveres erővel tör be az országba, s úgy akarja e fegyveres erővel megsemmisíteni az ország törvényeit, és akarja még azontúl azt is, hogy az ország legyőzött gyarmat legyen; az ily királylyal szemben, ha ezt a király rendelé, a magyar nemzet nem volt revoltban, midőn törvényei védelmére fegyverrel kezében kívánta visszaverni a támadott fegyveres erőt.

Nem azért mondom ezeket, mintha nekem a forradalmak ellen valami nagy kifogásom volna, nem! én teljesen osztom Schiller azon érzését: «Ha az elnyomott sehol sem találhat igazat stb.», sőt azt is tudom, hogy bizonyos események közt nem is lehet mást tenni, mint a forradalom terére lépni.

De a forradalom kisebb-nagyobb mérvben önarattal is össze van kötve, és vajmi sokszor, lehet mondani ritka kivétellel, inkább túri nyomatását minden nemzet, a meddig csak lehetséges a türelem, mintsem hogy forradalomra határozza el magát.

Magyarországban a kezdeményezés nem a nemzeté volt a vívásban, mert a megtámadó az osztrák császár volt, Magyarország pedig csak a magát védő.

Így tehát csakis egy eszeveszett monarchikus bohóc nevezheti az 1848 és 1849-iki szabadságharcot forradalomnak; azért, hogy már maga e név magában rejtse azt, hogy a nemzet volt a támadó, és a monarcha a védelmező. Azonban ez nem is, a

mit érinteni kívántam annyira, mint azt a Jókai szerint *«Debreczenbe futást.»*

Az 1848-iki önvédelmi harcznak sok nagy és kisszerű eseményei voltak, édes Józsim! Sokat mi sem sejthetünk a megtörténekből, de veled mi is tudunk sokat, a mit mások vagy nem, vagy csak kevesen tudnak.

Bár minél többen a nyilvánosság előtt is közölnék azt, a mi való tény volt, a mi még el nem halványult emlékülben, hogy azután a későbbi nemzedék megírhatná a meghamisíthatlan történelmet. S ha nem lépnek is nyilvánosság elébe, közölnék emlékeiket egymással, miként én közlöm azokat veled. Mert ez által is így is meg fog történni ez, hogy magánosokkal, barátinkkal, ismerősökkel közölvén az eseményeket, utóbb ha kell, a nyilvánosság elé is adatván, sok tény felvilágosíttatik. S vagy eleje vétetik általa az oly Jókai-féle bohóc nyilatkozati merényleteknek, mint a minőket koczkrátatott ő a *«Debreczenbe futás»* és *«Forradalom»* czímeivel; vagy azok kellő értékükre leszállíttatnak, s gonoszságaik bizonyos udvaroncoknak nem mételezhetik tovább a nemzetet. *Megvilágítom tehát kissé én is azt a Jókai Debreczenbe futását.*

1848 december utolja felé, úgy egy héttel a móri csata előtt, Kossuth, a ki a honvédelmi bizottságban a hadvezetés politikai hatalmát magának tartotta fenn (a háznak azon határozata folytán, hogy Kossuth jelölje ki a honvédelmi bizottság tagjainak teendőit), elégtelen kezdett lenni Görgeivel.

Kossuth már jó időn át nem járt a honvédelmi bizottság üléseibe, melyek az országházban voltak, hanem önlakásán végezte teendőit. Én naponta voltam vele nála, s tanácskoztunk a teendők iránt.

Görgey, hadi erejét mindig kevesebb számmal levőnek jelentette, mint a hogy annak, a mi számításunk szerint, lenni kellett volna. Úgy hiszem, Görgey Komárom táján volt, amidőn arra kért, menjek rögtön a hadsereghez s önszemeimmel győződjem mega valóságáról.

Ez időben folytonosan beteges lévén, orvossággal éltem; még is megígértem, hogy azon esetre, ha orvosom az utazást megengedi, el fogok menni. Rögtön felkerestem orvosomat, a kinek határozott megtiltásával, vissza Lajoshoz mentem. Lajos az által, hogy én nem mehettem, irgalmatlanul le volt verve; de Pulszky épen ekkor jövéen Lajoshoz, félrehívtam őt s kérdém, elmegy-e Görgeyhez? ő késznek nyilatkozott és Kossuth az én felhívásomra Pulszkyt ellátta a kellő utasításokkal, és ő rögtön indult. Még pedig oly

rögtön, hogy a számomra már ekkorra Lajoshoz rendelt és hozott téli bundámat vitte el magával.

A móri csata utáni napon egy levelet kaptam. Kossuth levele volt s minden betűje általa volt írva, a melyben arra kér, hogy Pest városa —

a levél végén ezen kifejezés «é— el e levelet» figyelmessé tón.

Meglőn! Mérey megbízását kis órai idő alatt helyesen végezte, és engem reá várót még otthon ért.----- — és én Kossuthoz mentem.

• *«Lajos! mondám — — — — én téged lelkemből sajnállak. Hát nincs neked e széles hunban egy igaz barátod is?»*

Lajos némán nézett rám.

a íme, Lajos! folytatám,----- Hanem minél nagyobb a veszedelem, annál inkább kell törekednünk legyőzni azt, és erős akarattal le fogjuk győzni.»-----

«De hát hová? kérdé Lajos, Pestet nem tarthatjuk, tudod, hogy a Duna befagyván, minden eddigi tervet kinevetett.»

Debreczenbe, mondám. Nekünk idő kell, és újra és jobban kell kezdenünk, hazánkat megvédeni és megmenteni.

«Hált — Debreczenbe,» mondá Lajos. És azonnal nekiült a kellő intézkedések megrendelésére.

Elvégeztük, hogy december 31-ikén este országgyűlés legyen, itt határozottassék el a Debreczenbe menetel. Az országos ülésből Lajos nővéréhez menjen, Meszlényinéhez; én is oda menendek, és onnan együtt menjünk a vasútra s hogy mindez titok legyen.

Magad tudod, kedves Józsim, hogy veled is csak december 31-én tudattam ezt, s kívüled általam csak Asztalos, Mérey és Kovachich lőnek az indóházhoz utalva.

December 31-ikén, midőn Lajostól az országgyűlésbe indultam, gondolom, a fiatalság sereglett Lajoshoz s nagy csoportosulást látván, kérdezősködvén, ekkor tudtam meg, hogy báró Bánfvit és Kund Gzenczi képviselőt, máig sem tudom, kik a népből befogták; és viszik a rendőrminiszteriumba. Letartóztatták őket, mert arra mentőkben azt mondták volna: «Kossuthnak is ez utolsó zenéje.»

Az országos ülésbe nekem előbb kellett mennem, mert Lajos még az oda sereglettekhez beszélt. A teremhez menvén, a felől gondolkoztam, mit tegyek? midőn szerencsémre veled találkoztam, kedves Józsim, s egy töredék papírra Írtam, hogy te «teljhatalmú

vagy Bánfy és Kund felett intézkedni,» szóval pedig megkértelek, eszközöld, hogy rögtön szabadon bocsáttassanak.

Mentem az országos ülésbe, a mely már meg volt nyitva; s alig hogy beléptem, Batthyány Lajos fölkelt és interpellálta a kormányt Madarász László jelenlévő tagja által.

«Igaz-e, hogy a felső háznak egyik tagja, és a képviselőház egy tagja befogatott?»

«Igen, válaszolóm, az utcán hallottam, hogy b. Bánfy és Kund Gzenczi foglyok, kik fogták be, nem tudom, de rendelkeztem, hogy rögtön szabadon bocsáttassanak.»

Batthyány felelettemmel nem volt megelégedve; és követelte, hogy magam menjek tüstént és intézkedjem, hogy szabadlábra tétesenek és jelentsek. Batthyány azon önámításban élt, hogy a befogatás kormányi tény, és én rémuralmat akarok; azért mondotta azt is, hogy ő meg fogja mondani szabadon nézeteit még akkor is, ha majd Madarász Lászlótól kellend is tartania.

Azonban éppen midőn én felelni keltem, el lévén határozva, hogy a képviselőházból nem távoزم, mert nagyobb volt előttem hazám megmenetelése, a mire nézve szükséggé vált a Debreczenbe menetel elhatározása, mint a kormánytagság; e perczben te, édes Józsim, a szabadon bocsátott Bánfyval és Kunddal a terembe jövel, s ez a közbejött véletlen be lőn fejezve.

Azonban legkevésbbé sem kétkedem a felől, hogy ezen tudtunk nélküli véletlennek is megvolt a maga hatása.

Nem kétlem, hogy több feketesárga lelkületű képviselő megrémült ezáltal, azt vélvén, hogy Kossuth és én, ha kell, be is fogatjuk őket. Én legalább ebből magyarázom meg azon síri csendet, hogy a lármás képviselők mélyen hallgattak.

A Debreczenbe menetelre nézve Hunkár szólt jól, a mint emlékszem, szóltak Perényi Zsigmond és legtöbbit Batthyány, szeretném olvasni az országos naplót, akkor sok más is eszembe juthatna.

De azt, mit Jókai ad számba, nem is mondhattam, hogy «*most bátorság Debreczenbe futni,*» mondanom kellett «*menni,*» mert gondolom, én indítványoztam, hogy a «kormány és országgyűlés tétessek át Debreczenbe,» Batthyány azt módosítani kívánta.

E módosítás ellen fejtettem ki, a mint emlékszem, a lengyel esetet, főváros alatt lévén a csata s fővárosba szorulva a kormány, a csata vesztével vesztve lőn minden. Én kifejtém, hogy az esetben,

ha az országgyűlés Pesten maradj miként várható az, hogy az országgyűlés az osztrák hadparancsnok diktálására fog legalázatosabban intézkedni; nem a haza java, de Windischgrätz parancsolata szerint.

Jókai azt véli, hogy «ha az országgyűlés Pesten marad, Windischgrätz új kormányt alakított vele» valóságos nemzetámitás ez! megmutatta volna a tény, azon esetben vége lett volna mindennek. *Lett volna feltétlen alávetés.* Az országgyűlés Ferencz Józsefnek hódolt, és a honvédelmi kormányt törvényen kívülnek nyilvánította volna. Görgey letette volna a fegyvert már ekkor.

A *Debreczenbe menetel* (Jókai szerint *Debreczenbe futás*) megmen-tette Magyarországot 1848 végével az elfoglaltatástól.

Hazánk és honvédei dicsőségének fényes lapjait, az 1849 kitöröl-hetlen napjai, örök betűkkel vésik be és föl a történelem megha-misíthatlan táblájára!

«*És én, az igaztalanul megtámadott, rágalmozott egyén messi szeretett hazámtól, Amerika szabad légében érzem, hogy hazámnak mint hű gyermeke, hű szolgálatot tettem az által, hogy a magyarországi önvédelmi harcz 1848-ban véget nem ért; de a kormány és országgyűlés székhelye Debreczenbe áttétetvén, a védelmi harcz folyt 1849-ben is.*»

Még a futás is hazafiság és becsületbeli kötelesség, ha azt a haza java követeli, miként a haza java elleni maradás becsstelenség és hazaárulás. Ölel szerető fivéred

Laczi.

Országgyűlés 1878 okt. 17., 1881 jun. 2,

Az általam ismert választások és pártunk.

Ez országgyűlésre pártunk erősen izmosodva került ki a választások után. Nagy részben köszönhattük ezt a nemzet ragaszkodásának történelmi múltjához, s azon kijózanodásának, hogy már igen sokan belátták azt, hogy Tisza Kálmánnak és a balközépnek volt úrszíne változása nem egyéb, mint az általok is némileg hirdett nemzetközi közérzulettől elpártolásuk.

Nagy részben mégis köszönhattük ezt a pártelnök *Mocsáry Lajos* és a választást vezető bizottság tagjai, *Németh Bérezi, Simonyi Ernő* és *Helpfy Ignác* határt nem ismerő fáradozásainak. A hova csak kérettek, mindenfelé, mindenütt megjelenési készségeüknek.

A nemzeti közérzület felháborodásának és hatalmas terjedésének

tagadhatlanul legkiválóbb tanúsága és jelensége volt az,, midőn Debreczen városának mindhárom kerülete a függetlenségi elvek zászlóvivőivé választották képviselőiket. Így az első kerület Simonyi Ernőt, még pedig Tisza Kálmán ellen, a 2-dik Helfyt, a 3-dik Baldácsit választotta meg.

Kifejezhetlen hatással volt Tisza Kálmánnak ez ős fészkeben, e református világi pápának megesett bukása, — a polgárok érzületére nézve. Sokan már a kormány leendő teljes bukását hitték, remélve, hogy e hír szerte az országban felvillanyozandja győzelemre a függetlenség híveit, s megrémíti a kormánypártot.

A remélt hatás nem következett be, de a tény maga nagy horderejű volt.

Magyarország miniszterelnökének, Tisza Kálmánnak azon sorsra kellett jutni, mint régebben a kormánypárti lejárt tagoknak, hogy a Királyhágón túli részben kellett képviselőséghez nyúlnia.

Részemről, csekély befolyást fejthettem ki e választások alkalmával, de annyi hatása mégis lett működésemnek, hogy Somogy megyében a *csurgói* kerületben megválasztották *László Imre* lelki barátomat, hazám függetlenségének egyik legtántoríthatlanabb hívét.

Saját fehérmegeyi sárkeresztúri választókerületemben a választás augusztus 5-ikén reggeli 9 órakor már befejeztetett, nem lévén ellenjelölt. Itt 7-edszer választattam meg képviselővé. S még e nap délutánján Budapesten a józsefvárosi mérkőzést szemlélhettem. A Debreczenből egymásután kapott táviratok után lehetetlen volt a kormánypártnak meg nem bukni.

Csongrád megyében megtartottuk a tápéi kerületet.

Somogy megyébe Szalay Imrével küldettünk a kerületek lehető megnyerése végett. S mivel híret vettük annak, hogy az atádi kerület függetlenségi pártú jelöltet óhajt, Szalay a szili kerület megnyerésére indulván, nekem jutott a szerencse, hogy az erőnek erejével keblünkre borulni kívánó nagyatádi választókat én üdvözöljem.

Nagyszerű összejövetelt reméltünk Nagy Lábodi *Nagy Sándor* ref. lelkész elvtársammal és rokonommal.

Jöttünk is össze sokan jul. 14-én, még pedig az ellen véleményüek közül óhajtásunkon túl is többen. Ugy hogy a függetlenségi párt alakulását keresztülvittük, s azt is, hogy e párt jelöltet fog állítani, de ezt most tenni nem volt tanácsos. Mert beláttuk legbefolyásosabb elvtársainkkal, hogy e kerület választóinak határtalan többsége Somssich Imre gróf személyéhez annyira ragaszkodik, hogy ha

képviselőt jelölnénk, az általunk összehívott értekezleten ő fogna jelöltetni képviselővé.

Július 21-én még *Duna-Földvár*ra is lementünk Novákkal, azt remélvén a vezetők, hogy az egész közönség kész követni a függetlenségi lobogót.

Csalódások csalódása! Népözön volt hallgatni a szónoklatokat, volt ígérkezés is! de e kerület választói közé annyira bevitték már a bivalhúsos, áldomásos és pénzeskedő korteskedést, hogy ígélet és föllobbanás mind pusztá szavak maradtak.

Július 26-tól 29-ig, négy napon át *Kun Pál* sárospataki ref. tanár társaságában, mint képviselőjelölttel voltam a *nagyvázsonyi* kerületben. Jeles értelmi tehetsége, kiváló szónoklata által közkedvességüvé is lőn. S *Molnár Aladár* különben igen jeles, de közönséges rokonunkat biztosan le is küzdi, ha a kerület választói mind akként maradtak volna mentek a korteskedési rút befolyásoktól, miként *Szabadi* és *Mencshel*, e példaképei a hű függetlenségi polgároknak.

Kun Pált felettébb sajnáltam képviselőtársaim közt nem üdvözölhetni. Hazánk függetlenségének határozott, erős és értelmes polgárát ismertem föl benne.

E választások alkalmával sem lehattunk csekélyebb veszteség nélkül.

De 31 kerületet nyertünk, melynek nevezetességét fokozta az, hogy pártunk képviselte egész Debreczent, Szegedet s megnyertük *Thaly Kálmán* jeles történetírónk s tántoríthatlan függetlenségi által *Budapest* fővárosának *ferenczvárosi* kerületét, továbbá *Mocsáryval Halast*, *Szederkényivel Egert*, *Eötvös Károlylyal Veszprémet*, *pótválasztásoknál Unger Alajos* által *Nagy-Kanizsát*.

Úgyhogy, bár fájlaltuk azt, hogy Ragályi Nándor sehol sem fogadott el jelöltetést, de száznál több kerületben küzdvén jelölteink, országszerte győzelmesen bontakozott ki a függetlenségi pártnak zászlója; s alája a volt 35 tag helyett Gá tag sorakozott.

Pártunk tagjaivá a következők iratkoztak be:

Almásy Sándor, Bakay Nándor, Bárczay Miklós, br. Baldácsy Antal 3. Debreczen, Csávolszky, Csatár Zsigmond, Csertán Károly, Degré, Duka, Eötvös K., Fornszek, Geisz, Gáspár Lajos, Hegedüs László, Hegyesy M., Helfy, Hevesy Ben., Hollósy Károly, Kada Elek, Kállay János, Kállay Ödön, Károlyi János, Kaszap Bertalan, Kende Tibor, Katona Lajos, Komjáthy, Kiss Albert, László Imre,

Madarász Jenő, Madarász J., Majzik Viktor, Mende Bódogh, Mednyánszky Árpád, Miklós István, Mocsáry, Nagy F., Németh Albert, Novák, Odesehalchy Arthur herceg, Orbán B., Papp Gy., Sárközy Aurél, Sembery István, Solymosi Bálint, később Bódogh Albert, Soós Gábor, Simonyi Ernő, Szabélyi A., Szalay Imre, Szederkényi, Széli György, Sziládi Lajos, Szongoth, Somssich Iván gr., Tassy Béla, Thaly Kálmán, Thuolt, Törs K., Turgonyi, Túri S., Ugrón G., Verhovay, Vidovich Ferencz — 62.

Pótválasztásoknál újból: Füzesséry Géza, Mudrovy Soma, Unger Alajos, Békátsy Gyula, és később: Halász Bálint, Hermán Ottó, Lilkő Géza, Farkas József, Luppa Péter, Micsky L. és Mukics Ernő, tehát összesen 71-en.

Az 1878—1881-iki nevezetesebb tárgyak.

Szomorító jelenségekkel találkozunk ez országgyűlésen is.

A kormány rád alá helyezése 1881 nov. 5.

Az 1878 október 17-re összehívott országgyűlésen a képviselők 19-ikén tartották első ülésüket Boér Antal korelnöksége alatt; értesítettvén, hogy 20-ikán 12 órakor fogva várlak nagytermében az országgyűlés megnyitni.

Irányi Dániel nyilatkozik, hogy ha a fekete-sárga lobogó is ki fog tüzetni, barátai és ő nem fognak megjelenni. Kifejezi egyúttal, hogy a megnyitásnak a képviselőházban kellene lenni, s azon régi szokást, hogy a király ülve és föltett kalppal olvassa el a trónbeszédet, el kellene hagyni.

Okt. 24 én elnökké 206 szavazattal (144 ellen) Ghyczy Kálmán, alelnökké Várady Gábor 191 szóval (Mocsáry Lajosra esvén 124 szó), b. Kemény János 190 szóval (Királyi Pál 104 szavazata ellen) választattak meg.

Okt. 28-án bejelentett b. Baldácsi Antal halála.

A többség e napon *Thaly Kálmán* elleni kérvényben a házszabályokat megtörte.

Németh Albert közli a házzal, hogy képviselővé lett választásuk után *Lukács Béla* és *Verhovay Gyula* bíróságok elébe idéztettek, javaslatot nyújt be, utasítsák a ház elnöke, hogy a törvénytelen eljárás állítsák be.

Az elnök kijelentvén, hogy intézkedni fog, miszerint ha történt a mentelmi jognak megsértése, az szüntettessék meg, *Németh, Albert* s a ház is ezzel megelégedtek.

Okt. 30-án olvastatott föl *Simonyi Ernő* által beadott indítvány

a kormánynak s megnevezett tagjainak vád alá helyezésére nézve. Nov. 5-ikét tűzte ki az elnök az indokolás napjává.

Simonyi Ernő maga s számos elvtársai nevében kijelentette, hogy miután a kormánytöbbség a kellő számarányt figyelembe nem vette a bizottságokba történt megválasztásuknál, tagságaikról lemondanak. Új választás rendeltetett.

Nem helyeslem barátink lemondását, mert ha a többség méltánytalanul jár is el, az ellenzék ne foszsa meg magát az alkalomtól, p. o. hogy a bizottságokból tagjai részéről külön vélemény adathassék be.

A mérsékelt ellenzék részéről Szilágyi Dezső és Apponyi Albert gr., pártunk részéről Simonyi Ernő követelték annak megvilágítását, hogy Széli Kálmán a pénzügyminiszterségről miért köszönt le? Tanácsosabb volt hallgatni.

Nov. 5-ikén indokolta végre *Simonyi Ernő* a kormány vád alá helyezését, a miért a kormány azon hazánk és nemzetünkre nézve bűnös cselekvényt elkövette, hogy Bosznia és Hercegovina elfoglalása által elősegítette az ottomán vagyis török birodalom felदारabolását, s Oroszország hatalmának a Balkán félszigetre való kiterjesztését; miket a magyar nemzet mindig öntudatosan ellenezett.

Simonyi Ernő barátunknak rád alá helyezést kívánó határozata egy államférfiul megillető mű; melyben részemről csak azt hibázatom, hogy igen sok helyen Ausztria és Magyarország érdekei szempontjából támad, holott a magyar parlamentben, kivált az ország függetlenségi pártjának, egyedül a magyar birodalom érdekéből helyes érvelni.

Indokolása kimerítő és tanulságos, a tényeknek legmegvilágítóbb része az, a melyben hivatkozik lord Derbyre, a ki már a parlamentben múlt július 18-án kijelentette, hogy ezen occupációra nézve a három császár (orosz, osztrák, német) közt már öt évvel előbb történt megállapodás létezik. Az olasz minisztereknek Oroszország részéről kijelentetett, hogy a foglalást Oroszország helyesli. Bismarck herceg 1877 és 1878-ban szinte ezt nyilatkoztatta ki.

Élénken esetelte az alkotmány ellen, sőt a magánjog megsértésével keresztülvitt kormánycselekvényeket, a nemzet elámítását, félrevezetését; elhíthetőségét, hogy a nemzet óhajtsái tiszteletben tartatnak s cselekedni az ellenkezőt.

De hiában emelte föl hatalmas szavát azon képviselőházban, a

melyben fő tényező a hatalomhoz görcsösen ragaszkodás. Nem csoda, hogy nem is tárgyalhattott az.

Válaszfőirati vita 1878. Zsedényi.

Fényes és méltó csatát vívott a kormány ellen nov. 14—27. közt a két ellenzék. Az egyesült ellenzék felirati javaslatát Apponyi gr. indokolta, tőle megszokott csontig sebző vágásokkal.

A mi feliratunk indokolását, a mely kívánta a török birodalom területi épségének fentartását, tehát Bosznia és Hercegovinának el nem rablását; s független, önálló nemzeti politika követését, Verhovayra bíztuk.

Tapasztalván a népgyűlésekben, követválasztásoknál szóközi tehetőségét, alkalmat kívántunk adni, hogy ő, mint az ifjabb nemzedék egyik tagja vívja ki és foglalja el a házban is őt megillető helyét.

A sors másként rendelte. Ez alkalommal legalább, a mint szólni kezdett, igen kevés idő múlva, mintha egyszerre ketté kívánta volna vágni hozzá fűzött várakozásunk fonalát, alig hogy megkísértette az indokolást, befejezte beszédét.

Eötvös Károly 15-ikén szállt síkra Tisza Kálmán s az általa megmontott közösügyes alap ellen. Őszintén bevallva, hogy ő Deák-párti volt, de meggyőződött, hogy a kibontakozás lehetetlen másként mint Magyarország államjogi függetlenségének a personal-unio alapján való visszaállítása által; mire az egyesült ellenzékét is előbb-utóbb megnyerni reméli. Tündöklő szóközi tehetséggel és sújtó bátorsággal ostorozta és gunyorral támadta a Tisza-kormány politikáját. S ha én az általa hangoztatott függetlenségnél mást kívánok alapul, és personal-unioja lehet eszköz ahhoz is, meg kell ismernem, hogy pártunk benne e kormány ellen hatalmas és bátor támadót nyert.

A 13-ik napon befejezett vitatkozás eredménye lett, hogy a kormány 180 ellen 202 szóval, tehát 22 többséggel győzött.

S így is e nyereségét a kétszínűségnek köszönhetette; mert a feliratban mintegy kárhóztatva volt azon szállítás, a minek kivitelére a kormány vállalkozott. Legjobb erői szálltak mellette síkra, *Tóth Vilmos, Szláv József, Szapáry Gyula gr., Horváth Lajos, Hodossy Imre stb.*

Apponyi feliratát támogatták Simányi Lajos b., Bujanovics S., Szilágyi Dezső, Bittó István, Lukács Béla stb.

A mi feliratunk mellett ostorozták a kormányt *Mocsáry Lajos,*

Irányi, Degré, Mednyánszky, Madarász Jenő, Ugrón Gábor, Turgonyi, Simonyi E., Geisz, Kiss Albert, Csanády, Thaly és Németh Albert.

A kik a kormányt pártolták, miként *Szlávy*, az is követelte, hogy a mi befolyásunknak föl kell a Balkán félszigeten váltani az orosz befolyást; hogy a ki pénzügyünket tönkre tenné, nem űzne magyar politikát.

Horváth és *Hodossy* hangsúlyozták, hogy ki van emelve a megszállás káros hatása; s állást foglalt a fölírat Bosznia annexiója ellen.

Valóban, ha ekkor az ügynevezett *Szlávy-töredék* nem menti meg a kormányt, az a 22 többség, ellene nyilatkozván, meg kellett volna bukni a bosnyák politikának.

Annyival inkább, miután *Zsedényi Eduárd* az 1832-ik évtől folyton kormánytámogató tekintély, elérkezettnek látta az időt, kárhoyztatni a kormány ez eljárását, és a többség javaslata ellen szólt is, szavazott is. Örvedetes példájául, hogy van egyén, a ki fiatal-ságától tömjénezett a hatalomnak, de elvégre e részben megtért, nemzete igaz érdekeit támogatni.

Az úra fejelt kormány 1878 decz. 7.

Fölolvastatott az átírat, melyben f. hó 5-ikén *Tisza Kálmán* újólag miniszterelnökké nevezetett, a többi miniszterek *Wenckheirn Béla* b. személye körüli, *Trefort Ágoston* vallás- és oktatási, *Szende Béla* honvédelmi, *Péchy Tamás* közlekedési. *Horvát-szlavon* b. *Bedekovich Kálmán*, *Szapáry Gyula* gr. pénzügyi, br. *Kemény Gábor* földmívelés- és kereskedelmi.

Szapáry Gyula gr. lett tehát a csillag, megvilágítani a *Tisza-kormány holdfogyatkozásait*.

Tisza Kálmán ezután megígérte, hogy a pénzügyet javítja, *Bosznia*t és *Herczegovinát* tartják, inig biztosok leszünk, hogy a bajok nem újulnak meg.

Visszaköszöntették, hogy ez «jöttünk mentünknel nem egyéb», *Szilágyi D.*, *Irányi I.*, *Helfy I.* és *Hoffman Pál* is! maga s barátai nevében, hogy e kormány létjogát elvesztette.

Decz. 9-én e szabadelvű kormány többsége megtagadta *Irányi* indítványát, vagyis a berlini szerződésnek tárgyalását.

Kormánypárti fölzúdulás. 1878 decz. 16.

A kormány felhatalmazást kérvén évnegyedre a kiadások és bevételekre nézve, pártunk ezt megtagadta.

E tárgyban fölszólván *Csanády Sándor*, *Tisza Kálmán* politikáját

kívánta bírálni. Kifejezésein a jobboldalon megütköztek. Ő viszonozta, hogy «nevének kell megkeresztelni a gyermeket», s midőn így keresztelgetett, hogy «*hitelveit, hogy ne mondjam elárúsította, eladta*», az elnök rendre utasította.

Csanády tovább beszélt, s midőn, többször mozgást idézvéen elő, ezekhez jutott. «*az önálló magyar jegybank és vámterület létrehozásának jogát elárúsította*», a jobboldalon fölkeltek sokan, buzdítva őket kivált egy nem képviselő miniszter, a terem közepére mentek, hogy elhagyják a termet stb.

Elnök: E kifejezésért «*elárúsította*» tőle a szót megvonom.

Csanády szólni kíván, a jobboldal kétszer nem engedi, végre mégis az elnök kijelenti, hogy mentségét előadhatja; s ekkor kijelenti, hogy *indokait csak elő kellett adni, miért nincs bizalma.*

Én pedig kifejeztem, hogy azok, a kik ily jeleneteket előidéznek, annál inkább ha nem képviselők, nem emelik sem a ház, sem az elnök tekintélyét.

Költségvetési vita. 1879 febr. 17—28.

Szapáry Gyula gr. kijelenti, hogy 238 és fél millió kiadásból esik közözügyi, államadóssági kamat és vasúti kamatbiztosításra 132 millió 400,000 ft. és a tisztán közigazgatási kiadásokra 41 millió marad csak.

Simányi Ernő adta be pártunk részéről az ellenindítványt, utalva arra, hogy Magyarország pénzügye csakis az önálló függetlenségi alapon rendezhető. Végre is lelkébe vésődött a függetlenségnek igaz értelme. Széles tapasztalatai, nagy tudománya és jártassága által támadást intézett a közözügyes állam, s annak jelen kormánya ellen; mit leszavazhatott a többség, de a nemzet nagy zöme támogatta, s oly erőt adott Simonjának, minővel ritkán ostorozott ily hathatósan, s kérte elvettetni a költségvetést.

Az egyesült ellenzék mellékúton támadta a kormányt, *Simonyi Lajos* b. indokolván javaslatukat, hogy küldjön ki a ház bizottságot, mely az államháztartás rendezésére vezető módokat vizsgálja meg s tegyen jelentést; küldjön ki egy másik bizottságot is, a létező bajokat miként lehetne elhárítani, s a közigazdaság fejlődését előidézni.

Zsedényi meghalt, 1879 febr. 20.

Febr. 20-án a tanácskozás közepén jelenti elnök, hogy értesült, miként fél tíz órakor *Zsedényi Eduárd* meghalt. — A tanácskozás felfüggesztetett.

Nyílt titokként beszéltek, hogy *Zsedényiben* megvolt azon hazájához és nemzetéhez kötelességérzet, hogy a fejedelemnek illő tisztelettel megmondotta, hogy a nemzet léteivel s érdekeivel ellenkezik a bosnyák foglalás. S a fejedelem azzal hallgattatta el: «*édes Zsedényim, az az én házamnak a politikája, és az enyim is*». De ő megtette kötelességét, a mit miniszternek állásával kellene lenni, megismertette a nemzet közérületét.

Szeged pusztulása. 1879 márczius 12.

Rémhíreket hallottunk az ülés előtt, hogy a Tiszának rendkívüli áradása elpusztítással fenyegeti Szegedet és vidékét.

A tápéi kerület követe *Novak* fölvilágosítást kívánt, a kormány nem kapott kellő értesítéseket, fölhivatott azok szerzésére.

Én kívántam, hogy maradjunk ugyan együtt, s a mint érkeznek tudósítások, közöltessenek velünk, de tanácskozásunkat függesztük föl.

Ám még *Kállay Ödön* is élezelt, hogy sok munkálni valónk, és munka által nem fejezünk ki szerencsétlenség fölötti örömet.

És tanácskoztak, már úgy a hogy lehetett! Én benn hagytam őket.

Jöttek azután vészt jelző hírek, és *Majoros* ismét fölszólt, hogy közöltessenek azok. *Kállay Ödön* jelenti, a felől értesült, hogy Szegedet már két öles víz borítja. *Szapáry miniszter* kijelenti, hogy csak általánosságban értesítettet a felől, hogy az árvíz todul be Szegedre.

A tanácskozást föl kellett függeszteni a nyugtalanság miatt.

Újból a terembe menvén, *Péchy* nem tud mást, mint hogy húsz öles szakadás történt. *Tisza Kálmán* megnyerte *Kállay Ödönt*, hogy Szegedre megy működni a kir. biztossal stb.

S most néhányan szemére vetették a kormánynak tehetetlenségét, hogy értesítések kapcsáról sem gondoskodott stb., s midőn az alföldnek szívét talán már végpusztulás érte, a többségnek pár tagja szívtelenül élczelve, a mamelukhaddal fölkerelkedtek s az ülést az elnökkel eloszlatták.

Szeged városát pedig elpusztította az árvíz.

Vallásszabadság, polgári házasság. 1879 márcz. 18.

Miként tíz év óta, úgy márczius 17-én ismét megújította a közoktatási költségvetés tárgyalásánál *Irányi Dániel* a vallás teljes szabadsága s a polgári házasságra nézve javaslatait.

Mennyiszer és mennyit áldozott e nemzet a vallás teljes szabad-

ságának biztosításáért. A korcs nemzedék hatalmasai reá fogják, hogy megvan az; a jelen nemzedék eltagadja a tényeket, el, hogy erőszak követték el sokak lelkiismeretén.

Így történt ma is 18-ikán, kívántuk a teljes lelkiismereti s vallás-szabadságot 110-en, leszavazták 114-en; 4 szótöbbséggel.

A polgári házasságra nézve tett indítványt azonban, mivel a javaslat nem követelte azt, hogy kényszerítőleg mondassák ki, ez-úttal a ház, törvényjavaslat beterjesztése végett, nagy többséggel utasította az igazságügyi miniszterhez.

Várhatjuk, míg Pauler, a papi lelkiismeret árnya megmozduland.

Ghyczy lemond — elnök Szlávy. 1879 ápril 2, 3.

Ghyczy Kálmán márczius 31 -én még mint elnök vezette a tanácskozásokat. Ápril 1-től Várady Gábor foglalta el az elnöki széket. Párszor híre terjedt, hogy Ghyczy lemond az elnökségről. Én nem akartam hinni, s ha lemondana, azt annak venném, hogy belátta a mostani alapnak vészt rejtő voltát.

Bármí volt is oka, ápril 2-ikán fölolvastatt Ghyczy Kálmán levele, melyben elnökségéről és képviselőségéről is lemondott.

A ház elhatározza jegyzőkönyvbe igtatni érdemei elismerését.

Az elnök fölhevándja a kerületet új választás eszközzésére.

Tisza Kálmán holnapra kéri az elnökválasztás elrendelését.

Madarász József kifejezi, hogy Ghyczy Kálmánt- újból óhajtja a képviselőház tagjának üdvözölhetni, s mondja ezeket is: «azon reményemet nem hallgathatom el, hogy őt azon az alapon fogom üdvözölhetni, a melyen mint e ház tagja 1861 és 1869-ben kitörölhetlenül a ház naplóiban, a haza gyermekeinek tiszteletére nevét megörökítés stb.

Ápril 3-ikán Szlávy József 174 szavazattal (218 szavazatból) elnökké választott.

Sokan megjegyzték erre, hogy ügyes taktikázó az a Tisza Kálmán, íme Szlávy, a kit ellene az egyesült ellenzék megnyerni megkísérelt, semleges térre szorított; s ha netán lett volna is hajlama, bajosabb megugornia.

A magyar nyelv köteles tantárgy. 1879 ápril 29—május 7.

Nagy mulasztásokat követett el a törvényhozás 1868-ban részint a nemzetiségi, részint a közoktatási törvény megalkotásakor, nem gondoskodván a felől, hogy az elemi tanodákban a magyar nyelv, a magyar állam hivatalos nyelve oktattassék.

A nemzet közvéleménye kívánta e mulasztás helyrehozását.

A kormány, vele a többség meghódolt a sajtóban is kifejezésre jutott e közérzületnek, és *Baross Gábornak* jutott a szerencse, hogy mint előadó ápril 29-ikén indokolhatta, s a május 5-ig tartott izgalmas tárgyalásokon át, kimutathatta az intézkedés szükségét, helyességét, jogosságát és nélkülözhetlenségét; és ezáltal nemzetünkhez hűségét.

A függetlenségi párt részéről én bíztam meg támogatásunk kijelentésével. Fölemlítettem azt is, hogy már 1840. a 2-ik törvény-cikk 9-ik szakaszában az foglaltatik: «*Ő felsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni már aziránt is, hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen*». — Most, midőn e nemzet nem is ezt követeli, de azt, hogy alkalma legyen megtanulni a magyar nyelvet, s meg is tanulja azt, a maga iránti kötelmet is teljesíti.

Május 5-ikén általánosságban és 7-ikén részleteiben is elfogadtatott.

Annyi sok elkövetett nemzeti bűn után; csodálatos, de úgy van, jól esett lelkennek, hogy a nemzeti mulasztást, e javaslat által némileg pótolni iparkodtunk.

A hadsereg elhelyezése. 1879 májas 31.

Május 28-ikán kezdetett a tanácskozás a hadsereg-elhelyezési javaslat fölött, részünkről *Mocsáry Lajos* támadván meg azt, mint újabb jogföladást, mivel a katonaság élelmezésére nézve az eddig föntartott önálló rendelkezés föladatott. S bár Eötvös is eléggé döngöttette és szellőztette a folytonos meghátrálás és visszaesés tényeit, az egyesült ellenzék is elfogadván azt általánosságban, az e napon a részletes vita alapjául, és 31-én végkép elfogadtatott.

Kállay Ödön meghalt. 1879 ang.

Kipótolhatlan veszteség érte pártunkat a szünidő alatt.

Kállay Ödön meghalt. Az 1848-at megelőzőtt korszakban már a haladásnak fiatalkorában híve. 1848 és 1849-ben a nemzeti nagy mozgalomnak, azóta is a haza függetlenségének tántoríthatlan bajnoka. Áldás poraira.

Honosítási törvény 1879 okt. 29, nov. 6.

Nemzeti fölháborodást okozott a honosítási javaslat, mit Péchy Jenő előadó mintegy ősök kívánalmát azzal indokolt, «*csak sast nemzenek a sasok*», mire én bátor voltam közbeszólni: «*de nem kétféjű sast*».

Pártunk ellenjavaslatát *Szederkényi* indokolta.

Részleteiben több szakasznál nevezetesebb csatát vívtak a pár-

tok, jelesen a 6. és 17. szakaszoknál, hogy *ne a király honfűsítsen maga állampolgárokat, de beczikkelyezés által történjék az; és tegyen magyar állampolgári esküt vagy fogadalmat. 30-ikán megtörték e régi állami intézkedést.*

A 10-ik szakasznál a kormány a horvát bánt felruházza azon joggal, hogy a ki Horvátországban honosítatik, az honos Magyarországon is. Mi azt mondánk, ez csak a magyar államot illeti, de 75 ellen 141-el megtörték 31-ikén a magyar államnak e jogát.

A 32-ik szakaszt, mely azt rendeli, hogy *«a ki 10 évig megszakítlanid az ország határain kívül tartózkodik, elveszti a magyar állampolgárságot»*, ezentúl összekeveri az osztrák-magyar monarchia határát. *Simonyi Ernő* támadja meg, mint jog- és természetellenest, melynek célja az, hogy a politikai menekültek magukat magyaroknak ne vallhassák. S hiában volt minden utalás a történelemre, hogy ki merte volna valaha tagadni Rákóczy, Bercsényi, Tököly magyar voltát, ha bár 10 évnél tovább voltak is távol. S *Helpf* hiában bizonyította, hogy ez *Kossuth* ellen terveztetik. A szerkezet *Gullner Gyulának* csekély javításával fogadtatott el.

Simonyi Ernő ekkor 33-ik szakasznak ajánlja e következőt: *«A 32. §. intézkedései a politikai okoknál fogva kivándoroltakra ki nem terjesztetnek»*, leszavaztattunk.

Simonyi Ernő barátunk gyakori betegségei által már-már megtörve küzd az országgyűlésen. Fájdalommal kell erejének hanyatlását szemlélnünk. Szava halkabb, sokszor alig halhatóvá vált. Fölfölvillanó lelkének erejével küzd mégis a gonosz szellem ellen, a melyet a Tisza-korszak lege terjeszt.

Bosnyák javaslat. Szilágyi Dezső. 1879

Budapesten, 1879. november 17.

Nagy időre kiható, s az igaz magyar keblét mélyen szomorító volt az öt napi csata után e tárgyban a kormány javaslatának elfogadása, nov. 10—17. közt.

Igaz, hogy erkölcsileg vereséget szenvedett a kormány, nyervén 17 többséget (ők 188-an, mi 169-en lévén).

És kiből alakult e többség? *16 horvát képviselőből*, akik bár tagadják, álmodoznak nagy Horvátországról. Reménykednek, hogy övék lesz Bosznia és Hercegovina.

Alakult még 7 miniszterből, 3 államtitkár- és 4 kormánybiztosból.

A kormány tehát erkölcsileg kisebbségben maradt. De mit hasz-

nál a nemzetnek, ha a jelen légkörben nem uralg egyéb, mint a bármi áron hatalom bírás.

Kétfelől támadtatott a kormány. Pártunk kívánta, hogy Bosznia-én Herczegovinából ki kell vonulni, ezt *Simomji E.* indokolta, *Helfy* kijelentette, hogy a kormány javaslata nem egyéb, mint csalás és áruulás.

Az egyesült ellenzék álláspontját *Szilágyi Dezső* indokolta, s kívánta elvetetni a kormány javaslatát, mert azon politika új államterületet és az absolutismust teremti meg. Mert kiforgatja értelmükből az 1867: XII. határozatait. Mert a dualisztikus alapszerkezetet veszélyezteti. Mert az államnak hatásos befolyást nem biztosít.

S ha én tévesnek tartom is azon meggyőződést, hogy az 1867: XII. alkotmányosságot, állami függetlenséget biztosít, csak azt sajnálom, hogy *Szilágyi Dezső* még mindig így van meggyőződve, hogy folyvást a fából készült vas karikát üdvözli. Sajnálom, hogy még sem ocsúdott ki a közösügyes boldogság tömjénfüstének mámorából, s nem helyezkedik az állami fenség azon állására, melyen kétség sem fér ahoz, hogy nem is állam az, a mely önállóan nem intéz-kedhet vére- és vagyonával. Az 1867: XII. közössé tette az ezek feletti rendelkezést, másokkal; a mi nem önrendelkezés.

Daczára ennek meg kell ismernem, hogy *Szilágyi Dezső*, gyönyörű parlamenti csatát nyert e tárgyalás következtében is.

*Szilágyi Dezső*i régóta figyelemmel kísérem a ház tanácskozásai-ban. Minden küzdelmeiben teljesen kész beavatottsága, folyékony szép előadása, érveinek mélyrehatása, meg nem hátrálása, de bátor visszavágása, meggyőztek a felől, hogy ő képviselőházunknak legtehetségesebb tagja. Közösügyes elleneinek érveit, okoskodását, mindazt, a mi meggyőződésével ellenkezik, a szó szoros értelmében szétszedi. Annyira szétszedi még a szavakba kapkodás nagy mestere-nek Tisza Kálmánnak is állításait, hogy azoknak nem helyreütése, de ennek megkísérlése is, csak a nagy mamelukseregnek mestere szavaira esküvése által válik lehetővé.

Megfoghatlan előttem, hogy oly világos fő, a kit a régi conservativség hagyományai nem lánczoltak le bölcsőjétől fogva, kedvét lelheti a közösügyes alkotmány azon taposó malmában keringeni, melyben Magyarországnak függetlensége humbug. S melyben magva van, a két állam fölé épített harmadik felsőbb hatalom abszolút hatalmának.

Lehetetlennek is tartom azt, hogy előbb-utóbb önálló állami függetlenségünk bajnokává ne váljék. Tehetsége, szónoki ereje, mind mind arra utalják, hogy kibontakozva az 1867-es műnek vergődéséből, legyen Magyarország állami külön önállóságának, függetlenségének harcosává.

Meddig alszol még magyar képviselőház Mirabeau-ja?

Katona Lajos monori kerületi képviselő, pártunk hű tagja meghalt. 1880.

A 800,000 véderő 1889. évig. 1879 nov. 26.

A képviselőházban nov. 21-től 26-ig nevezetes csatározás folyt a közös hadsereg főtartása mellett, mit Márkus István tőle megszokott Paprika Jancsis hévvel magasztalt. S esküdöztek most reá, hogy ez menti meg hazánkat, a volt balközepesek közül többen; a kik az ezelőtt általuk kifestett pokolban, most mint a fejedelmi kegymosolyok előtt hajlongó szolgák, a mennyek országát üdvöztik. 10 évre megajánlván a 800,000 szám illetékét.

Az egyesült ellenzék álláspontját *Pulszky Ágost* indokolta, nem fogadván el a kormány javaslatát, és csak 5 évre s a magyar nemzetnek kedvező több feltételek alatt lévén hajlandó a számot megadni.

A mi álláspontunkat, a közös hadsereg eltörlését, s önálló magyar hadsereg létesítését *Ugron Gábor* indítványozta 21-én. S az ellene tett támadásokat az igazság ellenállhatlan csapásaival verte vissza.

Szégyenére a magyar nemzetnek a mi 158 szavazatunk ellen a többség most 205 képviselővel, újra megtagadta az önálló magyar hadsereg alkotását.

Ugron Gábor az ifjabb nemzedék tagja, szép babérokat aratott e csatákban mind maga, mind pártunk, mind nemzetünk számára.

A nemzet nagy zöme támogatja őt és pártunkat nyilatkozataiban, hogy «máshol a hadsereg a nemzeti függetlenség biztosítója, nálunk a nemlétező függetlenség kifejezése.

«A jelen hadszervezetben nemzetünk alkotmányának fenyegetését találok.

«A caesarismus érdekében állhat az alkotmányos ellenőrzéstől elvont hadsereg.»

A nemzet osztatlan érzését fejezte ki, midőn a többség előadója ellen kinyilatkoztatta 26-án ezeket:

«Soha nemzetek nem vívtak ki jogokat bátorság és ónbizidom, nagy szenvedések: és áldazatok nélkül.

«Az angolok «habeas corpus act»-ga, a csatatér és vérpad gőzéből bontakozott ki.

«A vallásszabadság a máglyák füstjéből emelkedett fel.

«Mi három századon át omló vérünkben, könyünkben, vértanúságunkban már előre lefizettük azon váltságdíjat, melyet meg kell hozni a nemzeteknek, hogy függetlenséggel bírassanak».

A nemzet érzeteit tolmácsolni féltő többség, leszavazhatja tízszer és húszszor, e minden államnak és nemzetnek egyik biztosítékát, az önálló hadsereget. A hatalmat, fejedelmi kegymosolylyal bírni elég szolgálai többség, reá foghatja a nemzetre; hogy az megnyugszik abban, hogy élete biztonsága fölött ne maga, de kény rendelkezék.

A nemzet kiirthatlan követelése előbb-utóbb ki fog elégíttetni.

Függetlenségi pártunk alapot rakott ma is le, tartós alapot e nemzeti vágy létesítésére.

S én csak örülök bensőmben, mikor fiatalabb képviselőtársaimban a szellemet, tehetséget, erőt és bátorságot üdvözölhetem.

Igen, haladjanak erélyesen és határozottan az állami függetlenség, s előfeltételeinek, mint minők *önálló hadsereg, pénzügy, külügy, gazdaság, ipar, kereskedelem, önálló bank, önálló vámterület* kivívásában.

Meg kell jönni az időnek, midőn a nemzet közérővel követeli, s ki is küzdi ezt.

De soha nemcsak vissza ne essenek, nemcsak meg ne tántorodjanak, de félre se lépjenek. Pártunké, a függetlenségé a biztos jövő. Ezzel nem fér össze a vágyakozás a delegációba. Tartózkodjatok tőle.

Ha pokol az a nemzet jogaira, ha az állam legfenségesb jogainak összpontosítása az, azért, hogy csakis egy felsőbb akarat létesítsék általa, pedig a delegáció nem egyéb; tartózkodjatok tőle. Abban résztvenni nem, azt csak eltörlni kell.

Fővárosi események. 1880 jan. 11—16.

Ha már azon tény, hogy *Verhovay Gyula* párbajra hivatott ki egy egyén által, a ki magát másnak ügye miatt mondotta megsértettnek, fölháborította a kedélyeket; a minek következtében *Verhovay* meglövetvén, mégis csodálatszerűen megmaradt életben, mennyivel inkább az igazságtalanság megbotránkozató diadalát

szemléltette a nemzet zöme azon barbár és embertelen tényben, hogy a miért az úri kaszinó előtti téren Verhovay iránti rokonszenvet, s a mások helyett párbajozók iránt ellenszenvöket nyíltan kívánván kifejezni; a kaszinó ablakai csörömpölésével a macskazene alkalmaztatott, ezek ellen a rendőrség erőszakoskodása, később katonaság kirendelésével bebörtönöztetések, sőt életáldozatok is követeltettek.

A nemzeti közérület e miatti felháborodásának kifejezést adandó, felszólalt jan. 22-én Mocsáry Lajos, s kérte, hogy a volt sérelmes eljárások megvizsgálása végett a ház bizottságot küldjön ki. 26., 28. és 29-én tárgyalatott az.

Apponyi Albert gr. az egyesült ellenzék részéről javasolta, «elvárja a ház az illetékes hatóságok általi vizsgálat eszközését; a belügyminiszter annak eredményéről s a tett intézkedésekről a háznak jelentsen, rosszaltatván, hogy kellő intézkedések a rendzavarások megelőzésére nem tétettek».

A kormánypárt részéről Baross Gábor indokolta javaslatát, melynek vejele az:

A zavargások és visszaélések megtorlása a bíró hivatása.

A közegek eljárásának megbirálása, a vétkesek feleletre vonattatása a kormány feladata első sorban. Tehát:

A képviselőhöz maga részéről teendő intézkedés szükségét nem látván, a belügyminiszter jelentésének tudomásul vétele mellett napi-rendre tér.

Baross Gáborról meg kell jegyeznem, hogy a mint látszik, ő a kormánypártnak egyik munkás, szorgalmas, és sokféle tárgyakban előtolt tagja. Előadását a mérséklet, s a határtalan kormánytámogató mamelukság mellett a haza iránti szeretet mezébe kívánná öltöztetni. S nem lévén oly kihívó modora, mint p. o. Márkus Istvánnak; nem hívja ki maga ellen az ellenzék ellenszenvét sem. S 29-én hiában küzdött Mocsárv a parlament méltósága, joga, kötelessége s az egyéni szabadság biztosításának érdekében; hiában a párturalom elfajulása ellen.

Indítványa mint Apponyié is elvettetett.

Különös valami. 1880 jan. 28.

A budapesti fővárosi sajnós eseményeket tárgyalván jan. 28-án, daczára annak, hogy a nemzet felháborodása okadatolva volt, tudtuk, hogy a határozat eldőlt.

Mégis e vitatkozás következtében értünk valami különösszerűt.

Megértük azt, hogy midőn a hatalom túlkapasairól, s annak kör-mére koppantásáról volt szó.

Istóczy Győző képviselő kijelenti, hogy «a zsidóság az a kórányag, a mely társadalmunkat megmétélyezi» stb., s a képviselő többször derültséget, majd helyeslést, majd nyugtalanságot költve beszél tovább, mondja, hogy «a zsidóellenes mozgalom nevezetesen Németországban napról-napra nagyobb mérveket ölt. Itt az ideje, hogy nálunk is meginduljon».

Az elnök figyelmezteti «méltóztassék a tárgynál maradni, vagy inkább ahhoz közelébb jönni.» (Nagy derültség.)

Istóczy beszél. Elnök közbeszól. Istóczy beszél, az antiszemita liga alapszabályait akarja ismertetni. Elnök kérdi, «gondolja-e a ház, hogy ez a szényegen levő tárggyal összefüggésben van?!»

Felkiáltások: Nem tartozik ide! Halljuk! *Istóczy* kijelenti, hogy csak 17 szakaszból áll a tervezet, megkívánja ismertetni képviselő társaival s a hazai közönséggel. (A képviselők közt nagy derültség, néhány rendre kiáltás.) *Istóczy* folytatja: «A nevetőket kérem, szíveskedjenek megkérdezni odahaza választóikat, nevetségesnek találják-e ezt vagy nem.»

Madarász József (közbeszól): «Bizony nevetségesek azok».

Istóczy: Kérem különösen Madarász képviselőtársamat, tessék különösen neki választóit ez irányban megkérdezni. (Olvas.) «*A magyarországi nem zsidók szövetsége központi egyletének alapszabályi tervezete*».

A képviselők türelme megszakadt; s föl kiáltottak: «*Nem tartozik ide*».

Elnök követelvéen, hogy maradjon a tárgynál, *Istóczy* még ütve egyet tetszés közt a zsidó journalistikán, leült.

Én nevetséges dolognak tartottam és tartom, hogy mikor arról volt szó, hogy a kormány, hogy hivatalnokai, hogy az alárendeltek, hogy a katonaság embertelenül, helytelenül, jogtalanul járt el, s ezt kívántuk orvosolni; akkor előállt *Istóczy*, s a zsidóság romlottságáról kezd beszélni, ez által elvonja a figyelmet az alkotmány, az egyéni jogok sértéséről.

Nevetséges dolognak tartottam és tartom, hogy midőn arról volt szó, hogy mi bizottság által vizsgálta meg az elkövetett visszaéléseket, *Istóczy* előveszi a nem zsidók szövetségének tervezetét; s ezt akarta olvasni.

Most is azt mondom nemcsak nevetséges, de a ház méltóságá-

val, sőt azon ügy érdekével, mit Istóczy szolgálni vél, ellenkező volt mai föllépése.

A zsidóügy megfontolandó, s komolyan, törvényhozásilag intézendő.

Íme ott van az 1849-ik évi országgyűlési határozat, annak útmutatásait kell követnünk. Érdekében van az hazánknak, és a zsidóságnak. Nekik önmaguk iránti kötelességek önmagukat, reformálni, hitágazataikat kinyilatkoztatni, tanodáikat hazafias magyar szellemen rendezni, vezetni; magukat jó hazafiakká képezni, s ezt bebizonyítani. Hazánknak érdekében van őket e nemzeti, hazafias irányban segíteni, hogy ők is a magyar hazának hű gyermekeivé váljanak.

Elnökváltozás. 1880 ápril 10—13.

Szlávy József közös pénzügyminiszterre neveztetett ki ápril 10-én.

Köztudomású volt ez már jóval előbb, de késni kellett közlésével azon okból, hogy ki választassák elnökké. Természetes, hogy történtek puhatolozások, ki vagy kik volnának reá alkalmasok? s mivel e kormánynak föladata az, hogy ha egyenlők volnának ellene is mellette is a szavazatok, az elnök szavazata is megmentse hatalmát; a választás a volt balközépi hű társra esett, és 12-én közöltetvén Szlávy lemondása, 13-án *Péchy Tamás* kapott 172 szavazatot 200 szavazatból, s így ő elnökké választatott.

Az ellenem volt rágalom. 1880 nov. 6.

Csodálatos az a családok közt kitörő bosszú, a mely nem ismer határt. Évek előtt kísérlet történt, hogy megmérgeztessék ne csak politikai életem, de magánbecsülem is.

Kéretett kiadatásom a ház által, elutasított a kérés.

Országgyűlés végével, siettem s kívántam a bírói elintézt.

Az elnök ma jelentette be a háznak, hogy a bíróságok, mint minden alapot nélkülözött elutasították az ellenem föladott rágalmat.

Az egri zászló ügye. 1880 decz. 13, 14.

Budapesten, 1880 decz. 17.

A képviselőház szünetel 1881 január 10-ig. A karácsonyi ünnepekre sokan hazamennek a képviselők közül, sokan szegyenpirral, általuk meg nem érdemelve, mert bár elkövettek mindent, hogy Egerben, a nemzetet már czímerében is meggyalázni megkísérlett tény kellőkép megtoroltassék; de hát a merényletet közös hadseregű magasb rangú katonatiszt követvén el, a többségnek el kellett ezt is simítani. Tág lelkiismeretével megegyeztetően, szóval

nagy garral hirdeti, hogy a nemzet ellen elkövetendő bármi sértést megtorol, itt azonban nincs helye a ház általi intézkedésnek.

Szerencsétlen hazám! anyagilag mindinkább a pusztulás örvényébe sodorva, hiszen államadósság kamataira körülbelül száz milliót kell évente fizetned; gyermekeid erkölcsi megrontva, paczkáznak dölyfös zsoldosok czimereddel, s számodra nincs más mint megaláztatás.

Eger városa kérvényezett, hogy kebelében Seeman alezredes által a magyar zászlón elkövetett sértés megtorlatlanság, s nem lévén az egyoldalú vizsgálattal megelégedve, kéri, hogy az ügy új vegyes bíróság által vizsgáltassák meg.

Somogy megye meggyőződén, hogy a nemzeti lobogónak Egerben történt megsértése nem marad megtorlatlanul, kéri törvényhozatalát, hogy a magyar állam eszméjének vagy azt kifejező jelvényeknek megsértői felségsértési büntetéssel fenyítettessenek.

Somogy feliratát pártolták Székesfehérvár, Zemplén, Nagyvárad, Csanád, Fehér, Komárom, Szabolcs, Torda-Aranyos, Torna, Ugocsa, Kecskemét, Pécs, Pozsony, Szabadka, Temesvár, Heves, Hajdú, Nyitra, Mármaros, Tolna, Udvarhely megyék közönsége.

Decz. 13-án jelentett a kérvényi bizottság. Meghallgatta a belügyminisztert, s értesült, hogy 1879 okt. 4-én a magyar zászlók ki voltak tűzve, és Seeman alezredes másnap az egyik zászlót, mert laza volt, nevezte rongynak s vétette le; de becsületszavára kijelentette, hogy becsmérelni nem volt szándékában, az *egri kérvényekre azt véleményezi*, hogy mulasztás nem követtetett el, sem sértés, új vizsgálatra nincs szükség stb.

Pártunk részéről javaslatunkat Eger városa képviselője *Szederkényi Nándor* indokolta, s kívánta, hogy a tény valóságos, őszinte felderítése végett, mivel a belügyminiszter által elrendelt vizsgálat egyoldalú, és sok tárgyra ki sem volt terjesztve, újabban vegyes bizottság által vizsgáltassák meg az ügy.

19. és 14-én folyt a vitakozás, a többség elejtette Szederkényi javaslatát. Ám a tényt meg nem tagadhatták. Önmaga az, hogy nem engedték meg az ügy őszinte földerítését, bevallása az elkövetett sértésnek. S kimentése vagy elsimítása nem egyéb, mint legékesebben szóló bizonyítékok arra, hogy mindenkor igazak voltak és igazolvák törekvéseink az önálló magyar haderő létesítésére nézve.

S azok az azóta talán mégis keresztos vitézesedett balközepesek,

a kik míg oda nem ültek Ézsau tál lencséjéhez, ezt oly torokszakdantan kiabálták, mint kiabálják most a közös hadseregnek üdvöségét, ám ezek nem egyebek — nem voltak és ma sem mások — mint csúszó-mászó férgek.

1880-ik év végéhez közég. Forduljunk el ama politikai hernyóktól, a kiket a magyar haza, a magyar nemzet melengetett kebelén, s a kiknek ajkaikon «osztrák-magyar birodalom» zeng.

Mindenikhez hívnek lenni, annyi mint hűtelennek lenni szülő hazájához, anya nemzetéhez. Lehetetlen! az lehetetlen, hogy ezek bűnhődés nélkül turkálhassanak nemzetünk erkölceiben, hazánk államéletében.

A drága testvérek.

Budapesten, 1881 június 2.

Azaz mostohák, de igen drágák, a kiket 1868-ban szétszakítva minden hagyományt, saját vérével növesztett nagygyá a haza bölcsével ön bizalmatlanná vált képviselők nagy többsége. S kik lehetnének ők mások, mint a horvátok.

Hajdanta, jóval 1848 előtt, legfőbb óhajításuk volt magyarokúit tekinteni, hivatalokban velők egyenlően alkalmaztatni.

A bécsi udvari kő- és kormány azonban átlátván szolgálai készségüket mindenre, a mi önkényes, csak hogy fölhasználva: nadály természetüket fölhasználva, vérszemre kapatta őket; s a pár kis megyei terület népsége a nagy horvátországi álmokról kezdett vezetőiben rajongni.

S szolgáltak testestől-lelkestől 1848 és 1849-ben a magyar nemzet leigázására, pártütökké lettek a magyar alkotmány megtörésére.

Türték azután a szolgaságot, egyetlen szavok sem volt a sárgafekete zászlók, a kétfejű sas és német nyelv ellen, csakhogy a magyar nemzet s a magyarországi lobogó tiportassanak.

Voltak azután Magyarországnak menekültjei, a kik elfeledkeztek arról, hogy a víz nem válhat vérré soha, s ezekkel a drága testvérekkel is szövetkeztek, hogy velők kergetik majd ki tőlük is, tőlünk is az osztrák-németet. És e segítségért, megígérték, hogy pár kis megyécskéjüket országgá nevelik, s abban a magyar hangnak sem szabad lenni másnak, mint horvát hangnak; de az ő horvát hangjok a kis Magyarországnak is horvát hang lesznek. És lesznek társországok, az a pár millió lakossal bíró nagy horvát hatalom s az a tizenkét milliót számoló kis magyar állam.

Midőn elérkezett azon nap, melyen a menekültek néhányai azon

valóra ébredtek oda kinn, hogy őket itt az országban benn, az, az ő központi forradalmi kormányuk és tenger arisztokrata hadseregek csak azért s addig szolgálták, a míg az ő óhajtásaik teljesülését megbuktathatták; s eljött az általános békülés, új alkotmány-faragás napja, előálltak a menekülteknek nagy horvátországi szövetségesei is.

Nem vettem részt sem az ölekezésekben, sem az intézkedésekben. Mégis baráti összeköttetésemnél fogva, midőn figyelmeztettem a haza bölcsét? hogy parányi népcsoportból nagy nemzetet, pár megyécskéből társországot csinálni, ez fölforgatása az ősi hagyományoknak; szétszakítása a magyar államegységnek; és szarvadás arra, hogy nadályként táplálkozzanak vérünkben.

«E szarvakat mások, nem mi növesztettük» volt reá az ennek daczára helytelen, államunk, nemzetünk ellen bűnös válasz. A fehér lap megadatott.

Az erkölcsi kár, a mi ennek következése, kiszámíthatlan. Tett vagy vitt véghez a kormány bármit, a mi a nemzet érzületével ellenkező volt, mint p. o. a török birodalom támadása, az orosz hatalomnak terjeszkedése, Bosznia-Hercegovina elfoglalása: a kormánytámogatók a kormányt mentők, ott voltak a horvátországi képviselők.

Volt bármiről szó, a mit a magyar nemzet vágyott, követelt, a mi öt elégedetté, nagygyá, boldoggá teheté, mint p. o. «önálló bank», «önálló vámterület», «önálló magyar hadsereg», kik voltak leg-hűségesebb csatlósai a nemzet kívánalmi leszavazásában? a horvátországi képviselők.

Hanem azután megvoltak nemzetünk kárára a vizszonszolgálatok.

Az 1868-iki kiegyezést 1873-ban *Szlávy* kormánya, mit soha, de soha meg nem bocsáthatna egy öntudatos nemzet, a magyar nemzet anyagi rovására megváltoztatta. A minek következése lón, hogy a míg a közös költségekben 1800-tól 1875-ig bezárólag huszonnégy milliót, addig 1876-tól 1879-ig bezárólag, miként azt a zárszámadásra nézve tett főszámvivőszék kimutatta, 20, azaz húsz millió forintot tett azon összeg, a melyet Horvát-Szlavonországok helyett Magyarország volt kénytelen fizetni. Fizet tehát helyettük évente most a magyar nemzet három, négytől—hat millió forintig.

Még ezenfelül elkövetett azon politikai bűn is, daczára, hogy többen, és én is, 1878 decz. 16-án óhajtottam, hogy a nép kerületenként válaszsza képviselőit, bár azok száma 1881 febr. 25-én

40-re emeltetett föl a határőrvidék bekebelezésével, az új egyezménynél is meghagyatott a tartománygyűlés választása.

S így megy ez minden tárgyban és mindenkor.

S midőn ma bezárult a 3 évi országgyűlés szaka, a mostoha testvérek e képében, megítélheti a nemzet kormányának és a képviselőházi többségnek működését, mi volt az e 3 év alatt. Erkölcsi romlás, anyagi pusztítás ez évek jelzője is.

Ötven éve,

Budapesten, 1881 jún. 7. reggel.

1831 jun. 7-én nyílt meg lelkem előtt Pestmegye gyűléstermében a szabadság szeretete; s az elnyomott nemzetek fölszabadításának vágya.

Visszatekintve az ötven évre, látom hazámnak végzetes szerencsétlenségét. Apró államocskák, leigázott népfajok, külön államokká, nemzetekké lettek, önálló fejedelmük, hadseregük, pénzök, iparuk, kereskedelmük. Csak nekünk nem kedvezett a néhányszor reménnyel kecsegtetett alkalom.

Az ezredév óta szabadságért, a haladási eszmékért lelkesült, az Európa mívelt nyugoti államainak biztonságáért küzdött magyar nemzetnek, Magyarországnak nincs sem hadserege, sem pénze, sem ipara, sem kereskedelme önállóan, magyar. Van kötelessége másokért áldozni vérét, vagyonát. Pusztulni látni nemzetét szellemileg, anyagilag.

Igen, erkölcsi romlottság, anyagi pusztulás nehezültek hazánkra. Nem is lehet az másként. Nincs ember, a ki az 1867-es alapon, meggátolhatná a tovább erkölcstelenülést, a tovább pusztulást.

A baj orvoslása nemzetemtől függ. Emelkedjék föl mindenki, a fejedelem is, a haza, a nemzet iránti kötelességre. Had legyen e nemzetnek újra meg, önálló rendelkezése mindenben, miként 1790, miként 1848 rendelik. Hadd éljen e nemzet egyedül a magyar hazának. S meg lesz mentve a jövőnél^.

Emlékezem 1866 decz. 4-ére, midőn én mindezt oly élenként éreztem mint ma, de ma iszonyatos a különbség a nemzet akkori erkölcsi és anyagi állapotára nézve.

15 éve múlt, hogy én e czélből nyilatkoztam. Akkor baloldal, jobb oldal, egyenlően helyeselték a hazaszeretet kifejezéseit.

Azóta minden a mi történt, még inkább igazolja állásponantom

helyességét. Ma, annál inkább kell érezni mindenkinek a haza függetlenségéhez visszatérés kötelességét.

Lelkem teljerejével kívánnék hatni nemzetemre, hogy követelje ezt. A nemzeti akarat előtt tisztelettel kell a fejedelmeknek is ineghajolniok.

Ám úgy találtam, hogy 15 év után is legjobb lesz azon szavakkal hívnom föl a nemzetet e kötelme teljesítésére, miket akkor a képviselőkhez intéztem.

«Uraim! volt időm az országgyűlés szünetelése alatt után gondolkodni, és én tettem is azt. Sokszor, igen sokszor, mikor élém varázsiam üléseinket, és láttam, hogy mind — majdnem mind — az egyezkedési politikát követve, csak néhány elvrokonaimmel küzdöttünk ellenök e házban, azt kérdém magamtól: *«nem tévedtünk-e?»* Azt kérdém: «miként van az, hogy 1848-tól annyi sok jó elvbarátim, és e háznak annyi meg annyi jeles fiai mind, majdnem mind ott?»

«Lehet-e az, hogy ők ép oly hón, ép oly tisztán ne szeressék hazánkat, mint mi?»

«Lehet-e az, hogy ők mind, mind tévúton, — vagy nem mi vagyunk-e azon?»

«Mi vagy ők? melyikünk fogta föl helyesen hazánk törvényeit, önállóságát, függetlenségét, alkotmányunk szellemét, és honunk történetét? mert azt láttam, hogy ellenkezőleg fogtuk fel.

«Igen, képviselők! sokszor, naponta és többször föltevém e kérdéseket, és tanulmányoztam.

«S midőn újból és újból átészleltem honom törvényeit, és a történet meghamisíthatlan lapjai hazám életét mindig ugyanazonosan tárták föl előttem.

«Midőm láttam, hogy hazánknak mind meg annyi királyai esküikkel szentesített törvényei mindig és mindig megtámadtattak, csak azért, hogy legjobbaink hulljanak el a szabadság harczain. (Elénk mozgás.)

«Midőn láttam, hogy az apák csak azért türtek és szenvedtek, hogy gyermekeik is türjenek és szenvedjenek; az apák csak azért győztek és véreztek el, hogy gyermekeik is győzzenek és elvérezzenek. (Mozgás.)

«Midőn láttam véryomoktól ragyogó történetünk lapjaira vésve azt, hogy ama sok jelesek vére, a mely honunk szent földét áztatá, s a miért oly kiirhatatlanul kedves e négyes folyam tere a magyar

nemzetnek, nem ontatott ki másért, mint önállóságunk, függetlenségünk, alkotmányunk megvédéséért, biztosításáért (élénk mozgás); midőn láttam, hogy 3 századot haladó korszak óta, nem csak a beolvasztás, de az abszolút rendszer megörökítése is, a honom elleni törekvés.

«S midőn meggyőződtem arról is, hogy a magyar nemzet fejedelméért, még törvényes kötelességén túl is, kész volt föláldozni vérét és vagyonát, de önállóságát, de függetlenségét soha! És láttam, hogy apáink le egész hozzánk, megvédték és átadták azt gyermekeiknek: és önapáink átadták azt nekünk fiainknak, tisztán és szűzien: de úgy, hogy mi is oly tisztán, oly szeplőtlenül adjuk gyermekeinknek (élénk mozgás), szent örökül:

«Akkor, óh akkor, képviselők! szívem nyugodtan verve, értelmem hideg megfontolásával, honom története és törvényei, igazat adtak minmeggyőződésünknek. És e perez óta azt parancsolta meggyőződésem, hogy határozottabban, mint valaha, teljesítsem gyöngéremmel bár, de eröm egész teljével, egész éltemen át hazám önállása és függetlensége megmentését. (Zajos éljenzés.)

«Ezt cselekszem! (Éljenzés.)

«Hazánk jobbra fordultának sorsa körülményektől is függ, képviselők; de *hogy az alkotmány teljesen visszaállítsam, ez min in agunktól függ leginkább.* (Zajos éljenzés minden oldalról.)

«A mely törvény nincs bevésve a nemzet szívébe, azt, az erőszak minden perezben eltörölheti; de a mely törvényeket ezredéves szenvedés, és feledhetetlen nemzeti hinszen védték, emlékei forrasztottak össze a népek életével, azt az erőszak meggátolhatja, felfüggesztheti; de megsemmisíteni, a nemzet szívéből kiirtani nincs földi hatalom. (Éljenzés.)

«A hatalom ideiglenes; körülmények, a haladó kor szelleme, örök igazság romba döntik, megsemmisítik, megbüntetik azt. A nemzet élete örök, tűr és szenved, de szívébe vésett önállása, szabadság szervezetete vele él örökre!

«Hazánk sorsának jobbra fordulása minmagunktól függ, képviselők. Elesett az, ha a helyett, hogy múltunkhoz hívek maradnánk, akár az abszolút rendszer, akár a beolvasztás legparányibb árnyalatát is megközelítve az eddigi alkotmányos szellemet behomályosítanánk. *Elesett az, ha gyáván hunyorába, egyezkedve, lépünk föl ott, hol részünkön a jog, a törvény és a nemzetnek határozott akarata.* (Élénk helyeslés.)

«De elemi a nemzet! ha ingatagság helyett határozottsággal, bizonytalanság helyett tántoríthatlan honszeretettel nem adjuk oda soha, senkinek azt, a mi a mienk volt, joggal most is az, és a mienk marad örökre, ha tántoríthatlanok leszünk, önállóságunkat, függetlenségünket.»

Ezek voltak 15 év előtt, ezek hozzád esdő szavaim, nemzetem. Nyisd meg szívedet, és véd be abba, hú gyermeked esdését. *Köreteid jogodat, mint egy test, egy lélek. Légy állam, légy nemzet.*

Megérdemelné-e? e nemzet sorsát, hogy örökre szenvedjen, a miért vezérfértiai a kelepczébe vitték.

Nem! és soha — nem! Azok a hatalom után esengők, csakhogy a kegymosolyoknál melegedhessenek, könnyedén föladják a nemzetek elidegeníthetlen jogait. De csak addig tehetik, a míg a nemzetek tűrik ezt.

A nemzetek ritkán, századonként mozdulnak meg, de megmozdulnak.

A magyar nemzet is hallgat, tűr és szenved.

De ezredéves múltja, szabadságbarczainak bátor, vitéz, dicső küzdelmei; ott nyugosznak most még csendesen a népíték a nemzetnek szívében. Ám abból ki nem irtathatnak, ki nem hatnak soha.

Egyesek, a nemzet szeretete, tisztelete által fölemeltek eleshetnek, s ez fáj. El is árulhatják, s ez szégyen.

De miként nincs zsarnok, a ki megállíthatná az emberiség haladását; hatalom sincs, a mely meggátolhatná, a midőn megtelt csordultig a magyar nemzet keserűségének pohara, hogy fölkeljen mint egy test, egy lélek; és széttörje nemzeti közérzületének szabadságra, állami függetlenségre törekvő lelkének, ámulással, ámitással kovácsolt lánrzait.

Évek, évtizedek csekélység nemzetek életében.

Türelem, munkásság, kitartás. S megjövend a megváltás napja Üdvözölni fogja a magyar nemzet önálló, külön, állami életünk, függetlenségünk újabb évezredének hajnalát.

ZÁRSZÓ.

Íme tisztelt közönség, annyi megfontolás, várás, halogatás után, kezdedben végre, viszontagságokkal teljes politikai életem vágyainak, meggyőződéseimnek, életutamnak könyve.

Szándékom volt, a tényeket történelmi valóságban adni elő; ugyan azon időbeli megjegyzéseimmel.

Átlapozhatta, megbírálhatta az olvasó.

Lehet, hogy telve van emberi gyöngeségeimmel, hibáimmal. Még az is lehet, hogy egy elsatnyult kor irányaként, ez bűnös tévedésekkel teli könyv.

De zúduljon bár reám az ezt velők fergetege! Hívjam bár ki ellenem a háromszoros visszatámadás kellemetlenségeit! polgári kötelmet véltem teljesíteni munkám kiadásával. Hogy egykor a meghamisíthatlan történelem kutatója, megbírálhassa annak, azoknak is irányát, vágyait, cselekvéseit, a kik teljes, önálló magyar állami függetlenségnek voltak hívei.

Az eszmék, a vágyak, az irány, a cél, nem általam, nem általunk támasztattak a nemzet kebelében.

Századokon át azoknak kivívása végett apáinktól reánk hagyott szent örökség az, meg-megújulva nemzetünknek szabadságérti küzdelmeiben; miket árulás, és koros nemzedékek romlottsága, kiküzdetlenül hagytak fiukról fiukra.

Nem veszett el nyomtalanul! sőt áldást hiszek munkámra, fáradságomra, törekvésemre; ha a százados nemzeti nagy küzdelem iránti köteleesség folytonos ismertetéséhez, fejlesztéséhez, szemernyivel is járultam. És ha a nemzedék, mely ismét vívandja a nemzeti rendeltetést; okulva mulasztásainkon, és hibáinkon, ki is fogja küzdeni a nemzet hagyományos függetlenségét.

Ha megtámadtam azokat is, a kik a nagy cél elérésére az általam kívánt eszközöket elutasították; s ha bár kiket, és bár miért

meztámadtam, vagy akaratlanul megbántottam, *le nem küzdhetett* meggyőződés, és hazám szeretete készítettek reá.

Szemeim előtt mindenkor hazám függetlensége, nemzetem dicsősége, a nép jóléte, megelégedése, boldogsága lebegett. E mellett háttérbe kellett vonulni minden más tekinteteknek.

Barátomul ajánlkozott egykor Kossuth Lajos.

Barátom volt Deák Ferencz.

Legfőbb barátom magyar hazám, magyar nemzetem.

Budapesten, 1883 november 25.

Madarász József.